

ప్రభుత్వపాఠశాలయోగ్యత పరీక్ష సూచాంషిత శ్రీ శతీ

ప్రభుత్వపాఠశాలయోగ్యత పరీక్ష సూచాంషిత శ్రీ శతీ



364
30
3248

వేమూరు - వేంకటకృష్ణమ నెట్టి & సన్స్ ఛో

ప్రకటితమైనది.

1909

PRICE Rs. 2-0-0.]

[COPYRIGHT REGISTERED.

విషయసూచిక.

పుట.

1

పీఠిక.

...

...

నీతిశతకము.

మంగళము

...

...

...

1

1 మూర్ఖపద్ధతి

...

...

...

2

2 వివృతపద్ధతి

...

...

...

12

3 మానశ్శాస్త్రపద్ధతి

...

...

...

24

4 అర్థపద్ధతి

...

...

...

34

5 దుర్జనపద్ధతి

...

...

...

46

6 సుజనపద్ధతి

...

...

...

56

7 పరోపకారపద్ధతి

...

...

...

69

8 ధైర్యపద్ధతి

...

...

...

81

9 దైవపద్ధతి

...

...

...

90

10 కర్మపద్ధతి

...

...

...

99

శృంగారశతకము.

1 స్త్రీప్రశంస

...

...

...

113

2 సంభోగవర్ణనము

...

...

...

143

3 కామినీగర్వాణము

...

...

...

170

4 సువీరక్తదుర్విరక్తపద్ధతి

...

...

...

190

5 ఋతువర్ణనపద్ధతి

...

...

...

213

6 అధికశ్లోకములు

...

...

...

236

వైరాగ్యశతకము.

1 తృప్తామాషణము

...

...

...

243

2 విషయపరిత్యాగవిడంబన

...

...

...

255

3 యాచ్ఛాదైన్యదోషణము

...

...

...

267

4 భోగాస్త్రైర్యవర్ణనము

...

...

...

280

5 కాలమహిమానువర్ణనము

...

...

...

292

6 యతిన్యపతిసంచారవర్ణనము

...

...

...

304

7 మనస్సంబోధననియమము

...

...

...

315

8 నిత్యానిత్యవిష్ణువిచారము

...

...

...

326

9 శివార్చనము

...

...

...

336

10 అవధూతచర్య

...

...

...

346

11 అధికశ్లోకములు

...

...

...

357

పి రి క.



• సుభాషితాత్రిశతి యనంబడునీకృతయందుఁ గలనీతిశ్శ్లోకముల వై రాగ్యశతకంబులు మూడు నన్నర్థముగాఁ గ్రమంబున నీతిశ్శ్లోకముల వై రాగ్యంబుల బోధించు. ఈ గ్రంథమునకుం గలప్రతులు రెండు తెగలుగా నున్నవి. ఒక తెగప్రతులు రామచంద్రబుధేంద్రవ్యాఖ్యాత మైనప్రతి ననుసరించునవై తఱుచుగా దక్షిణహిందూదేశంబునన ప్రచారము గలిగి యున్నట్లు గానంబడుచున్నవి. మఱియొక తెగప్రతులు రామర్షి పండితవ్యాఖ్యత మైనప్రతికిం బ్రతినిధులై యుత్తరహిందూదేశమునందే వ్యాప్తిజేందియున్నట్లు చూపట్టుచున్నవి. ప్రకృతగ్రంథము మొదటితెగం జేరినది. ఈ తెగయం దొక్కొక్కశతకమును బడేసి దశకములుగా విభక్తమై మొత్తమునకు సరిగా నూతేసి శ్లోకములు గలిగి యుండును. శ్లోకముల కొండొంటికి, నట్లే దశకములకును, బూర్వోత్తరసంబంధ ముండును. రెండవ తెగప్రతులలో దశకములుగా విభాగము లేదు. ఒక్కొక్కశతకమందును శ్లోకములు * నూటింటి కెక్కుజ్జె యొండొంటితో సంబంధ మంతగా లేకుండును. అందు శ్లోకములక్రమమును మిక్కిలియు వేఱై యున్నది. ఇంతేకాదు. అం దొకశతకములోని శ్లోకములు గొన్ని యిందు మఱొకశతకమునం బొడసూపుచున్నవి. రెండింటిపాఠములును జాల భిన్నములై యుండును. అయిన నిందలిపాఠములకంటె నందలివి మఱింత నమంజనములై ప్రౌఢములుగా నుండును. ఇట్టిరుదెఱుంగుప్రతులకును శ్లోకముల క్రమసంఖ్యాపాఠములందు మిక్కిలియు భేదము గానిపించుటం జేసి యిందుఁ జక్కఁ గవిప్రణీతమైన దేదియో మాఱుపడి వచ్చిన దేదియో తెలియరాకున్నది. అందుఁ బాఠములు మఱింత సమంజసము లయ్యు శ్లోకములకు సంబంధసంఖ్యానియమము లేమింజేసి యది కవిప్రణీతమా

* రెండవ తెగయందు నొక్కొక్కశతకమునను నించుమించుగా ముప్పది నలువది శ్లోకము లెక్కుడుగాఁ గనుపట్టుచున్నవి. కాన మూడుశతకములందును మొత్తమునకు నన్నుఱుశ్లోకము లున్నవి. మొదటి తెగలో శతకమునకు సరిగా నూతేసిపొప్పన మూడుశతకములకు మున్నుఱుశ్లోకము లున్నవి.

తృకకుఁ బుత్రికయగుట సందేహింపవలసి యున్నది. ఇందట్టిసామంజ
స్యము లేకుండియుఁ దక్కినసంఖ్యాదివ్యవస్థ యుండుటచే నిది కవికృత
మైనప్రతి యాకృతి గలిగియుండుననుట మఱిత యుపపన్నముగా ను
న్నది ఎట్లన, లేఖకాదులదోషములంబట్టి పాఠము లెంతయు భిన్నము
లగుం గావున వానినిం గొని పాఠసౌష్ఠవము గూర్చవచ్చునుగాని కృతికిం
గల తొలియాకృతి నిర్ణయించుట వలనుగాదు. పూర్వోత్తరసంబంధసూ
చక మైనరచనాప్రణాళికయు సంఖ్యాదివ్యవస్థయుఁ గృతినామ మన్వర్థము
సేయు తక్కువక్షణములును గవిరచిత మైనకృతిరూపమును యథాతథ
ముగాఁ దెలియుటకుఁ దోడుపడునవి యగును. కావున నీ మొదటితెగప్ర
తులే కవి నిబంధించినయాకృతి గలవి యగు ననవచ్చును. అయినను విష
యమింతమాత్రమున వ్యవస్థితము గా నేరదు. ఎట్లన, భర్తృహరి బహుతర
ముగా నీశతకముల ముఖ్యవిషయములగు నీతిశృంగారాదులనుమాత్రము
మది ననుసంధించి శ్లోకములను బరస్పరసంబంధ మపేక్షింపక యిచ్చకు
వచ్చినట్లు రచింపఁగా నిందు సంబంధములేనితెఱపిం గాంచి వెనుకటివా
రిచేఁ బెక్కుశ్లోకములు ప్రక్షిప్తము లగుటవలన రెండవతెగయందు సం
ఖ్యాదినియతి చెడియుండవచ్చును. కావున నది, సంబంధసంఖ్యాదినియమము
లు లేకుండియుఁ గవిప్రణీతాకృతి గలిగియుండనోవు. లేక, రామచంద్ర
బుధేంద్రుఁడు సంఖ్యాదివ్యవస్థ మాలి దురవస్థ నున్నయాశ్లోకజాలముం
గొని వానియందుఁ బ్రక్షిప్తములని తనకుఁ దోచినవానిం దీసివైచి పరస్ప
రసంబంధముకలుగునట్లు శ్లోకములక్రమము మార్చి సరిగా నూఠేసి గూ
ర్చి దశకవిభాగముతో శతకముల నేర్పఱిచియుండవచ్చును. కావున నీ మొ
దటితెగయుఁ బ్రథమాకృతి యథార్థముగాఁ గలది గా కుండవచ్చును. ఈవి
షయమిట్లుండ నిచ్చి యిక దీనినిరచించినకవి యగు

భర్తృహరి

చరితము బెలియు టావశ్యకము. పండితపరంపరచే వాడుకొనంబడు కొన్ని

* 'ఆసారాశనస్త్యేతే' శ్లో-౧౬౨ ఇత్యాది శ్లోకములు కొన్ని యపపాఠము
లంజేసి తమయున్నప్రకరణంబులను బొసంగింపబడియున్నవి కాని యుదీచ్యకోశము
లంబట్టి వానిసమంజసపాఠములం బరిశీలింపఁగా నవి ప్రకరణాంతరముం జేరినవిగాఁ
గానిసిం చెడి. ఈవిషయము, రామచంద్రుఁడే యాకృతిని వేఱుక్రమమునఁ గూర్చెననుటకు
నొకయుపాద్యలకముగా నున్నది.

విషయములు దప్ప భర్తృహరింగూర్చి విశ్వసనీయంబులగుచరిత్రాంశము లేవియుఁ గానరావు. అవిషయములు నొంఁజొంటికిఁ బాసఁగియుండవు. ఇతం డుజ్జయినీరాజవంశమునం జనించినవాఁ డనియుఁ దానేసింహాసనము నెక్కి న్నర్హుఁడయ్యు నంసారబంధము గోసి రాజ్యము తనతమ్ముఁడు విక్రమార్కునికి నప్పగించి చన్నవాఁడనియు నొకప్రతీతి గలదు. ఈవిక్రమండు విక్రమశకాబ్దమూలభూతుండు. *మఱియొకప్రతీతి విక్రమాదిత్యునకు బ్రహ్మ క్షత్ర వైశ్య భూద్రకాంతలు బ్రాహ్మణి, భానుమతి, భాగ్యవతి, సింధుమత్యుని పలువురు గల రనియు వారియందు వరుసగా వరుచి విక్రమార్కు భట్టి భర్తృహరులు జనించినయుఁ డెలిపెడిని. ఇది యెంత విశ్వసనీయమో తెలిసినదిగాదు. ఈవి తన్ను గుఱించి యేమియు నీగ్రంథమునఁ జెప్పినవాఁడు గాఁడు. ఈ కవిపంశాదిక మటుండు జీవించి యుండినకాల మిది యని తెలియుటకుఁ బండితప్రతీతియు గ్రంథస్థనిదర్శనములును నితరకవిచరిత్రమూలకము లైనవిషయములును సాధనములుగాఁ గొని దానిఁ బరిశీలింపవచ్చును. అందుఁ బండితప్రతీతి యితనిని విక్రమాదిత్యునికాలమువాఁడుగా రూపించెడి. అపుడు విక్రమశకము క్రీస్తుపుట్టుటకు 36 సంవత్సరములకుఁ బూర్వముననుండి యారంభించుచున్నది గాన మనకవి క్రీస్తునకుఁ బూర్వమైన ప్రథమశకాబ్దము తొలినగమున నున్నవాఁడని తేలుచున్నది. ఇంక గ్రంథస్థనిదర్శనములం బట్టి యాతనికాలము నిర్ణయించుటయుఁ గష్టముగా నున్నది. శతకములు వేదాంతపరిభాషా

* ఈప్రతీతికి,

యాం చిన్తయామి సతతం మయి సా విరక్తా

సా ప్యన్య మిచ్ఛతి జనం సజనోఽన్యనక్షకః ।

అస్తత్క్రమే చ పరికువ్యతి కాచి దన్యా

ధి క్తాం చ తం చ మదనం చ ఇహం చ మాం చ ॥

అనుశ్లోకములము. ఒకప్పు డొకబ్రాహ్మణుఁ డమరత్నమునుచ్చ నొకపండు లభింపఁగా నది బహుజనపరిపాలకుం డగుభర్తృహరియే యర్హుండని యాతని కొనంగె. అతండు దానిఁ దనయిల్లాలి కీయఁగా నది తనవిటునికిని వాఁడు తనయుంపుడుగఁ త్తియకు నది మరల భర్తృహరికిని నాపండు నొనంగిరి. అంత భర్తృహరి తత్ఫలవృత్తాంతం బంతయుఁ డెలిసి నుసారమును రోసి యాశ్లోకమును జెప్పినట్లు. మఱియొకప్రతీతిం బట్టి యాపండు నొక యోగివలన విక్రమండుడనడసి యొక బ్రాహ్మణుని కీయఁగా నాతండు భర్తృహరి కెచ్చె ననియు నతనినుండి తక్కిన వారికి మున్ను చెప్పినవరుసను లభించె ననియుఁ డెలిపెడి.

జోలములుగా నున్నవి. అయినను వేదాంతసిద్ధాంతములు పెక్కుసం
వత్సరశతములుగాఁ జచ్చితములై నిష్పత్తినిొంచని గాన వానియత్పత్తి
కాల మిది యని రూఢిగా నిర్ణయించఁ దరముగా కున్నది. ఇవి యుపనిష
త్తుల కనంతరములై పురాణములకును బుద్ధమతమునకును సమకాలీనము
లుగాఁ గానించుచున్నవి. వీనికాలంబున సుప్రసిద్ధు లగుపురుషులు కు
మారిలభట్టును శంకరాచార్యులు నగుదురు. కుమారిలభట్టు రమారమి
యెనిమిదవశతాబ్దమునను శంకరులు తొమ్మిదవశతాబ్దమునను నుండిరి.
కాన వేదాంతము తొమ్మిదవశతాబ్దము మొదలుగా వ్యాపించినది గాని
దాని ప్రారంభ మంతకు బహుకాలమునకుమునుపే యుండును. కాని యది
యెప్పుడో సూటిగాఁ జెప్ప నయితీగా కున్నది. కాన వేదాంతపరిభాషం
బట్టి మనగ్రంథకాలము సూహించుట యసమంజసము. ఇందుఁ బురాణ
ములును బరామర్శించఁబడినవి. 'సెల్సన్' అనుపండితుఁడు పురాణ మేది
యు వేయిసంవత్సరములకుమునుపు గానరాదని చూపియున్నాఁడు. దానిం
బట్టి కొంచఁ జీగ్రంథమును బదునొకండవపంచైండవశతాబ్దములనాఁటి
దిగా నిష్కర్షించెదరు. పురాణములకుఁ గర్త వ్యాసుండని ప్రసిద్ధిగదా.
అతండు వేదవిభాగమును జేసినవాఁడు నుండ్రు. కాఁబట్టి యాతనికాలము
వైదికపౌరాణికకాలములకు మధ్యనరియ్యెయుండ నోవుం గావున నాతండు
క్రైస్తవశకమునకు మునుపఁగివాఁడగు. ఆతనింబట్టి పురాణములన్ని
యో కొన్నియో ప్రథమశతాబ్దమునకుఁ బూర్వమేయుండినవిగాఁ దెలి
యుటంజేసి పురాణప్రసక్తింబట్టి యీకృతి యర్వాచీనమైనదిగా నిర్ణయిం
పరాదు. ఇత నితరులచరిత్రలములముగా లభించిన యాధారములఁ
జూతము. ఏతద్గ్రంథవ్యాఖ్యాత లెవ్వరును గలికాలమున్న విచారించిన
వారు గారు. పూర్వగ్రంథకారు లెవరుగాని యీ కవింగూర్చి ప్రస్తావించి
నవారును గారు. వీనివ్యాఖ్యాతలలో నొక రగురామచంద్రబుధేం
ద్రుఁడు కవింగూర్చి

‘విప్రేణాభూతపూర్వం ఫలమధితపసాలమ్మి సూర్యప్రసాదా-

ల్లభ్యో తస్మా త్వయం త త్ప్రచురతరజరాపఞ్చతాంఞ్చనాథ్యమ్|

హిత్యా మోహం స్వకాంతాస్వతివిమలధియా తం నిషేవ్యాప్తభ ప్రాప్త
యోగీంద్రో భర్తృహార్యావ్యయఇహకురు తే ద్యాపిద్యాపిలాసమ్||

అని చెప్పియున్నవాడు. ఇందు బ్రాహ్మణుండు సూర్యప్రసాదమువలన బడిననీలము సతనినలకం దాను బొంది కాంతాదులందలి మోహమును విడి జరాపంచతాకుంచనాధ్యమైన తత్ఫలభుక్తింజేసి యేమో యింకను విద్యావిలాసము నేజపుచు నున్నాడని చెప్పబడినది. వ్యాఖ్యాతలగుడ్డి ఛాండసమున కిది యొకచిదర్థము. అయినను గవికాలనిర్ణయమునకు వే తొకప్రబలాధారము గనుపట్టుచున్నది. కలిల. ఉ. శిమ్మ. అను నొకపాఠసీకగ్రంథము గలదు. ఇది సంస్కృతపంచతంత్రమునకు వికృతియైన యొకానొకగ్రంథమును జూచి కారిసీకభాషయందు వ్రాయబడినది. కావున నిందొకవ్యాసు పంచతంత్రమునందలి *యొక్కోకమును మిక్కిలి యు బోలియున్నది. ఈ గ్రంథము (క్రీ.వె. 531 నుండి 579 వఱకు నుండిన యొక పారిసీకరాజకొఱకు వ్రాయబడినది. కాన నీని కుషజీవ్యమైన పంచ తంత్రము దాదాపుగా (క్రీ.వె. 500) ఆఱవశతాబ్దము తొలుతఁగలిగియుండును. పంచతంత్రము పూర్ణముగా స్వతంత్రవిబంధనముగాదు గావున నది యప్పటివాఙ్మయము నుపజీవించుచున్నది గాన *నది యా పూర్వోక్తకోకముచు నీతిశతకమునుండి కయికోనియున్నది. కనుక భర్తృహరియఁ బంచతంత్రకాలంబకు నాఱవశతాబ్దమునకు మున్ను అనఁగా యెడవశకాబ్దపు రెండవనగమునందు నుండుననుట సంభావనీయముగా నున్నది.

భర్తృహరి ద్వితీయము.

సుభాషితత్రితీనిర్వాత భర్తృహరి యనంబడునట్లు వాక్యపడీయ కర్తయు భర్తృహరి నాఁడు. ఈభర్తృహరు లిరువురు నొక్కరూ, లేక భిన్నులూ యని విచారింప వలసి యున్నది. 'పతాక్' (Pathak) అను నుత్తరదేశపండితుఁడు, వాక్యపడీయకారుఁడు జాధుఁడు గాన మనశతకకారుఁడు గాఁడని యాపించియున్నాఁడు. చీనాదేశయాత్రికుఁ డగు 'ఇట్సింగ్' (It'sing) ఏడవశతాబ్దము కడపట నిండియాకు నచ్చినపుడు వాక్యపడీయ కారుఁడగు భర్తృహరి తా నచ్చటికివచ్చుటకు నలువదియేండ్లకు మునుపు మరణించె ననియు నతఁడు జాధుఁడనియు గావున రత్నత్రయమునం

* ఈకోకము 'శశివివాకరయో ర్గోహషీడనం | గజభుజ్జగముయోరపిబన్ధనమ్ | మతిమతాంచవిలోక్య దరిద్రతాం | విధిరహోబలవా నితిమేమతిః'. ఇది భర్తృహరి నీతిశతకమునను గానిండుచున్నది.

దును ద్వివిధశూన్యమునందును దృఢభక్తి గలవాడనియు వ్రాసియున్నాడు. పదునొకంజనశతాబ్దమునం దుండినవాచస్పతిమిత్రుడను పండితుడు జావాక్యపదీయకారుని 'బాహ్యుడు' డని పేర్కొనియున్నాడు. బాహ్యుడని వేదబాహ్యులగు శౌద్ధాదులకు వ్యవహరింపబడుచున్నది. కావున నివిపూర్వోక్తమూత్రికుని వ్రాత యథార్థము గావించుచున్నది. మఱియుఁ గుమారలభట్టు వ్యాకృతపదీయకారు నెంతయు నిరసించి వ్రాసియున్నాడు. బుద్ధుఁడౌటం జేసియేకాని మఱియొక హేతువుంబట్టి యట్లాతనిని నిరసించుటకు మూలముగానరాదు. కాన వాక్యపదీయకర్తయగు భర్తృహరి కేవలశౌన్దర్యుడనుట నిర్వివాదము. సుభాషితత్రిశతీకారుఁడో వేదాంతవిషయతత్పరుం డైనశివభక్తుం డగుట శతకత్రయమే ఘోషించుచున్నది. వేయేల 'దిక్కాలాద్యనవచ్ఛిన్న' యనునీతిశతకప్రథమశ్లోకమే యీ కవి వేదాంతతత్పరతను దెలిపెడిని. కావున నీ భర్తృహరు లిరువురును భిన్నులే యగుదురు.

భర్తృహరియు భట్టియు.

భర్తృహరియే భట్టికావ్యకర్త యగుభట్టి యగునని యొక ప్రతీతిగలదు. ఈభట్టి త్రిశతీకారుడగు భర్తృహరియూ వాక్యపదీయకర్తయగు భర్తృహరియూ యని శంక పొడమెడిని. భట్టి విష్ణుభక్తుడగుటంజేసి శౌద్ధుడగువాక్యపదీయభర్తృహరి కానేరడు. ఇంక శతకకారుఁ డగుభర్తృహరియూ యని ప్రశ్న కలుగుచున్నది. ప్రతీతిని విడిచి యిరువురచరితిములం జూడఁగా నిదఱు నొకరే యనుటకు నయితిగానరాదు. భర్తృహరి క్షత్రియుఁడు; భట్టి బ్రాహ్మణుడు. భర్తృహరి మధ్యహిందూదేశవాసి; భట్టి, భట్టికావ్యమునందలి యొకవాక్యముంబట్టి, వలభీరాజాస్థానములోఁ జేరినవాడని తెలిసెడిని. వీరిరువురకైలులయందును భేదము గలదు. భట్టిరచన మిక్కిలి ప్రౌఢమై యర్థనిబిడమై వ్యర్థపూరణరహితమై యుండును. భర్తృహరిరచనయందుఁ గొన్నియెడలఁ బదవైఖరి గడుముగాను నన్వయ మసంగతముగాను జూపఁబడి. మఱియు భర్తృహరి శివవిష్ణులయం దభేదప్రతిపత్తి గలయట్లుగాని పించి 'తథాపిభక్తి స్తరుణేన్దుశేఖరే'యని శివునియంద భక్త్యతిశయము

తెలుపుచున్నాడు. ఇట్టియో యెంతయు విష్ణుభక్తుడు. పూర్వ గ్రంథ కారు లీయిరువుర గ్రంథములనుండి యేకేని యుదాహరించునపుడు వానిని భిన్నకవికృతములుగానే చూపిరి కాని యేకకవికృతములుగాఁ జూపరైరి. ఈ కారణములంబట్టి యీ యిరువురు భిన్నులేకాని వేఱుగారు.

ఇందు జాన్మసిద్ధాంతసూచకములు గల వందురు గాని యవి యంతగాఁ గనుపట్టవు. 'త్రిభువనమపి బ్రహ్మమనుతే' 'లీయే పరబ్రహ్మణి' యిత్యాదులు వేదాంతదర్శనప్రదర్శకములు. కవి పరామర్శించుయో గప్రక్రియయు దశావతారములును గంగానదియు హిమాలయప్రదేశములును సతండు బుద్ధుఁడు గామిని జాటుచున్నవి.

అంధ్రవ్యాఖ్యానము.

ఇక దీని యాంధ్రవ్యాఖ్యం గూర్చి కొంత చెప్పనొప్పు. రామ చంద్రవ్యాఖ్య ననుసరించియే పోయికముగా నీ వ్యాఖ్య గావించఁబడినది కాని వెక్కుళ్లకోకములకు నా వ్యాఖ్యయందుఁ బాఠములు మిక్కిలి యసమంజసములై యన్వయమును గడు నసంభావితమై కానంబడుచుండు జూచి యుదీచ్యకోశపాఠములఁ బరిశీలించి యన్వయసౌలభ్యము నర్థవైశద్యమును గలుగునట్లు సమంజసములును సరసములును 'శ్రాధ'ములు నగుపాఠముల గ్రహించి నేను గొత్తగా వ్యాఖ్య గావించి యున్నవాఁడ. మనవ్యాఖ్యాతలలోఁ బెక్కుఁడ్రు దమ కఖండపాండిత్యముండినను బాఠసౌష్ఠవములం బరిశీలించుట కాంతబుద్ధియు వెచ్చింపక యవి యెంత యసంగతములయ్యుఁ దమపాండిత్యపటిమవలన క్లిష్టప్రక్రియచే నర్థములు గల్పించి యలవరించువాడుక తఱుచుగాఁ గనుపట్టుచున్నది. ఇందులకు నిదర్శన మొకటి చూపెద.

'మాలతీ శిరసి బృహ్మణోస్తుభిః చందనం వపుషి కుంభుమావిలమ్ ।

వక్షసి ప్రియతమా మనోహరా, స్వర్గ ఏష పరిశిష్ట ఆగతః.'

ఇందులకు 'సిగయం దపుడు విరియఁబాటు చున్నజాజిపూదండయు మేనియందుఁ గుంకుమపూవైచి మెదిచినగండమును నక్కున వ్రాలి

యున్న మిక్కిలి యనుంగుఁజెలువయు, పుడమియం దనుభవించబడుటకై
వచ్చిన స్వర్గభోగ కేవలము' అనితాత్పర్యము. దీనికి రామచంద్రపాతము,
శ్లో. మాలతీ కరసి బృహ్మణం ముఖే

చందనం వపుషీ కుంజమూవిలమ్ ।

వక్షః ప్రియతమా మదాలసా

స్వర్గ ఏష పరిశిష్ట ఆగమః ॥

'బృహ్మణం ముఖే' అని యావులింతయు స్వర్గభోగమా! ఇందులకు
'ముఖే బృహ్మణం మదనమదజనితబృహ్మశ్చ' 'బృహ్మస్తు త్రిషు బృహ్మ
ణమ్' ఇత్యమరః. 'యద్వా సమ్భాగౌత్సుక్యసూచక రాగవిలాసస్సూ
ర్తిశ్చ' అని రామచంద్రవ్యాఖ్య. 'బృహ్మణోస్తుభి' యని మాలతీపుష్ప
మునకు పొందెనవిశేషణమును గూర్చుపాతము సరసమో యావులిం
తను స్వర్గభోగముఁ జేయుపాతము సరసమో రసజ్ఞులే యూహింతురు
గాక. 'స్వర్గఏష పరిశిష్ట ఆగమః' అనుచో ఈ పూర్వోక్తములైన మా
లత్యాదులే స్వర్గము-అనఁగా స్వర్గశబ్ద వాచ్యములనియు, ఆగమము-అనఁ
గా వీనిందప్పఁ దక్కినవానిని స్వర్గముగాఁ జెప్పజూస్త్రము, పరిశిష్టమై
నది-అనఁగా అముఖ్యమైనది-స్వర్గపదవాచ్యము లైనవాని ముఖ్యార్థమును
దెలియనిది, అనియు, కాకున్న పూర్వోక్తములైనవానినే స్వర్గమని చెప్ప
ననియు వ్యాఖ్యనేయంబడి యున్నది. ఈ కొండవీటిచేత్రాటిచుట్టయేల ?
ఈకల్పనాగారవముచే కష్టపడి సంపాదించినయర్థగౌరవముకంటె 'పరి
శిష్ట ఆగమః' అనుచో సతిసులభముగా స్ఫురించునర్థసంపద యెంతయు
సాంపుగా నున్నది.

శ్లో॥ యదే త త్సూక్ష్మేన్దు ద్యుతిహాసముదారాశ్చతి పరం

ముఖాబ్జం తన్వజ్జ్యోః కిల వసతి యత్రాధరమధు।

ఇదం త త్కింపాక ద్రుమఫల మిదానీ మతిరసం

వ్యతీతేన్ద్రిన్కాలే విషమివ భవిష్యత్యనుభదమ్ ॥

శృంగా : రం.

ఇందు, తన్వంగిముఖాబ్జము కింపాక ద్రుమఫల మనఁబడియె.
వ్యాఖ్యాతకు 'కింపాక' శబ్దమున కర్థముదెలియక 'కిం - కిమపి - అనిర్వా
చ్యమిత్యర్థః. . పాకద్రుమస్య - బాలరసాలాదివృక్షస్య, ఫలం - అతిరస

బాలరసాలవృక్షఫలమిత్యర్థః 'హాతఃపాకోఽగ్నికోశీవృక్షః' ఇత్యమురః. య
ద్వా... కిం పాకం - ఈషత్స్వం - ద్రుమఫలమ్... కింపాకశబ్దో నిఘట్ట్య
స్తరేషు వృగ్గః' అని వ్రాసినాడు. కింపాకమనగా ముసిడిచెట్టు. 'కిం
పాకః స్వాస్త్యహాకాళః' అని హాలాయధుడు. 'విషముష్టా నిర్భక్తేచ' అని
శబ్దరత్నకోశము. స్త్రీముఖము ముసిడిచెట్టు పండువలె ననుభవించునపు
డతిరసముగాను విదప విషముగాను నుండునని యర్థము. 'కింపాక' శబ్ద
మును విడిచి బాలరసాలాద్యైములు సేయుటవలన బాంశిత్యము కొఱ
వడదుగాని * విమర్శాలోచన మే కానిపించుచున్నది.

మొత్తమునకు రామచంద్రునివ్యాఖ్య మిక్కిలి వ్యతిర్ఘ్నమైనది. ఇతండు,

శ్లో॥ త్రీమాం పైర్లిజ్జదేశే న జయతి విబుధః క్షేణోటీరకోటీ.

కోటీమాణ్యభూతాగణితగుణగణోఽఖిల్లాపాణ్యైత్యశ్లోః ।

ధీరః శాన్త్యైర్గోత్రః సకలవికులాన్లఘాదిసూక్తిప్రవీణో

వీణోదాహర్యవిద్యావివరణనిపుణో రామచంద్రో బుధేంద్రః ॥

శ్లో॥ వేదాన్తోదస్తచిన్తామతనుత చతురేణాస్తరేణాకుతర్కం

తర్కంచాతర్కయద్యః ఫణపతివచనాం సారమాధత్తయోగే ।

యోగేయః సాఘ్యసఖ్యాగమసమయవిధావష్యలం తస్త్రివిద్యా .

విద్యాయామిన్యధీశః స్ఫురతి నిరుపమావశ్చవంశామ్బురాశౌ ॥

అని వ్రాసికొన్నట్లు సకలశాస్త్రప్రవీణుడనుటకునీవ్యాఖ్యయే నిదర్శనము.
'ఇందుఁ గలవిశేషప్రక్రియలన్నియును దెలుఁగునందునుగూర్చి యున్నవాఁ
డ. శృంగారశతకముతోలుత నవరసములంగూర్చియు విభావానుభావా
దులంగూర్చియు వ్యాఖ్యానిషయప్రవేశమునకు వలయునంత వ్రాసియు
న్నాడ. ఉదీచ్యకోశములను బ్రాచ్యలిఖితగ్రంథభండారమందలిప్రతులను
బెక్కింటిఁ బరిశీలించి శ్లోకములకు సమంజసపాఠములఁ గుదుర్చుటయే

* నీతిశతకమున ముఖ్యముగా 55, 69, 76, 78, 85, 89, 90, 91 వ శ్లోక
ములును, శృంగారశతకమున 22, 24, 28, 35, 48, 54, 79 వ శ్లోకములును,
వైరాగ్యశతకమున 1, 23, 26, 28, 42, 49, 61, 65 వ శ్లోకములును నిజీ విమర్శా
రహితము లై యుండుటచూచునది.

కాక యాంధ్రజనహృదయంగమముగా నేనుఁగులక్షణకవికృతము లగు
తెనుఁగుపద్యముల నాచూశ్లోకముకడఁ గూర్చియున్నవాఁడ. ఇవి రామ
చంద్రవ్యాఖ్యను నిర్విచారముగా ననుసరించుటచేఁ జెక్కుచోట్ల దుష్ట
ములై యున్నను మొత్తిమునకుఁ గడురసవంతములుగానే యున్నవి. ఆ
యాశతకమున కధికశ్లోకములను నుదేచ్యశోశములనుండి కూర్చి వానికి
వ్యాఖ్యయు సొంతముగాఁ జెనుఁగుపద్యములును రచించియున్నవాఁడ.
ఇందుఁ గలదోషములు పండితులు నాకుఁ దెలుపుదురేని కృతజ్ఞుడనై

తం॥ తేనప్పెరుమాళ్లయ్య.



శ్రీరామచంద్రపరబ్రహ్మణేనమః.

విగ్రహము

భర్తృహరి సుభాషితమ్యము

అ వ తా ర క.

28-11

మహాత్ముండును సర్వార్థవిదుండును వగు భర్తృహరి యనుయోగీ శ్వరుండు, లోకులవ్యవహారంబులం బరిశీలించి బహుచింతాకులుండై పరమ కారుణికుండుగాన వారల ననుగ్రహింపం గోరి నీతి శృంగారవైరాగ్య ములస్వరూపంబుల వర్ణించు సుభాషితత్రిశతి యనునొక ప్రబంధం బును రచియింపఁబూని, యది పరిసమాప్తినొంది వర్ధిలునట్లు దానికిం గలుగువిష్ణుములం దొలంచుటకుగాను మొదట మంగళాచరణమునేయ వలయువాఁడై, 'అశీ ర్నమస్మియా వస్తునిదేశోవాపి తన్మఖిమ్' అను శిష్టాక్షి ననుసరించి విశిష్టపరంజ్యోతిస్స్వరూప మైనతనయిత్తుడై వమునకు నమస్కరించుట యనుమంగళమును మున్నుగా నాచరించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ దిక్కాలాద్యనవచ్ఛిన్నానస్త చిన్తాత్రమూర్తయే ।

స్వానుభూత్యేకమానాయ నమ శ్శాంతాయ తేజసే॥

టీక. దిక్కాలా...మూర్తయే-దిక్-కాల-ఆది-అనవచ్ఛిన్న=తూర్పుమొదలగు దిక్కులు వర్తమానాదికాలములు మొదలైనవానిచేత (అనగా దేశకాలవస్తువులు మా టిచేతను) కాలఁది పెట్టరానిదియు-సర్వవ్యాపకమగుటచే నింతప్రదేశ మావరించి యుండునదనికాని నిత్యమగుటచే నింతకాలముండునదనికాని యంతటను దా నేకమైయుండుటచే నిట్టివస్తువుగానుండుననికాని గణింపశక్యముకానిది యని భావము; (కావుననే) అనంత=పరిమితలేనిదియు, చిన్తాత్ర=జ్ఞానఘనమైనదియు-జ్ఞానమాత్రస్వరూప మైనదియు అని యర్థము, (అగునట్టి)మూర్తయే=రూపమైనదియు-ఉక్తలక్షణములుగలరూపమే యది యని భావము; స్వ-అనుభూతి-ఏక-మానాయ = ఆత్మానుభవమే స్వప్రకాశమునకు ముఖ్యసాధనముగాఁ గలదియు-కన్నులుమొదలగుప్రమాణములచేఁ దెలియు కుండలు మొదలైనవానివలెఁగాక స్వయంప్రకాశ మగుదీపమువలె తానె తన్నును తక్కినవానిని రెంటిని దెలుపునట్టిదిగాన తన్ననుభవించుటవలనమాత్రమే తాను తెలియఁదగ్గదిగాని వేఱొకసాధనముచేఁ దెలియరానిదనిభావము ; శాంతాయ=అవిద్యగాని-తత్కార్యముల

సంబంధముగాని లేక ప్రసన్నమైయుండునదియునగు; తేజనే = జ్యోతిస్స్వరూపబ్రహ్మమునకు; నమః=నమస్కారము.

క. అచ్చము దిక్కాలాద్యన, వచ్చిన్నానంతచిద్ధృగ్రవఘనంబు నిజ
స్వచ్ఛానుభూతిమానము, సచ్ఛాంతము తేజ మేనగ్రజప్రఘు దలఁతున్.

తాత్పర్యము. దేశకాలవస్తుపరిచ్ఛేదములును పరిమితియు లేక జ్ఞానమాత్రస్వరూపమైయుండు రూపమై, అనుభవించియే తెలిసికొనఁదగినదై, ప్రసన్నమైయుండు పరంజ్యోతిరూపబ్రహ్మమునకు నమస్కారము.

అవ. ఈ ప్రబంధమునకుఁ గలవివిధస్వరూపములు తెలియుట కొఱకు నాయాదానిని ఆయాపద్ధతిఁగా రచింపఁ గోరి యందు మూర్ఖవిద్య తృప్తతులు రెండును నిరూపించుటకుఁ బ్రసక్తింపఁగా సశోకవనికాన్యాయంబున మొదట మూర్ఖపద్ధతినిగై కొని వర్ణించుట కారంభించినవాడై, వినుటకు మంచిమనసుగల రసజ్ఞులు లేమింజేసి తాఁ జెప్పఁదలఁచిన ప్రియవచనమును జెప్పటకే పీలులేకున్నదని ముందుగాఁ దెలుపుచున్నాఁడు.

నీతిశతకము - మూర్ఖపద్ధతి.

శ్లో॥ బోధారో మత్సరగ్రస్తాః ప్రభవః స్తయదూషితాః ।

అబోధోపహతా శ్చాన్యే జీర్ణమక్లేసుభాషితమ్॥

2

టీ. బోధారః = మంచిపరిజ్ఞానముగలవారు-చక్కఁగాఁ దెలిసినవారు; మత్సర-గ్రస్తాః=అహూయచేత నాక్రమింపఁబడినవారు-మంచిహృదయము లేనివారినియర్థము-కాబట్టి నాప్రియవచనమును సరియని యొప్పుకొనరనిభావము; ప్రభవః=రాజులు, స్తయదూషితాః=గర్వముచేఁజెడినవారు-వినయసంపన్నులకారని యర్థము-కాబట్టి నాప్రియవచనమును చెవియిచ్చి వినరని భావము; అన్యే = (విద్వాంసులును ప్రభువులునుగాక) తక్కినజనులు, అబోధ-ఉపహతాః=అజ్ఞానముచే నష్టాత్ములైనవారు-అధికారులుగారని యర్థము-కాబట్టి వారికి వినుపాటియోగ్యతలేదని భావము; (కాబట్టి) సుభాషితం=(నేను జెప్పఁదలఁచిన) ప్రియవచనము, అక్లే=అంతరంగమందే, జీర్ణం=మఱుఁగైనది-లోపలనే నిలిచినదికాని యింకను బయటికివచ్చినదికాదని యర్థము. అయిననుగాని యెట్లో దానిని జెప్పెదను అని శేషము గ్రహింపవలయును.

తే. బోధ లగువారు మత్సరగ్రస్తా మతులు

ప్రబలగర్వవిదూషితుల్ శ ప్రభువులెన్న

నితరమునుజు అబోధోపహతులు గాన

భావమున జీర్ణమయ్యె సుభాషితంబు.

2

తా. నే నొకమంచిమాటను జెప్పదునేని విద్వాంసు లది మంచిదని యెరింగిన వారయ్య నాయం దసూయచే దానిని సరియని యంగీకరింపరు. ఇంక ప్రభువులన్న నో గర్వాంధులైయుండుటచే నడచునతో దానిని బాటించి వివరు. మఱియేమియు నెఱుక లేని తక్కినసామాన్యజనులంటిమా వారికి వినునంతయోగ్యతయే లేదు. ఇంక నెవరికి జెప్ప దును? కాబట్టి చెప్పదలంచినయామాట బోపలనె యడంగినదికాని బయటికి రాక న్నది. అయిన నెట్లో దానిని జెప్పెదను.

అవ. మూర్ఖునిస్వరూపమును దెలుపుచున్నాడు.

శ్లో॥ అజ్ఞ స్సుఖ మారాధ్య స్సుఖతర మారాధ్య తే విశేషజ్ఞః ।

జ్ఞానలవదుర్విదగం బ్రహ్మో నరం న రజ్జయతి॥

3

టీ. అజ్ఞః = కొంచెమైనను తెలియనివాడు-మూఢుడు, స్సుఖం = ఆనాయాస ముగా, ఆరాధ్యః=సమాధానపెట్టదగినవాడు. విశేషజ్ఞః=విశేషించి తెలిసినవాడు, స్సుఖతరం=మఱితమస్సుఖముగా, ఆరాధ్యతే=సమాధానపెట్టబడుచున్నాడు. జ్ఞానలవ దుర్విదగం=(కాస్త్ర)మువలనఁగలిగిన తెలివి యొక్కింతచేతఁ (వస్తువు) బండితునిగాఁ దలంచుకొనునట్టి, నరం=మనుష్యుని-మూర్ఖజనుని, బ్రహ్మః=(అఘటనఘటనాసమర్థుఁ డగు) బ్రహ్మదేవుడుకూడ, నరజ్జయతి=రంజింపఁజేయఁజాలడు.

క. తెలియనిమనుజుని సుఖముగఁ

దెలుపం దగు సుఖతరముగఁ ॥ దెలుపఁగ వచ్చుం

దెలిసినవానిం దెలిసియుఁ

దెలియనినరుఁ దెల్ప బ్రహ్మదేవునివశమే.

3

తా. మూఢుడు తనంతటఁ దా నేమియుఁ దెలిసికొనలేడు గనుక దేనినిగాని యొక దుపదేశించినంతమాత్రముననె సరియని నమ్ముచున్నాడు. కావున నట్టివాని నేకవ్రతు లేకయే సమాధానపెట్టవచ్చును. వస్తుతత్త్వములను విశేషించి యెరింగినట్టివాఁడన్ననో, వానిబుద్ధి యెప్పుడును విన్నదానియందలివిశేషములను గ్రహించువఱకేగాని తక్కినవిప రీతములకుఁ బోవదుగనుక, వానిని మూఢునికంటె మఱితమస్సుఖముగా సమాధానపెట్ట వచ్చును. శాస్త్రమాలమున నేదో స్వల్పజ్ఞానము లభించినంతమాత్రనే తన్ను మహాపండి తునిగా నెంచుకొని విఱ్ఱపగుమూర్ఖునితో, మూఢునివలె నొకరుచెప్పుదానియందు నమ్మిక గాని, విశేషజ్ఞునివలె తనంతటఁ దెలిసికొనుశక్తిగాని, రెండునులేనందున వానిమనస్సును వేలకొలది మాటలచేతనుగూడ సమాధానపెట్టుట కప్రయత్నము. కాబట్టి తలంచినట్లు చేయ నుగాని చెఱుపనుగాని మార్పనుగాని చాలినట్టిమహాశక్తిగల యాబ్రహ్మకూడ నట్టిమూర్ఖుని రంజింపఁజేయ శక్తుఁడుకూడను. ఇంక మఱెవ్వఁడును శక్తుఁడుకూడని చెప్పవలయునా?

అవ. మూర్ఖుని మనస్సును సమాధానపెట్టుట మిక్కిలి కష్టమని
మీఁదిరెండుశ్లోకములచేఁ జెప్పచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ప్రసవ్య మణిముద్ధరే స్తకరవక్త్రదంష్ట్రాన్తరాత్
సముద్రమపి సంతరే త్స్పృచలదూర్ఘమాలాకులం
భుజజ్ఞ మపి కోపితం శిరసి పుష్పవద్ధారయేత్ |
న తు ప్రతినిష్ఠమూర్ఖజనచిత్త మారాధయేత్ || 4

టీ. మకర వక్త్రదంష్ట్ర అన్తరాత్ = (శింశుమారమను పెను) మొసలి నోటియందలి
కోఱపండ్లనడుమనుండి-అట్టి మిక్కిలి సంకటప్రదేశమునుండి యని యర్థము, ప్రసవ్య =
బలాత్కారముచే, మణిం=రత్నమును, (ఎవఁడైననొకఁడు) ఉద్ధరేత్=బయటికిఁ దీయ
వచ్చునుగాక. ప్రచలత్ డోర్చిమాలా ఆకులం=మిక్కిలియుఁ జలించుచున్న యలలపరం
పరలచేత కలఁతనొంది-పెద్దఁచులలచే మిక్కిలి కలఁగుచున్న, సముద్రంబి=సముద్రము
నైనను-అపిశబ్దముచే దాటరానిదైనను అనిభావము స్ఫురించుచున్నది, సం+తరేత్ =
రెస్సగా దాటవచ్చునుగాక. కోపితం = కోపమునొందినట్టి-కోపవశమున బుసకొట్టుచు
నాచుకలతో నెలవులు నాచుచున్నట్టి, భుజజ్ఞంబి = సర్పమునుగూడ-అపిశబ్దముచే
ధరింపసాధ్యముకానిదైనను అనిభావము, శిరసి=తలయందు-అనఁగా సిగయందు, పుష్ప
వత్=పూవువలె-పూదండవలెననియర్థము, ధారయేత్ = ధరింపవచ్చునుగాక. తు=అయి
నను, ప్రతినిష్ఠమూర్ఖజనచిత్తం=దురాగ్రహముపట్టిన మూర్ఖజనునిమనస్సును, న ఆరాధ
యేత్=సమాధానపెట్టుటకు శక్యముకాదు. మూర్ఖునిమనస్సును సమాధానపెట్టుట, మొసలి
కోఱలఁడిమిరత్నమునుదీయుట మొదలైనవానితో సమాన మనిభావము.

ప. మకరముఖాంతరస్థ మగుసమానికముం బెకలింప వచ్చుఁ బా
యక చలదూర్ఘికానికర ३ మైనమహోదధి దాటవచ్చు మ
స్తకమునఁ బూవుదండవలె ३ నర్పమునైన భరింపవచ్చు మ
చ్చిక ఘటింప మూర్ఖజనచిత్తముఁ దెల్ప నసాధ్య మేరికిన్. 4

తా. శింశుమార మను పెను గలపెనుమొసలి నోటియందు మిక్కిలి క్రిక్కిరిసి
యున్న వాఁడికోఱపండ్లనడుమనుండి, వెలికిఁదీయరానిరత్నము నెట్లో మెలఁకువతో బల
వంతముగా బయటికిఁ దీయవచ్చునుగాక. అట్లే, పెద్దయలలచే మిక్కిలి కలఁగి యుంట్టం
గుచున్న మహాసముద్రము దాటరానిదైనను, ఏదైన నొకదాఁటుసాధనముచే దానిని
గూడ దాటవచ్చునుగాక. మిక్కిలి కోపమున బుసలుకొట్టుచున్న యొకసర్పమును ధరిం
పరానిదానినిగూడ మణిమంత్రాదిసాధనములచే నెట్లో పూదండవలె సిగయందు ధరింప
వచ్చునుగాక. అయినను దురాగ్రహము పట్టియున్నందున దేనిని పాటింపకయుండు
మూర్ఖునిమనస్సునో యేయఁపాయమును లేనందున సమాధానపెట్టుటకు సాధ్యముకాదు.

అవ. ఇట్లు సామాన్యముగా దొరకరానివగు వస్తువులుగాని చేయ నలవికాని కార్యములుగాని యెట్లో సమర్థించుటకు శక్యములు గావచ్చును గాని మూర్ఖునిచి త్తము సాధించుటమాత్ర మట్లుకాదని చెప్పి యిప్పు డెంత మాత్రమును దొరకరానట్టివస్తువునుగూడ సాధింపవచ్చునుగాని మూర్ఖుని చి త్తమును సాధింపఁదరము కానేరదని చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ లభేత సికతాను తై ల మపి యత్నతః పీడయత్ ।

పిబేచ్ఛ మృగతృప్తికాను సలిలం పిపాసార్దితః ।

కదాచి దపి పర్యటన్ శశవిషాణ మాసాదయేత్ ।

నతు ప్రతినివిష్టమూర్ఖజనచి త్త మారాధయేత్ ॥ .

5

టీ. యత్నతః = ప్రయత్నముచేత, పీడయత్ = (ఏదైననొకయంత్రముచేత) మర్దించి, సికతాను అపి=ఇసుకయందుఁగూడ-ఈఅపిశబ్దమువలన కాలత్రయమునందుఁ గాని లోపలఁ జనురులేనట్టిదని భావము స్ఫురించుచున్నది, తైలం=చమురును, లభేత=పొందవచ్చును. పిపాసా అర్దితః = దప్పిచేతఁబడింపఁబడినవాఁడై, మృగతృప్తికానుచ = ఎండమావులయందుఁగూడ-జలములేనిదై జలభ్రాంతిని మాత్రము కలిగించు వానియందని భావము, సలిలం = జలమును, పిబేత్ = త్రాగవచ్చును. పర్యటన్ = (అందందు వనములలో) తిరుగుచు, కదాచిత్ = ఎప్పుడైననొకప్పుడు, శశవిషాణఅపి = కుండేటి కొమ్మునుగూడ-మాటయందు మాత్రముకలదై వాస్తవముగాలేనిదాని ననిభావము, అసాదయేత్ = పొందవచ్చును. తు = ఆయినను, ప్రతినివిష్ట మూర్ఖజనచి త్తం న ఆరాధయేత్ = దురాగ్రహము పట్టినమూర్ఖజనుని మనసును సమాధానపెట్టఁదరముకాదు. మూర్ఖునిచి త్తమును సమాధానపెట్టుట, యిసుకనుండి తైలము తీయుట మొదలైనవానివలె శక్యముకానిదని భావము.

తే. తివిరి యిసుమునఁ దైలంబుఁ రీ దీయవచ్చుఁ

దవిలి మృగతృప్తిలో నీరు రీ ద్రావ వచ్చుఁ

దిరిగి కుండేటికొమ్ము సాధింప వచ్చుఁ

జేరి మూర్ఖులనునము రంజింపరాదు.

5

తా. ఏకాలమందుఁగాని చనురులోపలలేకయే యందునట్టి యిసుకనుండికూడ కష్టపడి దాని నేదైననొకయంత్రముచేమర్దించి చమురు తీయవచ్చును. జలములేనివై జలమున్నట్లు భ్రాంతినిమాత్రము కల్పించు నెండమావులయందుఁగూడ మిక్కిలిదప్పి కలిగినప్పుడు నీరు త్రాగవచ్చును. అడవులందు తిరిగి యొకానొకప్పుడైనను మాటమాత్రమున కున్నట్టికుండేటికొమ్మునుగూడ సాధింపవచ్చును. అయినను దురాగ్రహముపట్టిన మూర్ఖుని మనసును సమాధానపెట్టుటమాత్రము శక్యముకాదు.

అవ. మూర్ఖుని సమాధానపెట్టగోరువాడు మిక్కిలి యవివేకియని చెప్పుచున్నాడు.

శ్లో॥ వ్యాళం బాలమృణాళతన్తభిరసౌ రోద్ధం సముజ్జలమృతే ।

భేత్తుం వజ్రమణిం శిరీషకుసుమప్రాప్తేన సన్నహృతి ।

మాధుర్యం మధుబిందునా రచయితుం ఊరామ్బుధే దీహతే ।

మూర్ఖా యః ప్రతినేతు మిచ్ఛతి బలా త్సాక్షై స్సుధాస్యనిభిః॥ 6

టీ. యః=ఏపురుషుడు, సుధాస్యనిభిః = అమృతము చిందునట్టి - అనగా దానివలె అత్యంతమధురములైన, సూక్ష్మైః = ప్రయవచనములచేత, మూర్ఖా=మూర్ఖులను, బలాత్=బలత్కారమునీ, ప్రతినేతుం=సమాధానపెట్టుటకు, ఇచ్ఛతి=కోరుచున్నాడో, అసౌ = ఆయిపురుషుడు, వ్యాళం = దుష్టమగుగజమును-సాధారణజంతువునుగాదని భావము, బాలమృణాళతన్తభిః=లేతతామరతూడులలోని దారములచేత, రోద్ధం= కట్టినిలుపుటకు, సం+ఉజ్జలమృతే=మిగులప్రయత్నించినవాడగుచున్నాడు. వజ్రమణిం= వజ్రమణిని-రవను, శిరీషకుసుమప్రాప్తేన=దిరిసెనపుబువ్వుయొక్కయంచుచేత, భేత్తుం= భేదించుటకు-కోయుటకు, సన్నహృతి = ఉద్యుక్తుడగుచున్నాడు. ఊరామ్బుధే= ఉష్ణమునుద్రమునకు-స్వల్పమైనజలాశయమునకుఁగాదనియర్థము, మధుబిందునా = (ఒక) తేనెబొట్టుచేత-తేనెను ఎడతెగక జడిగాఁ గురియుటచేతఁగాదనిభావము, మాధుర్యం= తియ్యదనమును, రచయితుం=కలిగించుటకు, ఈహతే = కోరుచున్నాడు. మూర్ఖులను సమాధానపఱుపఁ దలంచువాడు, దుష్టగజమును లేదామరతూండ్లలోని దారములతోఁ గట్టఁబూనువాడు మొదలగువారివలె మిక్కిలియు నవివేకియగునని భావము.

మృగిరరాజుఁ బినతంతునంతతులచే ర గట్టఁ విభ్రంభించు వాఁ

✓ దురువజ్రంబు శిరీషపుష్పములచే ర నూహించు భేదింపఁ దీ

ప రచింపఁ లవణాబ్ధికిఁ మధుకణప్రాప్తిం బ్రవర్తించు ని

ధర్మిణి మూర్ఖుల దెల్పు నెవ్వఁడు సుధాసాధానానుకారోక్తులన్. 6

తా. ఇంచుకంత కట్టి నిలుపుటకైన నుపయోగపడని లేతతామరతూండ్లలోని దారములతో సామాన్యజంతువుగాక మిక్కిలి పెద్దదియగు నొకమదపుటేనుగును గట్టఁ జూచువాడును, రత్నములనుమీఁదఁబెట్టి నోలుచునట్టిదియుఁ గావున మిక్కిలి కఠినమైనదియు నగువజ్రమణినిబువ్వులలోనెల్లమిక్కిలిమృదువైనదిరిసెపుబువ్వునంచుచేతఁ గోయఁ జూచువాడును, ఒకయల్పమైన నీటిపట్టుగాక మహావిశాలమైనదై మిక్కిలి యుష్మత్తయ్యుండు పెనుసముద్రమునం నొక్కతేనెబొట్టునుమాత్రము విడిచి దానిని తియ్యగాఁజేయఁ జూచువాడును, ఎంత మిక్కిలి యవివేకులో, యమృతములూలుకు తియ్యనిమంచిమాటలచే

మూర్ఖుని సమాధానపెట్టకెంచువాడు నందఱ మిక్కిలియు చివరకి యనితాత్పర్యము. మూర్ఖుని తేల్చుట మిక్కిలి కష్టమని భవితార్థము.

అవ. తమయజ్ఞానమును గప్పిపుచ్చుటకు మూర్ఖులకుఁ గలగతిని జెప్పచున్నాడు.

శ్లో॥ స్వాయత్త మేకాస్తహితం విధాత్రా ।

వినిర్జితం ఛాదన మజ్ఞతాయాః ।

విశేషత స్సర్వవిదాం సమాజే ।

విభూషణం మాన మపజ్ఞతానామ్॥

7

టీ. విధాత్రా = బ్రహ్మచేత, ఆయత్తం = తమకు (అనఁగా మూర్ఖులకు) నధీనమై యుండునదియు—ఒకరుపదేశించుటచేఁ దెలిసికొన నక్కఱలేక తమకే సిద్ధముగాఁ దెలిసి యుండునదియు ననియర్థము, ఏకాస్తహితం = మిక్కిలి హితమును జేయునట్టిదియును, విశేషతః=విశేషించి, సర్వవిదాంసమాజే = సర్వజ్ఞులైనవారినభయందు—అన్నియుఁ దెలిసిన పండితుల కూటమియందు, విభూషణం = (తమకు) భూషణమైనదియునగు—అలంకారమువంటిదియు ననియర్థము, మానం = మానము—ఏమియుఁ బబుకక యూరకుండుట, అపజ్ఞతానాం = పామరులయొక్క, అజ్ఞతాయాః = మూఢత్వమునకు, ఛాదనంసత్ = ముసుఁగు అగునట్లుగా—మూసిపెట్టునదిగా, వినిర్జితం = రచింపఁబడినది. పామరులు తమ మూఢత్వమును గోప్యముగా నుంచుకొనుటకు మానముతోనే ప్రవర్తింపవలయును. మానమే వారికిగతి. ఇట్లు నేయనియెడల వారు పరిహాసమునకుఁ బాత్రులగుదురని భావము.

తే. స్వవశము హితంబు మూఢతాచ్ఛాదనంబు

గాఁగ నీగతి నిర్జించె గమలభవుడు

సర్వవిదు లగునుజనులరసభలలోన

మానమె విభూషణము మూఢరమానవులకు.

7

తా. బ్రహ్మ మూర్ఖులను జూచి కరుణించి వారు తమమూఢత్వమును మూసిపెట్టుకొనుటకు సాధనముగా నుండునట్లు మానమును సృజించెను. దానిగుణములు మఱియుఁ గొన్నికలవు. అది యామూర్ఖుల కెప్పుడును స్వాధీనమై యుండునదేకాని యొకరివలన నుండి పొందవలసినదికాదు. ఇంతేకాక వారికిఁగల యవగుణములనెల్లఁ గప్పిపుచ్చునది కాబట్టి యది వారికి మిక్కిలి హితకారియునగును. విశేషించి పండితజనులనడుమ నది వారి కొకయలంకారమువలె నుండును.

అవ. పూర్వము మూఢత్వము ననుభవించిన యొకానొకఁ డప్పటి తనయనుభవప్రకారము నితరులకుఁ జెప్పచున్నాడు.

శ్లో॥ యదా కిచ్చిజ్ఞోఽహం గజఇవ మదాన్ధ స్రమభవమ్ ।

తదా సర్వజ్ఞోఽస్తీ త్యభవ దవలిప్తం మమ మనః ।

యదా కిచ్చి త్కిచ్చి ద్భృథజననకాశా దవగతమ్ ।

తదా మూర్ఖోఽస్తీతి జ్వరఇవ మదో మే వ్యపగతః॥ 8

టీ. అహం=నేను, కించిజ్ఞః=స్వల్పముగా తెలిసినవాడనై, యదా=ఎప్పుడు,

దు, గజఇవ=ఏనుగువలె, మదాన్ధః = గర్వముచేత గన్నుగాననివాడను-ఇది చేయఁ దగును ఇది చేయఁదగదను వివేచనములేనివాడను, అభవం=అయినో, తదా=అప్పుడు, సర్వజ్ఞః అస్తి ఇతి=అన్నియును దెలిసినవాడను అగుదునుఅని, మమ మనః=నామనస్సు, అవలిప్తం అభవత్ = గర్వించినది అయ్యెను. 'అల్పవిద్యో మహాగర్వీ' అనున్వాయమున అల్పజ్ఞానమే గర్వమునకు హేతు వగుటవలన నట్లు గర్వించినవాడ నై తినిభావము. యదా=ఎప్పుడు, బృథజననకాశాత్=విద్యజ్ఞులనన్నిధినుండి, కించిత్ కించిత్ = (శాస్త్రములుబోధించెడి నాచారములు మొదలైనవి) కొంచెముకొంచెము, అవగతం = (నాచే) తెలియఁబడినదో, తదా=అప్పుడు, మూర్ఖః అస్తి ఇతి = మూఁడుడను అగుదునుఅని, మమ మనః=నామనస్సు, జ్వరఇవ = జ్వరమువలె-మదము జ్వరమువలె కన్నుమిన్ను తెలియమి మొదలైన వికారములు గలిగెంచును కాబట్టి దీనికి జ్వరసామ్యము చెప్పఁబడినదని తెలియఁదగును, వ్యపగతః (అభూత్)=పోయినది (అయ్యెను). 'అచార్యవాక్ పురుషో పేద' అను శ్రుతినిబట్టి 'అచార్యులవలన లభించినవిద్యచేతనే వివేకము కలుగు' నని భావము. అల్పజ్ఞఃడైనను దన్ను సర్వజ్ఞునిగాఁ దలంచుకొనువాడే మూఁఁడు, సర్వజ్ఞః డయ్యుఁ దన్ను మూఁడునిగాఁ దలంచుకొనువాడే పండితుఁడు అని వివేచించుకొనవలయు. 'మదము గర్వమునకు హేతువు, గురుశుక్రా'షాదులు వినయమునకు హేతువు' అని ఫలితార్థము.

చ. తెలివి యొకింత లేనియెడఁ దృప్తుడ నై కరిభంగి సర్వముం

దెలిసితి నంచు గర్వితమరతికా విహరించితిఁ దొల్లి యిప్పుడు

జ్వలమతు లై నపండితులరసన్నిధినించుక బోధశాలి నై

తెలియనివాడ నై మెలగిరతిం గత మయ్యె నితాంతగర్వమున్. 8

తా. నేను స్వల్పజ్ఞానము గలవాడనై యుండుటంబట్టి యేనుఁగువలె మదించి కన్నుమిన్ను తెలియక యుండినకాలమున సర్వమును దెలిసినవాడనై తినిని మనస్సున మిక్కిలి గర్వించియుంటిని. పండితజనులవలన శాస్త్రములుబోధించు నాచారములు మొదలైనవి కొంచెముకొంచెము నాకుఁ దెలియఁగా నదివఱకు నన్ను జ్వరమువలె బట్టియుండిన మదము జ్వరమువట్టి విడిచినట్లు నన్ను విడిచిపోయెను.

అవ. మూర్ఖుడు మిక్కిలియు నీచుడని దృష్టాంతమూలమునఁ
దెలుపుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ కృమికులచితం లాలాక్ష్మిన్దం విగన్ధి జగుప్సితం ।

నిరుపమరసప్రీత్యా ఖాదకా ఖరాస్థి నిరామిషమ్ ।

సురపతి మఱి శ్వా పార్శ్వస్థం విహోక్య న శఙ్కతే ।

న హి గణయతి యద్రో జన్తుః పరిగ్రహాఫలతామ్ ॥

9

టీ. శ్వా = మక్క, కృమికులచితం = పురుగులసమాహముచే వ్యాభ్రమైనదియు,
లాలాక్ష్మిన్దం = నోటిజొల్లుచేర దడుపఁబడినదియు, విగన్ధి = కంపుగొట్టునదియు, (కాపు
ననే) జగుప్సితం = రోతపుట్టించునదియు, (అంతేకాక); నిర్ + ఆమిషం = (కొంచెమైనను)
కండలేనిదియు, సగు ఖర, ఆస్థి = గాడిదయొక్కను, నిరుపమరసప్రీత్యా = అసమానమైన
యొక్కరుచియొడల నెంతప్రేమపుట్టునో యంతప్రీతేమతో, ఖాదకా = భక్షించుచు-కొలు
కుచు, పార్శ్వస్థం = ప్రక్కనున్న-పగ్గఱనున్న, సురపతిం అపి = వేవేంద్రునినైనను-తక్కిన
వానిని జెప్పనేల యనిభావము, విహోక్య = చూచి, నశంకతే = లజ్జింపదు. (తథా) హి =
అట్లేయగునుగదా, తుద్రః జంతుః = నీచజంతువు, పరిగ్రహా ఫలతాం = తాను స్వీకరించిన
వస్తువునందలి తుచ్ఛత్వమును, న గణయతి = సరకు నేయదు. రోతకార్యములను జేయు
టయం దాసక్తిగల మూర్ఖుడుఁగూడ నిట్లే మిక్కిలినించును భయపడఁ డనిభావము.

చ. క్రిమినముదాయసంకులము శ్రేవలనింద్యము పూతిగంధహే

యమును నిరామిషంబును ఖరారాంగభవం బగునెమ్మఁ గుక్క దా

నమలుచుఁ జెంత నున్నసురనాథునిఁ గన్గొని సిగ్గుఁజెంద ద

ల్పమని నిజస్వభావము దలంపదు నీచపుఁబ్రాణి యెయ్యెడన్. 9

తా. ఒకమక్కకు నొకయొక్క దొరికెను. అది చట్టముగాఁ బురుగులచే నిండి
నదై కొఱకునపుడు నోటినుండికాటు జొల్లుచేర దడిసి మీక్కిలి కంపుగొట్టుచుఁ జూచు
టకే వెగటు పుట్టించునదై యుండెను. ఇట్లుండిన నుండెగాని దానియందు కండయేమై
నగలదా యన్నచో నది లేకముకూడలేదు. అందును అది యతినచమగు గాడిదయొక్క.
ఇట్టియొక్క దొరికియు నామక్క మిక్కిలి రుచ్యమైనపదార్థమం దెంతప్రేమ కలుగునో
యంతప్రీతేమతో దానిని తినసాగినది. అప్పుడు ప్రక్క వేవేంద్రుఁడు వచ్చి నిలిచి
ననుగూడ నది లజ్జించునదికాదు. వేయేల! నీచజంతువైనది. తా నొకవస్తువును స్వీకరించుట
మాత్రము చూచు నేగాని యది యెంతతుచ్ఛముగానుండినను దానిని బాటించుట లేదనుట
తెల్లమేగదా.

అవ. అవివేకమునకుఁ గలుగు ననర్థములనుజెప్పి తన్ములమున
వివేకమే యావశ్యక మైనదని సూచించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ శిర శ్చార్వం స్వర్గా త్పశుపతిశిరస్తః షీతిధరం ।

. మహీధ్రా దుత్తుజ్ఞా దవని మవనే శ్చాపి జలధిమ్ ।

అథో గజ్ఞా సేయం పద ముపగతా స్తోక మథవా ।

వివేక భ్రష్టానాం భవతి వినిపాత శ్శతముఖః॥ 10

టీ. (యా=ఏది-ఏగంగానది), స్వర్గాత్=స్వర్గలోకమునుండి, శ్చార్వంశిరః=శివుని
శిరస్సును, ఉపగతా = పొందినదో, పశుపతిశిరస్తః = శివునిశిరస్సుననుండి, షీతిధరం=
(హిమవత్) పర్వతమును, ఉపగతా = పొందినదో, ఉత్తుంగాత్-మహీధ్రాత్=పాడ
వైన (యా) కొండనుండి, అవనిం=భూమిని, ఉపగతా=పొందినదో, అవనేః చ అపి=భూ
మినుండియును, జలధిం=సముద్రమును, ఉపగతా=(‘నదీసంసాగరోగతిః’ ‘గంగాసాగర
పూరణా’ అనువచనముల ప్రకారమున) పొందినదో, అథో=అనంతరము, (లేక) అధః=క్రింది
ప్రదేశముందు-అనగా పాతాళమున, సాక్షయం గంగా=ఆ యొకనఁబడుచున్న గంగ, స్తోకం
పదం = అల్పముగు (మిక్కిలి కొలఁదియైన) ప్రదేశమును, ఉపగతా = పొందినదయ్యెను.
అథవా=అట్లననేల, వివేకభ్రష్టానాం=వివేకహీనులైనవారికి (స్థానమునుండి జూడిన
వారికిని యర్థాంతరము), శతముఖః=బహుప్రకారములుగా, వినిపాతః=భంగము (క్రిందు
క్రిందుగాపడుట అని యర్థాంతరము), భవతి=కలుగుచున్నది. వివేకముతోఁ గూడినవారికో
యిది కలుగదనిభావము. సకలలోకప్రసిద్ధయయ్యు గంగానది భ్రంశమువలన నిట్టియవస్థ
పొందెను. తక్కినవారిని చెప్పనేల. కాఁబట్టి వివేకము మిక్కిలి యావశ్యకమైనదని
యూహ్యము.

శా. ఆకాశంబుననుండి శంభునిశిరం శ బందుండి శీతాద్రి ను

శ్లోకం బై నహిమాద్రినుండి భవి భూలోకంబునం దుండి య

స్తోకాంభోధిఁ బయోధినుండి పవనాంభోలోకముం జేరె గం

గాకూలంకష పెక్కుభంగులు వివేక భ్రష్టనంపాతముల్. 10

తా. *గంగానది మొట్టమొదట స్వర్గలోకముననుండి శివునితలమీఁదను, అక్కడ

*పూర్వము సగరుని యజ్ఞశ్వమును దేవేంద్రుఁడు దాచి పెట్టఁగా నతఁడు దానిని
దేవఁ దనకొడుకులను బంపుటయు వా రెల్లయెడల వెదకి పాతాళమునకునుబోయి యచట
తమధౌర్త్యముచే కపిలమహాముని నేత్రాగ్నివలన భస్మీభూతులైరి. వారికి నూర్ధ్వ
లోకప్రాప్తి కలుగఁజేయుటకు తద్వంశస్థుఁడగుభగీరథుఁ డుగ్రతపముచేసి స్వర్గలోకమున
నుండి గంగానదిని బాతాళమునకుఁ దెచ్చె ననుపురాణకథ నిట గ్రహింపఁదగును.

నుండి సోమవత్సర్యతముమీఁదను, దానినుండి భూమిమీఁదను, భూమినుండి సముద్రము నందును, సముద్రముననుండి పాతాళమునకును గ్రహముగాఁ బడుమనఁబెను. ఇట్లు స్థానమునుండి జాతినవారికి పయించును నానావిధములగు క్రిందుక్రిందుగాఁ బడుట యెట్లు కలుగు చున్ననో యట్లే వివేకమునుండి భృష్ట జైవారికిని నానావిధములగు మఱిమఱి తక్కువపాటు కలుగును.

అవ. అగ్ని మొదలైనవానిని నివారించుటకు శాస్త్రోక్తములైన జలము మొదలైనయుపాయములు కలవుగాని మూర్ఖుని నివారించుటకు శాస్త్రమేమైనఁ జెప్పటగాని యుపాయమేదైన నుండుటగాని రెండును లేదని విశదీకరించుచున్నాడు.

శ్లో॥ శశ్యో వారయితుం జలేన హుతభు క్చాప్యేణ సూర్యాతపో ।
నాగేంద్రో నిశితాఙ్గుశేన సమదో దణ్డేన గౌరార్దభః ।
వ్యాధి భేషజసంగ్రహైశ్చ వివిధై ర్మైత్రైః ప్రయోగై ర్విషం ।
సర్వస్యావధ మస్తి శాస్త్రవిహితం మూర్ఖస్య నాస్త్యావధమ్॥ 11

టీ. హుతభుక్ = అగ్ని, జలేన = ఉదకముచేత, వారయితుం = నివారించుటకు, శశ్యః = సాధ్యమైనది, సూర్యాతపః = సూర్యునివేడిమి-ఎండ, శూర్పేణ = చేటచేత, పాతా॥ ఛత్రేణ = గొడుగుచేత, వారయితుంశశ్యః = నివారించఁగూడినది. సమదః = మదముతోఁగూడిన, నాగ + ఇంద్రః = శ్రేష్ఠ మైనగజము, నిశిత అంకుశేన = వాడియైన యంకుశముచేత, వారయితుంశశ్యః = వారించఁగూడినది. గౌరార్దభశ్చ = యెద్దును గాడిదె యును, దండేన = కట్టచే, వారయితుంశశ్యః = నివారించఁగూడినవి. వ్యాధిః = కుష్టము మొదలైన రోగము, భేషజసంగ్రహైః = ఔషధముల సంగ్రహించుటచేతను-చికిత్సయు పలన మహామంత్రజపహోమాదులచేతను నని గ్రాహ్యము, వారయితుంశశ్యః = నివారించఁ గూడినది. విషం = కాలకూటాదివిషము, వివిధైః మంత్రైః ప్రయోగైః = నానావిధములగు ప్రణవాదిమంత్రములచేతను ప్రయోగములచేతను, నివారయితుంశశ్యః = వారించఁ గూడినది. (కాబట్టి) సర్వస్యః = (ప్రాణులహింసకుఁములమగు) అన్నింటికీని, శాస్త్ర విహితం = శాస్త్రముచే నేర్పడిన, ఔషధం అస్తి = మందుకలదు. మూర్ఖస్య = మూర్ఖునికి, శాస్త్రవిహితం ఔషధం న అస్తి = శాస్త్రచోదితమైన మందులేదు.

చ. జలముల నగ్ని శూర్పమునఁ గ జండమయూఖుని దండతాడనం
బుల వృషగార్దభంబులను గ బొల్పగుమ త్తకేరింద్రమున్ సృణిం
జెలఁగెదరోగ మావధముచే విషముం దగు మంత్రయుక్తి ని
మ్ములఁ దగఁ జక్కఁజేయనగు గ మూర్ఖునిమూర్ఖత మాన్పవచ్చునే॥ 11

తా. అగ్నిని జలముచేతను, ఎండను జేటచేతను లేక గొడుగుచేతను, మదగజమును వాడియంతుకముచేతను, వృషభగార్దభములను కఱ్ఱచేతను, రోగమును కౌషధమంత్ర జపహోమాదులచేతను, విషమును నానావిధములగు మంత్రతంత్రములచేతను నడంప వచ్చును. ఇంతేల, ప్రాణిహింసాకారణములగు దుష్టజంతువుల కన్నిటికిని నౌషధము శాస్త్రము విధించియున్నదిగాని మూర్ఖునికీమాత్రము వానిమూర్ఖతను బోగొట్టఁజాలినట్టి సుభాషితాదిరూపమైన యౌషధ మెందునులేదు.

ఇది నీతిశతకమునందు మూర్ఖపద్ధతివర్ణన మన్నది ప్రథమదశకము.



నీతిశతకము - విద్యత్పద్ధతి.

అవ. ఇప్పుడు మూర్ఖపద్ధతికి వ్యతిరేకమైన లక్షణములుగలదానిని గా విద్యత్పద్ధతిని వర్ణించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ శాస్త్రోపస్కృతశబ్దనుస్థరగిర శ్శిష్యప్రదేయాగమా ।

విఖ్యాతాః కవయో వసంతి విషయే యస్య ప్రభో ద్విధనాః ।

తజ్ఞాడ్యం వసుధాధిపస్య సుధియ స్త్వర్థం వివా పీశ్వరాః ।

కుతస్యై స్సుస్యః కుపరీక్షకై ర్నమణయో యై రర్థతః పాతితాః॥12

టీ. శాస్త్ర...గిరః-శాస్త్ర ఉపస్కృత= తర్కవ్యాకరణాదిశాస్త్రములచే నలంకృతములైనవియు-దోషరహితములైనవినియర్థము, శబ్దసుందర=శబ్దముచే మనోహరములైనవియు-కర్ణసుఖముగా వినంబడునవియు ననియర్థము, (అగు) గిరః=వాక్కులుగలవారును, శిష్య ప్రదేయ ఆగమాః=శిష్యులకు (వ్యాఖ్యానరూపముగా) నీయఁదగిన శాస్త్రములుగలవారును-పట్టువైన మంచిశిక్షవలన సకలశాస్త్రసిద్ధాంతములను జక్కఁగా నెఱింగినవారగుటచే శిష్యుల కుపదేశించుమూలమున సర్వశాస్త్రములను వ్యాఖ్యానము చేసినవారినియర్థము, లేక-పంచనచే వెలిపుచ్చక గర్భమునందే జీర్ణించునట్లు చేయఁబడినవికాక శిష్యులకు వినియోగింపఁదగినవిగా నుంచుకొన్న శాస్త్రములు గలవారినియుఁ జెప్పఁదగును, (కావుననే) విఖ్యాతాః=అంతటిఁ బ్రసిద్ధికెక్కినవారును, (అగు) కవయః = విద్వాంసులు, నిర్ధనాః (నస్తాః)= ధనహీనులై, యస్యప్రభోః=ఏరాజుయొక్క, విషయే=దేశమందు-లేక సన్నిధానమందు, వసంతి=ఉన్నారో, తత్=అది (అట్లు వారు ధనహీనులై యుండుట యని యర్థము), (తస్య) పసుధ+అధిపస్య=ఆరాజుయొక్క, తజ్ఞాడ్యం=మాంద్యము-హీనత్వము-వారు ధనములేకుండుట వారికి కొఱతకానేరదు: అది యారాజు హీనత్వమే యగునని

భావము. (ఎట్లనఁగా) సుఖము స్తు=విద్వాంసులన్ననో, ఆర్థంవి నాఅపి=ధనములేకుండినను గాని, ఈశ్వరః = సమర్థులు-పూజ్యులనియర్థము-విద్యయే వారికి మహాధనము తక్కినది లేకున్నను వారు పూజ్యులే యనిభావము. మణయః=(వెలలేని) రత్నములు, ద్వై=(రత్న శాస్త్రపరిజ్ఞానములేని) ఎవరచేత, ఆర్థతః=పాతితాః=వెలముండి తగ్గింపఁబడినవో, తైఃకుపరీక్షితైః=ఆకుత్సితపరీక్షచేయువారచేత-సరిగా పరీక్షించి వెలచెప్పనేరనివారిచేత, కృత్యాని నిన్మ్యుః=నిందితములుకావు-వారు వెలతగ్గినవని చెప్పటచే నవి నింద్యములు కావనిభావము. పండితులు 'సదాశ్రయేణ శోభన్తే పండితా మంతా లతా' అనువ్యాయముచొప్పున ప్రభువుల నాశ్రయించియే యుండవలయును. ప్రభువులు వారికోరికల నీడేర్పనియెడల నది యాప్రభువుల కుత్సితత్వమేయగును. విద్వాంసులొ, కుపరీక్షకులచే వెలతగ్గినవిగాఁ జెప్పఁబడియు నింద్యములుకాని యమూల్యరత్నములవలెఁ దాము నింద్యులుకారు. కావున శ్రేయమును గోరుప్రభువులు విద్వాంసులకోరికల తీర్పువారే కావలయునని తెలియనగును.

చ. సకలకలావిభూషితులు శతబ్దవిమల్ నయత త్వఖోధకుల్

ప్రకటకవీంద్రు లేనృపతిరపజ్జను నిర్ధను లై చరింతురా

వికృతపుజాద్య మాదొరది శత్రుత్వము లేకయ వారు పూజ్యులం

ధకజనదూషితంబులు ఘోరంబులు గావె యమూల్యరత్నముల్. 12

తా. వ్యాకరణసంస్కారముచే దోషరహితముగాను శ్రవణానందముగాను మాటలాడువారై, యాశ్రయించిన శిష్యులకు సమస్తశాస్త్రములను సవ్యాఖ్యానముగ నుపదేశించు వారగుటంజేసి యెల్లయెడలఁ బ్రసిద్ధిపొందియు నుండు విద్వాంసు లొకప్రభువు నాశ్రయించి యుండియు ధనహీనులైయుండురేని యాలోచన ప్రభువుదేకాని వారిదికాదు. విద్వాంసులు ప్రవృత్తులేనివారైనను బూజ్యులే యగుదురు. వెలలేనిరత్నములు వెలతక్కువైనవిగాఁజెప్పఁబడినను నింద్యములు గావుగాని వానిని సరిగాఁ బరీక్షింపనేరక వెలతగ్గినవని చెప్పినవారే నింద్యులగుదురు.

అవ. సాధారణధనమునకుఁ గలయల్పలక్షణములకంటె వ్యతిరిక్తములై మిక్కిలి గొప్పలై యున్న విద్యాధనలక్షణములను వర్ణించుచు నట్టి విద్యాధనముగలవారి కతిశయమునుగూర్చు నట్టివారియెడల గౌరవముతోడి విశ్వాసమును గలిగించుటకొరకు రాజులనుగూర్చి చెప్పుచున్నాడు.

శ్లో॥ హర్ష రాగతి న గోచరం కిమపి శం పుష్టాతి య త్వర్వదా-

ప్యర్థిభ్యః ప్రతిపాద్యమాన మనిశం ప్రాప్నోతి పృథ్విం పరామ్ ।

కల్పాన్మేష్వపి న ప్రయాతి నిధనం విద్యాభ్య మన్తధనం ।

యేషాం తా న్స్మృతి మాన ముష్ణ త వృషాః కౌసే సహ స్పర్ధతే॥ 13

టీ. యత్ = ఏది (ఏవిద్యాధనము), హర్తుః = అపహరించువానికి, గోచరం = గోచరత్వమును - అనగా దొరకునవిగానుండుటను, నయాతి = పొందదో - దొరకునట్టిది కాదునుట; (అట్లే) సర్వదా = ఎల్లప్పుడును, కిమపి = అనిర్వాచ్యమైన - ఇంతంతని చెప్పనలవికాని, శం = సుఖమును, పుష్టాతి = పెంచుచున్నదో; అనిశం = నిరంతరమును, అర్థి భ్యః = విద్యాధులకొఱకు (అనివిద్యాపరమైనయర్థము) - యాచకులకొఱకు (అనిధనపరమైనయర్థము), ప్రతిపాద్యమానం అపి = (విద్యాపరముగా) వ్యాఖ్యానము చేయబడుచున్నప్పటికిని - (ధనపరముగా) ఈయబడుచున్నప్పటికిని, పరామ్ = ఉత్సృష్టమైన, పృథ్విః = పెంపును, ప్రాప్తోతి = పొందుచున్నదో; వ్యాఖ్యానముచే యభివృద్ధినిజెందుననుట, (అట్లే) కల్పాన్తేషు అపి = ప్రళయకాలములందుగూడ, నిధనం = నాశమును, నప్రయాతి = పొందదో - కల్పాన్తేషు అపి అని బహువచనముచే విద్యాధనమున కెంతమాత్రమును నేకాలమందును వినాశములేదని తెలియవలయును; (తత్ = అ) విద్యాఖ్యం = విద్యయనుపేరుగల, అన్తర్ధనం = లోపలి ద్రవ్యము - ప్రసిద్ధధనమువలె తన్నుఁదాల్చిన పురుషునికి బయటనుండునట్టిదిగాక వానిలోపల గుప్తమైయుండునదనుట, యేషాం = ఎవరికి, (అన్తి = కలదో), తాన్ ప్రతి = (అవిద్యాధనముగల) వారినిగూర్చి - వారియొడలననుట, హేన్మపాః = ఓరాజులారా, మానం = కోపమును - దురాగ్రహముననుట, ఉజ్జ్వలః = విడుపుఁడు - మానుఁడు. తైః సహ = వారితోడ - అవిద్యాంసులతో ననుట, కః = ఎవఁడు, స్పర్ధతే = నిగ్రహించును - మచ్చరించుననుట - వారి నెవఁడును మచ్చరింపఁజాలఁడనియర్థము. కాబట్టి వారెప్పుడును మిక్కిలి గౌరవముతో నెన్నఁదగినవారని భావము. ఇచట ఉపమాన మగుప్రసిద్ధధనముకంటె ముపమేయ మగు విద్యాధనమునకు అధిక్యమును జెప్పటచే వ్యతిరేకాలంకారము.

ఉ. హర్తకుఁ గాదు గోచర మరహర్నిశమున్ సుఖపుష్టిసేయు స
త్కీర్తి ఘటించు విద్య యనురదివ్యధనం బఖిలార్థికోటికిం
బూర్తిగ నిచ్చినం బెరుంగుఁ బోదు యుగాంతపువేళనైన భూ
భర్తలు దద్దనాధికులరేవట్టున గర్వము మాను టావ్వగున్. 13

తా. (స్వర్ణాదిరూప మగుప్రసిద్ధధనముకంటె విద్యాధనమే మేలైనది. ఎట్లనగా) విద్యాధనము దొంగలు మొదలైనవారి కగపడునట్టిది కాదు గనుక ప్రసిద్ధధనమును నపహరింప శక్యమగునట్లు దీని నపహరింప శక్యముకాదు. 'అర్థానామార్జనేదుఃఖిమ్' అనునట్లు దానిని సంపాదించుటయందు దుఃఖము కలుగుచున్నదికాని యిది యట్లుగాక యెప్పుడును సుఖము నిచ్చుచుండును. అది యనుభవించినఁగాని యొకరికిచ్చిననుగాని తగ్గి నానాటికి నశించిపోవుచుండును. ఇది యొకరి కెల్లప్పుడు నిచ్చుచుండిననుగాని కొంచెమైనను దగ్గక మఱియొకరి వృద్ధిఁబొందుచు ప్రళయకాలము లెన్నివచ్చినను నాశమునొందకుండును. దాని

నది బయటనుండునదిగాక యిది తన్నుఁదాల్చినవానిబోవలసె మిక్కిలి పదిలమైయుండును. ఇట్టివిద్యాధనముగలవారియెడ నట్టిసామాన్యధనముగల రాజులపైతము దురాగ్రహము మాని గౌరవముఁజేసి ప్రబల కింపవలయును. ఏలనఁగా నెవ్వరుగాని యట్టివారితో మచ్చ కింపఁజాలరని తాత్పర్యము.

అవ. 'రాజా! మీసంపద వారి కేమియుఁ బ్రతిబంధము కలిగింపఁ జాలదు. కాఁబట్టి వారిదెస బహుమానము చూపుచునే యుండవలయును' అని దృష్టాంతముతోఁగూడ రాజునకుఁ జెప్పచున్నాఁడు.

శ్లో॥ అధిగతపరమార్థాః పణ్డితాః మానవమంథాః ।

స్త్రాణమివ లఘు లక్ష్మీర్నైవ తాం తస్యరుణధి

అభినవమదరేఖాశ్యామగణసలానాం ।

న భవతి బినతస్తు ర్వారణం వారణానామ్॥

14

టీ. (పాన్యస = ఓరాజా) అధిగతపరమార్థాః = * తెలిసికొనఁబడిన తత్త్వార్థములుగల-తత్త్వార్థముల నెఱింగినయనుట, లేక, బంధఁబడిన పురుషార్థములుగల-పురుషార్థములు లభించినయనుట, పండితాః = విద్వాంసులను, మా అనమంథాః=అవమానింపఁకుము. (ఏలనఁగా) తృణంశవ = గడ్డిపరకవలె, లఘు = అల్పమైన-నిసానైనమైనయనుట, లక్ష్మీః=నీసంపద, ('శోభాసమ్మ తిపద్దాసులక్ష్మీః' శ్రీరవిగీయతే' అని విశ్వము) తాః=వారిని-ఁజూపఁజేతులను, ననీవ సురుణధిః=కొంచెమైనను అడ్డపెట్టఁజాలదు-కట్టుపఱుపఁజాలదనుట. (ఇందులకు దృష్టాంతము) అభి... స్థలానాం-అభినవ = మిక్కిలిక్రొత్తరైన, మదరేఖా= మదజలధారలచే, శ్యామ = నల్లనైన, గండస్థలానాం = చెక్కిల్లప్రదేశములుగల, వారణానాం=ఏనుగులకు, బినతస్తు = తామరతూడులదారము, వారణం=అడ్డగించునట్టిది, నభవతి=కాదు. కావున వారియెడల మిక్కిలి గౌరవముతోనే మెలఁగవలయునని భావము. అలంకారము దృష్టాంతము. దీనికి నంగము-ఉపమ. కావున రెంటికిని సుకరము. ఇచ్చట పండితులపరమార్థజ్ఞానమునకు ముందట రాజులసంపద తృణప్రాయ మనునాశయముతో లక్ష్మీకి తృణోపమానము కల్పితమని యెఱుంగునది.

* విద్యాధనమునుగూర్చి యీతీరుననే 'నభోగహార్యా నచబంధహార్యా నభౌత్య హార్యా నచరాజహార్యా । స్వదేశమిత్రం పరదేశబంధు ర్విద్యాసుధాం యేపురుషాః పిబన్తి॥ విద్యాధనము అనుభవించుటచేఁచఁబడునది. బంధువులచేతను, అన్నదమ్ములచేతను, రాజులచేతను నపహరింపఁబడదు. స్వదేశమందు మిత్రునివంటిది. పరదేశమునందు బంధువువంటిది. అట్టివిద్య యనునమృతము నేపురుషులు త్రాగుదురో వారి కట్టిధనము కలుగును అని చెప్పఁబడియున్నది.

తే. ప్రభులు పండితు లగువారికవలన గర్వ
కలనమానుడు వారు మీరకలిమి తృణము
లీలఁ బోలింప లేమి మృతకాళగుణము
భూరిమదవారణములకు రీ వారణంబె.

14

తా. రాజా! ప్రత్త్యవేత్తలగు విద్వాంసుల నవమానింపకుమా. గడ్డిపరకవలె సార
హీనమైన నీసంపద యట్టిమహాత్ములను గొంచెమైనను గట్టుపఱుపఁజాలదు. క్రొత్తలైన
మదజలధారలచే నలు పెక్కిన చెక్కిళ్లుగల మదపు పేనుఁగులను దామరతూండ్లధారముచేఁ
బట్టి కట్టఁదరముకాదు. అట్లే నీసంపదయు వారిని గట్టుపఱుపఁజాలదు.

అ. వేయేల, బ్రహ్మదేవునివంటివాఁడును వారి నేర్పు నపహరింపఁ
జాలఁడని దృష్టాంతములముగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ అమృతజనీవనవిహారవిలాసమేవ ।

హంసస్య హన్తి నితరాం కుఱితో విధాతా ।

న త్వస్య దుగ్ధజలభేదవిధౌ ప్రసిద్ధాం ।

వైచగ్ధ్యకీర్తి మపహర్తు మసౌ సమర్థః॥

15

టీ. విధాతా=బ్రహ్మ, స్రుధ్యః=(ఓ కానొక హేతువుచే)కోపించినవాఁడై, హంసస్య=
(తనవాహనమైన) హంసయొక్క, అమృత...మేవ-అమృతజనీవన = తామరతీఁగలతంపర
యందు, విహార=క్రీడించుటయనెడి, విలాసంపవ=విలాసమునుమాత్రమే-మఱివేఱొక్కటి
నిగాదపట, నితరాం=మిక్కిలి-విశేషించి, హన్తి=నాశముచేయుచున్నాఁడు. తామరకొ
లని మిక్కిలి యెండించుటచే నందు విహరించుటను చెలుపుటకుమాత్రమే శక్తుఁడగుచు
న్నాఁడని యర్థము. (అయినప్పటికిని) అసౌ = ఈతఁడు-బ్రహ్మ, అన్య = దీనియొక్క-
హంసయొక్క, దుగ్ధ...విధౌ-దుగ్ధజల=పాలునీళ్లను, భేదవిధౌ=వేఱునేయుటయందు,
ప్రసిద్ధాం = ప్రసిద్ధమైన, వైచగ్ధ్యకీర్తిం = నేర్పుచేఁగలిగిన కీర్తినిగూడ, 'కృత్య
వస్తుమపాతుర్యం వైచగ్ధ్యం పరికీర్త్యతే' అని చేయఁదగిన వస్తువులందుఁ జూపు నేర్పు.
వైచగ్ధ్యము. అపహర్తుం = బోఁగొట్టుటకు, న సమర్థః=శక్తుఁడుకాఁడు. హంస పాలు
నీరును గలసియుండఁగా నీటినివిడిచి పాలును మాత్రము గ్రహించునని ప్రసిద్ధి అప్రకృత
మగుబ్రహ్మ హంసవృత్తాంతముచే ప్రస్తుత మగురాజవిద్యజ్ఞవృత్తాంతము తెలియనగుటచే
నీట యలంకారము అప్రస్తుతప్రశంస.

చ. వనజభవుండు గోపమున రీ వాహన మైనమరాళభర్తకుఁ

వనజవనీవిహారకలనంబు దొలంగఁగఁ జేయుఁ గాని గుం

భవమున దుగ్ధజీవనవీరభాగవిధాననిరూఢనై పుణీ

జనితమహాయశోవిభవసారము హంసకు మాన్వజాలునే.

15

తా. బ్రహ్మయెట్లొకోపమునొంది తామరకొలని నెండించి తానెక్కి తిరుగు హంసకు దామరపువనందు విహరించువేడుక లేకుండునట్లు చేసెనుగాని పాలును నీటినివేటు పఱచునట్టి నేర్పువలన దానికింగలిగినట్టి కీర్తినిగూడఁబోఁగొట్టుటకు శక్తుండుగాఁడయ్యె. ఇట్లే రాజు పండితులపైఁ గోపముకలిగెనేని వారు తనదేశమందు పనించుట మొదలైనవా నిమాత్రము చెఱుపఁగలఁడేకాని సమస్తవిద్యాపరికిలమువలన వారికిఁ గలిగినట్టి చాతుర్యమును జెఱుపఁజాలడు.

అవ. పండితులకు విద్యయే భూషణమని చెప్పచున్నాడు.

శ్లో॥ కేయూరాణీన భూషయన్తి పురుషం హారాన చన్ద్రోజ్జ్వలా ।

న స్నానం న విలేపనం న కుసుమం నాలజ్మతా మూర్ధజాః ।

వాణ్యేకా సమలజ్మరోతి పురుషం యా సంస్కృతా ధార్యతే ।

క్షీయన్తేఽఖలభూషణాని సతతం వాగ్భూషణం భూషణమ్॥ 16

టీ. పురుషం=పురుషుని, కేయూరాణి=బాహుపురులు, నభూషయన్తి = అలంకరింపవు. చన్ద్రోజ్జ్వలాః = చంద్రునివలె మిక్కిలి తెల్లగాఁ బ్రకాశించునట్టి, హారాః = ముత్యపువరములు, నభూషయన్తి = అలంకరింపఁజాలవు (పురుషుని అని ముంపంతులను గూర్చుకొనవలయును). స్నానం = ఆభిషేకము, నభూషయతి = అలంకరింపఁజాలదు. విలేపనం = పచ్చకర్పూరము కన్నూరి గంధము మొదలైనవాని మ్రేఘాఁతయు, నభూషయన్తి=అలంకరింపదు. కుసుమం (ఇదిజాత్యేకవచనము) = మల్లెలు మొల్లలుసంపెంగలు మొదలైన పువ్వులును, నభూషయన్తి = అలంకరింపదు. అలజ్మతాః=అభ్యంగనముచేయుట, పువ్వులు దుఱుముట మొదలైనవానిచే చక్కఁగా సమంపఁబడిన, మూర్ధజాః=తలవెండ్రుకలును, నభూషయన్తి = అలంకరింపవు. (కింతు=అయితే) యా = ఏది - ఏవాక్కు, సంస్కృతా = వ్యాకరణాదిశాస్త్రములచే బిశువ్ధమైనదై, ధార్యతే = ధరింపఁజుచున్నదో - స్వాధీనము చేసికొనఁబడుచున్నదో, (సా = అట్టి), ఏకా = కేవలమైన, వాణీ = వాక్కు, పురుషం=పురుషుని, సమలంకరోతి=చక్కఁగా నలంకరించుచున్నది. కేయూరములు మొదలైనవి భూషణము లగుట ప్రసిద్ధమైయుండఁగా నట్లుకావని నిషేధించుటచేఁ బ్రత్యక్షముగా నిజమును మఱుంగునట్టుటయే యగునని యాశంకించినవాఁడై యవి భూషణములేయైనను క్షీణించునట్టివృథావస్తువులు గలవియగుటచే భూషణములుకాదుగాన నవి భూషణములుకావని సమర్థించి చెప్పచున్నాడు. అఖలభూషణాని = బాహుపురులు మొదలైన సమస్తభూషణములను, క్షీయన్తే = కాలక్రమమున నశించుచున్నవి - కాఁబట్టి యవి భూషణములేకావని యాశయము. వాక్ భూషణం=సంస్కారమునొందినట్టి వాక్కు

రూపముననుండు భూషణమున్ననో, సతతం భూషణం = నిత్యమైనభూషణము - ఎప్పుడును నశింపవనుట. కాఁజేటియే భూషణ మగుననిభావము. అలం. వ్యతిరేకము.

భూషణులు గావు మర్త్యులకు భూరిమయాంగదతారహారముల్
భూషిత కేశ పాశ మృదులపుష్పసుగంధజలాభిషేకముల్
భూషణులు గావు పూరుషుని భూషితఁ జేయుపవిత్రవాణి వా
గ్భూషణమే సుభూషణము భూషణముల్ నశియించు నన్నియున్.

తా. పురుషుని బాహుపురులు అలంకరించునవి గావు. చంద్రునివలె దెల్లగా మెఱయుచుండు ముత్యాలవండలును అలంకరించునవిగావు. స్నానముగాని, చందనముమొదలగు మైపూతలుగాని, మల్లెముల్లలుమొదలగు పువ్వులుగాని, దువ్వుటమొదలైనవనానిచే జక్కనై నివ్వటిల్లు నెఱికురులుగాని అలంకరించునవికావు. వ్యాకరణాదికాస్త్రోక్తమైన వాక్కు ఒక్కటియే పురుషుని జక్కఁగా నలంకరించునదగును. బాహుపురులుమొదలైన భూషణములెల్ల క్షీణించునట్టివిగాన నవిభూషణములుకావు. వాక్కునెడభూషణమే యెప్పుడు నశింపకుండుభూషణము.

శ్లో॥ విద్యానామ సరస్య రూప మధికం ప్రచ్ఛన్నగుప్తం ధనం |
విద్యా భోగకరీ యశస్సుఖకరీ విద్యా గురూణాం గురుః |
విద్యా బంధునో విదేశగమనే విద్యాపరా దేవతా |
విద్యా రాజను ప్రాజ్యతే నహిధ నం విద్యావిహీనః పశుః || 17

* టీ. విద్యానామ = వేదకాస్త్రాదిమయమగు విద్య యనునది, సరస్య = పురుషుని కి, అధికం = ఎక్కువయైన - హెచ్చైన, రూపం = (కుండలహారనూపురాంగదము లనుచతుర్విధభూషణములచే నలంకృతముగాకున్నను అలంకరింపఁబడినదానివలెనై బ్రకాశించుచుండునట్టి) యాకారవిశేషము* - అట్టిరూపమువలె లోకమునురంజింపఁజేయునదని భావము. ప్రచ్ఛన్నం = రహస్యముగా - కనఁబడకుండునట్లు, గుప్తం = దాచఁబడినట్టి, ధనం = ద్రవ్యము. (విద్యయేయని కూర్చుకొనఁదగును). ధనమువలెకాలాంతరమందు సుపయోగించుననిభావము. విద్యా = ఆవిద్య, భోగకరీ = భోగములను గలుగఁజేయునది - హారచందనాది భోగ్యవస్తువులను లభించుట కదిమూలమనిభావము. యశస్సుఖకరీ - యశః = కీర్తిని, సుఖః = ఇంద్రి

* 'అవేధ్యాలోప్య విక్షేప్య బంధనీయైరభూషితం యద్యాషితమివాభాతీ తద్రూపమితకథ్యతే' తూర్పితాల్పదగిన కుండలాదులు, పైకివేసికొనఁదగిన హారములు, విదుల్లునట్లు తోడుగఁదగిన నూపురములు, కట్టుకొనఁదగిన బాహుపురులు అనునాలుగువిధము లగు భూషణములచే నలంకరింపఁ బడకున్నను నలంకృతమైనదానివలె బ్రకాశించునదియే రూప మనఁబడును - అని కావ్యప్రకాశిక.

యతర్థమును, కఠి = చేయునట్టిది - కీర్తిని నిండ్రయతర్థమునకును హేతువనిభావము. విద్యా = విద్య, గురూకాం = గురుని = శిష్యుని అనువుత్పత్తిచే హితాహితముల నుపదేశించునట్టియాచార్యులకుఁగూడ, గురు = శిష్యులచేయునట్టిది - గురువులచే పరమార్థమును బోధించునట్టిభావము. విద్యా = విద్య, విదేశమునే = దేశాంతరమునకుఁబోయినపుడు - ప్రవాసమునందు, బంధుజనం = సుహృద్జనుఁడైనది - సుహృద్జనునిచే విశేషపచారములను కేయునట్టిదనిభావము, విద్యా = విద్య, పరాదేశతా = పరమాత్మ - పరమాత్మునిచే మోక్షదాయకమైనదనిభావము, లేక, పరాదేశతా = తనకభీష్టమైనదెవము - ఇష్టమైనది నైహికాముష్మికఫలముల నిచ్చున దనిభావము. విద్యా = విద్య, రాజులు = రాజులయందు - రాజులచేతననుట, పూజ్యతే = కొనియాడఁబడునది - గౌరవనీయునైనది గనుక రాజపూజ్యమగుచున్నదని భావము. లేక, విద్యాశబ్దమునకు విద్యావంతుఁడనియు రాజశబ్దమునకు రాజనభలనియు లక్ష్యార్థములు గ్రహించినయెడల, విద్యావంతుఁడు రాజనభలయందు గారవింపఁబడుననియర్థము. ధనం = ద్రవ్యమన్ననో, నహి = క్రిందఁజెప్పఁబడిన ప్రకారముగలది కానేరదు. (కాబట్టి) విద్యావిహీనం = (క్రిందఁజెప్పఁబడినట్టివగు) విద్యలేనివాఁడు, పశుః = పశుప్రాయుఁడు - కర్తవ్యాకర్తవ్యవిశేషము లేనివాఁడని భావము. పెక్కుపకారములు నేయునది కాబట్టి మంచివిద్యయే ముఖ్యముకాని మఱివే తెలియదుగాదని యాశయము. ఇచట విద్యను, రూపము ధనము మొదలయిన యాకారములచే బలవిధములుగా రూపించుటవలన నిరవయవమాలూకాపక మలంకారము.

ఉ. విద్య నిగూఢగుప్త మగుఁజిత్తము రూపము పూరుషాలికిఁ
విద్య యశస్సుభోగకరి ర విద్య గురుండు విదేశబంధుఁడు
విద్య విశిష్టదైవతము ర విద్యకు సాటిధనంబు లేదిలక
విద్య నృపాలపూజితము ర విద్య నెఱుంగనివాఁడు మర్త్యుఁడే. 17

తా. విద్యయే పురుషునికే గుండలచారాదిభూషణములలేకయే ప్రకాశింపఁ జేయునట్టి రూపమునందైనై లోకమును రంజింపఁ జేయును. మఱియు నది యెవ్వరికిని దెలియనట్లు మిక్కిలిపదిలముగా దానిపెట్టుబడిన ధనము నందైనై కాలాంతరములందుపయోగించును. నమ స్తభోగములను కీర్తిని సుఖమును బొందుటకదియే హేతువు. విద్య గురువులకు గురువువందైనై హితాహితముల బోధించుచుండును. దేశాంతరమునకుఁ బోయినపు డది బంధుజనునివలె మిక్కిలియు నుపచరించును. విద్య పరమాత్మవలె మోక్షమునుగాని లేక యిష్టమైనదివలె నైహికాముష్మికఫలములనుగాని యిచ్చును. విద్య రాజులచేతను గొనియాడఁబడును. విద్యగలవారు రాజనభలందుఁ బూజితులగుదురు. విద్యకుఁగలయిట్టిలక్షణములు ధనమునకులేదు. కాబట్టి యిట్టివిద్యలేనివాఁడు కర్తవ్యాకర్తవ్యవిశేషములుఁ జగుటచే పశుప్రాయుఁడే యగును.

అవ. లోకులకు హితములైనవానిని నహితములైనవానిని వర్ణించుచు నాప్రస్తక్తిమూలమున వారికి విద్యయే మిక్కిలి గొప్పయైశ్వర్యమని చెప్పుచున్నాడు.

శ్లో॥ ఊన్తిశ్చే త్కవచేన కిం కి మరిభిః క్రోధోఽస్తిచేద్దేహీనాం |

జ్ఞాతిశ్చే దనతేన కిం యది సుహృద్దివ్యాషధైః కిం ఫలమ్ |

కిం సర్వై ర్యది దుర్జనాః కిము ధనై ర్విద్యానవద్యా యది |

ప్రీడాచే త్కిము భూషణై స్సుకవితా యద్యస్తి రాజ్యేన కిమ్ || 18

టీ. దేహీనాం = ప్రాణులకు, ఊన్తిః = ఓర్పు - అవమానాదులు కలుగుచున్న పుడు కోపమును గలుగనీక యడ్డగించునట్టి గుణవిశేషము, అస్తిచేత్ = ఉండినయెడల, కవచేన = కవచముతో, కిం (ఫలమ్) = ఏమిప్రయోజనము. (ఫలమ్ అని యంతటనుగూర్చు కొనవలయును.) కవచమెట్లు మర్మములందు బాణాదులను గ్రుచ్చుకొనకుండఁ జేయునో యట్లే యోర్పును మర్మముల బాధించువానిని దగులనీయకుండును. ఓర్పువలన మర్మబాధ కలుగదని యాశయము. దేహీనాం = ప్రాణులకు, క్రోధః = కోపము - మనస్సునకు ఊభయ కలిగించునట్టి గుణము, అస్తిచేత్ = ఉన్నయెడల, అరిభిః కిం (ఫలమ్) = శత్రువులతో నేమి ప్రయోజనము - కోపమే లోపలనుండు శత్రువువంటిదై యుపద్రవము కలిగింపఁగా తక్కిన బయటిశత్రులేల యనిభావము. జ్ఞాతిః = దాయాది, అస్తిచేత్ = ఉన్నయెడల, అనతేన కిం ఫలమ్ = అగ్నితో నేమిప్రయోజనము - దాయాది, అగ్నివలె సమస్తమును నిర్మూలముచేయుననిభావము. సుహృత్ = మంచిమిత్రుఁడు, అస్తియది = ఉన్నయెడల, దివ్యాషధైః = సిద్ధాషధములతో, కిం ఫలం = ఏమి ప్రయోజనము - మిత్రుఁడు మంచియశాషధమువలె నారోగ్యము నిచ్చుననిభావము. దుర్జనాః = దుష్టులు, యది (సన్తి) = ఉన్నయెడల, సర్వైః కిం (ఫలమ్) = సర్వులతో నేమిప్రయోజనము - దుర్జనులు సర్వులువలె ప్రాణములను హరింతురని భావము. అనవద్యా = నిర్దోషమయిన, విద్యా = వేద వేదాంగాదిమయమగు చదువు, (అస్తి)యది = ఉన్నయెడల, ధనైః = ద్రవ్యములతో, కిము (ఫలం) = ప్రయోజనమేమి - విద్య ధనమువలె సకలభోగములను సాధించి యిచ్చు నని భావము. ప్రీడా = లజ్జ - చేయఁదగని కార్యములందుఁ బ్రవర్తించుటకు మనస్సు సంకోచపడుట, (అస్తి)చేత్ = ఉన్నయెడల, భూషణైః కిము = అభరణములతో నేమిప్రయోజనము - లజ్జయే లోకోత్తరమైనభూషణమనిభావము. సుకవితా = మంచి పాండిత్యము - శక్తివాక్ పణితోకవిః' అని యమరము, లేక, మంచికవిత్వము, యది అస్తి = ఉన్నయెడల, రాజ్యేన కిం = భూమండలాధిపత్యముతో, లేక, ప్రజాపరిపాలనముతో నేమిప్రయోజనము. మంచిపాండిత్యముగాని కవిత్వముగాని రాజ్యమువలె సకలలోకపశ్చికరమని భావము.

చ. తమ గవచంబు గ్రోధ మది శత్రువు జ్ఞాతి హుతాశనుండు మి
త్రము దగుమందు దుర్జనులు శదారుణ పన్నగముల్ సువిద్య వి
త్త ముచితలజ్జ భూషణ ముదా త్తకవిత్వము రాజ్య మీక్షమా
ప్రముఖపద్ధార్థముల్ గలుగుకట్టునఁ దత్కవచాదులేటికిన్. 18

తా. ప్రాణులకు నోరుపు కలిసియుండెనేమిదొకాధకము లగువానిని దగుల
కుండఁ జేసికొనుటకు వేఱుకవచ ముక్కలలేదు. లోపల శత్రువునాఁడె మనస్సును గలంచునట్టి
పెనుకొపముండెనేని యుపద్రవపెట్టుటకు వేఱుకత్తువు లక్కలలేదు. దాయాది యుండె
నేని సమస్తమును నిర్మూలమునెయుటకు నెక ని ప్పక్కలలేదు. ఆరోగ్యము నిచ్చుటకు
మిత్రుఁడుండెనేని మంచినీడ్ధాషధము లక్కలలేదు. దుర్జనులుండితేని ప్రాణములను దీయు
టకు సర్పము లక్కలలేదు. నిర్దోష మైనవిద్యయుండెనేని సకలభోగములను సాధించుట
కొఱకు వేఱుధనము లక్కలలేదు. లోకోత్తరభూషణ మగులజ్జ యుండెనేని వేఱు
భూషణము లక్కలలేదు. మంచి పాండిత్యముగాని కవిత్యముగాని యుండెనేని సకల
లోకులవశముచేసికొనుటకు రాజ్య మక్కలలేదు.

లవ. విద్యాంసులగుణములను వర్ణించి యట్టిగుణవంతులవలననే
లోకస్థితి జరుగుచున్న దని చెప్పచున్నాఁడు.

శ్లో॥ దాక్షిణ్యం నృపజనే దయా పరిజనే శాశ్వతం సదా దుర్జనే |
ప్రీతి స్సాధుజనే నయో నృపజనే విద్యజ్జనే చార్జనమ్ |
శౌర్యం శత్రుజనే తమ గురుజనే కాంతాజనే ధృష్టతా |
యేచైవం పురుషాః కలాసు కుశలా స్తేషేవ లోకస్థితిః || 19

టీ. నృపజనే=తనవారియందు-బంధుజనులయెడననట, (ఇట జనశబ్దము జాత్యే
కవచము ఇట్లే మీఁదట నెల్లఁడెలియునది), దాక్షిణ్యం=మోహుటము - వారి యిష్టాను
సారముగా వర్తించుట, అట్లు లేనియెడల వారు నిందితురనిభావము; పరిజనే = భృత్యుల
యందు, దయా=కనికరము-దాక్షిణ్యము మొదలైన వారిమహిమలను బోగొట్టవలయు
ననుకోరిక, కనికరము చూపనియెడల వారి విడిచిపెట్టుదురని భావము; దుర్జనే=దుష్టుల
యందు, సదా=ఎల్లప్పుడును, శాశ్వతం=అక్షయములుచేయుట, లేనియెడల వారు ధిక్క
రింతురనిభావము; సాధుజనే=సజ్జనులయందు, ప్రీతిః=స్నేహము, స్నేహము చూపని
యెడల వారనుతాపపడుదు రనిభావము; నృపజనే=రాజులయందు, నయః=నీతి-అనువర్తిం
చుటయు దాన్తే-ఇదిలేనియెడల వారు దండింతురనిభావము; విద్యజ్జనే=పండితజనులయం
దు, అర్జనమ్=వక్రతలేను-నుదైన నడవడియనట, ఇది లేనియెడల వారు నిషేధింతురని
భావము; శత్రుజనే=వగవారియందు, శౌర్యం=కూరత్వము-ఇది లేనియెడల వారు పడఁ

ద్రోక్కుదురనిభావము; గురుజనే = (తండ్రిమొదలగు) పెద్దలయందు, తుమా=ఓర్పు-ఇది లేకున్న వారు శపింతురనిభావము; కాన్తాజనే=స్త్రీలయందు, ధృష్టతా=దిట్టతనము-ఇది లేకున్న వారు తమకు లోకువచేసికొందురనిభావము; ఏవం=ఇట్లు చెప్పబడిన, కలాను= శిల్పములందు, కలాశిల్పే కాలభేదా చంద్రాంశే కలనా కలా'అనివైజయంతి, యేచపురుషాః=ఏపురుషులు, కళలాః = నిపుణులలో, లేషుఏవ = వారలయందే, లోకస్థితిః = లోక మర్యాద, (అస్తి=ఉన్నది). అట్టిగుణములుగలవారే లోకము కట్టుపాటును స్థాపించు నట్టివారుగాని తక్కినవారుగారని భావము. అట్టివారే విద్వాంసులు గాని తక్కినవారు గారని యాశయును.

చ. వరకృప భృత్యులందు నిజవరమునం దనుకూలవృత్తి గా
పురుషులయందు శాత్రుము సురీబుద్ధులయం దనురక్తి దాల్చి న
ద్గురువులయందు గౌరవము ర కోవిదులందు నయంబు రాజులం
దరిజనులందు శౌర్యము మ్రోగఁజూలయందుఁ బ్రగల్భభావ మీ
వరుసఁ గళాప్రవీణు లగునవారలయందు వసించు లోకముల్ .19

తా. బంధుజనులయెడల వారియిష్టానుసారముగా నడచుకొనుట, భృత్యులయె డల దయకలిగి యుండుట, దుర్జనులయెడలఁ గటువుగాఁ బ్రవర్తించుట, సజ్జనులదెస న్నేహము, రాజులయెడల నీతియు, విద్వాంసులయెడల సరియైననడత, పగవారిదెసఁ బరా క్రమము, పెద్దలయెడల నోర్పు, స్త్రీలయెడ దిట్టతనము, అనునీగుణములందు నేర్పరులైన వా రెవ్వరో వారివలననే యీశోకమర్యాద జరుగుచున్నదిగాని తక్కినవారిచేతఁ గాదు. వారే విద్వాంసులు.

అవ. ఇట్లు విద్యజ్ఞులను వర్ణించి యిప్పుడు సజ్జనులతోడి సహ వాసము శ్రేయస్సును గలిగించున దని చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ జాడ్యం ధియో హరతి సిద్ధితి వాచి సత్యం |

మానోన్నతిం దిశతి పాప మపాకరోతి |

చేతః ప్రసాదయతి దిక్షుతనోతి కీర్తిం |

సత్సజ్జతిః కథయ కిం న కరోతి పుంసామ్ ||

20

టీ. ధియః=బుద్ధియొక్క, జాడ్యం=మందతన, హరతి=పోగొట్టుచున్నది. వాచి= వాక్కునందు, సత్యం=నూనృతభావమును, సిద్ధితి=చెల్లుచున్నది-కలిగించుచున్నదనుట. మాన ఉన్నతిం = గౌరవాతిశయమును-మిక్కిలిగణ్యతను, దిశతి=ఇచ్చుచున్నది. పాపం=పా పమును, అపాకరోతి = నాశముచేయుచున్నది - ధర్మోపదేశాదులచేత నని భావము. చేతః=మనస్సును, ప్రసాదయతి = నిర్బలముచేయుచున్నది- జ్ఞానోపదేశాదులచేత నని

భావము. దిక్షు = దిక్కులయందు, కీర్తి = యశస్సున, తనోతి = విస్తరింపజేయుచున్నది.
(కాబట్టి) సత్సజ్జతి = సజ్జనులతోడిహాదీక, పుంసాం = పురుషులకు, కింకర్యం = ఏ
క్రేయస్సున, నకరోతి = చేయదు. కథయ = చేస్తున్నాను - అని యిచట వేటొకని సంబోధించుట
తెలియదుగను. నమస్తమస్తై న క్రేయస్సులన జేయునని యర్థము. కాబట్టి
వారితోడనే సహవాసముచేయవలయును గాని ముష్టమలతోఁగానని తాత్పర్యము. ఇచటఁ
గ్రియలు పెక్కుసముచ్చితములై యుండుటచే నముచ్చయాలంకారము.

తే. సత్యసూక్తి ఘటించు ధీరజడిమ మాన్పు

గౌరవమొసంగు జనులకుఁ గలుప మడఁచుఁ

గీర్తి బ్రకటించుఁ జత్తవిఃస్ఫూర్తిజేయు

సాధుసంగంబు సకలార్థసాధనంబు.

20

తా. సజ్జనులతోడిసహవాసము బుద్ధిమాంద్యమున బోగొట్టుచున్నది, సత్యభావణ
మును గలిగించుచున్నది, మంచిగౌరవమునిచ్చుచున్నది, ధర్మోపదేశములచే బాపములను
బోగొట్టుచున్నది, జ్ఞానోపదేశములచే మనస్సును నిర్మలము చేయుచున్నది, కీర్తిని నలు
గడ్డల వ్యాపింపజేయుచున్నది. మనుష్యుల కిదిచేయనీ లొక్కటయులేదు.

అవ. పండితు లసాధారణమైన మహిమగలవారగుటచే వారు
లోకమునం దెల్లవారికి నుత్కృష్టులైనవారని చెప్పుచున్నాడు.

శ్లో॥ జయన్తి తే నుకృతినో రససిద్ధాః కవీశ్వరాః॥

నాస్తి తేషాం యశశికాయే జరామరణజం భయమ్॥

21

టీ. నుకృతినః = ధన్యులును, రససిద్ధాః = సిద్ధించిన శృంగారాది నవరసములుగలవా
రును-సిద్ధించిన పాదరస్సుటిక గలవారును అని యర్థాంతరము, తే = ప్రసిద్ధులును - లేక
ముందువర్ణింపబడినవారును (అగు), కవిశశ్వరాః = కవిశ్రేష్ఠులు - లేక పండితోత్తములు,
జయన్తి = సర్వోత్కృష్టులై వర్తించుచున్నారు (ఇప్పటికిని అని శేషము.) వేటొకయర్థ
మెట్లనఁగా, 'రసోపై న' అనుశ్రుతివలనను శృంగారాదౌ విషే పీత్యే పారదే బ్రహ్మవర్చసి
రేతస్యాస్వాదనే హేమినిర్వాసేజైమృతశబ్దయోః॥' అనునభిధానమువలనను రసమనఁ
గా బ్రహ్మమని యర్థము. కాబట్టి, రససిద్ధాః = సిద్ధించిన రసము (బ్రహ్మము) గలవారును,
(అట్టి) బ్రహ్మసాక్షాత్కారము గలవారనట. కవులనఁగా కార్పితవర్షులు-దివ్యదృష్టి గలవా
రు, వారికి, శశ్వరాః = నాథులు-కాలత్రయాభిజ్ఞులు-బ్రహ్మవిద్యావికారదులనట, ఇట్టివారు,
జయన్తి = సర్వోత్కృష్టులై వర్తించుచున్నారని యర్థము. సర్వోత్కృష్టులై వర్తించుటకేమి
హేతువనఁగా, 'తేషాం = ఆ కవిశ్రేష్ఠులయొక్క, యశశికాయే = కీర్తి (రూపమైన) శరీరము
నందు, జరామరణజం = జరామరణములవలన బుట్టినట్టి, భయం = దిగులు, నలన్తి = లేదు.
రససిద్ధులైనవారి పంచభూతమయమగు శరీరమువలన జరామరణభయము లేకుండఁగా ఇత

కన్నాంతస్థాయుగువార కీర్తిమయశరీరమున కాభయము కలుగదని చెప్పవలెనా యని భావము. పాదరస్థముచేకాసిద్ధిగలవారికిఁగాని బ్రహ్మసాక్షాత్కారముగల వారికిఁగాని జరామరణభయము లేదనుట ప్రసిద్ధము. ఇచట కపిత్వము 'రససిద్ధ్యా' అనువిశేషణమునకు న్యాయముగా శృంగారాది నవరససిద్ధిగలవారనియే యర్థమైనను, అవిశేషణమునకుఁ గల శిష్టతక్తిచే పాదరససిద్ధిగలవారనియు, బ్రహ్మసాక్షాత్కారముగలవారనియు నర్థమును గలుగఁజేసి యట్టివారగుటచే వారికి జరామరణభయము లేదనుటను సమర్థించినాఁడని సారస్యము గ్రహింపవలయును. ఇచట రససిద్ధపదార్థము విశేషణగతిచే భయాభావపదార్థమునకు సేతువుగుటఁజేసి కావ్యలింగ మలంకారము.

క. సుకృతాత్ములు రససిద్ధులు, సుకవీంద్రులు విజయనిధులు సుముతదీయా
ధిక కీర్తిశరీరంబులు, ప్రకటజరామరణ జన్తరభయరహితంబుల్. 21

తా. ధన్యాత్ములును రససిద్ధిగలవారు నగు కపిత్వము తమ కీర్తిశరీరములకు జరామరణభయము లేమిచే నిష్పటికిని సర్వోత్కృష్టైవై వర్తించుచున్నారు.

ఇది సీతీతకమునందు విద్యత్పద్ధతివర్ణన మన్నది ద్వివీర్యదశకము.

సీతీతకము - మానశౌర్యపద్ధతి.

అవ. విద్వాంసులకుఁగూడ మానశౌర్యము లావశ్యకము లగుటవలన విద్యత్పద్ధతిని నిరూపించినపిదప మానశౌర్యపద్ధతిని నిరూపించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ త్సుతామోఽపి జరాకృతోఽపి శిథిలప్రాయోఽపి కష్టాం దశా ।
మాపన్నోఽపి విపన్న పీఠితిరపి ప్రాణేషు నశ్యత్స్వపి ।
మత్తేభేష్టవిభిన్న కుమ్భపిశితగ్రాసైకబద్ధస్వప్రాః ।
కిం శీర్ణం తృణ మత్తి మానమహతా మక్రగేనరః కేసరీ ॥ 22

టీ. మత్తే... స్వప్రాః - మత్తే భేష్ట, ఇష్ట = మదించిన గజశ్రేష్ఠముయొక్క, విభిన్న = చీల్చబడిన, కుంభ = కుంభస్థలమునందలి, పిశిత = మెదటిమాంసమును, గ్రాస = మ్రింగుటయందు, ఏక = ముఖ్యముగా, బద్ధ = కట్టబడిన - నెలకొల్పబడిన - దృఢముగానుంపఁబడినయనుట, స్వప్రాః = వారోభగలదియు - సింహము ఏనుగు మెదటినిమాత్రమే ముఖ్యముగాఁ గొల్లునొకాభిక్తివదాని గోరదనుట - ఇది శౌర్యతీతకమును జెప్పెడుమాట, మానమహతాంకమానముచే గొప్పయగువారిలోపల - మిక్కిలియు మానముగలవారిలోపల.

అగ్రేసరః = మొదటిదైనదియు (అగు), కేసరః = సింహము (ఇది కర్త), క్షుత్ = అకటిచేత, షామః అపి = క్షీణించినది అయినప్పటికిని, జరా = ముసలితనముచేత, కృతః అపి = చిక్కినదైనప్పటికిని, కిశిలప్రామః అపి = ఇంచుమించుగా అంగంధులువలన దైనప్పటికిని అమమముల దీని నడుంట్లచే బలహీనమైన దైనప్పటికి ననుట, కష్టం = మిగుల కష్టమైన, దశాం = అపగ్ధను, తపన్మః అపి = పొందిన దైనప్పటికిని, (కాయజ్ఞేయే) విపన్న = నష్టమైన - చెడిన, దీనితిః అపి = కాంతిగలదైనప్పటికిని, ప్రాణేషు = (అయిదు) ప్రాణములు, నశ్యత్సు (నశ్చు) అపి = నశించుచున్నప్పటికిని - వెడలిపోవుచున్నప్పటికిని - ప్రాణనంతము కలిగినప్పటికి ననుట, క్షర్ణం తృణం = ఎండిన గడ్డిపరకను, అత్తి కిం = తినుచున్నదా యేమి - తినదని భావము. ఇది మానాతిశయమును జెప్పెడుమాట. సీచజంతు లిట్లుకావని భావము. ఇటు అపిశబ్దము ఒక్కొక్కవిశేషణముచోడను గూడియుండుటవలన, ఆయొక్కొక్కవిశేషణము సీచప్రతియందు ప్రవర్తింపజేయుటకుఁ జాలినదని తెలుపుచున్నది. అట్టివిశేషము లన్నియుం గలిగినప్పటికిని ఏమిఁగు మెదటినే తినునట్టివ్రతిజ్ఞులసింహము సీచమస్తువులకుఁ బ్రవర్తింపదు అని దాని మానశౌర్యములుచెప్పఁబడుట తెలియఁదగును. 'ప్రాణానపి పరిత్యజ్య మానసే వాభిరక్షయేత్ ! ప్రాణాస్తరజ్జవల మాన మాపగ్ధౌతాదకమ్' అను పంచముప్రకారమున యశస్సును గోరువాఁడు మానశౌర్యసంపన్నుడై యుండవలయు నని భావము. ఈప్రకరణమునఁ గొన్నియెడల మానమును గొన్నియెడల శౌర్యమును గొన్నియెడల రెండును బ్రధానముగాఁ జెప్పఁబడియుండుట తెలియఁదగును. కలక్రమముగా వచ్చిన యుత్తమశీలమును గాపాడుకొనుటయే మానమనియు, సాహాయ్యమును గోరక శత్రువులను సంహరించునట్టిసామర్థ్యమే శౌర్యమనియు వివేచించుకొనఁ దగును. ఇందు అలంకార మప్రస్తుతప్రశంస.

తెలుగు విశ్వవిద్యాలయ

ఉ. గ్రాసములేక స్రుక్కిన జరీరాకృతమైన విశీరమైనగడ్డలయం
యాసమునైన నవ్వురుచి ర యైనను బ్రాణమృత్యు ప్రమేన సం 4285
[త్రాసమదేభకుంభపిశిత్తగ్రహలాలనశీలనాగ్రహ 7-2-96
[గేసరభాసమాన మగురకేసరి జీరత్వము మేయునే! 22

తా. మదగజము మెదటిని ముట్టినప్పుడు గడ్డిని ముట్టినట్లు మానముగలది యు నైనసింహము, తా నాకటిమెదటిని ముట్టించినప్పటికిని, ముసలితనముచే నెంతకృశించినను, తనయవయవములసంధుల నడుంట్లచే మిక్కిలి బలవంతమైన మిక్కిలి కష్టదశనుబొందినను, కాబట్టియే మిక్కిలివెనుకదానిని మిక్కిలి ప్రాణములే పోవుచుండినను, ఎండిపోయిన గడ్డిపరకలను తినుచున్న శౌర్యమున్నుఁ దైన వాఁ జెట్టికష్టములువచ్చినను నీతిశతకమున నీతిశతకమున నీతిశతకమున

అవ. ఊద్రజంతువునకో యిట్టిగొప్పగుణములు లేవు అని చెప్పిన యర్థమునే వేఱురీతిని జెప్పచున్నాఁడు.

శ్లో॥ స్వల్పస్నాయువసావసేకమలిరసం నిర్దాంసమప్యస్థి గోః

శ్వా లభ్యా పరితోష మేతి నచ త త్తన్య ఊధా శాస్తయే ।

సింహాః జమ్బుక మఙ్గు మాగతమపి త్యక్త్వా నిహన్తి ద్విపం

సర్వః కృచ్ఛగతోఽపి వాఙ్మతి జన సత్త్వానురూపం ఫలమ్॥ 28

టీ. శ్వా = కుక్క, స్వల్ప...మలిరసం - స్వల్పంకొంచెమైన, స్నాయు=సన్నపు నరముయొక్కయు, వసా = మేదస్సు (ఎముకలలోని మెదటి)యొక్కయు - లేక, మేలైన మాంసపుఁ గ్రావ్యయొక్కయు, అవసేక = కూడికొనుటచేత, మలిరసం = మలదూషితము ఐన ప్పటికిని, నిర్దాంసం అశిశమాంసము కొంచెమైనను లేనిదైనప్పటికిని, గోః = పశువుయొక్క, అస్థి = ఎముకను, లభ్యా = పొంది, పరితోషం = సంతోషమును, ఏతి = పొందుచున్నది; తచ్చ = అదియో - ఆయొక్కయన్ననో, తన్య = దాని - ఆకుక్కయొక్క, ఊధా = ఆకలి యొక్క, శాస్తయే = నివర్తించుటకు, న = (చాలినది) కాదు. ఆసనజంతువునకని భావము. సింహః = సింహమో, అఙ్గుం = తనసమీపమునుగూర్చి, ఆగతం అః = వచ్చినదైనప్పటికిని - దగ్గఱ మెలఁగుచున్న దైనప్పటికిననుట, జంబుకం = నక్కను, త్యక్త్వా = విడిచి - పాటింపక - లేక, లక్ష్మ్యపెట్టక యనుట, ద్విపం = ఏనుఁగునే, (అది దూరమునం దున్నప్పటికిని అని భావము) నిహన్తి = చంపుచున్నది. కృచ్ఛగతః అః = మిక్కిలిసంకుటమును బొందినప్పటికిని - సర్వః జనః = సమస్తమైనజనము, సత్త్వానురూపం = తమతక్కికేదగినట్టి, ఫలం = లాభమును, వాఙ్మతి = కోరుచున్నది. దుర్బలుఁడు గొప్పఫలమును గోరఁడు, ప్రబలుఁడు అల్ప లాభమును గోరఁడు; కాబట్టి యీసింహాశునకవృష్టాంతముచేత ఆయుష్షంతుఁ డగువాఁడు మిక్కిలియల్పముకానట్టియు మిక్కిలిగొప్పదికానట్టియు వస్తువులను బరిగ్రహించువాఁడు కావలయునని భావము.

ఉ. స్నాయువసావసేకమలిరస మ్మగునెమ్ము గ్రహించి జాగిలం

భాయతమోడమందుఁ జన ర దాఁకలి దానికీ జెంత నున్న గో

మాయువు దానిఁ జూచి పరిరమార్పక సింగము దంతిఁ గూల్చు నే

చాయల నెల్లవారు నిజరసత్వ సమానఫలాదులే కదా. 23

తా. కొంచెము సన్ననరమును గ్రావ్యును కలదై కంపుకొట్టుచు మాంసమే లేని యొకపశువునెముక కుక్కను దొరకనేని, అది యెంతో సంతోషించుచున్నదిగాని యట్టియె ముకచే దానియాఁకలిమాత్రము తీఱదు. సింహమో తనకుదగ్గఱ నే నక్కయుండినను దానిని లక్ష్మ్యపెట్టక వదిలి దూరమందుండిన ఏనుఁగునే పోయే చంపును. కాబట్టి యొక్కొక్క-

సహ చమ కట్టికట్టుమనిచ్చినను చమకైకిక వనినంబలాభమునే గోరుదురుగాని యెక్కువ గోరరు.

అవ. నీచజంతువు చేయుచేష్టలను జెప్పచున్నాము.

శ్లో॥ లాగ్నాలచాలన మథ శ్వరణానఘాతం

భూమౌ నిపత్య వదనోదరదర్శనమ్ ॥

శ్వా పిణ్డదన్య కురుతే గజపుజనస్తు

ధీరం విలోకయతి చాటుశతైశ్చ భుక్షే ॥

24

టీ. శ్వా=కుక్క, పిణ్డరన్య=పిండము పెట్టువానియొక్క (ముండుట అనికేషము), లాగ్నాలచాలనం=తోడికయాడించుటయును, అధః=క్రింద-భూమియందనుట; ఉదణ అవఘాతం=కాలితోఁగొట్టుటను, భూమౌ = భూమియందు, విదన్య = (తానే) పడి, సహ చ సహర చర్యనంచ=నోటిని కడుపును జూపుటయును, మరుతే=చేయుచున్నది. గజపుజనస్తు=గజశ్రేష్ఠమన్ననో, ధీరం=నిధీరముగా, విలోకయతి = చూచుచున్నది. అహారము పెట్టువానియొడుట నని భాషము. చాటుశతైః=అనేక క్రియవాసములచేత-పెళ్ళ బుజ్జగించువాక్యములచేత, భుక్షే=తెల్లము వియ్యము మొదలైనవానిని తినచున్నది. నీచులకును అనీచులకును ఈరెండే పుష్టాంతములని భాషము.

ఉ. వాలముద్రిష్ట నేలఁబడి నీ వక్త్రముఁ గుఱియు జూపుఁ గ్రిందటం

గాలిను ద్రవ్వఁ బిండదునికట్టెడుటఁ శునకంబు భద్రతం

జాలము శాలితండులగుఁడంబులు చాటువచశ్శతంబుచే

నోలి భుజించు ధైర్యగుణాయుక్తిగఁ జూచు మహోన్నతిస్థితిన్. 24

తా. కుక్క యాడలి యెత్తినపుడు చినకుంబిండము పెట్టువానియొడుటఁ దోడినా డించుట కాళ్లతో నేలనుగొట్టుట తానేక్రిందపడి నోటిని బొట్టును జూపుట మొదలగు నీచ చేష్టలను జేయుచున్నది. శ్రేష్ఠమగు గజశ్రేష్ఠముగాక యతినిధీరముగాఁ జూడుట నిగుడుచు నాహారము పెట్టువాడు పెక్కుమందిమాటలతోఁ దిన్న బుజ్జగించుచుండఁగా తెల్లము వియ్యము మొదలైనవానిని తినును.

అవ. మానశౌర్యములుగలవాఁడై వంశము నభివృద్ధికిఁ దెచ్చునట్టి వానికే జన్మమెత్తుట యొకలాభమగును. వానికే జన్మము సార్థికము. తక్కినవానికిఁ గాదని చెప్పచున్నాడు.

శ్లో॥ పరివ ర్తిని సంసారే మృతః కోవా న జాయతే॥

సజాతో యేన జాతేన యాతి వంశ స్సనున్నతిమ్ ॥

25

టీ. పదవర్తిని = (పుణ్యపాపవశమున మరలమరలఁ జాటి) చుట్టివచ్చుచున్న సంసారే=జరామరణరూపమును సంసారచక్రమునందు, కోవా=ఎవ్వఁడు, మృత్యు=మరఁచినవాఁడు, నజాయతే=కాఁడు-పుట్టినవాఁడును గాఁడని శేషము గ్రహింపవలయు లేక, కోవా నమృత్యు కోవా నజాయతే=చానివాఁ డెవఁడు పుట్టినవాఁ డెవఁడు అనిఁచచ్చుచును అర్థమునుజేయవచ్చును-అంచఱును బుట్టుకయును జాపునుగలవారే యగురచుట.*యేనజాయతేన=పుట్టినయెవనిచేత-ఏపురుషుఁడు పుట్టుటచేత, వంశః = కులః సమున్నతిం = మిక్కిలిగొప్పతనమును, యాతి = పొందుచున్నదో, సుః=వాఁడు, జాత పుట్టినవాఁడు-జన్మించుటవలని లాభమును బొందినవాఁడు-ఎవఁడు వంశోద్ధారకుఁవాఁడే జన్మ మెత్తినవాఁడు. మానశౌర్యములుగలవాఁడే యిట్టివాఁడగునుగాని తక్కినవాఁడుకాఁడు. కాబట్టి మేక మెడచన్నులవలెఁబుట్టి మశకమువలె నశించినట్టి తక్కినవలనఁ బ్రయోజనమేమి యని భావము.

గీ. ప్రాణిలోకంబు సంసారరహితమగుట

వసుధవై గిట్టి పుట్టనిగివాఁడు గలఁడె

వానిజన్మంబు సఫల మోవ్వనివలన

వంశ మధికోన్నతి నహించి రి వన్నె కెక్కు.

తా. పుణ్యపాపవశమున జరామరణరూపముగాఁ దిరిగి తిరిగి పచ్చుచున్న సంసారచక్రమునందుఁ దగుల్కాని పుట్టినవాఁ డెవఁడు? చానివాఁ డెవఁడు? అంచఱికిని బుట్టుకయ జాపునుగలవు. ఊరిక'పుట్టినంతమాత్రమున నొకఁడు పుట్టినట్టివాఁడు కానేరఁడు. ఎవఁడు పుట్టి తనవంశము మిక్కిలియున్నతికిఁ దెచ్చునో యట్టివాఁడే పుట్టినట్టివాఁడు. వానిపుకయే పుట్టుక.

అవ. ఇట్టిపురుషునికిఁ గలవృత్తిని పూగుత్తితోఁబోల్చి జెప్పమన్నాఁడు.

గ్లో॥ కుసుమ స్తబక స్థేన ద్వయ్యావృత్తి ర్కనస్వినః॥

మూర్ధ్ని నా సర్వలోకస్య శీర్ష్యతే వనవన వా॥

టీ. కుసుమ స్తబక స్థేన (ఇది ఇవశబ్దముతోడి సమాసము గనుక ఏకపదమని యుదగును) = పూగుత్తివలె, కునస్వినః=ధీరునికి-మానశౌర్యములచే నొప్పు పురుషు పృత్తి=వ్యాపారము, ద్వయ్యా=రెండువిధములైనది. 'ద్వేగతీహి' అను పాఠమున రె గతులనియర్థము. మూడవది లేదనుట. (ఆవృత్తులు రెండు నెనియనఁగా) సర్వలోకస్య=సమ

* 'జాతస్య హి ధ్రువో మృత్యుర్ధ్వి'వం జన్మమృతస్యచ' అను భగవద్గీతావ మిటప్రమాణము.

జనులయొక్క, మార్పిడి కరస్సునందు (అని పుష్పస్థుకపరమైన యర్థము), ఉన్నత స్థానమందు (అని పురుషపరమైన యర్థము) క్షీణించునని శేషము. వా=లేక, వననివ= అరణ్యమునందే, శీర్షతే=జీర్ణించుచున్నాడు. శౌర్యమువలన నున్న ప్రసానమును బొందుట, అది దొరకనియెడల మానమువలన సరణ్యమందే జీర్ణించుట యని వృత్తివిధములు రెంటిని వివేచించుకొనఁదగును. ఇట్టి వృత్తియే పురుషులకు క్రియస్మరణని భావము. అలంకారము ఉపమ.

గీ. కుసుమగుచ్ఛంబునకుఁ బోలే కి బాసఁగు శౌర్య
మానవంతున కివి రెండు కి మహితగతులు
సకలజనమస్తకప్రదేశములనైన
వనమునందైన జీర్ణభావంబు గనుట.

26

తా. మానశౌర్యములు గలభిరునికిఁ బూవుగుత్తికిపోలే వృత్తి రెండువిధములు. ఎట్లన, వాడు దానివలె సమస్తజనులచేత కరసావహించఁబడి కాలక్రమమున క్షీణించుచున్నాడు. లేదా, యడవియందే జీర్ణించుచున్నాడు.

• అవ. ముందుచెప్పఁబడిన మానశౌర్యము లనునట్టి రెండుగుణములు గలవాఁడే యుత్కృష్టుడని మరలఁ జెప్పుచున్నాడు.

శ్లో॥ న స్త్యన్యేఽపి బృహస్పతిప్రభృతయ స్సమ్భావితాః పశ్చమా
స్తాన్ప్రత్యేష విశేషవిక్రమరుచీ రాహు ర్నవైరాయతే ।
ద్వావేవ గ్రసతే దివాకరనిశాప్రాణేశ్వరా భాస్వరా
భ్రాతృక పర్వణి పశ్య దానవపతి శ్రీరూపశేషాకృతిః ॥

27

టీ. అన్యే=(మీఁదఁజెప్పఁబడు సూర్యచంద్రులుకాక) యితరులైన, బృహస్పతి ప్రభృతయః=బృహస్పతి మొదలైనవారు(ప్రభృతిశబ్దముచే బుధుఁడు శుక్రుఁడు మొదలగువారును గ్రహింపఁబడుచున్నారు), పంసమా(పంచమ ద్వా) = అయిదుగురు-లేక-అయిదుగురు, సంభావితాః=(పట్టుకొనుటకు దగ్గఱనే) గలవారై-లేక-గొప్పగా నెన్నఁబడినవారై, సన్తి = ఉన్నారు, తాకో ప్రతి = వారినిగూర్చి-అబృహస్పతి మొదలగువారిని లక్ష్యపెట్టి యనుట, విశేష... రుచిః-విశేష = విశిష్టులైనవారియందు - గొప్పతేజస్సుగలవారియెడల ననుట, విక్రమ = పరాక్రమముచూపుటయందు, రుచిః=ప్రీతిగలవాఁడైన-విక్కిరి లేతో వంతులతోడనే కలహించుట కానస్తగ్తిగలవాఁడైనయనుట, ఏష రాహుః=(గ్రహణమునకు కర్తయుగుటచేఁ బ్రసిద్ధుఁడైన)ఈ రాహువు, నవైరాయతే = వైరముపెట్టుకొనఁడు - లక్ష్యపెట్టమిచే వారిని మింగఁజూడఁడనిభావము. (అయితే), భాస్వరా = తేజస్సుగలవారైన, దివాకరనిశాప్రాణేశ్వరా=సూర్యచంద్రులను, ద్వావేవ = ఇద్దఱిని మాత్రమే,

శీర్షా...కృతిః - శీర్ష = తలమాత్రమే, అవశేష = మిగతగాఁగల, ఆకృతిః = ఆకారము (అనఁగాదేహము)గలవాఁడైన, దానవపతిః=రాక్షసశ్రేష్ఠుఁడు-రాహువు, పర్వణి=పర్వమునందు-పూర్ణిమామావాస్యలందు, గ్రహసతి = మ్రింగుచున్నాఁడు. హేభ్రాతః = ఓయన్నదమ్ముడా-ఇది యాచరముచేత మఱియొక్కనిఁ బిలిచిచెప్పట, పశ్య = చూడుము. ఇచట శీర్షావశేషాకృతిః అనువిశేషణముచే శరీర మెల్లనులేక తలమాత్రమే మిగిలియున్నప్పడు రాహు విట్టికృత్యముచేయఁగా నిక నంగములెల్లఁ బూర్ణముగానుండిన యెడల నేమి నేయునో తెలియరాదనుభావము స్ఫురించుచున్నది. ఇట్లే మానశౌర్యములుగలవాఁడు తనయంగవైకల్యమును బాటింపక గొప్పకార్యమునే చేయఁబూనునని తాత్పర్యము.

మ. గురుముఖ్యుల్ గల రేవురార్దురు శుభాంగుల్ భేచరుల్ వారితో

వరవిక్రాంతివిహారి రాహు వెపుడుకొనె నైరంబుసేయుండు భా

స్వరులకొ భాస్కరయామినీచరులనే బాధించుచున్నాఁడు ద

త్పరతకృమ స్తకశేషమూర్తి యగునారదైత్యుండు గర్వంబునన్. 27

తా. సూర్యచంద్రులేకాక బృహస్పతిమొదలైన గొప్పవారై దాటుగురుకూడఁనుండినను, రాహువు మిక్కిలి తేజోవంతులైన వారియెడలనే పరాక్రమము చూపఁగోరువాఁడు గావున నా యైదాటుగురిని లక్ష్యపెట్టకయు వారియెడ నైరముచూపకయు సూర్యచంద్రులు మిక్కిలి తేజోవంతులుగావున వారిద్దఱితోనే విరోధించి తాను* దేహమేమియు లేక తలయొక్కటిమాత్రమే మిగిలియున్నవాఁడైనను, అట్టియిరువురిని పర్వములందుఁ గబళించుచున్నాఁడు.

అవ. మహాత్ముల మహత్త్వమును జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ నహతి భువనశ్రేణిం శేషః ఘణాఘలకస్థితాం

కమతపతినా మధ్యేష్ఠం నదా సచ భార్యతే ।

తమపి కురుతే క్రోడాధీనం పయోధి రనాదరా

దహహ మహతాం నిస్సీమాన శ్చరిత్రవిభూతయః ॥

28

టీ. శేషః = ఆదిశేషుఁడు, ఘణాఘలకస్థితాం = పలకలవంటి(వేలకొలది) పడగలమీఁద ఉన్న దానినిగా, భువనశ్రేణిం=(పాతాళమృమొదలుగాఁగల పదునాలుగు)

* దేవతలను రాక్షసులును గూడి సముద్రమును జిలికినప్పడు పుట్టినయమృతమును విష్ణువు దేవతలకుమాత్రము పంచిపెట్టుచుండఁగా రాక్షసుఁ డగురాహువు దేవతావేషమున వారినడుమఁగుర్చుండి యమృతముద్రాగుటఁజూచి విష్ణువు తనచక్రముచే వానిశిరస్సును ఖండింపఁగా నాశిరఃపుష్పమాత్రము ప్రాణముతో నిలిచియుండెనని పురాణకథ.

లోకముల పంక్తిని, నహతి = ధరించుచున్నాఁడు, నహ = ఆశేషుఁడును, కమతపతినా = ఆదికూర్చుచే, మధ్యేచ్ఛన్యం = సృష్ట్యన్య మధ్యే = పింఛునడుమ - పింఛుఁజన్మమీఁద ననుట, నహ = ఎప్పుడును, భార్యతే = ధరించుచున్నాఁడు. రం ఆసి = ఆయాది కూర్చునుగూడ, పయోధి = ప్రయోగమునను, అచారాత్ = పాటించక - అనా యాసముగాననుట, శ్రోడఅధీనం = పంపికి ఆనంగా ఆదిపరాశామనకు, లోకైవదానిగా, కుదతే = చేయుచున్నది. ప్రళయకాలమునందు బాతాళగతమైన భూమండలమును విష్ణు వాదిపరాశామై యవతరించి తనకోఆపంజీతోఁ జైకితేనె త్రెననుట యిచటఁ దెలియవగును. (కాయట్టి) మహాతాం = (మానశౌర్యములచేనొప్పు) మహాపాపలయొక్క, చరిత్రవిభూ తయః = మహత్త్వవైభవములు - ప్రభావనంపము, నిర్జిమాను = మేరలేని - అవాక్షానన గోచరములనుట, అహహ = ఏమియాత్మశృయము. ఇదిట సుందుముందు చెప్పుచుదీని వెనుక వెనుకఁ జెప్పుచుదీనివానికి! నుత్కర్షమును గలిగించుటచే నూహించిక మలంకారము.

మ. భువనశ్రేణి వహించు శేషుఁడు ఫణాభోగంబుపై సంతతం
బవలీలక భరియించు బృష్టమునఁ సూర్యాశీశృంగం జాతనిక
•ధవళక్రోడ వశాత్తుఁజేయు నతనికా క వారాని యశ్రాంతిచే
నపురా! ధీరచరిత్రసంపద లసంఖ్యాతప్రభావ్రాన్మతుల్. 28

తా. ఆదిశేషుఁ డొకటిపై నొకటి వరుసగా నుండుచునాలుగు లోకములను పల కలవలెనుండు తనపడగలచే ధరించుచున్నాఁడు. ఆట్టిశేషుని దనపింఛుమీద వాదికూర్చ మెప్పుడును వహించుచున్నది. ప్రళయకాలనముద్రజలములచే భూమండలములతోఁగూడఁ బాతాళ మంటినయాకూర్చుమును ఆదిపరాశాము ధరించుచున్నది. కాయట్టి మానశౌర్యసంపన్ను లగుమహాత్ములయొక్క ప్రభావములు మిక్కిలి యాత్మశృయకరములుగా నున్నవి.

అవ. మానశౌర్యములుగలవారికే యిట్టి మహత్త్వముగాని యవి శేషీనివారికిఁ గా దని మైనాకుని దృష్టాంతముగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ వరప్రాణోచ్చేద సమదమఘవన్తు క్షకులీక
ప్రహృతై రుద్గచ్ఛద్భహులదహనోద్ధారగురుభిః ।
తుషారాదే స్సూనో రహహ పితరి క్లేశవిపశే
న చాసౌ సమ్పాతగి పయసి పయసాం వత్స్య రుచితః ॥ 29

టీ. తుషారాదే = మంచుకొండయొక్క - హిమవంతునియొక్క, సూనో = పుత్రుఁడగు మైనాకునికి, ఉద్గచ్ఛత్...గురుభిః = ఉద్గచ్ఛత్ = విజృంభించుచున్న - పైకి మిక్కిలిలేగుచున్న, బహుల = అధికమైన, దహన = (తాతితో నొరసికొనుట వలనఁబుట్టి)నిప్పు, ఉద్ధార = క్రక్కుటలవలన, గురుభిః = సహింపరానివైవ-వివృతలు

శిర్షా...కృతిః - శిర్ష = తలమాత్రమే, అవశేష = మిగతాంగల, ఆకృతిః = ఆకారము (అనగాదేహము)గలవాడైన, దానపతిః=రాక్షసశ్రేష్ఠుడు-రాహువు, పర్వణి=పర్వమునందు-పూర్ణిమామావాస్యలందు, గ్రహణతి = మ్రొంగుచున్నాడు. హేభ్రాతః = ఓయన్న పక్షుడా-ఇది యావరముచేత మఱియొక్కనిఁ బిలిచిచెప్పట, పశ్య = చూడుము. ఇచట శిర్షావశేషకృతిః అనువిశేషణముచే శరీర మెల్లనులేక తలమాత్రమే మిగిలియున్న పక్షుడు రాహు విట్టికృత్యముచేయఁగా నిక సంగములెల్లఁ బూర్ణముగానుండిన యెడల నేమిసేయునో తెలియరాదనుభావము స్ఫురించుచున్నది. ఇట్లే మానశౌర్యములుగలవాడు తనయంగవైకల్యమును బాటింపక గొప్పకార్యమునే చేయఁబూనునని తాత్పర్యము.

మ. గురుముఖ్యుల్ గల రేవురార్వరు శుభాంగుల్ భేచరుల్ వారితో

వరవిక్రాంతివిహరి రాహు వెపుడుక్రమై వైరంబుసేయఁడు భా

స్వరులఁ భాస్కరయామినీచరులనే బాధించుచున్నాడు ద

త్పరతామస్తకశేషమూర్తియగునాదైత్యుండు గర్వంబునన్. 27

తా. సూర్యచంద్రులేకాక బృహస్పతిమొదలైన గొప్పవారైదాటుగురుకూడనుండినను, రాహువు మిక్కిలితేజోవింతులైన వారయెడలనే పరాక్రమము చూపఁగోరువాడు గావున నా యైదాటుగురిని లక్ష్యపెట్టకయు వారియెడ వైరముచూపకయు సూర్యచంద్రులు మిక్కిలితేజోవింతులుగావున వారిద్దఱితోనే విరోధించి తాను* దేహమేమియు లేక తలయొక్కటిమాత్రమే మిగిలియున్నవాడైనను, అట్టియిరువురిని పర్వములందుఁ గబళించుచున్నాడు.

అవ. మహాత్ముల మహత్త్వమును జెప్పచున్నాడు.

శ్లో॥ నహతి భువన్ శ్రేణిం శేషః ఫణాఫలకస్థితాం

కమతపతినా మధ్యేవృష్టం సదా సచ ధార్యతే ।

తమపి కురుతే క్రోడాధీనం పయోధి రనాదరా

దహహ మహతాం నిస్సీమాన శ్చరిత్రవిభూతయః ॥

28

టీ. శేషః = ఆదిశేషుడు, ఫణా ఫలక స్థితాం = పలకలపంటి(వేలకొలది) పడగలనియఁ జున్నదానినిగా, భువన్ శ్రేణిం=(పాతాళము మొదలుగాఁగల పదునాలుగు)

* దేవతలను రాక్షసులును గూడి సముద్రమును జిలికినప్పుడు పుట్టినయమృతమును విష్ణువు దేవతలకుమాత్రము పంచిపెట్టుచుండఁగా రాక్షసుఁ డగురాహువు దేవతావేషమున వారినడుమఁగుచ్చుండి యమృతముద్రాగుటఁజూచి విష్ణువు తనచక్రముచే వానికిరస్సును ఖండింపఁగా నాశిరస్సుమాత్రము ప్రాణముతో నిలిచియుండెనని పురాణకథ.

లోకముల పంక్తిని, కహతి = ధరించుచున్నాఁడు, సచ = ఆశేషుఁడును, కమతపతినా = ఆదికూర్చుచే, మధ్యేపుష్టం (పుష్టస్య మధ్యే) = పీఠపునడుమ - పీఠపుంజస్వమీంద ననుట, సదా = ఎప్పుడును, ధార్యతే = ధరింపఁబడుచున్నాఁడు. తం ఆసి = ఆయాది కూర్చునుగూడ, ప్రయోః = (ప్రళయ) సముద్రము, అనావరాత్ = పాటింపక - అనా యాసముగాననుట, త్రోడఁబడినం = పండికి (అనఁగా ఆదివరాహమునకు) లోనైనదానినిగా, కురుతే = చేయుచున్నది. ప్రళయకాలమునందు బాతాళగల్గెమైన భూమండలమును విష్ణు వాదివరాహమై యవతరించి తనకోటపండితోఁ బైకిలేవనై తైననుట యిచటఁ దెలియనగును. (కాఁబట్టి) మహతాం = (మానశౌర్యములచేసోష్ఠ్య) మహాసభాపులయొక్క, చరిత్రవిభూ రయః = మహత్త్వవైభవములు - ప్రభావసంపదలు, నిర్ణీమానః = మేరలేనివి - అవాక్తానన గోచరములనుట, ఆహవా = ఏమియాత్పర్యము. ఇచట ముందుముందు చెప్పఁబడినవి వెనుకవెనుకఁ జెప్పఁబడినవానికి! సుత్కర్షమును గలిగించుటచే మోఁదీపక మలంకారము.

మ. భువనక్రేణి నహించు కేషుఁడు ఫణాభోగంబుపై సంతతం

బవలీలక భరియించు బృహమునఁ గూర్చాశీశ్వరుం డాతనిక

•ధవళక్రోడ వశాత్తుఁజేయు నతనిక ౧ వారాశి యుక్తాంతిచే

నపురా! ధీరచరిత్రసంపద లసంఖ్యాతప్రభావ్రాన్వతుల్.

28

తా. ఆదిశేషుఁ డొకటిపై నొకటి పరుగగా నుండుపదునాలుగు లోకములను పల కలవలెనుండు తనపడగలచే ధరించుచున్నాఁడు. ఆట్టిశేషుని దనపీఠపుమీద వాదికూర్చ మెప్పుడును వహించుచున్నది. ప్రళయకాలసముద్రజలములచే భూమండలములతోఁగూడఁ బాతాళ మంటినయాకూర్చును ఆదివరాహము ధరించుచున్నది. కాఁబట్టి మానశౌర్యసంపన్ను లగుమహాత్ములయొక్క ప్రభావములు మిక్కిలి యాశ్చర్యకరములుగా నున్నవి.

అవ. మానశౌర్యములుగలవారికే యట్టి మహత్త్వముగాని యవి లేనివారికిఁ గా దని మైనాకుని దృష్టాంతముగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ వరప్రాణోచ్ఛేద సమదమఘవన్తు క్షతులిత

ప్రహృతై రుద్ధచ్ఛద్భహులదహనోద్ధారగురుభిః ।

తుషారాదే స్సూనో రహహ పితరి క్లేశవివశే

న చాసౌ సన్మాతగి పయసి పయసాం వత్స్య రుచితః ॥

29

టీ. తుషారాదేః = మంచుకొండయొక్క - హిమవంతునియొక్క, సూనోః = పుత్రుండగు మైనాకునికి, ఉద్ధచ్ఛత్...గురుభిః = ఉద్ధచ్ఛత్ = విజృంభించుచున్న - వైకి మిక్కిలిరేగుచున్న, బహుల = అధికమైన, దహన = (త్రాతతో నొరసికొనుట పలనఁబుట్టిన) నిప్పు, ఉద్ధార = క్రక్కుటలవలన, గురుభిః = సహింపరానివైన - విష్ణుకలు

మిక్కిలముగా రేంగుటచే భరింప శక్యముకానివైన యనుట, సమద...ప్రహరైః-
సమద = సర్వముతోఁగూడిన, మనువత్ = ఇంద్రునిచేత, ముక్త = ప్రయోగింపఁబడిన,
కులిశ = వజ్రాయుధముయొక్క, ప్రహరైః = వేటులచేత - ఇంద్రుఁడు కొండను వజ్ర
ముతో నేట్లువేయఁగా నది యాకొండకాతితో నొరసికొనుటచేబుట్టిన ఘోరనిష్పముంటు
లతోఁగూడి యావేట్లు మిక్కిలి సహింపఁగూడనివగుచున్నదనుట, ఇట్టి వేటులచేత,
ప్రాణ ఉచ్ఛ్వాసః = ప్రాణముఁ బాయుట - మరణము, వరం = కొంతమంచిది. ఏలనఁగా,
అహహ = అకటకటా, పితః = తండ్రియగుహిమవంతుఁడు, క్లేశవివశే(నతి) - క్లేశ = (వజ్రపు
దెబ్బలచేఁ బుట్టిన) దుఃఖముచే, వివశేనతి = విహ్వలించుచుండఁగా - అవయవముల స్వాధీ
నత తప్పియుండఁగా ననుట, పయసాం పత్యం = (జలముల కధిపతియైన) సముద్రుని
యొక్క, పయసి = సీటియందు, అసా = ఈ - ఇప్పటికిని దెలియుచున్నయనుట, సమ్పా
తః = పడుట - తనప్రాణరక్షణముకొఱకు మునిగి పడియుండుట, ఉచితః = తగినది, నభ
వతి = కాదు, పీనీకి అనిశేషము. మానశౌర్యములు గలపురుషుడు తనప్రాణములనుమాత్రము
కాపాడుకొనఁగోరి యెంచుటనైన మఱుఁగుపడియుండుటయే మిక్కిలి యపకీర్తికరము.
ఇక తండ్రి దుఃఖవివశుఁడైయుండఁగా నట్లుండెనేని యేమనవచ్చును. కావున
ప్రాణములు విడిచియైనను మానశౌర్యములనే మిక్కిలి నిలుపుకొనవలయును. లేనియెడల
మిగుల నపవాదము కలుగునని భావము. ఇచట ఉద్ధారశబ్దము గౌణమగుటచే గ్రామ్యము
కాక సౌందర్యాతిశయమునే కలిగించుచున్నది. ఇందులకుఁ బ్రమాణము నిష్ఠాతోద్ధీర్ఘ
వాస్తాదిగౌణవృత్తివృత్తాంత్రయః । అతిసుందర మన్యత్ర గ్రామ్యకత్యౌః వ్యగాహతే అని
దండ్యాచార్యులు.

చ. సమధిక భీషణజ్వలనరజాలవినిర్గమదుస్సహంబుచే

సమదను రేంద్రము క్తకులిశక్షుతిచే నుచితంబు ప్రాణఘా

తము హిమవత్కుమారునకుఁ ర దండ్రీ నిశాతశతారపాతఖే

దమున మునుంగు చున్నతటిఁ ర దా జలరాశిఁ దొలంగ నర్హమే. 29

తా. హిమవంతునికొడు కగుమైనాకునికి, నింద్రుఁడు గర్వించి వజ్రాయుధముచే
నిష్పలు రేంగునట్లు కడుమస్సహముగా వ్రేయువేటులచేతఁ జచ్చుటయే కొంత
మంచిదికాని, యట్లు తనతండ్రి యగుహిమవంతుఁడు వజ్రప్రహరములచే దుఃఖపడి
తబ్బిబ్బునొందుచుండఁగాఁ దాను సముద్రజలములోదాగికొని తన్నుమాత్రము కాపాడు
కొనుట తగదు.

అవ. మానవంతులు పరులుచేయు నవమానము నోర్వజాలరని
దృష్టాంతముతోఁ గూడఁ జెప్పచున్నాఁడు.

శ్లో॥ య దచేతనోఽపి పాదైః స్పృష్టః ప్రజ్వలతి సవితు రిసకాన్తః |

త త్రేజస్వీ పురుషః పరకృతనికృతిం కథం సహతే ||

30

టీ. యత్ = ఎందుచేత, అచేతనః అపి = చేతనములేనిదైనను - పాదాని మగుటచే జీవములేని దైనప్పటికి ననుట, ఇసకాన్తః = సూర్యకాంతమణి, సవితుః = సూర్యుని యొక్క, పాదైః = కిరణములచేత, స్పృష్టః = తాళబడినదై, ప్రజ్వలతి = మిక్కిలి ప్రకాశించుచున్నదో - (ఇచట సూర్యకాంతమణిని మానముగలదానిగాను వర్ణించుటచే మణి పరముగాను మానిపరముగాను సర్థములు నేయవలయును కాబట్టి సూర్యకాంతమణి సూర్యునియొక్క), పాదైః = కాళ్లచేత, స్పృష్టః = కొట్టబడినదై, ప్రజ్వలతి = కోపముచే మండిపడుచున్నదో (అని యర్థాంతరము), తత్ = అందుచేత, త్రేజస్వీ = తేజముగల-మాన శౌర్యములు గలయనుట, పురుషః = పురుషుడు-నచేతనుడు అని యిచ్చట శేషము, పర... నికృతిం - పర = శత్రువులచేత, కృత = చేయబడిన, నికృతిం = అపకారమును, కథం సహతే = ఎట్లుఓర్చును-ఎట్లును ఓర్వఁడనుట - మైనాకుఁడో యిట్టిమానవంతుఁడు గాఁడని భాషము.

గీ. అర్కకాంత మచేతనం శ బయ్యు సవిత్తు

పాదములు సోఁకినంతనే ప్రజ్వలిల్లు

గాన నభిమానవంతుఁ డెం దయిన శత్రు

కృతతిరస్కార మెట్లు సహింప నేర్చు.

30

తా. సూర్యకాంతమణి సూర్యునిపాదములు తనకుఁ దగులఁగానే మిక్కిలి జ్వలించుచున్నది (మండిపడుచున్నది). అచేతన మైనయామణియే పరులచేయు నపకారమును సహింపకుండఁగా నచేతనుడును మానశౌర్యంపన్నుడు నైనపురుషుఁ డెట్లు సహింపఁ గలఁడు ?

అవ. పరాక్రమమునకు వయస్సు గారణము గాదని చెప్పి యీ పద్యతిని ముగించుచున్నాడు.

శ్లో॥ సింహ శ్శిశురపి నిపతతి మదమలినకపోలభిత్తిషు గజేషు |

ప్రకృతి రియం స త్త్వవతాం నఖలు వయ స్తేజసాం హేతుః ||

31

టీ. శిశుః అపి = నిమివైనప్పటికిని - పరాక్రమము చూపుటకు యోగ్యముకాని బాల్యావస్థయందున్న దైనప్పటికి ననుట, సింహః = సింగము, మద...భిత్తిషు = మదమలిన = మదజలముచే బురదయైన, కపోలభిత్తిషు = గోడలమంటి చెక్కిళ్లుగల, గజేషు = ఏనుగుల యందు - మదపుటేనుగులమీద ననుట, నిపతతి = (కుంభస్థలము చీల్చుటకొఱకు) పడుచున్నది. ఇయం = ఇది - బాల్యావస్థయందైనను ఇట్లు విక్రమముచూపుట కత్త్వ

వతాం=బలాశ్వులకు, ప్రకృతిః=శ్వుభావము. ఎట్లనగా, వయః=వయస్సు, తేజసాం=ప్రతాపములవాటికి, తేజశ్శబ్దమునకు కేవలతేజస్సని యర్థము. దాని నిచట అభేదాధ్యనసాయముచే తేజశ్శబ్దగలవాటికిఁ బ్రయోగించుట వారత్యంతతేజోవంతులని తెలుపుట కని తెలియదగును. హేతుః = కారణము, నఖిలు = కాదుగదా. 'తేజసాంహి న వయః సమీక్ష్యతే' అనున్వాయ మిచట ననునంధింపదగును.

క. విదళింప నుత్తుకుసింగపుఁ

గొడమయు మడమలినగండ్రకుంజరములవై

నిది బలశాలికి నై జము

గద తేజోనిధికివయసుకారణ మగునే.

31

తా. సింహము పరాక్రమము చూప యోగ్యము కానట్టిశిశుత్వదశయందుండినను మదజలముచే తొంగిగొని గొడలవలె గట్టివై విశాలములై యున్న చెక్కిళ్లచే నిక్కుచున్న యేనుఁగులకుంభస్థలములను జీల్చుటకు వానిమీఁది కెగిరి పడుచున్నది. ఇట్లు బాల్యమైనప్పటికిని పరాక్రమముచూపుట బలవంతులస్వభావముగా నున్నది. ఏలనగా, తేజస్సునకు వయస్సు కారణము గాదు.

ఇది నీతిశతకమునందు మానశౌర్యపద్ధతివర్ణన మన్నది తృతీయదశకము.

—◆—
నీతిశతకము - అర్థపద్ధతి.

అవ. మానశౌర్యముల నిరూపించినవెనుక వానికి మూల మర్థమగుటచే నర్థపద్ధతిని నిరూపించుచున్నాఁడు. అందు మొదట కేవల మర్థపరాయణులైనవారిమతప్రకారమున నర్థమును జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ జాతి ర్యాతు రసాతలం గుణగణ స్తత్రా ప్యథో గచ్ఛతాత్
శీలం శైలతటా త్వత త్వభిజన స్సప్తహ్యతాం వహ్నినా ।
శౌర్యే వైరిణి వజ్ర మాశు నిపత త్వర్థోఽస్తు నః కేవలం
యే నై కేన వినా గుణా స్తృణవప్రాయా స్సమస్తా ఇమే॥

32

టీ. జాతిః=బ్రాహ్మణత్వము మొదలైన జాతులు, రసాతలం=రసాతల మనులోకమును గూర్చి, యాతు=పోవునుగాక - భ్రంశమునొందునుగాక యనుట, గుణగణః=(ధైర్యము జౌదార్యము శౌర్యము మొదలైన) గుణములసమూహము, తత్రాపి=దానికంటెను - అరసాతలముకంటెను, అథః=క్రిందుగా-అనగా పాతాళలోకమును, గచ్ఛతాం = పొందునుగాక - జాతికంటె మహింతభ్రంశమునొందుగాక యనుట, శీలం=మంచునైనట్లు, స్సప్తహ్యతాం,

తైలశతాత్ = కొండచియవలననుండి, పరతః = పడునుగాక - పటాపంచలైపోవునుగాక యనుట, అభిజనః = వంశము, వహ్నివా = విష్ణుచేత, సంవత్సరాం = కాలబడునుగాక, వైరిణి = (మనస్సును మిక్కిలికలంచుటచే శత్రువు పెట్టితి) అయిత, కార్యే = కూరిత్యమునందు - కూరిత్యము తలమీఁదననుట, ఆత్మ = కీర్తియుగా, జ్వలః = మిను, సవతరు = పడునుగాక - సిదుగుపడి యది ద్వలమునొందునుగాక యనుట, నః = మాకు, కేవలం అర్థః = ద్రవ్యమేమాత్రమే, అస్తు = కలుగునుగాక - ఇదియే మాకు పరమార్థమనిభావము. యేన ఏకేన వినా = ఏదియొకటి లేక, ఇమే = ఈపూర్వోక్తములైన, నమస్తాః గుణాః = నమస్తమైన జాతికులకీలాభిమానాది గుణములు, త్యుణవప్రాయాః = గడ్డిపరకలతో నమానములొ - వానివలె నిస్సారములైనవనుట. కావున గుణమహిమకు ద్రవ్యమే మాలయక నక వాని సేసంపాదించవలయునని భావము. * 'ధన మార్జయ కాకుత్స్థ ధనమాల మిదం జి.త్' | అన్తరం నాభిజానామి నిర్ధనస్య మృతస్యచ॥' అను లక్షణవాక్యమే ఇట సిద్ధాంతము. † 'అర్థానా మార్జనే దుఃఖ మర్జితానాంచ రక్షణే | రక్షితానాం వ్యయే దుఃఖం ధి గర్థం దుఃఖభాజనమ్'॥ అను మనుస్మృతి యశక్తు లగువానిని గుఱించినదని తలంపదగును.

ఉ. జాతి దొలంగుఁగాత గుణశక్తి రసాతలసీమకుం జనుం

గాత కులంబు బూది యగుఁగత నగంబుననుండి శీలముం

బాతముఁ జెందుఁ గాత బహుళభంగుల విత్తమే మాకు మేలు వి

భ్యాతగుణంబు లెల్ల దృణశీకల్పము లొక్కధనంబు లేవడిన్. 82

తా. జాతి రసాతలమునకు జాతీపోవునుగాక. కార్య దైర్ఘ్యదిగుణములు మఱింత భ్రంశమునొంది పాతాళమునకుఁ జోవుఁగాక. శీలము పటాపంచలగునుగాక. వంశము నిష్పతనిత భిన్నమగునుగాక. మనస్సునుగలంచునట్టివిరోధియగుకూరిత్యముయొక్కతలయొందుఁ బడుగు పడునుగాక. ఈగుణములెల్ల నశించినను మాకేమి కొరతలేదు. మేము కొరతబెల్ల ద్రవ్యమొకటియే. అదియే మాకు పరమార్థము. మేలిమిని గలిగించునట్టివిగా వాకిత్యము పూర్వోక్తగుణములెల్లఁ జెడుటకును నమృతించి ద్రవ్య మొక్కటికే నోరెదము. ఏమిదానదియొకటి లేనియెడల నీగుణములన్నియు గడ్డిపరకలవలె నిస్సారములే యగును.

అవ. గుణములు లేనియెడలఁ గేవలద్రవ్య మేమియును జేయఁ

* కాకుత్స్థా! ద్రవ్యము వార్జింపుము. ఈజగత్తు ద్రవ్యమాలము. ద్రవ్యము లేని వానికిని జచ్చినవానికిని భేదమును నేను గనిపెట్టఁజాలను.

† ద్రవ్యముల వార్జించునపుడు దుఃఖము కలుగుచున్నది. అర్జించినవానిని రక్షించునపుడు, అట్లు రక్షించినవానిని వెచ్చించునపుడును దుఃఖము కలుగుచున్నది. ఇట్టి ద్రవ్యము దుఃఖమునకాస్పదము.

జాలదేయని శంకరాఁగా నాద్రవ్యమే యుండేనేని యదియేనను న్తగుణము లనుగూడఁ గలిగించుచున్నదని చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ య స్యాస్తి విత్తం స సరసి కులీనః, సపణ్ణిత స్స శ్రుతవాక్ గుణజ్ఞః ।
సవప వక్తా సచ దర్శనీయః, సర్వేగుణాః కాఞ్చన మాశ్రయన్తి ॥ 38

టీ. యస్య=ఎవరికి, విత్తం=ద్రవ్యము, అస్తి = కలిగియున్నదో, ససరః = ఆపురు షుఁడు, కులీనః=గొప్పకులమునఁబుట్టినవాఁడు, స (వప)=వాఁడే, పణ్ణితః=విద్యాంసుఁడు, సః=వాఁడే, శ్రుతవాక్=కాస్త్రజ్ఞుఁడు- (లేక) శ్రుతమనఁగా వినుట గనుక ధర్మకాస్త్రా దులను వినుటయందు సేర్పడియైనవాఁడనయు నర్థము. సవప=వాఁడే, గుణజ్ఞః=గుణము లను గ్రహించువాఁడు. సచ=వాఁడే, వక్తా=వాగ్వి-లెస్సగా మాటలాడువాఁడు, సచ= వాఁడే, సర్వసీయః=పూడఁదగినవాఁడు. సుందరుఁడనుట. కులీనత పాండిత్యము మొద లైన వూర్వోక్తగుణములు లేకుండినను ద్రవ్యమొకటియుండెనా యాయన్ని గుణము లుండి నట్లే యని భావము. ఎట్లనఁగా, సర్వేగుణాః=పూర్వోక్తగుణములెల్ల, కాఞ్చనం=ద్రవ్య మును, అశ్రయన్తి = ఆశ్రయించుచున్నవి. కాబట్టి యది యుండినయెడల దానితోఁ గూడ లేకున్నగుణములును నుండునని గాఢ్యము. ఇచట ద్రవ్యమునకు నిట్టిగుణములనరింపం ధము లేకున్నను సంబంధమునుజెప్పటచే నతిశయోక్తి యలంకారము.

క. ఏనరునకు విత్తముగల, దానరుఁడు కులీనుఁ డధికుఁ ధే డార్కుఁ డతండ్రి ధీనిధి ధన్యుఁడు సేర్పరి, నానాగుణగణము కాంచనంబున నిలుచున్.

తా. ఒకనికిఁ గలము, పాండిత్యము, కాస్త్రజ్ఞత, గుణగ్రాహిత్యము, వక్తృత్వము, సౌందర్యము మొదలైనగుణములు లేకుండినను విద్యయొకటి యుండెనా వాఁ డాగుణ ములన్నియుఁ గలవాఁడే యగుచున్నాఁడు. ఆగుణములులేక ద్రవ్య మొకటిమాత్ర ముండుట చేత నాగుణములన్నియు నెట్లుకలుగునని శంకింపవలదు. ఆగుణములన్నియు ద్రవ్యము నాశ్రయించియే యుండునవిగనుకనదియున్నచో దానితోఁగూడ నాగుణములు నుండును

అన. ఇది మొదలుకొని రెండుశ్లోకములచే ద్రవ్యమునకు నాశము గలుగువిధమును జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ దార్శన్త్యా స్సృపతి ర్విసశ్యతి యతి స్సజ్ఞాత్సుతో లాలనా
ద్విప్రోఽనధ్యయనా త్కులం కుతనయా చ్ఛీలం ఖలోపాసనాత్ ।

హీర్షద్యా దనవేక్షణా దపి కృషిః స్నేహః ప్రవాసాశ్రయా
వైత్రీచాప్రణయా త్సమృద్ధి రనయా త్యాగా త్ప్రమాదా ద్ధనమ్ ॥ 39

టీ. సృపతి = రాజ, దార్శన్త్యాత్ = దుష్టమైన మంత్రముగలవానితనముచే-
చెడ్డమంత్రము గలిగియుండుటచేత ననుట, (మంత్రమనఁగా సంధివిగ్రహము మొదలైన

మధుగుములను వికేచించి ప్రయోగించుట, విశ్వతి = నశించుచున్నాడు. మంత్రము వికలమైనయెడల శత్రువులకు పీటుకలిగి వారిరాజ్యాదుల నపహరింతురనభావము. లేక, దార్పంత్ర్యాత్ = దుష్టులైవంతులు కలిసియుండుటచేత, చెడుచున్నాడనియు, కెప్పవచ్చును. అట్టివంతులు వండింపదగనివాని వండింపుమనుట మొదలైనపాపముల రాజునకుపదేించుటచే వానికి సంపదమొదలైనవి తొలగిపోవుచున్నవని భావము. * 'సస్త్రాణావర్ధయతే నృపాణాం లక్ష్మీర్నహీధర్మయశస్సమాహుః | దుర్నాస్తి నాశయతే తద్భవ లక్ష్మీర్నహీధర్మయశస్సమాహుః' అనునచన మిచట ననుసంధేయము. యతిః = యోగి, సక్తో = సంకల్పమువలన, సశ్వతి = చెడుచున్నాడు. సంకమనకు కామక్రోధాదులు మూలమగుటచే నవి పుట్టినయెడల వానియోగము నశించుచున్నవనుట. + సక్తో తస్మాదయతే కామః కామోక్రోధోఽభిజాయతే | క్రోధా వ్యవతి సమైహా సమైహా తస్మతివిభ్రమః' అనుగీతావచన మిట బోధ్యము. కులః = కోడుడు, లాలనాత్ = బుజ్జగించుటచేత, సశ్వతి = (గుణహీనుడై) చెడుచున్నాడు. † 'లాలనా వ్యవహో దోషాస్తాదనా వ్యవహో గుణాః | తస్మాత్కుత్తంశ శిష్యంశ తాడయేన్న కులాలయేత్ ||' అను న్యాయ మిట దెలియదగును. విప్రః = బ్రాహ్మణుడు, అనభ్యయనాత్ = (వేదకాస్త్రాదుల) చదువకపోవుటచేత, సశ్వతి = నశించుచున్నాడు - నీరుండగుచున్నాడనుట. ॥ 'వేదవేదాజ్జత త్వజ్ఞో విప్రః సర్వత్ర పూజ్యతే | అనభీతశ్చ తిష్ఠిప్రః సభామధ్యే సశోభతే' అనుట నిట నెఱుంగవలయును. కులః = వంశము, వతసయాత్ = దుష్టపుత్రునివలన, సశ్వతి = చెడుచున్నది. ॥ 'కోటరాస్తర్కపో జమ్ని స్తమచేకం హమావ్యతి | కుపుత్త్రీస్తు కులేజాతః స్వకలం నాశయే త్సరిమ్ ||' అను న్యాయ మిచట ప్రమాణము. శిలం = మంచినవ్యభావము, ఖల ఉపాసనాత్ = దుర్జనులను నేవించుటవలన, సశ్వతి = (నాశ

* రాజుల లక్ష్మీయు, రాజ్యమును, ధర్మమును, గీర్తిసమాహమును మంచిమంత్రివేత వర్ధిల్లుచున్నవి. అట్లే చెడ్డమంత్రిచే నశించుచున్నవి.

† సంకమమువలన కామమును, కామమువలన క్రోధమును, క్రోధమువలన సమైహమును, సమైహమువలన స్త్రీతి తప్పటయుఁ గలుగుచున్నవి.

‡ లాలించుటవలన బహుదోషములును, గొట్టుటవలన బహుగుణములును కలుగుచున్నవి. కాబట్టి పుత్రుని శిష్యుని గొట్టవలయునేకాని లాలింపరాదు.

॥ వేదవేదాంగములతత్వములఁ దెలిసినబ్రాహ్మణుడు అంతటను బూజింపఁబడుచున్నాడు. వేదములఁ జదువనిబ్రాహ్మణుడు సభామధ్యమునఁ బ్రకాశింపఁడు.

॥ చెట్టుతోఁబటలోఁ బుట్టినవిష్ణు అచెట్టు నొక్కటినే దహించుచున్నది. కులమునందుఁ బుట్టినదుష్టులైన దాకులమునెల్ల నాశమునీయును.

మిక్కిలి యనర్థము కలిగించువా రగుటచే) చెడుచున్న దనిభావము. * 'ఛాదయిత్వాఽత్మనో భావంచరన్తి కథబుద్ధయః | ప్రహరన్తి చ రన్ధ్రే'షు సోఽనర్థః సుమహాన్ భవేత్' అనువాక్యమిచట గ్రాహ్యము. హీః = లజ్జ-రోఽతబుట్టించుపనులు నేయుటవలననుండి తొలఁగునట్టిగుణ మనుట, మద్యాత్ = కల్లు (త్రాగుట) వలన, నశ్యతి = చెడుచున్నది. † 'అయుక్తం బహుభాషన్తే యత్రకుత్రాపి శేరతే | నగ్నా విశీప్య గ్రాతాణి తే జాల్మాశ్చ మవ్యపాః||' అనుట నిట భావ్యము, కృషిః=సస్యము, అనవేక్షణాత్ = (నిత్యమును) చూచుకొనకపోవుటచేత, నశ్యతి = చెడుచున్నది. ‡ 'కృషించ పత్నీ మనవేక్ష్య యః పుమా నన్యాణికార్యాణి సమాచరేచ్ఛతే తేవ మేవం సమాకులే ద్వేతభేతి బాధానిచయంచ యాతి' అనుటయూహ్యము. స్నేహః = ఆలుబిడ్డలయందుఁ బుట్టినమోహము, ప్రవాస ఆశ్రయాత్ = దేశాంతరసంచారమును అవలంబించుటవలన, నశ్యతి = చెడుచున్నది. ¶ 'సుతాజ్ఞనాబద్ధుషు సోదరేషు నృపేషు భృత్యేషుచ జాత మోహాః|ప్రవాసమాత్రేణహినశ్యతేఽఖిలంచిరంప్రవాసేన హరత్యశేషమ్' అనువచనమిచట నూహ్యము. మైత్రీ = మిత్రభావము, అప్రణయాత్ = అనురాగములేమివలన, నశ్యతి = చెడుచున్నది. § 'మృష్టటశ్చ సుఖభేదో దుస్సద్ధానః శ్చ దుర్జనో భవతి | సుజనస్తు కనకఘటశ్చ దుర్భేద్య శ్చాశు సద్ధేయః||' అనుట నిటఁ దెలియవలయును. సమృద్ధిః=సంఘృత్తి, అనయాత్ = నీతిలేమివలన, నశ్యతి = చెడుచున్నది. 'రక్షయాం స్వమతి శీపత్యధికరం కిక్షాగుతైర్లభ్యతే| విద్యేష్టిస్వజనం త్యజ త్యవసతిం మృద్నాతి మార్గస్థితాః| భూతిం నేచ్ఛతి యోజనా త్పృతిభయం దుర్వర్తనాగచ్ఛతి | కూరాగ్రం వినయాశం ననహతే భూపాలమ త్తద్విషః||' అనుట తెలియనగును. ధనం=ద్రవ్యము, త్యాగాత్ = దానమువలనను, ప్రమాదాత్ = పరాశువలననుగాని, నశ్యతి = నశించుచున్నది. పరాశు

* కుత్సితబుద్ధు లగువారు, తమ కుత్సితభావమును గప్పి పుచ్చుకొని (బయటికి మంచివారివలె నగపడుచు సమయమువేచి) తిరుగుచుందురు. సందులుదొరికనా వాని మూలమునఁ గొట్టుదురు. అందుచే మిక్కిలి యనర్థము కలుగును.

† కల్లుద్రాగువారు ముందు వెనుక యోనింపనికూరులవలెఁ దగనిమాటలు పెక్కు లాడుదురు; దిగంబరులై యవయవము లెగాదిగవైచుకొని యెచ్చటఁ దలఁచిన నచ్చటఁ బరుండుదురు.

‡ మైత్రువు పెండ్లమును జూచుకొనక యితరకార్యములనే చేయుచుండువాని కా రెండు నట్లుట దక్కక చెదరిపోవును. వాడును పెక్కుబాధలపాలగును.

¶ ఆలుబిడ్డలు, చుట్టములు, లోఁబుట్టువులు, రాజులు, నేషులు మొదలైనవారి యెడలఁ గలిగిన మోహము, దేశాంతరము పోయినంతమాత్రముననే నశించుచున్నది. ఇంక చిరకాలము దేశాంతరమున వసించియున్నయెడల నది బొత్తిగా నశించును.

§ దుర్జనుని మట్టికుండవలె సుఖముగా భేదింపవచ్చునుగాని మరల సంధించుట కష్టము. సజ్జనుని బంగారుకుండవలె భేదింపుట కష్టముగాని మరల సంధించుట సులభము.

వలన ధనముపోవుట యనుభవసిద్ధమే. దానమువలన ధనముపోవుట నుత్తరశ్లోకమే చెప్పచున్నది. 'శిష్టానాం గర్హణాన్నాశః సదాచారవిపర్జనాత్' అనుటచే శిష్టులైనవారి నిరసించుటవలనను సదాచారమును వదలుటవలనను ధనము నశించుచున్నదని తెలియనగును.

మ. యతి సంగంబున బాలుఁ డాదరముచే ర జ్యోభ ర్త దుర్మంత్రిచే .

[శ్రుతిహానికా ద్విజుఁ డన్వయంబు ఖలుచేఁ ర గ్రూరాప్తిచే శీలము

ద్ధతిచే మిత్రత చూపులేమిఁ గృషి మరద్వప్రాప్తిచే సిగ్గుదు

ర్మతిచే సంపదలుక నశించుఁ జెడు నర్రంబుల్ ప్రమాదంబునన్. 34

తా. దుర్మంత్రిముసేయుటవలన (లేక) దుర్మంత్రిలమాట వినుటవలన రాజును, సంగమువలన యోగియు, లాలసమువలనఁ బుత్తుఁడును, వేదశాస్త్రాధ్యయనము లేమివలన బ్రాహ్మణుఁడును, దుష్పుత్తునివలనఁ గలమును, దుర్జనులసేవించుటవలన శీలమును, గల్లు ద్రాగుటవలన లజ్జయు, నిత్యము పరామర్శ లేకపోవుటవలనఁ జైరును, దేశాంతరముపోవుట వలన నాలుబిడ్డలు మొదలైనవారియందలి మోహమును, అనురాగములేమివలన మైత్రియు, నీతిలేమివలన సంపదయు, దానమువలనఁగాని హెచ్చరిక లేకుండుటవలనఁగాని ధనమును, నాశమగును.

అవ. ధనము ఉత్తమమధ్యమాధమము లనిమూడువిధములుగా నుండుటను జెప్పచున్నాఁడు.

శ్లో॥ దానం భోగో నాశ, స్త్రిస్తో గతయో భవన్తి విత్తస్య ।

యో న దదాతి న భుక్త్యై, తస్య తృతీయా గతి ర్భవతి॥ 35

టీ. దానం=సత్పాత్రమునకు దానముసేయుట, భోగః=హారచందనాదుల ననుభవించుట, నాశః = (దానధర్మములు సేయకున్నయెడల దొంగలు మొదలైనవారిచే) నాశమగుట, (అని) విత్తస్య=ధనమునకు, త్రిస్తా=మూఁడు, * గతయః=పోకడలు-వ్యయమై పోయెడియుపాయము లనుట, భవన్తి=కలవు. ఈమూఁడుగతులును వరుసగా ఉత్తమమధ్యమాధమము లని యెఱుఁగనది. యః=ఎవఁడు, నదదాతి=యాచకులకు నీయఁడో (ధనమును అనిశేషము), నభుక్త్యై=తానును అనుభవింపఁడో, తస్య=వానియొక్క - దానభోగములచే ధనము వ్యయముచేయనిపురుషునియొక్క యనుట, (విత్తస్య=ధనమునకు అనిశేషము) తృతీయాగతిః = మూడవగతి-అనఁగా నాశము, భవతి = కలుగుచున్నది. అనాశావస్థయై మిక్కిలి కష్టప్రపదమైనదనిభాషము. ధనమునకు దానముచే వ్యయ

* ఉత్సాహో ధనదాయాదాధర్మాన్నివృత్తస్కరాః । తేషాం జ్యేష్ఠావమానేన త్రయః కుప్యన్తి సోదరాః' ధర్మము, అగ్ని, రాజు, దొంగ యని ధనమునకు దాయాదులు నలుగురు. అందు పెద్దదియగు మొదటిదానిని (ధర్మమును) అవమానించుటచే తక్కినదాని ముగ్గురు తోఁబుట్టువులు కోపమునొందుదురు. అనుశ్లోక మిచట అనుసంధింపఁదగును.

మగుట యుత్తమము, తానుభోగించుటచే వ్యయమగుట మధ్యమము, దొంగలు మొదలైనవా రెత్తికొనిపోవుటచే నాశమగుట యధమమని తెలియునది. కావున ధనాభ్యుత్తనవారు దానతత్పరులై యుండవలయు నని భావము.

క. దానము భోగము నాశము

పూనికతో మూడుగతులు १ భువి ధనమునకు

దానము భోగము నెఱుంగని

దీనునిధనమునకుఁ గతి దృఢతీయమె పొనఁగున్.

35

తా. సత్పాత్రమున కిచ్చుట, తా ననుభవించుట, దొంగలు మొదలైనవా రెత్తికొనిపోవుటచే నశించుట, అని ధనము పోవుటకు మూడుగతులు గలవు. ఈమూటిలో నేదైన నొకగతి దానికిఁ దప్పక కలుగవలయును. ఎవఁడు ధనము నొకరికిఁ బెట్టక తాను ననుభవింపకయుండునో వానిధనమునకు మొదటిరెండుగతులును లేనందున దొంగలు మొదలగువా రపహరించుట య నెడిమూఁడవగతియే తప్పక కలుగును.

అవ. దానశీలునికి దానముచే ధనమెల్ల వ్యయమైపోవుటవలనఁ గలుగు కృతశ్రద్ధముకూడ వానికి శోభనే కలుగఁజేయునని చెప్పచున్నాఁడు.

శ్లో. మః శ్యాణోల్లీఢః సమరవిజయీ హేతిదళితో

మదక్షీణో నాగః శరది సరి దాశ్యానపులినా ।

కలాశేష శ్చన్ద్రః సురతమృదితా బాలవనితా

తనిమ్నా శోభన్తే గళితవిభవా శ్చార్ధిషు నరాః ॥

36

టీ. శాణ ఉల్లీఢః = సానతాతిచే ఒరపెట్టబడిన - సానపెట్టబడిన యనుట, మః = రత్నమును, హేతిదళితః = ఆయుధముచే గాయపఱుపబడిన, సమరవిజయీ = యుద్ధమునందు జయముగలవాఁడును - రణశూరుఁడు ననుట, మదక్షీణః = మదజలము (మిక్కిలికాటుట)చేత కృశించినట్టి, నాగః = గజమును, శరది = శరత్కాలమునందు, దాశ్యానపులినా = కొంచెముగా నెండియున్నయిసుకతీన్నెలుగల, సరిత్ = నదియును, కలాశేషః = పదునాఱవపాలుమాత్రము-అనఁగా పదునాఱుకళలలో నొక్కకళమాత్రము మిగిలియున్నట్టి, చన్ద్రః = చంద్రుఁడును, 'కలాతుషోడశోభాగః' అని యమరము. తక్కిన పదునైదుకళలను పునఃగా నగ్ని మొదలైనదేవతలు త్రాగుచున్నారనుట యతిహాస ప్రసిద్ధము. సురతమృదితా = మన్తధయిధముచే (రత్నీడచే ననుట) మర్దింపబడిన - అనఁగా వివృలించునదిగాఁ జేయబడిన, బాలవనితా = ముగ్ధస్త్రీయును, అర్ధిషు = యాచకులవిషయమందు, గళితవిభవాః = పోయినద్రవ్యసంపత్తిగలవారైన - యాచకుల కవ్వారిగాఁ దమ

సంపత్తిసెల్ల దానముచేసి షేరవడినవారైన యనుట, నరాశ్చ = మనుష్యులును - దాతలనుట, తనిమ్నా = కృతత్వముచేత, శోభన్తే = ప్రకాశించుచున్నారు - ఇట్టి కృతత్వమే వారికి శోభాకరమని భావము.

ఇచట ప్రస్తుతములైన మన్యాదులకును నదులకును ఏకధర్మాన్వయముచేత జ్ఞాపమ్యముగమ్య మగుచుండుటఁబట్టి దీపకాలంకారము.

ఉ. శాణవిఘ్నప్రత్నమును శశస్త్రహతుం డగుశూరుఁడు మద
క్షీణగజంబు సైకతవిరశివృతరన్నదియు సవక్షుపా
ప్రాణవిభుండు చండసురరతాలనబాలికయు ధనైకవి
శ్రాణనశూరులుం గడుఁ గృతశత్రువుమునం బ్రభఁగాంతు రిద్ధరన్. 36

తా. సానపెట్టఁబడిన రత్నమును, ఆయుధపువేటు దగిలియున్న రణశూరుఁడును, మిక్కిలి మదజలము స్రవించుటచే జిక్కిన యేనుఁగును, శరత్కాలమందుఁ గొంచెమొడినట్టియిసుకతినైలు గలనదియును, నొక్కకళమాత్రమేగల చంద్రుఁడును, రతిక్రీడఁయందు నలగి పరవశయైయున్న ముగ్ధకాంతయును, తమద్రవ్యమును యాచకులకొనంగి బీదలైనదాతలును, ఎంత కృశించినప్పటికిని ఆకృతత్వమే వారికి మఱితశోభకలిగించుచున్నది.

అవ. పురుషులకు ధనము కలిగినప్పుడు నది లేనప్పుడును గలుగుదశను(స్థితిని) జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ పరిక్షీణః కశ్చిత్ స్పృహయతి యవానాం ప్రసృతయే
స పశ్చాత్సమూర్ధ్నః కలయతి ధరిత్రీం తృణసమామ్ ।
అత శ్చానేకాంతా గురులఘుతయార్థేషు ధనినా
మవస్థా వస్తూని ప్రథయతి చ సజ్జీచయతి చ॥ 37

టీ. కశ్చిత్ = (ధనవంతుఁడగు) ఒకానొకపురుషుఁడు, పరిక్షీణః = దైవికముగా దరిద్రుఁడై, యవానాం = యవధాన్యములయొక్క, ప్రసృతయే = పుడిసెఁడుకొఱకు, స్పృహయతి = కోరుచున్నాఁడు - యవ లొక పుడిసెఁడుమాత్రమే మిక్కిలిగొప్పగాఁ గోరుచున్నాఁడనుట. సః = వాఁడు - ఆదరిద్రుఁడైయున్న వాఁడనుట, పశ్చాత్ = పిదప - కాలాంతరమునందనుట, సంపూర్ణః = (దైవవశమున) ధనసంపన్నుఁడై, ధరిత్రీం = భూమిని, తృణసమాం = గడ్డిపోచతో సమానమైనదానిగా - దానివలె చులకనైనదిగా ననుట, కలయతి = తలఁచుచున్నాడు - ధనమదముచేత దాని నట్లుచూచుచున్నాఁడనుట. అతశ్చ = కాబట్టియే, అర్థేషు = (యవలు, భూమి మొదలైన) వస్తువులవిషయమున, గురులఘుతయా = గురుత్వలఘుత్వములచేత - గొప్పది అల్పమైనది యనుభావముచేత ననుట, అనేకాంతా =

ఒక్కతీరుగానేయుండని-ఒకటే నియతలేని-గొప్పది గొప్పదిగానే అల్పము నల్పమైనది గానే ఎప్పుడును గ్రహించునియమములేనిదైన యనుట, ధనినాం అవస్థా=ధనవంతులదశ (వ్యాపారము), వస్త్రాని=(యవలు, భూమి మొదలైన గొప్పవియునల్పములునైన) వస్తువులను, ప్రభయతిచ= (ధనములేనపు డల్పమైనవానిని) గొప్పవిగాను జేయుచున్నది. అట్లే, సజ్జోచ యతిచ= (ధనముగలయప్పుడుగొప్పవస్తువునుగూడ) తక్కువగా జేయుచున్నది-చులకనగాఁ దలచుచున్నదనుట. మనుష్యు లొకవస్తువునే ధనమున్నపు డొకరిటిగాను లేనపుడు మఱి యొకరిటిగాను జూచుట ప్రత్యక్షసిద్ధముగానున్నది. కావున వివేకముగలవాఁ డట్లు తాఱు మా అగుబుద్ధి కలిగియుండరాదనిభావము.

ఉ. చేరి యొకండు నెవ్వఁబడి రి చిక్కుచుఁ జేరెఁడుశాలిధాన్యమే
కోరు నతండు పిచ్చుట నరకుంతధనోన్నతుఁడై వసుంధరం
బూరికి సాటిగాఁ దలచు రి భూరిధనాధ్యులచొప్ప నేకమై
గౌరవమున్ లఘుత్వమును రి నైకొనువస్తువులందు నెల్లెడన్. 37

తా. ధనమతుఁడొకానొకఁడు దైవశమున దారిద్ర్యము కలుగఁగా నపు డొకపుడి పెఱియవలను మిగులగొప్పగాఁ దలచి కోరుచున్నాఁడు. పిదపఁ గాలాంతరమున వానికే నుపదలు కలిగినప్పుడు ధనమదముచే భూమినిపైతము గడ్డిపోచవలెఁ దలచుచున్నాఁడు. కాబట్టి ధనవంతు లొకవస్తువునే యొకప్పుడు గొప్పదిగాను మఱొకప్పు డల్పముగాను భావించుటచే వస్తువులయెడల వారివ్యాపారము(స్థితి) ఎప్పుడునొక్కతీరుగలది (అనగా గొప్పదాని నెప్పుడును గొప్పదిగాను నల్పము నెప్పుడు నల్పముగాను భావించునట్టినియమ ముగలదీ)గా లేదు. అది తన కనుచూపముగా వారికి వస్తువులను జిన్నవానిని పెద్దవానిని గాను బెద్దవానిని చిన్నవానినిగాను దోషించును.

అవ. రాజును సంబోధించి వానికి ద్రవ్యము సంపాదించు నుపాయమును జెప్పచున్నాఁడు.

శ్లో॥ రాజన్ దుధుక్షసి యది క్షీతిధేను మేనాం
తే నాద్య వత్స మివ లోక మముం వుషాణ ।
తస్మింశ్చ సమ్య గనిశం పరిపుష్కమాణే
నానాఫలం ఫలతి కల్పలతేవ భూమిః ॥

38

టీ. రాజన్=రాజా, (నీవు అనిశేషము) ఏనాం=ఈనీహ సగత మైనయనుట-ఇచట అన్నాదేశములేమిచే ఏనాదేశము చింత్యము, క్షీతిధేనుం= ఆవువంటిభూమిని, దుధుక్షసి యది= పిదుకఁగోరితవేని, (అర్థమును అనిశేషము,) తేన= దానిచేత - పిదుకఁగోరిన కారణముచేత ననుట, అద్య = ఇప్పుడు, అముం = ఈ, లోకం = జనమును, వత్సం =

దూడవలె, పుషాణ=పోషింపుము. దూడ నశించినయెడల పాలెట్లు కలుగఁగోయట్లే జనము నశించినయెడల ద్రవ్యమును గలుగదని భావము. అట్లు పోషించుటచేఁ గలుగుఫలమును జెప్పచున్నాఁడు. తస్మింశ్చ=అలోకము, అనిశం=ఎల్లప్పుడును, సమ్యక్=చక్కఁగా, పరి పుష్కమాణే సతి=పరిపాలింపఁబడుచుండఁగా, భూమిః=భూమి, కల్పలతాఇవ = కల్ప పుష్పపుఁగొమ్మనలె(‘సమేశాఖాలతే’ అనియమరము) లేక, యభీష్ఠితులను గల్పించునడిగాన కల్పా, అదియే లతయు, అని విగ్రహము నేయవచ్చును. ఆప్వడు ‘కల్పా’కు పుంసద్భావము కలుగఁగా కల్పలతా యగునని పుష్పత్వ త్తిచేసినచో, కల్పవల్లియున కోరినకోర్కుల నిచ్చునట్టి తీఁగయని యర్థము. దానివలె, నానాఫలం=(ధనధాన్యములు మొదలైన) వెక్కురూపము లగుఫలమును, ఫలతి=ఫలించుచున్నది. లోకమును బరిపాలించుటతప్పఁ దక్కినవిధమున నీకు ధనము కలుగనేరదు. ఏలనఁగా లోకపరిపాలనమూలమునమృత్రమే భూమి సకలఫల ములను బిడుకునుగాని తక్కినవిధమునఁబిడుకదు. కాఁబట్టి సమస్తలాభములనుబొందుట కై లోకమును బోషించుట యావశ్యకము. ఇచట పూర్వవాక్యమందలియుపమచే నుత్తర వాక్యమందలియుపమ నిర్వహింపఁబడుటవలన రెంటికి నంగాంగిభావముచే సంకరము.

తే. ధరణి ధేనువుఁ బిడుకంగఁ ర దలఁచితేని

జనుల బోషింపు మధిప వత్సములమాడ్కి

జనులు పోషింపఁ బడుచుండ ర జగతి కల్ప

లత తెఱంగున సకలఫలంబు లొసఁగు.

38

తా. రాజా ! అవునంటి యీభూమివలననుండి ధనమును బిడుకఁగోరితివేని, యీజనమును దానిదూడవలెఁ దలఁచి పోషింపుము. దూడను బోషించినకే గదా యావుపాలు పిడుకఁగూడును. ఇట్లే యీజనము నెల్లప్పుడును జక్కఁగా బరిపాలించితి వేని భూమి కల్పలతవలె ధనధాన్యాదిరూపము లగునానావిధములను నీకుఁ గలిగించును.

అవ. రాజును సంబోధించినట్టిప్రసక్తిచేత వానినీతియు నెట్టిదని యాశంక కలుగఁగా నది బహువిధములైన దని చెప్పచున్నాఁడు.

శ్లో॥ సత్యాన్యతాచ పరుషా ప్రియభాషిణీచ

హింసా దయాళు రపి చార్థపరా వదాన్యా ।

నిత్యవ్యయా ప్రచురనిత్యధనాగమాచ

వారాజునేవ నృపనీతి రనేకరూపా ॥

39

టీ. సత్యా=(కొన్ని విషయములందు)సత్యముగాఁ బలుకునది, అన్యతాచ=(కొన్నిట) అసత్యముగా చెప్పనదియును-“కొన్ని విషయములందు” అని అంతటను గూర్చుకొన వలయును, పరుషా=కఠినముగా మాటలాడునది, ప్రియవాదినీచ=తియ్యగా మాటలాడు

నదియును, హింసా) = చంపునట్టిది, దయాభరపి = కనికరముగలదియును, అర్థపరా = ధన లోభముకలది, పదాన్యాచ = దానము చేయునట్టిదియును, నిత్యవృథా = నిత్యమును ధన వ్యయముగలది - ధనమును వెచ్చించునట్టిదనుట, ప్రచుర... ఆగమాచ-ప్రచుర = మిక్కిలి, నిత్య = నిత్యమును, ధన ఆగమా = ధనముయొక్క రాకగలది - నిత్యమును మిక్కిలి ధనమును వెచ్చించుటయు సంపాదించుటయుఁ గలది యనుట. కాఁబట్టి, వారాజ్ఞనాఇవ = వేశ్యవలె, నృపనీతిః = రాజావృత్తి, అనేకరూపా = బహుప్రకారములుగలది - ఒక్కతీరుననే యుండునది కాదనుట, నీతికిఁగల విశేషణములెల్ల వారస్త్రీకిని సమానము లని తెలియనగును. ఇచట సత్త్వా అన్యతా ఇత్థాదిపదములను వినినతోడనే విరోధముస్ఫురించుచున్నది. దానిని స్వాభావ్యమున నాభాసముగాఁ జేయుటచే నిది విరోధాభాసాలంకారమగుచున్నది. అది 'వారాజ్ఞనేవ' అనుచోఁగలయుపమతో నంగాంగిభావముచే సంకీర్ణమగుచున్నది.

తే. సత్య మన్యతంబు పరుషాక్తి శ సరసభాష

ప్రాణిహింసయు దయయు లోభభంబు నీఁగి

కనకనంగ్రహవ్యయములు శ గలుగు వార

రమణీకై వడి బహురీతి శ రాజనీతి.

39

తా. రాజనీతి వేశ్యవలెఁ గొన్నియెడల నిజము పలుకుచు, గొన్నియెడల నబద్ధములాడుచు, గొన్నిచోట్లఁ జంపుచు, మఱికొన్నిచోట్లఁ గనికరముచూపుచు, గొన్ని విషయములందు ధనలోభముచూపుచు, మఱికొన్నిట మిక్కిలి దానము చేయుచు, నిత్యమును మిక్కిలిధనము వెచ్చించుచు నిత్యమును మిక్కిలిధనముసంపాదించుచును, నానాప్రకారములుగా నుండును.

అవ. గుణసంపన్నుడైన రాజునే యాశ్రయింపఁదగును గాని గుణహీనుని గాదని చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ఆజ్ఞా కీర్తిః పాలనం బ్రాహ్మణానాం

దానం భోగో మిత్రసంరక్షణంచ ।

యేషా మే తే షడ్గుణా న ప్రవృత్తాః

కోఽర్థ స్తేషాం పార్థివౌపాశ్రయేణ॥

40

టీ. పార్థివ = ఓరాజా, ఆజ్ఞా = మర్యాదను బరిపాలించునట్టి శాసనము, కీర్తి = దాన తాత్రములచేఁబుట్టిన మంచిపొగడ్త, బ్రాహ్మణానాం పాలనం = బ్రాహ్మణులను బాలించుట - నిరుపద్రవముగా బ్రాహ్మణసంతర్పణము సేయుట, దానం = సత్సాత్రమునకొప్పుట, భోగః = హారచందనాదులపలనినుఖము ననుభవించుట, మిత్రసంరక్షణంచ = చెలికాండ్ర సుధ్ధరించుటయును (అను), ఏతేషడ్గుణాః = ఈ షడ్గుణములు, యేషాం = ఎవరికి - ఏరా

జాలకనుట, సప్రవృత్తాః=ప్రప ర్తింపవో-కలుగవోయనుట, తేషాం=వాఁడొక్కఁడు, ఉపాశ్రయేణ = ఆశ్రయించుటచేత, కః అర్థః=ఏమిలాభము - లాభ మేమియులేదనుట. కాఁబట్టి పూర్వోక్తములైన గుణములుగల రాజునే యాశ్రయింపవలయునుగాని కుక్షింభరియైనవానిని గాఢని భావము.

తే. ఆజ్ఞయును గీర్తియును భూసురరావనంబు
దానమును భోగమిత్రసంత్రాణములు
షడ్గుణంబులు గలుగ వేరజనులయందు
వారిఁ గొల్చిన ఫలమేమి ర వసుమతీశ.

40

తా. ఏరాజులకుఁ గట్టుపాటులను జేడకుండునట్లు గాపాడునట్టి శాసనమైనయాజ్ఞ, కీర్తి, నిరుపద్రవ మగుబ్రాహ్మణసంతర్పణము, సత్సత్తదానము, హారచందనాదిసుఖానుభవమూపమైనభోగము, చెలికాండ్ర నుద్ధరించుట, యశేడి యీ యాటుగుణములు లేవోయట్టిరాజులను గొలుచుటవలన లాభ మేమియులేదు.

అవ. లాభాలాభములు దైవాయత్తముగాఁ గలుగునవిగాన వానిని గుఱించి దైవ్యము నొందకుమని చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ యద్ధాత్రా నిజఫాలపట్టలిఖితం స్తోకం మహద్వా ధనం
త త్ప్రాప్నోతి మరుస్థలేఽపి నితరాం మేరౌచ నాతోఽధికమ్ ।
త ద్ధీరో భవతి త్వత్సు కృపణాం వృత్తిం వృథా మాకృథాః
కూపే పశ్య పయోనిధా వపిఘటో గృహ్లాతి తుల్యం జలమ్॥ . 41

టీ. ధాత్రా=బ్రహ్మచేత, స్తోకం=అల్పముగాఁగాని, మహద్వా=మిక్కిలిగాఁగాని, యత్ ధనం=ఏధనము, నిజఫాలపట్టలిఖితం=తననొస లనెడుపట్టికయందు వ్రాయఁబడినదో, తత్=అది-బ్రహ్మలిఖించిన యాధనమనుట, మరుస్థలేఽపి = ఊపరప్రదేశమందుఁగూడ-ఇక తక్కినచోట్ల దొరుకుట చెప్పనేలయనిభావము, నితరాం=మిక్కిలి, ప్రాప్నోతి=పొందుచున్నాఁడు(తక్కువపడకుండ నని శేషము). మేరౌచ=బంగారుకొండయందును, అతః = (బ్రహ్మలిఖించిన) దానికంటెను, అధికం=ఎక్కువను, సప్రాప్నోతి=పొందఁడు, తత్=కాఁబట్టి, ధీరః=స్థిరచిత్తుడవు, భవ=కమ్ము, వి త్వత్సు=ధనాభ్యులైనవారొడలు, కృపణాంవృత్తిం=దీనవ్యాపారమును, వృథా=వ్యర్థముగా, మాకృథాః=చేయకుమా-అట్లు దీనత్వముచూపుటవలన నిందమాత్రమేగలుగునుగాని ధన మధికముగాఁ గలుగదనిభావము. ఇందులకు దృష్టాంతము చెప్పుచున్నాఁడు. ఘటః=కుండ, కూపే=(అల్పజలముగల) బావియందును, పయోనిధౌ=సముద్రమునందునుగూడ, తుల్యం = తనకు పరిమితమైనంత, జలం=జలమును, గృహ్లాతి=గ్రహించుచున్నది, పశ్య=చూడుము. ఇట్లని కృపణునిసంబోధిం

చుట తెలియనగును. కుండ కూపమునందుఁ గొంచెముగాను సముద్రమునందు నధికముగాను జలమును గ్రహించుదుగదా. కాఁబట్టి కలిగినంతమట్టునకు తృప్తినిొంది ధైర్యముతోనుండవలయునుగాని దీనత్వముతో వ్యాకులపడుట తగదని భావము.

చ. వనజభవుండు నెన్నొనట శ్రీ వ్యాసినసొమ్ము ఘనంబో కొంచెమో
విను మరుభూమి కేగిన లభించును మేరువుఁ జేరఁ బోయిన
ధన మధికంబు రాదు కడుశ్రద్ధనృము మాను ధనాధ్యులందు న
వ్యసనిధి నూతఁ దుల్యముగ శ్రీ వారి గ్రహించుఘటంబు సూడుమా. 41

తా. బ్రహ్మ నొనటియం దెంతధనము కలుగునట్లు వ్రాసియున్నాఁడో యంత మాత్రమే కొంచెమైనను తక్కువపడక మరుభూమియందైనను దప్పక దొరుకును. బంగారు మయ మగుమేరుపర్వతమునకుఁ బోయినను దానికంటె నెక్కువ దొరుకనేరదు. కాఁబట్టి మనస్సున ధైర్యముకలిగియుండుము. ధనవంతులయెదుట దీనత్వము చూపకుము. దీనిచే నీకు నింద గలుగునేగాని ధన మెక్కువరాదు. కుండ బావియందుముంచినను సముద్రమున ముంచినను దన కెంతమితమో యంతజలమునుమాత్రమే గ్రహించుటఁ జూడుము. ఈదృష్టాంతముచే నెచటికిఁబోయిననుగాని ప్రాప్త మెంతో యంతే లభించునని తలంచి వ్యాకులపడకుండుము.

ఇది నీతిశతకమునందు అర్థపద్ధతివర్ణనమన్నది చతుర్థదశకము.

నీతిశతకము - దుష్టనపద్ధతి.

అవ. అర్థము మొదలై నవిగలవాఁడైనప్పటికిని దుష్టనుని గైకొనరాదని చెప్ప నభిప్రాయముతో నర్థపద్ధతి నిరూపించినపిదప దుష్టనపద్ధతిని నిరూపించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ అకరుణత్వ మకారణవిగ్రహః, పరధనే పరయోషితి చ స్పృహః ।
సుజనబన్ధుజనే వ్యసహిష్ణుతా, ప్రకృతిసిద్ధ మిదంహి దురాత్మనామ్॥

టీ. అకరుణత్వం = (పరదుఃఖములను బోఁగొట్టుకోరిక కరుణ కావుననట్టి) కరుణలేమి-
దయాహీనత్వమును, అకారణవిగ్రహః = కారణములేని కలహమును, పరధనే = ఇతరుల
ద్రవ్యమునందును, పరయోషితి = పరుని స్త్రీయందును, స్పృహః = ఆశ - పరధన మపహరించు
టకును పరభార్యలతో సంభోగించుటకును గోరికయనుట, సుజన = సజ్జనులయందును, బన్ధు
జనేషు = చుట్టుములయందును, అసహిష్ణుతా = సహింపలేనితనమును (అను), ఇదం = ఇదియెల్లను,

దురాత్మ నాం=దుర్జనులకు, ప్రకృతిసిద్ధంహి=స్వభావసిద్ధమైనదిగా. కావున నట్టివారిని కౌనరాచనిభావము.

తే. కారణము లేనికలహంబు శ్రీ గరుణలేమి

పరవధూపరధనవాంఛ శ్రీ బంధుసాధు

జనములం దనహిష్ణుత్వ శ్రీ మనఁగ జగతిఁ

బ్రకృతిసిద్ధంబు లివి దుష్టశ్రీనికరమునకు.

42

తా. కరుణలేమి, కారణములేని కలహము, పరధనముల నపహరించు కోరిక, పరస్త్రిలతో సంభోగింపఁదలఁచుట, సజ్జనులయెడలను బంధుజనులయెడలను నోరుపుచూపకుండుట, నను నివియెల్ల దుర్జనులకు సహజగుణములు. కావున నట్టివారు కైకొనఁదగనివారు.

అవ. కేవలదుర్జనుఁడు త్యజింపఁదగినవాఁ డనుట యటుండఁగా వాఁడు తనయవగుణముల నన్నింటిని బోఁగొట్టఁ జాలినగొప్పలక్షణముతోఁ గూడియున్నప్పటికినిగూడఁ ద్యజింపఁదగినవాఁడే యని చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ దుర్జనః పరిహర్తృశ్చైవ, విద్యయాలంకృతౌఽపి సత్ ।

మణినా భూషిత స్సర్వః, కి మసౌ న భయంకరః॥

43

టీ. దుర్జనః=దుష్టఁడైనవాఁడు, విద్యయా=వేదవేదాంగాదిమయమైన విద్యచేత, అలంకృతః సత్ అపి=అలంకరింపఁబడినవాఁ డైనప్పటికిని, పరిహర్తృః=త్యజింపఁదగినవాఁడు, ఏలనఁగా, సర్వః=సర్వము, మణినా=పడగయందలి మాణిక్యముచేత, భూషితః సత్ అపి=అలంకరింపఁబడినదైనప్పటికిని, అసౌ=ఇది-ఈసర్వమునుట, నభయంకరః కిం=భయము కలుగఁజేయునట్టిది కాదాయేమి - భయంకరమైనదే యగుననుట. ఇచట బింబప్రతిబింబన్యాయముచే ధర్మమును ధర్మియు రెండువాక్యములందు వేరువేరు నిర్దేశింపఁబడుటచే దృష్టాంతాలంకారము.

తే. విద్యచే భూషితుం డయి శ్రీ వెలయుచున్నఁ

దొడరి వర్జింప నగుఁ జూచి శ్రీ దుర్జనుండు

చారుమాణిక్యభూషితశత్రుమస్త

కం బయినవన్నగము భయంకరముగాదె.

43

తా. సర్వము పడగయందు రత్నముగలదైనప్పటికినిగూడ నదిభయంకరమగుటచే దూరముననే త్యజింపఁదగినది యెట్లుగనో యట్లే దుర్జనుఁడు విద్యగలవాఁ డైనప్పటికిని వానిని దుష్టత్వమునుబట్టి దూరముననే త్యజింపవలయును.

అవ. దుర్జనుఁడు సర్వదూషకుఁ డని చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ బాఙ్యం ప్రీమతి గణ్యతే వ్రతశుచౌ దమ్భః శుచౌ కైతవం
 శూరే నిర్ఘృణతా మునే ర్విమతితా దైన్యం ప్రియాలాపిని ।
 తేజస్వి న్యవలిప్తతా ముఖరతా వక్తవ్యశక్తిస్థిరే
 తత్తో నామ గుణో భవేత్స గుణినాం యో దుర్జన్తై ర్వాఙ్మితః॥

టీ. (దుర్జన్తై=దుర్జనులచేత); ప్రీమతి=లజ్జగలవానియందు, బాఙ్యం=మాంద్యము-చుఱుపఁదనము లేమి యనుట, గణ్యతే=గణింపఁబడుచున్నది - భావింపఁబడుచున్నదనుట. వాని లజ్జను, రోత పుట్టించు పనులను జేయుటకు వెనుదీయునట్టి యొక గుణ విశేషముగా నెన్నక మందత్వముగా దుష్టు లేన్నుదురనుట. వ్రతశుచౌ-వ్రత=తపము చాంద్రాయణము మొదలైన నియమములచేత, శుచౌ=శుద్ధుఁడైనవానియందు, దమ్భః=డంబును, గణ్యతే=గణింపఁబడుచున్నది - వానివ్రతములను అనుష్ఠానములనుగాఁ దలంపక డంబునుగాఁ దలంతురనుట. శుచౌ = (స్వభావముచేతనే బాహ్యంతరములయందు) నిర్తలుఁడైనవానియందు, కైతవం=కపటము (గణింపఁబడుచున్నది)- సహజమైన వాని బాహ్యభ్యంతరశుద్ధిని పారమార్థిక మైవదానినిగా నెన్నక వేషముగా నెన్నుదురనుట. శూరే=శూరునియందు, నిర్ఘృణతా=దయలేనితనము (గణింపఁబడుచున్నది)-వాని శూరత్వమును బరాక్రమముగా నెన్నక దయలేమిగా నెంతురనుట. మునౌ = * మనన శీలునియందు - ఆత్మస్వరూపానుసంధానరూపమైన మననముగలవానియందు దనుట, విమతితా=మతిలేనితనము - బుద్ధిహీనత (గణింపఁబడుచున్నది)- వానిమననమును ఆత్మానుసంధానముగాఁ దలంపక బుద్ధిహీనతగాఁ దలంతురనుట. ప్రియ ఆలాపిని=ఇంపుగా మాటలాడువానియందు, దైన్యం=దీనత్వము (గణింపఁబడుచున్నది)- వానిమాటలు శ్రవణానందకరము లగుటను గణింపక దీనోక్తులనుగా గణింతురనుట. తేజస్విని=తేజస్సు (ప్రభలేక ధీరత్వము)గల వానియందు, అవలిప్తతా=గర్వము(గణింపఁబడుచున్నది)- తేజస్సును. వానికి స్వభావముగాఁదలంపక గర్వముగాఁ దలంతురనుట. వక్త...స్థిరే-వక్తవ్య=మాటలాడఁదగిన విషయములందు, శక్తి=ప్రతిభారూపమైన సామర్థ్యముచేత, స్థిరే=నిలుకడ యైనవానియందు- చలింపని బుద్ధి సామర్థ్యముతోఁ దగిన విషయముల నెత్తి చక్కఁగా సంభాషించువానియందు దనుట, ముఖరతా=అనంబద్ధప్రలాపము లాడుట- వదరుఁబోతు తనము (గణింపఁబడుచున్నది)- వానిని బొంకముగా మాటాడనేర్చినవానినిగాఁ దలంపక వదరుఁబోతుగా గణింతురనుట. తత్=కాఁబట్టి, యః=ఏది-ఏగుణము, దుర్జన్తై=దుర్జనులచేత, నలక్ష్మితః=తప్పపెట్టఁబడనిదో-దూషింపఁబడనిదో, సగుణః=అట్టిగుణము,

* మననము ఆత్మైశ్వర్యమున ఆత్మైశ్వర్యముసంధానముగాను, విశిష్టాద్వైతపక్షమున ఆత్మస్వరూపానుసంధానముగాను చెలియవలయును.

గుణి నాం = గుణవంతులకు, శోనామభవేత్ = ఏది కలదు. దుర్జనులు తప్పు పెట్టనిగుణమొక్కటియును సజ్జనులకు లేదు. అనగా సజ్జనులగుణము లన్నింటిని దుర్జనులు దూషించుచునే యుందురనుట.

శా. హీరముయ్యం జడుఁగారఁగ నువ్రతుని మాయుంగా శుచిం దంభిఁగా
శూరున్ నిర్దయుఁగా మునిన్ విమతిఁగా శ్రోత్రప్రియాలావు ని
స్సారుంగా బలవంతు గర్వితునిగా శ్రద్ధక్త వాచాలుఁగాఁ
గ్రూరుం డెన్ని సుధీగుణంబు దురితారూఢంబు జేయుంగదా. 44

తా. దుర్జనులు సిగ్గుగలవానిని జడునిగాను, తపశ్శూన్యద్రావణాదివ్రతానుష్ఠానములచేఁ బరిశుద్ధుఁడైనవానిని దాంబికునిగాను, ఏవ్రతములేక సహజముగానే లోపలను వెలుపలను నిర్మలుఁడై యున్నవానిని వేషధారిగాను, శూరుని దయలేనివానినిగాను, ఆత్మస్వరూపమును మననమునేయువానిని బుద్ధిహీనునిగాను, చెవులకింపుగా మాటలాడువానిని దీనునిగాను, తేజస్సుగలవానిని గర్విఁగాను, మంచిసామర్థ్యముతో యుక్తియుక్తముగా మాటలాడువానిని పదురుబోతుగాను గణించుదురు. ఇట్లు గుణవంతులగువారిగుణములలో నేదిగాని దుర్జనుఁడు దూషింపనిది లేదు.

అవ. గుణములను అవగుణములను వరుసగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ లోభ శ్చే దగుణేన కిం పితృనతా య ద్యస్తి కిం పాతకైః
సత్యం చే త్తపసాచ కిం శుచి మనో య ద్యస్తి తీర్థేన కిమ్ |
సౌజన్యం యది కిం బలేన మహిమా య ద్యస్తి కిం మల్లానైః |
సద్విద్యా యది కిం ధనై రపయశో య ద్యస్తి కిం మృత్యునా || 45

టి. లోభః = (ద్రవ్యాదులయందలి) పేరాన, (అస్తి)చేత్ = ఉండెనేని, అగుణేన = దుర్గుణముతో, కిం = (పని) ఏమి - ఏమియునులేదనుట - మిక్కిలి నిందకలిగించుటకు లోభ మొకటిచాలును మఱియొకదుర్గుణ మక్కఱలేదని భావము. శిశునతా = కొండెముచెప్పుట - మఱుగున పరులపై తప్పులెత్తిచూపుట, అస్తియది = ఉండెనేని, పాతకైః కిం = బ్రహ్మహత్యాదిపాతకములతో పనియేమి - నరకములోఁ ద్రోయుటకు కొండెముచెప్పుట యొకటియె చాలును మఱియొకపాతక మక్కఱలేదనుట. సత్యం = నిజము పలుకుట, లేక, సమదర్శిత్యము, అస్తిచేత్ = ఉండెనేని, తపసాచ కిం = చాంద్రాయణాదితపములతో పనియేమి - పరిశుద్ధికలిగించుటకు సత్యభాషణమేచాలును మఱియొకనియమ మక్కఱలేదనుట. శుచి = (ద్రోహచింతనము మొదలైనవిలేక) శుద్ధమైన, మనః = మనస్సు, అస్తియది = ఉండెనేని, తీర్థేన = ప్రయాగ మొదలైన తీర్థములతో, కిం = పనియేమి - మోక్షమునుగలిగించుటకు నిర్మలమైన మన సొకటియేచాలును మఱియొక పుణ్యతీర్థ మక్కఱలేదనుట. సౌజన్యం = శుభవభావము =

మంచితనము, అస్తియది=ఉండెనేని, బలేన=బలఁగముతో-పరిజనముతో, కిం = పనియేమి.
 సర్వకార్యములు నిర్వహించుటకు మంచితన మొకటియేచాలును పరిజను లక్కఱలేదనుట. మ
 హిమా=మాచోత్త్యము-గొప్పతనము, యది అస్తి=ఉండెనేని, మణ్డనైః=కుండలహారాదులైన
 యలంకారములతో, కిం=పనియేమి-అలంకారము నేయుటకు గొప్పతనమేచాలును వేటొక
 భూషణ మక్కఱలేదనుట. సద్విద్యా = మంచివిద్య, యది అస్తి=ఉండెనేని, ధన్యైకిం=
 ద్రవ్యములతో పనియేమి-కార్యములను సాధించుటకు మంచివిద్య యొక్కటిచాలును ద్రవ్య
 మక్కఱలేదనుట. అపయశః=అపకీర్తి, అస్తియది=ఉండెనేని, మృత్యునాకిం=మరణము
 తో పనియేమి-అపకీర్తి కలుగుటయే చచ్చుటతో సమానము, నిజముగా చావ నక్కఱలే
 దనుట. ఇట్లు విచారించినవాఁడై పురుషుఁడు సద్గుణముల నే యార్జింపవలయును. లేనియెడల
 దుర్జనత్వ మతిసులభముగాఁ బట్టువడునని యిచట వాక్య శేషముగా నూహించుకొనఁదగు.
 చ. వగ గొనులోభముం బిశునరభావము సత్యము చిత్తశుద్ధియుం
 దగుసుజనత్వమును సుమహిరత్వము విద్యయు లోకనిందయుం
 దగిలిన దుర్గుణంబు దురితంబు దవంబునుఁ దీర్థసేవ భృ
 త్యగణము సామ్యులుం ధనచర్యంబును జాపును వేట యున్న దే: 45

తా. లోభముకంటె మిక్కిలి నిందాపహమైన దుర్గుణములేదు. కొండెము చెప్పట
 కంటె మిక్కిలి నరకములోఁ గూల్చునట్టి పాతకములేదు. సత్యము చెప్పటకంటె బవిత్ర
 మైన నియమములేదు. సీర్తలమగు మనస్సుకంటె మోక్షదాయకమైన పుణ్యతీర్థములేదు.
 మంచితనముకంటె నన్ని పనులు నిర్వహించునట్టి పరిజనములేదు. గొప్పతనముకంటె మించిన
 యలంకారములేదు. మంచివిద్యకంటె మించిన ధనములేదు. అపకీర్తికంటె భూరమైన
 మరణము లేదు.

అవ. కవి యొకానొకయనుభవశాలి పడినకట్టములను దనతోఁ
 జెప్పనట్లు అభినయించి చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ శశీ దివసధూసరో గళితయావనా కామిని

సరో విగతవారిజం ముఖ మనక్షరం స్వాకృతేః ।

ప్రభు ర్ధనపరాయణః సతతదుర్గతి స్సజ్జనో

నృపాజ్ఞాగతః ఖలో మనసి సప్తశల్యాని మే॥

46

టీ. దివసధూసరః - దివస=పగటియందు, ధూసర=కాంతిమాసిన, శశి=చంద్రుఁ
 డును, గళితయావనా=జాతిపోయిన యౌవనముగల-ఎలప్రాయము గడచినట్టి, కామిని=

* 'సమ్భవితస్యచాక్షీర్షిరణాదతిర్యక్తే' అనుభగవద్గీతావాక్యమిచట ననుసంధేయము.

† 'యస్సాస్వత్త తీర్థం భజతే వినిష్క్రియః స సర్వవి త్సర్వభతోఽమృతోభవేత్',
 అనుట నెచట ననుసంధేయము.

క్రీయును, విగతవారిజం = పోయిన తామరపువ్వులుగల-తామరపువ్వులులేని, సరంకాని, నును, సు ఆకృతే=మంచియాకారము గలవానియొక్క - సుందరపురుషునియొక్క, అసక్షరం=అక్షరములేని-శాస్త్రములు చదివినట్టిదికాని, ముఖం = ముఖమును, ధనపరాయణః= ధనమందు పేరానగల, ప్రభుః=రాజును, సతతదుర్గతిః = నిరంతరమును దారిద్ర్యము గలిగియున్న, సజ్జనః=సత్పురుషుఁడును, నృప అర్జుణగతః = రాజగృహమునుబొందిన-రాజగృహమునందు వర్తించునట్టి, ఖలః=దుర్జనుఁడును (వీఁడు రాజుచెంతనుండి యితరులకు విఘాతము నేయువాఁడగుటచే నిట్లు చెప్పఁబడెను), అని యిట్లు, నప్త=వీడును, మే=నాయొక్క, మనసి=మనస్సునందు, శల్యాని=శూలములు-శూలములవలె సహింపరాని దుఃఖమును బుట్టించునవియనుట. శల్యములనుటయే మిక్కిలి కష్టమును చెలుపునట్టిమాట యని తెలియవలయును. ఇచట అప్రకృతములైన దివసహసరచంద్రాదులకును ప్రకృతమైన ఖలునికిని సమానమగు దుఃఖహేతుత్వమువలనఁ గలిగిన సామ్యముచే ఉపమాభాషము గవ్య మగుచున్నది గాన దీపకాలంకారము.

చ. దినమలినాంగుఁ డైనహిమరీదీప్తియుఁ బ్రాయము దప్పు నాతియుఁ
వనరుహశూన్య మా కొలను శ్రవణి తరూపునిరక్షరాస్యముఁ
ధనపరుఁ డైనరాజు సతతంబును లేమిని గుందు సాధువుఁ
జనపతిచెంత దుర్జనుఁడు శ్రవణము లే డివి నామనంబునన్. 46

తా. పగటియందుఁ దేజస్సు మాసినచంద్రుఁడును, యావనము గడచిపోయిన క్రీయును, తామరలులేని కొలఁతును, చదువులేని సాగసుకాఁడును, మిక్కిలి ద్రవ్యాశగలరాజును, నిరంతరమును దరిద్రుఁ డైనసజ్జనుఁడును, రాజుచెంతనుండి యితరులకార్యములకు విఘాతమునేయుచుండు దుర్జనుఁడును అను నీ యేడుగురు మనస్సుననాటిన శూలములవలె దున్నహమైన దుఃఖమును గలిగింతురు.

అవ. దుష్టరాజలక్షణమును దృష్టాంతముతోఁ జెప్పచున్నాఁడు.
శ్లో॥ న కశ్చిచ్చణ్ణకోపానా, మాత్తీయో నామ భూభుజామ్ ।
హోతార మపి జాహ్న్వినం, స్పృష్టో దహతి పావకః ॥ 47

టీ. చణ్ణకోపానాం = తీక్షణమైన కోపముగలవారగు-ఉగ్రులైనట్టి, భూభుజాం= రాజులకు, కశ్చిత్=ఎవఁడుగాని, ఆత్మీయః = తమవాఁడు-తమప్రేమకుఁ జాత్రుఁడై యుండునట్టివాఁ డనుట, ననామ=కాఁడుగదా-వారికి దమవాఁడుగాఁ బ్రసిద్ధినిొందిన వాఁ డొక్కఁడును లేఁడనుట-ఎట్లొక్కొక్క వారికి హితము నేయుచుండువాఁడు వారి వాఁడే యగునుగదా యనఁగా కానేరఁడని దృష్టాంతము చూపుచున్నాఁడు. జాహ్న్వినం అపి=వేల్పుచున్న వాఁ డైనను-నెయ్యి పురోడాశము మొదలయినవి యొంగి యుపచరింపుచున్న వాఁ డైనప్పటికిని, హోతారం=ఋజించుచున్నవానిని-యజ్ఞము నేయుచున్న

వానిని, పాచకః=అగ్ని, స్పృష్టః=తాళబడినవాడై, దహతి=దహించుచున్నాడు.
అలంకారము దృష్టాంతము.

క. మనుజులలో నెవ్వడు దగఁ

దనవాఁడనువాఁడు దుష్టరణీశునకుం

దనకయి వేలిమి వ్రేల్చెడు

జనునితనువుఁ గాల్చు వాయుసఖుఁ డదయుండై.

47

తా. మండుచుండునగ్నికి యజించునట్టివాఁడు నెయ్యి మొదలైనవి యర్పించి
యుపచరించుచున్నప్పటికినిగూడ నది తన్నుఁ దాకినయెడల వానిని దహింపక విడువదు.
అట్లే కోపముచే మండుచుండురాజులకు నెంతహితము సేయువాఁడుగాని వారికిఁ బ్రేమ
పాత్రుడై వారివాఁడని చెప్పఁదగినవాఁ డొక్కఁడును లేఁడు. కాబట్టి వారి నాశ్ర
యింపఁదగదు.

అవ. వారిని గొలుచుట మిక్కిలి కష్టమగుటవలన వారి నాశ్ర
యింపఁ దగదని చెప్పుచున్నాడు.

శ్లో॥ మానాన్తూకః ప్రవచనపటు ర్వాచకో జాల్పకో వా

ధృష్టః పార్శ్వే భవతి చ వనః దూరతోఽప్యప్రగల్భః।

త్యన్త్యా భీరు ర్యది న నహతే ప్రాయశో నాభిజాతః

నేవాధర్తః పరమగహనో యోగినా మప్యగమ్యః॥

48

టీ. మానాత్=మానమువలన-ఏమియుఁ బలుకుతుండుటవలన, తూకః = తూక,
భవతి=అగుచున్నాడు-నేమఁడు అని శేషము మీఁదనెల్లఁ గూర్చుకొనునది. నేవతుండు
భయభక్తులచే మాటుపలుకక మిన్నకుండినయెడల వానిని తూకవాఁడని నిందింతురనుట,
ఇట్లే యంతటను భావము గ్రహించునది. ప్రవచనపటుః = చక్కఁగా మాటలాడుటయందు
సామర్థ్యము గలవాఁడు, వాచకః=మిక్కిలిమాటలాడువాఁడుగాఁ గాని, జాల్పకః వా=
అసంబద్ధముగా మాటలాడువాఁడుగాఁ గాని, (భవతి=అగుచున్నాడు), పార్శ్వే=సమీ
పమునందు, వనః=ఐనించువాఁడు, ధృష్టః = భయభక్తులలేనివాఁడు (అగుచున్నాడు),
దూరతః=దూరముగా, వనః అపి=ఉండువాఁడైనను, అప్రగల్భః=ప్రాణిలేనివాఁడు-దిట్ట
గానివాఁడు (అగుచున్నాడు), త్యన్త్యా = (అవమానాదులు గలుగుచున్నను క్రోధము
నడ్డగించునట్టి గుణవిశేషమైన) ఓర్పుచేత(గూడినవాఁడైనయెడల), భీరుః=భయశీలుఁడు
(అగుచున్నాడు), ననహతేయది = (అవమానాదులను) ఓర్చుకొనినయెడల, ప్రాయశః=
తెలుచుగా-మిక్కిలి, అభిజాతః=మంచికులమునఁ బుట్టినవాఁడు, న=కాఁడు, కాబట్టి,

పరమగహనః- పరమ=మిక్కిలియు, గహనః=దురవగాహమైన-గ్రహింపసాధ్యముకాని, సేవాధర్మః=పరిచర్యనేయుట యనుకర్తము, యోగినాం అః=యోగులకుఁ గూడ-కాలత్రయాభిజ్ఞులకుఁ గూడ-ఇంద్రియములకు గోచరముగాని వస్తువుల నెఱుంగునట్టివారికిఁగూడ ననుట, అగమ్యః=తెలిసికొనుటకుసాధ్యముకానిది - అవాఙ్మనఃగోచరమైన పరబ్రహ్మమును గూడ ధ్యానాదులచేఁగ నుఁగొన నేర్పినట్టి యోగులకు నైతము దీనిని గనుఁగొనుట సాధ్యము కాదనిభావము. రాజులను సేవించునప్పుడు మానాదులను జూచినయెడల నొక్కొక్కటికి కొక్కతప్పు వారు పెట్టెదరు. కావున నవి లేనట్టిసేవ ననుష్ఠింపవలయును. అయిన నట్టి సేవాధర్మము గగనారవిందమువలె కలుగనే కలుగదు. అది బ్రహ్మకును దెలియదు. కాఁ బట్టి యట్టిధర్మము అనుష్ఠించుట దుష్కరమని యాశయము. ఇచట సేవాధర్మము యోగులకు గమ్యమైయుండినను దానికి నగమ్యత్యము నెప్పటవలన సంబంధ ముండఁగా నసంబంధమును జెప్పెడి యతిశయోక్తి యలంకారము.

ఉ. మానముచేత మూఁగయు సరమంచితవక్త ప్రలాపి చెంగటం

బూని వసింప దిట్ట దమరముందట దవ్వగ నుండేనేని శా
లీనుఁడు దాల్చి భీరుఁ డవలీపుఁడు దాలిమి లేనిబంటు భూ
జానులసేవ దుష్కర మరసాధ్యము యోగులకైన నిధర్మన్.

48

తా. రాజులు తమ సేవకుఁ డేమియుఁ బలుకకుండిన వాఁడు మూఁగవాఁ డనియుఁ, జక్రఁగా మాటాడఁజాలినయెడల మితిమీరిగాని (తేక) తాఱుమాటుగాఁ గాని మాటాడు వాఁడనియు, దగ్గఱ నిలుచున్నయెడల భయభక్తులులేనివాఁ డనియు, దూరమునందు నిలుచుకొన్నను గట్టివాఁడు కాఁడనియు, నవమానాదుల నోర్పుకొనువాఁ డైనయెడలఁ భిక్షియనియు, నోర్పుకొననియెడల మిక్కిలి మంచితలమునఁ బుట్టినవాఁడు కాఁడనియుఁ జెప్పెదరు. కావున వారలను సేవించు విధ మిట్టి దట్టివని గ్రహించుట మిక్కిలి యశక్యముగా నున్నది. వేయేల, ఇంద్రియగోచరములుగాని వస్తువుల నెఱుంగునట్టి యోగులకుఁ గూడ దానిని తెలిసికొనుట సాధ్యముకాదు.

అవ. వేయేల, దుర్జను లగుప్రభువులయెదుట నిలుచుటకుఁగూడ నెవ్వనికి శక్యముగాదని చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ఉద్భాసితాఖిలఖలస్య విశృంభలస్య
ప్రోద్ధాఢవిస్తృతనిజాధమకర్తృవృత్తేః ।

దైవా దవాస్తవిభవస్య గుణద్వి షోఽస్య

నీచస్య గోచరగతైః సుఖ మాస్యతే కైః ॥

49

టీ. ఉద్భాసిత=ప్రకాశింపఁ జేయఁబడిన, అఖిల ఖలస్య=సమస్త దుర్జనులు గల వాఁడును-అధికారములనొసంగి దుర్జనులనెల్ల ముందటికి దెచ్చివారఁ డనుట-సజ్జనులను

దేవునిచుటవలన ననిభావము, విశ్వజ్ఞులస్వ=విధినిషేధములనుబాటింపక విచ్ఛలవిడిగాఁబ్రవర్తించువాఁడును, ప్రోద్ధాఢ...వృత్తే-ప్రోద్ధాఢ=మిక్కిలి, విస్తృత=మఱవఁబడిన, నిజ=తనదైన, అధమకర్తృవృత్తి=(పూర్వపు) నీచకృత్యములచేతనైనజీవిక గలవాఁడును - తాను బూర్వము జరపుచుండిన నీచపుబ్రతుకు నిపుడు బొత్తిగా మఱచినవాఁడనుట-మిక్కిలి లజ్జాహీనుఁడనిభావము, దైవాత్ = దైవికముగా-అచ్యుప్తవశమున, అవాప్తవిభవస్య = అప్పుడు కలిగిన యైశ్వర్యసంపత్తిగలవాఁడును, గుణద్విషః = సుగుణముల నిందించునట్టి వాఁడును ఆగు, ఆస్య నీచస్య=ఈనీచునియొక్క - నీచుఁడైన యీపూర్వోక్తప్రభువు యొక్క, గోచరగతైః=దేశమందు వసించునట్టి-ఎఱుక కందినట్టి-లేక, పాలంబడినట్టి యని యుఁ జెప్పవచ్చును, కైః=ఎవరిచేత, సుఖం=సుఖముగా, ఆస్యతే=ఉండఁబడుచున్నది-ఎవరును దుఃఖములేక యుండరనుట. కాఁబట్టి నీచుల నాశ్రయింపఁ దగదనిభావము. ఇచట 'ఉద్భాషిత' ఇత్యుద్విపదార్థము విశేషణగతిచే సుఖాస్థిత్యభావపదార్థమునకు హేతువగుటవలన పదార్థహేతుక కావ్యలింగ మలంకారము.

చ. ఖలు లగువారలం దురధిరకారసమరులఁజేసి తా నిర

ర్గళగతి యై నికృష్టనిజరక్తము విస్తృతిపా లొనర్చి ని

శ్చలగుణవైరి యై విధివశంబున సంపద గాంచి త్రుళ్ళుచు

మెలగున్పులాలు దేశమున ౧ మేలు లభించునె యెట్టివారికిన్.

49

తా. సజ్జనుల నొల్లక దుర్జనుల కధికారములిచ్చి వానికి వన్నెకుఁ దెచ్చినట్టివాఁడును, ఇది తగును ఇది తగదని విచారింపక విచ్ఛలవిడిగాఁ బ్రవర్తించువాఁడును, లజ్జాహీనుఁడగుటవలనఁ దాను బూర్వమునీచకృత్యములచేఁ గడవినబ్రతుకును మఱచియచ్చుప్తవశముగా నప్పుడు కలిగిన యైశ్వర్యముచే మదించి మంచిగుణముల నొల్లకయుండువాఁడును, గావున నీచుఁడు నైనట్టిప్రభువుయొక్క దేశమందు వసించునట్టివాఁ డెప్పుడును సుఖముగా నుండఁడు.

అన. దుర్జనులయొక్కయు సుజనులయొక్కయు స్నేహముల రీతిన్ జెప్పచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ఆరమ్భగుర్వీ క్షయిణీ క్రమేణ, లఘ్వీ పురా వృద్ధి మువైతి పశ్యాత్ |

దినస్య పూర్వార్థపరార్థభిన్నా, ఛాయేవ మైత్రీ ఖలసజ్జనానామ్ || 50

టీ. ఖలసజ్జనానాం=దుర్జనులయొక్కయు, సుజనులయొక్కయు, మైత్రీ = చేలిమి, దినస్య=పగటియొక్క, పూర్వార్థ...భిన్నా - పూర్వార్థ=ముందటిసగముచేతను, పరార్థ=వెనుకటి సగముచేతను, భిన్నా = వేరువేటైన, ఛాయాఇవ=నీడవలె - పగటి యందు మొదటిభాగమున నొకవిధముగాను వెనుకటి భాగమున వేరువిధముగాను నిట్లు రెండుభాగములచే రెండువిధములుగా వేరుపడియున్న నీడవలె ననుట, ఆరమ్భగుర్వీ-

ఆరమ్మ=ఆరంభించు సమయమున, గుర్రీ=గొప్పది-పెరుగునట్టిదనుట, క్రమేణ=కాల క్రమమున-ప్రొద్దెక్కుకొలదిని, క్షయిణీ=తగ్గునట్టిది - దినపూర్వభాగపునీడ యిట్లునుట, పురా=మొదట, లక్ష్మీ=చిన్నది, పశ్చాత్=వెనుక, వృద్ధి=పెరుగుటను, ఉపైతి = పొందుచున్నది-ఇట్టిది వెనుకటిభాగపునీడ యనుట. ఇచట యథాసంఖ్యము ఉపమ అను నలంకారములు రెంటికి సంకరము.

తే. మొదలఁ జూచిన గడుగొప్ప శ పిదపఁ గుఱుచ

యాదిఁ గొంచెము తర్వాత శ నధిక మగుచుఁ

దనరు దినపూర్వపరభాగ శబనిత మయిన

చాయపోలికఁ గుజననశజ్జనులమైతి.

50

తా. దుర్జనులమైతి ప్రొద్దిటిపూటనీడవలె మొదటఁ బెద్దదిగానుండి క్రమ క్రమముగా క్షీణించిపోవును. సజ్జనులమైతియో మాపటిపూట నీడవలె మొదటఁ జిన్నదై పిదపఁ పెరుగుచు వచ్చును. ఈ రెంటిలో నేది యుక్తమో దానిని గుఱుఁడైనవాఁడు గైకొనవలయును.

అవ. 'అకరుణత్వ మకారణవిగ్రహః' అనుచో దుర్జనుఁడు నిష్కారణముగా వైరము చూపునని చెప్పిన విషయమునే మరల విశదముగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ మృగమీనసజ్జనానాం, తృణజలనన్తోషవిహితవృత్తీనామ్ ।

లుబ్ధకధీవరశిశునా, నిష్కారణ మేవ వై రిణో జగతి॥

51

టీ. తృణ...వృత్తీనాం - తృణ=గడ్డిపరకలచేతను, జల=నీటిచేతను, సన్తోష= (దైవశమున లభించినదానిచేతనే మనస్సునఁబొందు) సంతృప్తిచేతను, విహిత = కల్పింపఁ పడిన, వృత్తీనాం = జీవనముగల-ఒరులను బీడించి పొట్టపోసికొనక దొరికినదానితో నెమ్మదిగాఁ గాలము గడపునట్టి యనుట, మృగమీనసజ్జనానాం-మృగ=మృగములకును, మీన=చేఁపలకును, సజ్జనానాం=సాధువులకును, లుబ్ధ...శిశునాః-లుబ్ధక=బోయవాం డ్రును, ధీవర=చేఁపలనుబట్టు జాలరివాండ్రును, పిశునాః=కొండెగాండ్రును, జగతి = భూమియందు, నిష్కారణంవ=కారణము లేకయే, వై రిణః=శత్రువులు-ఘాతుకు లనుట. ఇచట తృణవిహితవృత్తులగుమృగములకు లుబ్ధకులు నిష్కారణముగా వైరులు అని యీతీరున నొక్కొక్కటికి యథాక్రమముగా నన్వయము కలుగుటచే క్రమ మనునామాంతరముగల యథాసంఖ్య మలంకారము.

తే. కనవుచే నీటిచే మోదశకలనచేత

బ్రతుకు మృగమీనసజ్జనశ్రవకరమునకు

శబరకైవ రసూచకరజనులు జగతిఁ

గారణము లేని పగవారు గాఁగె తలఁప.

51

తా. ఇతరుల నొక్కచొనిగాని బీడించి పొట్టిపోసికొనక గడ్డిపరకలచేత జింక ఘోనతైన మృగములును, సిల్వచేతఁ జేపలును, దొరికినదానితోఁ దృప్తినొంది సజ్జనులును, చమతమకాలములను గడపుదురు. ఇట్లుండినను మృగములకు బోయవాండ్రును, జేపలకు జాలివాండ్రును, సజ్జనులకుఁ గొండెగాండ్రును గారణములేకయే విరోధులైయున్నారు.

ఇది నీతిశతకమునందు దుర్జనపద్ధతివర్ణనమన్నది పంచమదశకము.



నీతిశతకము - సుజనపద్ధతి.

అవ. దుర్జనపద్ధతికి వ్యతిరిక్త మైనలక్షణములతో సుజనపద్ధతిని నిరూపించువాఁడై మొదట నాదగాతిశయమువలన సుజనులకు నమస్కరించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ వాఙ్మా సజ్జననశ్చతో వరగుణే ప్రీతి ర్గుణా నమ్రతా
విద్యాయాం వ్యసనం స్వయోషితి రతి ర్లోకాపవాదా ద్భయమ్ |
భక్తి శ్శూలిని శక్తి రాత్తదమనే సంసర్గము క్తిః శ్శైలై
రేతే యేషు వసన్తి నిర్మలగుణా స్తేభ్యో నమః కుర్తహే || 52

టీ. సజ్జననశ్చతో = సాధువులతోడి సాంగత్యమున, వాఙ్మా = అభిలాష - దుర్జనులకుంబోలె వెగటుకాదనుట. ఇట్లే దుష్టుల విరుద్ధలక్షణములెల్లఁ జెప్పఁబడియుండుట్లు యాహ్వయము. సజ్జనసాంగత్యము మోక్షసాధకమగుటచే దానియందభిలాష యనిభాషము. అది మోక్షసాధకమగుట జ్ఞానవాసిష్టమనునందు * 'మోక్షద్వారే ద్వారపాలా శ్చ త్వారః పరికీర్తితాః | శమో విచారః సంతోష శ్చ తుర్థః సాధుసజ్జమాః ||' అనియును, శ్రీమద్భాగవతమున † 'మహాత్మేవాం ద్వార మాహు ర్విముక్షే' అనియు, నిందు ‡ 'చేతః ప్రసాద యతి దిక్షు తనోతి కీర్తి సత్సజ్జతిః కథయ కిం నకరోతి పుంసామ్' అనియును జెప్పఁబడి యున్నది. వరగుణే = ఇతరులగుణమునందు, ప్రీతిః = సంతోషము - దుష్టులవలె తప్పు పెట్టుట

* మోక్షద్వారమున, శమము విచారము సంతోషము నాలుగవది సాధుసంగమము అని నలుగురు ద్వారపాలకులుండునట్లు చెప్పఁబడియున్నారు.

† మహాత్ములను సేనించుటను మోక్షమునకుఁ బోవు ద్వారమునుగాఁ జెప్పుదురు.

‡ చూడు 22 పుట, 20 శ్లోకము.

కాచనుట. దీనిని గుఱించి యిందే 'పరగుణపరమాణూ' పర్యతీకృత్య నిత్యం నిజహృది వికసంతః సన్ని సంతః కీయంతః' అని మించఁ జెప్పబడుచున్నది. గురొ=విద్య సుపదేశించువానియందు, సమ్రతా = (భక్తిశ్రద్ధాభరముచే) అణగియుండుట - గర్వోద్రేకము లేకుండుట, దీనిని గుఱించి + 'యస్య తేవే పరాభక్తి ర్యథాజేవే తథాగురౌ । తస్యైతే నిఖిలాహ్యర్థాః ప్రకాశన్తే మహాత్మనః॥' అనియు, + 'గురుర్భిక్షో గురుర్విష్ణు ర్గురుర్దేవో మహేశ్వరః । గురుస్సాక్షాత్పరబ్రహ్మ తస్మై శ్రీగురవేనమః॥' అనియు శ్రుతిస్మృతులు చెప్పచున్నవి. విద్యాయాం = వేదాంతాదివిద్యల నభ్యసించుటయందు, వ్యసనం = ఆసక్తి-విద్య మోక్షసాధనమును బ్రహ్మజ్ఞానము నొసంగునదియు నగుటచే దానియం దాసక్తి యనిభావము-జూచుముమెనలైనవానియందు కాచనుట, స్వయోషితి = తనభార్యయందు, రతిః=సంభోగము - పరభార్యలయందు కాచనుట; ¶ 'రమ్యంఘ్రస్తీరతప్' అను వచనమునుబట్టి స్వభార్యతోమాత్రమే సుజనులు సుఖింతురని భావము. లోకఅపవాదాత్=లోక నిందపలన, భయం=భయము-సిగ్గుమాలియుండుట కాచనుట; § 'లోకాపవాదో బలవా నితి సత్యవతి శ్రుతిః' ఇత్యాదివచనముంబట్టి లోకాపవాదము బలిష్ఠమైన దగుటచే దానికి సుజనులు భయపడుదురనిభావము. శూలిని=పరదైవమగు శివునియందు, (పాఠాం) చక్రిణి=విష్ణువునందు, భక్తిః=అనురాగము-తీవ్రదేవతలయందుఁ గాచనుట, + 'శివేభక్తిః శివేభక్తిః' ఇత్యాది వచనములందు శివభక్తికి శ్రుతులు ప్రాశస్త్యము చెప్పటవలన శివుని యందు భక్తి కలిగియుండు రనిభావము. ఆత్మచమనే (సతి) = తన కవమానము కలుగుచుండఁగా, శక్తిః=సామర్థ్యము-పరాక్రమించుట-ఉపశాంతిలో (అనఁగా ఓర్పుతో) మిన్నకుండుట కాచనుట; ॥ 'అన్యదా భూషణం పుంసాం శమో లజ్జేవ యోషితాం । పరాక్రమః పరిభవే వై యాత్యం సురతేషివ' అను వచనముంబట్టి పరిభవము కలిగెనేని పరాక్రమము చూపుదు రనిభావము. ఖలైః (సహ) = దుర్జనులతోడ, సంసర్గముక్తిః=సాంగ

• † ఎవనికి దేవునియందును, దేవునియం దెల్లో యట్లే గురువునందును, ఉత్కృష్టమైన భక్తి గలదో యా మహాత్మునికే యీ సమస్తవిషయములు స్పష్టముగాఁ దెలియుచున్నవి.

‡ గురువే బ్రహ్మ. గురువే విష్ణువు. గురువే పరమేశ్వరుఁడు. గురువే సాక్షాత్పర బ్రహ్మము. అట్టి శ్రీ గురువునకు నమస్కారము.

¶ కులస్త్రీసంభోగ మిందైనది.

§ లోకనింద బలీయమైన దని చెప్పశ్రుతి సత్యమైనది.

♦ శివునియందుభక్తి శివునియందుభక్తి.

॥ సురతము తప్పఁ దక్కినకాలమునందు స్త్రీలకు లజ్జవలె, పరిభవములేని కాలమునందుఁ బురుషులకు శమము భూషణ మగును. స్త్రీలకు సురత(కాల)ములందు దిట్టతనము (లజ్జలేమి)వలె, పురుషులకు పరిభవమునందు పరాక్రమము భూషణము.

ర్వము వడలుట-వాచితో సాంగత్యముచేయఁగోరుట కాదనుట; * 'దుర్జనం దూరత స్త్య జేత్' † 'దుర్జనః పరాత్తప్యః' ఇత్యాదిపదములంబట్టి దుష్టనహవాసము మానుదురని భావము. ఏతే=ఈ (చెప్పఁబడిన), నిర్వలగుణాః = (సజ్జనసాంగత్యముగోరుట మొదలైన) కళంకము లేనిగుణములు, యేషు=యేపురుషులయందు, పనన్తి=పనించుచున్నవో, తేభ్యః మహాభ్యస్తిం = ఆ మహాత్ములకొఱకు, నమస్కుర్వహే=నమస్కరించుచున్నారము.

ఇట్టి గొప్పగుణములతోఁ గూడినవారే నమస్కరింపఁ దగినవారనిభావము.

మ. సుకృతిశ్రేష్ఠులగోష్ఠియుం బరగుణాస్తోమంబునం బ్రీతి దే

శికసంసేవయు విద్యయందు రుచి స్వరస్త్రికేళి లోకాపవా

దకథాభీతియు విష్ణుభక్తి దమనోద్యచ్ఛక్తియుఁ సాధుదూ

షకసాంగత్యవిముక్తియుం గలమనీరమావంతులం గొల్చెదన్.

52

తా. సజ్జనసహవాసమును గోరుట, పరులగుణములకు సంతోషించుట, విద్యనుపదేశించుగురువునకు భయభక్తులచే నణఁగియుండుట, వేదాంతాదివిద్యల నభ్యసించుట కానస్త్రీ, స్వభార్యతోమాత్రము సంభోగించుట, లోకనిందకు వెఱచుట, శివునియందుభక్తి, అపమానము కలిగెనేని పరాక్రమించుట, దుర్జనులతోడిసహవాసము వడలుట, యానెడి యీ నిర్వలగుణము లెప్పరికిఁగలవో యట్టిమహాత్ములే నమస్కరింపఁ దగుదురు గాన వారికి నమస్కారము.

అవ. సుజనులకు స్వభావసిద్ధము లైనగుణములను జెప్పచున్నాఁడు.

శ్లో॥ విపది ధైర్య మ భాభ్యుదయే క్షమా

సదసి వాక్పటుతా యుధి విక్రమః ।

యశసి చాభిరతి ర్వ్యసనం శ్రుతో

ప్రకృతీసిద్ధ మిదం హి మహాత్మనామ్॥

53

టీ. విపది=అపత్కాలమందు, ధైర్యం=ధైర్యము-నిర్వికారచిత్తము(అనఁగా కలఁ కనొందనిమనస్సు)గలిగియుండుట-దీనత్వముకాదనుట; అథ=పిదప, అభ్యుదయే=సంపద యందు, క్షమా=సహించుట-మన్నించుట-ఉగ్రతకాదనుట; సదసి=(రాజును విద్వాంసులు నుండు) సభయందు, వాక్పటుతా=చక్కఁగామాటాడుకత్తి-లేకసరసపవనరచనాచాతుర్యము-మూఁగవలెనుండుట కాదనుట; యుధి=యుద్ధరంగమందు, విక్రమః=పరాక్రమము-పలాయనము కాదనుట; యశసి=కీర్తియందు, అభిరతిః=సంపాదించుటయునను కోరిక-అనాచరము కాదనుట; శ్రుతో = వేదశాస్త్రముల నభ్యసించుటయందు, వ్యసనం=అన్తకి -

* దుర్జనుని దూరముననే విడువవలయును.

† దుర్జనుఁడు పరిహరింపవలయువాఁడు.

హేయముగాఁ దలచుట కాదనుట, ఇవం=ఇది-ఈచెప్పబడినవంతయు, మహాత్మనాం= మహానుభావులకు, ప్రకృతిసిద్ధంహి=స్వభావసిద్ధమైనదిగాదా.

ఉ. ఆపదలందు ధైర్యగుణోమంచితసంపదలందుఁ దాల్చియున్
భూపసభాంతరాళమునఁ బుష్కలవాక్చతురత్వ మాజి బా
హుపటుశక్తియున్ యశమునందనురక్తియు విద్యయందు వాం
ఛాపరివృద్ధియున్ బ్రకృతిసిద్ధగుణంబులు సజ్జనాళికిన్.

53

తా. ఆపత్కాలమందు మనోధైర్యము కలిగియుండుట, సంపద కలిగినప్పుడు ఓర్పు కలిగియుండుట, రాజును బండితులును గలసభలందుఁ జక్కఁగా నేర్పుతో మాటలాడుట, యుద్ధమునందుఁ బరాక్రమము నెఱపుట, కీర్తి నాస్థింపవలయుననుకోరిక, వేదశాస్త్రము లభ్యసించుటయం దానక్తి యనెడి యాగుణములన్నియు మహాత్ములైనవారికి స్వభావసిద్ధములుగా నుండును.

అవ. సజ్జనులకు మఱినువర్ణాదులచేఁ జేయఁబడుహానికటకాది ప్రసిద్ధభూషణములు భూషణములు గావనియు, వారిభూషణము లా ప్రసిద్ధ భూషణములకంటె వేఱువిధముగా నుండుననియుఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ కరే శ్లాఘ్య స్త్యైగః శిరసి గురుపాదప్రణయితా

ముఖే సత్యా వాణీ నిజయి భుజయో ర్వీర్య మతులమ్|

హృది స్వచ్ఛావృత్తిః శ్రుత మధిగతం చ శ్రవణయో

ర్వినా వై శ్రవ్యేర్వేణ ప్రకృతిమహతాం మణ్డన మిదమ్||

54

టీ. కరే=హస్తమునందు, శ్లాఘ్యః = సకలలోకప్రశస్తమైన, త్యైగః=దానము, మణ్డనం=భూషణము-కంకణములుకాదనుట, ఇందు * 'దానేన పాణి ర్నతు కజ్జణేన' అని మీఁదఁజెప్పఁబడుచున్నది; శిరసి=శిరస్సునందు, గురు...ప్రణయితా-గురుపాద=గురువుయొక్కపాదములందు, ప్రణయితా = (మ్రొక్కుటకు) ఆనక్తి (భూషణము)-మఱి సువర్ణమయకోటీరారులు కావనుట; ముఖే=ముఖమునందు, సత్యావాణీ=సత్యమైనవాక్కు-నిజము చెప్పట (భూషణము)-తాంబూలచర్మణాదులు కావనుట; భుజయోః=బుజములందు, అతులం = సమానములేనిదియు, విజయి=జయశీలమైనదియును అగు, వీర్యం=బలము, (భూషణము)-బాహుపురులు మొదలైనవి కావనుట; హృది=(హృత్పరముగా)మనస్సునందు, (భూషణపరముగా) పక్షస్థలమునందు, స్వచ్ఛావృత్తిః = నిర్మలమైనవ్యాపారము (భూషణము)-హోరారులుకాదనుట; ఇచట స్వచ్ఛవృత్తి మండనముగా నిరూపితముగదా. అయినను స్వచ్ఛవృత్తికి స్థానము అంతరంగము, మండనమునకు స్థానము మక్షము, కాఁబట్టి

* చూ॥ నీతిశతకము-పరోపకారపద్ధతి, 68 శ్లోకము.

రెంటికిని బోనగునట్లుగా నారెంటికిని బర్పాయమగు హృత్ శబ్దమును బ్రయోగించినాఁడని తెలియవలయును. శ్రవణయోః=రెండుచెవులయందు, అధిగతం=పొందఁబడిన-వినఁబడిన యనుట, శ్రుతం=శాస్త్రము (భూషణము)-కుండలములు కావనుట-ఇందే 'శ్రోతం శ్రుతేనైవ న క్షణేన' అని మీఁదఁజెప్పఁబడును. ఇదం=ఇది-ఈచెప్పఁబడిన దానాదులన్నియు ననుట, ఐశ్వర్యేణవి నా = ధనరత్నసంపత్తి లేకపోయినను, ప్రకృతిమహతాం=స్వభావముచేత మహాత్ములైనవారికి-సుజనత్వముగలవారి కనుట, మణ్డనం= భూషణము. హరకంకణాది ప్రసిద్ధభూషణములకంటె దానాదిరూపములైన భూషణములే లోకోత్తరమైన రామణీయకత్వమును గలిగించునని భావము. భూషణమునకుఁ గారణమైన యైశ్వర్యము లేకపోయినను ఐశ్వర్యమునకు ఫలమైన భూషణము వ్యక్తమగుటచే నిచట నలంకారము విభావన.

చ. కరమున నిత్యదానము ముఖంబున సూన్యతవాణి యాడలం
గురుచరణాభివాదన మరకుంతితపీఠ్యము దోర్మగంబునక
వరహృదయంబునక విశదోర్వర్రన మంచితవిద్య వీనులక
సురుచిరభూషణంబు లివి శ శూరులకుఁ సిరి లేనియప్పడున్. 54

తా. స్వాభావికముగా సుజనులైయుండుమహాత్ము లైశ్వర్యములేమిచే హరకంకణాద్యాభరణము లేనివారైనను వారి నాభరణహీనులనుగాఁ దలంపరాదు. వారియవయవములకుఁ బ్రసిద్ధములైన కంకణాద్యాభరణములకంటె మిక్కిలియు రమణీయములైన యాభరణములు వేఱు గలవు. ఎట్లన, వారిహస్తములకుఁ బ్రశస్తమైన దానమును, శిరస్సునకు గురుచరణప్రణామమును, ముఖమునకు సత్యభాషణమును, భుజములకు జయమునిచ్చునట్టి యనమానబలమును, హృదయమునకు నిర్మలవృత్తియుఁ, జెవులకు శాస్త్రశ్రవణమును అనెడియివియే యాభరణములు. తక్కినయాభరణము లిట్లు లోకోత్తరమణీయములైనవిగావు.

అవ. సుగుణములు కలిగియుండుటవలన లాభమేమని యడుగఁగా నవి మిక్కిలి శ్రేయస్కరము లని తెలుపుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ప్రాణాఘాతాన్నివృత్తిః పరధనహరణే సంయమః సత్యవాక్యం
కాలేశక్త్యా ప్రదానం యవతిజనకథామూకభావః పరేషామ్ ।
తృష్ణాస్తోత్రోవిభజ్ఞో గురుఘన వినయః సర్వభూతానుకంక్షా
సామాన్యం సర్వశాస్త్రే వ్యనుపహతవిధిః శ్రేయసా మేష పథాః॥ 55

టీ. ప్రాణ ఆఘాతాత్ = ప్రాణహింసనుండి-ప్రాణులను హింసించుటవలననుండి యనుట, నివృత్తిః=నివర్తించుట-తొలంగుట, పరధనహరణే = ఇతరులద్రవ్యము నవహరించుటయందు, సంయమః=ఘనోపగ్రహమును, కాలే=నవయమందు-సత్యము చెప్పవలసినట్టి

సందర్భమునం దనుట, సత్యవాక్యం = యథార్థమును జెప్పటయు, ఇచట 'బ్రాహ్మణార్థే గవామర్థే' ఇత్యాదులందు గోబ్రాహ్మణాదులరక్షణకైగాను అసత్యమును బలుకవచ్చునని ప్రతిచెప్పటచే నెప్పుడును సత్యమే చెప్పవలయుననుట విహితముకాజాలదు. కాబట్టి సత్యమును జెప్పదగినకాలమందే చెప్పవలయునని తెలుపుటకై 'కారే' అని ప్రయుక్తమైనది. శత్రుః = శక్తిచేత - శక్తికాలఁదని - ద్రవ్యమునకుఁ దగినట్లుగా, ప్రదానం = దానమును, పరే సాం = ఇతరులయొక్క, యువతి... భావః - యువతిజనకథా = స్త్రీల వృత్తాంతమును జెప్పట యందు, మూకభావః = మూఁగతనము - ఏమియుఁ జెప్పక మిన్నకుఁడుట - పరస్త్రీలను గుఱించి మాటలాడుకొనుటయే గూడదనఁగా ఇఁక వాఁని గోరఁదనముట చెప్పవలయునా యనిభావము, తృష్ణా... విభజ్ఞః - తృష్ణాస్రావః = (ధనమునుపొందవలయు ననెడి) యాశా ప్రవాహముయొక్క, విభజ్ఞః = నిరోధమును - అడ్డగించుటయు, బ్రవాహమువలెఁ బైపై సాగు తనయాశను సాఁగనిక యంతటితో నెలుపుట, గురుషుః = గురువులయందు, వినయంచ = నమ్రత్వమును, సర్వ... కమ్ప - సర్వభూతం = సమస్తప్రాణులందును, ఆనుకమ్ప = దయ యు, (అనఁబడు), ఏషః = ఈ, క్రేయసాం = (అఖండైశ్వర్యము మొదలైన) క్రేయస్సులను, లేక, ప్రశస్యలైనవారియొక్క, పన్థాః = మార్గము - క్రేయస్సులను బొందునట్టిమార్గ మనుట - ప్రాణాభూతనివృత్తి మొదలైనవానిగూఁపమున నున్న యీ క్రేయమార్గమని భావము, సర్వకాస్త్రేషు = సకలశాస్త్రములందును, సామాన్యః = సమానముగానుండునది - శాస్త్రములన్నియు నీమార్గమును బ్రతిపాదించుచున్నవనుట. మఱియు, ఆనుపమాతవిధిః = కొట్టువడని (అడ్డగింపఁబడని) యనుష్ఠానముగలది - దీని ననుష్ఠింపఁగా నేయాటంకమును లేక ఫలము కలుగుననుట. లేక, కొట్టువడని శాస్త్రవిధులుగలది - అనఁగా శాస్త్రవిధుల నతి క్రమింపనిది. ఇట్టి గుణసంపత్తి సుజనులకే గనుక వారు క్లాఘ్యులని యాశయము.

మ. పరహింసాపరకీయవిత్తహరణార్థభావంబు సత్యవ్రతా

దరముం దానపరత్వ మన్యవనితోరదంతోక్తి మూకత్వముం

బరతృష్ణార్థురభంజనంబు గురునరమృత్వంబునుం బ్రాణభృ

త్కరుణాశాస్త్రసమత్వసద్విధులు భరద్రస్యాప్తికే మార్గముల్. 55

తా. * ('మహింసా త్సర్వభూతానాం' 'అహింసా పరమోధర్మస్తస్యధర్మః ప్రాణినాం పథః' ఇత్యాదిప్రమాణములచే వగ్నిహోమియజ్ఞమందుఁ జేయు పశు వధము తప్పఁ దక్కినహింస నిషిద్ధ మని ప్రతిచెప్పటచే) ప్రాణహింసచేయుటను మాను

* నమస్తభూతములను హింసింపరాదు. హింసచేయుమియే పరమధర్మము. ప్రాణులను వధించుటే యధర్మము.

టయు; * 'పరద్రవ్యాణిలోష్ఠవత్' అను న్యాయమునుబట్టి పరధనాపహరణమందు మనస్సును బోనిక నడంచుటయు; ('బ్రాహ్మణాథే గవామథే' అనునట్లు గోబ్రాహ్మణాదులను రక్షించుటకు నసత్యము చెప్పినను నిషిద్ధము కాదు. అట్టి సమయములందు వానికి బాధకమగు సత్యమైనను నిషిద్ధము కావున సత్యమైనంతమాత్రమున సమయ మెఱుంగక చెప్పరాదు గాన) సమయ మెఱిగి సత్యము పలుకుటయు; ('విత్తకాత్యం నకారయేత్' అనునట్లు) శక్తికొలది దానము సేయుటయు; † ('స్వప్నేప్యన్యథాకథామ్' అనునట్లు) పరశ్రీల వృత్తాంతముల మూగవలె నెంతమాత్రమును బలుకక యూరకుండుటయు; ప్రవాహమువలె విడుదలమిక్కిలి సాగునట్టి యాశను నిలుపుటయు; ('గురౌనమ్రతా' అనునట్లు) గురువులయెడ నడచువయు; సమస్త ప్రాణులయెడ దయయు ననునిదియే యఖంక్షితైశ్వర్యము మొదలైన శ్రేయస్సులను బొందు మార్గము. మఱియు నిది సర్వకాస్త్రీయలందును బ్రతిపాదితమై విధ్యుక్తమై, కోరినకోర్కెల తప్పక నొడగూర్చునదియై యుండును.

అవ. ఆపదలందును సంపదలందును సజ్జనులమనస్సు ఉండెడిరీతిని జెప్పచున్నాడు.

శ్లో॥ సమ్పత్స్య మహతాం చిత్తం, భవే దుత్పలకోమలమ్!

‡ ఆపత్స్య చ మహాశైల, శిలాసజ్ఞాతకర్కశమ్॥

56

టీ. సమ్పత్స్య = సంపదలందు - ధనధాన్యవస్తువాహనాదినమృద్ధులయందు, మహతాం = మహాత్ములయొక్క - సజ్జనులయొక్క యనుట, చిత్తం = మనస్సు, ఉత్పలకోమలం = కలువలవలె మెత్తనిదిగా, భవేత్ = అగును - కఠినమైనదికాదనుట. ఆపత్స్య = ఆపదలందు - దారిద్ర్యము మొదలైన యనర్థసంకటములందు, మహా...కర్కశం = మహాశైలం = పెద్ద కొండలయొక్క, శిలాసజ్ఞాతం = రాళ్ల సమాహమవలె, కర్కశంచ = కఠోర్మమైనదియు, (భవేత్ = అగును) - అధైర్యముచే వికవికలు గాదనుట. వారిమనస్సు ఇచ్చట జెప్పబడిన ట్లుండునే గాని వేఱువిధమున నుండదు. అట్లుండినయెడల వారు మహాత్ములు కానేర రనిభావము. వివేకులుగాని అవివేకులుగాని యిట్టిపద్ధతి నే(అనగా ఇట్టిమనోవృత్తి నే

* పరులద్రవ్యములను మట్టిపెళ్లవలె జూడవలెను.

† స్వప్నమందును పరశ్రీలను గుతించిన విషయములను స్మరింపరాదు.

‡ ఇదియే 'సౌజన్యామృతసిద్ధిః పరహితప్రార్థనీరప్రతాః । వాచాలాః పరవర్ణనే నిజగుణాలాపేన మానప్రతాః । ఆపత్స్య ప్యవిలుప్తతైర్వనిలయాః సంపత్స్య సుత్యేకినో । మాభూవ స్థలవక్త్రనిర్గతవిషమూనాననాః సజ్జనాః' అని మఱియొకచోటను జెప్పబడినది.

యావరింపదగు ననితాత్పర్యము). 'మహాశైల' అనుచో శైలమునకు 'మహాత్' అను విశేషణము పెట్టుట అట్టి దాని శిలానమూహము భేదింపరానిదని తెలుపుటకొఱ కని యెఱుంగునది. ఇందు అలంకారము ఉపమ.

తే. సంపదలు గల్గుతఱి మహాశైలముల హృదయ
మభినవ్రౌత్వలకోమలం १ బగుచు వెలయు
నాపదలు ప్రేమనపుడు మహామహీధ
రాశ్చ సంఘాతకర్మశంఖై తనర్చు.

56

తా. మహాత్ము లగుసజ్జనులయొక్క మనస్సు ధనధాన్యాదిసంపదలు కలిగినప్పుడు గర్వముచేఁగఁగెనముకాక కలువపూవువలెఁ గోమలమైనదిగానే యుండును. దారిద్ర్యము మొదలైనయాపదలు కలిగినపుడు దిగుబువడి విలవిలబోక పెద్దకొండయొక్క గండశిలవలె భేదింపరానిదై కఠోరముగా నుండును.

అవ. ఇట్టిసజ్జనవృత్తి సాధారణమైనదికాదు. ఇది మిక్కిలి యరుదని యింక రెండుశ్లోకములచేఁ జెప్పచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ప్రియా న్యాయ్యా వృత్తి ర్మలిన మనుభక్తేఽవ్యసకరం
త్వనన్తో నాభ్యర్థ్యాః సుహృదపి న యాచ్యః కృతధనః ।
విప ద్యుచ్చైర్ధైర్యం పద మనువిధేయంచ మహతాం

సతాం కేనోద్దిష్టం విషమ మసిధారావ్రత మిదమ్ ॥

57

టీ. న్యాయ్యా=న్యాయముతోఁ గూడినట్టి-నీతియు క్తమైన, వృత్తిః = వర్తనము, ప్రియా=ఇష్టమైనది-(ఇట్టివర్తనమే శ్రేయస్కరముగాన నిదియైయిష్టమైనదిగాని వేటొక్కటికాదని భావము.) అనుభక్తే అపి = ప్రాణప్రయాణమందును - ప్రాణమునకు కష్టము కలిగినప్పుడుకూడ-ఇంక వేటొకప్పుడు చెప్పనేల యని భావము, మలినం = పాపకర్మము, అనుకరం=చేయదగినకాదు-ఇట్లు చేయకుండుటయే యైహికాముష్మిక ఫలప్రదముగాన 'అపత్కాలే నాస్తి మర్యాదా=అపత్కాలమందు మర్యాద యక్కఱలేదు' అను న్యాయము ననుసరించి తగనికార్యము చేయరాదని భావము. అనన్తః=దుష్టము, న అభ్యర్థ్యాః=ఏ విషయమునందును వేడఁదగినవారు కారు- దుష్టములుపేక్షింపఁదగినవారే యగుదురుగాన సజ్జనులనే యేవిషయమందుఁగాని వేడుకొనఁదగు నని భావము. 'న పదాదౌ ఖల్వాదయః, పదాదిని ఖలుమొదలైనవి రాఁగూడదు' అని నామనుఁడు చెప్పియుండుట వలన నిచట 'త్వనన్తః = తు+అనన్తః' అని పదాదిని తు శబ్దము ప్రయోగించుట దోషమైనను కవిప్రాధిచే నట్లు ప్రయుక్తమైనదని తెలియవలయును. మహృదపి=మిత్రుఁడైనను - ప్రాణప్రియబంధువైన ననుట - ఇంక తక్కినవారిని జెప్పనేల యని

భావము, కృతధనః=కృశించిన ధనముగలవాఁడు-ధనములేనివాఁడు, నయాచ్యుః=(ధనాదులను) యాచింపఁ పగినవాఁడు కాఁడు, ధనాశ్మయే ధనాదులను యాచింపఁదగును గాని ధనహీనుని యాచించుట మిక్కిలి యనుచితముగాన వాఁడెంత ప్రాణమిత్రుఁడుగా నుండినను వానిని యాచింపరాదునుట. విపది=ఆపదయందును, ఉచ్చైః ధైర్యం=అధిక మైనధైర్యము, 'ఆపత్స్వప్నవిలు ప్తధైర్యనిలయాః' 'విపదిధైర్య మథాభ్యుదయోక్షమా' అనునట్లు ఆపదలందు ధైర్యము కలిగియుండవలయు నేకాని భయముచే విలవిలఁబోరాదని భావము, మహతాం=మహాత్ములకు, అనువిధేయం=అనుకూలమైన, పదం=వ్యవసాయము-పూనిక (అనెడి), ఇదం=ఈ, విషమం=(అసాధారణమైనదగుటచే) దుష్కర్తమైన, *అసిధారావ్రతం=క త్తివాఁడరవంటివ్రతము, సతాం=సత్పురుషులకు, కేన=ఎవనిచేత, ఉద్దిష్టం=ఉపదేశింపఁబడినది-అది వారికి స్వతస్సిద్ధమైనదేకాని యెవరిచేతను ఉపదేశింపఁబడినది కాదని భావము-అసిధారావ్రతమనఁగా, క త్తివాఁడరవలె వాఁడియైన దనికాని లేక క త్తివాఁడరను ద్రిష్ట సానవలె మిగుల మెలపుతోను హెచ్చరికతోను జేయఁదగిన వ్రతమనికాని లేక క త్తివాఁడరతో వ్యవహరించువారియొక్క (అనఁగా మీరులయొక్క) వ్రతమనికాని యర్థము గ్రహింపవలయును.

మ. అసమానప్రియనీతివర్తనము ప్రాణాంతంబునందున్ మలీ

మన మగ్రాహ్య మదుష్టయాచన మసంగపత్పార్థనాభావమున్

వ్యసనావాప్తిని ధైర్యముం బుధజనాత్యంతానుకూలత్వ మీ

యసిధారావ్రతచర్య యెవ్వఁడు మహాశ్రయశ్రేణికిం దెల్పెనో. 57

* తా. న్యాయమైన వర్తనమునే యిష్టపడుట, ప్రాణసంకటము కలిగినపుడు కూడ దుష్కార్యములు చేయకుండుట, ఎట్టి క్షయమునందుఁగాని దుష్టులను బోయి ప్రార్థింపకుండుట, ఎంత ప్రాణమిత్రుడైనను ధనహీనుఁడుగా నుండేనేని వానిని బోయి యాచింపకుండుట, ఆపత్కాలమందు మిక్కిలి ధైర్యము కలిగి యుండుట, మహాత్ముల కనుకూలము లయినప్రయత్నములనే చేయుట, అనెడి యీదుష్కర్తమైన అసిధారావ్రతము నజ్ఞులకు స్వభావముచేతనే కలుగునుగాని యొకరియుపదేశమువలన వచ్చునది కాదు.

* 'అసిధారావ్రతమ్-అసిధారాయాం సితిరివ దుష్కర్తం వ్రతమ్' క త్తివాఁడరమీఁద నిలుచుకొనుటవలె దుష్కర్తమైన వ్రతము అని కొందఱిమతము. 'యత్రైకశయనస్థాపి ప్రమదా నోపభుజ్యతే | అసిధారావ్రతం నామ పదన్తి మునిపుష్కవాః||' అనునట్లు కాంత తనతోడఁగూడ నేకశయ్యను పరుండుచున్నదైనను దానితో భోగింపకుండునట్టి నియమము అసిధారావ్రతము. లేక, 'శయనే మధ్యే ఖడ్గం నిధాయ స్త్రీపుంసౌ యత్ర బ్రహ్మచర్యేణ స్వపత్యంతే' పడుకొనుదుమఁ గ త్తినుంచి యందు స్త్రీపురుషులిరువురు పరుండి బ్రహ్మచర్యముతో నిదురపోవునట్టి నియమము. లేక, 'యువా యువత్యా సార్థం యన్తుగ్ధ

శ్లో॥ ప్రదానం ప్రచ్ఛన్నం గృహ ముపగతే సంభ్రమవిధిః
ప్రియం కృత్వా మానం సదసి కథనం చాప్యృపకృతేః ।
అను త్సేకో లక్ష్మ్యం నిరభిభవసారాః పరకథాః
సతాం కేనోద్దిష్టం విషమ మసిధారావ్రత మిదమ్ ॥

58

టీ. ప్రచ్ఛన్నం=రహస్యమైన, ప్రదానం=దానమును-రహస్యదానమునకే మహా
ఫలము కలుగుననుటవలన దానమును ప్రకాశముగాఁ జేయరాదనిభావము. గృహంప్రతి=
తనయింటిని గూర్చి, ఉపగతేనతి=యాచకుఁడు రాఁగా, సంభ్రమవిధిః = (ఎదురుకొనుట
పందనముచేయుట మొదలైన) సంభ్రమముతోఁగూడిన వ్యాపారములు చేయుటయు-
అలక్ష్యముగా నూరకుండకలేచి యెదుర్కొనుట మొదలైన యాదరణలు త్వరపడి చేయు
టయు-ఇట్లు చేయుటయే శాస్త్రోక్తమైన యాచారము గనుక విముఖముగా నుండ
రాదనిభావము. ప్రియం = (ఆయతిధికి) ఇష్టమైనదానిని, కృత్వా=చేసి, మానం=ఊర
కుండుటయు-చేసినదానిని చెప్పకొన కుండుటయు ననుట. 'కృతస్యాపరికీర్తనమ్' 'సదత్వా
పరికీర్తయేత్' అను మనుస్మృతినిబట్టి చేసినమేలును ప్రకటించుకొనకుండుటయు నని
భావము. సదసి = (రాజులు పండితులునుండు) సభయందు, ఉపకృతేః=ఒకరు తమకుఁ
జేసిన యుపకారముయొక్క, కథనం=చెప్పటయు-చెప్పక మిన్నకుండుట గాచనుట,
అట్లుచెప్పనియెడల కృతఘ్నత కలుగును గనుక చెప్పకొనఁదగుననిభావము. లక్ష్మ్యం=సంపద
యందు, అను త్సేకః=గర్వములేమియు-మదాంధత్వము కాదనుట 'సమృత్స్యస్య త్సేకినః'
అని చెప్పి యున్నట్లు గర్వములేకుండుట యనిభావము. నిరభిభవసారాః=నిందింపమియే
సారముగాఁ గలిగిన-నిందించుటయే లేనట్టి, పరకథాః=ఇతర పురుషులను గూర్చిన ప్రస్తావ
ములును-ఇతరులనుగూర్చి ముచ్చటించునపుడు వారిని గొంచెమైనను నిందింపకుండుటయు
ననుట. 'ఆత్మప్రశంసాం పరగర్వాంచ పర్జయేత్' అను స్మృతిప్రకారమున ఒకరిని నిందింప
కుండుట యనిభావము. (అనెడి) ఇదమ్=ఈ, విషమం=దుష్కరమైన, అసిధారావ్రతం=
అసిధారావ్రతము, సతాం=సజ్జనులకు, కేన = ఎవనిచేత, ఉద్దిష్టం = ఉపదేశింపఁబడినది-
స్వతస్సిద్ధమైనదేకాని ఒకరిచే నుపదేశింపఁబడినది కాదనుట. సమచ్ఛయాలంకారము.

మ. పొనఁగం దానము గుప్త మర్థి భవనంబుం జేరుచో సంభ్రమో
ల్లనదుత్థానవిధానముం బ్రియవిధుల్ గావించి మానంబు రా

భర్తృవదాచరేత్ । అంతర్నిపుత్తనంగ స్సాన్య దసిధారావ్రతం స్మృతమ్' ఒక యావన
పంతుఁడు తనయువతితోఁ గలిసి యుండియు మనస్సున సంగమును పడలినవాఁడై మిక్కిలి
చేలయగు భర్తృవలె నేవికారమును బొందక దానియెడల నడచుకొనునట్టి నియమము
అనియు కొందఱి మతము.

జనభక్ మిత్రకృతప్రకాశనము గురత్సాకర్తవై ముఖ్యమీ
యసిధారావ్రతచర్య యెవ్వఁడు మహార్యశ్రేణికిం దెల్పెనో. 58

తా. రహస్యముగా దానము నేయుటయు, యాచకుఁ డింటికివచ్చినపుడు మొగ
ము త్రిప్పకొని మిన్నకుండక యెదుర్కొని వందనాదులు సంభ్రమముతోఁ జేయుటయు,
వాని కిష్టమైనదానిని జేసి చెప్పుకొనకుండుటయు, రాజులు పండితులు నుండునభలందు
తమ కొకరుచేసినయుపకారమును జెప్పటయు, సంపదకలిగినపుడు గర్వములేకుండు
టయు, పరులవిషయములను నిందారహితముగా ముచ్చటించుటయు, ననెడియీ దుష్కర
మైన యసిధారావ్రతము నజ్ఞులకు స్వభావసిద్ధమైనదేకాని ఎవరియుపదేశముచేతను
వచ్చినదికాదు.

అవ. అధములు, మధ్యములు, ఉత్తములు, అను నీ మువ్వరి
యొక్క వృత్తులను దెలియఁజేయుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ సంతప్తాయసి సంస్థితస్య పయసో నామాపి సశ్రూయతే

ముక్తాకారతయా తదేవ నలినీపత్రస్థితం దృశ్యతే ।

అస్తస్సాగరశుక్తిమధ్యపతితం తస్మాక్తికం జాయతే

ప్రాయోణాధమమధ్యమోత్తమజాహమేవంవిధా వృత్తయః॥ 59

టీ. సంతప్త అయసి=చక్కఁగాకాలినయినమునందు, సంస్థితస్య=ఉన్నట్టి-ఉంపఁ
బడినట్టియనుట, పయసః=జలముయొక్క, నామ అపి=పేరుమాత్రముకూడ, సశ్రూయతే=
వినఁబడదు-మొదలంట నశించుచున్నదనుట - దానిపేరే లేనపుడు దాని స్వరూపమును
జూచుట యొక్కడిదని భావము. తదేవ=అదియే-ఆజలమే, నలినీపత్రస్థితం=తామర
పాచునందున్నదై, ముక్తాకారతయా = ముత్యముయొక్కయాకారముతో-ముత్యమువలె
ననుట, దృశ్యతే=చూడఁబడుచున్నది - ముత్యమువలెనే యుండునుగాని ముత్యమే కా
దనుట. తత్ = ఆజలమే, అస్త ... పతితం సత్ - అస్తస్సాగర=సముద్రములోపలఁ
గల, శుక్తి=ముత్యపుఁజిప్పయొక్క, మధ్య=నడుమ-కడుపునందనుట, పతితంసత్=పడి
నదై, మాక్తికం=ముత్యముగా, జాయతే=పుట్టుచున్నది-మంచిముత్యముగా పరిణమించు
చున్నదనుట. ప్రాయోణ = తఱచుగా, అధమ మధ్యమ ఉత్తమ జాహం=నీచమైన
వియు నడితరమైనవియు పాచ్చైనవియు నగు ఆశ్రయములను బొందినవారికి, ఏవం
విధాః=ఇటువంటి, వృత్తయః=వ్యాపారములు (కలుగుచున్నవి). ఇందు యథాక్రమ
ముగా ఆస్వయ ముండుటవలన యథాసంఖ్యాలంకారము. మనమాశ్రయించిన దెట్టిదియో
అట్టిస్థితియే మనకుఁ గలుగుచున్నది గాన 'నీచాశ్రయో న కర్తవ్యః కర్తవ్యోమహదాశ్ర
యః' అన్నట్లు గొప్పదానినే యాశ్రయింపవలయునని యాశయము.

ఉ. నీరము త ప్తలోహమున १ నిల్చి యనామక మై నశించు నా
నీరమె ముత్యమట్లు నళిరనీదళసంస్థిత మై తనర్పు నా
నీరమె శుక్తిలోఁ బడి మరణిత్యము గాంచు సమంచితప్రభం
బౌరుషవృత్తు లిట్లధము १ మధ్యము నుత్తముఁ గొల్పువారికిన్. 59

తా. మిక్కిలికాలియున్నయినుమునందు జలమును బోసినయెడల నది షేరు
కూడ తెలియనట్లు మొదలంట నశించుచున్నది. ఆజలమే తామరాశుమీఁదఁబడి తళతళ
లాడుచు నిజమైన ముత్యము కాకపోయినను ముత్యమువలెనే కానఁబడుచున్నది. అదియే
సముద్రమధ్యముననున్న ముత్తైత్తఁజప్పలోపలఁబడి నిజమైనముత్యమే యగుచున్నది.
కావున అధమములు మధ్యమములు ఉత్తమములు నైనవానిని ఆశ్రయించినవారికి తఱు
చుగా నీరీతినే అధమములు మధ్యమములు ఉత్తమములు నైన వ్యాపారములు వరుసగాఁ
గలుగుచున్నవి.

అవ. పుణ్యము లాచరించువారికే మంచి పుత్రమిత్రకళత్రములు
కలుగు నని చెప్పుచున్నాడు.

శ్లో॥ ప్రీణాతి య స్సచరితైః పితరం స పుత్రో
యద్భర్తు రేవ హిత మిచ్ఛతి తత్కళత్రమ్ ।
తన్మిత్ర మాపది సుఖేచ సమక్రియం య
దేత త్రయం జగతి పుణ్యకృతో లభన్తే ॥

60

టీ. యః=ఎవఁడు, సుచరితైః = (చెప్పినట్లుచేయుట మొదలైన) మంచినడచుట
లచేత, పితరం=తండ్రిని, ప్రీణాతి = సంతోషింపఁజేయునో, సఃపుత్రః = వాఁడే
పుత్రుఁడు-పున్నామనరకమునుండి కాపాడువాఁడు అను వ్యుత్పత్తిప్రకారముగా*పుత్ర
శబ్దమునకుఁ దగినవాఁడనుట. యత్=ఏది, భర్తుః=పెనిమిటికి, హితం=హితమైనదానిని,
ఇచ్ఛతి=(చేయఁ) గోరుచున్నదో, తదేవ=అదియే, కళత్రం=భార్య-తనయిచ్చచొప్పున
నడుచుకొనునట్టికా దనుట, యత్ = ఏది-ఎవఁడనుట, ఆపది = ఆపత్కాలమందును,
సుఖేచ=సంపత్కాలమందును, సమక్రియం=సమానమైన వృత్తిగలదో-ఒక్కవిధముననే
నడుచుకొనునో, తదేవ=అదియే-వాఁడేయనుట, మిత్రం=మిత్రము-స్నేహితుఁడు-ఆపద

* జీవతో ర్వాక్యకరణాత్ ప్రత్యబ్ధం భూరిభోజనాత్ । గయాయాం పిణ్డదా
నేన త్రిభిః పుత్రస్య పుత్రతా తలిదండ్రులు జీవించియుండఁగా వారుచెప్పినట్లు
నడుచుకొనుట, వారు గఠించిన వెనుక ప్రతిసంవత్సరమును క్రాధమున మిక్కిలి భోజనము
పెట్టుట, గయాయందు వారికి పిండములు పెట్టుట, అను నీమాటలే పుత్రునికి పుత్రత్వము
కలుగుచున్నది; అనిన్పల్లి.

వచ్చినపుడు విడుచుటయు సంపదవచ్చినప్పుడు అనువర్తించుటయుఁ గలవాఁడు మిత్రుఁడు కాఁడనుట. ఏతత్త్రయం=ఈమూఁటిని-మొగ్గురిననుట, జగతి=పుడమియందు, పుణ్య కృతః=ధన్యులు, లభన్తే=పొందుచున్నారు-పుణ్యహీనులు పొందరనుట. ఇట్టి పుత్ర మిత్రకళత్రములు మహాపుణ్యమువలననే కలుగుదురుగాన పుణ్యముచేయువారే వారిని పొందుదురనిభాషము.

చ. జనకుని బూజలం గడుఁ బ్రసన్నుని జేయునతండు పుత్రుఁ డే
వనితమెలంగు భర్తృవశశ్చ ర్నియై యది సత్కళత్ర మే
జనుఁడు విపత్తిసౌఖ్యసదృశక్రియుఁ డాతఁడు మిత్రుఁ డీత్రయం
బును జగతిఁ లభించుఁ గడుఁ ర బుణ్యముఁ జేసినయట్టివారికిన్. 60

తా. మంచినడవడిచేఁగన్న తండ్రిని సంతోషపెట్టువాఁడే పుత్రుఁడు. పెనిమిటికి హితము గోరునదియే పెండ్లము. అపదయందుఁగాని సంపదయందుఁగాని సమముగా చెలిమి కలిగియుండువాఁడే చెలికాఁడు. లోకమున నిట్టి ముగ్గురును పుణ్యాత్మలక్ష్మీకలుగును.

అవ. సజ్జనులు మిక్కిలియు 'గొప్పతనముగలవా రగుటచే'నందఱికిని బూజ్యులనుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ నమ్రత్వేనోన్నమస్తః పరగుణకథనైః స్వాస్థుణాన్భ్యావయస్తః
స్వార్థాన్సమాదయంతో వితతపృథుతరారమ్భయత్నైః పరార్థే ।
తౌన్ద్రై వాక్షేపరూక్షౌరముఖరముఖాన్దృఙ్జనాన్ద్యుఖయస్తః
సస్తస్సాశ్చర్యచర్యా జగతి బహుమతాః కన్య నాభ్యర్చనీయాః ॥

టీ. నమ్రత్వేన=అణఁకువచేత, ఉన్నమస్తః=ఉన్నతిన పొందుచున్నట్టివారును-అణఁకువయే యున్నతికి హేతువు గాన దానిచే నున్నతిన పొందుచున్నవారనుట, పరగుణ కథనైః=ఇతరులయొక్క సుగుణములను వర్ణించుటలచేత-తమగుణములను వర్ణించుకొనుట చేతఁ గాదునుట, స్వార్థగుణాన్=(సౌజన్యము మొదలైన) తమయొక్కగుణములను, భ్యాపయస్తః=ప్రకటించుచున్నవారును-ఒకరిగుణములనువర్ణించుటయే తమసుగుణములు ప్రకటితమగుటకు హేతువుగాన అట్లు వారిని వర్ణించుటచే తమసుగుణములే ప్రకటింపఁబడు చున్నవని భాషము. పరార్థే=పరులయొక్క ప్రయోజనమందు, వితత...యత్నైః-వితత=విస్తరించినదైన, పృథుతర=మిక్కిలి గొప్పవియగు, ఆరమ్భ=కార్యములయందు, యత్నైః సస్తః=పూనికగలవారై, స్వార్థాన్=తమప్రయోజనములను, సంపాదయస్తః=సంపాదించుకొనుచున్నవారును-ఒకఁగూర్చుకొనుచున్నవారనుట-వారు పరులకొఱకు గొప్పకార్యములను జేయఁబూనఁగా వారికార్యములను పరులు తామై సాధించి యిచ్చుచున్నారనుట-తమ కార్యములనుమాత్రమే చూచుకొన్నవారు కాదనుట, 'వితత' శబ్దము 'యత్నై' మున్న

విశేషణము, తొన్నాపివ=ఓర్పుచేతనే-ఉగ్రతచేత కాదనుట, అక్షే... ముఖాన్ - అక్షేప=నిందచేత, రూక్ష=పరుషములైన, అక్షర=వాక్యములచేత, ముఖర=శబ్దించుచున్న-కఠినవాక్యములను పరుచుచున్నయనుట, ముఖాన్ =ముఖములుగల, దుర్జనాన్ =దుష్టులను, దుఃఖియన్తః = సంతాపమునొందునట్లు చేయువారును-తమయోగ్యే దుష్టులకు హృదయశల్కమువలె బాధించును గాన నాయోగ్యుచేతనే వారిని దుఃఖింపజేయుచున్నారని భావము. ఇట్లు కావుననే, సాశ్చర్యచర్యః=మిక్కిలియాశ్చర్యకరమైన చరిత్రముగలవారైన, నన్తః=సత్పురుషులు, జగతి=లోకమునందు, బహుమతానన్తః=గొప్పగానెంచఁబడినవారై, కన్య=ఎవ్వరికి, న అభ్యర్చనీయాః = పూజింపదగినవారుకారు-అందఱికిని బూజింపదగినవారే యగుదురనిభావము. విరోధాభాసాలంకారము.

చ. నతు లగుచున్ మహోన్నతిఁ దగనర్చుచు నన్యగుణోక్తిచే గుణో
న్నతిఁ బ్రకటించుచుం బరజనప్రియకార్యసమర్థతా సమం
చితనిజకార్యసంగ్రహముఁ ర జేయుచు నిష్ఠురవాదులకాక్షమా
ధృతి నిరసించుచుం బరఁగురీధిరులు పుణ్యులు గారె యేరికిన్. 61

తా. సజ్జను లణకువచేతనే యాన్నత్యమును బొందుదురు. పరులగుణములవర్ణన నేయుటచేత తమసౌజన్యాదిగుణములను ప్రకటింతురు. పరులకొఱకు గొప్పకార్యములను జేయుటయందు మిక్కిలి పూనిక గైకొని పాటుపడుటవలన తమకార్యముల నొడఁగూర్చుకొందురు. తమకు బరుషముగా మాటలాడుదుష్టులను తమయోగ్యుచేతనే సంతాపమునొందునట్లు చేయుదురు. కావున వారిచరిత్రలు మిక్కిలి యాశ్చర్యకరములై లోకమునందంతట వారికి మిక్కిలి మెప్పు కలిగించుచున్నవి. కాన నట్టివా రందఱికిని బూజనీయులే యగుదురు.

ఇది నీతిశతకమునందు సుజనపద్ధతివర్ణనమన్నది షష్ఠాశ్శకము.

నీతిశతకము - పరోపకారపద్ధతి.

అవ. సౌజన్యమునకు పరోపకారమే ఫలముగావున సుజనపద్ధతి నిరూపించిన వెనుక పరోపకారపద్ధతిని వర్ణించుచున్నారు.

శ్లో॥ భవన్తి నమ్రాస్తరవాః ఫలోద్గమై
ర్నవామ్బుభి ర్భూరివిలమ్బినో ఘనాః |
అనుద్ధతాస్తత్పురుషాస్తమృద్ధిభిః
స్వభావ ఏవైష పరోపకారిణామ్ ||

టీ. తరహః=(పనన మామిడి మొదలైన) వృక్షములు, ఫల ఉద్గమై=పండ్లభారముల చేత, నమ్రాః=వంగినవి, భవన్తి=అగుచున్నవి. ఘనాః=మేఘములు, నవామ్బుభిః (ఉపలక్ష్మితాః సన్తః)=త్రోతస్సీతలో (గూడినవై), భూరి విలమ్బిహః=మిక్కిలి వేలాడునవి-జలభారముచే క్రిందుగా మిక్కిలితగ్గి సంచరించునవి యనుట, (భవన్తి=అగుచున్నవి). సత్పురుషాః = సజ్జనులు, సమృద్ధిభిః (ఉపలక్ష్మితాః అపి) = సంపదలతోఁ (గూడియున్నవారైనప్పటికిని), అనుద్ధతాః=ఉద్ధతిలేనివారు-ఉగ్రులుకానివారనుట, (భవన్తి=అగుచున్నారు). 'అనర్ధితాః' అను పాఠమునందు యాచింపఁబడనివారని యర్థము. పరులు తమ్ము యాచించుట నక్కఱలేకయే వారికి తాము హితములు నేయుదురని భావము. ఏవ=ఇది-ఈనమ్రత్వము మొదలైనవియనుట, పరోపకారిణాం=పరులకు హితమునేయుటయం దానత్తులైనట్టివారికి, స్వభావ ఏవ=స్వభావమే-స్వతస్సిద్ధమైనదేకాని తెచ్చి పెట్టుకొన్నది గాదనుట. *మహాత్ములకు పరోపకారమునేయుట స్వాభావికమగుటవలన వారుదానిచేఁగలుగుకేళమును కేళముగా గణింపరనుట. అలంకారము అర్థాంతరన్యాసము.

తే. తరువు లతిరసఫలభారగరుత గాంచు

నింగి వ్రేలుచు నమృత మొసంగు మేఘుఁ

డుద్ధతులు గారు బుధులు సమృద్ధిచేత

జగతి నుపకర్తలకు నిది సహజగుణము.

62

తా. పననసాలాదివృక్షములు ఫలభారములచే నమ్రములై (వంగి) యున్నవి. మేఘములు నూతనజలభారముచే క్రిందుగాఁదగ్గి యంతరిక్షమున సంచరించుచున్నవి. మజనులు సకలసంపదలతోఁ గూడియున్నవారైనను గర్వముచే మిట్టిపడువారుకారు. (లేక యాచింపఁబడకయే దానమునేయుదురు). ఈ నమ్రత్వము మొదలైనవి పరోపకారులకు సహజగుణములేకాని వేఱుకావు.

అవ. పరోపకారులకు ముఖ్యములైన యలంకారములను జెప్పచున్నాఁడు.

శ్లో॥ శ్రోత్రం శ్రుతేనైవ న కుణ్డలేన, దానేన పాణి ర్నతు కబ్జిణేన ।

విభాతి కాయః కరుణాపరాణాం, పరోపకారేణ న చన్దనేన ॥ 63

* పరోపకారాయ ఫలన్తి వృక్షాః పరోపకారాయ మాన్తి నద్యః । పరోపకారాయ చరన్తి గావః పరోపకారార్థ మిదం శరీరమ్॥' వృక్షములు ఫలించుటయు నదులు ప్రవహించుటయు గోవులు చరించుటయు పరోపకారము కాఁజే. ఈ శరీరము ను పరోపకారముకొఱకే; అనునచనము నిట తెలియునది.

టీ. కరుణాపరాజాం = దయాళువులైనవారికి-పరోపకారులకనుట, శ్రోత్రం = చెవి, శ్రుతేనవప = (ధర్మశాస్త్రములను) వినుటచేతనే, విభాతి = ప్రకాశించుచున్నది, కుండ లేన = (సుపర్ణ మణియమైన) కర్ణాభరణముచేత, న (విభాతి) = ప్రకాశింపదు. పాణి = చేయి, దానేన = (సత్పాత్రమునకుఁజేయు) దానముచేత, (విభాతి = ప్రకాశించుచున్నది), కబ్జ - జేన తు = కంకణముచేతనో, న (విభాతి) = ప్రకాశింపదు. కాయః = దేహము, పరోపకారేణ = పరులకు హితముచేయుటచేత, (విభాతి = ప్రకాశించుచున్నది), చన్దసేన = చందనముచేత - న (విభాతి) = ప్రకాశింపదు. మహాత్ములకు నశించునట్టి కుండలాదులు ఆభరణములు కావు. శాస్త్రశ్రవణము మొదలైనవియే వారికి సహజములైన యాభరణములని భావము. అలం. పరిసంఖ్యా.

తే. అమరుఁ జెవి శాస్త్రమునఁ గుండలమునఁ గాదు

వలయమున నొప్ప దీవిచేర వెలయుఁ బాణి

యుదుదయాధ్యుల మేను పరోపకార

కలన రాణించు గంధంబువలనఁ గాదు.

63

తా. దయాళువులైన పరోపకారశీలురయొక్క కర్ణములకు శాస్త్రశ్రవణమే యలంకారముకాని కుండలములుకాదు. వారిహస్తములకు సత్పాత్రదానమే యలంకారముగాని కడియములుకాదు. వారిదేహమునకు పరోపకారమే యలంకారముగాని కస్తురి పచ్చకర్పూరము మొదలైనవనితో మెదిసిన చందనపుఁ బూత కాదు.

అవ. 'అనర్థితాః సత్పురుషాః' సత్పురుషులు యాచింపఁబడకయే దానము చేయుదురు, అని చెప్పినదానినే మరల విస్తరించి చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ పద్మాకరం దినకరో వికచం కరోతి

చన్ద్రో వికాసయతి కైరవచక్రవాలమ్ ।

నాభ్యర్థితో జలధరోఽపి జలం దదాతి

సన్తః స్వయం పరహితే విహితాభియోగాః ॥

64

టీ. దినకరః = సూర్యుఁడు, నాభ్యర్థితః అపి = యాచింపఁబడనివాఁడైనను, పద్మాకరం = తామరతంపరను, వికచం = వికసించినదానినిగా, కరోతి = చేయుచున్నాఁడు. చంద్రః = చంద్రుఁడు, (అట్లే యాచింపఁబడనివాఁడైనను), కైరవచక్రవాలం - కైరవ = తెల్లగలువలయొక్క, చక్రవాలం = సమూహమును, వికాసయతి = వికసించుచున్నాఁడు. జలధరః = మేఘుఁడు, (యాచింపఁబడనివాఁడైనను,) జలం = జలమును, దదాతి = ఇచ్చుచున్నాఁడు - వర్షించుచున్నాఁడనుట, సన్తః = సత్పురుషులు, స్వయం = తమంతటనే - ఒకరిచే యాచింపఁబడకయేయునుట, పరహితే = పరులకు హితము

చేయుటయందు, విహిత అభియోగాః=చేయబడిన అభినివేశముగలవారు-పరోపకార మందు తమంతటనే యభినివేశముగలవారుగాని యొకరుచెప్పటచేత కాదనుట. ఇట్టి వారికి పరోపకారముచేయుట యుక్తమేయని భావము. అలం. అర్థాంతరన్యాసము.

తే. ద్యుమణి పద్మాకరము వికరచముగఁ జేయుఁ

గుముదహర్షంబు గావించు శ్రీ నమ్మతనూతి

యరితుఁడు గాక జల మిచ్చు నంబుధరుఁడు

నజనులు దారె పరహితాచరణమతులు.

64

తా. నూర్పుఁడు యాచింపబడకయే తామరలను వికసింపజేయుచున్నాఁడు. చంద్రుఁడును యాచింపబడకయే కలువలను వికసింపజేయుచున్నాఁడు. మేఘుఁడును యాచింపబడకయే జలమును గురియుచున్నాఁడు. కావున నత్పురుషులు ఒకరు కోరుటవలనఁగాక తమంతటనే పరులకు హితము నేయఁజొత్తురు.

అవ. పురుషులు తమతమవ్యాపారములంగలతారతమ్యమువలన నుత్తమమధ్యమాదిభేదములను బొందుచున్నారని చెప్పచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ఏతే సత్పురుషాః పరార్థఘటకాః స్వార్థాప్రతిత్యజ్య యే
సామాన్యాస్తు పరార్థ ముద్యమభృతః స్వార్థావిరోధేన యే ।

తేఽమీ మానుషరాక్షసాః పరహితం స్వార్థాయ నిఘ్నన్తి యే
యేతు ఘ్నన్తి నిరర్థకం పరహితం తే కే న జానీమహే ॥ 65

టీ. యే=ఏపురుషులు, స్వార్థా=తమసంతప్రయోజనములను, పరిత్యజ్య=విడిచి, పరార్థఘటకాః=పర=ఇతరులయొక్క, అర్థ=ప్రయోజనములను, ఘటకాః=ఘటించఁజేయు వారో-ఒడఁగూర్చునట్టికీలముగలవారో, ఏతే=(ఆ) వీరు, సత్పురుషాః=మంచిపురుషులు-పురుషులలో నుత్తములనుట. యేతు=ఎవరైతే, స్వార్థావిరోధేన-స్వార్థ=తమప్రయోజనములకు, అవిరోధేన = విరోధములేమిచే-భంగము కలుగకుండునట్లు- తమప్రయోజనముల నిర్వహించుకొనుచునేయునుట, పరార్థం=ఇతరులకొఱకు-ఇతరులప్రయోజనముల నిర్వహించుకొనకునుట, ఉద్యమభృతః=పూనికగలవారో, (తే=వారు), సామాన్యాః=సాధారణపురుషులైనవారు-మధ్యమపురుషులనుట, యే=ఎవరైతే, స్వార్థాయ = తమప్రయోజనముకొఱకు, పరహితం=ఇతరులకు హితమైనదానిని, నిఘ్నన్తి=నాశము నేయుదురో, తే అమీ=అవీరు, మానుషరాక్షసాః=మనుష్యులని చెప్పబడు రాక్షసులు-మనుష్యులని పేరు కలిగినను క్రూరాచారములను బట్టి రాక్షసులే యగుదు రనుట-పురుషులలో అధమ లని భావము. యేతు=ఎవరైతే, నిరర్థకం = నిష్ఫలముగా - ఏప్రయోజనముగాని కలుగక పోయినను అనుట, పరహితం=ఇతరులకు హితమైనదానిని, ఘ్నన్తి=చెడఁగొట్టుచున్నారో,

తే = వారు, కే = ఎవరో - ఎట్టివారో, న జానీమహే = ఎఱుగము - ఈ చెప్పబడిన ఉత్తములు మొదలైన మూడువిధములపురుషులకంబెను మీరు మిక్కిలి వేఱువిధముగా నుండుటవలన వీరి ఓట్టివారని తెలియజాలమనుట. కావుననే మీరు పరమనీచులని తెలియు నది. ఇట్లు చెప్పబడిన యుత్తమాదిపక్షములలో నేది మేలైనదో దానిని ఆయుష్మంతుఁడైనవాఁ డాశ్రయింపవలయు నని భావము.

మ. తమకార్యంబుఁ బరిత్యజించియుఁ బరార్థప్రాపకుల్ సజ్జనుల్
దమకార్యంబు ఘటించుచుకా బరహితార్థవ్యాపృతుల్ మధ్యముల్
దమకై యన్యహితార్థఘాతుకజనుల్ దైత్యుల్ వృథాన్యార్థభం
గము గావించెడువార లెవ్వరొ యెఱుంగగ శక్యమే యేరికీన్. 65

తా. తమకార్యములను విడిచి పరులప్రయోజనముల నొడఁగూర్చునట్టివారు తమములు. తమకార్యములకు భంగము లేకుండ నెఱవేర్చుకొనుచునే యితరులకార్యములను నైతము నిర్వహించుటకుఁ బూనునట్టివారు మధ్యములు. తమకార్యముల నెఱవేర్చుకొనుటకొఱకై పరులకార్యములను జెడఁగొట్టువారు మనుష్యులనఁబడురాక్షసులేగాన నధములు. తమ కేప్రయోజనముగాని కలుగకయే పరులకార్యములను జెఱుచునట్టివారని ఎట్టివారని చెప్పవచ్చునో తెలియకున్నది.

అవ. నిజమైన మిత్రునియొక్క లక్షణములను జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ పాపాన్ని వారయతి యోజయతే హితాయ
గుహ్యం నిగూహతి గుణాః ప్రకటికరోతి ।

ఆపద్గతం చ న జహాతి దదాతి కాలే

నన్మిత్రలక్షణ మిదం ప్రవదన్తి నన్తః ॥

66

టీ. పాపాత్ = పాపముచేయుటవలనఘండి, నివారయతి = నివర్తింపజేయుచున్నాఁడు - ధర్మోపదేశముచేత దుష్కర్తములందు ప్రవర్తించుటను విడుచునట్లుచేయుచున్నాఁడనుట, హితాయ = సత్కర్తములనుజేయుటకొఱకు, యోజయతే = ప్రవర్తింపజేయుచున్నాఁడు, లేక, హితాయ = మేలు (ఒనఁగూర్చుకొనుట) కొఱకు, యోజయతే = పురికొల్పుచున్నాఁడు అనియు నర్థము చేయవచ్చును, గుహ్యం = గోప్యమైనదానిని - రహస్యమును, నిగూహతి = దాచుచున్నాఁడు - దానిని ఎక్కడను వెలిపుచ్చుడనుట, గుణాః = సౌశీల్యము మొదలైన మంచిగుణములను, ప్రకటికరోతి = ప్రకటనముచేయుచున్నాఁడు - అందఱికిఁ దెలుపునేగాని దాచఁడనుట, ఆపద్గతంచ = మిక్కిలి సంకటమును పొందియున్నవానిని గూడ - ఆపదవచ్చినప్పుడునుగూడ యనుట, నజహాతి = విడిచిపెట్టఁడు, కాలే = (వ్యవసాదులుకలుగు) సమయమునందు, దదాతి = (కోరినదానిని) ఇచ్చు

చున్నాడు. ఇవం=ఇది-ఈపాపమునుండి నివర్తింపజేయుట మొదలైనవి యనుట, సన్నిత్రలక్షణం-సన్నిత్ర=నిజమైనట్లేహితునియొక్క, లక్షణం=స్వరూపముగా, సన్తః = సత్పురుషులు, ప్రవవన్తి=చెప్పుచున్నారు.

తే. అఘమువలన మఱియు హితార్థకలితుఁ

జేయు గోప్యంబు దాచుఁ బోరపించు గుణము

విడువఁ డాపన్ను లేవడిరవేళ నిచ్చు

మిత్రుఁ డీలక్షణంబుల ర మెలగుచుండు.

66

తా. పాపకృత్యములనుండి మఱియు, మంచికర్తము లాచరించునట్లుగాని మేలొనఁగూర్చుకొనునట్లుగాని పురికొలుపుట, రహస్యమును దాచుట, మంచిగుణములనే వెల్లడినేయుట, ఆపవకలిగినప్పుడుగూడ విడిచిపోకుండుట, వ్యసనాదులు కలిగినప్పుడు వలయుదాని నిచ్చుట, మొదలైనవి నిజమైనమిత్రునియొక్క లక్షణములని సత్పురుషులు చెప్పుదురు.

అవ. మరల నాసన్నిత్రలక్షణమునే ఊరనీరదృష్టాంతపూర్వకముగా వర్ణించుచున్నాడు.

శ్లో॥ ఊరేణాత్కగతోదకాయ హి గుణా దత్తాః పురా తేఽఖిలాః

ఊరోత్తాప మవేక్ష్య తేన పయసా స్వాత్మా కృశానౌ హుతః ।

గస్తుం పావక మున్నన న్త దభవ ద్దృష్ట్యా తు మిత్రాపదం

య్యుక్తం తేన జలేన శామ్యతి సతాం మైత్రీ పున స్త్వీదృశీ ॥ 67

టీ. ఊరేణ=పాలుచేత, ఆత్మ... కాయ-ఆత్మ=తన్ను, గత=పోయిన, ఉదకాయ=జలముకొరకు-తనతోఁగలుపఁబడినజలమున కనుట, పురా=ముందుగా, తే=ప్రసిద్ధములైన అఖిలాః=సమస్తములైన, గుణాః=(తీయఁదనము, తెల్లఁదనము మొదలైన తన)గుణములు, దత్తాపా=ఇయ్యఁబడినవిగదా. ఇట్లు తనగుణముల నిచ్చుటవలన పాలునకు జలముతో మైత్రికలిగెననుట. ఊరోత్తాపం=(కాఁగుటకై నిష్పనం దుంపఁబడిన) పాలుయొక్కసంతాపమును-పాలుకాఁగుటనని భావము, అవేక్ష్య=చూచి, తేనపయసా=ఊరముతోఁగలిసి యున్న జలముచేత, స్వాత్మా=తనశరీరము, కృశానౌ=అన్నియందు, హుతః = వేల్పఁబడి నది-హోమముచేయఁబడినది-మిత్రమగు పాలయొక్కసంతాపమునుజూచి తాళలేకనిప్పు రోఁబడి నకించెనుట-ఇగిరిపోయెనని భావము. తత్తు=ఆపాలును, మిత్రాపదం=మిత్ర మగుజలముయొక్క (యిగిరిపోవుటయనెడి) విపత్తిని, దృష్ట్యా=చూచి, పావకం=అన్నిని కూర్చి, గస్తుం=పోవుటకు, ఉన్ననః=ఉద్యుక్తమైనది, అభవత్=అయెను. నీరు ఇగిరి పోఁగా పాలు పొంగి పైకి వచ్చుచున్నదని భావము. తేన=ఆ, జలేన = జలముతోడ,

యు క్తంసత్ = కూడినదై, కామ్యతి = ఉపశమించుచున్నది - పొంగు తీసిపోవునని భావము. సతాం = సజ్జనులయొక్క, మైత్రీ = స్నేహము, ఈవ్యక్తిపునః ఇటువంటిదిగదా - ఒండొరుల వ్యసనములకుఁ దాళనట్టి స్వభావముగలది యనుట.

ఉ. శ్రీరము మున్ను నీటి కొనఁగెన్ స్వగుణంబులు దన్ను జేరుటన్
శ్రీరము దప్త మాట గని ర చిచ్చుతీరెన్ వెతచే జలంబు ను
ర్వారసువృద్ధిపత్రి గని ర వహ్ని జారం జనె దుగ్ధ మంతలో
నీరముఁగూడి శాంత మగు ర నిల్చు మాహాత్ములమైత్రీ యీగతిన్. 67

తా. పాలు తనతోఁగలసినజలమునకు తీయఁదనము తెల్లఁదనము మొదలైన తన గుణము లన్నిటిని ముందిచ్చి దానితో మైత్రీచేసికొనెను. పీచు నాపా లగ్నియందు మిక్కిలి తపించుటఁజూచి దానిమిత్రమగు జలము తాళలేక తనకరీరము నగ్నియందు హోమము చేసికొనెను. జలమున కిట్టియాపద వచ్చెనేయని పాలు దుఃఖించి తాను నగ్నియందుఁబడుటకుఁ దమకించుచుండఁగా నింతలో జలమువచ్చి దానితోఁగలియుట వలన నాపా లూఱడిల్లెను. సత్పురుషుల స్నేహముకూడ యిటువంటిదే యగును. [పాలుతో మొట్టమొదట జలము కలువఁబడును. పీచు పాలు ప్రాయ్యమింద కాంచఁ బడును. అది కాంగునపుడు జలమంతయు నిగిరిపోవును. అది యిగిరిపోఁగా పాలుపొంగి వైకివచ్చును. అప్పుడు జలమును జల్లఁగా పాలుపొంగక యణగిరిపోవును. ఈ వ్యవహారము శ్రీరసీరములకు స్వభావసిద్ధమైనది. ఆ రెంటికిని స్వాభావికమైన యీ వ్యవహారమును నొండొరులతాపమునకు తాళలేని హేతువుచేఁగలిగిన స్నేహవ్యాపారముగాఁగని యుత్తేజీంచి వర్ణించినాఁడు. కావున నిందు క్రియానిమిత్తక్రియాస్వరూపాత్తేజీ. ఈ యుత్తేజీ 'సతాం మైత్రీ పునస్తీవ్యధి' అనుచోఁగల అర్థాంతరన్యాసముచే నిర్వహింపఁబడుటవలన రెంటికిని విజాతీయసంకరమని తెలియునది.]

అవ. పరోపకారుల మాహాత్మ్యమును తెలుపునా పశ్యదిద్యాలి.
శ్లో॥ ఇతః స్వపితి కేశవః కుల మిత స్తదీయద్విపాం గంధాలయం
మిత శ్చ శరణార్థినాం శిఖరిణాం గణాః శేరతే! కమదు సంఖ్యద్యుక్తం
ఇతోఽపి బడబాసలః సహ సమస్తసంవర్తకై క్షిప్తాః 7-2-96
రహా వితత మూర్జితం భరసహంచ సిన్ధో ర్విప్రః

టీ. ఇతః = ఈదిక్కున - ఈప్రదేశమందనుట, కేశవః = విష్ణువు - సకలభువనములను గుఱియందుఁగలయట్టివాఁడని భావము. స్వపితి = యోగానుసంధానముతో నిభురించుచున్నాఁడు - యోగనిద్రపోవుచున్నాఁడనుట, ఇతః = ఈప్రక్కను - మఱియొకచో ననుట, తదీయద్విపాం - తదీయ = ఆవిష్ణువుయొక్క, ద్విపాం = (కాలశేమాది)

శత్రువులయొక్క, కులం=సమూహము, (ఉన్నది యని శేషము గ్రహింపవలెను). ఇతః= ఈప్రక్కను - మఱియొకచోటనుగూడ ననుట, శరణ అర్థి నాం = శరణముగోరి నట్టి, కిరిజాం=మైనాకాదిపర్వతములయొక్క, గణాశ్చ = సమూహములును, శేరతే= నిడించుచున్నవి. ఇతః=ఈప్రక్క-ఈయింకొకచోట, సమస్తసంపర్కకేసహ-సమస్త= సకలమైన, సంపర్కకేసహ = (ప్రళయకాలమందు జగత్తును దహించునట్టి) యగ్నుల తోడఁగూడ, బడబాసలః అపి = బడబాగ్నియును, (వసించుచున్నదని శేషము.) సిన్ధోః=సముద్రముయొక్క, వపుః=శరీరము, వితతం=(విష్ణువునంతటి పెనుమూర్తియుం డునట్టి స్థలమగుటచే) విరివియైనదియు, ఊర్జితం=(బడబాసలము నీరునంతయు త్రాగు చుండియుఁ దగ్గకుండుటవలన) మిక్కిలి వర్ధిల్లునృభాషముగలదియు, భరసహంచ=(మహా పర్వతములను పైతము భరించుటచే) బరువును వహింపఁజాలినదియును, అహో=ఆశ్చర్యము -కొలదిలేనిప్రభావము గలిగియుండుటచే మిక్కిలి యాశ్చర్యమైనదనుట. అలం. ఆప్ర ముతప్రశంస.

చ. ఒకయెడఁ బవ్వళించు హరిరీయొక్కయెడక వసియించు రాక్షస ప్రకరము లొక్కచో నడఁగుఁ శ బర్వతసంఘము లొక్కెడక బృలా హకములతోడ నుండు బడబాగ్నియు విస్తృత మూర్జితంబునుం
[ఒకటభరక్షమం బగుచు శ భాసిలు నొర సముద్ర మెంతయున్. 68

తా. సముద్రమునం దొకప్రక్క పదునాలుగుజగములు కడుపునంగల విష్ణువు యోగనిద్ర పోవుచున్నాడు. వేటొకప్రక్క నావిష్ణుని శత్రువులగు కాలకేయుఁడు మొదలైనవారిసమూహము ఉన్నది. ఇంకొకప్రక్క నింద్రాదులకువెఱచి శరణు గోరిపచ్చి దాగియున్న మైనాకాదిపర్వతసమూహములు పడియున్నవి. మఱియొకప్రక్క ప్రళయకాలమందు జగత్తును దహించి నశింపఁజేయునట్టియగ్నులతోఁగూడ బడబాగ్ని వసించుచున్నది. ఈవిషయములనుబట్టి చూడఁగా సముద్రముయొక్కదేహము అత్యంత విస్తారమైనదియు మఱిమఱి పెరుఁగునట్టిదియు మిక్కిలి భారమును వహింపఁజాలినది యునై యున్నది. ఏమాశ్చర్యము. [ఇందు లక్షయోజనముల కొలదిగల సముద్రమును కొలదిలేనికేశవాదివానప్రదేశముగాఁ జెప్పఁబడినదిగాన ఆధారముకంటె ఆధేయము పెద్దది యగుటచే అధికాలంకారమును.]

అవ. నిరతిశయ మైనపరోపకారశీలము గలవారిద్దఱే గనుక నాయుద్ధరిజన్తమే సఫలమైనదికాని తక్కినవారిది కాదని. చెప్పచున్నాడు.

శ్లో॥ జాతః కూర్మః సపకః పృథుభువనభరా యార్పితం యేన పృథం
శ్లాఘ్యం జన్త ధ్రువస్య భ్రమతి నియమితం యత్ర తేజస్విచక్రమ్ ।
సజ్జాతవ్యర్థపక్షౌః పరహితకరణే నోపరిష్టా న్నచాఘో

[బ్రహ్మాణోదుమ్మరౌన్త ర్భకవ దపరే జన్తవ్రా జాతనష్టాః ॥ 69

టీ. యేన = దేనిచేత - ఏకూర్తముచేత ననుట, పృథు...రాయ - పృథు = అధికమైన, భువనభరాయ = పదునాలుగులోకముల భారముకొఱకు - అంతటిభారమును మహిమచుట కొఱకు, పృథ్వీ = పీఠపు - తన పీఠపుఁజప్పయనుట, (ఇచట 'పృథు' కబ్బమును నేటుగా విడఁచి దానిని 'పృథ్వీ' మనకు విశేషణముగా గ్రహించిన 'పృథు పృథ్వం' విశాలమైనపీఠపు అనియర్థము.) అర్పితం = ఇయ్యఁబడినదో, నః ఏకః కూర్తః = ఆ ఒక్కకూర్తమే - ఆయాదివరాహవతార మొకటిమాత్రమే యనుట, జాతః = పుట్టినది - సార్థకమైనజన్మముగల దనుట - పదునాలుగులోకములను పీఠపుపై భరించియుండుటచే నని భావము - నిరంతరమును లోకములకన్నిటికిని క్రిందిపక్షమునం దుండుటవలన భరింపరాని యాభువనములభారముచేఁ గలిగినట్లేకమును సహించినట్టిదనుట, యత్ర = ఎవని యందు - ఏధునిపునియందు, తేజస్విచక్రం - తేజస్వి = జ్యోతిస్సులగు గ్రహనక్షత్రాదుల యొక్క, చక్రం = కంఠమారచక్రము, లేక, మండలము, నియమితంశత్ = నియోగింపఁబడినదై - ఏర్పఱుపఁబడినదై, భృమతి = తిరుగుచున్నదో, ధృవిన్య = అధునిపునియొక్క, జన్మ = జన్మము ను, క్లావ్యం = (నకలలోకములందును) బాగ్ దక్షత్క్కినది - గ్రహనక్షత్రమునంతయు మెలపుచుండుటచే నని భావము - నకలలోకములకును బాడవైన మేరువు యొక్క శిఖరమునకు శిఖామణియగు ధృవివుడు జ్యోతిశ్చక్రమునంతయు తన కధీనము చేసికొని నడపుచుండుట శ్రీ విష్ణుపురాణభాగవతాదులందుఁ బ్రసిద్ధము. అపరే = ఇతరులైన - ధృవిసూర్యములు తప్ప తక్కిన, జన్మపః = ప్రాణులు, పరహితకరణే = పరోపకారముచేయు విషయమందు, సజ్జాత...పక్షః - సజ్జాత = కలిగిన, వృథ = నిరర్థకమైన - ప్రయోజనము లేని, పక్షః = పక్షముగలవారు - పరహితముఁ జేయ నేరనిపక్షముం దున్నవారు, కాబట్టి, ఉపరిష్టాత్ = నమీఁదను లేరు - ద్రువునివలె ఉపరిభాగమందు వర్తించువారును గారు, అధశ్చ = క్రిందను లేరు - అధికూర్తమువలె క్రిందిభాగమున వర్తించువారును గారు. (మఱి యెట్టివారగుదురనిన), బ్రహ్మ...వత్ - బ్రహ్మణః = బ్రహ్మాండమనెడు, ఉదుమ్బర = తీర్తిపండుయొక్క, అస్తః = లోపలి, మశకపత్ = పురుగులవలె, జాతనష్టః = పుట్టినవారును నశించినవారును, అగుదురు అని శేషము. తక్కినవారికి జంతువులు అనుశబ్దము ప్రయోగించుట వారి నీచత్వము తోఁపించుటకొఱకుని తెలియునది, తక్కినవారు సాధించినదేయులేమిచే అత్తిపండులోనిపురుగులవలె నిరర్థకముగా పుట్టి చచ్చునట్టివానితో సాటియగుదురు గాన వారితోఁ బనియేమి యని భావము.

చ. వితతజగద్భరంబు దనగీపునఁ దాల్చినకూర్తనాథుఁడుకా
సతతము చంద్రభాస్కరులకేచక్రముఁ ద్రివృద్ధువుండు సజ్జనుల్
ప్రతిభ నజాండజంతుఫలరంధ్రవసన్తశకంబులట్లు నిం
దితవిఫలార్థసంగతి జరనించి నశించుఁ దదన్యజంతువుల్.

తా. అవతారములందు నైతము అధికారావతార మొకటియే సకలలికములను పీఠపుపై భదించియుండుటంజేసి సార్థకమైన జన్మముకలది. ఇతర దక్కినవానిజన్మముల మాట చెప్పనేల. ఇంతేకాక ధ్రువుఁడు మేరుపర్వతశిఖరముననుండి బ్యోతిశక్రము సంతయుఁ ద్రిప్పమండునుగాన నట్టివానిజన్మమును శ్లాఘ్యమైనది. ఈయిరువురు తప్ప పర హితమునేయుటయందు సమర్థులు కానితక్కినప్రాణులు ధ్రువునవలె మీఁదను లేక, యాదికూర్తమువలెఁ గ్రిందనులేక, బ్రహ్మాండము నడుమ నత్తిపండులోని పురుగులవలెఁ బుట్టి నశించువారే యగుదురు. కావున వానిజన్మములెల్ల నిరర్థకములే యగును. బ్రహ్మాండో దుమ్మరా నర్థశక' అనుచో యాపకము. 'మశకమత్ జాతనస్థాక' అనుచో ఉపమ. ఈరెంటికిని సంకరము.

అవ. విధేయులగువారిని బిలిచి వారికి నదాచారమును గఱపు చున్నాఁడు.

శ్లో॥ తృష్ణాం ఛిన్ధి భజ త్సమాం జహి మదం పాపే రతిం మా కృథాః
సత్యం బ్రూ హ్యనుయాహి సాధుపదవీం సేవస్వ విద్యజ్ఞనమ్ ।
మాన్యా న్నానయ విద్విజోఽప్యనునయ ప్రఖ్యాపయ ప్రశ్రయం
కీర్తిం పాలయ దుఃఖితే కురు దయా మేత త్సతాం చేష్టితమ్ ॥ 70

టీ. ఓయి జనుడా ! అని అధ్యాహరించుకొనవలయును. తృష్ణాం=ఆశను, ఛిన్ధి= (వైరాగ్యకాస్త్రముచేత) ఛేదించుము-లేనియెడల ననేకములైన యాకాపాశములచే కట్టు పడి క్లేశమును బొందుదువని భావము. తృష్ణయనఁగా లభింపరాని పరధనములు లభింప వలయునని యభిలాష. త్సమాం=ఓర్పున, భజ=సేవింపుము-పొందుమనుట-లేనియెడల నుగ్రభావముకలిగి కార్యములను జెఱచునని భావము. త్సమయనఁగా అడమానాదులు సంభవించునపుడు కలుగుకోపము నడంచుట. మదం = (విద్యవలనఁబుట్టిన) క్రొవ్వను, జహి=(విజ్ఞానముచేత) నాశముచేయుము- లేనియెడల వివేకము మాలి తగనికార్యమ్ము లందు ప్రవర్తించి యనర్థములను దెచ్చుకొందువని భావము. పాపే=పాపమునందు-పాప కృత్యములను జేయుటయందనుట, రతిం=ప్రితిని, మాకృథాః=(అజ్ఞానముచేత) చేయ కుము. అయితే 'ధర్మంచర' ఇత్యాద్యుపదేశవచనములచొప్పున సత్కర్మములను జేయుట యందే మనస్సునుంపుము-లేనియెడల నరకమునం బడుదువని భావము. సత్యం=నిజమును, బ్రూహి=చెప్పుము. 'సత్యం వద' అనువచనముచొప్పున యధార్థమునే చెప్పుము- లేని యెడల 'నాన్యతాత్వాతకంపరమ్-అన్యతముకంటె మించిన పాతకములేదు' అను న్యాయ మువలన అవివేకీత్యము కలుగుననిభావము. సాధుపదవీం=సన్మార్గమును, అనుయాహి=(ధర్మ కాస్త్రానుసారముగా) అనుసరింపుము-లేనియెడల దుర్మార్గమునఁ బ్రవర్తించుటవలన దోషము సంభవించుననిభావము. విద్యజ్ఞనం=(మంచి యుపదేశములచేత కృతార్థత్వమునకలిగించు

నట్టి) పండితమండలమును, సేవస్వ=బుద్ధిప్రసన్నతకొఱకు)శుశూషచేయుము- లే
యెడల బుద్ధి విశదముకామి పెద్దలకిత్తలేమి * మొదలైన దోషములు సంభవించున
భావము. మాన్యాక్ = పూజ్యులను, మానయ = తగినట్లు పూజింపుము-లేనియెడలక్రీ
ధర్మము ధనము అనునీమూఁడును పవలిపోవుననిభావము. విద్విషయః=శత్రువులనైనను.
ఇంక తక్కినవారిని జెప్ప నేలయునుట, అనునయ=ఉపలంఘించుము-ప్రసన్నులనుగాఁ జేయ
మనుట, 'నమ శ్చత్రోచ మిత్రేచ' అను పదముచొప్పున శత్రువులను నీయెడల కలఁ
లేనివారినిగాఁ జేసికొనుమనుట- లేనియెడల వారు నీలోపములను గనిపెట్టి తన్ములముఁ
కూలఁద్రోయుదురనిభావము. ప్రశ్రయం=గురువు లాచార్యులు మొదలైనవారి యెడల
నమ్రత్వమును-అడఁకువను, ప్రఖ్యాపయ=ప్రకటింపుము- 'గురౌనమ్రతా' అనునట్లు వినయ
మును జూపుమనుట-లేనియెడల దుర్విసీతుఁడనెడి యపవాదము కలుగుననిభావము
'ప్రచ్ఛాదయ స్వాస్థ్యశాక్' అను పాఠమున, సోంతగుణములను మూసిపెట్టుము(అనఁగా
చెప్పకొనకుము) అని యర్థము. కీర్తింపాలయ=జన్మసాఫల్యము కలుగుటకై కీర్తిఁ
నిర్వహించుటకుఁ బ్రయత్నముచేయుము-లేనియెడల భూమియందు 'కింజన్త కీర్తివివా
కీర్తి భేదిజన్త మేల' అనునట్లు భేదన్తృతుఁడనుపేరు కలుగుననిభావము. దుఃఖితే=దుఃఖము
గలవారియందు-ఇచట జాత్యేకపదము, దయాం కరు=కరుణసేయుము-దయ యనఁగా
నితరులదుఃఖములను బోగొట్టవలయుననెడియిచ్చ. 'దుఃఖిషు కరుణా' అను శాస్త్రము
చొప్పున కరుణచూపనియెడల చిత్తశుద్ధి కలుగదనిభావము. సతత=ఇది-తృప్త్యను ఛేది
చుట మొదలైనవి, సతాం=సజ్జనులయొక్క, చేష్టితం=వ్యాపారము-కావున నీవు సుజను
డనుకీర్తి పొందఁ గోరితివేనియిట్లు ప్రవర్తింపుము- లేనియెడల పురుషార్థములు నీకు లభిం
పవని యాశయము. 'సతాం లక్షణమ్' అని పాఠాంతరము.

శా. ఆశాసంహరణంబు నోర్చియు మదరత్నాగంబు దుర్దోషవాం
ఛాశూన్యత్వము సత్యముక బుధమతాశ్చారంబు సత్సేవయుక
వైశద్యంబును శత్రులాలనము మాన్యప్రీతియుం బ్రశ్రయ
శ్రీశాలిత్వము దీనులందు గృపయుక శిష్టాలికిక ధర్మముల్. 70

* 'యస్తు పర్యటతే దేశా న్యస్తు సేవేత పణ్డితాక్' । తస్య విస్తారతా బుద్ధి స్తైల
బిష్ట రివామ్భసి' ఎవఁడు దేశాటనము చేయునో, ఎవఁడు పండితులను సేవించునో, వాఁ
బుద్ధి నీటియందు నూనెబొట్టువలె విస్తరించును; అనుట యూహ్యము.

† 'అపూజ్య యత్ర పూజ్యస్తే పూజ్య క్షైవాపమానితాః । అయశో మహ
దాపొత్తి ధనా ధర్మచ్చ హీయతే' ఎవనిచే పూజ్యులుకానివారు పూజింపఁబడుదురో
పూజ్యులైనవా రపమానింపబడుదురో వాఁడు మిక్కిలి యపకీర్తిని బొందును. ధనమును
ధర్మమును ఊఁచినవాఁ డగును; అనుట యిట గ్రాహ్యము..

తా. శేరాసను ద్రుంచుట, ఓర్పు కలిగియుండుట, విద్యవలనిమదము నడంచుట, పాపకృత్యములందు ప్రీతిలేకండుట, సత్యము పలుకుట, సన్మార్గము ననుసరించుట, పండితజనులను గొలుచుట, పూజ్యులను బూజించుట, పగవారిపైనను లాలించి కలంక దేర్చుట, పెద్దలయెడల నడచుచుంజూపుట, కీర్తిని రక్షించుకొనుట, దుఃఖితులయెడ వసుసూపుట యను నివి యెల్ల సజ్జనులవ్యాపారములే యగును.

అవ. ఇటువంటివారు మిక్కిలి కొందఱే యని చెప్పుచున్నాడు.

శ్లో॥ మనసి వచసి కాయే పుణ్యపీయూషపూర్ణా

స్త్రిభువన ముపకారశ్రేణిభిః ప్రీణయంతః ।

పరగుణపరమాణూః పర్వతీకృత్య నిత్యం

నిజహృది వికసంతః సన్తి సంతః కియంతః ॥

71

టీ. మనసివచసికాయే=మనోవాక్కాయములందు-త్రికరణములందును, పుణ్య... పూర్ణా-పుణ్య=పుణ్యమునెడి, పీయూష=ఆమృతముచేత, పూర్ణా=నిండినవారు-త్రికరణములచేతను సత్కర్తృములనే యాచరించుటయం దానక్షిగలవారు రనుట, త్రిభువనం = మూడులోకములను-మూడులోకములం దున్నట్టిజనులనుట, ఉపకారశ్రేణిభిః=ఉపకార పరంపరలచేత, ప్రీణయంతః = సంతోషింపఁజేయుచున్నవారును, పర...అణూః-పర=ఇతరులయొక్క, గుణపరమాణూః=మిక్కిలి స్వల్పములయినగుణములను, పర్వతీకృత్య=కొండంతచేసి-గోరంతదానిని కొండంతనేసి యనుట, నిత్యం=ఎప్పుడును, నిజహృది=తమయంతఃకరణమునందు, వికసంతః=సంతోషించుచున్నవారును(అగు), సంతః=సత్పురుషులు, కియంతః = కొందఱే, సన్తి=కలరు-ఇటువంటి గుణసంపత్తి మిక్కిలి యరువగుటచే దీనిని గలవారు ఎక్కడనో ఒకరిద్దఱుగా నుండురేకాని తఱుచుగా నుండరని భావము.

చ. హృదయవచశ్చరీరముల శ నెంతయుఁ బుణ్యసుధాప్రపూర్ణులై
ముదము బహుపకారముల శ మూఁడుజగంబులకుఁ ఘటించుచుకొ
వదలక సాధుసద్గుణలీలంబులు గొండలు సేసి మెచ్చుచుకొ
మదిని వికాసయుక్తు లగురమాన్యులు గొండలు వైల్లు రిద్దరన్. 71

తా. పుణ్యమనెడి ఆమృతముచే నిండిన త్రికరణములు గలవారును, సుపకారములు పెక్కులాచరించి ముల్లోకముల సుల్లిసిల్లఁ జేయువారును, బరులగుణముల గోరంతలను గొండంతలుగాఁజేసి వర్ణించి మది నానందించువారును నగు సత్పురుషులు కొందఱే కలరుకాని పెక్కుండఁ గలుగరు.

ఇది నీతిశతకమునందు పరోపకారపద్ధతివర్ణన మున్నది స్తవమదశకము.



నీతిశతకము - ధైర్యపద్యతి.

శ్లో॥ రత్నైర్మర్మహాభేస్తుతుషుర్న దేవా, న భేజిరే భీమవిషేణ భీతిమ్ ।
సుధాంవినా నప్రయయు ర్విరామం, న నిశ్చితార్థాద్విరమన్తి ధీరాః॥

టీ. దేవా=దేవతలు, మహాభేః = మహాసముద్రముయొక్క-పాలనముద్రమును సంబంధించినట్టి యనుట, రత్నైః=కాస్తుభము మొదలయిన మణులచేత-లేక 'జాతౌ జాతౌ యదుత్కృష్టం తద్రత్న మితి కథ్యతే' 'ఒక్కొక్కజాతియందును ఎది మిక్కిలి మేలైనదో' అది రత్న మని చెప్పబడుచున్నది' అను వచనముచొప్పున విరావతము, ఉచ్చైశ్శృంగము, కల్పవృక్షము, కామధేనువు మొదలైన జాతిశ్రేష్ఠము లగువస్తువులచేత, న తుతుషుః = సంతుష్టి నొందినవారు కారు-సముద్రమును చిలుకునప్పు డని శేషము. భీమ విషేణ=భయంకరమైన కాలకూటవిషముచేత, భీతిం=భయమును, నభేజిరే=పొందిన వారు కారు-ఇది ధైర్యాతిశయమును సూచించుమాట. సుధాంవినా = అమృతము లేక-అమృతమును లభింపక యనుట. విరామం=ఉడుగుటను-చిలుకుట మానుటను, నప్రయయుః=పొందినవారు కారు-అమృతము పుట్టువఱకు చిలుకుటను వదలినవారు కారునుట-ఇది శీలసంపత్తిని సూచించుమాట. ధీరాః=ధీరులు-దిట్టలైనవారు, నిశ్చితార్థాత్=ప్రతిజ్ఞ చేసికొన్న కార్యమునుండి, న విరమన్తి = విరమింపరు. ధైర్యశీలసంపన్నులైనవారు పట్టినకార్యమును విడువక ఫలము గలుగువఱకు ప్రయత్నము చేయుచునే యుందురనుట. దేవతలును ధైర్యశీలసంపన్నులు గనుక వారును బట్టినకార్యము విడువకుండుట (అనగా అమృతము పుట్టువఱకు చిలుకుట వదలకుండుట) యుక్తమే యగు నని భావము.

తే. తనిసిరే వేల్పు లుదధి రతన్నములచేత

వెఱచిరే ఘోరకాకోలవిషముచేత

విడిచిరే యత్న మమృతంబు శ్ర వైడము దనుక

నిశ్చితార్థంబు వదలరు శ్ర నిపుణమతులు.

72

తా. పాలనముద్రమును జిలుకునప్పుడు దేవత లందలిరత్నములకు సంతోషింపక, యందుఁ బుట్టిన హాలాహల మనుభయంకరవిషయమునకు భయపడక, యమృతము పుట్టువఱకు చిలుకుటను జాలించినవారు కారు. ధీరులైనవారు తాముచేయ నిశ్చయించుకొన్న కార్యమును ఫలము గలుగువఱకును జేయక విడువరు. అలం. ఆర్థాంతరన్యాసము.

అప. నీచులు మొదలైనవారి వృత్తులను జెప్పచు తన్ములమున

ఈ శతకముందుఁ గొన్నియెడల ధైర్యము ప్రధానముగాను గొన్నియెడల భయము ప్రధానముగాను నిర్దేశింపబడుచున్న దని యెఱుంగునది.

‘ధీరులు పూనినకార్యమును విడువరు’ అని ముందు చెప్పినవిషయమునే గట్టిపఱచుచున్నాడు.

శ్లో॥ ప్రారభ్యతే నఖిలు విఘ్నభయేన నీచైః

ప్రారభ్య విఘ్నవిహతా విరమన్తి మధ్యాః ।

విఘ్నే ర్ముహుర్ముహు రపి ప్రతిహన్యమానాః

ప్రారబ్ధ ముత్తమగుణా న పరిత్యజన్తి ॥

73

టీ. నీచైః = అధములచేత, విఘ్నభయేన=విఘ్నములవలన భయముచేత, నప్రారభ్యతేఖిలు=ఆరంభింపఁబడదు - కార్యము అనిశేషము. మధ్యాః=మధ్యములు, ప్రారభ్య=(కార్యమును)ఆరంభించి, విఘ్నవిహతాః=నన్తః=విఘ్నములచే నడ్డుపఱుపఁబడినవారై, విరమన్తి = ఉడుగుచున్నారు - కార్యము చాలించుచున్నారనుట. ఉత్తమగుణాః = ఉత్కృష్టములైన ధైర్యము శీలము మొదలైనగుణములు గలవారు - పురుషక్రేష్టులనుట, విఘ్నే=విఘ్నములచేత, ముహుర్ముహుః=మాటిమాటికి, ప్రతిహన్యమానాః=అపి = కొట్టఁబడినవారైనప్పటికిని, ప్రారబ్ధం=ఆరంభించినదానిని, న పరిత్యజన్తి = విడిచిపెట్టరు. దేవతలును †ధైర్యము శీలము మొదలైనయుత్తమగుణములు గలవారేకాన కాలకూటము బడబానలము మొదలైన విఘ్నములచే కొట్టుపడినను అమృతము లభించునఱకు నారంభించిన మథనమును పరిత్యజింపకుండుట యుక్తమేయని యీ చెప్పఁబడిన రెండుశ్లోకములచే నేర్పడిన యాశయము.

శ్లో. ఆరంభింపరు నీచమానవులు విఘ్నాయాససంత్రస్తులై

యారంభించి పరిత్యజింతు రురువిఘ్నాయత్తులై మధ్యముల్

ధీరుల్ విఘ్ననిహన్యమాను లగుచుకా ర్ధృత్యున్నతోత్సాహులై

ప్రారబ్ధార్థము లుజ్జగింపరు నుమీ ప్రజ్ఞానిధుల్ గావునన్. 73

తా. అధములు విఘ్నములు కలుగు ననుభయముచేతఁ కార్యమునే యారంభింపరు. మధ్యములు కార్యమును ప్రారంభింతురుగాని నడుమ విఘ్నములు కలిగినేని దానిని విడిచిపెట్టుదురు. ధైర్యశీలాదిగుణములు గలయుత్తములు ప్రారంభించినకార్యమును విఘ్నములు మాటిమాటికిఁ గలిగినను విడిచిపెట్టరు.

అవ. ధైర్యశీలనంపన్నుఁడైనవాఁ డొకకార్యమునకుఁ బూనినపుడు సుఖదుఃఖములు కలిగిన సరకుసేయఁడు. అట్లు సరకుసేయకుండుట

† ‘మనసో నిర్వికారత్వం ధైర్యం సత్స్వపిపేతుషు’ మనస్సునకు వికారము కలిగించుపేతువులు కలిగియున్నను అది వికారము నొందకుండుటయే ధైర్యము. ఇతోచితమైన మంచినవ్వభావమే శీలము అని రెంటికిని భేదము నెఱుంగునది.

వలన నాకార్యమును సాధించుకొనునని చెప్పుచున్నాడు.

శ్లో॥ క్వచి త్పృథ్వీశయ్యః క్వచి దపిచ పర్యజ్ఞశయనః
 క్వచి చాఘాకాహారః క్వచి దపిచ శాల్వోదనరుచిః ।
 క్వచి త్కన్ధాధారీ క్వచి దపిచ దివ్యామృతధరో
 మనస్వీ కార్యాగ్రీ న గణయతి దుఃఖం న చ సుఖమ్ ॥

74

టీ. క్వచిత్ = ఒకానొకచోట, లేక, ఒకానొకప్పుడు, పృథ్వీశయ్యః = భూమియే
 శయ్యగాగలవాడును - కఠినమగు నేలపై పరుండువాడు ననుట, క్వచిత్ = ఒకా
 నొకచో, లేక, ఒకానొకప్పుడు; (ఇట్లే క్వచిచ్ఛబ్దమునకు మీఁదనెల్ల నర్థము తెలియునది)
 పర్యజ్ఞశయనః అపి = (హంసతూలికా) తల్పమున నిదురించుటగలవాడును - మిగుల
 మెత్తనిపరువున పరుండువాడు ననుట, క్వచిత్, కాక ఆహారః = కాయగూరలే యాహార
 ముగాగలవాడును - నీరసమైన యాహారముగలవాడు ననుట, క్వచిత్, శాల్వోదనరు
 చిరపి - శాల్వోదన = శాల్యన్నమునందు, రుచిః అపి = రుచిగలవాడును - షడ్రసోపేత
 మృష్టాన్నభోజనముచే సంతృప్తుడైనవాడుననుట, క్వచిత్, కన్ధాధారి = చింపిగుడ్డలను
 గూర్చి కుట్టినబొంతను ధరించినవాడును, క్వచిత్, దివ్యామృతధరోఽపి = ప్రకాశించు
 చున్న బంగారుపీతాంబరమును ధరించినవాడును (అగు), కార్యాగ్రీ = కార్యసిద్ధిని
 గోరునట్టి, మనస్వీ = ధీరుడు, దుఃఖంచ - (భూశయ్యాదులవలనగలుగు) దుఃఖమును,
 నగణయతి = సరకునేయడు, సుఖంచ = (పర్యంకశయనాదులవలనగలుగు) సుఖమును,
 నగణయతి = సరకునేయడు - సుఖదుఃఖములను సమముగాజూచి లక్ష్యపెట్టక కార్య
 మును సాధించుటయందే కనుగొని యుండుననుట.

మ. ఒకచో నేలను బవ్వలించు నొకచో నొప్పారు బూసెజ్జవై
 నొకచో శాకము లారగించు నొకచో నుత్కృష్టశాల్వోదనం టి
 బొకచో బొంత ధరించు నొక్కొకతటికీ నొక్కొక్కయొంబర శ్రేణి వైవే
 క్కకు రా నీయడు కార్యసాధకుడు దుఃఖంబుక సుఖంబుక మదిన్యోపు

తా. కార్యమును సాధింపఁగోరు ధీరుడు కష్టకష్టములను లక్ష్యపెట్టక యానెడి
 సందర్భములకుఁ దగినట్లు కట్టువైన నేలమీఁదఁగాని మృదువైన పరువునందుఁగా
 పరుండి నిదురించును. చనిలేని కాయగూరలనుగాని రసవంతమైన శాల్యన్నమునుగాని
 భుజించును. చింపిగుడ్డల బొంతనుగాని తళతళలాడు బంగారుపీతాంబరమునుగాని ధరిం
 చును. ఇట్లు కష్టము లైనవానివలనఁ గలుగు దుఃఖమునుగాని కష్టములు కానివానివలనఁ
 గలుగు సుఖమునుగాని సరకునేయడు. [ఇట్లు సుఖదుఃఖములను లక్ష్యపెట్టకుండుటవలన
 వానిచేఁ గార్యముచేడక నిద్రించుచున్నదని యాశయము.]

అవ. ధీరులైనవారు లోకులు నిందించినను గాని స్తుతించినను గాని న్యాయమార్గముననుండి చలింప రనుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ నిన్దస్తు నీతినిపుణా యది వా స్తువస్తు
లక్ష్మీః సమావిశతు గచ్ఛతువా యథేష్టమ్ |
అదైవవా మరణ మస్తు యుగాంతరేవా
న్యాయ్యా త్పథః ప్రవిచలన్తి పదం స ధీరాః ||

75

టీ. నీతినిపుణాః=నీతిశాస్త్రమునందు నేర్పరులైనవారు-నీతిని జక్కఁగా నెఱింగినవారనుట, నిన్దస్తువా = నిందింతురుగాక, యది = కాదేని, స్తువస్తువా = స్తోత్రము నేయుదురుగాక, లక్ష్మీః=సంపద, సమావిశతువా=కలుగునుగాక, (అధవా)యథేష్టం=ఇచ్చ వచ్చినట్లు-అడ్డపాటులేక, గచ్ఛతువా=పోవునుగాక, మరణం = మృతి, అద్యవీవవా = ఇప్పడేకాని, (అధవా)యుగాంతరేవా=కల్పాంతరముందుఁగాని, అస్తు=కలుగుఁగాక, ధీరాః=బుద్ధిశాలురు, న్యాయ్యాత్ = న్యాయముతోఁగూడిన, పథః=మార్గమునుండి, పదం = ఆడుగు-ఒక్కయడుగు పెట్టునంతమాత్రముగూడననుట, నప్రవిచలన్తి=చలింపరు-న్యాయ మార్గమును విడువకుండుటయే వారికి పరమార్థముగాని నిందాస్తోత్రములు కామనిభావము.

తా. నీతిప్రాధవిహారులైననిపుణుల్ ర నిందింపనీ మెచ్చనీ

ఖ్యాతిం జెందినసంపదల్ నిలువనీ ర గాఢంబుగా సాగనీ

ఘాతం బప్పుడ పొందనీ నియతిమై ర కానీ యుగాంతంబునక

నీతిశ్లాఘ్యుపదంబు దప్పరుగదా ర నిత్యంబు ధీరోత్తముల్. 75

తా. నీతివేత్తలు దూషించినను లేక భూషించినను, సంపద కలిగినను లేక తొలగి
సరణ మిప్పుడే కలిగినను లేక కల్పాంతరమునఁ గలిగినను, ధీరులైనవారు న్యాయ
మార్గమునుండి యొక్కయడుగుకూడఁ జలింపరు.

అవ. ధీరుఁ డనఁగా నెవఁడు? వాఁ డేమిసాధించు వనఁగా దానికిఁ
మధి చెప్పుచున్నాఁడు.

మ॥ కాన్తాకటాక్షవిశిఖా న ఖనన్తి యస్య
చిత్తం న నిర్దహతి కోపకృశానుతాపః |

కర్షన్తి భూరివిషయా శ్చ న లోభపాశై

ర్లోకత్రయం జయతి కృత్స్న మిదం స ధీరః ||

76

టీ. యస్య = ఎవనియొక్క, చిత్తం = మనస్సును, కాన్తా *కటాక్షవిశిఖాః -

* 'యద్గతాగతవిక్రా వివైచిత్ర్యేణ వివర్తనమ్ | తారకాయాః కలాభిజ్ఞానమ్'

కాస్తా=స్త్రీలయొక్క, కటాక్ష=కడగంటిచూపులనెడి, విశిఖాః=బాణములు, న ఖనన్తి=
 ప్రచ్ఛవో-మోహింపఁజేయువోయనుట, కోప...తాపః=కోప=క్రోధమనెడి, కృశాను=
 అగ్నియొక్క, తాపః=తాపము-వేడిమి, ననిర్దహతి=దహింపవో-వ్యాకులపెట్టవోయనుట,
 భూరివిషయాః=బలవత్తరములైన శబ్దము రసము మొదలైన యింద్రియార్థములును, లోభ
 పాశైః=లోభములనెడి త్రాళ్లచేత - (లోభమనఁగా పరధనాపహరణమందు ప్రయ
 త్నము-అది బంధనపేతువగుటచే పాశముగా నూహింపఁబడినది), నకర్షన్తి=ఆకర్షిం
 పవో - (తర్షన్తి అనుపాతమున తృష్ణగలదిగాఁజేయవో యని యర్థము.) సః ధీరః = ఆ
 ధీరుఁడు, కృత్స్నం=సమస్తమైన, లోకత్రయం=స్వర్గము మొదలైన మూఁడులోకములను,
 జయతి=జయించుచున్నాఁడు-స్వాధీనములుగాఁ జేసికొనుచున్నాఁడనుట. వానికేదియు
 నసాధ్యముకాదని భావము.

ఉ. మానవతీకటాక్షశిత్రమార్గణముల్ విదలింపఁ జాల వె

వ్యానిమనంబు కోపమయివహ్ని దహింపదు లోభపాశసం

తానము మాల్వచందనవీరతానములున్ వెత సేయ నోప కె

వ్యానివశంబునన్ మెలఁగున్ వాఁడు జయించు జగంబు లన్నియున్.

తా. ఎవనిమనస్సు, పూవుబోఁడుల వాడిచూపులనెడి తూపులచే గాడకయు,
 గోపాగ్నిచేఁ గ్రాఁగకయు, శబ్దాదివిషయములందరిని లోభపాశములచే కట్టువడి
 పేరానపాలు కాకయు నుండునో, వాఁడే ధీరుఁడు. వానికి మూఁడులోకములును
 వశమై యుండును.

అవ. ధైర్యగుణమును దిరస్కరించుట యెట్లును యుక్తము
 కాదనుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ కదర్థితస్యాపిహి ధైర్యవృత్తే, ర్మశకృతే ధైర్యగుణః ప్రమార్జయన్ |

అధోముఖ స్యాపి కృతస్య వహ్ని, రాధః శిఖా యాతి కదాచిదేవ॥

తా. కదర్థితస్యాపి=తక్కువవఱుపఁబడినవాఁడయ్యను-అతిదుఃఖితుఁడైనను, ధైర్యవృ
 త్తేః ధైర్యముతో వర్తించునట్టివానియొక్క-ధీరునియొక్క, ధైర్యగుణః = ధైర్యమనెడి
 గుణము, ప్రమార్జయన్=తుడిచివైచుటకు-తక్కువవఱుచుటకనుట, నశకృతేహి=శకృతముగానే
 రదు. దీనికి దృష్టాంతమేమన, అధోముఖస్య=దిగుముఖముకలదిగా, కృతస్యాపి=చేయఁబడిన
 దైనను, వహ్నిః=అగ్నియొక్క, శిఖా = జ్వాల, కదాచిదేవ = ఒకప్పుడును, అధః=

కటాక్షం ప్రచక్షతే' నల్లగుడ్డు ఇటు నటు పోవుచును మరల వచ్చుచును నిలుచుచును
 ఇట్లు విచిత్రముగా చీలినముతో తిరిగివచ్చుటయే కటాక్షము: అని భాషప్రకాశమునఁ
 జెప్పఁబడినది.

క్రిందుగా, నయాతి=పోదు-మీఁదనే ప్రసరించునుట- ఇట్లే ధీరుని ధైర్యగుణము ను నుండునని తెలియునది. అలంకారము-దృష్టాంతము.

తే. నియతిచేతఁ గదరితుం ర్ డయిన ధైర్య
పరునిధైర్యగుణంబు మానన్పంగఁ దరమె
క్రిందుసేయంగఁ బడినట్టికృష్ణపథుని
శీల లెందయిన మీఁదుగాఁ ర్ గెరలుఁగాదె.

77

తా. అగ్నిని దలక్రిందుగాఁ బట్టినను దానిజ్వాల క్రిందుగా ప్రసరింపనియట్లు ధీరుని నెంతతక్కుపపఱచినను వానిధైర్యగుణము తక్కువకాదు.

అవ. శీలము నశించుటకంటె మరణమునొంద యత్నించుటయే మేలనుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ వరం తుక్ష్ణాచ్ఛృక్ష్ణౌ ద్గురుశిఖరిణః కావపి విషమే

పతిత్వాయం కాయః కఠినదృఢదస్తే విదలితః ।

వరం న్యస్తో హస్తః ఫణిపతిముఖే తీక్ష్ణదశనే

వరం వహ్న్నా పాతస్తదపినకృతః శీలవిలయః ॥

78

టీ. అయం=ఈ, కాయః=దేహము, గురుశిఖరిణః=మిక్కిలి పొడవైన పర్వతము యొక్క, తుక్ష్ణాత్ శృక్ష్ణాత్ = పొడవైన శిఖరమునుండి, కావపి = ఒకానొక, విషమే = వికటమైన - ఒడుదుడుకైన, కఠిన దృఢదస్తే అస్తే = కఠినమైన తాతి నడుమ, పతిత్వా = పడి, విదలితః = తునుకలైనది (అయ్యోనేని), వరం=కొంతమేలు. హస్తః=చేయి, తీక్ష్ణ దశనే = విషాగ్నిచే నుగ్రమైన కోఱలుగల, ఫణిపతిముఖే = నర్పరాజయొక్క నోటియందు, న్యస్తః=పెట్టబడినది (అయ్యోనేని), వరం=కొంతమేలు, వహ్న్నా=అగ్నియందు, పాతః=పడుట-అగ్నిప్రవేశమనుట, వరం=కొంతమేలు, తదపి=అయినను, శీలవిలయః=మంచిన్వభావముయొక్క నాశము - మంచిన్వభావము విడిచి పెట్టుట, కృతః = చేయబడినది (అయ్యోనేని), న వరం=కొంచెమైనను మంచిదికాదు-ప్రాణనశకము కలిగినను శీలమును విడువరాదని భావము.

ఉ. ఉరుతరపర్వతాగ్రమున ర్ నుండి దృఢం బగుతాతిమీఁద న

త్వరముగఁ ద్రెళ్ళి కాయము హారతంబుగఁ జేయుట మేలు గాలిమే

పరిదొరవాతఁ గే లిడుట ర్ బాగు హుతాశనమధ్యపాతమున్

వర మగుఁ జారుశీలగుణావర్జన మర్హము గాదు చూడఁగన్. 78

తా. పొడవైనయొకపర్వతపుకొననుండి యొకానొకకఠినశలనడుమఁ బడి యుండు తునుకలుగాఁ జేసికొనుటయుఁ గొంత మే అనవచ్చును. బెడిదంట్టుగోఱలుగల

యాదిశేషనిముఖమునందుఁ జేయఁ జొనుపుటయుఁ గొంత మేలనవచ్చును. అగ్నిజొచ్చుటయు మేలనవచ్చును. కాని, శీలమును విడుచుటమాత్రముకొంచమైననుమంచిదికాదు.

అవ. శీల మత్యంతావశ్యక మైనదని చెప్పఁబడినదిగదా. అది యుండుటవలనఁ గలుగు లాభమేమి ? అని యడుగఁగా దానికిఁ జెప్పచున్నాఁడు.

శ్లో॥ వహ్ని స్తస్య జలాయతే జలనిధిః కుల్యాయతే తత్త జా
స్తేరుః స్వల్పశిలాయతే మృగపతిః సద్యః కురక్షాయతే ।
వ్యాలో మాల్యగుణాయతే విషరసః పీయూషవర్షాయతే
యన్యాక్లేఽఖిలలోకవల్లభతమం శీలం సమున్మీలతి ॥ 79

టీ. యస్య = ఎవనియొక్క, అక్లే = అవయవమునందు - శరీరమునందును, అఖి. . . తమం-అఖిలలోకం=సమస్తజనులకును, వల్లభతమం=మిక్కిలియు మనోహరమైన, శీలం=సత్వభావము, సమున్మీలతి=మిక్కిలియుల్లిల్లుచున్నదో, తస్య=వానికి-వానియెడ, వహ్నిః=అగ్ని (దహించునట్టిదైనను), జలాయతే=జలమువలె నాచరించుచున్నది-జలమువలె చల్లనగుచున్నదనుట. జలనిధిః=సముద్రము (దాటరానిదైనను), తస్య=వానికి- (ఇట్లే మిఁద నొక్కొక్కదానికిని గూర్చుకొనవలయును), కుల్యాయతే=కాలువవలె నాచరించుచున్నది. తత్త జాత్=ఆక్షణముననే-ఆలస్యమునఁగాదనుట, మేరుః = మేరుపర్వతము, స్వల్పశిలాయతే=చిన్నజాయివలెనగుచున్నది, మృగపతిః=పింఛాము (మిక్కిలి హింసించు స్వభావముగల దైనను), సద్యః=అప్పుడే-తోడనే, కురక్షాయతే=జింకవలె నగుచున్నది. వ్యాలో=సర్పము (విషముచేతను రోషముచేతను భయంకరమైనదయ్యును), మాల్యగుణాయతే=పూదండవలె నగుచున్నది. విషరసః=విషద్రవము (ప్రాణములను హరించునట్టి దైనను), పీయూషవర్షాయతే=అమృతవర్షమువలె నాచరించుచున్నది-దుఃఖమును గలిగించునవియెల్ల శీలసంపన్నునికి సుఖమును గలిగించుచున్నవి. ఇదియే శీలమువలనఁ గలుగు పరమలాభమని భావము.

చ. అతనికి వార్ధికుల్య యగు శీ సగ్ని జలం బగు మేరుశైల మం ✓
చితశిలలీల నుండు మదరసింహము జింక తెఱంగుఁ దాల్చు గో
పితఘటి పూలదండ యగు శీ భీష్మ విషంబు సుధారసం బగు
క్షీతి జననవృత్తం బగునుశీల మ దెవ్వనియందు శోభిల్న్. 79

తా. సకలజనులకు సత్యంతమనోహరమైన శీలముకలిమిచే నెవ్వనిమూర్తియుల్లిల్లిచుండునో యట్టిపురుషునికి దహించునట్టియగ్ని జలమువలెఁ జల్లగను, దాటరానిపర్వతము చిన్న కాలువవంటిదిగాను, బొడవైన మేరుపర్వతము చిన్నజాతివంటిదిగాను,

హింసించునట్టి సింహము బెదరిపాటునట్టి జింకవంటిదిగాను, విషతోషములచే బెడిదమైన సర్పము సొంపైన పుష్పసరమువంటిదిగాను, విషద్రవ మమృతపర్వమువంటిదిగాను నిట్లు దుఃఖహేతువులైనవన్నియు సుఖప్రదములుగా నగును. ఇచట కృష్ణార్థమువలన జౌహవ్య ప్రతీతి కలుగుటచే నుపమాంకారము.

అవ. శీలనంపన్ను లగువారికి నెవ్వడును సంతాపము గలుగదని చెప్పుచున్నాడు.

శ్లో॥ ఛిన్నోఽపి రోహతి తరుః, క్షీణో వ్యుపచీయతే పున శ్చవ్యః ।

ఇతి విమృశ స్త స్సన్తః, స స్తవ్యస్తే న విప్లుతా లోకే ॥ 80

టీ. తరుః=వృక్షము, ఛిన్నస్సన్నపి=చేదింపఁబడినదైనను, పునః=మరల, రోహతి=పైకిపోవుచున్నది-పెరుఁగుచున్నదనుట. చవ్యః = చంద్రుఁడు, క్షీణస్సన్నపి = కృష్ణపక్షమునందు నానాటికిం గృశించినవాఁడైనను, పునః=మరల, ఉపచీయతే=పెరుఁగుచున్నాడు. ఇతి=అనియిట్లు, విమృశ స్తః=మనస్సునఁ దలపోయుచున్నవారైన, సన్తః=నత్పురుషులు-శీలనంపన్ను లనుట, లోకే=ఈలోకమునందు, విప్లుతాన్తః=నంకటము నొందినవారగుచు, స స్తవ్యస్తే = సంతాపమునొందరు. అయితే తరువృక్షములవలె తాము అభివృద్ధికి మఱియొకప్పుడు రాఁగూడునని తలంతు రనుట.

గీ. ఖండితం బయ్య భూజంబు ర మెండి మొలుచు

క్షీణఁ డయ్యను నభివృద్ధి ర జెందు సోముఁ

డివిధమున విచారించి ర యొడలు దెగిన

జనములకుఁ దాప మొందరు ర సాధుజనులు.

80

తా. చెట్టు చేదింపఁబడినను మరల పైకి పెరుఁగుట, చంద్రుఁడు కృష్ణపక్షమునఁ గృశించినను మరల వృద్ధి నొందుట, యను నీ రెండుదృష్టాంతములను మనస్సునఁ దలపోసినవారై శీలనంపన్నులు తమకు దుఃఖముకలిగెనేని తాపమునొందక తా మాతరు చంద్రులవలె ముందభివృద్ధికి రాఁగూడునని తలంచుచుండురు. [ఇప్పుడు క్షీణదశనొందినను పిదప వృద్ధి నొందుదుమను విమర్శవలన వారికి సంతాపమే కలుగదని యాశయము.]

అవ. శీలమే సమస్తభూషణము లని చెప్పుచున్నాడు.

శ్లో॥ విశ్వర్యస్య విభూషణం నుజనతా శౌర్యస్య వాక్స్యమో
జ్ఞాన స్యాపశమః శ్రుతస్య వినయో విత్తస్య పాత్రే వ్యయః ।
అశ్రోధ స్తపనః క్షమా ప్రభవితు ర్ధర్మస్య నిర్వాజితా
సర్వేశామపి సర్వకారణ మిదం శీలం షరణ భూషణమ్ ॥

టీ. ఐశ్వర్యస్య = స్వామ్యమునకు - పతిత్వమునకు, సుజనతా = సుజనత్వము - మంచి తనము, విభూషణం = అలంకారము - దుర్జనత్వ మలంకారము కాదనుట. శౌర్యస్య = శూరత్వమునకు, వాక్స్యం = వాక్కు - యొక్క - నియమము - మితభాషిత్వమునుట, భూషణము - అనంబద్ధప్రలాపములాడుట కాదనుట. జ్ఞానస్య = తెలివికి - ఇది చేయఁదగును తగదు అను వివేకమునకు, లేక, అత్త విషయజ్ఞానమునకు, ఉపశమం = శబ్దాది విషయము లందు ఆశలేమి, విభూషణము - విషయబోలుపత్వము కాదనుట. శ్రుతస్య = శాస్త్రమునకు, వినయః = అడఁకుప, భూషణము - గర్వోద్రేకము కాదనుట. విత్తస్య = ధనమునకు, పాత్రే = సత్పాత్రమునందు, వ్యయః = వ్యయము, భూషణము - నటవీటాడులందుఁ జేయు వ్యయము కాదనుట. తపస్ = చాంద్రాయణాదిరూప మైన తపమునకు, అక్రోధః = కోపములేమి, భూషణము - కోపశీలత్వము కాదనుట, ప్రభవితః = సమర్థుఁ డైనవానికి - సామర్థ్యమున కు, తూమా = ఓర్పు, విభూషణము - ఉగ్రత కాదనుట, ధర్మస్య = సత్పాత్రదానమునకు, నిర్వాణజతా = వ్యాజములేమి, భూషణము - ఒకసేపమునకై చేయుట కాదనుట. సర్వకారణం = ఐశ్వర్యము మొదలైన సమస్తమునకు మూలమగు, ఇహం = ఈ పూర్వోక్త మైమ, శీలం = శీలము, సర్వేషామపి = సకలపురుషులకును, పరం = (సౌజన్యాదులకంటె) సుత్కృష్టమైన, భూషణం = అలంకారము. కావున సర్వవిధముల శీలమునే యాశ్రయింప వలయు నని భాషము.

ఉ. జానుగ భూతికిం దొడవు సజ్జనభావము శౌర్యలక్ష్మికిఁ
మానము నీతి విద్యకు శరమంబు నుబుద్ధికి విత్తవృద్ధికిఁ
దానము చాల్చి శక్తికిని స ధర్మ నిరూఢి కదంభవృత్తియుం
బూనికతోడ సర్వగుణభూషణ మెన్నఁగ శీలమే నుమీ. 81

తా. స్వామిత్వమునకు సుజనత్వము, శౌర్యమునకు మితభాషిత్వమును, జ్ఞానమునకు శబ్దాదివిషయములందు రక్తిలేమియు, శాస్త్రజ్ఞులకు వినయమును, ధనమునకు సత్పాత్రవినియోగమును, తపమునకుఁ గోపములేమియు, సామర్థ్యమునకు సహనశీలత్వమును, ధర్మమునకు వ్యాజములేకుండుటయు నలంకారములు. శీలమునది ఐశ్వర్యము మొదలైన వానికన్నిటికిని మూలము గనుక సకలపురుషులకు నిదియే సౌజన్యాదులకంటెను మేలైన భూషణము - (ఐశ్వర్యము మొదలైనవిగల యాయాపురుషులకు వరుసగా సౌజన్యము మొదలైన యాయగుణములు భూషణములు. ఐశ్వర్యాదులకెల్ల శీలమే మూలము, గనుక నాయైశ్వర్యాదులు గలవానికి ఆసౌజన్యాదులకంటె నిదియే మేలైనభూషణ మని తాత్పర్యము.)

ఇది నీతిశతకమునందు ధైర్యపద్ధతివర్ణనమన్నది అప్రమదశకము.

నీతిశతకము - దైవపద్ధతి.

అవ. ధైర్యశీలములు రెండునుగూడ దైవాయత్తము లగుటం జేసి వానిని నిరూపించినపిదప దైవపద్ధతిని నిరూపించుచున్నాడు.

శ్లో॥ నేతాయస్య బృహస్పతిః ప్రహరణం వజ్రం సురాః సైనికాః

స్వర్గో దుర్గ మనుగ్రహః ఖలు హరే రైరావణో వారణః ।

ఇత్యాశ్చర్యబలాన్నితోఽపి బలభిర్భగ్నః పరైః సజ్గరే

తద్వ్యక్తం నను దైవమేవ శరణం ధిగ్ధిగ్ వృథా పారుషమ్॥ 82

టీ. యస్య=ఎవనికి, నేతా=నడపువాడు-హితాహితము లుపదేశించి తగినచారిన
ప్రవర్తింపజేయువాడనుట, బృహస్పతిః=బృహస్పతియో-ఎవడోయొకడు కాదనుట,
ప్రహరణం=ఆయుధము-పగతురనుగొట్టుసాధనము, వజ్రం=వజ్రాయుధమో-కొండల
అక్కలుగొట్టినను మొక్కవోనట్టి వజ్రాయుధమేకాని యేదో యొకయునుపసాధనము
కాదనుట, సైనికాః=సైనికులు, సురాః=దేవతలో - బలహీనులగు నీలోకపునుమ్యులు
కారనుట, దుర్గం=గుప్తిస్థానము, స్వర్గః=స్వర్గలోకమో-మన్నుతాళ్లు మొదలైనవానితోఁ
గట్టబడినదికాదనుట, అనుగ్రహః=రక్షించునానక్తి, హరేఃఖలు = హరివలననుండియో-
క్షుద్రదేవతవలననుండి కాదనుట-హరి యింద్రునిరక్షింపఁగోరుట నకలలోకాధీశ్వరుడగు
టవలననేకాని వానికిఁ ద్రుడుగాఁ బుట్టుటవలనఁగాదని హరిశబ్దప్రయోగము తెలుపు
చున్నది, వారణః=వీరుఁడు, విరావణః = విరావతమో-ఏదో యొకయేనుఁగుగున్న కా
దనుట, బలభిత్ = అట్టియింద్రుడు, ఇతి=ఇట్లు, అశ్చర్యబలాన్నితోఽపి = (ఇతరులకు
సాధారణము కానిదగుటవలన) అశ్చర్యమును గలిగించునట్టి శక్తితోఁ గూడినవాడైనను,
సజ్గరే=యుద్ధమునందు, పరైః=ఇతరులచేత-రాక్షసులచేతననుట, భగ్నః = భంజింపఁ
బడెను. తత్=కాబట్టి, వ్యక్తం=స్పష్టముగా, దైవమేవ=దైవమే, శరణంనను=రక్షకముక
దా-పారుషము రక్షకము కానుట. పారుషం=పురుషకారమును-పురుషప్రయత్నమును,
ధిగ్ధిగ్=ఛీ ఛీ (అనఁదగును.) వృథా=అదివ్యర్థము - అప్రయోజకమైనదగుటచే పా
ర్థవమేమియుఁ జేయనేరదని భావము.

గురుండు గురుండు వాలు శత్రుకోటి సుపర్వులు వాహినీపతుల్
సురభవనంబు గోట మధురసూదనుడు సయిదోడు దంతి ది
క్కరివతి గాఁ గ నొప్పుబలభూతియు దాయల కోడె నాజిహ్
శరణము దైవమే పురుషశక్తి నిరర్థక మెన్నిభంగులన్. 82

తా. ఇంద్రుని కాలోచనచెప్పమంత్ర బృహస్పతి. ఆయుధము కొండల అక్కలఁ
గొట్టినను మొక్కవోనట్లను. సైనికులు దేవతలు. దుర్గము స్వర్గము. అనుగ్రహించిన

వాఁడు సకలలోకాధినాథుఁడగు విష్ణువు. గజము విరాఁతము. ఇట్లాశ్చర్యకరమైన శక్తితోఁగూడినవాఁడైనను ఇంద్రుఁడు యుద్ధమునందు రాక్షసులచే భంగపడెను. కాఁబట్టి * దైవమే రక్షకమునుట స్పష్టముగాఁ దెలియుచుండుటవలన నీసీ ! పౌరుష మెంతియొప్పుకము. [ఇందు సాభిప్రాయవిశేషములవలన పరికరాలంకారము.]

అన. బంధమోక్షములకును హానివృద్ధులకును సైతము దైవమే కారణ మని చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ భగ్వాశస్య కరణ్ణ పిణ్డితనో ర్క్షానేన్ద్రియస్య తుథా

కృత్వాఘ్ని ద్వివరం స్వయం నివతితో నక్తం ముఖే భోగినః ।

తృప్త స్త త్ప్రిశితేన సత్వర మసా తేనైవ యాతః పథా

స్వస్థా స్తివత దైవమేవ హి పరం వృద్ధౌ త్తయే కారణమ్ ॥ ౩౩

టీ. ఆఘ్ని=ఎలుక, నక్తం=రాత్రియందు, వివరం=బిలమును, కృత్వా=చేసి-పెట్టె కనిభావము, కరణ్ణ పిణ్డిత తనో=పెట్టెయందు ముద్దగాఁ గూర్పఁబడిన దేహముగలదియు-తిరుగుటకును మేను చాచుటకును లేక కష్టపశయందున్నట్టి యనుట, కావుననే, భగ్న ఆశస్య=(తప్పించుకొనిపోవ వీలులేమిచే) చెడినమనోరథముగలదియు, తుథా=ఆఁకటిచేత, మ్లాన ఇన్ద్రియస్య=వాడినయింద్రియములు గలదియు-ఇంద్రియములపాటవము చెడినదియు ననుట, (అగు) భోగినః=సర్పముయొక్క, ముఖే=నోటియందు, స్వయమేవ = తనంతనే-దైవమేమున, నివతితః=పడినదాయెను. అసా=తగ్గునము, తత్ ప్రీశితేన = దాని (ఎలుకయొక్క) మాంసముచేత, తృప్తస్య=తృప్తినిొందినదై, తేనైవపథా=ఆదారానే-ఆబిలముదారి నేయనుట, సత్వరం=శీఘ్రముగా, యాతః=(బయటవచ్చిపాటి) పోయెను. (కాఁబట్టి, హేజనాః = జనులారా! అనిశేషము), స్వస్థాస్త్య = స్థిరచిత్తులై-నెచ్చు ద్వితోననుట, తివత = ఉండుండు, (ఏలనఁగా) వృద్ధౌ=వృద్ధియందును, త్తయే=క్షీణతయందును, దైవమేవ=దైవమే, పరంహి=ఉత్కృష్టమైనదిగాదా-ఉత్కృష్టమైన కారణముగదాయనుట-వేటాకటి కారణముగాదనిభావము. ఈ మామకభోగివృష్టాంతమును దలచుకొని వృథా పౌరుషములకు సంకటపడక, స్వస్థచిత్తులై యుండుఁడని యాశయము. ఉ. రాతిరి మూషకంబు వివరం బొనరించి కరండబద్ధమై భీతిలి చిక్కి యాన చెడి శివెద్దయు డస్సినపామువాత సం

* 'ఉద్యోగినం పురుషసింహ ముపైతి లక్ష్మీ దైవం ప్రధాన మితి కాపురుషా వదంతి! దైవం నిహత్య కురు పౌరుష మాత్మశక్త్యా యత్నే కృతే యది న సిద్ధ్యతి కోఽత్ర దోషః' అని పౌరుషమే యధికప్రధాన మైనదిగాఁ జెప్పటను పైశ్లోకము ఖండించుట తెలియనగును.

పాతముఁ జెందె దానిఁ దిని శ్రీ పాము దొలంగె బిలంబుత్రోవనే
యేతటి హానివృద్ధులకు శ్రీ నెక్కటి దైవము కారణం బగున్. 83

తా. ఒకనాఁటిర్పాత్రి యొకయెలుక యాహారము సంపాదించుకొనుట నొకపెట్టెకు రంధ్రముచేసి దానిలోనికిఁ దూతెను. అప్పుడంతకుమునుపే యొకపామాపెట్టెలో తగులుపడి యాకచెడి యిలుకటమువలన దేహమునంతయు ముద్దగాఁగూర్చుకొన్నదై యాకటివలన నింద్రియములపాటవమును దప్పి కృశించుచుండెను. అంతనది యాయెలుక ప్రవేశింపఁగానే పట్టుకొని దానిమాంసమును దిని తృప్తినిొందినదై యాయెలుకచేసిన రంధ్రముగుండనే బయటికి తప్పించుకొని పాటిపోయెను. ఇట్లేలుక యాహారమువెదకవచ్చి చిక్కుకొని చచ్చుటయు, చిక్కుకొని చావనున్ననర్ప మాహారమును దిని తప్పించుకొని బ్రదుకుటయు, నెలుకచేసినబాంధయే యది చిక్కుకొనుటకు సుపాయమును బాము తప్పించుకొనుటకు హేతువగుటయుఁ జూడఁగా దైవమే ముఖ్యకారణమై నిలిచి వృద్ధిక్షయములు కలిగించుచున్నదిగాని పురుషప్రయత్నమువలన నేమియులేదని తెలిసెడిని. కావున లోకులారా! యీనర్పమాషకదృష్టాంతమును దలఁచుకొని కష్టములు కలిగినయెడల వానికి దైవమే మూల మని తలఁచి దుఃఖింపక స్వస్థచిత్తులరై యుండుఁడు.

అవ. దైవభక్తి గలవానికిని లేనివానికిని గలుగు నవస్థలను జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ యథా కన్ధకపాతే నో, త్వత త్యార్యః పతన్నపి ।

తథా త్వనార్యః పతతి, మృత్ప్రిణ్డపతనం యథా॥ 84

టీ. ఆర్యః=పూజ్యుఁడు-దైవభక్తిగలవాఁడు, పతన్నపి=(ఏదేనొకకారణములచేత) పడుచున్నవాఁడైనను - తక్కువదశకు వచ్చుచున్నను అనుట, కన్ధకపాతేన=బంతిపాటుచేత-బంతి పడి పైకిలేచులాగున అనుట, యథాఉత్పతతి=ఎట్లుపైకివచ్చునో-ఉన్నతికి వచ్చునోయనుట, తథా=అట్లే, అనార్యః=పూజ్యుఁడుకానివాఁడు-దైవభక్తిలేనివాఁడనుట, మృత్ప్రిణ్డపతనం యథా = మట్టిముద్దయొక్క పాటువలె, పతతి=పడుచున్నాఁడు-తక్కువస్థితికి వచ్చుచున్నాఁడనుట.

క. కందుకము పూలె నుజనుఁడు

గ్రిందం బడి మగుడ మీఁదికి న్నెగయు నుమీ

మందుఁడు మృత్ప్రిండమువలె

గ్రిందం బడి యడఁగియుండు శ్రీ గృహత్యమునన్. 84

తా. బంతి క్రిందపడినను మరల పైకిలేచునట్లు దైవభక్తిగల పూజ్యుఁడు క్రిందు పడినను తిరిగి యున్నతికి వచ్చును. మట్టిముద్ద క్రిందఁబడి యట్లే యుండునట్లు దైవభక్తి లేనవాఁడు క్రిందుపడియే యుండును.

అవ. ద్వైవక్యప లేనివానికి నెక్కడఁగాని నుఖము కలుగదను చున్నాఁడు.

శ్లో॥ ఖల్వాటో దివసేశ్వరస్య కిరణైః సంతాపితో మస్తకే
వాఙ్మనో నేత్ర మనాతపం విధివశా త్తాలస్య మూలం గతః ।

తత్రా ప్యన్య మహాఫలేన పతతా భగ్నం సశబ్దం శిరః

(ప్రాయోగచ్ఛతి యత్ర ద్వైవమాతక స్తత్రైవ యా న్వాపదః॥ 85

టీ. ఖల్వాటః=బట్టతలవాఁడు, మస్తకే=తనతలయెందు, దివసేశ్వరస్య కిరణైః=నూ ర్యునియొక్క కిరణములచేత, సంతాపితస్య=మిక్కిలి తపింపఁజేయఁబడినవాఁ డగుచు, అనాతపం=ఎండలేనట్టి - నీడగలయనుట, దేశం=ప్రదేశమును, వాంఛక=కోరుచు, విధివశాత్=దైవయోగమున, తాళస్య=తాటిచెట్టుయొక్క, మూలం (ప్రతి)=మొదటిని (గూర్చి), గతః=పోయెను - తాటిచెట్టు క్రిందికి బోయియుండె ననుట, తత్రాపి= అచ్చటనుగూడ, పతతా=కాడ తునిగి పడుచున్న, మహాఫలేన=పెద్ద (తాటి) పండు చేత, అన్య=పనియొక్క, శిరః=తల, సశబ్దం = పటపట యను శబ్దముతోఁ గూడు నట్లుగా, భగ్నం=పగుల్పఁబడినది - పగిలెననుట. (దీనికి హేతువేమనఁగా), ద్వైవ మాతకః=దైవము ప్రతికూలముగా నుండువాఁడు, యత్ర = ఏచోటికి, గచ్ఛతి=పోవు చున్నాఁడో, తత్రఏవ=అచోటికే, ఆపదః=ఉపద్రవములుకూడ, ప్రాయః=బహుతర ముగా, యాన్తి=పోవుచున్నవి-దోషులకు వెఱచి యూరువిడిచి యడవికిఁబోయిన వానిని పులి పట్టుకొన్నట్లునుట.

మ. ధర ఖల్వాటుఁ డొకండు సూర్యకరసంగత ప్రపథానాంగుడై ✓

త్వరతోడఁ బఱునెత్తిచేరి నిలిచెన్ దాళద్రుమచ్ఛాయఁ ద

చ్చిరముం దత్ఫలపాతవేగమున విశ్చక్త శబ్దయోగంబుగాఁ

బారి దైవ్రాపహతుండు ప్రాచుకడకుం బోవుంగదా యాపదల్. 85

తా. బట్టతలవాఁడొకఁడు తనతల యెండచే గాలుటకుఁ దాళలేక నీడగలచో టిని గోరి నొకతాటిచెట్టుక్రిందఁజేరినను. దైవికముగా, అచ్చటికిఁ బోయియుండినను పెద్ద తాటిపండ్చొకటి మీఁదఁబడి వానితల పటపటమని బ్రద్దలయ్యెను. కావున దైవము ప్రతి కూలముగానుండువాఁ డెక్కడికిఁబోయిన నక్కడికి వానియాపదలుకూడ వచ్చునేగాని వానిని విడిచిపెట్టెను. (తలను ఎండసోఁకుననుండి తప్పింపఁజూడఁగా పండువేసి దానిని బగుల్పుట ప్రతికూలమగు దైవముయొక్క చేష్టితమని యూహించునది).

అవ. ఇట్లుండుటవలన ద్వైవమే బలీయమని నా యభిప్రాయ మని చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ గజభుజజ్జవిహజ్జమబన్ధనం, శశిదివాకరయో ర్గ్రహపీడనమ్ ।

మతిమతాం చ విలోక్య దరిద్రతాం, విధి రహో బలవానితి మే మతి॥

టీ. గజ భుజజ్జ విహజ్జమ బన్ధనం = ఏనుఁగులు సర్పములు పక్షులు వీనియొక్క కట్టువడుటయు, శశిదివాకరయోః = సూర్యచంద్రులయొక్క, గ్రహపీడనం = రాహు గ్రహముచే పీడింపఁబడుటయు, మతిమతాం = ప్రాజ్ఞులైనవారియొక్క, దరిద్రతాంచ = పేదరికమును, విలోక్య = చూచి, అహో = ఔరా, విధిః = దైవము, బలవాన్ ఇతి = బలీయ మైనది అని, మేమతిః = నాయభిప్రాయము - దైవమే యన్నిటికిని మూలమనిభావము.

తే. ఫణులు గజములుఁ బక్షులుఁ ర్ బట్టువడుట

రవి సుధాకరులకు నైనర్రాహుబాధ

బుద్ధిమంతల లేమియుఁ ర్ బొసఁగఁ జూచి

విధి బలాధ్యుఁ డటంచు భారవింతు మదిని.

86

తా. పట్టుకొనసాధ్యముకాని యేనుఁగులు సర్పములును పక్షులును గట్టువడుటయు, జగమునంతయు వెలిగించునంతటి మహిమగల సూర్యచంద్రులను రాహువు పీడించుటయు, మిక్కిలి బుద్ధికాలురైనవారికిఁ బేదరికము కలుగుటయును జూడఁగా, ఔరా! అందరికంటెను దైవమే బలీయమైనది, కానిచో నింతటిగజాదు లిట్టిపాట్లకు లోనగునాయని నేను దలంచుచున్నాను. అలం. అర్థాంతరన్యాసము, కావ్యలింగము.

అవ. దైవ మిట్లు చేయునేని యదికూడ తెలివిలేనిదియే యగునని తలఁచి చెప్పుచున్నాడు.

శ్లో॥ సృజతి తావ దశేషగుణాకరం, పురుషరత్న మలఙ్కరణం భువః ।

తదపి త త్త ణభణ్ణి కరోతి చే, దహహ కప్త మవణిత తా విధేః ॥ 87

టీ. (విధిః = దైవము), అశేష గుణ ఆకరం = సకల సద్గుణములకును గనియును (అనఁగా ఆశ్రయమును), భువః = భూమికి, అలఙ్కరణం = అలంకారమును, (అర్థ) పురుషరత్నం = పురుషుఁడను రత్నమును - పురుషశ్రేష్ఠుని అని భావము, సృజతి తావత్ = నిర్మించుచున్నాఁడుగదా. తదపి = అయినను - అట్లు సృజించినప్పటికిని, తత్ = ఆ పురుషరత్నమును, త్త ణభణ్ణి = త్త ణమాత్రమున భంగము నొందుదానినిగా, కరోతి చేత్ = చేయుచున్నయెడల, విధేః = దైవముయొక్క, అపణ్ణితతా = పాండిత్యములేమి - మూఢత్వమునుట, అహహ = అక్కటా, కప్తం = కప్తము. 'అహహ' మిక్కిలి విషాదమును దెలుపుటకొఱకని తెలియునది. ఇచట 'అశేషగుణాకరం', 'అలఙ్కరణం భువః' అను నీరెండు విశేషణములు పురుషరత్నం అను రూపకసమాసమునఁగల పురుషునికిని రత్నమునకును సమానములు.

క. గుణమణిఖని యగుపూరుష

మణి ధరణికి రవణముగ సమర్చిన విధి యా

నీతిశతకము - ద్వైవపద్ధతి.

గుణవంతుని వెనఁ దునిమిన

గుణహీనునిగాఁగ నెన్నుకొనఁదే ధాతన్.

తా. దైవము సకలగుణసంపన్నుఁడును జగమున కలంకారభూతుఁడగు పురుషశ్రేష్ఠుని నిర్మించినప్పటికిని వాని నతిత్వరల్లో నశించునట్లు చేయఁజేసి, కటకదానికిని చెలివిలేదు. ఏమి చేయవచ్చును. అబం. రూపకము.

అవ. ద్వైవయోగము నెట్లుగాని యతిక్రమించుట కష్టపఱచున్నాఁడు.

శ్లో॥ అయ మమృతనిధానం నాయకోఽప్యోషధీనాం

శతభిషగనుయాతః శమ్భుమూర్ధ్నోఽవతంసః ।

విరహాయతి న చైనం రాజయత్త్వో శశాఙ్కం

హతవిధిపరిపాకః కేన వా లజ్జనీయః॥

టీ. అయం=ఏఁడు-ఈ కనబడుచున్న చంద్రుఁ డనుట, అమృతనిధానం=అవమునకు స్థానమును, ఓషధీనాం=సంజీవిని మొదలైన మూలికలను, నాయకః=అపి = యును, శతభిషక్ అనుమాతః=నూఱురు వైద్యులచేత అనుసరింపఁబడినవాఁడు (చంద్రునికి నూఱువైద్యులు లేమిచే నట్లు చెప్పటవలన దోషముకలుగఁగా శతభిషనఁముచే ననుసరింపఁబడినవాఁడు అని యర్థాంతరమువలన దోషమునకు పరిహారము గ్రహింపలయును), శమ్భుమూర్ధ్నః=శివునియొక్క కిరస్సునకు, అవతంసః = కిరోఽభూషణమవనంతశాఙ్కం=పూర్వోక్తలక్షణములతోఁ గూడియున్న యీ చంద్రుని, రాజయత్త్వోక్షయరోగము, నచ విరహాయతి=విడువలేదుగదా. (కావున) హత...పాకః=హతః నష్టదైవముయొక్క-చచ్చినదైవముయొక్క, పరిపాకః=నియోగము, కేనవా=ఎవ్వని లజ్జనీయః=అతిక్రమింపఁదగినది - ఎవ్వనికిని అతిక్రమింపరాదనుట. 'హతవిధి' అను హతశబ్దము నిర్వేదపడుటను దెలుపుచున్నది. అనఁగా హేయముగాఁ దలఁచిచెప్పినవయని తెలియనగును.

చ. శతభిషగాఁఁగ నతత్రశంభువతంసము నయ్య నోషధి

తతులకు నాథుఁ డయ్యును సురధారసేవధి యయ్యుఁ దారకా

పతి దనరాజయత్త్వవరబాధలఁ బాపఁగ నోపఁ డక్కటా

హతవిధి కృత్య మెవ్వనికి ర్ నైన జగంబున దాటవచ్చునే.

తా. ఈ కనబడుచున్న చంద్రుఁడు అమృతముఁడను స్థానము. సంజీవిని ? నైన మూలికలకెల్ల రాజు వైద్యులొకనూర్ధ్వం కూడ నేయుండురు. సకలలోకశ్రేష్ఠుఁ

డగు శివునికి శిరోభూషణమైనవాఁడును, ఇట్టి యీ చంద్రుని తీయరోగముపట్టి విడువ
కున్నది. కాబట్టి పాడుదైవముయొక్క నియోగమును దప్పింప నెవరికిని దరముకాదు.

అవ. మనస్సును మెలపునదికూడ దైవమే యని చెలికానిని
చూచి చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ప్రియసఖి విప ద్దణ్డవ్రాతప్రపాతపరమ్పరా
పరిచయచలే చింతాచక్రే నిధాయ విధిః ఖలః ।

మృదమివ బలాత్పిణ్డీకృత్య ప్రగల్భకులాలవ

ద్భృమయతి మనో నో జానీమః కి మత్ర విధాన్యతి॥

89

టీ. ప్రియసఖి=ప్రియస్నేహితుఁడా! ఖలః=దుష్టుఁడైన, విధిః=దైవము, ప్రగల్భ
కులాలవత్=ప్రాధుఁడైన (అనఁగా ఆఱి తేజిన) కుమ్మరవానివలె, మనః= నామనస్సును,
మృదంశవ = మట్టివలె, బలాత్ = సామర్థ్యముతో, పిణ్డీకృత్య = ముద్దచేసి, విపత్
...చలే=విపత్=ఆపదలనెడి, దండ = కొయ్యలయొక్క, వ్రాతష్టే= సమూహముయొ
క్క, ప్రపాత=పాటులయొక్క, పరమ్పర=పరంపరయొక్క, పరిచయ=మచ్చికచేత-కూ
డికచేతననుట-విపత్తులనెడికొయ్య లొకటి వెనుక నొకటిగా పెక్కులు తన పైబడుచుం
డుటచేతననిభావము, చలే = తిరుగునట్టిదైన-దైవమనెడి కుమ్మరి విపత్తులనెడి కొయ్యలను
వరుసగా మీదపైచి కొట్టుటచే దిగుచున్నట్టియనుట, చింతాచక్రే = చింతయనెడి చక్ర
మునందు, నిధాయ=ఉంచి, భృమయతి=తిప్పచున్నది, అత్ర=ఇందు-ఈతిప్పటయం
డు, కిం విధాన్యతి=ఏమి చేయఁబోవుచున్నాఁడో- ఏమిచేయుట కిట్లు తిప్పచున్నాఁ
డో, నోజానీమః=ఎఱుఁగము.

చ. కలితవిపత్తిదండపద్రఘట్టనసేయుచు మన్నుకై వడిక

ఖలుఁడు విధాత పిండితముగగా నొనరించి నితాంతచింత యుక్

బలితపుసారెపై నిలిపి ర పాయక డెందము ద్రిప్పచున్నవాఁ

డలమి కులాలురీతిఁ దెలియం గలవారమె యేమిసేయునో.

89

తా. దుష్టమగుదైవ మొకయాఱితేజిన కుమ్మరివలె నామనస్సును బలిమితోఁ
బట్టి మట్టివలె ముద్దచేసి, యాపద లనియెడి కొయ్యగుదియలచే నెడతెగక కొట్టువడుట
వలనఁ దిగుచున్న చింతయనెడు చక్రమునం దునిచి త్రిప్పచున్నది. ఏమిచేయుట
కిట్లు తిప్పచున్నదో తెలియరాదు. [కుమ్మరితిప్పట కుండచేయుట కని తెలియును.
ఇదితిప్పట యెందులకో తెలియరాదనుట. దైవప్రాతికూల్యమువలన ఆపదలు సంభ
వించుటయు, అవి చింతను గలిగించుటయు, అచింత మనస్సును ద్రిప్పటయు ననెడి
వ్యవహారమును మట్టిని ముద్దచేసి చక్రమునఁబెట్టి తిప్పటయనెడు కుమ్మరివ్యాపారముగా
గవి రూపించినాఁ డని యెఱుంగునది.]

శ్లో॥ విరమ విరసాయాసా దస్తా ద్ధురధ్యవసాయతో

విపది మహతాం ధైర్యధ్వంసం యదీక్షితు మీహసే ।

అపి జడ విధే కల్పపాయే వ్యపేతనిజక్రమాః

కులశిఖరిణః త్సుద్రా నైతే న వా జలరాశయః ॥

90

టీ. జడ = ఓయి మందుడా! విధే = చైవమా, విపది=నీవు కలిగించిన యా పదయందు, మహాత్మనాం=మహాత్ములైనవారికి, ధైర్యధ్వంసం = ధైర్యము చెడుటను, ఈక్షితుం=కనుగొనుటకు, ఈహసే=కోరెదవు, (అనుట) యత్ = ఏదియో, -విరస ఆయా సాత్ = నిష్ప్రయోజనమైన ఆయాసముగల -మహాత్ముల ధైర్యమెట్టియాపద నేని దూలనేర దుగాన దానిని దూలించుటకైన యాయాసము వ్యర్థమే యగును కాబట్టి యట్టియాయా సముగల, అస్తాత్ = యీ -మహాత్ముల కాపదపుట్టించి వారి ధైర్యమును దూలంపజూచుట యనునట్టి యనుట, దురధ్యవసాయతః = చెడ్డపూనిక నుండి, విరమ=ఉడుగుము, వారి ధైర్య మును దూలించుట యనుభావిత మని వ్యప్తాంతముచే వ్యధపఱచుచున్నాఁడు. కల్ప అపాయే=కల్పాంతమునందు - కల్పాంతమునంటి మిక్కిలి సంకటమునందు-ఇంక తక్కినపుడు చెప్పనేల యని భావము, వ్యపే...క్రమాః - వ్యపేత = మిక్కిలిఁడిన - చెడిన యనుట, నిజక్రమాః అపి = తమమర్యాదలుగలవయ్యు -తమతమ మేరలు తప్పినట్టివయ్యు- భూమిని దాల్చియుండుట చెలియలికట్ట దాఁటిరాకుండుట యనుకట్టుపాలులను పదలిన వయ్యు, ఏతే = ఈ, కులశిఖరిణః = మహేంద్రాద్రాది సత్తులపర్వతములు గాని, జలరాశ యోవా=నప్తనముద్రములు గాని, త్సుద్రాః=నీచములు, న (ఖలు) = కావుగదా-అపుడు మేరలు తప్పినవయ్యు పిదప మిగుల తమతమ మరియాదలయందే వర్తించుచున్నవి చూడు మనుట. * లేక, 'అపి' అనునది సంబోధవాచకముగాఁగాని తక్కినవానికి 'కల్పపాయే వ్యపేతనిజక్రమాః త్సుద్రాః కులశిఖరిణః=కల్పాంతమునందు క్రమముతప్పినవియు కావుననే

* గాంధీర్యస్థైర్యాదులందు మహాత్ములకును సముద్రకులపర్వతములకును సామ్య ముఁజెప్పట కవులందు సామాన్యముగాఁ జూపట్టుచున్నది. కిరాతార్జునీయమున 'స్థిత్య తిక్రా నభీరూణి స్వచ్ఛా న్యాకులితాన్యసి తోయాని తోయరాశీనాం మనానిస మన స్విహమ్' అనియు, మహావీరచరితమున 'నకమ్పనై ర్ఘంఘూమరుతి కిల వాతిప్రతిదిశమ్! నమున్మార్చాసారాః కులశిఖరిణః కిచ్ఛిదపితే । న మర్యాదాన్తే యపి ప్రతిజహతి గాంధీర్య గరిమస్ఫురద్వార్చివోణః కలితమహిమానోఽమ్బునిధయః' అనియు సామ్యము వర్ణితము. కాన నీ సామ్యమును బ్రతిపాదించు మొదటియర్థము సరసముగా నున్నది. అయినను 'తతస్సముద్రతద్వేల స్ఫుర్వతః స్థావయన్తహిమ్' భాగవత-8-24, అనునట్లు సముద్రా

నీచములైనవియు నగు కులపర్వతములు, ఏలే=ఈ మహాత్ములు, న=కారు. జలరాశయోవా= (అట్లే అప్పుడు క్రమము తప్పటచే నీచములైన) సముద్రములుగాని, న=కారు-మహాత్ములు ఎప్పుడైనను సముద్రకులపర్వతములవలె నీచులై మేరతప్పవారు కారనుట - అనియు సర్థాంతరము. ఈదృష్టాంతమునుబట్టి ధీరధైర్యధ్వంసము అతిదుష్కర మగుటచే దానికై పూనుటవలన పట్టి ప్రయాసతప్ప వేటొక్కఁఫలము గలుగదనుట. రెండవయర్థమున, అలం. వ్యతిరేకము.

చ. దొనఁగులు వచ్చువేళ గుణార్ధుర్యుల ధైర్యగుణంబు సర్వముం
బన చెడు నంచుఁ జూచెదవు १ పాపపుదైవము యీదురాగ్రహ
వ్యసనము మాను మాను ప్రళయంబున వీతనిజక్రమంబు లై
నసి సెడ వించు కంతయును २ సాగరముల్ గులపర్వతంబులున్. 90

తా. మందబుద్ధి వైన యోదైవమా! మహాత్ములకు నీ వాపదలు కలిగించి వారి ధైర్యమును దూలింపఁగోరెదవు. నీ యీపూనిక పట్టిప్రయాసయే యగును గాని ఫలింప నేరదు గాన దీని నుడుగుము. ఏలన, కల్పాంతమున సప్తకులపర్వతములును సప్తసముద్రములును దమతమ మేరలు తప్పినను మరల నవి తమతమమేరలయందే యెఱుఁగయు నెలకొని వర్తించుచుండుటఁ జూడుము.

అవ. అయినను దైవమే శరణమనుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ దైవేన ప్రభుణా స్వయం జగతి య ద్యస్య ప్రమాణీకృతం
తత్ర స్యాపనమే న్ననా గపి మహా నైవాశ్రయః కారణమ్ |
సర్వాశాపరిపూరకే జలధరే వర్షత్యపి ప్రత్యహం
సూక్ష్మా ఏవ పతన్తి చాతకముఖే ద్విత్రాః పయోబిన్దవః || 91

టీ. ప్రభుణా=సమర్థుడైన, దైవేన=దైవముచేత, జగతి=లోకమునందు, యస్యః=ఎవనికీ, యత్=ఏది - ఏవస్తువు, ప్రమాణీకృతం=నిర్దేశింపఁబడినదో - ఏర్పఱుపఁబడినదో, తత్=ఆ వస్తువు, తస్య=వానికి, స్వయం=తనంతట, ఉపనమేత్ = కలసివచ్చును-తనంజి దొరుకును. మహా=గొప్పదైన, ఆశ్రయః = పట్టు-గొప్పవారి వాశ్రయించుట యనుట.

దులు ప్రళయకాలమున మేరలు దప్పటచే నీచము లగుననియు నట్టి నీచులు మహాత్ములు కారనియు-అనఁగా సముద్రాదులకంటె నతిశయించినవా రనియు, ప్రతిపాదించు రెండవయర్థము మఱింత సమంజసముగా నున్నది. మహాత్ములకుఁ గల యాయాతిశయమే గౌరవాగౌరవ వస్త్రేభ్యోఽపుర్వీ గుర్వీ తతోఽపి జగదణ్ణితస్తాద ప్యతిగరవః ప్రలయే ప్యచరా ఘహాత్తానః అనుటం దెలియనగు. 'మహేష్టో' మలయః సహ్యః సానుమా నృక్షపర్వతః | విశ్వేభ్య పారియాత్రక్ష్మ సదైతే కులపర్వతాః || అని కులపర్వతము లేదను, 'అపచేక్షు సురానర్హి ర్దక్షిణీరజల్కాః'వా అని సముద్రము లేదను గలవి.

మనాకో అపి=కొంచుమైనను, కారణం=సాధనము - గొప్పవారి నాశ్రయించుట గొప్ప ఫలప్రాప్తికి సాధనము, నైవ=కానేకాదు. ఇందులను దృష్టాంతము. సర్వా...రకే - సర్వ=సర్వలోకముయొక్క, ఆకా=మనోరథములను, పరిపూరకే=ఒడఁగూర్చునట్టి, లేక, సర్వాశాపరిపూరకే=సకలదిగంతములందును వ్యాపించినట్టి ఫలముగల అని యథాంతరము, జలధరే=మేఘము, ప్రత్యహం=ప్రతిదినము, షర్షతి సత్యక్షి=షర్షించుచున్నను, చాతకస్య=చాతకపక్షియొక్క, మఖే = నోట - చంచాపుటమునందు, సూక్ష్మే = అణువులైన, (అందును), ద్విత్రాః=రెండోమూఁడో (యైన), పయోబద్ధివః=జలకణములు-నీటిబొట్టు, పత్నీ=పడుచున్నది. అన్నిటికి దైవము నియామకమై యుండుటచే మన మాశ్రయించి నట్టి తక్కినవి యెంత పెద్దవియ్యు ఫలము సంతపెద్దవిగా నుండు నని తలంపరాదు. కావున దైవమే శరణ మని యాశయము.

తే. ఎవ్వనికి నిజగంబున నెంతఫలము

దైవకృత మగునది వైదు ౩ దప్ప కతని

గారణముగాదు వెనుఁబ్రాపున ఘనుని జేరు

చాతకమువాతఁ బడు నల్పజలకణములు.

91

తా. అన్నిటికిని శక్తిగలదైవము లోకమునం దెవనికి నేది గలుగునట్లు లేర్పరుచు చున్నదో యదియే వానికి దనంత దొరుకును. కావున గొప్పవారి నాశ్రయించుటచే గొప్పఫలము కొంచెమేనియుఁ గలుగు ననరాదు. ఎట్లన, నలుగడల వ్యాపించి యెల్లవారి కోరికలు నీడేరునట్లు మేఘము ప్రతిదినమును షర్షించుచుండియుఁ జాతకపక్షి నోట ర్షవం తేసి నీటిబొట్టు రెండోమూఁడో పడుచున్నవే కాని యంత కెక్కువ పడవు గదా.

ఇది నీతిశతకమునందు దైవపద్ధతివర్ణనమన్నది నవమదశకము.



నీతిశతకము - కర్తవ్యపద్ధతి.

అవ. 'దైవేన ప్రభుణా ఇత్యాదిసందర్భములచే దైవమే మిక్కిలి యావశ్యక మైనదని తెలుపఁబడినది. ఆదైవము కర్తవ్యముచే నియమింపఁ బడునదై యుండుటచే దానికి స్వాతంత్ర్యము లేదను నభిప్రాయముతో దైవపద్ధతిని నిరూపించినవెనుక కర్తవ్యపద్ధతిని నిరూపింపఁ గోరినవాఁ డై యందును, సర్వదేవతలను నియమించునది విధి యనియు నట్టివిధిని నియ మించునది కర్తవ్యమనియు, గర్తవ్యముయొక్క ప్రాబల్యమును దెలుపుటకై దేవాదికర్తవ్యవర్తంత మైనవరంపరను అనువిధించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ నమస్యామో దేవా న్నను హతవిధే స్తేఽపి వశగా

విధి ర్వద్యైః సోఽపి ప్రతినియతకర్తౌకఫలదః ।

ఫలం కర్తాయ త్తం కి మమరగజ్జైః కించ విధినా

నమ స్త త్కర్త్యభ్యో విధి రపి న యేభ్యః ప్రభవతి ॥

92

టీ. దేవాః=ఇంద్రదాదిదేవతలను, నమస్యామః = నమస్కరించుచున్నారము-
అయినను దేవతలకుమాత్రమే తుదముట్టు నమస్కరింపఁదగదు, వారినిసైతము నియమించు
నట్టిదైన దైవ మనునది యొకటియుండుటచే దానికిఁగూడ నమస్కరింపవలయు నను
చున్నాఁడు, తేఱిపి=వారును, హతవిధేః=పాడుదైవమునకు, వశగా నను=లోనైనవారు
గదా, కాఁబట్టి, విధిః=దైవము (కూడ), వద్యైః = పందనముచేయఁదగినది, సోఽపి=
అదికూడ-ఆదైవముకూడ, ప్రతి...లదః=ప్రతినియత = ఏర్పడుపఁబడిన-ఈ కర్తృమున
కీఫలమని ముందుగానే వేఱువేఱ నియమింపఁబడియున్నదైన (ఇది ఫలముతో నన్వయిం
చును), కర్త=కర్తముయొక్క, ఫల=ఫలమును, దః=ఇచ్చునది. ఆయాకర్తమునకు ప్రతి
నియతమైయున్న యాయాఫలమునుమాత్రము నియ్యఁజాలు నేకాని దాను స్వతంత్రముగా
నేదియు నియ్యఁజాలదనుట. ఫలం=ఫలమో, కర్తౌకయ త్తం = కర్తమునకులోనైనది-
కర్తమువలననే ఫలమొనఁగూడునుగాని మఱొకటిచే గాదనుట, కావున, అమరగ
జ్జైఃకిం=దేవతాసమూహములతోఁబ నేమి. 'ఫలం కర్తాయ త్తం యది కి మమరైః' అను పాఠ
మున 'ఫలము కర్తమునకులోనైనయెడల దేవతలతోఁబ నేమి' యనియర్థము. విధినాచకిం=
విధితోడనుబ నేమి-దేవతలను దైవమును ఫలమును దమంతటనిచ్చునధికారములేనివారుగాన
ఫలమునకై వారిని బ్రార్థించి యభివందనము చేయవలసినపని లేదనుట. తత్=కాఁబట్టి,
యేభ్యః=ఎవనివలన-ఏకర్తములయెడననుట, విధిరపి=దైవముకూడ, నప్రభవతి=చాలదో-
సమర్థమైనదికాదో-ఫలము తనంతనే యిచ్చుటకు నేరదుగావున తనంతనే యీఁజాలిన
కర్తమునకంటె శక్తికలిదిగాదోయనుట, కర్తేభ్యః=(అట్టి జ్యోతిష్ట్వమతపోదానాదిరూప
మైన)కర్తములకొఱకు, నమః=నమస్కారము-విధికంటె సమర్థమైనదిగాన నమస్కరింపఁ
దగినదనిభాషము-ఇచ్చటఁ బూర్వపూర్వములైనవి యు త్తరోత్తరములకు నుత్కర్షము
కలిగించుటచే నలంకారము మాలాదీపకము-ఇదియె 'ఉ త్తరోత్తర ముత్కర్షో భవేత్సారః
పరావధిః' అని సారాలంకారముగాఁ గావ్యప్రకాశమునఁ జెప్పఁబడినది.

చ. శిథిలత లేనిభక్తి నతిసేతుము వేల్పుల కాసుపర్వలుక

విధివశవర్తు లావిధియు १ విశ్రుతకర్మఫలప్రదాత య

య్యధికఫలంబు కర్తవశ १ మట్లగుటం బనియేమి వారిచే

విధి కధికంబు గర్హ మని १ వేమరు మ్రొక్కి భజింతుఁ గర్తమున్ .92

తా. సకలఫలములను నొసంగువారు దేవతలుగాన వారికి మ్రొక్కుదము. అయినను దేవతలు సైతము పాడుదైవమునకు లోనైనవారుగాన దైవమునకును మ్రొక్కుడఁదగును. ఈదైవమో కర్తమునకుఁబూర్వమే యేర్పడియుండునట్టిఫలము నిచ్చునదికాని వేఱుకాదు. ఆఫలమును గర్తమునకు లోనైనది. కాఁబట్టి యొకఫలముకొఱకు మనకు స్వతంత్రులు కాని దేవతలతోఁగాని దైవముతోఁగానిపనేమి? కాఁబట్టి దైవముకూడ దేనిని మీఱఁజాల దో యట్టికర్తములే మ్రొక్కుఁదగినవి గాన వానికే మ్రొక్కుదము.

అవ. విధికూడ కర్తములను మీఱఁ జాల దన్నవిషయమునే విస్తరించి చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ బ్రహ్మ యేన కులాలవ నియమితో బ్రహ్మజ్ఞభాణ్డోదరే

విష్ణు ర్ద్యేన దశావతారగహనే శ్రీప్రసాదహానజ్ఞుఁటే ।

రుద్రో యేన కపాలపాణిపుటకే భిక్షాటనం కారితః

సూర్యో భ్రామ్యతి నిత్యమేవ గగనేతస్మై నమః కర్తణే ॥ 93

టీ. యేన=దేనిచేత, ఏకర్తముచేతననుట, బ్రహ్మ=బ్రహ్మ, బ్రహ్మ...దరే=బ్రహ్మజ్ఞ భాణ్డ=బ్రహ్మాండమనెడు కుండయొక్క, ఉదరే=నడుమ, కులాలపత్ = కుమ్మరివలె, నియమితః=(వివిధవస్తువులను నిర్మించువాఁడుగా)నియోగింపఁబడెనో (బ్రహ్మ బ్రహ్మాండమనెడు కుండలోపల కుమ్మరివలె నియుక్తుఁడైనాఁడనుట యాభాసము. కుమ్మరి కుండలోపల నియుక్తుఁడగుటలేదుగదా. బ్రహ్మజ్ఞభాణ్డోదరే=మేలైన బ్రహ్మాండమనెడు కుండయందు- అనఁగా బ్రహ్మాండములనెడి కుండలను నిర్మించుటయందు'అను పాత ముచిత మని లోఁచెడి) యేన = దేనిచేత, విష్ణుః = విష్ణువు- కుక్షియందు నుభయజగములు గలయట్టివాఁడయ్యు ననుట, దశా...హనే= దశావతార=పదియవతారములచేత, గహనే=వారరాని-బహు ప్రయానకరములైన పదియవతారములు గలిగియుండుటచే ననుభవింప శక్యము కాని యనుట, మహానజ్ఞుఁటే = గొప్ప కష్టమునందు - పదియవతారము లెత్తుట యను పడరాని పెనుకష్టమునం దనుట, శ్రీప్రసాదహానజ్ఞుఁటే దశావతారగహనే' అనునన్వయమున 'మిక్కిలికష్టమైన దశావతారములనెడి యడవియందు' అని యర్థము. దీనికంటె పూర్వోక్తమైన యన్వయార్థములు సరసములు. యేన=దేనిచేత, రుద్రః=శివుఁడు-మృత్యువును జయించినవాఁడయ్యుననుట, కపాలపాణిపుటకే=పునుక యనెడి (అనఁగా బ్రహ్మశిరస్సు అనెడి) చేతిపాత్రయందు-పునుకనే బిచ్చ మెత్తుటకైన చేతిపాత్రగాఁ గలిగి యనుట, భిక్షాటనం=భిక్షమునకై తిరుగుట, కారితః=చేయింపఁ బడెనో, 'పుటకే భిక్షాటనం' పాత్రయందు బిచ్చమునకై తిరుగుట' అనుట యనంగతము. 'పుటకః భిక్షాటనం' పాత్రగలవాఁడై బిచ్చమునకై తిరుగుట అనియే పాతముండునని లోఁచెడి. లేక, 'పుటకే భిక్షాటనం'పాత్రయందు భిక్షాన్నమును గుడుచుచు

న్నాడు' అనుపాఠాంతరమును నుచితమే. అయినను, 'క్షీప్తః' 'నియమితః' అని మొదట కర్తారకములు ప్రయోగించి యిచట 'సేవతే' అని కర్తార్థకము నుంచుట ప్రక్రమభంగముగా న'కారితః' అనునదియే సరసము. (యేన=ఎవనిచేత), సూర్యః=సూర్యుఁడు-నకలలోకప్రకాశకుఁడయ్యును, (నియమితస్సృక్=నియోగింపఁబడినవాఁడగుచు), గగనే=ఆకాశమునందు, నిత్యమేవ=ఎప్పుడును-ఒకనిమిషమైనను విశ్రాంతిలేక యనుట, భ్రామ్యతి=తిరుగునో, తస్మై=ఆ-నకలమును నియమించునట్టియనుట, కర్తృణే=కర్తృమునకు, నమః=నమస్కారము. సర్వనియంతయైనదానికే నమస్కారము సేయఁదగునుగాన అట్టిదైనకర్తృమునకు నమస్కరించెద నని భావము.

చ. నలువ కులాలుభంగి నలీనప్రభవాండమునందు దేనిచే

నిలిచె దశావతారవనరనిష్ఠితుఁ డయ్యె మురారి దేనిచే

బెలుచు గపాలహస్తఁ డయి ర్ భిక్షుకుఁ డయ్యెఁ బురారి దేనిచే

నలరవి దేనిచే దిరుగు ర్ నాఘనకర్తృము వంద్యమే కదా. 93

తా. దేనిచేత బ్రహ్మ కుండవలెనుండు బ్రహ్మాండమునడుమ నుండి కుమ్మరివలె నానా విధవస్తువులు నిర్మించుటకు నియోగింపఁబడెనో, దేనిచేత విష్ణువు పదియవతారములైతొ పెనుకట్టమున కగ్రమయ్యెనో, దేనిచేత శివుఁడు పునుకను బాత్రగా చేతఁగొని బిచ్చమెత్తుటకుఁ దిరిగెనో, దేనిచేత సూర్యుఁడు నియుక్తుఁడై యొక్కనిమిషమునేపేసి నిలువక యెప్పుడు నాకాశమునఁ దిరుగాడుచుండునో, యట్టి సర్వనియమనశక్తిగల కర్తృమునకు నమస్కారము.

అవ. ఇట్లు రెండుశ్లోకములగర్తృము సకలనియంత యగుటచే నదియభివాదనము సేయఁదగిన దని నిరూపించి, తానును దాని కభివందనము సేసి, యిప్పు డది బహుశ్రేయస్సులకు హేతువై నదగుటచే నుపాదేయము నైనదని చెప్పుచున్నాడు.

శ్లో॥ యా సాధూం శ్చ ఖలాం కరోతి విదుషో మూర్ఖాహితాద్వేషిణః
ప్రత్యక్షం కురుతే పరోక్ష మమృతం హాలాహలం తత్ర శాతమ్ ।

తా మూరాధయ సత్క్రియాం భగవతీం భోక్తుం ఫలం వాఞ్ఞితం
హేసాధో వ్యసనై ర్దుశేషు విపులే ష్వాసాం వృథా మాకృథాః॥ 94

టీ. యా=ఏది-ఏసత్క్రియయనుట, ఖలాంశ్చ=దుర్జనులనుగూడ, సాధూ=సజ్జనులనుగాను, మూర్ఖా=అజ్ఞానులను, విదుషః=పండితులనుగాను, ద్వేషిణః=ద్వేషించువారిని, హితా=హితులనుగాను-మేలుకోతువారినిగా ననుట, పరోక్షం=మఱుకైనదానిని, ఇంద్రియములకు గోచరింపనిదాని ననుట, ప్రత్యక్షం=ఇంద్రియములకు గోచరింప

దానినిగాను, హాలాహలం=విషమును, తత్తజాత్=తోడనే-ఆప్పుడే యనుట, అమృతం=అమృతమునుగాను, కరోతి=చేయుచున్నదో, తాం=ఆ, భగవతీం=భగవతియగు, సత్క్రియాం=సత్కర్తమును, ఇక్రికామ్' అనుపాఠమున 'మంచివారిని జెడ్డవారినిగాఁ జేయుట మొదలైన సప్రకములు చేయఁజాలిన పైనట్టిది' యనునర్థము గ్రాహ్యము. 'సాధుస్సమర్థో నిపుణోవా' అని కాశిక; వాఙ్మితం=కోరినట్టి, ఫలం=ఫలమును, భోక్తం=అనుభవించుట కు-కోరిన ఫల మనుభవించఁదలంచితీవేని యనుట, ఆరాధయ=ఆరాధింపుము-అది సర్వఫల ప్రదాయని యగుటచేననుట, (అయితే) వ్యసనైః=ఆపదలచేత, విపులేషం=మిక్కిలియైన-మిక్కిలి యాపదలతోఁ గూడినవైన, లేక, 'వ్యసనైః' అనుటను క్రియావిశేషవివరణయముగా గ్రహించినచో 'మిక్కిలి యక్కఱలతో-చాల అక్కఱయైత్తుకొని, విపులేషం=అనేకములైన' అనియు సర్థ ముహ్యము, గుణేషం=రజస్సు లేమస్సు మొదలైనగుణములందు, వృథా=వ్యర్థముగా, ఆస్థాం=ఆస్థాని-ప్రయత్న ముననుట, మక్యథాః=చేయకుమా-గుణములు క్లేశకరములైన ఫలములనిచ్చునవిగాన వానికై పూనకుమనిభాషము. ఇచట ఖిలాదులను సాధువులు మున్నగువారినిగాఁ జేయుట అను అశక్యవస్తుకరణ ముండుటచే తద్రూపమైన విశేషాలంకార ముహ్యము.

మ. ఖిలునిక సజ్జనుఁగాఁగ మూర్ఖజను సంగ్రహ్యవంతునిం గాఁగ దాయల సన్నిత్రులఁ గా నగోచరము బ్రత్యక్షంబుగాఁ బ్రాణహృత్కలనం బైనమహావిషం బమృతముంరగాఁ జేయు సత్కర్తము-జ్వలనిపానిధివై భజింపుము వయస్యా వాంఛితార్థాప్తిన్. 94

తా. ఓయీ! నిపుణుఁడా! నీవు గోరినకోరిక బడయఁదలంచితీవేని యేది శుభములను దుర్జనులనుగాను, మూర్ఖులను బంధితులనుగాను, బగతులను హితులనుగాను, ఇంద్రియములకు గోచరింపనిదానిని గోచరించుదానినిగాను, హాలాహలమును నమృతముగాను తోడనే చేయఁజాలినదో యట్టి భగవతీని సత్క్రియను (మంచికర్తమును) నారాధింపుము. అట్లుగాక యనేకములైన సరజస్తమోగుణాదులను బట్టితీవేని యవి క్లేశకరములైన ఫలములనే యొనంగునుగాన వానికొఱకై మిక్కిలి యక్కఱతో వ్యర్థముగాఁ బాటుపడకుము.

అవ. వృద్ధియు హానియు దీనివలననే కలుగు ననుచున్నాడు.

శ్లో॥ శుభ్రం సద్గత్య సవిభ్రమా యువతయః శ్వేతాతపత్రోజ్వలాలక్ష్మీ రిత్యనుభూయతే చిర మనుస్యతే శుభే శరణి ।

విచ్చిన్నే నితరా మనజ్జకలహక్రీడాత్రుట త్తన్తుకం

ముక్తాజాల మివ ప్రయాతి ఝడితి భృశ్య ద్విశోదృశ్యతామ్॥ 95

టీ. శుభేకర్షణి=మంచికర్షము-మంగళమైన పురాకృతవిశేష మనుట, చిరం = చిరకాలముననుండి, అనున్యూతేనతి=కూడఁ గ్రుచ్చబడినదై యుండఁగా-అనునరించి వచ్చుచుండఁగా ననుట, శుభంసద్ద=నిర్మలమైనయిట్లును-తెలిగచ్చు మున్నగువానిచే నిగ నిగలాడు మేడలు మొదలైనవియునుట, సవిభ్రమా=విలాసముతోఁగూడిన, యవతయః= జవరాండ్రును, శ్వేతా...జ్వల-శ్వేత ఆతపత్ర=తెల్లని గొడుగుచేత, ఉజ్వలా=ప్రకాశించుచున్నట్టి - తెల్లనియొకగొడుగు చక్రవర్తులే ధరింతురుగాన ఏకచ్ఛత్రాధిపత్యముచే శోభిల్లునట్టి యనుట, లక్ష్మీ=లక్ష్మీయు-రాజ్యలక్ష్మీయుననుట, ఇతి=అని-అనునట్టియాచెప్పఁ బడినవి యెల్ల, అనుభూయతే=అనుభవించబడుచున్నది - జన్మాంతరకృతఫలము ఎడతెగక వచ్చుచుండఁగా నివియెల్ల ననుభవించబడుననుట. విచ్చిన్నే=(అశుభకర్మము) తెగిపోఁగా-నశింపఁగాననుట, నితరాం=మిక్కిలియు, అనన్త...తన్తుకమ్-అనన్తకలహ = మన్తధయధ్యము-మరుపోరు-మిక్కుటమైనరతి, (యనెడు) క్రీడా=కేళిచేత-బెట్టికమ్ముగా మరుకేళి నలుపుటచేతననుట, త్రుటత్=తెగు, తన్తుకం=దారముగల, 'అనన్తక్రీడా' అనుటయే చాలియుండఁగా 'కలహ'కల్పమునుగూడ ప్రయోగించుట దారము తెగునంతటి యాత్మక్రమమును నూచించుటకొరకని తెలియునది, ముక్తాజాలమివ=ముత్తైపు సరివలె, సద్దము మొదలైనవి, ఝడితి=తోడనే, దిశః=దిశలనుగూర్చి, భ్రశ్యత్=జాతిపోయిన దై-దారము తెగుటచే జాతిపడి నలుగడలఁ జెదరిపోయిన దై, అదృశ్యతాం=కానరాకుండుటను, ప్రయాతి=పొందుచున్నది - కానఁబడకపోవు ననుట. లేక 'దిశోదృశ్యతాం=దిక్కులయందుఁ గనఁబడుటను-అనఁగా చూపునకుఁదెలియక మూలలలో మాటుగాఁ బడియుండుటను, ప్రయాతి=పొందుచున్నది.' యని కాని, లేక; 'దిశః ప్రయాతి దృశ్యతామ్=దిక్కులనుగూర్చి పోవుచున్నది చూడుఁడు' అని కాని యర్థాంతరము లూహ్యములు. చూడుఁడు అనుచో వృద్ధిహాసులకు నిదియే కారణమగుట చూడుఁ డని భావము. ఇందు ముత్తైపునది సువమానముగాఁ దెచ్చుటచే దానికిని బొనఁగునట్లు ఉప మేయమునకు - 'అనున్యూతః-విచ్చిన్నః' అను విశేషణము లుంపఁబడినవని సారస్వము గ్రహించునది. అలం. ఉపమ.

చ. లలితనికేతనప్రియవిరలాసవతీధవళాతపత్రన

ద్విలసితవై భవం బనుభరవింపఁబడుకా నుకృతానువృత్తిచేఁ

జెలు వగుపుణ్యకర్తము నరశించిన నంగజసంగరత్నగుట

త్కలితగుణోరుహాక్షికనిరకాయములట్లు దొలంగు నంపదల్.

తా. పురాకృతమైన శుభకర్తృవిశేషము ఎడతెగక యనువర్తించుచుండఁగాఁ దెలిగచ్చుచే మెచ్చుటగుటకు మిడ్డలు మేడలును, నొయ్యారంబు గుటుకులేజవరాం ద్రును, ఏకచ్ఛత్రాధిపత్యముచే శోభిల్లునట్టి రాజ్యలక్ష్మీయు మొదలైనవి యనుభవింపఁ బడును. ఆకర్తృవిశేషము తీవ్ర పోయెనేని తోడనే యామిడ్డలు మొదలైనవి మిక్కుట మైన మరుకేళియందు దారముతెగి నలుగడల డెడలి కానరాకపోవు ముత్యపునదివలెనే మటుమాయ మగును.

అవ. ఇంక నీకర్తృముల నాచరింపఁ దగుప్రకారమును జెప్పు చున్నాఁడు.

శ్లో॥ గుణవ దగుణవ ద్వా కుర్వతా కార్య మాదా

పరిణతి రవధార్యా యత్నతః పణ్ణితేన ।

అతిరథసకృతానాం కర్తృణా మావిప త్తే

ర్భవతి హృదయదాహీ శల్యతుల్యో విపాకః ॥

96

టీ. గుణవత్ = గుణము కలిగినట్టికాని, అగుణవత్ = గుణములేనట్టికాని, కార్యం = కార్యమును, కుర్వతా = అనుష్ఠించుచున్నట్టి, పణ్ణితేన = పండితునిచేత - ఎటుకగల వానిచేత ననుట, పరిణతిః = పరిపాకము - ఆకార్యముయొక్క పర్యవసానమనుట, ఆదా = మొదట, యత్నతః = అతిప్రయత్నముచేత - పాచ్చరికతో ననుట, అవధార్యా = అలోచింపఁదగినది - ఒక కార్యమును మొదటనే దానిపర్యవసానమును ఆలోచించుకొని సిద్ధప మిక్కిలి యత్నముతో నారంభింపవలయు ననుట. అట్లుగాక, అతిరథసకృతానాం = మిక్కిలి త్వరతోఁజేయఁబడినట్టి, కర్తృణాం = కర్తృములకు - అవి గుణవంతములైననుగాని యని శేషమూహ్యము, ఆవిపత్తేః = మరణపర్యంతము - లేక, 'ఆవిపత్తేః = నిష్పత్తిపర్యంతము - అవియొనఁగూడువఱకును' అనియు నర్థాంతరము సరసముకాదు, శల్యతుల్యః = శల్యముతో నమానమై, హృదయదాహీ = మనస్సునకు సంతాపముకలిగించునట్టి, విపాకః = పరిపాకదశ - అతిత్వరగాఁ జేసినయెడల కార్యములకు మరస్సునకు బాధకరమైనట్టి పరిణామము, భవతి = కలుగును. కాన మొదట పర్యవసాన మిట్టిదగునని యాలోచించియే యొకకార్యము నారంభింపవలయుననియు నట్లుచేసిననే యది మనస్సునకు సమాధానకర ముగానుండు ననియు భావము. అలం. ఉపమ.

తే. నగుణనిర్గుణకార్యముల్ సలుపునుమతి

చేతఁ బరిణతి గడుఁ బ్రతీక్షింపఁ దగును

బరువకర్తృవిపాకంబు స ఫలముదనుక

హృదయము దహించు శల్యంబురీతి జగతి.

96

తా. ఎఱుకగలవాఁడు మంచిదో చెడుదో యొకకార్యమును జేయఁబూనినపుడు మొదట దాని కెట్టిపర్యవసానముగలుగునో యని మిక్కిలి ప్రయత్నముతో నాలోచించు కొనవలయును. అట్లుగాక యేకార్యమునుగాని ముందు వెనుక చూడక యతిత్వరతోఁ జేసిన యెడల నది మరణపర్యంతము శత్రుమువలె మనస్సు దహించునట్లుగాఁ బరిణమించును.

అవ. కాబట్టి సత్కర్తృము ననుష్ఠింపనివానికి బుద్ధి లేదను చున్నాఁడు.

శ్లో॥ స్థాల్యాం వైదూర్యమయాం పచతి తిలఖలీ మిన్ధనైశ్చన్దనాద్యైః
సౌవర్ణైర్లాజ్యలాగై ర్విలిఖతి వసుధా మర్కమూలస్య హేతోః॥

భిత్వా కర్పూరఖణ్డాన్ వృతి మిహ కురుతే కోద్రవాణాం సమన్తాత్
ప్రాప్యేమాం కర్తృభూమిం నభజతి మనుజో యస్తతోమన్దభాగ్యః॥

టీ. ఇమాం కర్తృభూమిం = కర్తృమాచరించుటకుఁ దగిన యీభూమిని, ప్రాప్య = పొంది, యః = ఏ, మన్దభాగ్యః = నిర్భాగ్యుఁడైన, మనుజః = మనుష్యుఁడు, తపః = చాంద్రాయణాదికర్తృరూపమైన తపమును, నభజతి = నేరింపఁడో - ఆచరింపఁడో యనుట, సః = అట్టివాఁడు, వైదూర్యమయాం = వైదూర్యమణులతోఁ జేయఁబడిన, స్థాల్యాం = వంటకుండలో, చన్దనాద్యైః = చందనము మొదలైన, ఇన్ధనైః = వంటకట్టి యల్లతో, 'చాన్దనై రిన్ధనాఘైః' అనుపాఠమున చందనసంబంధియైన కట్టెలసమాహములచే నని యర్థము, తిలఖలిం = తెలికపిండిని, పచతి = వండుచున్నాఁడు - వండునట్టి వానితో సమానుఁడనుట. సౌవర్ణైః = బంగారుమయములైన, లాజ్యలాగ్నైః = నాగేళ్ల మొనలతో, అర్కమూలస్య హేతోః = జిల్లేరువేయొక్క కారణమునుబట్టి - జిల్లేడు వేరుకొఱకునుట, 'అర్కమూలస్య' అనుపాఠమున జిల్లేడుదూదికొఱకుని యర్థము; ఈపాఠము సరస్సుకాదు. వసుధాం = భూమిని, విలిఖతి = దున్నుచున్నాఁడు - బంగరునాగేళ్లతో జిల్లేడువేరుకొఱకు నేలదున్నువానితో సమానుఁడగుననుట. కర్పూరఖణ్డాన్ = కర్పూరవృక్షముల సమాహమును, లేక, కర్పూరపుటరఁజి బోదెలను, భిత్వా = ఛేదించి, కోద్రవాణాం = ఆళ్లకు, ఇహ = ఇచట, సమన్తాత్ = చుట్టును, వృతి = వెలుగును, కురుతే = చేయుచున్నాఁడు - చేయునట్టివానితో సమానుఁడగుననుట. ఈకర్తృభూమి యందు తపం బనుష్ఠింపకుండుట వైదూర్యపుఁ గుండలలో తెలికపిండివండుట మున్నగు వానితో సాటియని భావము. కాబట్టి శ్రేయస్సునుగోరువాఁడు సర్వవిధముల సత్కర్తృము ననుష్ఠింపవలయు నని తాత్పర్యము. ఇచట అలం. మాలానిదర్శనము.

మ. చెలువౌత్తుఁ ఘటంబునఁ దతఁడు సుశ్రీఘండఖండంబులం
 దిలపిణ్యాకము వంజె నారుగల కర్ఫిణి సప్తపల్లావుతుల
 నిలిపెన్ జిల్లడుమాదికై పుడమి దుర్నైక బైఁచినాగేళ్ల ని
 మ్ములఁ గర్తవ్యీతిఁ బుట్టి యెవ్వఁడు డపరబుల్ నేయఁ డప్రాజ్ఞతన్. 97

తా. కర్తవ్యమఁచుటకు యోగ్యులైన యీ భూమిని బ్రాహ్మచర్యము నేభాగ్యహీ
 నుఁడు చాంద్రాయణాదిరూపమైన తపంబు నాచరింపఁడి, యట్టివాఁడు వైడూర్యమణి
 మయమైన వంటకుండయందుఁ బెరికపిండిని వండువానితోను, పనికిమాలిన జిల్లడువేరుకొ
 ఱును బంగారునాగేళ్లతో నేలను దున్నించువానితోను, గడ్డవరపుటరఁటుల నజ్ఞి వానితో
 నాళ్లకు వెలుగువేయువానితోను సమానుడగును.

అవ. పుణ్యవిశేషమే ఫలముగాని మఱియొకటి ఫలము గానేర
 దనుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ నైవాకృతిః ఫలతి నైవ కులం న శీలం

విద్యాపి నైవ సచ యత్నకృతాపి సేవా ।

భాగ్యాని పూర్వతపసా ఖలు సఞ్చితాని

కాలే ఫలని పురుషస్య యథైవ వృత్తాః ॥

98

టీ. ఆకృతిః = ఆకారసంపత్తి - శరీరముయొక్క చక్కఁదనము, నైవఫలతి =
 ఫలింపనేఫలింపదు - ఫలమునకు హేతువుకానేకాదనుట, కులం = మంచివంశము ను,
 నైవ (ఫలతి) = ఫలింపనేఫలింపదు, శీలం న = మంచిస్వభావమును ఫలింపదు. విద్యాపి =
 వేదవేదాంగాత్మకమైన విద్యయు, నైవ (ఫలతి) = ఫలింపనేఫలింపదు, యత్నకృతా =
 ప్రయత్నముతోఁ జేయఁబడినట్టి - మిక్కిలిపాటుపడిచేసినట్టి యనుట, సేవా అపిన =
 (రాజాదులకుఁజేయు) పరిచర్యయును, స = ఫలింపనేఫలింపదు. అయితే, పూర్వతప
 సా = పురాకృతమైన తపస్సుచేత-ఆనఁగా సుకృతముచేత, సఞ్చితాని = కూర్చబడిన-
 సంపాదించఁబడిన యనుట, పురుషస్య = పురుషసంబంధియైన, భాగ్యాని = భాగ్యములు, యథా
 వృత్తాః = వృత్తములవలెనే, కాలేవేద = పరిపాకసమయమునందే, ఫల నిఖలు = ఫలింపుచు
 న్నువిగదా - తపస్సుచేఁగలుగు భాగ్యవిశేషములప్పు తక్కినదేదియు ఫలమొసంగున
 దొక్కటియు లేదనిభావము. అలం. దీపకము, ఉపమయు.

తే. రమ్యరూపంబు విద్యయు १ రాజసేవ

గులము శీలంబుఁ జాలవు २ ఫల మొసఁగె

బూర్వపుణ్యసంచితభాగ్యములు ఫలించు:

గాలమునఁ బనసాదివృక్షముల కరణి.

98

తా. పురుషునకు మేని చక్కఁదనముగాని, మంచితలముగాని, మేలైన స్వభావముగాని, వేదాదిరూపమైన విద్యగాని, పాటుపడి రాజాదులకుఁజేసిన పరిచర్యగాని ఫలము నొనంగునవికావు. పూర్వకృతమైన తపస్సుచేఁగలిగినట్టి భాగ్యమే వృక్షములవలె పరిపాకకాలమున ఫలము నొనంగును.

అవ. 'కానిది కానేరదు' అనుట సర్వవిధముల కర్తవశముననే యగు ననుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ మజ్జ త్వమ్భసి యాతు మేరుశిఖరం శత్రూజయ త్వాహవే

వాణిజ్యం కృషి సేవనాది సకలావిద్యాః కలాః శిక్షితామ్ ।

ఆకాశం విపులం ప్రయాతు ఖగవ త్కృత్వా ప్రయత్నం పరం

నాభావ్యం భవ తీహ భాగ్యవశతో భావ్యస్య నాశః కుతః॥ 99

టీ. (పురుషుఁడు అనుకర్త అధ్యాహార్యము), అమ్భసి = నీటియందు, మజ్జతు = (జల స్తంభాదులచే) మునుగునుగాక, మేరుశిఖరం = మేరుపర్వతపుకొననుగూర్చి, యాతు = (యోగానుసంధానాదులచే) పోవుఁగాక, ఆహవే = యుద్ధమునందు, శత్రూజయ = పగతురను, జయతు = జయించునుగాక, వాణిజ్యం = (క్రయవిక్రయాదిరూప) వర్తకము, కృషి సేవనాది = దున్నిబదుకుట కొలువుగొలుచుట మొదలైనవియు, లేక, 'కృషి సేవ సేవ' అనుపాఠమున-దున్ని బదుకుటయు కొలువు గొలుచుటయు ననియర్థము, సకలాః = సమస్తములైన, విద్యాః = పదునాలుగువిద్యలను, కలాః = ఇతిహాసాగమదులైన యరువదినాలుగు కళలను, శిక్షితామ్ = అభ్యసించునుగాక, పరం = ఉత్కృష్టమైన, ప్రయత్నం = (పాదుకానిధి మొదలైనట్టి) ప్రయత్నమును, కృత్వా = చేసి, ఖగవత్ = పీట్టవలె, విపులం = విరివియైన, ఆకాశం = ఆకాశమునందు, ప్రయాతు = పోవునుగాక, (ఏమిచేసినను), భాగ్యవశతః = భాగ్యవశమున- 'కర్తవ్యతః' అనుపాఠమున ధర్మాధర్మాత్మకమైన కర్తవ్యమున అని యర్థము, ఇహ = ఈలోకమునందు, అభావ్యం = కలుగనిది-భాగ్యము కలిగింపఁజూచునని యేవస్తువుగాని ఫలముగాని యనుట, నభవతి = కలుగదు. భావ్యస్య = (భాగ్య మవశ్యమును గలిగింపఁజూచుటచే) గలుగ నున్నదానికి-కానున్నదానికనుట, నాశః = నాశము, కుతః = ఎక్కడిది. కానున్నది బ్రహ్మయడ్డగించినను కాకమానదనుట, 'నాభావ్యం భవతీహ' అనుటకు 'భావ్యస్య నాశః కుతః'

* 'అక్లీని వేదా శ్చత్వారో మీమాంసాన్యాయవిస్తరః పురాణం ధర్మశాస్త్రం' పదిద్యౌహ్యతాశ్చతుర్దశ' అనివిద్యలు పదునాలుగు.

అనుట హేతువు. 'కానిది కానేకాదు' అది కానున్న దైనయెడల కాక యెందుకు నశించును, అని యాశయము. ఇట్లుగాక మొదటివాక్యముచే 'కానిదికాదు' అనియు, రెండవదానిచే 'కానున్నదికాకపోదు' అనియు వేరువేరు రెండర్థములు ముఖ్యముగాఁ బ్రతిపాదించబడినవని గ్రహించుట యసమంజసము. మొదటియర్థమే ముఖ్యప్రతిపాద్యమై దానికి రెండవది అంగమాత్ర మగునని తెలియఁదగును. • 'యద్భావి తద్భవత్యేవ యదభావితద్భవేత్' అను న్యాయ మిచటననుసంధేయము. ఇందు అంభోమజ్జనాదులు చతుష్పక్షికళలలో నంతర్భూతములు.

చ. సలిలముఁ జొచ్చినం గనక శైలముఁ జేరిన వైరివీరులం

గలిచిన రాజసేవఁ దిలకించిన వేదము లభ్యసించినం

గళలతెఱం గెఱింగిన ఖగత్సము దాల్చినఁ గర్తనిష్ఠుతా

కలన నభావ్య మైన పనిగోగాదు వినాశము లేదు భావికిన్. 99

తా. ఒకఁడు నీళ్లయందు మునిగినను, మేయవుకొనకుఁ బ్రాచీనను, గయ్యంబునఁ బగతుర గెలిచినను, వర్తకము సేసినను, దున్నికొని బ్రతికినను, గొలుపుచేసినను, మఱి సకలవిద్యలను సమస్తకళలను గఱచినను, మిక్కిలియుఁ బాటుపడి పట్టువలె నాకసమునఁ బాటినను, మఱి యింకేమిచేసిననుగాని, భాగ్యమేమి వానికిఁ గలిగిఁపఁబూనదో యది కలుగనేకలుగదు. అది కలుగనున్నయెడలఁ గలుగక నశించుకైట్లు? [అది కలుగనున్నది కాదు గాఁబట్టియే నీళ్లలో మునుగుట మొదలైన పాట్లుపడినను గలుగఁజాలదని యాశయము.]

అవ. ఒకఁడు పూర్వకృతపుణ్యముగలవాఁడేని వాఁడెట్టిసుకటమునం దుండినను జెఱుపు నొందఁ జనుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ వనే రణే శత్రుజులగ్నిమధ్యే, మహర్ణవే పర్వతమస్తకేవా|

సుప్తం ప్రమత్తం విషమస్థితంవా, రక్షన్తి పుణ్యాని పురాకృతాని॥

టీ. వనే=అడవియందుఁగాని, రణే=యుద్ధమందుఁగాని, శత్రుజల అగ్నిమధ్యే=పగతురు నీళ్లు నీవు అనెడివినినడుమఁగాని, మహర్ణవే = పెనుసముద్రమునఁగాని, పర్వతమస్తకేవా = కొండపైని గాని, సుప్తం = నిదురించిన వానిసేని - నిద్రపోయియున్ననుగాని యనుట, ప్రమత్తం=పరాశుపడియున్న వానిసేని - పరాశునొందియున్ననుగాని యనుట, విషమస్థితంవా = ఒడుదొడ్డుకైనచో నున్నవానిసేని - ఒడుదొడుకుచోట నున్ననుగాని యనుట, పురాకృతాని = పూర్వకృతములైన, పుణ్యాని = సుకృతములు, రక్షన్తి=రక్షించుచున్నవి.

క. కాననమున రణమున సలి,లానలరిపుమధ్యమున మహర్ణవే నగాగ్ర
స్థానమున మత్తునిద్రితఁ,బూనికతోఁ బూర్వపుణ్యములురక్షించున్.

తా. ఒకఁడు పూర్వమునందు పుణ్యములాచరించి యున్నవాఁడేని, అట్టి వాఁడు అడవియందున్నను, యుద్ధము నేయుచున్నను, శత్రువులు నీళ్లు నిప్పు మొదలయినవాని నడుమఁ జిక్కుకొని యున్నను, మహాసముద్రమునందుగాని పెనుకొండ ప్రైభాగమునఁగాని యున్నను, నిదురనొంది యున్నను, పరాశుపడియున్నను, ఒడు వొడుకైనచో నున్నను, వానిని నాపుణ్యములు చెఱుపు కలుగనీయక కాచును.

అవ. వేయేల, పుణ్యాత్ముని కన్నియు ననుకూలముగానే యుండు నని చెప్పి నిగమించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ భీమం వనం భవతి తస్య పురం ప్రధానం

సర్వో జనః సుజనతా ముపయాతి తస్య|

కృతస్నిచ భూర్భవతి సన్నిధిరత్నపూర్ణా

యస్యాస్తి పూర్వసుకృతం విపులం నరస్య॥

101

టీ. యస్యనరస్య=నీ మనుష్యునకు, విపులం=విస్తార మైన, పూర్వసుకృతం= పురా కృత సత్కర్తృములచే గలిగినట్టి పుణ్యము, అస్తి=ఉన్నదో, తస్య=అట్టివానికి, భీమం = (ఘాతుకము లైనసంహములచే) భయంకరమైన, వనం=అరణ్యము, ప్రధానం పురం=ముఖ్య పట్టణము, భవతి = అగుచున్నది - ఒక ప్రధానపట్టణమువలె సకలభోగ సాధనమగు ననుట, తస్య=వానికి, సర్వోజనః=జనులందఱును, సుజనతా=మంచివారైయుండుటను, 'స్వజనతాం' అనుపాఠమున కింకరులై యుండుట ననియర్థము, ఉపయాతి=పొందును - పొందుదు రనుట. జనులందఱుట్టివానికి మంచివారగుదురనుట. (తస్య=వానికి), కృతస్నిచ=సమస్తమైన-నాలుగు సముద్రముల నడుమ నుండునట్టి భూశ్చ=భూమియు, సన్నిధి...పూర్ణా - సన్నిధి=శ్రేష్ఠములైనసిద్ధులతోను-పాఠతఱలతోను, రత్నః = రత్నములతోను, పూర్ణా=నిండినది, భవతి = అగుచున్నది-సమస్త ఫలములను ఈను సనిభావము. కాబట్టి శ్రేయస్కాముడైనవాఁడు సత్కర్తృచరణపరా యులుండై యుండఁదగునని సంపర్కాభిప్రాయము.

తే. భువనమునఁ బూర్వసంభృతపుణ్యరాశి

యగుచు నుదయంబు గాంచిన శ్రీ మగుణనిధికి

వనము పుర మగుఁ బరు లాత్మరజనము లగుదు

రవని నిధిరత్నపరిపూర్ణ శ్రీ యయి ఫలించు.

101

తా. ఎవ్వఁడు మిక్కిలియుఁ బురాకృతపుణ్యము గలవాఁడో యట్టివానికి సింహ శార్దూలాదులచే భీకరమైనయరణ్యము వొకరాజధానివలె సకలభోగసాధనమైయుండును.

అట్టివానికి జనులందఱు మంచివారై చెలిమి చూపుచుందురు. మఱియు నట్టివానికి నాలుగు పెఱిగులలోని నేలయంతయు వెలిలేని పాఠశాలతోను చక్కతలందు రతనము లతోను నిండియుండునట్టై కోరినకోరిక నీనుచుండును.

మ. యమునానీలసరోజసారభరణకవ్యాస్యంగిభృంగీకులలో
పమకంఠద్యుతిలిప్త శేషభుజగోపాలంబ జాంబూనదా
ద్రినుహకార్డుకరూఢగూఢపదమాకీర్వీసంప్రయుక్తతివి
క్రమశాతాంబకపాతితాంబరచరక్రవ్యాత్పరాట్టాలకా.

మాలిని. ప్రమథగణపతీతా శ్రీ పాపజీమూతవాతా
కమలభువనసూతా శ్రీ గణ్యలీలాకిరాతా
శమితదనుజనేతా శ్రీ చారువక్త్రాంబుజాతా
సమరజయ సమేతా శ్రీ సానువేదాంతగీతా.

క. సుమనోనాయకసంభ్రత, సుమనోర్చిత పదవిసప్రసూన భవానీ
సుమనోహర సురనిర్ఘర్, సుమనో దామార్పజ్ఞాటకజాటోద్దేశా.

గద్యము. ఇది శ్రీమదుమానుషేశ్వరకరుణాకటాక్షవీక్షాపాత్ర యేనుఁగు
లక్షణకవిరాజపాత్ర తిమ్మనార్యపుత్ర వివిధవిద్యజ్ఞసవిధేయ లక్షణకవి
నామధేయప్రణీతం బయిననుభాషితరత్నావళికావ్యంబునందు నీతి
శతకంబున మూర్ఖపద్ధతియు విద్యతృప్తపద్ధతియు మానశౌర్యపద్ధతియు
నర్థపద్ధతియు దుర్జనపద్ధతియు సుజనపద్ధతియు బోధకారపద్ధతియు
ధైర్యపద్ధతియు దైవపద్ధతియు గర్తృపద్ధతియు నను ప్రకరణంబులుగల
ప్రథమాశ్వాసము.

ఇది నీతిశతకమునందు కర్తృపద్ధతివర్ణనమన్నది దశమదశకము.

నుభాషిత త్రిశతీయందు నీతిశతకము సంపూర్ణము.

శ్రీ రామచంద్ర పరబ్రహ్మణే నమః.

భర్తృహరినుభాషితము - శృంగార శతకము.

అ వ తా రి క.

రాజ్ఞిస్తవరుం డగుభర్తృహరి లోకంబునకు వైరాగ్యంబు
బోధింపఁబూనినవాఁడై, శృంగారరసంబు తొలుత విషయంబులచవి
చూపి పిదప వానివైస్యంబు వెలిపుచ్చి కడపట వైరాగ్యంబును
దిరముగాఁ గలుగునట్లు సేయునది గావునను, శృంగారస్వరూపంబు తెలి
సిననే తద్విరుద్ధ మైనవైరాగ్యస్వరూపంబు తెలియుట సుకర మగుం
గావునను, మొదట శృంగారంబును వర్ణింపఁదలంచియు, నీతిని ము న్నిడు
కొనియేకాని నీతిని మాని యాశృంగారంబును సేవింపరాదు గాన
నన్నిటికిని మొదట నీతిశతకమును రచించినవాఁ డయ్యె. ఇక నీతి
పూర్వకముగా సేవీంపఁదగినదియు, సంతమున వైరాగ్యమును గలిగించు
నదియు నైన శృంగారముయొక్క స్వరూపము నిరూపింపఁబూని యది
నిర్విఘ్నముగాఁ దుదముట్టుటకై యేదేని మంగళమును మునుముట్ట
నాచరింపఁదగును గాన శృంగారరసమున కధిదేవత యైన మన్మథునికి
నమస్కరించుట యను నమస్కారరూపమంగళమును మొట్టమొదట
నాచరించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ శమ్భుస్వయమ్భుహరయో హరిణేక్షణానాం

యే నాక్రియస్త సతతం గృహకుమ్భదాసాః ।

వాచామగోచరచరిత్రవిచిత్రితాయ

తస్మై నమో భగవతే కుసుమాయుధాయ ॥

టీ. శమ్భు స్వయమ్భు హరయః = శివబ్రహ్మ విష్ణువులు - సంహారస్థాప్తినితులు సేయు
వా రగుటచే నకలలోకములకు నధిపతులైనవారయ్యు ననుట - దేనిగాని చేయుటకును
జెఱుపుటకును మఱొకరీతిని మార్పుటకును శక్తిగలవారై యుండియునని భావము, యేన =
ఎవ్వనిచేత - ఏమన్మథునిచేతననుట, హరిణ ఈక్షణానాం = (లేడికన్నులవలె సాగసైన

కన్నులుగలతమ) కాంతలకు-అనగా పార్వతీ సరస్వతీ లక్ష్మీ దేవులకు, గృహ... దాసాః-
గృహ = ఇంటియందు, కమ్మ = నీటికడవలకు - నీటికడవలను మోసితెచ్చునట్టి యనుట,
దాసాః= సేవకులుగా, ('గృహకర్త దాసాః' అనుపాఠమున నింటిపనులుసేయు పరిచారకు
లుగా నని యర్థము.) అక్రియ నై = చేయఁబడిరో-మిక్కిలి విధేయులు గావింపఁబడిరో య
నుట-సర్వశక్తియు వున్నైన త్రిమూర్తులమంటివారినిగూడ సరస్వతిమొదలైన వారివారి
పడతులయందు మోచుమును గలిగించి యాలలనలకు మిక్కిలియు లోనైన యుండునట్టి
వారినిగాఁ జేసి నాఁడనుట; ఇంక తక్కినవారిని జేయుట చెప్పనేల యని భావము-బ్రహ్మ
సరస్వతిని దనవాక్కుననే యుంచుకొనుటచేతను, శివుఁడు పార్వతికిఁ దనసగదేహ మి
చ్చుటచేతను, విష్ణువు తనప్రొప్పుననే లక్ష్మినిదాల్చియుండుటచేతను నిట్లు గృహకుంభదా
సు లనఁబడిరని తెలియునది. ఇచట 'హరిశేక్షణా' శబ్దము దాసులగుటకు హేతువును దలి
పెడిని-దెలియంగన్నుఁగవ సొగసునకుఁ బొక్కి మిక్కిలి లోనైరని యాశయము, కావు
ననే, వాచా... చిత్రితాయ-వాచాం=వాక్కులకు, అగోచర=తెలియని - పలుకులకంద
రాని- వర్ణింపఁదరముకాని యనుట, చరిత్ర=చర్యలచేత, విచిత్రితాయ=విచిత్రమైనవాఁ
డుగాఁ జేయఁబడిన - వర్ణింపరాని తనయద్భుత చర్యలచే లోకముతోపాటివాఁడుగాక
వారికంటె విలక్షణుఁడుగా నుండునట్లు చేయఁబడిన యనుట, కావుననే, * భగవతే =
విశ్వరూపతుండైన- సర్వలోకనియమనశక్తిగల, తస్మై =ఆ-అనగా జగత్ప్రసిద్ధుండై
నట్టి, కుసుమాయుధాయ=(పువ్వులే యాయుధముగాఁగల) మన్తఘ్నానికి, 'మకరధ్వ
జాయ' యనుపాఠమున మొనరిని పడగయందుఁగల మన్తఘ్నానికి నని యర్థము, నమః =
నమస్కారము.

ఉ. శంకరపద్మగర్భమురశాసనులన్ భవనేశులన్ నిరా

తంకదృతిన్ మృగాక్షులకు శ దానులఁజేసినమేటికిం గురం

గాంకవసంతమిత్రునకు శ నంజలిఁ జేసెద వాగతీతని

శృంకచరిత్రచిత్రునకు శ వద్ధుణహారికి శంబరారికిన్.

1

తా. సృష్టిస్థితిసంహారక ర్తలగు బ్రహ్మ విష్ణు మహేశ్వరులనుగూడ † శృంగారరసం
బునకు లోఁబడిచి తమతమపూజోండ్లకు మిక్కిలి విధేయులుగా నుండునట్లు సేయు

* భగవంతుండగు వాసుదేవునకు, వాసుదేవ సంకర్షణ ప్రద్యుమ్న మ్ననిరుద్ధులను
నాలుగు పూహములలో ప్రద్యుమ్న పూహముగా నుండుటంబట్టికాని, విష్ణువునకుఁ బు
త్రుండగుటంజేసికాని, భగవచ్ఛబ్దము మన్తఘ్ననకుఁ బ్రయత్నముకావచ్చునని తెలియునది.

† ఒకరినుఖిదుఃఖిదులను జూచునపుడు వాననారూపముగా మనమనస్సులకును జోక
వికారము పుట్టును. ఇట్టిమనోవికారమే భావమనఁబడును. ఇట్టిభావము నూత్నముభావ

చున్నాడుగాన వర్ణింప నలవికానియిట్టియతివిచిత్రచర్యలచే మిక్కిలి యాశ్చర్యమును గలిగించునట్టి యాభగవంతుఁడగు మన్మథునికి నమస్కారము.

మలచేగాని విజాతీయభావములచేగాని డిందుపడక రసముగాఁ బరిణమించువఱకు చిత్తమున స్థిరముగానుండునని యది స్థాయి యనఁబడును. అనఁగా నొకనాయకునకు నొక నాయికయందు రతి (అనఁగా వలపు) అనేడి భావముగలిగినయెడ నది మఱియొకనాయిక యందలి రతియనెడి సజాతీయభావముచేగాని హాస్యభీభత్సాదులనెడి విజాతీయభావ ములచేగాని కొట్టువడక చిత్తమున స్థిరముగా నెలకొని తన కనుకూలముగా సంబంధించి యుండు వానిచే వర్ధిలి రసముగాఁ బరిణమించునని యది స్థాయిభావ మనఁబడును. లవణ సముద్రము తనయందుఁగలయు నదులతీయనిజలముల నుప్పనగాఁజేయునట్లు స్థాయిభా వము తన్నుఁగలయు నితరభావములనెల్ల తనయందు మగ్నములు గావించునంత పటు వైయుండును. ఇట్టిస్థాయిభావము పైవయి వర్ధిలి మిక్కిలి యానందరూపముగాఁ బరిణ మించునని యదియే రస మనఁబడును. రతియనఁగా సంభోగవిషయముగాఁ గలుగు నొక యిచ్చావిశేషము. ఈభావమే స్థాయిత్వమునుబొంది పూర్వోక్త రీతిగాఁ బుష్టిం జెందునని శృంగారమనెడు రసముగాఁ బరిణమించును. ఈరతితోఁగూడ, హాసము, శోకము, క్రోధము, ఉత్సాహము, భయము, జుగుప్స, విస్తయము, శమము అని స్థాయిభావములు తొమ్మిది గలవు. ఇవియే వృద్ధిబొంది మనగా శృంగారము, హాస్యము, కరుణము, రౌద్రము, వీరము, భయానకము, బీభత్సము, ఆద్భుతము, కాంతము, అని నవరసములగును. ఈస్థాయిని బుష్టి బొందించి రసముగాఁ బరిపక్వము సేయుసామగ్రియుఁ గలదు. అది విభావములు, అనుభా వములు, సాత్త్వికములు, వ్యభిచారులు అని నాలుగువిధముల నుండును. వ్యంజనాదులు అన్నమునెల్లు భోగ్యముగాఁ జేయునో యట్లే విభావాదులును స్థాయిని సావ్యద్యముగాఁజేసి రసముఁగావించును. ఇదియే 'విభావై రనుభావైశ్చ సాత్త్వికై రవ్యభిచారిభిః|ఆనీయమా న స్సవిదుత్వం స్థాయిభావో రసః స్పృతః'. అని చెప్పఁబడినది. స్థాయిని గలిగించుటకు మొదటిసామగ్రియైనది విభావము. ఇది ఆలంబనము, ఉద్దీపనము అని ద్వివిధము. నాయికా నాయకు లాలంబనవిభావము. ఈయాలంబనముయొక్క (1) గుణములు (2) చేష్టలును (3) ఆలంకారమును (4) మఱి తక్కినతటస్థములును అని ఉద్దీపనవిభావము నాలుగువిధములు గలవి. గుణములు రూపరూపనాదులు. చేష్టలు యోచనమువలనఁబుట్టు హావభావాదులు. ఆలంకారము సూపురాంగదహారాదులు. తటస్థములు మలయానిలచంద్రశుకపీకాదులు. ఈ నాయికానాయకతద్గుణచేష్టాదిరూపమైన యాలంబనోద్దీపనవిభావములచే రత్నాది భావములకు స్థాయిత్వము గలుగును. అనఁగా నాస్థాయిభావములకు నవియే కారణము లగును. రెండవసామగ్రియైన అనుభావములు శరీరజనితములైన కటాక్షము (కడకంటిచూపులు) ప్రసాదితము (తెనుబొములు తిప్పట) మొదలగునవి, ఇవి హృదయమునందలి

అవ. ఆలంబనవిభావభూతు లైన స్త్రీపురుషులలో స్త్రీలే ప్రశస్త మైన యాలంబనము గాన నింకఁ బందొమ్మిదిశ్లోకములచే మొదట నా స్త్రీ లను బ్రశంసించఁ బూని మున్నుగా వారు పురుషులకు బంధనహేతువు లగు టను జెప్పచున్నాఁడు.

రత్యాదిభావములను వెలిపుచ్చును. ఇష్టస్థాయివలనఁగలుగు కార్యంబులు. ఇష్టస్థాయివలనఁగలు గునట్టివైనయెడల స్థాయినిగల్గించునామగ్నియెట్లుగు ననరాదు. ఏలన, ఒకరికిచిత్తమునందుఁ గల రత్యాదులచే భూమిపైపాదులు పుట్టునవయ్యు నాభూమిపైపాదులు వారిచిత్తము నందలి రత్యాదిభావములను మఱొకరికిఁ దెలిపి ఆ యితరులకుఁగూడ నారత్యాదులు కలి గించుచున్నవి. ఇట్లు మొదటిపాఠి రత్యాదుల కవి కార్యమలయ్యును, రెండవపాఠి రత్యా దులకుఁ గారణము లగుటచే సామగ్రిగాఁ జెప్పఁబడెనని తెలియునది. మూడవపాఠి సాత్త్వికభావములు సత్త్వమువలనఁ బుట్టినవి. సత్త్వమనఁగా ఒకరినుఖదుఃఖాదు లను భావించుటకు మనసు మిక్కిలి యనుకూలముగానుండుట. ఇట్టిమనఃస్థితియగు సత్త్వ మువలనఁ బుట్టునవిగాన నివి సాత్త్వికము లనఁబడియె. ఇవి స్తంభము, ప్రళయము, రోమాం చము మొదలైనవి యెనిమిదిగలవు. నాలుగవపాఠియైన వ్యభిచారిభావములు స్థాయికి సహకారములు. ఇవి నిర్వేదము, క్లాని, శంక మొదలైనవి ముప్పదిమూఁడు గలవు. ఇట్లు స్థాయిభావ మీచతుర్విధసామగ్రిచే సముల్లాసితమై రసమగును. రసము వస్త్రమువంటిది, దానికి స్థాయితంతువులనుంటిది. విభావాదిసామగ్రిలు నాలుగును సాలెవాఁడు మున్నగువాని వంటిది. వస్త్రమునకు తంతువు లెట్లు సన్నిహితములోఁ-అనఁగా వస్త్రమునకు మిక్కిలి సమీ పమైన పూర్వావస్థ తంతువు లెట్లుగనో, యట్లే రసమునకు మిక్కిలి దాసైన పూర్వావస్థ స్థాయియేయగును. అనఁగా తంతువులే వస్త్రమగునట్లు స్థాయియే రసమగును. సాలెవాఁడు మున్నగునవి తమంతఁగాక తంతువులమూలముననే వస్త్రము కలిగించునట్లు, విభావాదులు తమంతటఁగాక స్థాయిమూలముననే రసమును గలిగించును కాన భావములలో స్థాయి రసమునకు సన్నిహితమైనదియు విభావాదులు వ్యవహితములైన వనియు గ్రహ్యము.

శృంగారరసమున సాత్త్వికవ్యభిచారిభావము లన్నియు వర్తించును. తక్కిన రసములందు అవి యన్నియుంఁగాక కొన్నికొన్నియే వర్తించును.

ఇవటఁ బ్రకృతరసము శృంగారము. దీనికి స్థాయి రతి. తక్కినరసములకుం బోలె దీనికిని నాయికానాయకులు ఆలంబనమును తద్గుణచేష్టాదులు ఉద్దీపనమును అగును గదా. శృంగారరసమునకుఁగల యుద్దీపనముయొక్కచేష్టలు భావము, హావము, హేళ, మాధుర్యము, ధైర్యము, లీల, విలాసము, విచ్ఛిత్తి, విభ్రమము, కిలికించితము, మోట్రాయితము, కుట్టమితము, చిబ్బోకము, అలితము, కుతూహలము, చకితము, విహృతము, హాస ము అని పదునెనిమిది గలవు.

శో॥ స్థితేన భావేన చ లజ్జయా భియా

పరాఙ్ముఖై రర్థకటాక్షపీక్షణైః ।

వచోభిరీర్ష్యాకలహేన లీలయా

సమస్తభావైః ఖలు బన్ధనం స్త్రీయః ॥

2

టీ. స్థితేన=(యావనము మొదలైన మదవికారములవలనఁ దనంత నెకలుగు) చిఱు నవ్వుచేతను, భావేన=(బాల్యమువీడి యావనము వచ్చుటకు నడుమ మనస్సునకు శృంగార విషయముగా మొట్టమొదటఁ గలుగువికారముభావము. అట్టి) మనోవికారముచేతను, లజ్జ యా=(చన్నుఁగవయు చంకలును మూసికొనుట, మోమువంచుట, కన్నులరమోడ్చుట మొ దలైనవి కలిగించునట్టి) మనస్సు కొంఠపాటుచేతను, భియా=(తటాలున భయపడుటచే బుట్టునట్టి) బెదరుచేతను-అట్టి భయముచే మనస్సునకుఁ గలుగు కలఁకపాటుచేత ననుట, 'గుణైః' అనుపాఠమున ఆలంబనభూతములైన యాస్త్రీలయావయావనాదిగుణములచేత నని యర్థము. పరాఙ్ముఖైః=లజ్జచేత మాఱుగతిపడిన-అనఁగా తాము చూచుపురుషునిదెన సిగ్గు చేత సకముమాత్రము స్పష్టము గాకుండునట్లు నిగుడ్చుచును తక్కినసగము మఱొకదెన స్పష్టముగా నిగుడ్చుచును ఉన్నట్టి యనుట, *అర్థకటాక్షపీక్షణైః=నగమైన(అనఁగా సమ గ్రముగా నిగుడింపక కొంచెముగా నిగుడించు) కడకంటిచూపులచేతను, వచోభిః=చిలు కలవోయిలల పలుకులవలె ఇంపు గులుకు తీయనిపలుకులచేతను, ఈర్ష్యాకలహేన-ఈ ర్ష్యా=ఓకరిమేలిమికి నోర్వకుండుట(అనఁగా చూపొపమి)చేతనైన కలహముచేతను-(ప్రణ

ఇందు మొదటఁ జెప్పఁబడినభావము సామాన్యవాచి యగు భావశబ్దముగాదు. ఇది శృంగారచేష్టవిశేషమైనది. వికారము కలిగించు కారణముండఁగా చిత్తమునకుఁ గలుగు వికృతియే సత్త్వము అనఁబడును. ఇది చిత్తవికారములకు బీజమువంటిది. ఇదియే పరులనుఖదుఃఖాదులను భావించుటకు యోగ్యమైన చిత్తస్థితి యనఁబడియె. బీజముయొ క్కు మొట్టమొదటివికారమువలె నిట్టిసత్త్వముయొక్క కొంచె మెక్కువయైన వికా రము భావ మనఁబడును. ఇది శృంగారముయొక్క ప్రథమచేష్ట. బాల్యము వీడి యావన ము రాసున్న పుడు శృంగారవిషయముగా మనస్సునకు మొట్టమొదటఁ గలుగు వికారమే యిది యగును. ఇది స్పష్టముగాఁ గానివీంపదు. దీనికంటె గొంచె మెక్కువ స్పష్టముగాఁ దోచు శృంగారచేష్టయే హావము. దానికంటె నెక్కువ స్పష్టమై (అనఁగా సువ్యక్తము గాఁ)గలుగునది హేలు. ఇట్లై తక్కిన శృంగారచేష్టలును నాయానందర్పములయందు మీఁద వివరింపబడును.

* 'యద్దతాగతవిక్రాంతి వైచిత్ర్యేణ వివర్తనమ్|తారకాయాః కలాభిజ్ఞాస్తత్కటాక్షం ప్రపక్ష్యతే' అన్నట్లు కనుగుడ్డుచోపుచును వచ్చుచును నిలుచుచును నిట్లు పలువగల సోగముగాచుట్టి తిరుగుటయే కటాక్ష మనఁబడును.

యకలహముచేత ననుట, † లీలయా=వాక్కు మొదలైనవానిచే ప్రియుని ననుకరించునట్టి విలాసవిశేషముచేతను - ప్రియుఁడెట్లు నడచుకొనునో యట్లేతానును వాగాదులచే యనుకరించి నడచుటయును విలాసముచేత ననుట, వేయేల, సమస్తభావైః=స్తంభము రోమాంచము మొదలైన సాత్త్వికభావములు హర్షము దౌర్జన్యముమొదలైన వ్యభిచారిభావములు అన్నిటిచేతను, స్త్రీయః=స్త్రీలు, బన్ధనం ఖలు=పురుషులకు బంధనము అగుదురుకదా-పురుషులకు సంసారబంధము కలిగించువా రగుదురనుట. ఇందు స్త్రీతము కటాక్షములు ఆలాపము లనుమాఁడును అనుభావములు; లజ్జ భయము ఈర్ష్య అనుమాఁడును వ్యభిచారిభావములు; భావము లీల అనురెండును శృంగారముయొక్క చేష్టావిశేషములు అని తెలియునది. ఇట్టి హావభావాదిసాధనసంపత్తి స్త్రీలకుండఁగా వారు పురుషులకు బంధనహేతువులగుదురని చెప్పనేల యని భావము. మఱియు నిందుఁ జెప్పఁబడిన శృంగారనాయకలలో భావలజ్జాభయములు గలవారు మధ్యమలనియు ఈర్ష్యాకలహాలీలలు గలవారు ప్రాథమియు వివేకించుకొనవలయు.

చ. చెలువపుఁదేట లేనగవురచేతను భావముచేత సిగ్గుచే

నలు వగులీలచేత నుగురణంబులచేఁ గడఁగంటిచూపుచేఁ

గలహముచేత విందు లగురకందువమాటలచే నసూయచేఁ

బెలుచన నెంతవారి వలరపింతురు కాంతలు వెక్కుభంగులన్. 2

తా. మవ్వంపుఁజిటునవ్వు మొలకచేతను, మనంబునఁ దొలితొలి తోఁచు మోహంపువికారముయొక్క మురుపుచేతను, నునుసిగ్గుచేతను, నారజంపు బెదరుపాటుచేతను, నొఱపుమీఱి నోరగా మలంచి చూచుకడఁగంటిసాళి యరమొడ్డు చూడ్కులచేతను, చిలుకలకోయిలలపలుకులవలె ముద్దులుగులుకు పలుకులచేతను, నెయ్యంపు జగడముచేతను, నవకంపులీలచేతను, ఇది యది యననేల, సమస్తభావములచేతను, స్త్రీలు పురుషులను వశపఱుచుకొని సంసారబంధమునకుఁ గట్టుపఱుతురు.

అవ. చెప్పినయర్థమునే మఱొకరీతిని జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ భూచాతుర్యా త్కుఞ్చితాఁః కటాఁః

స్నిగ్ధా వాచో లజ్జితాన్తాశ్చ హాసాః ।

లీలామన్దం ప్రస్థితంచ స్థితంచ

స్త్రీణా మేత ద్భావణం చాయుధంచ ॥

3

† 'లీల' యనఁగా శృంగారముయొక్క యష్టాదశచేష్టలలో నొకటి. 'లీలాప్రియా' నుకరణం వాగ్విర్గత్యాభివేషయా-మాటలచేతను, నడకచేతను, చేష్టచేతను ప్రియుని ననుకరించుట లీల' అని లక్షణము.

టీ. భూచాతుర్యాత్ - భూ = కనుబొమలయొక్క, చాతుర్యాత్ = నేర్పు
వలన - కనుబొమల నీటుగా త్రిప్పటయందలి నేర్పువలన ననుట, కుఱ్ఱితాక్షాః - కుఱ్ఱి
త = కొంచెము వంకరగాఁ జేయఁబడినట్టి, అక్షాః = కన్నులుగల, కటాక్షాః = కడకంటి
నూపులును - బొమ్మలు నాయారముగా నటు త్రిప్పఁగా నొకంత వంకరలైన కన్నుంగవ
కొలుకులచేఁ జూచు వాలుఁజూపులగుట - ఇందుఁ రేచితము భూచితునుభూచితా
వ్యాపారములు రెండును జెప్పఁబడియె, స్నిగ్ధాః = నెయ్యిముతోఁ గూడిన, వాచః = పలుకులును -
నెయ్యింపుఁ దియ్యనిపలుకులును, లజ్జిత అస్తాః = లజ్జ కడపల గాఁగల - సిగ్గునందు ముగియు
నట్టియునుట, హాసాశ్చ = చిఱునవ్వులును - ననుసిగ్గుగాఁ బరిణమించు చిఱునవ్వే మోహక
రముగాని నవ్వియు సిగ్గుమలియుండుట మదనోద్దీపకముగాదు; అది హాస్యజనకమే యగు
ను. గాన నవ్వునకు సిగ్గునందుఁ బర్యవసానము చెప్పఁబడినది. † లీలామంద - లీలా = విలాస
ముచేత - మురుపుచేననుట, మందం = మెల్లనైన, ప్రస్థితం = నడకయు, స్థితంచ = నిలుచుటయు -
అల్లనల్లన నాయారముగా నడచుటయు నిలుచుటయు ననుట, ఏతత్ = ఇది (యంతయు),
స్త్రీభాం = స్త్రీలకు, భూషణం = (మిక్కిలి నీటును గలుగఁజేయునదిగాన) అలంకారము;
ఆయుధంచ = (పదుసుకాండ గెలుచుటకు సాధనములగుటచే) కైదువును; అగుననుట.
ఇందు భ్రుకుటి మొదలైనవానిని భూషణములుగాను ఆయుధములుగాను రూపించుటచే
రూపకాలంకారము. ఇందు కటాక్షాదులు స్థాయికిఁ బోషకములై దానిని రసముగాఁ బరి
ణమింపఁజేయునట్టి యనుభావములని పూర్వమే చెప్పఁబడినవి. ఇందుఁ జెప్పబడిన లీల శృం
గారచేష్టయగును. భ్రుకుటి మున్నగు తక్కినవి అనుభావములని తెలియనగు.

టీ. భూలతాక్షేపకుంచితశస్పరణః దాల్పు

కలికిచూపులు నెయ్యింపుఁబలుకులీపు

సిగ్గునగవులు చెన్నగుచిన్నినడలు

సామ్మ లాయుధములు ముద్దురగుమ్మలకును.

శి

తా. బొమ్మలుగా నీటుగాఁ ద్రిప్పి వంకరలైన యొరగన్నులతోఁ జూచుచూడ్పు
లును, నెయ్యింబుఁగులుకు తియ్యనిపలుకులును, ననుసిగ్గున గిజిగొనుచిన్నారితనగవులును,

* 'స్వాద్భుగ్నికోర్లలతాక్షేప ఏకస్యా ఏకరేచితమ్ | ద్వయో ర్మూలమక్షేపకాటి
ల్యాద్భుగ్నికుటివిదుః' ఒకబొమ్మ లలితముగాఁ ద్రిప్పట రేచితము. రెంటినిద్రిప్పి మూలల
ముడివడిచి వంకరగావించుట భ్రుకుటి.

† ఇందు గమనమును లీలామంద మొనదిగా జెప్పఁబడినది. ఇట్టిమందయానము పద్మ
నీబాతి స్త్రీలకే నియతముకాన వారికిఁగల లజ్జాతిశయమును నిందు మాచిత మగుచున్నది.
పద్మనీబాతి ప్రకృతి మృదువలీలం రాజహంస పత్నీ శ్రీవశిలలితమధ్యాహ్నానవాణీ మతే
పామృదుకుచి లభ్య భుక్తే మానసి గాఢలజ్జాధవళికుమువాసో వల్లభా పద్మనీబాతి

హోయలు మీఱ నల్ల నడచు నడకయు, ఎలదీగవలెఁ బోలి నిలుచునిలువును, అను నవి స్త్రీలకు సౌమ్యులు నాయుధములు నగును.

అవ. ఇక శృంగారమునకు అనుభావము లైనద్యుగ్విలాసము లను సపరికరముగా వర్ణించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ క్వచి త్సభూభక్షైః క్వచిదపిచ లజ్జాపరిగతైః
 క్వచి ద్యూరితస్తైః క్వచిదపిచ లీలావిలసితైః |
 కుమారీణా మేతై ర్దనసుభగై ర్నేత్రవలీతైః
 స్ఫురన్మీలాబ్జానాం ప్రకరపరికీర్ణా ఇవ దిశః ||

4

టీ. క్వచిత్ = ఒకానొకచోట, సభూభక్షైః = భోమముషిపాటుతోఁ గూడినవి యు-భ్రుకుటిరేచితము లనెడి భూవ్యాపారములతోఁ గూడినవనుట, క్వచిదపిచ = ఒక్కయెడను, లజ్జాపరిగతైః = సిగ్గుచేఁ జుట్టఁబడినవియును-నునుసిగ్గు గిజిగొన్నట్టియు ననుట- ('సప్రదాలోక నేనైవ స్వానుకూల్యప్రకాశనమ్' అన్నట్లు సిగ్గుతోఁజి చూడ్కురే స్త్రీల యానుకూల్యమును దెలుపునుగాన) నిజానుకూల్యమును దెలుపునట్టివియు నని భావము, క్వచిత్ = మఱియొక్కెడ, భూరితస్తైః = మిక్కిలి భయముచే తత్తరపడినవియు - మిక్కిలి బెడరినవియుననుట, క్వచిదపిచ = మఱియొకచోట, లీలావిలసితైః = లీలా=రాక పోకలలాసవి శేషములచేత - నీటుగులుకుచు నటుపోవుట మరలి యిటువచ్చుట యను వ్యాపారములచేత ననుట, విలసితైః = యింపైనవియు-లేక చకచకా పెఱుగు లడదించున వియు, మదనసుభగైః = మదన = మన్మథునిచేత, సుభగైః = మనోహర మైనవియు, మరలు గొలుపునంతసాగవైనవియునుట- ('యద్దర్శనా ద్విరక్తోఽపి త్సభ్యతే తత్సమన్తథమ్' దేనిని జూచుటచే విరక్తుఁడును గలతనొందునో యది సమన్తథ మనఁబడునుగాన) విరక్తుని మనస్సునేని గలంచునట్టివియు ననుట, వీతైః = ఈ-ఇట్లు చెప్పఁబడినటువంటివైన యనుట, కుమారీణాం = కొమరాండ్రయొక్క-కలువరేకులవంటి కన్నులుగల జవరాండ్రయొక్కయ నుట, నేత్రవలీతైః = నయనవిలాసములచేత-బెళుకులీను కన్నుంగవల కులుకుందిరుగుదు లచేత-వానిని నీటుగాఁ ద్రిప్పటలచేత ననుట, దిశః = దిక్కులు, స్ఫురత్ నీలజ్జానాం = వికసిల్లుచున్న నల్లగవలయొక్క, ప్రకర పరికీర్ణా ఇవ = సమాహములచేత వెదచల్లఁబడిన వో యనునట్లు; కనఁబడుచున్నవని శేషము. జవరాండ్రచూపులు కలువపూగుంపులవలె నిగుడుటచే నలుగడలు కలువలు చల్లఁబడినవో యనునట్లు గానిపించిన వని యుత్పేక్ష.

[ఇచట నయనవిలాసములు ప్రియజనులు మొదలైనవారిఁ గనుగొనుటయందలి చాపలముచేతఁ గలుగునవిగాన'కుతూహలం రమ్యదృష్ట్యా చాపలం పరికీర్తితమ్' రమ్యములైనవానిని జూచుటయందలి చాపలమె కుతూహల మనఁబడు ననుటచే, కుతూహలము

నెడి శృంగారచేష్ట నూచిత మైనది. మఱియు నిందు నయనముయొక్క వలన మనుక్రియ చేత దిశలు వికీర్ణములయ్యె ననెడిక్రియ యుత్పేక్షింపఁబడుటచే క్రియానిమిత్త క్రియా స్వరూపాత్పేక్ష యూహ్యము. 'నయనవలితములచే దిక్కులు నల్లగలువలచేవెదఁచల్లఁబడె నో యన్నట్లుండ' ననెడి యాయుత్పేక్షచే నయనములు నల్లగలువలతో సమానమగుట గమ్యమగుచున్నది. గమ్యమైనయీసామ్యముచే ఉపమ వ్యంజిత మగుచున్నదిగాన నిచట అలంకారముచే నలంకారధ్వని యని యెఱుఁగునది.

ఉ. భూలతికావిభంగయుతరీముల్ సభయంబులు సత్రపంబు లు
ద్వేలవిలాసముల్ మదనరసీపనముల్ రుచిరంబు లైనకాం
తాలసమాననేత్రవలీతంబులచే దిశలెల్ల విస్ఫుర
స్థిలసరోజపత్రములు ర నిండా ననం గనుపట్టె నెంతయున్.

తా. * ఎలప్రాయంపుఁబువుచోండ్లు ఒక్కడ బొములుముడివెట్టియు, నొక్క చో నునుసిగ్గున నూలుకొల్పియు, నొకచక్క మిక్కిలి బెదరున బిత్తరంపు తత్తరపాటు నొందియు, నొక్కవలన నును మెఱుఁగు లడఁచించునట్లు నిటునటుఁ బఱిసియును, నిట్లు మ రుఁడు నో యని యాచ్చి చూపఁట దైకొనునంతసోగసుగాఁ, దమనిడువాలుఁగన్నఁగవ గిఱిసి చెనలఁ గీలుకొలిపిచేని నల్లనకలునపూఁజాయల నిగనిగలాడు వానినునుఁజూడ్కుల చే దిక్కుల నల్లగలువలు వెదఁచల్లఁబడెనో యన్నట్లు గానిపించెడిని.

న * ప్రాయంబుననే స్త్రీలకుఁ గన్నులు నల్లఁగలువలతో పాటియగును గాన నిచట నీలాబ్జవికిరణమునకు అనుగుణముగా యౌవనమాచక మగుకుమారీశబ్దము ప్రయుక్త మైనది. స్త్రీలకు యౌవనప్రాచుర్యవమున నయనములు నీలోత్పలసమానము లగుట

శ్లో॥ 'సీరాత్మీర ముపాగతా శ్రవణయో స్తీమ్ని స్ఫురన్నేత్రయో
శ్వాప్యం లగ్న మిదం కి ముత్పలమితి జ్ఞాతుం కరం న్యన్యతి |
కైవాలాద్భురశక్కుయా శశిమఖి రోహషణీం ప్రోజ్యతి
క్రాంతాస్త్రీతి ముహు స్సఖి మవిదితశ్రోణీభరా పృచ్ఛతి ||

కా. లీలై బాల తటాకమున్ వెడలి హాళిం గేలఁ గర్ణస్ఫుర
ణ్లోలపాంగము లంటుఁ గేళిలసదుఃఖ్లోలోత్పలం బంచ కై
వాలభాగింతిని నారుఁ జిమ్ము నఖిరఃవ్యాపారలీలం జెలీ
సారణ్ మే నని పల్కుఁగా యవిదితఃశ్రోణీభరాయాన యై.'

అని అజ్ఞాతయౌవనవిషయమై రసమంజరియందును,

అన. ఉద్దీపనవిభావము ఆలంబనముయొక్కగుణము, చేష్ట, అలంకారము, తటస్థము అని నాలుగువిధములుగా నుండును గదా. ఆ నాలుగింటిలో మొదటఁ జెప్పఁబడిన గుణములను పిదపఁ జెప్పఁకోరికతో నిప్పుడు మానినవాఁడై 'స్మితేన' ఇత్యాదు లగు మూఁడుశ్లోకములచే రెండవది యగుశృంగారచేష్టలను గొన్నిని వానితోఁగూడ కొన్ని అనుభావములను వ్యభిచారులను వర్ణించినాఁడు. ఇప్పుడు మూఁడవది యైన యలంకారమును జెప్పఁబూనినవాఁడై అవి నైనర్ధికము, ఆహార్యకము అని ద్వివిధమగుటచే ఆహార్యకము వెంబడినే తెలియఁగల దని లోఁదలచి యిప్పుడు నైనర్ధికాలంకారమును జెప్పచున్నాఁడు.

శ్లో॥ వక్త్రం చంద్రవికాసి పజ్జుజపరీహాసక్షమే లోచనే

వర్ణః స్వర్ణ మపాకరిష్ణ రళినీజిష్ణః కచానాం చయః ।

వక్షోజా విభకుమ్భవిభ్రమహరా గుర్వీ నితమ్బస్థలీ

వాచాం హరిచ మార్దవం యవతిషు స్వాభావికం మల్లనమ్ ॥ 5

టీ. చంద్రవికాసి=చంద్రునివలె వికసించునట్టి-అనఁగా సుందరమైన, వక్త్రం=ముఖమును; పంక...క్షమే-పంకజ=తామరలను, పరీహాస=పరిహాసించుటయందు, క్షమే=సమర్థములైనట్టి-తామరలను నిరసంపఁజాలినట్టి-తామరలను బోలినట్టియనుట, లోచనే=కన్నుగవయు ; స్వర్ణమపాకరిష్ణః=బంగారును సరకునేయని స్వభావముగల-బంగారు చాయబోలినయనుట, వర్ణః=దేహకాంతియు-దీనిచే పద్మనీజాతి సూచితము ('కాఽపి చామ్యేయగౌరీ-సంపెఁగపూమటి పసుపువన్నెగది' అని పద్మనిలక్షణము). అలినీజిష్ణః=ఆడుతు మైదలను జయించునట్టి శీలముగల-ఆడుతు మైదలవలె నల్లనైన యనుట, కచా

'అపక్రాంతే బాల్యే తరుణిమని చాగస్తుమనసి

ప్రయాతే ముగ్ధత్వే చతురిమణి చాక్షేషరసికే ।

న కేనాపి స్ఫుప్తం య దిహ వయసా మర్ష పరమమ్

త దేత తృప్తౌహ ర్జయతి వపు రివీవరదృశః ॥'

అని ప్రసన్నరాఘవనాటకమునను,

శ్లో॥ ఆకృష్టే వసనాఞ్చరే కుపలయశ్యామా త్రపాధఃకృతా

దృష్టి స్ఫుంపలితా రుచా కుచయుగై స్వర్ణప్రభే శ్రీమతి ।

బాలః కశ్చన చూతపల్లవ ఇతి ప్రాంతస్తి తాస్యశ్రియం

శ్లిష్యం స్తా మథ రక్తిః సతముఖీం కృష్ణ స్స పుష్టాతు నః ॥

అని కృష్ణకర్ణామృతమునను పరితము.

నాం చముః = వెండ్రుకలసమూహమును ; ఇభ...హరా-ఇభకుమ్భ=వీనుగకుంభముల
యొక్క, విభ్రమ=విలాసమును, హరా=తీసివేయునట్టి-వానికెనయైనయనుట, వక్షోజౌ=
చన్నదోయియు; గుప్తీ=పెద్దదియైన-బటువైన, నితమ్బస్థలీ = పిఱుడుపట్టును; హారి=
మనోహరమైన, వాచాం=పలుకులయొక్క, మార్దవంచ=మృదుత్వమును-ఇంపామమెత్తని
కులుకుపలుకులు నమట; (ఇవియెల్ల), యువతిషు = యౌవనవతులయందు, స్వాభావికం=
స్వభావజన్మమైన-తెచ్చికొన్నదిగాక తనంతటనే కలిగినట్టి యనుట, మణ్డనం=అలంకా
రము-ఇవి యెల్ల దేహమునందే పుట్టినసొమ్ములనుట. ఇందలంకారము.*ఉపమ.

ఉ. తమ్ముల నేలుకన్నలు నురభానిధిఁ బోలుమొగంబు మత్తభృం
గమ్ముల గెల్చుకొప్పు కనకద్యుతి మీఱుమెఱుంగు కుంభికుం
భమ్ముల నవ్వగుబ్బచనురబంతులు గొప్పపిఱుందు తేనియ
ల్చిమ్మెడు ముద్దుఁబల్కులును ॥ జేయనిసొమ్ములు సుందరాంగికిన్. 5

తా. † నిండుచందురువలె ముద్దులుగులుకు నెమ్మొగంబును, దామరకేకులం
బురుడించు నిడువారుకన్నంగవయు, జాళువాపసిండిచాయను జీ యను మేనికాంతియు,
తుమ్మెదగఱులవలె నల్లనై నిగనిగలాడు నెఱికురులును, గజకుంభములంబోని గల్చి చను

* 'స్వర్ణతే జయతి ద్వేష్టి హస తీర్న్య త్యనూయతి|తదన్వే త్యనుబధ్నాతి తచ్చ
లతి నిషేధతి | తచ్చైవానుకరోతీతి శబ్దాః సాదృశ్యవాచకాః||' అను ఆచార్యుడండి
వచనముంబట్టి 'వికాసి' 'పరీహానక్షమే' ఇత్యాదులు ఇట సాదృశ్యమునే తెలుపునవిగాన
అలంకార ముపమయే యగును.

† చంద్రవికాసి యగువక్త్రము మున్నగునవి యౌవనలక్షణములు గనక యువతీ
శబ్దము సాభిప్రాయము. ఇందులకు

మ. పరవక్త్రేందు విలాసకృన్న పవయోపవర్షావసానంబునం
దరుణీశైశవ సింధు లింకునెడఁ దత్తత్కాలలత్యంబు లౌ
నరసాంతస్థి సుతగండకైలములనం + జందోయి యంతంతకుం
బరఁగుం దత్క్రమశోషరేఖలనఁ గన్పట్టుకొ వలీపుంజముల్.

నరసభూపాలీయము.

చ. కలికిముఖేందుకాంతికరః కాంతవయోజుదాంతవేశః వ
ర్తలకుచగండకైలములు + దోచ వలీత్రయశోషరేఖ లిం
పలరఁగ మధ్యనీమ జయ + లైకటిసైకత మొప్ప బాల్మమ
స్థలునది యిండ్లదో మొఱుకె + నాభి గభీరజలాశయం బనన్.

గుబ్బలును, బలువులై మిటించు వలుచుడిఱుందులును, మెత్తనై యింపారు కులుకు పలుకులును, అను నివియె జవరాండ్రకు పెట్టక తమంతటనే మేనంబుట్టిన యెమ్మెసొమ్ములు.

అవ. ఇక ఆలంబనముయొక్క గుణమైనయౌవనమును వర్ణించు చున్నాడు.

శ్లో॥ స్థితం కించి న్దుగం సరళతరళో దృష్టివిభవః

పరిస్పన్దో వాచా మభినవవిలాసోక్తిసరసః ।

గతానా మారమ్భః కిసలయితలీలాపరికరః

స్పృశన్త్యా స్తారుణ్యం కిమిన నహి రమ్యం మృగదృశః॥

6

టీ. స్థితం=మందహాసము-చిటునవ్వు, కించిత్ ముగ్ధం=కొంచెము మనోహరమైనది - కొంచెముమాత్రమే ముద్దుగొలుపునది, (అగును అనిశేషము. ఇట్లే మీఁద నెల్ల యథాయోగముగా నధ్యాహరించుకొనునది). ఇచట తరుణి, బాల్యమునకును యౌవనమునకును నడుమ నున్నదిగాన యింకను ప్రాగల్భ్యము కలుగమింజేసి చిటునగ వొక్కింత సుందరమైనదిగాఁ జెప్పఁబడెనని తెలియునది; 'కించిద్వక్త్ర' అను పాతమున మొగమున చిటునవ్వు కొంచెము కలిగియున్నదని యర్థము. ఈ పాతమును సరసమే. దృష్టివిభవః=విలోకననంపద-చూడ్కులసొంపు, సరళతరళః- సరళ=అకుటిలముగా- ఏకుంటునులేక యనుట, తరళః=చలించునది-చూడ్కు లేపంకరయులేక ధారాళముగా బెళుకులు దళుకొత్తుచుండు ననుట; వాచా=వాక్కులయొక్క, పరిస్పన్దః=రచన-పన్నిక యనుట-వాగ్వాప్యపార మనిభావము, అభి...సరసః=అభినవ=క్రోత్తవైన, విలాస= మురుపులుగల-వింతపాలుపైనకులుకులతోఁ గూడినయనుట, ఉక్తి=పలుకులచేత, సరసః= రసవంతమైనది-మాటాడునప్పుడు పలుకులు మునుపటివలెఁగాక మఱియొక క్రొత్తచెలుపు తోఁగూడి తులకించుచుండుననుట; గతానా=నడలయొక్క, ఆరమ్భః = మొదలుపెట్టట-నడచుటకుం బూనఁగా ననుట, కిస...కరః=కిసలయిత=చిగిర్చిన-క్రోత్తగా నంకురించిన యనుట, లీలాపరికరః=విలాసనమృద్ధిగలది-నడలయం దిప్పుడిప్పుడే క్రొత్తగా

నీ. దేవకీ సుతుకోర్కె + తీరగలు వీడంగ, వెలదికి మైందీరగ + వీడఁదొడఁగె

కమలనాభునిచి త్తకమలంబు వికసింపఁ, గాంతి నింతికి ముఖకమలమొప్పె

మధువిరోధికిరోస + మదనాగ్ని పొడఁపూపఁ, బాలఁతికిఁజనుదోయి + పొడపునూపె

కౌరికిఁధైర్యంబు + సన్న మైడాయంగ, జలజాక్షిమధ్యంబు + సన్నమయ్యె

హరికిఁ బ్రేమబంధ + మధికంబుగాఁగేశ, బంధ మధికమగుచు + బాలకలరె

బద్ధనయనువలనఁ + బ్రమదంబునిండార, సేలతె యౌవనంబు + నిండియుండె.

భాగవతము.

నెఱవీటు హోయలు గులుకుచుండుననుట, లేక, పరికరమనఁగా ఆరంభము నగునాన ఒయ్యారము కొంతకొంత సూపుచున్న దని యర్థాంతరము; (కాబట్టి) తానుణ్యం = యోవనమును - లేచాచుముననుట, స్పృశస్త్యాః = తాకుచున్న - ఎలపరువ మవ్వడే కొంచెము వచ్చియున్నట్టి యనుట, మృగదృశః = (లేడికన్నులవంటి కన్నులుగల) స్త్రీయొక్క - ఆనఁగా ఎలపరువము తలసూపుచున్న పడతిని సంబంధించి నట్టిదైన యనుట, కిమివ = వీడి, రమ్యం = మనోహరము, నహి (భవతి) = కాదు - పనమించు నెల ప్రాయముగల పుపువోడియొక్క యొక్కింతముద్దు లేనగవు మున్నగునవి యొక్కొక్క టియు మనోహరమే యగునని భావము. [ఇందు నాయికకు యోవనము పొడసూపు చున్నది గాన యిది * ముగ్ధయగును. ఈరెండుస్లోకములను క్లామ్యములైన విశేషణము

* నాయికలు. ముగ్ధ, మధ్య, ప్రౌఢ అని మూడువిధములు. ఇందులకు లక్షణము.

‘ఉదయ ద్యౌవనాముగ్ధా లజ్జా విజితమన్నతా |

లజ్జా మన్నథమధ్యపా మధ్యమేదితయోవనా |

న్నరమందీకృతప్రీడా ప్రౌఢా సంపూర్ణయోవనా ||’

ఉదయించుచున్న యోవనముగలదియు, లజ్జచే జయింపఁబడిన మన్నఘృణుడు గలదియు (అనఁగా సిగ్గుచే కామము నడంచినదియు) ముగ్ధ. యోవన ముదయించినదియు సిగ్గును కామమును సమముగాగలదియు మధ్య. యోవనము నిండానినదియు కామముచే సిగ్గుఁ దగ్గుపఱచినదియు ప్రౌఢ. అందు ముగ్ధ యెట్లన,

ఉ. నేరనినేర్పు కొఁగిటికి * నిండనిచన్నులు సిగ్గుపాటునం

జేరక చేరుచేహమును * జిన్నిమిటారపుఁ గల్గినేతలున్

వీరము లేనిపాందికలుఁ * బ్రీతివిలాసపుముద్దుమాటలుం

గోరక కోరుచుంబనముఁ * గొంచెపుఁజూపులు ముగ్ధభామకున్.

మధ్య యెట్లన,

చ. నెఱి గలగుబ్బచన్నులును * నేర్పులు గుల్కెడి వాలుఁజూపులుం

వఱికినా మాయకేలియును * దట్టపుగర్వము భూషణంబులున్

వెఱువక నేయునేతలును * వీడనికాగిలి మోహకోపముం

దుఱుగలియొప్పు లేఁజెమట * తోరపుమాటలు యోవనాంగికిన్.

ప్రౌఢ యెట్లన,

చ. కులుకు మెఱుంగుఁ జూపులును * గొండెపుఁజేతలు తియ్యమాటలున్

జిలివీలిపాటలుం గలికి*చిత్తము మన్నథబంధభేదముం

దలకొనుచుంబన్నులును * దాటవపేటవభూషణప్రజం

బలుకలుఁ గల్గి వైకొనుచు * నానలఁ దేలురు ప్రౌఢభామినుల్.

లుండుటచే ఉదాత్త మనుగుణము చెప్పఁబడినది. 'జ్ఞామ్యై ర్విశేషజై ర్భోగో యస్యాశ్చ స్యాదుదాత్తతా' అని ఉదాత్తగుణలక్షణము.]

ఉ. ఇంచుకముద్దులే నగపు కలిం పగునన్యవిలాసనూక్తుల
భ్యంచితలోలదృష్టియు నరవారుణపల్లవమండలంబు ని

ర్మించు సలీలయానములు క మేలుగే యావనలక్ష్మితోడ వ

ర్మించు మృగాక్షీచందము లరతిప్రమదంబు ఘటింపఁ జాలవే. 6

తా. ఎలప్రాయము తలనూపుచున్న చిగురొక్కఁడొడయందు మొలకనగ వొకింత ముద్దుగుల్కుచున్నది. వాలారుఁ జూడఁకు లేయకును లేక డెరుకులు దళకొత్తు చున్నవి. మాటాడుతీరు వింత చెబువుతోఁ గూడినపలుకులచే నొప్పు లొలుకుచున్నది. నెన్నడలయందు నొయ్యారంపుఁగులుకు దులకింప మొదలుపెట్టుచున్నది. పూపజవారి పాలు వేది మనోహరముగాదు.

అవ. ఇపుడు కన్నుమొదలైనయాటింద్రియములలో నొక్కొక్కటికిని లోకోత్తరము లైనవిషయము లిందే నియతమైయున్న వని చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ద్రప్తవ్యేషు కి ముత్తమం మృగదృశః ప్రేమప్రసన్నం ముఖం

ఘాతవ్యే ష్వపి కిం తదాస్యపవనః త్రావ్యేషు కిం తద్వచః॥

కిం స్వాద్యేషు తదోష్ఠపల్లవరసః స్పృశ్యేషు కిం తద్వపు

ర్ధ్యయం కిం నవయావనం సహృదయైః సర్వత్ర తద్విభృతాః ॥ 7

టీ. (ఇందు ప్రశ్నోత్తరరూపంబుగా అన్వయము గ్రహించుకొనుచు). ద్రప్తవ్యేషు=చూడఁదగినవానిలో-చూడ నింపైనవస్తువులలో ననుట, ఉత్తమం=శ్రేష్ఠమైనది, కిం=ఏది-ఇది ప్రశ్నము. ప్రేమప్రసన్నం=అనురాగముచే వికస్మిల్లి నట్టిదైన- 'ద్రవీభూతం మనోయత్ర దర్శనే ప్రేమదాయని-దేనినిజూడఁగా మనస్సు ద్రవమువలె కరఁగునో యది ప్రేమదాయ' అనునట్లు ప్రేమదాయ యైనట్టి, మృగదృశః=లేరుణియొక్క, ముఖం=ముఖము-ఇది ఉత్తరము. ఇట్లే ప్రశ్నోత్తరములు మీఁదనెల్లఁ దెలియునది. కన్నులకు మిక్కిలియింపుగార్చున దగుటచే నిదియే శ్రేష్ఠమనుట. ఘాతవ్యేషు=మూచూడఁదగినవానిలో-కిం=ఏదిశ్రేష్ఠము. తత్ ఆస్యపవనః=దాని (ఆత్మణియొక్క) మొగము యొక్కగాలి-దాని కమ్మనిముద్దుమొగముపై బొలసి వచ్చునట్టిగాలి యనుట; ఇదియే మిక్కిలి ఘృణితర్పణమైనదిగాన శ్రేష్ఠమనుట. మూర్ఖానఁదగినద గంధమేకాని గాలికాదు గావున స్త్రీముఖపవనమును మూర్ఖానఁడెప్పుట రెట్లు? అన్నచో ఇచ్చట తరుణి పద్మినీజాతిగాన పద్మవాసన దానిపై బొలయుగాలికిని తగులువడుచున్నది.

‘పుష్పము లాహూరింపఁబడును’ అన్నచో పుష్పములనఁగా కేవలపుష్పములుకాక గంధముతోఁగూడిన పుష్పములను (అనఁగా పుష్పములయొక్క గంధమును) ఆహూరించుట యర్హమైనట్లు ఇటు ముఖపవనము నాహూరించుటయనఁగా పద్మవాసనగల ముఖ పవనమును (అనఁగా ముఖపవనముయొక్క పద్మగంధమును) ఆహూరించుట యగునుగాన నోపయోగము. శ్రాద్యేషు = విసంపదగినవానిలో, కిం = (శ్రేష్ఠమైనది) ఏది. తత్ పవనః = దానియొక్క (ఆచరుణియొక్క) పలుకు - మృదుమధురభావణ మనుట; ఇదియే మిక్కిలి శ్రవణాచందకరమైనదిగాన శ్రేష్ఠమనిభావము. స్పృశ్యేషు = అనుభవింపఁదగినవానిలో, కిం = (శ్రేష్ఠమైనది) ఏది. తతో...రసః - తత్ = ఆతరుణియొక్క, ఓష్ఠపల్లవ = చిగురాకుపంటమోవియొక్క, రసః = రసము - అధరామృతమనుట; ఇదియే మిక్కిలి చవిగొలుపునదిగాన శ్రేష్ఠమని భావము. స్పృశ్యేషు = స్పృశింపఁదగినవానిలో, కిం = (శ్రేష్ఠమైనది) ఏది. తత్ పవుః = ఆతరుణియొక్క శరీరము - పువ్వువలె నతీసుషమారమైయుండు దానిమేననుట; ఇదియే మిక్కిలి యింద్రియసౌఖ్యావహమైనదిగాన శ్రేష్ఠమైనదనిభావము. ధ్యేయం = ధ్యానింపఁదగినది, కిం = ఏది - ధ్యానింపఁదగినవానిలో శ్రేష్ఠమైనది ఏది యనుట, నవయోవనం = (తరుణియొక్క) ఎలప్రాయము. ఇదియే మిక్కిలి మనస్సును రంజించునదిగాన శ్రేష్ఠమనుట. అన్నివిధముల ముఖ్యముగా ధ్యేయమెదియో చెప్పచున్నాఁడు. సహృదయైః = హృదయముగలవారిచే - రసికజనులచే ననుట, సర్వత్ర = అన్నియెడలను, లేక, అన్నికాలములను, తత్ విభ్రమాః = ఆతరుణియొక్క విలాసములు - ఒయ్యారపుఁగులుకులు, ధ్యానింపఁదగినవి శేషము.

[ఇటు నాయాదానికిఁ బ్రసిద్ధములైయుండు విషయములెల్ల నీయొకచోటనే యొక్కటిగా యొనఁగూడియుండుటను జెప్పటచే దీనికి (తరుణికి) శృంగారరసమును బరిపోషించునట్టి యతిశయము మిక్కిలియుఁ గలిగియుండుట చెప్పఁబడియె. దీనివలన దీనికి లోకోత్తరమైన యాభిహాష్యము సూచితమగుచున్నది. ఇట్లే మిక్కిలి యుత్తమవిషయములను గోరువారికి నట్టి విశిష్టతరుణీసంభోగమే కర్తవ్యమనియు సర్గము ఫలించుచున్నది. ఇందు చాతుర్య మతిశయించుటకొఱకు ప్రశోన్నతరములను పలుమాఱు నిబంధించుటచే నలంకారము ఉత్తరము.]

సీ. చూడంగఁ దగినవశస్త్రువులందు ఘనమెది

తలు లేక తగు వెలందలమొగంబు

వలపు గైకొనఁదగువానిలో నెయ్యది

మగువలదనాబ్జరమారుతంబు

వీనుల కిం వైవనవానియం దెయ్యది

కోమలాంగుల ముద్దుగలుగుపలుకు

తనువు సోకిన నుఖం ర బానరించు నెయ్యది
మెలతల సొబగై నరమేనుదీవ.

తే. యతిమధుర మెద్ది కాంతాధరరామృతంబు
నరసజనులకుఁ జింతింపఁ ర జాలు నెద్ది
పువ్వుబోడులవెలలేనిరజవ్వనంబు
వెలయునెల్లడఁ బడఁతుల విభ్రమములు.

7

తా. రసిత లైసవానికి జమాలియొక్క ప్రేమలూకు తెలిమిద్దు మొగముకంటె
మిక్కిలియుఁ జూడఁదగినదిగాని; ప్రియవాసలు గొలుపు దాని నెఱ్ఱెఱముపైఁ బొలసిపద్దు
కమ్మనితె మైరకంటె మిక్కిలియు ముగ్ధునఁదగినదిగాని; తేనియలొల్కు దాని తీయని
పల్కులకంటె మిక్కిలియు వినఁదగినదిగాని; చిగురాకువంటి దాని కెఱ్ఱెఱవిపానకమున
కంటె మిక్కిలియుఁ గ్రోఁదగినదిగాని; మద్దంపునునులుపువంటి దాని మెయిదీఁగె
కంటె మిక్కిలియు స్పృశింపఁదగినదిగాని; దాని యెలఁపాయముకంటెను, దానికన్న
మాఖ్యముగా నన్నియెడల దాని యెయ్యారంపుఁగులుకలుకంటెను, మిక్కిలి ధన్యనింపఁ
దగినవి గాని మఱి వేఱవియు నెందును లేవు.

అవ. ఇపుడు వీరల ముఖాద్యలంకారములను వర్ణించుమూల
ముగా నకలలోకములను మిక్కిలి మోహింపఁ జేయునట్టివా రగుదురని
చెప్పచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ఏతా శ్చలద్వలయసంహతిమేఖలోత్థ
ర్ముక్తార్నూపురపరాజితరాజహంస్యః ।
కుర్వంతి కన్య న మనో వివశం తరుణ్యో
విత్తస్తముగ్ధహరిణీనద్యుతైః కటాక్షైః ॥

8

టీ. చలత్...హంస్యః=చలత్=(గతివైచిత్ర్యమువలన-అనఁగా నడకతీటువలన)
కదలుచున్న, వలయసంహతి=కడియముల సమాహమనుండియు, మేఖలా=మొలనూలినుండియు-
మొలినూలి చిటుగజ్జెలనుండియు, ఉత్థ=లేచిన-పుట్టినయనుట, ర్ముక్తార్=
ర్ముణర్ముణాత్కరముచేతను, నూపుర=అందియలచేతను-అందియల రపళిచేతను అనుట,
పరాజిత = ఓడింపఁబడిన- 'నూపురరవాహృత' అనుపాతమున 'అందియలరపళిచే గెలువఁ
బడిన' అని యర్థము, రాజహంస్యః=రాయంపపెంట్లుగలవారు-కడియములయొక్కయు
మొలనూలి గజ్జెలయొక్కయు ర్ముణర్ముణధన్యనిచేతను గిటుకుటందియల రపళిచేతను అడు
రాయంపల గెలిచినవారనుట-రాయంచల యెలుఁగులకంటె వారల కంకణ కాంచీనూపుర
స్వసులు మఱింత శ్రావ్యములనియుఁ కాంబట్టి కలరపంబులు సేయుచు సుందరమందగఁ

నముతోఁ జోవు రాజహంసాంగనలవలె కరకంకణాదిధ్వను లతిత్రావ్యముగాఁ జెలంగ
హోయలుగులును నడచువారనియు నాశయము. ఏతాః=ఈ-అనఁగా పూర్వోక్తలైన,
* తరుణ్యః=జవరాండు-ఇనుపదియేండ్ల కొక్కింతతక్కువవయస్సు గలస్త్రీలు, విత్రస్త...
దృశైః-విత్రస్త-చకిలమైనట్టియు, ముగ్ధ=సుందరమైనట్టియు, హరిణీ=జింకతో-జింక
యొక్క కన్నులతోననుట, నవృత్తైః=నమానములైనవియగు, కటాక్షైః=కడకంటిచూపుల
చేత (ఈచకిలహరిణికటాక్షయలచేత మీరు 'చకితమృగదృగాభే ప్రాస్తరక్తే చనేత్రే'
అన్నట్లు పద్మినీకాలివారని నూచితమగుచున్నది) కన్య=ఎవనియొక్క, మనః=మనస్సును,
వివశం=మోహమునొందినదిగా, నకుర్వంతి=చేయరు.-చేయనేచేయుదురనుట. ఇందు
చెప్పఁబడిన నాయికలు మధ్యములు. ఇచట రాజహంసియొక్కపరాజయము, దండివచ
నానుసారముగా సాహిత్యమనంచే పర్యవసించునుగాన ఉపమ. 'హరిణీనదృశైః' అనుచో
మత్రికయుపమ. ఈరెండును ఒకటొకటిని అంగములై యాశ్రయింపక పరస్పరనిర
పేక్షములుగా నుండుటచే సజాతీయసంస్కృప్తి అలంకారము.

మ. కరచంచన్తణికంకణకన్వణాణ్తాం చీగణాన్వర్ణనూ

పురనాదాహృతరాజహంసరమణుల్ ఓ పూర్ణేందుబింబాననల్

ధర నెవ్వానిమచుంబు నేకొనరు ముగ్ధత్రస్తవల్లన్నగ్గి

తరళాలోకనతుల్యవిభ్రమదృగంతస్తమపాతంబులన్.

8

తా. కలగవములుసేయుచు హోయలుగాఁ బోవునాఁడురాయంచలవలె కరం
బుల నల్లలాడుకడియంబులును మొలనూలి చిటుగ జ్ఞెలును ఝణంఝణాధ్వనులుసేయ,
గిలుకుటందింబులు గల్లుగల్లుమన మొరయ మురిపెంపుఁగులుకునడలతోఁ బోవు జవ

* తరుణీలక్షణము రతిరహస్యమున

బాలా స్యాత్ప్రోడకాబ్ధా తదుపరి తరుణీ వింశతే ర్భావమూర్ధ్వం ।

ప్రాధా స్యా త్వగ్చాపఖాచ్చ శవపథి పరతో వృద్ధతా మేతి నారీ ॥

క. 'పదియాఱు బాలకును ము, ప్పదియేండులు జవ్వనకిని + ప్రౌఢకు నైదుం,

బదియేండులు నలమీఁదట, తుదియేండులు లోల కయ్యెఁదోడ్తోవరునన్'. అనియు,

ఆయావియస్సులయొక్క లక్షణములు,

'నిదాఘశరగో ర్బాలా పథ్యా విషయిణో భవేత్ ।

హేమస్తే తరుణీ యోగ్యా ప్రాధా వర్షావనస్తయోః ।

నతతం నేవ్యమానాపి బాలా ప్రథయతే బలమ్ ॥'

క. హేమంతంబున యావన, కామిని వర్షావనంత+కాలములందుం,

గామించుఁ ద్రౌఢ బాలకు, నేమానలైనబలము + నిచ్చును మరునన్.'

అనియుఁ జెప్పఁబడినవి.

రాంధ్రులెదరినబిత్తరిజింకవంటి బెళుకుంగడగంటి-చూడ్కులచే నెట్టివారిమనసును మరులు కొలుపుదురు.

శ్లో॥ కుజ్జు-మపజ్జు-కళశ్శీతదేహః, గౌరవయోధరకమ్పితహారా |

నూపురహంసరణత్పదపద్మా, కం న వశీ కురుతే భవి రామా || 9

టీ. కుజ్జు....దేహః—కుజ్జు-మపజ్జు=కుంకుము రొంపిచేత - రొంపివలె జిక్కిగా మెదిచిన కుంకుముచేత ననుట, ('అథకుజ్జు-మమ్ | కాశ్శీరజన్మాగ్నిశిఖిమ్' 'పక్షో-2-స్త్రీ) కాదకర్తవ్య' అని యమరుడు; లేక, 'కుజ్జు-మం ఘుస్పణమ్' అను అభిధానరత్నమాలచొప్పున కుంకుమ మనఁగా కుంకుమపువ్వు గాన 'కుంకుమపువ్వు మెదిచిన చందనపుంజిక్కిని పూతచేత, ననుట; లేక, 'సిందూరం నాగనమ్భణమ్ | చీన పిష్టం గాఢారం పజ్జం శృంగారభూషణమ్' అను నమరుచొప్పున పజ్జ మనఁగా సిందూర మనునామాంతరముగల శృంగారభూషణ మనియెడి యొకద్రవరూప మైన ద్రవ్యవిశేషమును అగును గాన 'కుంకుమముచేతను అట్టి సిందూర మనెడి పంకము చేతను' అని యర్థాంతరము.) కళశ్శీత=చిహ్నితమైన-గుఱుతుగలదిగాఁ జేయఁబడిన-అలఁదఁబడిన యనుట, దేహః=దేహముగలదియు—కుంకుమసిందూరాది రంజకద్రవ్యములచే శృంగారిత మైనయాకారముగలదియు ననుట; కాఁబట్టియే, గౌర...హారా-గౌర=ఎఱుపువన్నెగల-లేక, పద్మినీజాతి యగుటచే 'స్తనయుగళ మనిద్వ్యక్తిఫలక్రివిడమ్పి' అన్నట్లు మారేడుపండువన్నెగల, పయోధర=గుబ్బపాలిండ్లయందు, కమ్పిత=చలితమైన-అల్లలాడుచున్న యనుట, హారా=ముక్తావళులు-అనఁగా ముత్యపుసరులు, గలదియు; నూపు...పద్మా - నూపురహంస=అందియలనెడి హంసలచేత-లేక, హంసల వంటి యందియలచేత, రణత్=ప్రేమఁగుచున్న, పదపద్మా=అడుగులనెడి తామరలుగలదియు-లేక, తామరలవంటి యడుగులుగలదియు, అగునట్టి, రామా=సుందరి, భవి=పుడమియందు, కం=ఎవనిని, న వశీకురుతే = వశముచేసికొనదు - ఎట్టివాని నైనను వశము నేసికొనుననుట. ఇచట రూపకమును ఉపమయు రెండు నగుటకు సాధకబాధకములు లేమింజేసి సందేహనంకరము.

[ఇచట హరములు అల్లలాడుచున్నవనుటచే చమ్మంగవలు మిక్కిలి బిగువులగుట నూచిత మగుచున్నది. మిక్కిలి బిగి లేనియెడ దానిపై ముత్యపుసరులు వ్రాలియుండునీ గాని తాకి తాకి యెగయుచు నిట్లు అల్లలాడుచుండు ననుట పొసఁగదు. చమ్మంగవ నిబ్బరంపు బిగిచే మిక్కిలి మిక్కుటమైన పరుమపుసంపు నూచితమయ్యెడిది. పాలిండ్లకు గౌరము లనుటచే రూపనమ్మిద్దియు వ్యక్త మగుచున్నది. ఇందువలన ఆలంబనగుణము లభించుట తెలియనగును. ఇట్లే 'కుజ్జు-మపజ్జు' అనుటచే తటస్థమైన యుద్ధీపనవిభావము చెప్పఁబడినది. అట్లే హరనూపురము లనెడి ఆలంబసాలంకరణము తెల్లవఁ

బడియె. 'రణత్పదపద్దా' అనుటచే లీలాగతివిశేషరూప మైన అనుభావమును దెలియనయ్యెడి. ఇట్లు 'ఆభిరూప్యమకానిన్య మక్లానాం చాతిమార్దవమ్ | ఏవమాదిగుణావస్థా ప్రథమే యాననే భవేత్' అన్నట్లు యావనమున బొడనూపు అలంబనగుణావస్థావాదిసామగ్రిచే సముల్లసిత మైనట్టియు, 'కృతాధరాజ్ఞసంస్కారా సఖీ కేలీషు లాలసా' అను చేష్టావిశేషములతోఁ గూడిన యావనముచే నిండారియున్నట్టియు, 'రమయతీతిరామా' అను వ్యుత్పత్తివలన రమింపఁజేయునట్టిది గాన లోకోత్తరలావణ్యసంపన్నమైనదియు నగు అలంబనవిభావముచేత (అనఁగా నాయికారూప విభావముచేతఁ) బొడమిన శృంగారరసంపునముద్రమున నెవ్వఁడు మునుఁగకుండు నని భావము. ఇచట క్లాఘ్యము లైన విశేషణములతోఁ గూడి యుండుటవలన ఉదాత్తత యనుకావ్యగుణము తెలియునది. మఱియు నత్యంతసుఖమార మైనయర్థసందర్భము కలిమిచే నిచట వృత్తి కైకి యగును.]

చ. గొన బగుమేన సంకుమదోకుంకుమపంక మెనంగ సిబ్బెపుం
జనుఁగవ రత్నహారములు శీ సారె వెనంగఁ బదాంబుజంబులకా
మొనసినగిల్కుటందియలఁమ్రోత చెలుంగ ననంగవైభవం
బెనయఁగఁ గుల్కుకల్కిసాబ శీ గెవ్వనిఁ దా వలపింప దివ్యహిన్. 9

తా. కుంకుమపూవుతోఁ జిక్కగా మెదిచినచందనంబు మెయినిండ నలందుకొని, పసిమివన్నె గచ్చి గుబ్బలపై ముత్తయంపునరులు అల్లలాడుచుండఁగా, నంచరొదలవలె నింపుగులుకు గిలుకుటందియలరవలి యడుగుఁ దప్పుల నెప్పెలుసూప, నిలరారు మిటారికి నిప్పుడమియం దెవ్వరు వశులుగారు.

అవ. వీరలప్రాబల్యమును వర్ణించుచున్నాఁడు.

శ్లో! నూనం హి తే కవివరా విపరీతవాచో

యే నిత్య మాహు రబలా ఇతి కామినీ స్తాః ।

యాభి ర్విలోలతరతారకదృష్టిపాతైః

శక్రాదయోఽపి విజితా స్త్వబలాః కథం తాః ॥

10

టీ. యే=ఎవరు-ఏకవివరు లనుట, తాః=ఆ-ప్రసిద్ధులైనట్టి, కామినీః=స్త్రీలను, అబలాః=అబలలు అని-అనఁగా బలహీనురాండ్రని, నిత్యం=ఎప్పుడును, ఆహూః=చెప్పుదురో-వర్ణించుకో యనుట, తే=ఆ, కవివరాః=కవిశ్రేష్ఠులు, విపరీతవాచాః=వ్యత్యస్తమైన వన నములుగలవారు-ఒకవిషయమును దానికి విరుద్ధమైన మఱొకవిషయముగాఁ జెప్పువారనుట, నూనంహి=నశ్యమేగదా. అబలాశబ్దమునకు రూఢ్యర్థము స్త్రీయైనను దాని నిచట యోగార్థమున(అనఁగా బలహీనురాలు అను నర్థమున) గ్రహించి యిట్టి యర్థమునకు విరు

ధముగా స్త్రీలుండుటచే కవీశ్వరు లిట్టియర్థముతో వారిని వ్యవహరించుట విపరీతము గాదా యనియాశంకించి విపరీతమే యని స్థాపించుటకు నాస్త్రీలు ప్రబలురాండ్రని సాధించుచున్నాఁడు. యాభిః=ఏస్త్రీలచేత, విలోల...పాలైః - విలోలతర=మిక్కిలియుఁ జలించుచున్నట్టి, తారక = నల్లగుడ్డులుగల, దృష్టిపాలైః = లోచనప్రసారములచేత - చూపుల నిగుడ్పుటలచేత ననుట-ఇటునటు నల్లగుడ్డును సలీలముగాఁ ద్రిప్పి నిగుడ్పు నట్టి చూడ్కులచేత ననిభావము, శక్రావయవః=ఇంద్రుఁడు మొదలైనవారుగూడ - తక్కినవారిని జెప్పనేల యనుట, విజితాః=జయింపఁబడిరో-తమకు లోకువగాఁ జేసి కొనఁబడిరో, తాస్తు=వారో-అట్టి కామినులలో, అబలాః=దుర్బలలు, కథం=ఎట్లు, దుర్బలలుగారు ప్రబలలే యని భావము. పీక్షణమాత్రముచేతనే యింద్రాదులను సైతము గెలువఁజాలినట్టి వాఁబలము నేమని చెప్పవచ్చును. అట్టి యాస్త్రీలకు దౌర్బల్యమును ప్రతి పాదించు కవుల పలుకులే దుర్బలములుగాని వారుగాదు అని భావము. ఇందు ఉత్తర వాక్యార్థము పూర్వవాక్యార్థమును సమర్థించుచున్నదిగాన తద్వాక్యార్థహేతుక మైన కావ్యలింగము అలంకారము.

చ. అతివలఁ జూచి వీ రబల శ లంచు వచించుమహాకవీంద్రు లు

ధృతవిపరీతవాదు లిది శ దబ్బరగాదు విలాసినీనమం

చితతరళాక్షిపాతములరచే గెలువంబడి రింద్రదుముఖ్యులుకా

ధృతి నటువంటివా రబల శ లేగతి నైరి తలంచి చూడఁగన్. 10

తా. కవీశ్వరు లెప్పుడును కామినులను అబల లనుచుందురు, ఆకామినులలో నల్ల గుడ్డును నొయ్యారముగా నటు నిటుఁ ద్రిప్పి నిగుడ్పునునువారుంజూడ్కులచేతనే యింద్రాదులనుగూడ తమకు లోకువగావించుకొనునట్టి ప్రబలురాండ్రు. అట్టివారిని నబల లని చెప్పకవులు విపరీతములు మాటలాడువారే యగుదురు గదా.

అవ. కామదేవుఁడును కామినులకుఁ గింకరుఁడే యగుట నుత్ప్రేక్షించుచున్నాఁడు.

శ్లో. నూన మాజ్ఞాకర స్తస్యాః, సుభ్రువౌ మకరధ్వజః ।

యత స్తన్నేత్రసజ్ఞార, సూచితేషు ప్రవర్తతే ॥ 11

టీ. మకరధ్వజః=కామదేవుఁడు - మన్నకుఁ డనుట, యతః=అందుచేత, తన్నేత్ర...తేషు-తత్=ఆకామినియొక్క, సేత్రసజ్ఞార=దృష్టిప్రసారముచేత - ఆకాంత నిగిడ్చిన చూడ్కిచేత ననుట, సూచితేషు=సూచింపఁబడినవానియందు - గుర్తింపఁబడిన పురుషులందు, ప్రవర్తతే=ప్రవర్తించుచున్నాఁడో - కామినులు తమవారుంజూపులఁగిలు కొలిపినంతనే మన్నభావేశము పురుషులకుఁ గలుగుననుట, (అతః=అందువలన), తస్యాః=

అ - ప్రసిద్ధమైన - లేక, పూర్వోక్తయైనట్టి, సుభ్రువః = (చక్కని కనుబొమలుగల) స్త్రీ యొక్క - ఇట జాత్యేకవచనము గనుక స్త్రీలయొక్క అనిభావము, ఆజ్ఞాకరః - ఆజ్ఞను నేయు వాడు - కింకరుడగుట - ఏమిచెప్పిన నది నేయువాడు డనుట, నూనం = నిజము - ఇది యుత్పేక్షితవాచకము. లోకమునందు స్వామి కన్నుజూపినచోట నేవకుడు వర్తించునట్లు స్త్రీలు తమచూడ్కులు నిగిడ్చినవానియందు మున్నగుడు ప్రవర్తించుచున్నాడు - అనగా వానికి మరులుకొలుపుచున్నాడు గాన వాడు వారికి కింకరుడే యని భావము.

[కామినీకటాక్షముచేతనే జనులకు మన్నభావేశము కలుగుటవలన నీయుత్పేక్షితకలిగినది. ఇదియు 'నూనమ్' అను వ్యంజకశబ్ద ముండుటవలన వాచ్యమగుచున్నది. 'మన్యే శక్తే' ధ్రువం నూనం ప్రాయ ఇత్యేవమాదిభిః|ఉత్పేక్షా వ్యజ్యతే శబ్దై రివశబ్దోఽపితా ద్యుతే' అనుటంబట్టి 'నూనమ్' అనుశబ్దముచే నిచట నుత్పేక్షిత యుత్థాపితమైనది. దీనిచే స్త్రీలు జగత్తునెల్ల పశికరించుకొనుటయందు నెదురులేని సామర్థ్యముగలవారని వ్యక్తమగుచున్నది. బొమలతీరులోఁగూడిన కన్నుంగవచూడ్కులు మఱిత మదనోద్దీపకములుగాన 'సుభ్రువః' అనుపద మిట సాభిప్రాయము.]

క. నారీజనముల కాజ్ఞా

కారి యగుభటుండు మరుడు ర్ గాఁబోలుఁ జమీ

వారికటాక్షము సోకిన

వారియెడన వాఁడిఁ జూపి ర్ వర్తించుఁ గదా.

11

కా. మున్నగుడు చక్కనికనుబొమలతీరుగల యెలవాగలు తమచూడ్కు లెందు నిగుడింతురో యండే ప్రవర్తించుచున్నాడు గాన వాడు వా రానతిచ్చుచని నేయుకింకరుడగుట నిజము.

అవ. కామినులయందు రాగము గలయొకడు ఒకానొకకామినిం జూచి శ్లేషవైచిత్ర్యముచే దానిని బ్రశంసించుట యగునట్లుగాఁ జెప్పిన వచనమును రెండుశ్లోకములచేఁ జెప్పుచున్నాడు.

శ్లో! కేశాః సంయమినః శ్రుతేరపి పరం పారం గతే లోచనే

అస్తర్వక్త మపి న్వభావశుచిభిః కీర్ణం ద్విజానాం గజైః ।

ముక్తానాం సతతాధివాసరుచిరా వక్షోజకుమ్భా విమా

విత్థంతస్యి వపుః ప్రశాస్తమపి తే రాగం కరో త్యేవ నః ॥

12

టీ. కేశాః = కురులు, సంయమినః = కట్టబడినవి - ఇది సామాన్యమైన యర్థము; మంచి నియమములోఁ గూడినవి ప్రశంసాపరమైన విశేషార్థము. ఇట్లు శ్లేషవైఖరిచే మీద నెల్ల విశేషములకు రెండేసియర్థములు గలుగుట తెలియునది. లోచనేఅపి = కన్నులు

గూడ, శ్రుతేశ్వరం పారం=చెవులయొక్క యవ్వలిదని-అనగా కర్ణాంతము ననుట; వేదములయొక్క యవ్వలిదని-అనగా వేదాంతముల ననుట, గతే=హందినవి-కర్ణాంత విక్రాంతములైనవనియు, వేదాంతపరిశీలనతత్పరము లనియు సర్థవ్యయము. అంతర్వక్తిం =ముఖముయొక్క లోపలిభాగము, స్వభావశుచిభిః=స్వభావముచేత తెల్లనైనట్టి; స్వభావముచేత పవిత్రమైనట్టి, ద్విజానాం గర్భైః=పరిశుభములనమూహముచేత; బ్రాహ్మణులనమూహముచేత, 'దస్తవిప్రాణ్ణాద్విజాః' అని యమరుడు, కీర్ణం=వ్యాప్తమైనది-స్వాభావికముగాఁ దెల్లనైయుండు పండ్లవలనచేత నెఱసినదని యర్థము; స్వాభావికముగాఁ బవిత్రమైన బ్రాహ్మణగణములు గలిగియున్న దని యర్థాంతరము. ఇహ=ఈ-ఈ యని చేతితోఁ జూపుటగాఁ దెలియునది, వక్షోజకమ్భాః=కుచకుంభములు-గుబ్బిపాలిండ్లు, ముక్తానాం=ముత్యపుసరులయొక్క; జీవన్తుక్తులయొక్క, సత...రుచిహ్-సతత=నిరంతరమైన, అధివాన=ఉనికిచేత; కాపురముచేత, రుచిహ్=మనోహరములైనవి. 'ముక్తాతు మాక్తికే ముక్త' 'ప్రాప్తముక్తాతు మోచిత' అని విశ్వము. గబ్బిగుబ్బులు ముత్యపుసరుల కెపుడు నాటపట్టెయుండునని యర్థము; జీవన్తుక్తులకు నెపుడు వానస్థానమైయుండు నని యర్థాంతరము. కాఁబట్టి, హేతన్వ=ఓతీగబోడి, ఇథం=ఈచెప్పఁబడిన ప్రకారమున, తే=నీయొక్క, వపుః=శరీరము, ప్రశాంతమపి=ప్రసన్నమైనను-తిన్నదనముగలదైన ననుట; మిక్కిలిశాంతిగలదైనను-అనగా వైరాగ్యమునకుపలయు సంయమాదిసాధనసంపత్తిగల దయ్యగు అని యర్థాంతరము, నః=మాకు, రాగం=అనురక్తిని-సంభోగాభిలాష నేయనుట, (క్షోభం=కలఁతను, అని పాఠాంతరము.) కరోతి=పుట్టించుచున్నది-వైరాగ్యసాధనములైన సంయములు, వేదాంతపారిణత, పవిత్రబ్రాహ్మణగణములు, జీవన్తుక్తులఅనెదానివి గలిగియుండుటచే వైరాగ్యమునే కలిగింపవలసినదై యుండగా దానికి విరుద్ధముగా రాగమును గలిగించుచున్నదని విరోధము స్ఫురించుచున్నది. ఈవిరోధము ఆభాసిత మగుటచే నివట అలంకారము విరోధాభాసము. ఇదియును 'సంయమినః' ఇత్యాదు లందలి క్లేషయొక్క శక్తిచే నుత్థాపితమైనదిగాన రెంటికిని అంగాంగిభాషముచే నంకరము.

ఉ. వావిరిగన్నదోయి శ్రుతిరీపారగ మెంతయు సంయముల్ కరుల్

భావశుచిద్విజప్రకరరభాజన మెన్న ముఖాంతరంబు ము

క్తావళిరమ్యముల్ కుచము ర్లక్కట యిట్లు ప్రశాంత మయ్యు రా జీవదళాక్షి మేను విర్రచించుచు నున్నది మాకు రాగమున్. 12

తా. ఓ తీగబోడి! నీ నెఱికురులు సంయములు (ముడువఁబడిన వనుట).

నీలోచనములు శ్రుతియొక్క పారమును జెందినవి (కర్ణాంత విక్రాంతము లనుట). నీ ముఖములోపల సహజముగా శుచిగల ద్విజగణములు నిండియున్నవి (తెలిపండ్లవలన గలిగియున్నవనుట). నీగుబ్బిపాలిండ్ల ముక్తావళికి నిరంతరపాపమై యుండుచున్నవి

(ముత్తైపునరు లెపుడు వేలుచుండుననుట). ఇట్లు నీశరీరము వైరాగ్యసాధనభూతు లగు సంయములు, బ్రాహ్మణులు, జీవన్ముక్తులు మున్నగువారిం గలిగి ప్రశాంతమై యుండియు (తిన్నచనము కలిగియుండియు ననుట) మాకు రాగమునే కలిగించుచున్నది కాని వైరాగ్యమును గలిగింపదు.

శ్లో॥ ముగ్ధే ధానుష్కతా కేయః, మపూర్వా త్వయి దృశ్యతే ।

యయా విధ్యసి చేతాంసి, గుణై రేవ న సాయకైః ॥

13

టీ. పేముగ్ధే=ఓసుందరి-లేక, యావనము పొటమరించుచున్నదానా, త్వయి= నీయందు, అపూర్వా=ఇంతవఱకుఁ జూచి యెఱుంగనట్టి-అసాధారణమైన యనుట, ధానుష్కతా = విలుకానితనము - విలువిద్యయనుట, దృశ్యతే = కనబడుచున్నది. ఇయం కా=ఇది యేది-ఇది యెట్టిదో తెలియరాకున్న దనుట. ఏలనఁగా, యయా= దేనిచేత-ఏవిలువిద్యను గొని యనుట, చేతాంసి = (వయసుకాండ్ర) మనస్సులను - దుర్లక్ష్యము లైనవాని ననుట, గుణైఃఏవ=అల్లెత్రాడులచేతనే యని యర్థము ; రూపయావనాదిగుణములచేతనే యని యర్థాంతరము, విధ్యసి = గ్రుచ్చుచున్నావో, ఆ యా విలువిద్య యెట్టిదో తెలియరాకున్న దని పూర్వముతో నన్వయము. సాయకైః= బాణములచేతనో, న (విధ్యసి) = గ్రుచ్చువు. లోకమునఁ బ్రాథమ్యమైనవిలుకాండ్రు గుఱి పెట్టఁగూడిన లక్ష్యములనే బాణములతో నాఁటుచున్నారు; నీవో ముగ్ధవయ్య గుఱి పెట్టరాని లక్ష్యములను (యువజనమనంబులను) అల్లెత్రాడులచేతనే నాటుచున్నావు; ఈవిలువిద్య మిక్కిలి వింతగానుండుటచే ఎట్టిదో తెలియరాకున్నదని భావము. ఇచట గుణమనఁగా అలంబనగుణము లైన రూపయావనాదులు నగును గాన సీరూపయావనాదిగుణములచేత ఎయసుకాండ్రమననుటను మరుతూపులపాలు. నేయుచున్నావో భావము. స్త్రీలకుఁ దమరూపయావనాదిగుణసంపత్తియే పరులను బ్రహరించుటక సాధన మగు నని ఫలితార్థము. ఇచట ఉత్తరవాక్యము పూర్వవాక్యమును హేతువై నమర్శించుటచే వాక్యార్థహేతుక మగుకావ్యలింగము అలంకారము. అదియు 'గుణైః' అను శ్లేషయొక్క భిత్తికాభేద మగుఅధ్యవసాయముమూలమునఁ గలిగిన అతిశయోక్తిచే నిర్వహింపఁబడినది. కాన రెంటికిని అంగాంగిభావముచే సంకరము. దానిచేఁ బ్రశ్నితోపమాన మగుధానుష్కనికంఠే ఉపమేయభూత యగుముగ్ధకు అధిక్యము ప్రతిత మగుటచే వ్యతిరేకాలంకారము వ్యక్త మగుచున్నది గాన అలంకారముచే అలంకార ధ్వని యని యెఱుంగునది.

క. శరములచే భేదింపక

నిరతముఁ జేసెదవు హృదయరీనిర్భేదముఁ భా

సురగుణములచే నద్భుత

కరచాపప్రాధి నీకే కలదు లతాంగీ.

13

తా. ముద్దరాలా ! గుఱిపెట్టరాని యువజనమనంబులను గుణములచేతనే (రూపయాపనాదిగుణములచేతనే యనుట) గ్రుచ్చుచుచున్నావు కాని తక్కిన విలుకాండ్రవలె బాణములచేత గాదు. నీ యీ విలువిద్య మిక్కిలి వింతగానుండుటచే నెట్టిదో తెలియరాకున్నది.

అవ. ఇక నీమొదటివింతత ముగియువఱకును కామినులయందత్యంతానురాగము గలనా రా కామినులం గుఱించి చెప్పు ప్రశంసా వచనములం జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ సతి ప్రదీపే స త్యగ్నా, సత్సు తారారవీన్ద్రుఘ ।

వినా మే మృగశాబాహ్యౌ తమోభూత మిదం జగత్ ॥ 14

టీ. ప్రదీపే = (విషయములను బ్రకాశింపఁ జేయునట్టి వెలుగుగల) దీపము, సతి=ఉండఁగా-ఉండిన ననుట, అగ్నా = (అటువంటిదేయైన) అగ్ని, సతి=ఉండఁగాను, 'అర్చే' అనుపాఠమున త్రిలోకప్రకాశకుఁడైనసూర్యుండుండఁగా నని యర్థము. తారా రవి ఇన్ద్రుఘ = (చీకటిని బోగొట్టునవిగాఁ బ్రసిద్ధములై యున్న) చుక్కలు నూర్చుఁడును చంద్రుఁడును ('తారామణీన్ద్రుఘ' అను పాఠమున మణి యనఁగా కంపులు మొదలైన మాణిక్యములు అని యర్థము.) సత్సు=ఉండఁగాను - వీరందఱు నుండిననుగాని యనుట, మృగశాబాహ్యౌ వినా = లేడిపిల్ల కన్నులవంటి కన్నులుగల దానిని (అనఁగాఁ బూర్వము నే ననుభవించిన యాశ్రియురాలిని) విడిచి-అట్టి శ్రియురాలు లేకుండుటవలన ననుట, ఇదం జగత్ = ఈజగము, మే = నాకు, తమోభూతం = అంధకారమైనది - చీకటివలెఁ గనఁబడుచున్న దనిశేషము. అదియే నాకన్నుగఱకు వెలుతురువంటిది గాన నదిలేనిచో జగమెల్ల నాకుఁజీకటిగానే కనుపట్టుచున్న దని భావము. చీకటిని నిరసించునవిగాఁ జేరొందిన ప్రదీపాదికారణములుండియు వానివలన చీకటిని నిరసించుకార్యము పుట్టనందున నలంకారము విశేషాక్తి. మఱియు ప్రదీపాదులున్నను చీకటియయ్యె ననుటచే విరోధమును వ్యంజిత మగుచున్నది. దీనిచే నీ యనురాగిక గలమోహాంధత్వము అనెడివస్తువు గమ్య మగుచున్నదిగాన అలంకారముచే వస్తుధ్వని యని తెలియునది.

ఆ. వెక్కుదివియ లున్న కి జక్కవచెలి యున్న

రిక్కరాయఁ డున్న కి జక్క లున్నఁ

జిన్ని లేడిచూపురచేడియ నెడఁబాయు

నప్ప డంధకార కి మయ్యె జగము.

14

తా. విషయములను చనవెలుంగుచేఁ బ్రకాశింపఁజేయు దీపముండినను, అట్టిదే యగు నగ్నియుండినను, జీఁకటిని బోగొట్టునవిగా వన్నెకెక్కిన చుక్కలును సూర్యుఁ డును జండురుఁడు నుండినను, కొదమలేడివంటి బెళుకుంగన్నుఁగవ గల నావగలాడి లేనిచో యీలోకం బంతయుఁ జీఁకటి గాఱుకొన్నట్లే లోచుచున్నది.

శ్లో॥ ఉద్వృత్తః స్తనభార ఏష తరలే నేత్రే చలే భూలతే

రాగాధిష్ఠిత మౌషధపల్లవ మిదం కుర్వస్తు నామ వ్యథామ్ ।

సౌభాగ్యక్షరప క్షిప్తేవ లిఖతా పుష్పాయుధేన స్వయం

మధ్యస్థాపి కరోతి తాప మధికం రోమావలిః కేన సా ॥ 15

టీ. ఉద్వృత్తః=మిక్కిలి వట్టువలెన-ఉత్పథముగలదైన : అనగా కాని త్రోవను వ్రుంచునదైన అని యర్థాంతరము, ఏష=ఈ-ఈయని చేతఁజూపి చెప్పట, స్తన భారః=చన్నులబరువును, బలువులైనచన్నులనుట, తరలే=నలీలముగా చలించునట్టి-నీటుగా నీటు నటు తిరుగునట్టి యనుట: చపలము లైన యని యర్థాంతరము, నేత్రే = కన్న దోయి, చలే=రేచితము మొదలైన విలాసములచేఁ గదలునట్టి: నిలుకడలేనట్టి యని యర్థాంతరము, భూలతే=తీగెవంటి కనుబొమలును, రాగఅధిష్ఠితం = ఎఱుపు నెలకొన్న ట్టిది: మత్సరము నెలకొన్నట్టి దని యర్థాంతరము. 'రాగశ్చ రక్తే మాత్సర్యే క్లేశాదా లాహితేషుః' అని విశ్వము. ఇదం=ఈ, 'ఓష్ఠపల్లవం=మోవిచిగురును, చిగురాకుమోవి యనుట, అనునివి, వ్యథాం=మనస్సునకు బీడను, కుర్వస్తునామ=కలిగించిన కలిగింపనీ- ఇచ్చట ఉద్వృత్తాది విశేషణములందు క్లేషవలన సర్థాంతరములుగా ఉత్పథవృత్తి, చపల త్వము, నిలుకడలేమి, మాత్సర్యగ్రస్తత మొదలైన దుష్టలక్షణములు ప్రతిపాదింపఁబడు టచే నిట్టి దుష్టములైన స్తనభారాదులు వ్యథకలిగించుట యొక యాశ్చర్యముకా దనుట - దుష్టలకు పరులను పీడించుట స్వాభావికము గాన నవి పీడించిన పీడించు గాక యని భావము. అయితే, పుష్పాయుధేన = (పువ్వు లాయుధముగాఁగల యట్టి) మనఃసునిచేత, స్వయం=తనంత-తనచేతితోనే యనుట, లిఖతా=వ్రాయఁబడిన దైన, సౌ...పంక్తికేవ - సౌభాగ్య=సౌభాగ్యమును దెలుపునట్టి, అక్షరపంక్తికా ఇవ=పుణ్యవర్ణ ముల బంతివలె-అట్టివర్ణముల బంతియో యన్నట్లు ఉన్నట్టి యని యుత్పేక్ష, సా=ఆ, రోమావలిః=ఆరు, మధ్యస్థాపి=నడుమునందున్నదైనను : తటస్థమైనదిగా నున్నప్పటికిని అని యర్థాంతరము, కేన=ఎందుచేత, అధికం=మిక్కిలమునైన, తాపం=తుందుడు కును, కరోతి=చేయుచున్నది - తటస్థులైనవార లొకరికి సంతాపముచేయరు గాన విశేషించి తటస్థమైన యీ యారేల మనస్సును తపింపఁజేయుచున్న దనుట - ఇచ్చట స్తనభారాదులకును రోమావలికిని క్లేషచే సర్థాంతరములు కల్పించి యాయర్థములచే వ్రాసాదులనెల్ల దుష్టలనుగాను రోమావలినిమాత్రము మధ్యవర్తి యైనదిగాను అలవరిం

దుష్టము లైన స్తనాదులకు మనస్సును బీడించుట తగునుగాని మధ్యవర్తియైన యారన కట్టుచేయఁదగదు. అయినను ఆతే యన్నిటికంటె నధికతాపము చేయుచున్నదని యాశయము నిబంధించినాఁడు.

[ఇచటఁ బూర్వార్థమున శ్లేషభంగిని ఉచ్చితైదిదాపర్థములు విశేషణగతి చేత, పీడించుట యనుపదార్థమునకు హేతువులగుటచే పదార్థహేతుకకావ్యలింగ మలంకారము. ఉత్తరార్థమున మధ్యస్థపదార్థము శ్లేషభంగిచేతనే 'కేన సా తాప మధికం కరోతి' అను ఆక్షేపము అనేది పదార్థమునకు హేతు వగుటచే పదార్థ హేతుకకావ్యలింగము మఱియొకటియుఁ జూపట్టుచున్నది. ఈ రెండవది 'సౌభా గ్యాక్షరపంక్తికేవ' అను ఉత్పేక్షచే నవేక్షిత మగుటచే రెంటికిని సంకరము. మొదటికావ్యలింగమున కివి యవేక్షితములు గానుచే నజాతీయసంస్పృష్టి యలంకార ము. దీనిచే స్తనభారాదులు లోకోత్తరలావణ్యసంపత్తి గలవనియు నత్యంతమాహన కరము లైనవనియు సూచితమగుచున్నది. ఆరును సౌభాగ్యాక్షరపంక్తికగా నుత్పేక్షిం చుటచే నది నల్లనియక్షరములబంతివలె నిడుదగా సాగియుండుట సౌభాగ్యసూచక మగుటయు దానినే 'స్వయంలిఖితా' అనుటచే అత్యంతమనోద్దీపక మగుటయు సూహ్యము.

చ. గరువపుంజన్ములుం బెళుకుంగన్నులు నిల్కడలేనికన్బొమ్మల్
మురియుచు నెఱ్ఱబొలుజిగిరమోవియుఁ దాపముఁ జేయుఁగాఁదగుక
స్మరలిఖితోరుభాగ్యలిపిరజాల మనం దగి మధ్యవర్తి యై
పరఁగినరోమరాజయును ర బాయక తాపముఁ జేయ నేరమే. 15

తా. చనుగుబ్బలు (మిక్కిలి వట్టువలెనవి) త్రోవపప్పి నడచునవి. కన్నుఁగవ (నీటుగా నిటునిటుచలించునది) చపలమైనది. కనుబొమ్మ (విలాసంపుత్రిపల్లు గలది) నిలుకడలేనిది. చిగురుంగెఱ్ఱావియో (ఎఱుపుగిటిగొన్నది) మత్సరము మిక్కిలియుఁ గలది. ఇట్టివియైల దుష్టములగుటచే మనస్సును బీడించినఁ బీడించుఁగాక. మన్నఘండు తనచేతులార వ్రాసిన పుణ్యాక్షరముల బంతివలె నల్లనై నిడుదగాఁ జాఁగి సొంపు నింపుచున్నయారు తాను (నడుమునందున్నదైనను) మధ్యవర్తిగా నున్నదైనను దుష్టులైన యస్తనాదులకంటె నధికతాపము చేయుచున్నది. ఇది యెట్లో తెలియరాదు.

శ్లో॥ ముఖేన చంద్రకాన్తేన మహానీలైః శిరోరుహైః ।

క రాభ్యాం పద్మరాగాభ్యాం రేజే రత్నమయీవ సా ॥ 16

టీ. చంద్రకాన్తేన=చంద్రునివలె మనోహరమైన : చంద్రకాంతమణిరూపమైన యని యర్థాంతరము, ముఖేన=ముఖముచేతను, మహానీలైః=మిక్కిలి నల్లనైన : సింహశ

ద్వీపమునఁబుట్టు నింద్రనీలములైన యని యథాంతరము, శిరోరుహైః=కుసులచేతను, ('సింహలస్యాశిరోద్భూతా మహానీలగుత్తేన్ద్రతాః' అనియగస్తుత్రము.) పద్మరాగాభ్యాం=తామరలవలె నెఱుగైన : పద్మరాగమణులరూపమైన యని యథాంతరము, కరాభ్యాం=చేదోయిచేతను, సా=అసుందరి, రత్నమయీభవ=రత్నరూపమైన దానివలె-రత్నములచేతనే చేయఁబడినదానివలె, రేజే=విలసిల్లెను. ఇచట చంద్రకాంతాదిశబ్దములకుఁ గల యథాంతరములచేత చంద్రకాంతమణ్యాదుల నలవదించి యాసుందరి మణులచేతనే రచితమైనదని యుత్పేక్షించినాఁడు. ఇచట శ్లేషానుప్రాణితమైనయుత్పేక్ష యలంకారము.

తే. మిగుల శశికాంత మైననోమ్మాముచేత

నెఱి మహానీలరుచు లైననెఱులచేత

జలజరాగము లయినహారస్తములచేత

రత్నమయ మనఁ గామినీరత్న మమరె.

16

తా. ఆసుద్దుగుమ్మనెఱ్ఱెగము చంద్రకాంతము (చంద్రునివలె మనోహరమైనదనుట). దానికుసుల మహానీలములు (మిక్కిలి నల్లనైనవనుట). దానికరములు పద్మరాగములు (తామరలవలె నెఱుగైనవనుట). కాబట్టి యది రత్నములచేతనే చేయఁబడినదో యన్నట్లు ప్రకాశించుచున్నది.

శ్లో॥ గురుణాస్తనభారేణ ముఖచంద్రేణ భాస్వతా ।

శనైశ్చరాభ్యాం పాదాభ్యాం రేజే గ్రహమయీవ సా॥

17

టీ. గురుణా=గొప్పదియైన : బృహస్పతిరూపమైన అనియథాంతరము-('గురుస్తు గిష్మతా శ్రేష్ఠే గురౌ పితరే దుర్భరే' అని శబ్దార్ణవము) స్తనభారేణ=చన్నులబరువుచేత-నిబ్బరంపు గుబ్బచన్నులచేత ననుట, భాస్వతా=ప్రకాశముగల : సూర్యునిచేతన ('భాస్వాక్ భాస్కరసూర్యయో' అని విశ్వము.) ముఖచంద్రేణ=ముఖమనెడి చంద్రునిచేతను-ఇచట 'భాస్వతా' అనుశబ్దముయొక్క మొదటియర్థము ముఖచంద్రునికి విశేషణము; రెండవయర్థము విశేషణముగాక తనంతవేఱై నవగ్రహములలో సూర్యుని నిర్దేశించుచున్నదని తెలియునది. శనైశ్చరాభ్యాం=మందగమనముగల : శనైశ్చరఁ డనుగ్రహములచేతను, పాదాభ్యాం=అడుగులచేతను-ఇందును శనైశ్చరశబ్దము మొదటియర్థము పాదములకు విశేషణమనియు, రెండవయర్థము వేఱై శనిని నిర్దేశించుచున్నదనియుఁ డెలియునది, సా=అసుందరి, గ్రహమయీభవ=గ్రహరూపమువలె-గ్రహములనెడి సామగ్రిచేతనే రచింపఁబడినదోయన్నట్లు, అని యుత్పేక్ష, రేజే=విలసిల్లెను-ఇందును శ్లేషమహిమచే గురువు మొదలైనగ్రహములను అలవటిచి యాస్త్రీని గ్రహమయిగా నుత్పేక్షించినాఁడు. కాన శ్లేషసంకీర్ణమైన యుత్పేక్షయే యిట యలంకారము. ఇట్లు రెండుశ్లోకములను

రత్నమయిగాను గ్రహమయిగాను సుత్రేప్రిక్షించుటవలన లోకోత్తరములైన యాకార
రూప లావణ్య సౌందర్య కాంఠి విశేష భాగ్య సౌభాగ్యదులగు సకలకల్యాణగుణము
లచే మనోహరమైయుండుట సూచితమగుచున్నది.

క. గురు వగుకుచభారంబును

నరసకళాభాస్వదాస్వరీచంద్రుండు శనై

శ్చరము లగుచరణములుఁ గల

కరిగమన దనరై నార శ్రీగ్రహరూప మనన్.

17

తా. గుబ్బచనుంగవ గురువు (గొప్పది). మొగంబు చంద్రుండును భాస్వంతుండును
(ప్రకాశముగలదియు). పాదములు శనైశ్చరములు (మందగమనముగలవి). కాలుబట్టి
యానుందరి గ్రహములచేతనే చేయబడ్డవో యనునట్లున్నది.

శ్లో॥ తస్యాః స్తనౌ యది ఘనౌ జఘనంచ హరి

వక్త్రంచ చారు తవ చిత్త కి మాకులత్వమ్ ।

పుణ్యం కురుష్వ యది తేషు త వాస్తి వాఙ్మా

పుణ్యై ర్వి నా సహి భవన్తి సమీహితార్థాః॥

18

టీ. తస్యాః=ఆతరుణియొక్క, స్తనౌ=చన్నుఁగవ, ఘనౌ=గొప్పలైనవి-గ్రీక్కి-
టిసినవనుట, యద్యపి=అయినను, జఘనంచ=కటిపురోభాగమును, హరి = మనస్సును
హరించునట్టిది, (యద్యపి=అయినను), వక్త్రంచ=మొగమును, చారు=సొగసైనది (అయి
నను), హేచిత్త=ఓమనస్సా, తవ=నీకు, ఆకులత్వం=ఆకులపాటు-కలఁత, కిం=ఎందు-
ఇట్లు స్తనములఘనత్వము మున్నగువానిబట్టి యాకులపడుటవలన నాయాకులపాటు
మాత్రమే కలుగునుగాని మఱేమియుఁ గలుగదుగాన నది వలదనిభావము. అయితే చేయ
వలసినదేమియన్నచో, తేషు=వానియందు-ఆ స్తనాదులయందు వనుట, తవ=నీకు, వాఙ్మా
యది = కోరికగలదేని, పుణ్యం=నక్కర్తమును, కురుష్వ = ఆచరింపుము. ఏలనఁగా,
పుణ్యై ర్వి నా=పుణ్యములులేక, సమీహితార్థాః=కోరినయర్థములు, నభవన్తిహి=కలు
గవుగదా. జ్యోతిష్టోమాదినత్కర్తము లాచరించుటవలన రంభాసంభోగము కలుగునట్లు
ఏదేనియొక పుణ్యవిశేషముచేత నీకును ఆతరుణితోడిసంభోగము కలుగఁగలదు గాన
పుణ్య మాచరింపుమని భావము. అలం - అర్థాంతరన్యాసము.

చ. సుదతివయోధరంబు లతిరసుందరముల్ జఘనంబు రమ్య మా

వదనము హృద్య మంచుఁ జలవర్తన మేటికి నీకుఁ జిత్తమా

కదలక వానిపైఁ దలఁపు శ్రీ గల్గినఁ బున్నెము లాచరింపు మిం

పొదవ లభించునే సుకృతరయోగములేక సమీహితార్థముల్. 18

తా. అలలనజిగిబిగిగుబ్బపాలిండ్లం జూచియు, మరులుగొలుపు దానికటింజూచియు, ముద్దుగులుకుదాని నెచ్చెగంబుఁ జూచియు, ఓమనసా ! నీపూరక యాకులపడుటవలనఁ బనయేమి? వానియందు నీకు సంభోగవాంఛకలదేని పుణ్యకర్తము లాచరింపుము. పుణ్యములు సేయనిచో వాంఛితార్థములు కలుగ నేరవుగదా.

అవ. ఇక విలాసవర్ణనమును నిగమించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ఇమే తారుణ్యశ్రీనవపరిమళాః ప్రాథమరత

ప్రతాపప్రారమ్భాః స్మరవిజయదానప్రతిభువః ।

చిరం చేతశ్చోరా అభినవవికారైకగురవౌ

విలాసన్యాపారాః కిమపి విజయస్తే మృగదృశామ్ ॥

19

టీ. తారుణ్య...మళాః - తారుణ్యశ్రీ=యశోవనపుసంపదయొక్క, నవ = క్రొత్తయైన, పరిమళాః=వాసనయైనవి-వాసనలపంటివియనుట-వాసన లెట్లు తాము కలిగియున్న వస్తువులను బయలుపఱచునో యట్లే యవియు జవ్వనంపుసొంపును వెలిపుచ్చునవి యనట-లేక, తారుణ్యశ్రీయొక్క, నవ=అపూర్వమైన, పరిమళాః = సౌభాగ్య విశేషముగలక యనియు నర్థము-యోవనముయొక్క యపూర్వపాభాగ్యవిశేషమును నూచించునవి యనభావము, ప్రాథ...ప్రారమ్భాః-ప్రాథమరత=మిక్కిట మైనరతికేళియందలి, ప్రతాప=సామర్థ్యముయొక్క, ప్రారమ్భాః=ఉపక్రమములైనవియు-మరుకేళి సురవడిగాఁ జేయు నేర్పు క్రొత్తక్రొత్తగా నలవడుచున్నదనుటకు నూచకములైనవని భావము, స్మర...భవః=జగత్తులనెల్ల జయింపఁజూచు మన్మథునికి, విజయ=గెలుపును, దానే=ఇచ్చుటయందు, ప్రతిభువః=లగ్నకములు-పూటకాఁపులైనవియు ననుట-ఒకరు చేయు పని తాను చేసియిచ్చునట్లు పూనుకొనువాఁడు పూటకాఁపు. మన్మథుఁడు సేయవలయు త్రిలోకజయమును దాము చేసియిచ్చుటచే నివి పూటకాఁపు లనఁబడెను. అప్పులకాఁపు లీయవలసినధనము తీసి యప్పిచ్చినవారలకు నిచ్చుపూటకాఁపువలె మన్మథునికిఁ గలుగవలసిన దిగ్విజయమును దామే కలిగించి యిచ్చునని యాశయము, చిరం=చిరకాలమునుండి, చేతఃశ్చోరాః=మనస్సును దొంగిలునట్టివియు-మనస్సును చిరకాలము హరించి యుండునట్టివియు ననుట, అభినవ...గురవః-అభినవ వికార=క్రొత్తలైన యావవకారములచేత-అకస్మికముగాబెదరుట, కంపించుట, ప్రియునిగుణచేష్టదులనుకరించుట మొదలైన యెలపరువంపువికారములచేత ననుట, ఏకగురవః = మిక్కిలి గొప్పలైనవి-అట్టివికారమంతయు నిండ్రియిండునవి యనుట-లేక, ఏకగురవః=ముఖ్యశిక్షులైనవియు- అనఁగా వైషయిక గ్రొత్తగ్రొత్తలగు శృంగారవికారములను ముఖ్యముగాఁ గణపునట్టివియు నని యర్థాంతము, అగు, మృగదృశాం=(లేడికన్నులవంటి కన్నులుగల) జవరాండ్రయొక్క, ఇమే=ఈ-ఈ మునువర్ణింపఁబడినట్టి యనుట, విలాస

వ్యాపారాః=శృంగారచేష్టావిశేషములు, కిమపి=అనిర్వాచ్యముగా-ఇంతింతనరానియట్లు, విజయస్తే=సర్వోత్కృష్టములై పండించుచున్నవి.

చ. కనఁదగు నిండుజవ్వనపుంగుల్కిఁ దాపులు పౌఢసంగమం

బునకు నుపక్రమక్రియలు ర్ పుష్పధనుర్జయదానదక్షిణా

జ్జనసిజచిత్తహారులు విరకారనిదానేము లైనకామినీ

జనులవిలాసకృత్యములు ర్ సంతతరవ్యతరంబు లెన్నఁగన్. 19

తా. లేడికన్నులవంటికన్నులు గలకులుకులాండ్ర శృంగారంపుకలికిచెయ్యులు, వారి యెలపమంపుసాంపును తోలునోలుత నెలువరించునవియు, మరుకేళి సురవడిగాఁ జేయు ప్రోడతనము వారి కల్లల్ల నలవడుచుండుటకు నూచకములును, పూవిలుకానికి ముల్లోకంబుల గెలుపు నొడఁగూర్చి యిచ్చుటకుఁ బూటకాఁపులునై, మనంబు తద్ద యుఁ గాలము చూఁగొని, పయింబయి నవయావనంపువికారములు మిక్కిలియు నిండాఁ, గండరించి యెల్లయెడల నింతింతనరాని యెఱపుమీటి వజరుచున్నవి.

శ్లో॥ *ప్రణయమధురాః ప్రేమాద్ధారా రసాశ్రయతాం గతాః

ఫణితిమధురా ముగ్ధప్రాయాః ప్రకాశితసంమదాః ।

ప్రకృతిసుభగా విస్రమ్భార్ద్రాః స్వరోదయదాయినో

రహసి కిమపి సైవ్వరాలాపా హరన్తి మృగీదృశామ్ ॥ 20

టీ. ప్రణయమధురాః-ప్రణయ=స్నేహముచేత, మధురాః=తాపమును హరించు నవియు, (కీతలీక్రియతే తాపోయేన తస్తధురం స్వతత్త్వ'అనుటచే తాపము చల్లార్చునవి మధురమనఁబడును), ప్రేమ ఉద్ధారాః = అనురాగముగ్రక్కునవియు, రసా...గతాః -రస=శృంగారరసమునకు, ఆశ్రయతాం = ఆస్పదమై యుండుటను, గతాః=పొందినవి యును-శృంగారరసమెఱుకఁ గులుకు చూపునట్టివియు ననుట, ఫణితి మధురాః=ఫణి తి=ఫక్కిచేత- మాటల కూర్పుపొందిక చేత-సందర్భవిశేషముచే ననుట, మధురాః=మాధుర్యగుణముతోఁ గూడినవియు-అమృతప్రాయములైన వనుట, ముగ్ధప్రాయాః=సౌమహర్యముతో నెఱుగినవియు-చెవులకింపైనవనుట, ప్రకాశితసంమదాః=వెలిపఱుపఁ బడిన సంభోగంపు తమిగలవియు-సంభోగంబునందలి తమిని వెలిపుచ్చున వనుట, ప్రకృతి సుభగాః=స్వభావముచేతనే యింపారునవియు, విస్రమ్భ ఆర్ద్రాః=విశ్వాసముచేఁ

*ప్రణయమనఁగా 'విస్రమ్భా పరమాకాష్ఠా మారూఢో యావనాదిభిః, యేనా స్తరజ్జం ద్రవతి సస్నేహ ఇతికథ్యతే' యావనాదులచే మిక్కిలియు నెక్కుడుగా విధి లినదై యంతరంగమును గరగింపఁజాలునట్టి విస్రంభము (విశ్వాసము) స్నేహమనఁబడును' అను స్నేహమే యగును.

చడిసినవియు - నష్టికతోఁ గూడుటచే సరసములుగా నుండునవియు ననుట, కావుననే, స్వకో... దాయిని - స్వరక్షదము = మన్మథుని పుట్టుటను - మారవికారము ననుట, దాయిని=ఇచ్చునట్టివియు- జితేంద్రియున కైనను మరులుకోలుపునట్టివియు ననుట, అగు, మృగీవృశం = శ్రీలయొక్క, రహసి=రహస్యమునందు, స్వైర ఆలాపాః= చనువుతోడి మాటలు- మంతనమునఁ జనవు మెఱసి యిచ్చ మెయినాడుమాట లనుట-నర్తోక్తు లని భావము, కిమపి = అనిర్వాచ్యముగా, ఇట్టట్టు అని చెప్పరానట్లు, హర్తి = మనస్సును హరించునవి-మనోహరములైనవి.

[ఇచట రెండు శ్లోకములందును శృంగారము చదువుచుండఁగానే ఆస్వాదింపఁ బడుచుండుటచే లోపలను వెలుపలను స్ఫురించునదగుం గావున నిందు ద్రాక్షాపాక మని తెలియఁ దగును.]

చ. ప్రణయప్రేమధురంబు లుజ్జ్వలరసప్రాచుర్యముల్ పేమ భూ
మణముల్ దర్శితహర్షముల్ రుచిరవీరశ్వాసార్ద్రముల్ ముగ్ధముల్
ఫణితిశ్యావ్యము లంగజప్రభవముల్ ర ప్పాణేశ్వరీసర్వభా
మణముల్ నామదిఁ గొల్లలాడెడి రహస్యస్రక్రీడలం దెప్పుడున్. 20

తా. బెళుకుంగన్నల పూవుబోడ్లు మంతనమునఁ జనవు మెఱసి యిచ్చ మెయినాడు ననుఁబలుకులు, నెయ్యంబుచే తియ్యంబులై, వలపుసొంపుచే నింపుగులుచు, శృంగార రసంబు నొలుకుచు, కూర్పుపొందికచే నమృతముచిందుచు, మెత్తందనమునఁ దగుకొత్తుచు, మరుకేలితమిఁ గొమరుఁజూపుచు, తమంతటఁజెలువంబులై, నష్టికచే మఱిమఱియిస్తులై, మరులు మెలపించుచు, నింతింతని చెప్పనలవికాని మనోహరములగును.

ఇది శృంగారశతకమునందు స్త్రీప్రశంస మన్నది ప్రథమవింశతి.

శృంగారశతకము - సంభోగవర్ణనము.

అవ. * సంభోగము విప్రలంభము అను శృంగారవిధముల లో సంభోగశృంగారమును సవిస్తరముగా మీఁద వర్ణించువాడై మొదట నొకశ్లోకముచే విప్రలంభశృంగారమును జెప్పుచున్నాడు.

* శృంగారము - సంభోగము విప్రలంభము అని ద్వివిధము. ఒండొరులఁ గలిసి యున్న స్త్రీపురుషులకుఁ గలుగునది సంభోగము. ఒండొరుల నెడఁబాసియున్న స్త్రీపురుషులకుఁ గలుగునది విప్రలంభము. కావున 'సంయుక్తయోగ్తు సంభోగో విప్రలంభో వియుక్తయోగ' అనబడినది. అందు సంభోగము ఒండొరులఁజూచుట, మాటాడుట,

శ్లో॥ విశ్రమ్య విశ్రమ్య వనే ద్రుమాణాం
ఛాయాను తస్మి విచచార కాచిత్ ।
స్తనో త్తరీయేణ కరోద్ధృశేన
నివారయ స్తీ శశినో మయాభాన్ ॥

21

టీ. కాచిత్ = ఒకానొక, తస్మి = (కృశించినయంగముగల) స్త్రీ, వనే = వనమునందు, కరోద్ధృశేన = చేతితోఁ దైక త్రఁబడిన, స్తనః త్తరీయేణ = గుబ్బలమీఁదఁ బలుచేత - పయ్య దచేతననుట, శశిః = చంద్రునియొక్క, మయాభాన్ = కిరణములను - అనఁగా వెన్నెల లనునట్లు, నివారయ స్తీ = ఆడగించుచున్నదై - పైటచెఱంగుఁ దైకినైతి ఆడముగాఁబట్టుకొని వెన్నెలతనకుసోఁకకుండునట్లువారిండుకొనుచున్నదై యనుట, ద్రుమాణాం = చెట్లయొక్క, ఛాయాను = నీడలయందు - వెన్నెలలుజేని చెట్లకింది ప్రదేశములందునుట, విశ్రమ్య విశ్రమ్య = విశ్రమించి విశ్రమించి - సారెసారెకు నలపుదీపుకొనుచు ననుట, విచచార = సంచరించెను - వనములయందు విహరించుట విరహజనుల కొకవినిోదోపాయమగుటచే నందు సంచరించెనుట - పిమ్మచే వేనవితాపమును వారించునట్లు పయఁటచెఱంగుచే వెన్నెల తాపమును వారించుకొనుచున్నదనుట, వెన్నెల విరహజులకు సంతాపకర మగుటచే దాని నివారించుకొనుట చెప్పఁబడినది. † దశాష్టలు చెప్పఁబడిన ననునంచిన యెడల నిందు ఆటవియైన మత్తథాపస్థయు నాలుగవదియగు జాగరానస్థయుఁ జెప్పఁబడినవి.

కాఁగిలిండుకొనుట, ముద్దిడుట మొదలైనవ్యాపారము లనంతముగాఁ గలిగియుండుటచే నది వేఱువేఱు విభాగించుటకు శక్యముగాక యంతయు నొక్కవిధముగానే గ్రహింపఁ బడితిని. విప్రలంభము - అభిలాష, ఈర్ష్య, విరహము, ప్రవాసము అనెడి నాలుగు ఘోతువులచే నాలుగువిధములుగాఁ గ్రహింపఁబడుచున్నది. అభిలాష మనఁగా సంభోగ మునకు మునుపు గలుగు ననురాగము. ఈర్ష్య యనఁగా నాయకుఁడు మఱొకస్త్రీయందు అసత్తుఁడై యుండుటచే గలుగు చిత్తవికారము. విరహ మనఁగా మున్ను కలిపి నాయికానాయకులకు మఱల నొకకారణముచే కూడిక కలుగనియనియెడఁబాటు. ప్రవాసమనఁగా దేశాంతరమునం దుండుట. ఈ నాలుగింటిచే విప్రలంభము నాలుగు విధములగును.

† ఈ శృంగారమునకు అంకురతత్వ (మొలకొత్తుట), పల్లవితత్వ (చిగురుత్పట), కుసుమ తత్వ (పూచుట), ఫలితత్వ (పండుట) లను గలిగించు నవస్థలు కొందఱు పండ్లెండునియు మఱికొందఱు పదియనియుఁ జెప్పదురు. 'చక్షుఃప్రీతి ర్ననస్సంగ స్సంకల్పోధ ప్రలాపితాజాగరః కార్య మరతి ర్లజ్జాత్యాగోఽథసంజ్వరః । ఉన్మాదోమార్ఛనం చైవ మరణం చరమంవిదుః' కంటికిఁ బ్రీతిగలుగుట, మనస్సు తగులుపడుట, తలంచుచుండుట, ప్రలాపించుట, నిదురతప్పుట, మేనుచిక్కుట, అరతి, సిగ్గువిడుచుట, కాఁకపుట్టుట, మతి

పైటచెఱంగుతోఁ జంద్రకరణములు నివారంపరా దనువివేకములేమిచేచిత్తవిభ్రమము తెలియుచున్నదిగాన కామశాస్త్రప్రోక్తద్వాదశాపథ్యలయందు పదియవదియైన ఉన్నాదా వృద్ధ సూచితమగుచున్నది. తస్మి అనుటచే కార్యావస్థయుఁ జెప్పఁబడినది. *ఇందు నాయక విరహోత్కంఠ.

చ. విరహాకృశాంగి యైవభునరవేఙ్గి యొకర్తు వనంబులోపలం

దరువులనీడలందు నుచితంబుగ మాటికి విశ్రమించి బం

ధురగతి సంచరించెఁ జనురదోయిని బయ్యెదకొంగుఁ గేలఁ దా

వెరవుగఁ బూని యగ్గలపురవెన్నెలకాకఁ దొలంగఁజేయుచున్. 21

బ్రమయుట, సోమ్యసిలుట, మరణము అని కామశాస్త్రప్రోక్తములైన ద్వాదశాపథ్యలు. 'దృష్టానన్యంగనకల్పా జాగరః కృతతా రతిః|ప్రీత్యాగోన్నాదమూర్ఛానా ఇత్యనన్యదశాదశ' అని ప్రలాపము ఆరతి అనురెండవస్థలను విడిచి తక్కినదశాపథ్యలు చెప్పఁబడినది.

*శృంగారరసాలంబనభూతు లగునాయకులు-అనుకూలుఁడు, దక్షిణుఁడు, ధృష్టుఁడు, శతుఁడు అని నాలుగువిధముల నుండురు. ఒక్కతరుణియందే మిక్కిలి యనురక్తుఁడైనవాఁడు అనుకూలుఁడు. అనేక నాయకలందు భేదము లేక సమానమైన యనురక్తిగలిగి యుండువాఁడు దక్షిణుఁడు. తానుజేసిన నేరము నాయకకుఁ డెలుపుచు భయము లేకుండువాఁడు ధృష్టుఁడు. నాయకకుమారము డెలియుగూఢవిప్రియమును జేసినవాఁడు శతుఁడు. ఇదియే 'ఏకాయత్తోఽనుకూలః స్వా తుల్యోఽనేకత్ర దక్షిణః | వ్యక్తా గా గతభీ ర్థృష్టా గూఢవిప్రియకృచ్ఛతః' అని చెప్పఁబడినది. నాయకలు-స్వాధీన పతిక, వానకనజ్జిక, విరహోత్కంఠిత, విప్రలబ్ధ, ఖణ్డిత, కలహోన్తరిత, ప్రోషితభర్తృక, అభిసారిక అని యెనిమిదివిధములు. ప్రియునిచే నెప్పడు సుపలాలింపఁబడునది స్వాధీన పతిక. ప్రియుఁడు వచ్చువేళయందు కేళిగృహమును దన్నును మాటిమాటికి నలంకరించునది వానకనజ్జిక. ప్రియుఁడురాక తడవునేనెనేని మనసున నారటపడునది విరహోత్కంఠిత. పురుషుఁ డొకనంకేతపుఁజోటు చెప్పి రాక వంచనసేయఁగా మిగుల మదనార్తిం గుండునది విప్రలబ్ధ. ప్రియుఁడు మత్రాకతరుణికడకు రాత్రి పోయియుండి దానితోడి సంభోగపుచిహ్నములతో వేకువ తనకడకురాఁగా కోపించునది ఖండిత. కోపముచే ముందు ప్రియుని పరుషములాడి పశ్చాత్తాపపడునది కలహోన్తరిత. ప్రియుఁడు దేశాంతర మనం దుండుటచే దుఃఖించునది ప్రోషితభర్తృక. మదనార్తిచే తానుగోరిన చెలువునకడకు దాని వేమాదులు దాల్చి పోవునది అభిసారిక. నాయకలకు పద్మిని, చిత్తిని, హస్తిన మొదలైనజాతులు కామశాస్త్రప్రోక్తములు. సంక్షేపమున నాయకలు-ముగ్ధ, మధ్య, ప్రౌఢ యని ముత్తెఱంగులు మున్ను వివరింపబడియె.

తా. ఒకవనములో నొకానొకతీగబోడి విరహతాపముచేఁ గృశించిన మేనితో వేడుకగా నునుసుపోకై విరహింపవచ్చి యందు నిచ్చుల గాయు పండువెన్నెల వేడిమికిఁ దాళంజాలక పైటచెఱంగునెత్తి యది తనకుసోఁకపండునట్లు అడ్డముగాఁ బట్టుకొనుచు వెన్నెలలు జేనిచెట్లయడుగునీడలయందు మాటికిమాటికి నలపుదీర్చుకొనుచు నందుఁ దిరుగుచుండెను.

అవ. ఇక సంభోగశృంగారము. అది * బాహ్యము ఆభ్యంతరము అని రెండువిధములు. అందు ఆలింగనాదిరూప మైనమొదటివిధమును సవరికరముగా రెండు శ్లోకములచేఁ జెప్పచున్నాఁడు.

శ్లో॥ అదర్శనే దర్శనమాత్రకామా

దృష్ట్వా పరిష్వజ్గుసుఖై కలోలాః ।

అలిక్లితాయాం పునరాయతాత్మ్య

మాశాస్త్రహే విగ్రహయౌ రభేదమ్ ॥

22

టీ. పురుషులు అనుకర్త యిచట అధ్యాహార్యము. అదర్శనే=దర్శనములేనపుడు ఒకకాంతను చూచుట కలుగనపు డనుట, దర్శ...కామాః - దర్శనమాత్ర=చూచుట యందుమాత్రము, కామాః=కోరికగలవారు-ఒకచెలువ కంటికిఁ గనఁబడకుండఁగా దానిం జూచునంతమాత్రమేని కలిగినఁ జాలునని కోరుచుండువారనుట, అగుదుము అనిశేషము. పిదప, దృష్ట్వా=చూచి-చై వికముగా దానినిచూడఁగలిగెనా యనుట, పరి...లోలా - పరిష్వజ్గు=కొఁగిలించుటయొక్క-కొఁగిలించుటచేఁ గలుగునట్టి, సుఖ = సుఖము నందు-(‘రస’ అనుపాతమున కొఁగిలింతయందలి ప్రేమయందని యర్థము), ఏక=మూఱ్యముగా-మిక్కిలియనుట, లోలాః=తమకముగలవారము, అగుదుము, పునః = అయితే, ఆయత+అత్మ్యం= (నిదువాలు కన్నులుగలయా) చెలువ, అలిక్లితాయాం (సత్త్వాం)= కొఁగిలింపఁబడినది అగుచుండఁగా, మేము, విగ్రహయౌ=దేహములయొక్క-దానియొక్కయు మాయొక్కయు దేహములు రెంటియొక్క, అభేదం=వేరుపాటు లేకుండుటను, వేటువేటుకాక ఒక్కటియే యై యుండుటను, ఆశాస్త్రహే=గోరుచున్నారము-దైవికముగా ఆలింగనము వైతము కలిగినేని అవి మరల కలుగకపోవునేమో యనుభీతిచే నిరువుర దేహములు రెండును ఏప్పుడు, నొక్కటియే యై యుండునా యని యువ్విశ్లాసమునుచునుట.

[‘ప్రియయాస్త్రియా సంపరిష్వక్తో నబాహ్యం కిళ్చనవేదనాస్తర మేవాయం

* వాత్సర్యయనుడు వీనికే మఱియొకరీతిని రెండుభేదములు ‘బాహ్యమాభ్యంతరం చేతి సురతం ద్వివిధం స్మృతమ్ । తత్రాద్యం చుమ్బనాశ్లేషనఖదస్తక్షతాదికమ్ । ద్వితీయం సురతం సాక్షాన్నానాకరణకల్పితమ్’ అని చెప్పియున్నాఁడు.

పురుషః' ప్రియురా లగుచెలువచేఁ గొంగిలింపఁబడిన యీపురుషుఁడు వెలుపలివస్తువు నేది గాని లోపలివస్తువును గాని యెఱుంగఁడు' ఇత్యాదిశ్రుతులవలన, ప్రియతముల విగికాంగి లింతలవలన మఱి వేఱొద్దియుఁ దెలియకుండునట్లు చొక్కించు బ్రహ్మానందముతో సాటి యైన మహాసుఖవిశేషము కలుగుటచే నట్టి గాఢాలింగనముం గోరుట యుక్తమే యని భావము. ఇదియే రతిరహస్యమున 'తత్సౌఖ్యం పరతత్త్వవేదనమహానందోపమం మూఢ ధీః | కోవా నిద్రతి సూత్తమన్తథకలావైచిత్ర్యమూఢో జనః' పరతత్త్వమును దెలియు టచే గలుగు మహానందముతో సాటియైనయాసౌఖ్యమును సూత్తము లగుమన్తథ విద్యయందలి విన్నానములను దెలియని మూఢమతి యెంచునుండించునో అని చెప్పఁ బడియున్నది. ఇందే యింకొకచోట 'ప్రాథాలిజ్ఞనచుమ్మనామితసుఖం ప్రచ్ఛన్న వేద్యానైవ' అని గాన నగు.]

ఉ. బాలిక నన్నుఁ గన్గొననిరేపట్టున దర్శనమాత్ర మబ్బినం

జాలు నటంచుఁ గోరె మఱిరచక్కఁగఁ గన్నుల నన్నుఁ జూచి ప్రో
యాలు కవుంగలింపవలె శ నంచుఁ దలంచె దమిం గవుంగింటఁ
మేలుగఁ జేర్చుకొన్న నిరురమేనులు నొక్కటి సేయఁ గోరితిన్. 22

తా. ఒకపగలాడిని జూడకుండునంతవఱకు దానిం జూడనైనఁగలుగునా యని కోరుచుండుము. దైవికముగా దానిని జూడనోచితిమా దానిని విగియార కవుంగలించి చొక్కఁ గలుగునా యని యువ్విళ్లూరుచుండుము. అదృష్టవశమున నా వాలుగంటిని విగిఱుఁ గవుంగలించుకొనుటయుఁ శలిశెనా నిఁక నిట్టిమహాసుఖము మరలం గలుగునో కలుగదో యను విరహభీతిచే మాయద్వఱిదేహములును వేలువేలుగాక యొక్కటియే యై యొప్పుడు నుండునా యని గోరుదుము. ఎగలాండ్రతోడిసుఖము మితిలేనిది గాన యెంత యనుభవించినను దృష్టి కలుగదు.

ఆవ. ఇట్లు పరమానందసంధాయక మగుటచే స్త్రీల యాలింగ నము అపవర్గమే యగు నని చెప్పి యిప్పు డదియే స్వర్గమనుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ మాలతీ శిరసి జృమ్భణోస్తుభి, చంద్రనం వపుషి కుంజుమావిలమ్ |

వక్షసి ప్రియతమా మనోహరా, స్వర్గ ఏవ పరిశిష్ట ఆగతః || 23

టీ. శిరసి = తలయందు, జృమ్భణ+ఉస్తుభి - వికసించుటయందు ఆసక్తిగల-
వికసీంప నారంభించినట్టి యనుట, మాలతీ=జాజి-జాజిపూదండయుననుట, ('జృమ్భణం
ముఖే' అనుపాతమున యావనంపుమదముచే మోమునంగలుగు ఆవులింత యనిగాని సంభో
గంపుడమిని జూపు రాగవిలాసశ్శూర్తి యనిగాని యర్థము. ఇది మిక్కిలి విరసము),
వపుషి=దేహమునందు, కుంజుమ+ఆచలం=కుంకుమపూవుతో మెదిచిన, చంద్రనం=గంధమును-

దానిపూతయు, పక్షిసి=త్రోమున, మనోహరా=చక్కనిదైన, ('మదాలసా' అనుపాఠమున యావనంపు మదముచే మందవ్యాపారములు గల-అనగా జవ్వనంపు పెంపుచే మత్తిలి లీలమై నల్లలమెలగునట్టి యని యర్థము), ప్రీయతమా=చెలువయు-అత్కున బిగియఁ గొంగి లింపఁబడియున్న చెలువంపుతరుణియు ననుట, ఏమ=అనెడి యిది-మాలతిమొదలైన యీమాఁటియొక్క సముదాయమనుట, పరిశిష్ట=పుణ్యావశిష్టమై - పుణ్యముచే అనుభ వింపఁగా మిగిలినదై, ఆగతః=ఈభూలోకమునకు వచ్చినట్టి, స్వర్గః=స్వర్గము, పుణ్య విశేషముచే జాలవలెను స్వర్గమును అనుభవింపఁగా అందుఁ గొంతమిగిలి యీ భూలో కమునకు దనుభవింపఁబడుటకు వచ్చిన(స్వర్గ) భాగమే యీమాలత్యాదులని యాశయము. ('పరిశిష్ట ఆగమః' అనుపాఠమున ఈమాలత్యాదులు మాఁడే స్వర్గమగును. ఇవితప్ప వేఱైనదానిని స్వర్గముగాఁజెప్పు ఆగమ(శాస్త్ర)ము అముఖ్యమైనది - అనగా స్వర్గ పదమునకు ముఖ్యార్థమైన యీమాలత్యాదులను జెప్పక మఱి యేయర్థమునో చెప్పనదని యర్థము. ఈపాఠము అంతగా సరసముకాదు). తలను జాజిదండ దాల్చుట మున్నగునవి స్వర్గసమానములైనవి అని యాశయము.

చ. తలపయి మాలతీకునుమరదామము నెమ్మెయిఁ గుంకుమంబుతోఁ

గలసినకమ్మదావి విరిగందపుఁబూత వెడందఱొమ్మునం

దలికులనీలకుంతలమరదాలసనీలనరోరుహక్షియుం

గలుగుట నింద్రభోగ మనఁగఁ దగదే మఱి వేతె యున్నదే. 23

తా. సిగయుం దప్పుడువికసించుచున్న జాజిపూదండయు, మేనియందు క్కుంకుమ పూ వైచి మెదిలిన చందనంపుఁబూతయు, నత్కున బిగికొంగిలియందు నెలకొన్న జక్కవ గుబ్బలాడియు ననెడి యీమాఁడును, మిగతపడి రాఁగా నిం దనుభవింపఁబడుస్వర్గమే కాని వేఱుకావు.

అవ. ఇక ఆభ్యంతరసంభోగమును వర్ణింప నుషక్రమించు చున్నాఁడు.

శ్లో॥ ప్రాజ్ఞ మేతి మనా గనాగతరసం జాతాభిలాషం తతః

సప్రీడం తదను శ్లథీకృతతను ప్రత్యస్తధైర్యంపునః ।

ప్రేమార్ద్రం స్పృహణీయనిర్భరరహః క్రీడాప్రగల్భం తతో

నిశ్శృజ్గాజ్గవికర్షణాధికనుఖం రమ్యం కులస్తీరతమ్ ॥

24

టీ. ప్రాక్=మొదట, మనాక్=కొంచెముగ, మామాఇతి = పద్మపద్మ అని అడ్డ గొంపుఁ బలుకులుచేత ననుట, అనాగతరసం=రానట్టి (అనగా పుట్టని) అభిరామవిశే

వము గలదియు - చేలతనముచే నింకను అనురాగముపుట్టినందున వలదువలదను నడ్డగింపుఁ బలుకులతోఁ గూడియుండునదనుట, ('అమానితగుణమ్' అనుపాఠమున కొంచెము నెన్నం బడని గుణములుగలదియు - గుణములు లెన్నగానెఱుంగబడనిది యనుట, ఈపాఠము సర నముకాదు); తతః=పిమ్మట - అడ్డగింపుమాటలకుఁ బిదప యనుట, జాత+అభిలాషం=అం కురించిన కోరికగలదియు - మొదట నడ్డగింపుఁబలుకులాడి తీజినవెనుక రతియందు కొంత కోరిక మొలకొత్తు ననుట, తదను=దానివెంట-ఆకోరికగలిగిన పిమ్మట, సప్రీడం (యథా తథా)=సిగ్గుతోఁగూడునట్లుగా, శ్లథీకృతతను=ప్రిదులఁజేయఁబడిన మేనుగలదియు-అవ యనుములు ముడుచుకొనియుండి రతియందుఁ గోరికయుదయింపఁగా మేనిని రతి కనుగుణ ముగాఁ బ్రిదులఁజేయు ననియు నట్లు నేయునప్పుడు లజ్జ తలసూపు ననియు భావము. ('సప్రీడం తదను శ్లథీకృతమ మథ' అనుపాఠమున, తదను=పిమ్మట-గోరిక యుదయించిన పిదప, సప్రీడం=సిగ్గుతోఁగూడినదియు - చెలువకుఁ గోరిక యుదయింపఁగాఁ బురుషుఁ డా కీరెఱింగి పోకముడి వదల్చుట మొదలైనవ్యాపారములు నేయునపుడు దానికి నునుసిగ్గు మీఱు ననుట, అథ=సిగ్గుగలిగిన పిమ్మట, శ్లథ+ఉద్యమం=ప్రిదిలిన పూనికగలదియు- పురుషునడ్డగించుపూనిక బిగిపడినది యనుట-సిగ్గు గలిగియుండఁగా నడ్డగించుపూనిక బిగి యెచ్చునేకాని తగ్గునా యన్నచో సిగ్గుకంటెఁ గోరిక యెక్కుడుగా నుదయించియుండు టచే నాసిగ్గు విఘ్నకారి గాదయ్యె నని తెలియునది-ఈపాఠ మంతగా సరసముగాదు.) పునః=పిదప, ప్రత్యస్తధైర్యం=నశించినధైర్యము గలదియు - అడ్డగించుదిట్టతనము మాని నది యనుట, 'ప్రధ్యస్తధైర్యమ్' అనుటకును ఇదియే యర్థము, ప్రేమ+అర్ధ్రోష్=ప్ర జయతనముచేఁ దడిసినదియు - నెయ్యముచే సరసమైనదియు ననుట, స్పృహ...గల్భం - స్పృహఁజీయం=ఁజిండ్లరులు కోరఁదగినవియు, నిర్భర=మిక్కుట మైనదియును అగు, రహః క్రిడా=ఏకాంతశోభిలయందు - ఏకాంతమున సిగ్గువిడిచి కోరికలు ప్రబ్బి నిబ్బరముగా నలుపు వివాహారాది వ్యాపారములయందు నుట - ప్రగల్భం=ప్రౌఢమైనదియు - ఆరితేటి నదియు ననుట, తతః=దానికే బిదప, నిశ్శబ్ద...సుఖం-నిశ్శబ్దం=జంకులేని, అశ్ల= కుచాద్యవయములయొక్క, వికర్షణ=మర్దనముచేత - ఁజిండ్లలోడి యొరపిడిచేత ననుట, అధికం=మిక్కిలియైన, సుఖం=పరమానందము గలదియు-ఏకతమున నిచ్చులుగలిసి మెలసి విహారాదులు నేయుటయందు నేర్పుముదిరిన పిదప జంకువిడిచి యొండ్లరులతో నణఁగి పెనఁగి చేయుకూటువలయందు కుచాద్యవయముల యొరపిడివలన మిక్కిలియుంబుట్ట మహాసుఖము గలదియును, అగు, కులస్తీరతమ్ = కులకాంతలతోడి - (అనఁగా స్వస్తీలతోడి)-సంభోగము-తమ తమ పత్నులతోడి రతి యనుట, రమ్యం= మిక్కిలియు మనోహరమైనది, ఇచట 'మామా' అను నిషేధవచనము లాడుట మొదలు కొని 'నిశ్శబ్ద-జగితర్షణ' మను గాఢశోభియందుఁ బొక్కుటవఱకుఁగల సురతవ్యాపా

రములు పరిష్కరించిన క్రమముబట్టి నిది ప్రథమసమాగమపర మైనదని తెలియునది, కాకున్న నిట్టివ్యాపారక్రమము కలుగదు. ఇందలినాయక ముగ్ధ. నాయకుడు ఉత్తముడును గామతంత్రనిపుణుడును అగు అనుకూలుడు. అట్టివాడు గాకున్న నీచెప్పబడిన క్రమమున చతురముగా నాలలనను గరగించి చొక్కించుట కలుగదు. సంభోగము రతిరహస్యమున 'అనుకూలా నిషేవేతే యత్రాన్యోన్యం విలాసిన్' | దర్శనస్పర్శనాదీని ససంభోగఉదాహృతః' విలాసు లిరువురు అనుకూలురై యొండొరులను దర్శనస్పర్శనాదులచే మిక్కిలి సేవించుటయే సంభోగము' అని చెప్పబడినది. మఱియు నిందు 'మామా' అను పలుకులచే నూచితములైన యనుభావములచేతను, 'జాతాభిలాషమ్' అని చెప్పబడిన రతి యనెడి స్థాయీభావముచేతను, 'సప్రీడం' అనుటచే నుపలక్షితము లగు వ్యభిచారిభావములచేతను, తక్కుంగల విశేషణములచే నూహ్యములైన యాయా యను భావాదులచేతను, 'కులస్త్రీ' అని చెప్పబడిన యాలంబనవిభావముచేతను, ప్రతీయమానమైన రసలలామ మగు శృంగారము 'నిశ్శుక్లాబ్జవికర్ణజాఙ్గకసుఖమ్' అను పరిపాఠాతిశయము పొందుటను తెలియునది.

ఉ. ఆది మితాదరంబు తద్రనంతర మంచితరాగ మంతల

జోదయరమ్య మంత శిథిలోద్యమ మంత నితాంతధైర్యవి

చ్చేదము ప్రేమపూరము విశేషవిక్రవిహార మంత నా

హ్లాదకరాంగసంగము కులప్రమదారత మల్పసౌఖ్యమే.

24

తా. ఇల్లాలితో మొట్టమొదట మరుకేలిం గూడునపుడు తొలుత రసం బుష్పత్తిల కుండుటచే వలదు వలదని యడ్డగింపుబలుకు లాడును. పిదపఁ గవగూడుటకుఁ గోరికగలది కుగును. అట్టికోరిక కలిగినపిదప మున్న బిగియ ముడుచుకొన్న యవయవములను అగ్గలంపు సిగ్గుమీఱ మరుకేలి కనుగుణముగా నడల్చును. పిదప రసము పైకొనఁగా తాలిమి యిసుమంతయు లేక చూలును. ఇట్లు తాలిమి చూలఁగా ప్రేమరసం బెనలార నొలుకును. పిమ్మట మంతనమున నిచ్చలు గలసి మెలసి లీలావిహారాదిక్రీడలునలుపు నెఱిజాణయై రాణించును. అనంతరము అవంతయు జయము గొందును లేక బిగుబ్బలు మున్నగువాని నదిమి గదిమి యింతింతనరాని యానందమున నోలలార్చును. కాన యిట్టికులకాంతతోడి మరుకేలియే యంతయు మనోహరము.

అవ. వాత్సల్యమునుడు 'ద్వితీయం సురతం సాక్షాన్నానా కరణకల్పితమ్' అని ఆభ్యంతరసురతమును నానాకరణకల్పితముగా (అనఁగా నానాబంధవిరచితముగాఁ) జెప్పినాడు. ధేనుకము మొదలైన యాబంధవిశేషములలో నొకబంధమును (అనఁగా పురుషాయితమును)

జెప్పఁబూని దానికనుకూలమైన యుపరిసురతమును జెప్పుచున్నాఁడు.

క్లో॥ ఉరసి నిపతితానాం స్రస్తధమ్నిల్ల కానాం

ముకుళితనయనానాం కిఞ్చి దున్తి లితానామ్ ।

ఉపరిసురతభేదస్విన్నగణ్ణసలానామ్

మధరమధు వధూనాం భాగ్యవస్త్రః పిబన్తి ॥

25

టీ. ఉరసి = అొప్పునందు, నిపతితానాం = వ్రాలినవారును - పురుషాయితబంధ
వశమున ప్రియునితోఁజూప వ్రాలియున్నవారు ననుట, కావుననే, స్రస్తధమ్నిల్లకానాం
= జూతిన కీటుగంటుగలవారును - మరుకేలి నేయు సురవేదివలన ముడిపడిన కీల్గుంటుగలవా
రనుట, ముకుళితనయనానాం = మోడ్పఁబడిన కన్నులుగలవారును - సుఖపారవశ్యము
వలనఁగాని లజ్జానుభావము ననుకరించుటవలనఁగాని కన్నుఁ గవ మోడ్చియున్నవా
రనుట, అట్లు మోడ్చినప్పటికిని, కిఞ్చిత్ ఉన్తి లితానాం = కొంచెము కన్నులు తెఱచి
యున్నవారును - కన్నుంగవ యరమోడ్చినవారనుట, కన్నులు పూర్ణముగా మొగు
డ్చుట పురుషాయితమునకు అనుచితముగాన యరమోడ్చు చెప్పఁబడినది, కాఁబట్టియె,
ఉపరి ... సలానాం - ఉపరి సురత = వైపయిఁజేయు రతియందలి, భేద = శ్రమ
చేత, స్విన్న = చెమర్చిన, గణ్ణసలానాం = చెక్కిల్లప్రదేశములు గలవారును, ('శ్రమః
భేదోహి రత్యాదేర్ణాతః స్వేదాదిభూమికృత్' అని భేదలక్షణము) అగు, వధూనాం =
చెలువలయొక్క, అధరమధు = అధరామృతము - మోచిపానకమును, భాగ్యవస్త్రః = భా
గ్యముగలవారు, పిబన్తి = త్రొలుదురు, * పురుషాయితమున స్త్రీముఖము తమముఖమున కెదు
రైయుండుటంజేసి యనాయాసముగాఁ గెమ్మెచి నొక్కుదురని యర్థము. ఇట్టిసుఖము
పుణ్యాత్మలకేకాని తక్కినవారికిఁ గలుగదుగాన 'భాగ్యవస్త్రః' అనఁబడియె. ఇచట చుంబ
నము బాహ్యరతవిశేషమయ్యును నది ఆభ్యంతరమునకు అంగముగాఁ జెప్పఁబడినదని తెల్ల
యునది. ఇచట నాయికలు ప్రాథమ; నాయకులు కామతంత్రకుళలురైన యనుకూలరు.
అలం. స్వభావోక్తి.

ఉ. అక్కున వ్రాలి కొప్పు విడిర యల్లల నాడఁగ గన్నుఁదామరల్

చక్కఁగ మోడ్చి చొక్కి పురుషాయితసంజనితశ్రమంబునం

జెక్కుల ఘర్తబిందువులు ర చిందఁగ విం దొనరించుజొంట్లమే

లొక్కపుమోచితేనె చవిర జూతురు భాగ్యముఁ గల్గునేర్వరల్.

* 'స్వేచ్ఛయా శ్రమిణి వల్లభే తథాయోషి దాచరతి పూరుషాయితమ్' ప్రియుఁడు
అలసిపోలినయందుఁగా స్త్రీ తనయిచ్చగా వైకొని యతనిపై రతినాచరించుట పురుషా
యితము; అది రతిరహస్యము.

తా. ప్రియునితోఁగూని బిగిగుబ్బలు గ్రుచ్చుచు వ్రాలి, మరుకేలి యురవడిని మిటా రించు కీలుగంటు బిగిపీడ, నక్కజంపుఁజొక్కున వాలుఁగన్నుఁగవ లర మొగుడ, నుపరిసుర తంబున నలసి సాలసి నిద్దంపుఁజెక్కులుచెమర్పఁ, గొమరారునట్టిముద్దుగుమ్మలకె మ్మైవితేని యలం గ్రోలుట పుణ్యాత్ములకే కలుగునుగాని తక్కితరులకుఁ గలుగదు.

అవ. జ్ఞానపూర్వకముగాఁ జేయు సురతానుభవమే సార్థకము గాని తక్కినది కాదనుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ఆమీలితనయనానాం, యః సురతర సోఽను సంవిదం భాతి ।

మిథునై ర్మిత్రోఽవధారిత, మవితథ మిదమేవ కామనిర్వహణమ్॥26

టీ. ఆమీలితనయనానాం=(చొక్కి)ఒక్కింతమోడ్చిన కన్నులుగలవారియొక్క, యః=ఏ, సురతరసః = సురతముయొక్క ఆస్వాదము - రతికేలియొక్కచవి, సంవిదంఅను =జ్ఞానమును అనుసరించి- తెలివితో దింపై నెలకొనియునుట, భాతి = ప్రకాశించునో-ఇది యిట్టిది యని తెలివితో ననుభవించుచునో, ('భవతి' అనుచో కలుగునోయని యర్థము) ఇదమేవ=ఇదియే-ఇట్టి సురతానుభవవిలసనమే, అవితథం = వర్తకముకాని-సార్థకమై నట్టియునుట, కామనిర్వహణమ్-కామ = మన్నఁగునియొక్క - లేక, కామపురుషార్థము యొక్క, నిర్వహణం = ప్రతిష్ఠాపనము - ఉజ్జీవనమునుట-ఇట్టిది కానట్టి తక్కినసురతము కామోజ్జీవనముకాదనుట, అని, మిథునైః=స్త్రీపురుషులిరువురచేత, మిథః=అన్యోన్యముగా, అవధారితం = నిశ్చయింపఁబడినది. అనుభవముగలవారికే విషయము ఇట్టిదని నిర్ణయింపఁ గలుగును గాన అట్టిసురతరస మనుభవించుస్త్రీపురుషులకే యదియిట్టిదని నిర్ణయింపఁగలు గునని భావము. రతిపారవశ్యమునఁగన్ను లరమోడ్చి తెలివితో మనంబున సురతంపుచవి ననుభవించుటయే కామపురుషార్థము సిద్ధించుట యని భావము. ఇట్టి సురతరసము ననుభ వించని యెడల కామపురుషార్థ మొడఁగూడినది కానేరదని యాశయము.

తే. కన్నులరమోడ్చి విహరించుచున్న వారి

సురతభోగంబు తెలివితోఁ १ బరఁగెనేని

రమ్య మగునిది కామనిర్వహణ మనుచు

నాయికానాయకులకు నిర్ణయముగాదె.

26

తా. మరుకేలిపారవశ్యమునఁ జొక్కి కన్నులరమోడ్చి యువయువతీజను లే సురతంపురసమును తెలివితో తమమనంబుల ననుభవించుటయే అదియే కామపురుషార్థము మొక్కసిద్ధి యని తద్రసజ్ఞులైన స్త్రీపురుషులచే పరస్పరము నిశ్చయింపఁ బడియున్నది.

అవ. సురతకాలావధిని జెప్పచు నిగమించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ఇద మనుచిత మక్రమశ్చ పుంసాం

యదిహ జరాస్వపి మాన్యథా వికారాః ।

యదపిచ న కృతం నితమ్భినీనాం

స్తనపతనావధి జీవితం రతం వా ॥

27

టీ. ఇహ=ఇందు-ఈలోకమం దనుట, పుంసాం=పురుషులకు, జరాసు అపి=వార్ధకదశలయందును-మునలితనమునం దనుట, మాన్యథాః=మన్యథుని సంబంధించిన-మన్యథ కృతములైన, వికారాః=వికారములు - సురతవ్యాసంగము లనుట (కృతాః=చేయఁ బడినవి అనిశేషము), (ఇతి) యత్=అని యేదియో, నితమ్భినీనాం=స్త్రీలకును, స్తన... వధి-స్తన=గుబ్బలయొక్క, పతన=పడుట-సోలుట, అవధి=మేరగా-కడపలగాఁ గల-చన్నుఁగవ బిగివీడునంతవఱకుమాత్ర ముండునట్టి యనుట, జీవితంవా=బ్రతుకుగాని, రతం వా=సురతముగాని, నకృతం=చేయఁబడదు, (ఇతి) యదపి=అనునది యేదియో, ఇదం=ఇది-అనఁగా మగవారలకు ముదిమి గలిగినప్పుడును నైతము వలపు చిన్నెలు కలిగించు టయు, వాఁడువారిని గుబ్బలబిగి వీడకుండునంతవఱకే బ్రతికియుండునట్లు గాని రతి నలుపునట్లుగాని చేయకపోవుటయు ననెడి యీరెండును, అనుచితం=తగనిది, అక్రమశ్చ=క్రమమునుగానిది-మర్యాదమీఱిన దనుట. మగవారికి యౌషనమునఁ గామవికారములు కలుగుటయే సార్థకముగాన ముదిమియందుఁ గలుగుట నిరర్థకమే యగుటంజేసి యవి జనుచితములు అక్రమములును అగును. స్త్రీలకుఁ జన్నుంగవ బిగి గలిగి మరులుకొలుపు చుండు వయసువఱకే బ్రతికియుండుటయు రతినలుపుటయు సార్థకము గాని * గుబ్బలు సోలి యెమ్మెవోఁగిన ముదిమిని బ్రతికియుండుటగాని రతి నలుపుటగాని అనుచిత ములును అక్రమములును అగుననిభావము. స్త్రీపురుషులకు యౌషనమందు నేయు సురతమే రమణీయ మనిభావము.

* 'పశ్చిపశ్చాతదవధిపరతో వృద్ధతామేతి నారీ' అని కామకాస్త్రోపచనము చొప్పున వృద్ధులు సంభోగమునకు అనర్హు లగుటచేతను, 'త్యజే దన్త్యకురోద్భుతాం వృద్ధస్త్రీం కన్యకాంత్యజేత్' అని వృద్ధస్త్రీని సేషింపచుటచేతను, 'అలిజనం లమ్బపయో ధరాణాం స్త్రీణాంచ దుఃఖం త్రయమేవ భూమా' అని చన్నులుసోలిన స్త్రీతోడిసంభో గము దుఃఖరూప మగుటచేతను, స్త్రీలకు స్తనపతనపర్యంత మైనజీవితమును రతమునే యనుచితమును క్రమము నని యెఱుంగునది. మాఘుఁడును 'అయ మతిజరతాః ప్రకామ గుర్వీ రలఘువిలంబిపయోధరోపదృద్ధాః| సతత మనుమతా మగమ్యరూపాః పరిణతదిక్క రికా న్తవీర్భిభక్తి' అని చెప్పఁబడుట యనునంధించుకొనునది.

చ. ఇది యుచితంబుగానివని ర్ యిచ్చుహిలో మగవారి కెంతయున్
మదనసుఖాభిలాషములు ర్ మానకయున్ని జరాభరంబునం
గొడమమిటొదిముద్దుచనుగ్గుబులు జాతినవెన్క బోంట్లకున్
మదనసుఖంబు జీవితము ర్ మాన్పడు తామరచూలి జాణయే. 27

తా. మగవారికి ముదిసినపిదప సైతము కామవికారములు కలిగించుటయు, స్త్రీలకు గుబ్బపాలిండ్లలిగి పిడినపిదప గూడ బ్రతికియుండునట్లును రతిసలుపునట్లును గావించుటయు నను నీరెండును సృష్టికర్తకు మిక్కిలి యనుచితములును అక్రమములు నగును.

అవ. సురతంపుసాంపు గోరినయెడల యశావన మత్యంతావశ్యక మని మూఁడుశ్లోకములచే వర్ణించుచున్నాఁడు. అందును మొదట రాజసే వాపరత్వమునఁ జిరకాల మిల్లాలిని బాసి దేశాంతరమునందున్న కోడ గాండ్రఫలుకులు జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ రాజం స్తృష్టామ్బురాశే ర్నహి జగతి గతః కశ్చిదేవావసానం
కోవాలోఽర్థైః ప్రభూతైః స్వవపుషి గళితే యశావసే సానురాగే
గచ్ఛామః సదృశానావద్వికసితనయనేస్తవరాలోకినీనా
మాక్రమ్యాక్రమ్య రూపం ఝటితనజరయా లుప్యతే ప్రేయసీనామ్.

టీ. రాజ్=రాజా, జగతి=ఈలోకమునందు, కశ్చిత్=ఎవఁడును, తృష్టితమ్బురాశే=పేరానయనెడు సముద్రముయొక్క-తృష్ణ గలఁదియిడరాని దగుటచే అంబు రాశిగా నిరూపితమైనది, పారం=గట్టును, నగతోహి=పొందఁడుగదా - తృష్ణానముద్ర మున మునిగినవాఁడేకాని దాని దరిచేరినవాఁడు లేనే లేడనుట, స్వవపుషి=తనశరీర మునందు, స+అనురాగే=అనురాగముతోఁగూడిన-వలపుఁ బుట్టించునట్టి యనుట, యశావసే=ప్రాయము, గళితేస్తవ=జాతినదగుచుండఁగా, ప్రభూతైః=మిక్కిలియైన, అర్థైః=ద్రవ్యములచేత, అర్థః=ప్రయోజనము, కోవా=ఏమి, ఆశయోమితిలేనిది. దానిని యావస మందు తృప్తిపఱుచుటయే మిగుల సుకరము. యావసముతీతినపిదప దానిని తృప్తి పఱుచుటకు శక్తియుండనేరదు. ఆశయో ఎంతవయస్సుచెల్లినను విడువదు. కావున శక్తి యుక్తమైన యావసమునే దానిని తృప్తిపఱుపఁదగునుగాని యావసముతీతినవెనుక ఎంత ద్రవ్యమండినను అట్లు తృప్తిపఱుపశక్యమగునా యని యర్థము. రాజా! నీవెంతద్రవ్యము లవ్వారిగానిచ్చినను, యావస ముండునపుడే వానినిగొని స్త్రీ సంభోగాదిరూపమైన తృష్ణాను దృష్టిపఱుపఁగూడునుగాని అదిలేనిపిదప నన్నియు వ్యర్థమేయగు ననిభాషము. కాబట్టి,

విక... కిని నాం-వికసిల్ = వికసించున, నయన+ఇంద్రియ = నల్లగలువలవంటి కన్నులచేత, ఆలోకినినాం=మాచునట్టి-కన్నులు నల్లగలువల వెదచల్లగా నీటుగులుక మాడ్కులు నిగుడ్చునట్టి యనుట ('వికసితక్షముడేనీవరాలోకినినాం' అనుపాఠమున వికసించిన తెల్ల గలువల నల్లగలువలవంటికన్నులు గలవారైన యని యర్థము.) ప్రేయసీనాం=ప్రియురాం డ్రయొక్క, రూపం=పరువంపుఁ జక్కఁదనము, జరయా=ముదిమిచే, ఆక్రమ్య ఆక్రమ్య=మిక్కిలి యాక్రమింపఁబడి, ఝడితి=తటాలున-అతిత్వరలో ననుట, నలువ్యతే యావత్ =ఎంతవఱకు మాఁబడదో, (తావత్=అంతలోఁగా), సద్ద=మాయించికి, గచ్చామః=పోయెదము- మాప్రియురాండ్ర పరువంపుఁజేలువు మాసి మునితనము రాకమునుపే మేముపోయి వారితో నిష్ఠసుఖము లనుభవింపఁదగును. లేనియెడ మాకు ముదిమిపచ్చి యశస్తులమై యాకాశృప్తికి అనర్హులమగుదుము. వారును, ముదిమిపచ్చుటచేతను వృద్ధ స్త్రీ) సంభోగము నిషిద్ధముగావునను, నిరర్థకలే యగుదురు. ఇచట 'నయనేనీవరాలోకినినాం' అనుటచే మాడ్కులకు నల్లగలువల సాటియు దానిచే యావనమును ప్రియురాం డ్రయందు గమ్యములు.

శా. ఆశాసాగరపార మేరికిని శరక్యం బాన చేరంగ భో

గాశాయుక్తము జవ్వనంబు గళితంబైనా ధనం బేల థా

త్రీశా యింటికిఁ బోదుమే ప్రియవధూహృద్యోల్లసద్రూపరే

భాశోభాతిశయంబు దుర్భరజరాక్రాంతంబు గా కుండఁగన్. 28

తా. రాజా ! ఆశ నముద్రమువలె ప్లేరలేది. కాన నట్టిదానిని దరించినఘాత డె వ్వండును లేఁడనుట తెలిసినవిషయమేగదా. అట్టిదానిని వలపుఁ గొలుపునట్టి యావనము నందే చేనైనంతవఱకు తృప్తిపఱుపఁదగును. దేహమున యావనము జాతీ వలపుడిగిన పిదప వెంతద్రవ్యముండిన సేమి? దానిని తృప్తి నేయఁగూడునా. కావున నల్లగలువ చాయలవెదచల్లు నట్టి నిడువారుఁజూడ్కులు నిగుడ్చు ప్రియురాండ్ర యెలజవ్వనంపుసొంపు ముదిమిచే మాయకమునుపే మామాయిండ్లకుఁజోయి వారితో నిష్ఠసుఖము లనుభవించెదము.

అవ. ఇదే యావనము అనర్థమునకు మూలమనుచున్నాఁడు.

శ్లో! రాగస్యాగర మేకం నరకశతమహాదుఃఖసంప్రాప్తిహేతుః ।

రోహ సోత్పత్తిబీజం జలధరపటలం జ్ఞానతారాధిపత్య ।

కస్తర్ప సైక్యకమిత్రం ప్రకటితవివిధస్పృహదోషప్రబంధం ।

లోకేస్తే స్పృహస్థానప్రజకులభవనం యావనా దన్య దస్తి ॥ 29

టీ. రాగస్య=అనురాగమునకు, ఏకం=ముఖ్యమైన, ఆగారం=గృహము, నరక... హేతుః-నరకశత=నరకపరంపరయందులి, మహాదుఃఖః-(తీవ్రయాతనాది రూపమైన)

మహాదుఃఖములయొక్క, సంప్రాప్తి=పొందుటకు, హేతు = సాధనమైనది-సంభోగిం
పదగని వారితో సంభోగించుట మొదలైన దుష్కర్మములందుఁబ్రవర్తింపఁ జేయుటచే
నరకదుఃఖాహ మైనదనుట, మోహస్య=(మత్రాక స్త్రీ)యందలి)అనక్తియొక్క,ఉత్పత్తి
బీజం=పుట్టుకవలెత్తు-జన్మకారణమైనదనుట, జ్ఞానతారాధిపస్య-జ్ఞాన=ప్రబోధమనెడి-
తత్త్వజ్ఞానమనెడు,తారాధిపస్య=చంద్రునికి,జలధిరపటలం=మేఘసమూహము-మబ్బులె
ట్లుగ్రమ్మి చంద్రునిప్రకాశమును మఱుఁగుపఱుచునోయట్లే యిదియు జ్ఞానమును బ్రకాశింప
నట్లుచేయుననుట,కన్దర్పస్య=మన్తఘనికి,ఏకమిత్రం=ముఖ్యుఁడైన చెలికాఁడు-మన్తఘని
ఉద్రేకింపఁజేయునదనుట,ప్రక...బన్ధం-ప్రకటితం=ప్రకటితఁడబడిన, వివిధ=వానావిధ
ములుగలదియు,స్పష్ట=ప్రకాశమైనదియునగు,దోషప్రబన్ధం=పాతకసంబంధముగలదియు,
'యావన మగును గావున' అని శేషము, అస్మిక్=ఈ,లోకే=లోకమునందు. అనర్థ...
భవనం-అనర్థ=అనర్థములయొక్క, ప్రజ=సమూహమునకు, కులభవనం=పుట్టినిల్లు అగునది
(‘కుసుమవనం’ అనుపాతమున పూదోట-యనఁగా అనర్థములెల్ల మిక్కిలితలమాపునట్టి
స్థానము అనియర్థము), యావనాత్=యావనముకంటె, అన్యత్=మత్రాకటి, నాస్తిహి=
లేదుగదా. యావనమే అత్యంతానర్థమాలమని భావము. ఇదియే ‘యావనం ధననమ్మత్తిః
ప్రభుత్వ మవితకతా! ఏకైకమ ప్యనర్థాయ కిము యత్రచతుష్టయమ్’ అనిచెప్పఁబడినది.
చ. రతిపతిచేతివాలు ఘనశ్రరాగనివాసము నీతివైరి దు

ర్గతశతదుఃఖమోహజనిరకారణ ముజ్జ్వలబోధతారకా
పతినిబిడాభ్యుదయము శుభప్రతిబంధము దోషసంఘసం
గత మగునేగి జవ్వనమురకన్న జగంబున వేతె యున్నదే.

29

తా. యావనము అనురాగము కలిగించును. నరకపరంపరలం బొరలించి పెను
దుఃఖములకుఁ బాలుపఱుచును. పరకాంతలయం దానక్తి పుట్టించును. మబ్బు చంద్రుని
గప్పునట్లు జ్ఞానమును గప్పి దానిని బ్రకాశింపనట్లుచేయును. మదనవికారము రేచును.
పలువగల పాతకములఁ బ్రకటముగాఁ జేయించును. ఇట్లు అనర్థములను గలిగించునది
యావనముకంటె మత్రాకటి యీలోకమునందు కలుగనే కలుగదు.

అవ. ఇట్టి యావనము కలిగినప్పుడు వికారము నొందనివాఁ డె
వ్వఁడో యొకఁడని చెప్పచున్నాఁడు.

శ్లో॥ శృంగారద్రుమనీరదే ప్రసృమరక్రిడాంసప్రసృతసి ।

ప్రద్యుమ్నప్రియబాంధవే చతురవాక్తుక్తాఫలోదన్వతి ।

తస్మిన్నేత్రచకోరపార్వణవిధా సౌభాగ్యలక్ష్మీనిధా ।

ధన్యః కోఽపి న విక్రియాం కలయతే ప్రాప్తే నవే యావనే॥

30

టీ. శృక్తోర... నీరజే-శృక్తోర=శృంగారరసము నెడి, ద్రుమ=చెట్టునకు, నీరజే=మేఘమైనదియు-మేఘము పృక్షమనకెట్లో యట్లే యిదియు శృంగారమునకు, పొటమరించుట, మొలకొత్తుట, చిగురుట్టుట, పూచుట యను నవస్థలఁ గలిగించి పోషించున దనుట, ప్రస్ఫుమర... ప్రోతసి-ప్రస్ఫుమర=వ్యాపించు గుణముగల, క్రీడారస=మన్మథకేళిరసమునకు, ప్రోతసి=ప్రవాహమైనది-జలములను ప్రవాహస్థానములగు నదులు మొదలైనవి యెట్లు ఎడతెగక విచ్చలవిడిగాఁ బ్రవహింపఁజేయనో యట్లే యిదియు మన్మథక్రీడారసమును ఎడతెగక ప్రవహింపఁజేయు స్థానమగునని యర్థము - దానిని ఎడతెగక ప్రవర్తింపఁజేయునదని భావము. ప్రద్యు...ధవే-ప్రద్యుమ్న=మన్మథునికీ, ప్రియభాషవే=ఆప్తబంధువైనదియు-మన్మథోద్రేకము కలిగించునది యనుట, చతుర...చనన్వతి-చతుర = నిపుణములైన, వాక్=మాటలనెడి, ముక్తాఫల=ముత్తెములకు, ఉదన్వతి=సముద్రమైనదియు-నరస నల్లపములను బుట్టించునది యనుట, తన్వీ...విధౌ-తన్వీ - విలాసినులయొక్క, నేత్ర=కన్నులనెడి, చకోర = వెన్నెలపులుగులకు, పార్వణవిధౌ = పున్నమచందరుఁడైనదియు-చకోరములను బూర్ణచంద్రుఁ డెట్లు ఉల్లసిల్లఁజేయునో యట్లే యిదియు విలాసినుల కన్నుఁగవల నుల్లసిల్లఁజేయునని భావము, సౌభాగ్య...నిధౌ-సౌభాగ్యలక్ష్మీ=సౌందర్యసంపదకు, నిధౌ=నిధానమైనదియు-మంచి చక్కందనమును గూర్చునది యనుట, అగు, నవే యావనే=నూతనమైన ఐదుగు-ఎలప్రాయమనుట, ప్రాప్తేనతి=కలిగినదగుచుండఁగా, కోఽపిధన్యః=ఎవఁడో యొకధన్యుఁడు, విక్రియాం=మన్మథ వికారమును, కలయకే = పొందఁడు. ఇట్టివాఁడు మిక్కిలి యరుదని భావము. ఈరెండుశ్లోకములను ఆలం. సీరసయవరూపకము.

ఉ. మారునికూర్చి చుట్టము సరమంచిత కేళిరసహృదంబు శృం

గారమహీజనీరదము రీ కంజముఖజనదృశ్యకోరరా

కారజనీశమండలము రీ కాంతవచోమణివార్ధి యశావసం

బారయఁ జెందుచో వికృతీనందనివాఁడె కృతార్థుఁ డిమ్మహిన్. 30

తా. ఒకచెట్టునకు మబ్బువలె శృంగారరసమును అంకురించి, చిగిర్చి, పుష్పించు నట్లు పోషించునదియు, జలమునకుఁ బ్రవాహమువలె మన్మథకేళిరసము నెడతెగక విచ్చలవిడిఁ బ్రవర్తింపఁజేయునదియు, అనుంగుచుట్టమువలె మన్మథునికీ దోఁడై యుద్రేకింపఁజేయునదియు, * సముద్రము ముత్తియముల నీనునట్లు విన్నాణంపు నెఱజాణమాటల

* 'కరీషు జీమాత పరాహాశ్చ మత్స్యహి శుక్త్యర్థవవేణుజాని । ముక్తాఫలాని ప్రథితానిలోకే తేషాంతు శుక్త్యర్థవమేవ భూరి' ఏనుఁగు, చెఱకు, మబ్బు, పంది, నంకుపు, చేరప, పాము, ముత్తెఱుఁజిప్ప, సముద్రము, వెదురు అను వీనిలోఁబుట్టిన ముత్తెములు లోకమునఁ బ్రసిద్ధములైనవి. వానిలో ముత్తెఱుఁజిప్పను బుట్టునవియే మెండు.

నీటుగులుకఁ గలిగించునదియు, పున్నమచంద్రుఁడు చికోరముల నుల్లసించి జేయునట్లుచెలువల కన్నుఁగవల కుల్లాసము గలిగించునదియు, నక్కజంపుఁజక్కందనపునీటిని గిజిగొనఁ జేయునదియు, నైన యెలజవ్వనము దలసూపఁగా ధన్యుఁ డెవఁడో యొక్కఁడు మన్మథ వికారము నొందక యుండునుగాని నందఱు నట్లుండుట యడిచి.

అవ. యశాసనము అనర్థమూలముగాన కామినులను వడలినయెడల నది యనర్థములకు మూలమగుటయు మిక్కిలి దొలఁగి పోవును గదా యని యాశంకించి యాకామినులను విడుచుటయుఁ గష్టమని మూఁడు శ్లోకములచే వర్ణించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ * సంసారేఽస్మిన్నసారే కున్వపతిభవనద్వారసేవాకళఙ్క ।

వ్యాసజ్గవ్యస్తధైర్యం కథ మమలధియో మానసం సంవిదధ్యుః ।
యద్యేతాః ప్రోద్యదిన్దుద్యుతిసిచయభృతో న స్య రమ్యాజనేత్రా
ప్రేక్షత్వాఞ్చీకలాపాః స్తనభరవిమనన్తధ్యభాజస్తరుణ్యుః ॥ 31

టీ. అమలధియః=నిర్మలమతులు- మహాత్ములనుట, ప్రోద్య...భృతః-ప్రోద్యత్=ఉదయించుచున్న, ఇన్దు=చంద్రుని యొక్క, ద్యుతి = కాంతి వంటికాంతిగల, సిచయ=చీరలను, భృతః = ధరించువారును-ఉదయించుచున్న చంద్రునికాంతితోఁ బోల్చుటచే నిట చీరలు మాంజివృక్షము (అనఁగా ఎఱుపుమించిన పసుపువనె) గలవిగాఁ దెలియునది-అట్టిచీరలను దాల్చినవారు ననుట, అమ్యాజనేత్రా=తామరలవంటి కన్నులు గల వారును-తామరతీకులవలె నిడుదలైన కన్నులుగలవారనుట, ప్రేక్షత్...కలాపాః-ప్రేక్షత్=కదలుచున్న-మోఁగు, కాఞ్చీ=ఓంటిపేట మొలనూలును, కలాపాః=యిరుపది యైదు పేటలయొడ్డాణమును గలవారును-లేక అట్టి మొలనూలును దక్కిన హారాదిభూషణములునుగలవారనుట, స్తన...భాజః-స్తనభర=గుబ్బలబరువుచేరి, విమత్=పంగుచున్న,

* ఈ శ్లోకమునకు.

సంసారేఽస్మిన్...కున్వపతిభవనద్వారసేవావలమ్మ ।

వ్యాసజ్గవ్యస్తధైర్యం...మానసం సంవిదధ్యుః॥

అనుపాఠమున, కున్వప...ధైర్యం=దుష్టరాజుల మోసలకడ కొలువును గైకొనుటయందలి యానక్తిచే మిక్కిలి నశించిన ధైర్యముగల, మానసం=మనస్సును, కథం=ఎట్లు, సన్విదధ్యుః=సహపాఠముగావించుకొందురు-అనఁగా తేర్చుకొందు రనియర్థము - తక్కినవాని కర్థము నమము. ఇట్టిజవరాండ్రు లేనిచో నట్టి కొలువుపలన దిట్టమనలిన మనస్సును దేర్చుకొనలేరని భావము-అట్టికొలుపు మనస్సులెంపును దూలించియు నట్టిజవరాండ్రు ఉండుటంబట్టి వామనస్సునకు దిట్ట కలుగునని యాశయము.

మధ్యః = నడుములను, భాజ = పొందినవారును ('మధ్యభాగాః' అనుపాఠమున నడుమ నెడి భాగము గలవారని యర్థము), బలితంపు గుబ్బుచెన్నులును సన్నని నడుమును గలవారు నటుల-ఇది సౌందర్యాతిశయసూచకము, అగు, ఏతాః = ఈ-ప్రసిద్ధులైనయనుట, తరుణ్యః = జవరాండ్రు, నమ్యః యది = లేకపోయిరేని, అమలధియః = నిర్మలమతులగువారు- మహాత్ములనుట, ఆసారే = సారములేని, అస్మిక్ = ఈ, సంసారే = (దారపుత్రాది పోషణవ్యాసంగరూపమైన) సంసారమునందు, కున్యపతి... ధైర్యం = కున్యపతి = దుష్టరాజులయొక్క, భవనద్వార = యింటిమోసలయొక్క, సేవా = కొలుచుట యనెడి, కళఙ్కు = అపవాదమునందు- నెఱుగునందనుట, వ్యాసజ్ఞ = మిక్కిలి యాసక్తిచేత, వ్యస్త = చెడిన, ధైర్యం = ధీరత్వము గలదానినిగా, మానసం = మనస్సును, కథం = ఎట్లు, సంవిదధ్యుః = చేయుదురు-ఎట్లునుచేయ నేరరనుట-మహాత్ములీసంసారము నిస్సారమని తెలిసియు నిందలిజహరాండ్ర కులుకుబెరుకులకులొనై, ధైర్యముచూచి, తమ నిర్మలమనస్సులను కుచ్ఛితంపురాచనగతుల మోసలలకడ కొలువు గొలువ నియ్యకొనునట్టి కళంకము గలవానినిగాఁ జేసికొని రనియు నీజహరాండ్రు లేకుండిరేని యీనిస్సారమగు సంసారమునకై యింతటి కుచ్ఛితంపు బ్రదుకు నకుఁ బాలుపడరనియు భావము. ఇట్టి విశిష్టతరుణు లుండుటవలననే మహాత్ములు నైత మిట్టి వారైరనియు కాన తరుణుల పరిహరించుట కష్టమనియు నాశయము. ఉత్తరవాక్యార్థము పూర్వవాక్యార్థమును సమర్థించు పాఠములుచే కావ్యలింగ మలంకారము.

చ. జలజవిలోచనంబులును శ్రీ సన్నపుఁజందురకావించీరెలుం

గులుకుమెఱుంగుఁజన్నులును శ్రీ గొంచెవుఁగన్నులు రత్నకింకిణీ

కలరశనాగుణంబులును శ్రీ గల్గినకాంతలు గల్గలేని గా

నీలి మతిమంతు లేటికి వశసంతురు రాజగృహాంగణంబులన్. 31

తా. అప్పుడు చుంచుచున్న చందురునికాంతిమట్టి వన్నెగల పలువ చెలువుగాఁ గట్టి, తామరతీకులవలె వాలుకన్నుంగవచెన్నుచూప, మొలనూలిగజ్జెలు గల్లుగల్లుని మొర, య, బలితంపుగుబ్బుల వ్రేఁగున లేఁగొఁదీఁగె యల్లలాడ, బెడఁగారు లేజహరాండ్రులేనిచో, నిర్మలాత్మలైనవారు నిస్సారమైన యీవట్టి సంసారమునకై దుష్టరాజుల మొగసాలకడ గొలుపుకొలుచునట్టి కుచ్ఛితంపుబ్రదుకుచే మనస్సు తెంపుమాలినవారు గావండుదురు.

శ్లో॥ సిద్ధాధ్యాసితకస్తరే హరవృషస్కన్ధాపరుగ్గద్రుమే ।

గక్షాధౌతశిలాతలే హిమవతః స్థానే స్థితే శ్రేయసి ।

కః కుర్వీత శిరఃప్రణామమలినం మానం మనస్వీ జనో ।

యద్విత్రస్తకురజ్జశాబనయనా న న్యుఃస్మరాస్త్రం స్త్రియః॥ 32

టీ. విత్రస్త...నయనాః-విత్రస్త=మిక్కిలిబెడరిన, కురజ్జశాబ = లేడి పిల్లమంటి, నయనా = కన్నులగులవారును-దీనిచే 'చకితమ్ముగదృగాభే' అను పద్మనీజాతి మాచితము,

కావుననే, స్వరాస్త్రం=మన్మథుని బాణమును-మహావీరుడైన మన్మథునికి జగములనెల్ల గెల్పు సాధనమైనబాణముగు వారసుట, అగు, స్త్రీయః=స్త్రీలు, యత్ సమ్యుః=లేకపోయిరేని, సిద్ధా...కన్దరే=సిద్ధ=యోగులచేత, అధ్యాసిత=ఆధ్యాసించబడిన-యోగుబంధునట్టియనుట, కన్దరే=గుహలుగలదియు, దీనిచేత్రపస్నిద్ధి గలిగించునదని సూచితము, హర...ద్రుమే-హర=శివునియొక్క - హిమవత్పర్వత క్షిరమృగ కైలాసమున శివుడుగాఁపుండునుగాన నచటనే యెపుడు సన్నిహితుఁడై యుండునట్టి శివునియొక్క యనుట, పృష = (వాహనమైన) యెద్దుయొక్క - నందియొక్క యనుట, స్కన్ధ=మూఁపురముచే, అమృగ్గ=విలువఁబడిన, ద్రుమః=చెట్లుగలదియు-నంది వర్తింతుటను జెప్పటచే దాని నెక్కు శివుడును దగ్గఱనే యుండుట సూచిత మగుచున్నదిగాన నట్టి శివసన్నిధానముచే యఖిలశ్రేయఃప్రదమైనదని భావము, గక్తా...తలే-గక్తా=గంగచేత, ధౌత=కడుగుఁబడిన, శిలాతల=తాతి పట్టులుగలదియు- దీనిచే నతిపవిత్రమైనదని సూచితము, కాఁబట్టియే, శ్రేయసి-శ్రేష్ఠమైనదియుఁ లేక, శ్రేయస్కర మైనదియునగు, హిమవతః=మంచు కొండయొక్క, ప్థానే=ప్రదేశము, స్థితే (నతి)ఉండఁగా, కః మనస్తే=ఏబుద్ధిమంతుఁడం, మానం=తనమానము, శిర...మలినం-శిరః ప్రణామ=తలవంచి నమస్కరించుటచే, మలినం=చెడినదిగా-దుష్టరాజుల పాపములకు దలవంచి నమస్కారము సేయుటచే కళంకితమైనదిగా ('శిరః ప్రణామమలినం మ్లానం' అను పాఠమున, శిరః=తనతలను, ప్రణామ మలినం=నమస్కారముచే కళంకితమైనదిగా-అనఁగా దుష్టరాజుల పాపములకుదలవందనముసేయుటచే దూషితమై, కావుననే, మ్లానం=వాడినదిగా-ఉత్కర్షలేనిదిగా)కుర్వీత=చేయును-ఎఁడును జేయఁడనియర్థము. కాముని తూపులవలె మరులుకొలుపు జవరాండ్రులేనిచో మతిమంతులు పుణ్యవంతమైన హిమవంతమున వసించి తపంబునేసి కడతేజిన వారగుదురుగాని, రాజులకుఁ దలవంచికొని కొలిచి బ్రతుకునంత మానమును జెలుపుకొనువారు గారని భావము. ఆహామమన్తథాస్త్రమువలె సున్న స్త్రీలను బరిహరించుట కష్టముగాన వానిబట్టియే మనస్సులగు వారికిని ఇట్టి ప్రణామాదిదురవస్థాప్రాప్తియని యాశయము.

శా. గంగాధౌతశిలాతలంబు హరగోరస్కంధప్రదేశాహతో

త్తుంగత్కౌజము సిద్ధసేవితగుహోస్తోమంబు శీతాచలో

త్సంగం బుండంగ నెవ్వఁ డోవు నృపహరదంబుల్ దలం దాల్చు సా

రంగీశాబవిలోచనల్ మనసిజాత్రస్త్రంబుల్ సతుల్ లేనిచోన్. 32

తా. బెదరిన కొదమలేడివంటి బెతుకుఁగన్నులఁ జెన్నారచుఁ గాముని తూపులవలె మరులుకొలుపు చెలువలంబట్టియే బుద్ధిమంతులగు వారునైతము రాజులకుఁ దలవంచి కొలువునేసి దమమానముఁ దూలపుచ్చుకొను చున్నారగాని యట్టికామినులు లేనిచో

(సిద్ధులచే దండయు నొప్పుగుహల కలిమిని) దపస్సిద్ధి కలిగించునదై, (నంది తనలోని మామల సంపదలీలమై విఱుచుట వలనఁ దెలియందగు శివస్సన్నిధిచే) నతిశ్రేయస్కరం దై, (ఁగానలంబులఁ దపిసిన శీలాతలంబులవలన) అతిపవిత్రమై యొప్పుమంచుకొండ నొక యెడనుండి కడతేజఁ జూతురుగాని యట్లు తలవంచి కొలిచి మానము చెఱుపు కొనరు.

శ్లో॥ * సంసార తవ పర్యంతపదవీ న దవీయసీ!

అస్తరా దుస్తరా నస్మ్యర్థది తే మదిరేక్షణాః॥

33

టీ. సంసార=ఓసంసారమా, తే=నీయొక్క, అస్తరా=నడుమ - సముద్రమవంటి నీనడుమననుట, దుస్తరా = తరింపశక్యముకానివారై - మహానదులవలె నతిక్రమించి పోవఁదరము కానివారై, మదిరేక్షణాః=స్త్రీలు, నస్మ్యయది=లేకపోయిరేని, తవ=నీ యొక్క, పర్యంతపదవి=పాలిమేర, దవీయసీ=మఱింతదూరమైనది, న=కాదు-అనఁగా స్త్రీలునడుమనుండుటచేఁ గలిగినదూరముకంటె మఱింతతక్కువదూరముననే నీచివర యెల్ల యుండుననుట. సంసారము దరిచేరుటకు స్త్రీలు అడ్డుపాటు అగుదురు-కాన వారిని పరిత్యజించుటచేతనే శ్రేయము కలుగుననిభావము.-అలం. కావ్యలింగము.

అమితసంసార సీదుపర్యంతపదవి

గతి దలంప దవీయసి శ గాదునూ వె

యర్థి కీలోనఁ గడవంగ శ నలవిగాని

ఖంజరీటాయతాక్షులు శ గలుగరేని.

33

తా. ఓసంసారమా! నీపాలిమేరను జేరవలయునన్న నడుమ జవరాండ్రు దాటఁ గూడరాని వారై యున్నారు. వారు లేనియెడల నీయెల్ల యిప్పుడు తోచునంత దవ్యగా నుండదు. మఱింత దాపుగానే యుండి యుండును.

* ఈశ్లోకమునకు.

‘సంసారోదధినిస్తారపదవీ న దవీయసీ!

అస్తరా దుస్తరా నస్మ్యర్థది రే మదిరేక్షణాః॥

అనిపాఠాంతరము. రే=ఓరీ-ఓజనుఁడా యనుట, ‘అస్తరా దుస్తరా మదిరేక్షణా నస్మ్య ర్థది=నడుమఁ(అనఁగా సంసార సముద్రమునడుమఁ) గడవరాని వారగు స్త్రీలు లేకుండి రేని ‘సంసార+ఉదధి నిస్తారపదవీ = సంసార మనెడిసముద్రమును దాటు మార్గము. దవీయసీ న = మఱింత దూరముకాదు - సమీపమునందే యుండుననుట. స్త్రీలంబట్టియే సంసారము తరింపరాని దైనదని రెండుపాఠములయందును భాషము సమానము.

అవ. ఇట్లు స్త్రీలయం దనురక్తికై సంభోగమును వర్ణించి, యిపుడు బుద్ధిమతులకేని స్త్రీలను పరిహరించుట కష్టమగుటచే నందఱు వారియం దాసక్తులే యగుదురు, అట్టి సంసారులకు శ్రేయస్సు కలుగుట యెట్లు? అని యాశంకించి యాస్త్రీలను అనురక్తిచేఁగలసి యున్నవారికి నిహలోకఫలమును, విరక్తిచే వదలినవారికెఁ బరలోక ఫలమును గలుగునని తలఁచి దానిని నిరూపించుటకై యనురక్తి విరక్తియను రెండుపక్షములను నీవిశేషి ముగియునటకు వర్ణించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ * దిశ వసహరిణ్యేభ్యో వంశకాణ్డచ్చవీనాం

కబళ ముపలకోటిచ్చిన్నమూలం కుశానామ్ |

శుకయువతికపోలాపాణ్డతామ్బూలవల్లి

దళ మరుణనఖాగైః పాటితం వా వధూభ్యః॥

34

టీ. (పాజన=ఓయీ ! అని అధ్యాహార్యము), వసహరిణ్యేభ్యః=పుణ్యారణ్యమం దలి యాఁడుజింకలకు-అచ్చటఁ దపస్సుచేయుటవలన వెఱపులేక లేళ్లు దాపునకు రాఁగా వానికని భావము, వంశకాణ్డచ్చవీనాం=వెదురు మోసులయొక్కకాంతి గలవియగు, కుశానాం = దర్భలయొక్క, ఉపల...మూలం-ఉపలకోటి=త్రాతి మొనచేత, చిన్న = ద్రెప్పఁబడిన, మూలం=మొదలుగల-పుణ్యారణ్యములందు కొడవలి మొదలగు సాధనములు గలుగవు గాన కఱకుకొనలుగలత్రాలు సాధనముగాఁ జెప్పఁబడినవని తెలియునది, కబళం=గ్రాసమునైనను-కఱకుత్రాల కొనలచేఁ ద్రుంపఁబడినవై వెదురు మొలకలవలె వొప్ప దర్భలయొక్క గ్రాసమునుగాని యనుట, వా=లేక, వధూభ్యః=స్త్రీలకు, అరుణనఖ అగైః=ఎఱ్ఱనిగోళ్ల కొనలచేత, పాటితం=చీల్చఁబడిన, శుక...దళం-శుకయువతి =చిలుక పెంటియొక్క, కపోల=చెక్కిలివలె, ఆ పాణ్డ=కొంచెము తెలుపుమించిన పసిమివన్నెగల, తామ్బూలవల్లిదళం=తములపాకునుగాని, ('శుకయువతి' అనుపాతమున, శుకయువతికపోల=శుకదేశపుతరులయొక్క చెక్కులవలె, ఆపాణ్డ=అంతటఁ దెల్లగా నున్న, తామ్బూలవల్లిదళం=తములపాకును గాని, అనియర్థము), దిశ=యిచ్చు- ఇచ్చట, నడవులందు లేళ్లకు గజికపోలచలు ద్రుంచి యిచ్చునుటచే తపస్సు నాచరించుటయు,

* 34-వ శ్లోకముతోలుత 'ఇతి సంభోగవర్ణనమ్. అథపక్షద్వయనిరూపణమ్' అని యవతారిక దాక్షిణాత్యశ్లోకములందుఁ గానిపించెడి. 33-వ శ్లోకముతో సంభోగవర్ణనము ముగియఁగా 34-వది మొదలుకొని 40-యవది వఱకుఁగల యేడు శ్లోకములచే పక్షద్వయమును (అనఁగా అనురక్తి విరక్తియను పక్షముల రెంటిని) నిరూపించుటకు ప్రతిష్ఠామోహితులమనెడి.

జవరాండ్రుఁ బాగా లిచ్చునుటచే సంసారము నలుపుటయు సూచితములు. విరక్తితో తపందైనఁ జలుపుము. అనురక్తితో సంసారమునైనఁ జేయుమనుట. విరక్తియందు తపస్సును ననురక్తియందు సంసారమును అనురెండే పరమసౌఖ్యప్రదములు కాని తక్కినవి కావని భావము. ఇట్లే మీఁదనెల్ల నూహించు కొనునది. గోళ్లు ఎఱ్ఱనివిగా నుండుట మహాభాగ్యులక్షణమగుటచే సుఖితృప్తమును దెలుపుటకై యది యిట 'అరుణ సఖాగ్రైః' అనిచెప్పఁబడియె. ఇందులకు 'పాణీ పాదతలేరక్తే సేతాస్తత్స నఖస్తథా తాలు జిహ్వధరోవ్యంఽపస్తరక్తః సుఖీభవేత్' అను సాముద్రికశ్లోకము ప్రమాణము.

చ. శిలమొన మూలముల్ చిదిమి ర్చెన్నుగ వేణుకరీరకాంతిచే
లలితము లై నదర్శకబరళంబులు లేళ్లకు నిమ్మ కానలోఁ
గలితశకాంగనావిపులగండనుపాండుర నాగవల్లికా
దళముల గోళ్లఁ ద్రుంచి వనితాతతికైన నొసంగు మిమ్ములన్. 34

తా. ఓయీ! పుణ్యారణ్యములందుఁ దెదరులేనిదై దాపునకు వచ్చెడి యాడు జంకలకు వెదురుమోసులవలె మిసిమిగల గణికపోచలను గఱుకుజ్జాళ్లకొనలచేఁ గోసి పేతపెట్టుము- (విరక్తి కలవాడవేని యడవికిఁబోయి తపంబు నేయుమనుట). లేదా, జవరాండ్రుఁ, ఆడుచిలుకలచెక్కిఁకులవలె నించుక తెలుపుమీఱిన పసిమివన్నెగల తముల పాకులను నెఱ్ఱగోటిమెనలచేఁ జీల్చియిమ్మ- (అనురక్తి గలవాడవేని యింద్లయందు చెలువలతో సంసారము నలుపుమనుట).

శ్లో॥ *అసారాః సన్వేతే విరతివిరసా పాపవిషయా
జగుప్సన్తాం యద్వా నను సకలదోషాన్పద మితి ।

* పక్షద్వయనిరూపక మైన శ్లోకన పక్షములోని యీ 'అసారాః సన్వేతే' అను శ్లోకమునకు 'అసారాః సన్వేతే విరతి విరసాః పాపవిషయా' జగుప్సన్తాం యద్వానను సకలదోషాన్పదమితి' అను పాఠాంతరము గ్రహించి యీ పూర్వార్థమునకు 'పాపములైన విషయుములెల్ల నసారములనికాని, విరతివిరసములనికాని, సకలదోషాన్పదమనికాని యేవ గింపఁబడునుగాక' అని 'జగుప్సన్తామ్' అనునొక క్రియనుబట్టిమావి క్తిపరముగా నర్థము నేసి యుత్తరార్థమునకు అనురక్తిపరముగా నర్థముచెప్పి యిది పక్షద్వయనిరూపకముగా నమర్థింపఁబడినది. అయినను ఉత్తరార్థమునందు మూడవ పాదమున 'పుడమిలో పరహితముకంటె నెక్కుడు పుణ్యములేదు' అనియు, నాలవపాదమున 'సంసారములో స్త్రీకి మించిన రమ్యవస్తువులేదు' అనియు నున్నవి. ఇందు మొదటిది యేపక్షములోను కేరని సామాన్యవిషయము. రెండవది మాత్ర మనురక్తిలోఁజేరినది. ఈ రెండును పరస్పరసంబద్ధములుకాక వేరువేరు నిబద్ధములైనవి. కాన యీ రెంటిని గలిపి యనురక్తి పరముగాఁజేయుట కల్పనాగౌరవమేకాని కవిహృదయముకానేరదు. పూర్వార్థమెల్ల

తథా వ్యేత ద్భూమా నహి పరహితా త్పుణ్య మధికం
న చాస్తిక్త సంసారే కువలయదృశో రమ్య మపరమ్॥

35

టీ. ఏతే=ఈ-ప్రసిద్ధములైన, విషయాః=శబ్దాదివిషయములు-లేక, హారచందనాదులు, అసారాః = అశ్శిరములుగా-లేక, నిస్సారములుగాఁగాని, అథవా = లేక, విరతి విరసాః = పరిణామనయమున అనర్థకరములుగాఁగాని, సంతు = ఉండుఁగాక, యద్వా=లేక, నకల... స్వదమితి = రాగద్వేషమోహాదినకలదోషములకుఁ బట్టయిన దనిగాని, జుగుప్సంతాం=ఏగింపఁబడునుగాక-వెగటుతో విడువఁబడునుగాకయనుట. అట్లు విడుచుటచే, 'స్వయం త్యక్తా హ్యేతే శమసుఖ మనంతం విదధతే' అన్నట్లు పరమ సుఖము లభించును. తథాపి=అయినను-విషయములు నిస్సారములుగాను విరతివిరసములుగాను నుండినను దోషాస్పదములుగా ఏగింపఁదగినవైనను అనుట, రెండువిషయములుమాత్రమట్టివి గావనచున్నాఁడు. అవియేవన, ఏకత్ = ఈ, భూమా=భూమియందు, పరహితాత్ = ఇతరులకుఁజేయు హితముకంటె, అధికం=ఎక్కువైన, పుణ్యం=సుకృతము, నహి=లేదు గదా- 'శ్లోకార్థేన ప్రవక్ష్యామి యదుక్తం గ్రన్థోటిభిః | పరోపకారః పుణ్యాయ పోషాయ పరపీడనమ్' అనుటచే పరహితమే అత్యంతపుణ్యమైనదనుట, అస్తిక్తంసంసారే=ఈసంసారమునందును, కువలయదృశః = కలువకంటికంటె, అపరం=వేరైన, రమ్యం=మనోహరమైనవస్తువు, న=లేదు-ఇదియే మిక్కిలి మనోహరమనుట, కాఁబట్టి విషయములన్నిటిని దోషాదులుగాఁ గనుఁగొనినను, భూమియందు పరహితము సంసారమునందు స్త్రీ అనురెండువిషయములను మాత్రమట్లు గనుఁగొనరాదని భాషము.

చ. దురితనిదానముల్ సకలరదోషగృహంబులు సారహీనముల్
పరిణతి ఘోరముల్ విషయరపద్రతులెంతయుఁ గుత్సితంబులి
ద్ధరను బహిష్కారసుకృతంబును బోలవు పుణ్యముల్ మనో
హారతరవస్తువుల్ కువలయాక్షులకన్నను గల్గ వెవ్వయున్. 36

తా. ఈశబ్దాదివిషయములను నిస్సారములనికాని, కడపట ననర్థము గలిగించునవనికాని, సకలదోషములకుఁ బట్టయిన వనికాని యేగించి విడిచినను వీనిలో పరోపకారమును పూవుబోడియు ననురెండుమాత్రమట్టివిగావు. ఏలన నిష్పడమిని పరహితమునకంటె మించిన పుణ్యములేదు. ఈసంసారమున కలువకంటికంటె నింపైనది మఱొకటిలేదు. కావున పరహితమాచరించుచుఁ గాంతలం గూడి సంసారమును నడపవలయును.

విరక్తి పరమైనట్లు ఉత్తరార్థ మెల్ల అనురక్తిపరము గావలసి యుండఁగా నందు తృప్తీయ పాదవిషయము అప్రసక్తమైనదిగాను ఏకదేశమైన చతుర్థపాదముమాత్రము ప్రకృతపరముగాను నుండనేల. పూర్వార్థముయొక్క పాతాంతరమును అంతగాయుక్తముగాఁ ధోషదు. కాన నీ శ్లోకము పక్షద్వయనిరూపకము గాదు.

శ్లో॥ మాత్సర్య ముత్సర్య విచార్య కార్య

మార్యాః సమర్యాద మిదం వదన్తు ।

సేవ్యా నితమ్భాః కిము భూధరాణా

ముత స్తరస్తే రవిలాసినీనామ్॥

36

టీ. ఆర్యాః=పండితులు-లేక పండితులారా అని సంబోధనపరముగానుగ్రహింప
పచ్చును, మాత్సర్యం=అసూయను, ఉత్సర్య=నిరాశరించి-విడిచియనుట-మాత్సర్యము
యథార్థమును జెప్పనీయదుగాన దానినివిడిచి యనిభాషము, కార్యం=కర్తవ్యమును-చేయఁ
దగినదాని ననుట, విచార్య = చక్కగా నాలోచించి, సమర్యాదం = మర్యాదతోఁ
గూడునట్లుగా-అనఁగా సత్సార్థ మనుమేరను అతిక్రమింపక యనుట, ఇదం=దీనిని,
వదన్తు=చెప్పుదురుగాక. అది యేవనఁగా, సేవ్యాః = ఆశ్రయింపఁదగినవి, భూధరా
ణాం=పరవ్రతములయొక్క, నితమ్భాః కిము = కటకప్రదేశములూ, ఉత=లేక, స్తర...
విలాసినీనాం - స్తర=మన్త ఘనచే, స్తేర = ఉల్లసిల్లునట్టి - అనఁగా మన్త ఘనము
మిక్కిలిగల, లేక, స్తర=మన్త థావేశముచే, స్తేర = అందక త్తియలైన - అనఁగా
సంభోగంపుతమిని జూపుచిటునవ్వుచే ముద్దుగులుకునెమ్మెగము గలవారైన యనుట,-
లేక, ఏవిషయమందును గుఱిగా నెలకొనక విచ్చలవిడి నందంద యల్లల్ల నీటుగా వెలసి
పాలయు కడగంటిచూపులు *స్తేర మనఁబడునుగాన,, స్తరస్తేర=మన్త ఘనము ముఖ్యము
గాఁ గలిగి(అనగామన్త ఘనచే ముఖ్యముగాఁ బురికొలుపఁబడి)యందంద విచ్చలవిడి నీటు
గా నొలయుకడకంటి చూపులుగల యనియు నర్థాంతరము,విలాసినీనాం=పగలాండయొ
క్క, నితమ్భాః=మొలలా-కొండనడుములూ కులుకులాండ పిటుఁడులూ యాశ్రయింపఁ
దగిన వేది చెప్పుదురుగాక యనిభాషము. వైరాగ్యమున్నచో గిరినితంబములును, అ
లేనిచో విలాసినీ నితంబములును, సేవ్యములని యాశయము. ఇవట పృత్త్యనుప్రాసమన
శబ్దాలంకారము. పరవ్రతకటకములను స్త్రీకటిభాగములను 'నితమ్భా' అను శబ్దమైన యేక
పదముచేతనే చెప్పినాఁడు గాన శ్లేష యనునర్థాలంకారము. మఱియు గిరికటక నాఁ
కటిభాగములు రెండును ప్రకృతములగుటచేత నీశ్లేష కేవలప్రకృతమైనది. ఒక కాడ
యందు రెండుపండ్లవలె నొకశబ్దమునందే రెండర్థములు స్ఫురించుటచే నిది యర్థశ్లేషయు
నగు. మొదటఁ జెప్పిన పృత్త్యనుప్రాసమును దానికి విజాతీయమైన యీశ్లేషయు తిల
కండులములవలె పరస్పరనిరపేక్షములుగా నుండుటచే సంస్పృష్టి.

* అపరిచ్ఛిన్న విషయం మదమస్థరమివితమ్ । స్ఫురదృష్టిపక్షతాయుక్తం
తత్ స్తేరమితి కథ్యతే; విషయ మిది యనిలేక, మత్తుచేమందటిలి యరమొడ్చినదై కథ
లుచున్న కనుబొమ్మలును తొంగలిత్తెప్పలును గలిగినచూపు స్తేరమనఁబడును.

శృంగారశతకము - పక్షిద్వయనిరూపణము.

ఉ. ఆరయ మత్సరంబు విడగనాడి సమంచితకార్య నిశ్చయో
దారవిచారులై సరసత్రే పచియింతురు గాక సజ్జనుల్
ధారుణి సేవ్యముల్ గిరినితంబములో మజ్జి కాక మన్మథ
స్తేరవిలాసినీజనవి శేషనితంబములో తలంపంగన్.

తా. ఉండఁదగినవి కొండలకటకములా? లేక, మన్మథమదముచే నల్లలు ని
నటు వాలారుఁ గడంగుటిచూడ్కులు నిగుడ్చు మలుకులాండ కట్టవేకములా? ఈ
విడిచి చక్కఁగా విచారించి పండితులైనవారు మేరతప్పనియట్లు చెప్పవారు గాక.

శ్లో॥ సంసారే స్వప్నసారే పరిణతితరలే ద్వే గతీ పజ్ఞితానాం
తత్త్వజ్ఞానామృతామృతస్థవలీతేధియాం యాతుకాలః కథఞ్చిత్
నోచే న్ముగ్ధాజ్ఞానానాం స్తనజఘనఘనాభోగసమ్భాగినీనాం
స్థూలోపనసలీమ స్థితికరలస్పర్శలీలోద్యమానామ్ ॥

టీ. స్వప్నసారే=స్వప్నముయొక్క- సారమువంటి సారముగలదియు-అనఁగా
ప్రముఖమైన మిథ్యాభూతమైన చనుట, పరిణతి తరలే-పరిణతి=పరిణామమునందు, తర
అగ్నిరమైనదియు - శీతమైన పరిణామము లేనదిచనుట. - కాశ్వతము కానిదని భావన
సంసారే=సంసారమునందు, ('సంసారేస్తిన్నసారే' అనుపాఠమున సారహీనమైన
సంసారమునందని యర్థము), పజ్ఞితానాం=పండితులైనవారికి - ఎఱుక గలవారి కను
ద్వే=రెండు, గతీ=అవస్థలు- లేకమార్గములు, కలపు అని శేషము, ఆగతులు రెండేవియె
చెప్పచున్నాఁడు, తత్త్వ...ధియాం-తత్త్వజ్ఞాన=తత్త్వజ్ఞాన మనెడి, అమృతామృత
అమృతమువంటి జలమునందు, స్థవ=తెప్పవలె, లలిత=మనోహరమైన, -లేక, స్థన=తెప్ప
నేలుటయందు, లలిత=ఉల్లాసముగలదియగు ('పరిలులిత' అనుపాఠమున అంతట వర్తిం
నట్లుచేయఁబడినట్టి-అనఁగా ఆజలముననంతటనోలలార్పఁబడినట్టి యనుట), ధియాం=జ
గలవారలకు-తత్త్వజ్ఞానామృతరసమున నెఱవరసమగు నోలలాడునో యట్టి పండితులక
ట, కాలః=కాలము, కథఞ్చిత్=ఎట్లోయొకవిధమున, యాతు=కడచి పోవుముగాక.
త్వజ్ఞానముచేనుల్లసిల్లుచు కాలముపుత్తురుగాక యనుట-ఇదియొకగతి. నోచేత్=(ఇట్ల
కాదేని, స్తన...సమ్భాగినీనాం-స్తన=చన్నులయొక్కయు, జఘన = మొలలయొక
యు, ఘన=గొప్పవియైన, ఆభోగ=పరిపూర్ణతయొక్క-విస్తారముయొక్క, సమ్భాగినీనా
=అనుభవము- లేక ఉపయోగము గలవారైన-విడిచిచన్నులును పలుఁడ పిఱుఁడు
గలవారై నయనుట('స్తనఘనజఘనాభోగసమ్భాగినీనాం' అనుపాఠమున, స్తన...భోగ
చన్నులయు గొప్ప మొలలయు విస్తారమునందు-అనఁగా విడిచియైనచన్నులయందును
తంపు పిఱుఁదులయందును, సమ్భాగినీనాం=సంభోగించునిచ్చ గలవారైన, లేక, స్తన

లందును ఘనజఘనములందును, ఆభోగసమ్మేళిగీనాం=విస్తరించిన సంభోగేచ్ఛ గలవారైన
-అనఁగా కుచమర్దనము అనెడి బాహ్యసంభోగమును రతి యనెడి ఆభ్యంతర సంభోగము
ను ఆభిలషించువారైనయనుట- దీనిచే స్త్రీకిని సమానురాగము వ్యక్తమగుచున్నది. ఇది లేని
చో నాభాసము ప్రసక్తించుమగాన నిట్లు స్త్రీపురుషులకు సమానురాగత్వము చెప్పబడిన
దని తెలియునది- 'స్తనఘన... సంసర్గిణీనాం' అనుచో. 'చన్దులయు గొప్ప మొలలయు
సంసర్గముగలవారైన' యని యర్థము.) ముగ్ధాజ్ఞనానాం=ముద్దరాండ్రయొక్క- నవయాపన
ము తలనూపుచున్న చెలువలయొక్క, నూలోపన్ద స్థలీషా=నూల=బలుపుగల-బట్టువై
సిండానియనుట, ఉపస్థనలీషా=మన్దగృహస్థానములందు, స్థగిత...ద్యమానాం=స్థగిత
=స్థిరమైన-గట్టిగా నెలకొలుపబడిన యనుట-లేక, కప్పబడిన-తెలియనట్లు ఉంప
బడిన, కరతల = అణచేతులయొక్క, స్పర్శ = తాఁబడు అనెడి, లీలా = లీలయందు,
ఉద్యమానాం=పూనికగలవారికి- ముగుసల మర్తస్థానముల విలాసముగాఁగేల స్పృశించి
సుఖమనుభవించు పండితులకునుట, (కాలోయాతు=కాలము జరిగి పోవునుగాక) - ఇది
రెండవగతి. జ్ఞానసిద్ధిచేఁగాని కామినీగోష్ఠిచేఁగాని పండితులు కాలము పుచ్చవలయు
ననియును ఈ రెండుగతులే యుత్తమములుగాన ఈ రెండుతప్ప మఱియొక్క గతిని
కాలము పుచ్చరాదనియును భావము. 'నూలోపన్ద' అనుటచే నిచట స్త్రీలకు చిత్రిణీ
జాతి సూచితమగుచున్నది.

శా. సారం బెక్కడలేక మిథ్య యగుసంసారంబునకా మార్గములో

బాటం జూచిన రెండు పండితులకుఁ గీ బ్రహ్మానుసంధానయో

గారూఢత్వము రూపవద్యవతిరీతమ్యస్థూలమీనధ్వజా

గారన్యస్తకరారవిందకృతయోగ్యస్పర్శలీలాప్రియున్.

37

తా. సంసారము కలవలె కల్గయొనది, నిలుకడయులేనిది. కానయెఱుకగలవారి కిండ్
నడచుకొనవలసినమార్గములు రెండుగలవు. అవి యేవనఁగా, వారు తమమనస్సులను తత్త్వ
జ్ఞానము నెడియమృతరసమున నోలలారుచు సుఖముగాఁ గాలము పుచ్చవలయును. ఇట్లు
కాదేని వలుదచన్నులును బలితంపుఁబిఱుఁదులును గల యెలపరుపంపుముద్దరాండ్రతోడ
విలాసముగాఁ గ్రీడించుచునైనను కాలము జరుపవలయును.

శ్లో॥ † ఆవాసః క్రియతాం గాఢే పాపహారిణి వారిణి ।

* 'ఏకత్రై'వానురాగశ్చేత్తిర్యజ్ఞేచ్ఛగతోఽపివాఁయోషితో బహున క్తిశ్చేద్రసా
భానస్త్రీధామతః' అని ఆభాసముత్రివిధము.

† 'గాఢంవారి మనోహరి మురారిచరణచ్యుతమ్ । త్రిపురారిశిరశ్చారి పాపహరి
పునాతు మామ్' 'పాపాపహరి దురితారి తరణ్ణతారి, దూరశ్రునారి నిరరాజురహవిహారి ।

స్తనద్వయే తరుణ్యా వా మనోహరిణి హరిణి॥

38

టీ. పాపహరిణి=పాపములను హరించునట్టి, గాక్ష=గంగానదిని సంబంధించినట్టి, హరిణి=జలమునందు, ఆవాస=నివాసము-స్నానపాదులు సేయుచు నా గంగానదియొద్ద నుండి పడి యనుట, క్రియతాం = చేయఁబడునుగాక - స్నానపానాదులచే బాహ్య భృంతరశుద్ధి గలిగి స్వగ్రాపవర్గములు లభించునుగాన నట్లు చేయఁదగునని భావము. (అథ) వా=లేక, హరిణి=ముత్తైపునరులుగలదియు, కావున నే, మనోహరిణి=మనస్సును మిక్కిలి హరించునదియు, అగు, తరుణ్యా=జవ్వనియొక్క, స్తనద్వయే=నన్ను దోయియందు, ఆ వానిఃక్రియతాం=నివాసము చేయఁబడునుగాక - అంటే రమింపఁదగుననుట, తరుణీ స్తనముల నాశ్రయించుటయే నిరతిశయసుఖము కలిగించునది గాన నట్లు చేయఁదగునని భావము. ఇటు తరుణీశబ్దము గ్రహించుట చన్నుగవ సోలక బలితంపుబిగి కలిగియున్నదని తెలుపుట కొఱకనితెలియునది. రతనాలకడియములు బంగారుకడియములు రెండున్నెల్లయట్లే చన్నుగవయు ముత్తైపునరులును నొండొంటికి రామణీయకము గలిగించును గాన చందోయికి 'హరిణి' అని విశేషణము గూర్చుడెను. తరుణీశబ్దముచే బిగి తెలుపఁబడెను. ముత్తైపు నరులచే నలరారు బిగువుంబులే మిక్కిలి రమించుటకుఁ దగినవిని భావము. ఇందు పూర్వార్థమున వృత్త్యనుప్రాసము. ఉత్తరార్థమున భిన్నార్థకములైన యొక తీరుపదము లే'హరిణి హరిణి' అనిపచ్చుటంబట్టి యమకము. ఈరెండు శబ్దాలంకారములును బరస్పరనిరపేక్షములుగాన వీనికి సంపృష్టి యని తెలియునది.

తే. అఖిలపాతకభయహరి శ్రయైనగాంగ

వారియందైన యువమనోహరి యగుచు

హరి యగుకల్పికులుమిశ్రీటారిచన్ను

దోయియందైన వాసంబుశేయవలయు.

38

తా. నకల పాపములను దూలించు గంగాజలంబుల స్నానపానంబులు సేయుచు దాని తీరమున పడించి బాహ్యంతరశుద్ధి నొంది స్వగ్రాపవర్గములం బడయందగును. లేదా, ఝజ్జూరకారి హరిపాదరతోవిహరి, గాజ్జంపునాతు పరితః శుభకారి వారి॥ అని గంగా జలములు నకలపాపక్షయకరములగుట వర్ణింపబడినది. మఱియు నది స్వగ్రాపవర్గప్రదమని 'సితానీతేనరీతే యత్ర సద్గతే తత్రాప్లుతాసో దివ మత్పతన్తి॥ యేవైతన్యాం విసృజన్తి ధీరాస్తేజనాసో అమృతత్వం భజన్తే; తెల్లని నల్లని నదులు రెండేచట సంగమించుచున్నవో యందు మునిగినవారు దేవలోకమునకుఁ బోవుదురు. అచట నెవరు దేహమును విడుతురో నాధీరులు అపవర్గమును బొందుచున్నారు' అనిశృతియు 'గక్తాతుజ్జతరక్షణీ భవభయన్తే శాపహా నర్వద్యామర్త్యానా మవగాహనాత్సకృదపి స్వర్గేఽపి సంస్థాపిసీ' అని స్మృతియు పోలిపాదించెడిని.

మత్తెపునలచే నలరారు జవరాలి బిగిగబ్బిగుబ్బలయందు రమించుచు నిహలోక సుఖ మునైనఁ బడయందగును.

అవ. ఇక రెండు శ్లోకములచే నిగమించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ కీ మిమా బహుభి ర్మై క్త్యక్తి శూన్యైః ప్రలాపై

ర్వయ మిమా పురుషాణాం సర్వదా సేవనీయమ్ ।

అభినవమదలీలాలసం నున్దరీణాం

స్తనభరపరిభిన్నం యావనం వా వనం వా॥

39

టీ. ఇహ=ఈవిషయమునందు, బహుభిః=అనేకములును, యుక్తి శూన్యైః=ఒప్పిదములేనివియు-సారహీనములు ననుట, ఉక్తైః=చెప్పఁబడినవియునగు, ప్రలాపైః=ప్రేలుటలచేత-అనర్థకవచనములచేత ననుట, కిం=ఏమి, ఫలమని శేషము-సారములేని వట్టి ప్రేలుట మాటలు పెక్కుచెప్పటవలన మొట్టపెట్టుకొనుటే కాని మఱియొక్క ఫలము గలుగదనుట. అయితే, ఇహ=ఈలోకమునందు, పురుషాణాం=పురుషులకు, ద్వయం=రెండు, సర్వదా=ఎల్లప్పుడును, ('సర్వథా' అనుపాతమున అన్నివిధములచేత నని యర్థము), సేవనీయమ్=సేవింపఁదగినది. ఆరెండెవ్వియనఁగాఁ జెప్పచున్నాఁడు, అభినవ...లాలసం-అభినవ=క్రొత్తయైన, మద=మన్న థావేశపుమత్తుయొక్క-దానిచేఁ గలిగిన యనుట, లీలా=విలాసములందు, లాలసం=అన కమై నట్టియు-వలపుసాలుపునఁజేయు చిన్నైలువన్నెలు గలదియు ననుట, స్తన...భిన్నం=స్తనభర=గుబ్బలబరుపుచేత, పరిభిన్నం=మిగుల బడలినట్టియు, సున్దరీణాం=అందకత్తియల యొక్క, యావనంవా=ఎల్లపాయముగాని-ఇచట అచేతనమైన యావనమునకు చేతనధర్మములైన లాలనత్వపరిభిన్నత్వములు కలుగవుగాని యావనవతియొక్క యాధర్మము లాయావనమునందు ఉపచరించినవని తెలియునది-మరుఁడు పెరరేపువలపుసాలుపునఁ గ్రొత్తలుగాఁ బొటమరించు కలికి కుటుకులు గలదియు, గబ్బిగుబ్బలప్రేఁగున నల్లల్ల పవరించు చేట్టితములు గలదియునైన యెలజవ్వనముగాని యనుట, వనంవా = పుణ్యార్థముగాని, సేవింపఁదగినది యని సంబంధము. ఈరెండు పరమ సుఖప్రదములని భావము.

చ. కనుగొనయుక్తి యుక్తములు శ్రీ గానివి మాటలు వేయు నేటికిఁ గొనబుగ రెండు మానవులకు భజనార్థము లైనవస్తువుల విమలతనవీనచారుమదరవిభ్రమలాలసనుందరీజన

స్తనభరభిన్న మై యమరురయావనము వనము వనుంధరన్ .39

* చను గుబ్బలే మత్తెపునులకు వన్నె గూర్చుట 'తరుణీ స్తన ఏవ దీప్యతే మణిహారాలిరామణీయకమ్' అని శ్రీహర్షుఁడు చెప్పియున్నాఁడు.

తా. సారములేని పలుమాట లూరక పేలిటవలనఁ బసయేమి ? మరువికారంపు సొంపు దళకొత్త తుమ్మిలి యొయ్య నొయ్య బొడనూపునొయ్యారంపుఁ గలుకుమీఱు చును, గ్రిక్కిరించునుఁగవవేఁగున నల్లల్ల సోలి క్రాలుచును నున్నయందకత్తియల యెలప్రాయం బనుభవించి యిహసుఖంబుఁజేసి, లేదా పుణ్యారణ్యంబుల నిలిచి తపంబు జేసి యాముష్మికసుఖంబుఁజేసి పురుషు లెప్పుడును బొందవలయునుగాని యీరెండు దప్ప వేఱిదియును దగదు.

అవ. ఇప్పుడు సారముగాఁదేలిన విషయమును జెప్పుచున్నాఁడు. శ్లో॥ సత్యం జనా వచ్చి న పక్షపాతా, ల్లోకేషు సప్తస్వపి తథ్య మేతత్ । నాన్య స్మనోహారి నితమ్పి నీభ్యో, దుఃఖై కహేతు ర్న చ కల్పి దన్యః॥

టీ. హేజనాః=ఓజనులారా, సత్యం=నిజమును, వచ్చి=చెప్పుచున్నాను, పక్షపా తాత్=పక్షపాతమువలన, న (వచ్చి) = చెప్పను - నిష్పక్షపాతముగానే చెప్పుచున్నా ననుట, సప్తను లోకేషుఅపి=ఏడులోకములందును, ఏతత్=ఇదియే, తథ్యం=సత్యమైనది- అది యేదియో చెప్పుచున్నాఁడు. నితమ్పి నీభ్యః=యువకులకంటెను, మనోహారి=మనో హరమైన (వస్తువు), అన్యత్=మఱియొక్కటి, న (అస్తి)=లేదు. అట్లే వారికంటె, దుఃఖు ఏకహేతుః=దుఃఖములకు ముఖ్యకారణమైనది, అన్యః=మఱియొకటి, న (అస్తి) = కలు గదు, 'కోభోగోరమణీంవి నా' ఇత్యాదులచే రమణియే భోగైకసాధనముగాను, 'బద్ధ మూలన్యమూలం హి మహద్వై రతరోః స్త్రీయః' అన్నట్లు ఇదియే అనర్థకమూలముగాను నుండుటచే నితంబినులే పరమసుఖమునకుఁగాని పరమదుఃఖమునకుఁగాని నిదానమైన వా రనిభాషము. ఇచట స్త్రీకంటె వేఱైనరమ్యవస్తువును అనర్థహేతువును ఉండియు లేవనఁ బడెను. ఇట్లారెంటియొక్క సంబంధ ముండియు లేదని యసంబంధము చెప్పటచే అతి శయోక్తి.

తే. తథ్యమ వచింతుఁ బక్షపాతమునఁగాదు

నిఖిలజగములయం దిదినిక్కువంబు

తొయ్యలులకన్న రమ్యవస్తువులు లేవు

వారలే కష్టముల కెల్లఁ గారణములు.

40

తా. జనులారా ! నేను సత్యమొకటిచెప్పెద. అదిచెప్పట పక్షపాతముచేఁగాకు నుండి. వలుఁదపీఱుఁదులుగల జవరాండ్రకంటె మనోహరమైన వస్తువునులేదు. వారికంటె దుఃఖకారణ మగువస్తువును గలుగదు. ఇది యిందేకాదు. ఈన ప్తలోకములందును నిజము.

ఈ యెదుఱ్ఱోకములందు పక్షద్వయము నిరూపించుటకు భావమేమనఁగా, అఖం డానందప్రాప్తిలక్షణమైన మోక్షము ముఖ్యపురుషార్థ మనుట సర్వసిద్ధాంతసమ్మతము.

నకలపాణులును స్త్రీపుంసయోగాత్మక మైన కామముచేతనే జనించుటచేతను మహాత్ములును పితృభావముకై దానిని పరిగ్రహించుటచేతను కామమును పురుషార్థమని నంది కేశ్వర క్షేత్రకేతు పాంచాల వాత్సర్యమునాడుల సిద్ధాంతము. అందు ముఖ్యపురుషార్థమైనమోక్షమునకై తత్సాధనములందు ప్రవర్తింపవలయు. లేదా, 'పూర్వాల్పభేదపరః' అను న్యాయముచొప్పున కామపురుషార్థమునకు సాధనములైన వానియందైన నవశ్యము ప్రవర్తింపవలయునని రెండుపక్షములును జెప్పబడినవిగాఁ దెలియునది.

ఇది నీతిశతకమునందు సంభోగవర్ణనమన్నది ద్వితీయవింశతి.

భర్తృహరినుభాషితము-కామినీగర్వణము.

అవ. 'దుఃఖైకహేతు ర్నచ కశ్చిదన్యః' అని చెప్పినదానినే విస్తరించి నిరూపించుట కిప్పుడు కామినీగర్వణమును అనఁగా స్త్రీనిందను నిరుపదిక్లోకములచే జేయుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ కాస్తే త్యుత్పలలోచనేతి విపులశ్రోణీభరే త్యున్నమ

తీన్తో త్తుజ్జపయోధరేతి సుముఖామ్భాజేతి సుభ్రూ రితి॥

దృష్ట్వా మువ్యతి మోదతేభిరమతే ప్రస్తాతి విద్వాంసః

ప్రత్యక్షాశుచిభ స్త్రికాంస్త్రియమహోమోహస్య దుశ్చేష్టితమ్ ॥

టీ. విద్వాం అపి = ఎఱుకగలవాఁడైనను-సారాసారములను విచారించునేర్పు గలజ్ఞానవంతుఁడైనను, ఇంకొకరిని జెప్పనేల యనుట, ప్రత్య... స్త్రీకాం-ప్రత్యక్ష=ప్రత్యక్షముగా, అశుచిభ స్త్రీకాం = అపవిత్రమైన తిత్తియైన - మిక్కిలి యేవగింపఁ దగిన స్వరూపముగలదైన యనుట, ('ప్రత్యక్షామసిపుత్రికాం' అనుపాఠమున, ప్రత్యక్షము గాఁ గనఁబడుచున్న చూరగత్తి యైనట్టి-అనఁగా చూరగత్తివలె వేధించునట్టిదైన యనుట), స్త్రీయం=స్త్రీని, దృష్ట్వా=చూచి, కాస్తాఇతి=మనోహర మైనది యనియు-చెలువయనియు ననుట, ఉత్పలలోచనా ఇతి=నల్లకలువలవంటి కన్నులుగలదనియు, విపులశ్రోణీభరా ఇతి=వలుఁదపిఱుఁడుల బరువుగలది-అనఁగా బలితంపు వలుఁదపిఱుఁడులు గలది యనియు, ఉన్న...ధరేతి-ఉన్నమతే =ఎగయునదియు-పుట మెగయునట్లున్నట్టిదియనుట, సీన=బిలుపుగలదియు, ఉత్తుజ్జ=పొడవైనదియునగు, పయోధరాఇతి=చన్నులు గలదియనియు-చన్నులు సీనోత్తుంగములగుటచే పైకి నెగయునో యన్నట్లుగానిపించుననుట, ('ఉత్తుకః సీనోత్తుజ్జపయోధరేతి' అనుపాఠమున, ఉత్తుకః=తమిగల వాఁడై అని విద్వాంసునికివిశేషణమగును), సుముఖ+అమ్భాజాఇతి-చక్కనిమోము దామరగలది

యనియు-తామరవలె చిక్కనైన నెమ్మెముగలదియనుట, సుభ్రూః ఇతి=తీరైన కనుబొమలుగలదియనియు, ముహ్యతి=మోహపడుచున్నాడు-మతిమాలిసోగియుచున్నాడునుట ('మహ్యతి' అనుపాఠమున మత్తుడగుచున్నాడు-చొక్కి మత్తియచున్నాడునుట), మోహతే=సంతసిల్లుచున్నాడు, ఆభిరమతే=క్రీడించుచున్నాడు, ప్రస్తాతి=(ముందు చెప్పినట్లుగాని మహాకవీతినిగాని) బొగడుచున్నాడు. కాఁబట్టి, మోహస్య=మోహముయొక్క, మశ్చేష్టితం = మర్చింపఁబడినది-చెడునయ్యాటగు, ఆహా=ఆహా! ఆశ్చర్యము-విద్వాంసునిగూడ కట్టివానినిగూడ జేయుచున్నదే యేమాళ్ళర్చమనుట. ఇదిట పెక్కుక్రియలు సముచ్చితములగుటచే సముచ్చయాలంకారము.

మ. మలభూయిష్టపుఁదోలుబొమ్మ యగుకొఁమ్మం జూచి విద్వాంసుఁడుం
బులినశోణి మనోహరస్తని సవాంభోజాస్య నీలోత్పలా
క్షీలతాతన్వి యటంచు మత్తుడగు హర్షించుకొ రమించుకొ భళి
భళి యంచుకొ వినుతించు మోహవికృతుల్ భావింపగాఁ జిత్తముల్.

తా. ప్రత్యక్షముగా కనుమాలపు తీర్తియై చూపట్టుచున్న స్త్రీని జూచినంతనే సారాసారములు తెలిసినపండితుఁడు నైతము విక్కిలి యనవ్యపడఁదగిన దాని స్వరూపమును మఱచి చెలువయ్యెను, కలువకంటెయనియు, వలుచుపిలుచులాడియనియు, సుదుటుగబ్బిగుబ్బలాడియనియు, తామరవంటి నెమ్మెముగలదనియు, కామని విలువలెఁ దీరిచినట్టులున్న కనుబొమలుగలదియనియు, మతిమాలి, చొక్కి, యుబ్బి, దానితోఁ గ్రీడించుచు బొగడుచున్నాడు. * ఆహా! మోహముయొక్క సయాటట మేవన వచ్చును.

అవ. మూఁడు శ్లోకములచే దానిస్వరూపమును దూషించుచున్నాడు.

శ్లో॥ స్మృతా భవతి తాసాయ దృష్టాచోన్మాదకారిణీ ।

స్మృష్టా భవతి మోహాయ సా నామ దయితా కథమ్ ॥

42

* 'అమేధ్యపూర్ణం కృమిజస్త సజులం స్వభావదుర్లభ మశౌచ మధ్రువమ్|కశే బరే మాత్రపురీషభాజనే రమేత మూఢో నరమేత పణ్డితః' అమేధ్యముచే నిండినదియు, పురుగులచే నెఱసినదియు, సూజముగా చెడుకంపుగొట్టునదియు, శుచికానిదియు, నిత్యముకానిదియు, మాత్రపురీషములకు పట్టు అయినదియు నగు బొంబియందు మూఢుఁడే రమించునుగాని పండితుఁడు రమింపఁడు; అన్నట్లు, పండితునికి నేపగింపఁదగిన యిట్టి కామినియొక్క కశేబరమునందు రమించుటయేకలుగదు. అయినను మోహము మిక్కిలి ప్రబలమైనదిగాన నట్టివానినిగూడ దానియందు రమింపఁజేయుచున్నదని భావము.

టీ. (యా=ఏది), స్తృతానతీ = తలంచుకొనబడినదగుచు - పురుషునిచే దేశాంతరమున నొకప్పుడు స్తరింపబడినదగుచు, తాపాయ=తాపముకొనుట, భవతి=అగుచున్నదో - తాపముకలిగింపఁజాలిన దగునో యనుట, పిదప, దృష్టానతీ=చూడఁబడిన దగుచు, ఉన్నాదకారిణీ = చిత్తవిభ్రమము కలిగించునదో - మదికిఁ దత్తటపాటు కలిగించునది యగునో, స్పృష్టానతీ=తాఁకఁబడినదగుచు - తాఁగిలింపఁబడినదగుచు ననుట, మోహాయ=మైముఱపునకు, భవతి=అగుచున్నచో - పారవశ్యమున బయటి ప్రపంచమును మఱచునట్లు నేయుచున్నదోయనుట, సా=అది - ఆకాంత, కథంనామ=ఎట్లు, దయితా=ప్రియతమ - మనస్సునకంపెనదనుట - ఎట్లును ప్రియతమకాదు ; ఉక్తకారణములంబట్టి యప్రియతమయె యగు ననిభాషము. ఇచట 'స్తృతా భవతి తాపాయ' ఇత్యాదిపదార్థములు 'సా వయితా కథం' అను పదార్థమునకు విశేషణగతిని హేతువు లగుటచే నలంకారము కావ్యలింగము.

క. తనుఁ దలఁచినఁ బరితాపము

గనుఁగొనఁ జిత్తభ్రమంబుఁ గడువేడుక ము

టీన మోహంబు నొసంగెడు

వనిత దయిత యనుచుఁ బలుక గీ వచ్చునె జగతిన్.

42

తా. దేశాంతరమునందుండి యొకానొప్పుడు మనకామినిని దలంచుకొందుమేని యదితోడనే మదనతాపము పుట్టించును. దానినిఁ గన్నులార జూచితిమా మతిని దత్తటపఁచి కలఁచును. వచ్చి తాఁగిలింపితిమా యంతయు మఱచి పారవశ్యము నొందునట్లు చేయును. ఇట్టిది ప్రియురాలని యెట్లుదాఁ జెప్పవచ్చును.

శ్లో॥ తావదే వామృతమయీ యావ ల్లోచనగోచరా ।

చక్షుష్పథా దతీతాతు విషాద వ్యతిరిచ్యతే॥

43

టీ. యావత్=ఎంతవఱకు, లోచనగోచరా=కంటికిఁ గనఁబడునది యగునో, తావదే=అంతవఱకే, అమృతమయీ=అమృతమైనదిగానుండును - అమృతమవలె మిక్కిలిమధురముగా నుండుననుట, చక్షుః పథాత్ = కంటియొక్క - త్రోవనుండి - చూపు మేరనుండి యనుట, అతీతాతు=కడచిపోయినదైతేనో, విషాదపి=విషమునకంబె - కాలకూటవిషమునకంబెను, అతిరిచ్యతే=అతిశయించినదగును - దానివలె ప్రాణము నలంచుననుట, ఇచట షడ్గుప్త ఆమృతమయిగాను విషాతిరిక్తగాను నుండునంబంధములేకున్నను సంబంధమున్నట్లు చెప్పటచే నలంకార మతిశయోక్తి.

తే. ఎంతలో నింతి కన్నులరయెదుట నిలుచు

నంతలో నింతి మాటించున నమృతమట్లు

కాక లోచనమార్గంబు గడచెనేని

గరళమునకన్న బాణానంకటముఁజేయు.

43

తా. కాంత కంటికి నగపడుచుండునంతఁజూక యమృతమువలె నింపుసొంపు గూర్చు చుండును. కంటికి మఱుంగయ్యెనా కాలకూటష్టనకు మించి ప్రాణముల నలంచును.

అవ. చెప్పినయర్థమునే మఱొకరీతిని జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ నామృతం న విషం కింఞ్చ దేకాం ముక్త్యా నితమ్భినీమ్ ।

సై వామృతలతా యుక్తా వియుక్తా విషవల్లరీ ॥

44

టీ. నితమ్భినీం=చక్కనిఁజులు గలదానిని-కాంతను, ఏకాం = ఒక్కఁడెను, ముక్త్యా=విడిచి, అమృతం=అమృతముననది, కింఞ్చిత్=ఏదిగాని, న=లేదు, విషం=విషముననది, కింఞ్చిత్=ఏదిగాని, న=లేదు-స్త్రీతప్ప అమృతముగాని విషముగాని వేఱొకటి లేదు-ఇదియే అమృతమును విషమును ఆగుననుట - అమృతమునంటిదియు విషమునంటిదియు నగుననిభాషము. ఆగుట యెట్లనఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు. యుక్తా (చేత్)=కూడఁజుడియుండినది(ఆగునేని), సావప=అదియే-ఆనఁబడినదే, అమృతలతా = అమృతపు తీగ-సంజీవిని-యగుననుట, వియుక్తా (చేత్)=ఎడఁబాయఁబడినది(యగునేని), విషవల్లరీ=విషపుతీగ, యగును-ప్రాణాపహారినియగుననుట. ('యుక్తా' అనుటకు 'రక్తా' యనియు 'వియుక్తా' అనుటకు 'విరక్తా' యనియు పాఠాంతరములు. అష్టశు, రక్తా=అనురాగము గలదియనియు, విరక్తా=అనురాగములేనిది యనియు సర్థము.) అమృతలతలై బ్రతికించునదియు విషవల్లరివలెఁ జంపునదియునగుననుట. నితంబినియేకాక వేఱైనయమృతమును విషమును లోకమునఁ గలిగియున్నవి. ఇట్లు వేఱైన యమృతవిషములకుఁ గలిగియుండునట్టి సంబంధముండియు 'నామృతం నవిషం' అని అవిలేవనెడియనుబంధమును జెప్పటచే నిచటనలంకార మతిశయోక్తి. ఉత్తరార్థమునందు, నితంబినిని అమృతలతగాను విషవల్లరిగాను రూపించుటచే నలంకారమురూపకము. 'యుక్తా, వియుక్తా' అనుపదార్థములే హేతువులై అమృతలతాత్వవిషవల్లరీత్వములను సమర్థించుటచే నలంకారము కావ్యలింగమును దెలియునది. 'యుక్తావియుక్తా' అని హేతువులు ప్రతిపాదించు నీకావ్యలింగముచేతనే 'అమృతలతా' 'విషవల్లరీ' అని రూపణములునేయు రూపకాలంకారము ఉత్థాపితమైనది. నితంబినినే అమృతలతగాను విషవల్లరిగాను నీరూపకము రూపించుటచే! 'నామృతం నవిషం కింఞ్చిత్' 'మఱొక యమృతమునులేదు విషమునులేదు' అను అతిశయోక్తి యుత్థాపితమైనదిగాన నిది రూపకానుప్రాణితమగును. ఇట్లు అలంకారములు పరస్పరాపేక్షితములై యుండుటంజేసి ఘంకరమనియుఁ దెలియునది.

ఆ. పడతి యొక్కదాని ౧ విడిచి యించుక యమ్మ
తంబులేదు భువి విషంబులేదు
అమ్మతలత లతాంగి ౧ యనురాగవతి యైనఁ
గాక మెలఁగె నేని ౧ గరళవల్లి.

44

తా. బలితంపుషిఁజుదులు గలయెమ్మెలాడి కూడియుండునప్పు డమ్మతలతవలె ప్రాణముల నెలకొలుపుచున్నది. ఎడఁబాసినయెడల విషవల్లరివలె ప్రాణముల నలంచుచున్నది. కాఁబట్టి యదితప్ప నమ్మతముగాని విషముగాని వే త్రొకటిలేదు.

అవ. స్త్రీయనెడు యంత్రమును సృజించినవానిని దూషించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ఆవర్తః సంశయానా మవినయభవనం పట్టణం సాహసానాం
దోషాణాం సన్నిధానం కపటశతమయం తేత్ర మప్రత్యయానామ్
స్వర్గద్వారస్య విఘ్నో నరకపురముఖం సర్వమాయాకరణం
స్త్రీయన్త్రం కేన సృష్టం విష మమ్మతమయం ప్రాణిలోకస్య పాశః॥

టీ. సంశయానాం=సందేహములయొక్క, ఆవర్తః=నుడియు-నుడి ! త్రిప్పనట్లు ఎడతెగని సందేహములచే మనస్సును త్రిప్పనదియు, అవినయభవనం=అవినయములకు నిల్లు అయినదియు-వినయములేక వర్తించున దనుట, సాహసానాం = తెగుదారితనములకు; పట్టణం = పట్టణ మైనదియు, దోషాణాం=రాగద్వేషాది దోషములకు, సన్నిధానం = అక్షయమైన నిధియైనదియు-తఱుఁగని పాఠతఱ యైనదనుట-దీనియందలి దోషము లెన్నటికిఁ దఱుఁగవనుట-లెక్కింపరాని దోషములకు పట్టు అయినదని భావము, కపట శతమయం = పెక్కులైన కపటములచే మిక్కిలి యైనదియు-నిలువెల్ల కపటములే కాన పలువిధములైన కపటముల నిందేహాడఁ గలుగు ననిభావము, అప్రత్యయానాం = అవిశ్వాసములకు, తేత్రం=పుట్టుచోటు-అవిశ్వాసములను పెక్కు పుట్టించునది యనుట, స్వర్గద్వారస్య=స్వర్గలోకప్రాప్తికి సాధన మైనదానికి, విఘ్నః=అడ్డపాటు అయినదియు, నరకపురముఖం=యమలోకమునకు ద్వార మైనదియు-నరకము గలిగించునదియనుట, సర్వమాయాకరణం=సమస్తములైన యింద్రజాలాదిమాయలకు పెట్టియయైనదియు-పెట్టియవలె నన్నివిధములైన మాయలను సంగ్రహించి యున్నదియనుట, అమ్మతమయం=అమ్మ తరూపముగా నున్నట్టి, విషం=విష మైనదియు - బయటికి నమ్మతమువలెఁ దోఁచుచు లోపల విచారింపఁగా విషప్రాయమైనది యనుట, ప్రాణిలోకస్య=జననముదాయమునకు, పాశః=పాశ మైనదియు-బంధించుసాధనమనుట, అగు, స్త్రీయన్త్రం=స్త్రీ) యనెడి జంత్రము, కేన=ఎవ్వనిచేత, సృష్టం=నిర్మింపఁబడినది-ఇట్టి యనర్థావహమైన యంత్రము నిర్మి

చుట వత్తితమేయగునుగాన అట్టివత్తితుఁ డెవ్వఁడని ప్రశ్నము, లేక, బ్రహ్మయే యిట్టి దుష్టయంత్రమును నిర్మించినవాఁడని యాతని నామము నుచ్చితంచుటయందు దగదుగాన 'కేశ' అని అనిర్దిష్టముగాఁ జెప్పఁబడినదనియు గ్రహించవచ్చును. ఇట్లుట స్త్రీయంత్రమున పట్టజాదిరూపణము లుండుటచే నిరవియవరూపకాలంకారము.

మ. నరక ద్వారము సాహసాకరము పురస్కారస్థితిఘ్నంబు దు
స్తరమాయాశతపేటి దంభనిధి దోషసాన మప్రత్యయో
త్కరసుతేత్రము కాలకూట మమృతాకారంబు స్త్రీయంత్రమున్
ధర నెవ్వఁడు సృజించె బూరుషగళోద్బంధక్రీమా పాశమున్. 45

తా. ఎవఁతెగనినందేహములను బుట్టించి మనస్సును సుశృంగఁజేయునదియు, అవినయములకు నునికిపట్టయినదియు, సాహసములకు పీడైనదియు, పలువగల కపటములు నిలువెల్లఁగలదియు, అవిశ్వాసములను బుట్టించునదియు, స్వర్గపాక్షికి సాధనములైనవాని నెల్లఁజేటుపు నదియు, నరకమునగలిగించు సాధనమైనదియు, సకలమాయలను నేకరించి పెట్టియున్న పెట్టియవంటిదియు, బయటి కమ్మతమువలె నుండియు లోపల విషప్రాయమై యుండునదియు, జననముదాయమున కెల్ల బంధనమైనదియునగు స్త్రీయనెడి యంత్రమును గుత్తితుఁ డెవఁడు నిర్మించెనో తెలియరాదు.

అవ. ఇట్లు కపటమునకే పాలుపడి యున్న స్త్రీయంత్రమును మఱి యొక్కవిధమైనదిగా పొగడుకవుల విస్తారవర్ణనములచే మోసపోయి మూఁఁడు అనువర్తించుచున్నాడని చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ నో నత్యేన మృగాజ్ఞా ఏవ వదనీభూతో న చేన్దీవర
ద్వంద్వం లోచనతాం గతం న కనలైర పృజ్జయస్త్వి కృతా
కిన్ద్రేవం కవిభిః ప్రతారితమనాస్తత్త్వం విజానన్నపి
త్వజ్ఞాంసాసిమయం వపు ర్మృగదృశాం మన్దో జనః సేవతే ॥ 46

టీ. ఏవ = ఈ-ఈకనఁబడుచున్నయనుట, మృగాజ్ఞా=చంద్రుఁడు, నత్యేన=యథార్థముగా, వదనీభూతః=ముఖముగానైనవాఁడు-ముఖముగా పరిణమించినవాఁడనుట, నో=కాదు, ఇన్దీవరద్వంద్వం = రెండునల్లగలువలు, లోచనతాం=లోచనభావము-కన్నగుటను, గతం నచ=పొందినదియుఁగాదు-రెండుకలువలు కందోయిగాఁ బరిణమింపలేదనుట, కనకైః=బంగారుతేకులచేత-లేక, సంపెంగవూవులచేత, అథవామేయశ్చమృతో 'పేచుపుష్పక' అని యమరుఁడు, అజ్జయస్త్వి = దేహము, కృతా న=చేయఁబడినది కాదు. 'కాపిచామేయగారీ' అని సంపెంగవన్నె గలిగియుండుట పద్మినీలక్షణము. : న్తు=అయితే, ఏవం = ఇట్లు- మొగము చంద్రుఁడు, కన్నులు నల్లగలువలు, మేను

బంగారు అని యీ ప్రకారమున, కవిభిః=(మాట నేర్పగల) కవులచేత, ప్రతారితమనాః = పండింపబడిన మనస్సుగలవాడై-వారి వర్ణనములు మదినమ్మి మోహమునొందినవాడై యనుట, మన్దః=మూఢుడగు, జనః=జనుడు, తత్త్వం=కలరూపును, విజానత్ అస్తి= తెలియువాడైనను - ఈమొగముచంద్రుడుగాదు పోలికచేత నట్లు చెప్పబడినదియని ముఖాదుల కలరూపును నెఱుంగుచున్న వాడయ్యననుట, త్వ...మయం-త్వక్=తోలు, మాంసం=కండ, అస్థి=ఎములు, మయం=మీసచే నైనట్టి-మిక్కిలి యేవగింపఁదగినదైనను అనుట, మృగదృశాం=స్త్రీలయొక్క, పురుషః=కళిబరమును - బొందిని, సేవతే=సేవించుచున్నాడు-సంభోగించుటకై చేకొనుచున్నాడు. ఎఱుకగలవాడో యట్లు దానిని గైకొనఁడునుట. ఇచట 'ప్రతారితమనాః' అనుపదార్థము విశేషణగతిచే త్వత్వాం సాధిమయపపుఃసేవనము అను పదార్థమునకు పేతువగుటచే నలంకారము కావ్య లింగము.

చ. అలనెల కామినీవదన ర మై జనియింపఁగ లేదు కల్వలుక్

నెలతకుఁ గన్నులైయునికి ర నిక్కము గాదు కడానిచే నొడల్

వలనుగఁ జేయలేదు కవీరవంచితమానసుఁ డై వివేకియుక్

మలమలినాంగనాతనుసరమాశ్రయుఁ డై విహరించు మందతన్. 46

తా. నిజమువిచారింపఁగా చంద్రుడు స్త్రీయొక్కమొగమైనవాడుగాడు. దాని కన్నులు నల్లగలువలుకావు. దాని మెయిదీఁగెయు మిసిమిబంగారుతోఁ జేయబడినది గాదు. అయితే కవులు వానిని అట్లు వర్ణింపఁగా మూఢుడు విని మతిమాలి స్త్రీశరీరము తోలు, కండ, యెములతోనైనదని తెలిసినవాడయ్యు దానినే సేవించుచున్నాడు.

అవ. పురుషులు స్త్రీని జూచి భ్రమించుటను దృష్టాంతపూర్వకముగాఁ జెప్పచున్నాడు.

శ్లో॥ లీలాపతీనాం సహజా విలాసాస్త ఏవ మూఢస్య హృది స్ఫురన్తి ।

రాగో నలిన్యా హి నిసర్గసిద్ధ స్తత్ర భ్రమత్వేవ ముధా షడక్షిన్తి॥

టీ. లీలాపతీనాం=విలాసినులయొక్క, విలాసాః=విభ్రమములు-ఒయ్యారంపువగలనుట, ('స్వభావా' అనుపాతమున కటాక్షభ్రూవిక్షేపాదిధర్మము లనియర్థము), సహజాః=కూడఁబుట్టినవి-వారికి స్వభావసిద్ధములైనవేకాని తెచ్చి పెట్టుకొన్నవి కావనుట, తేవేవ=అవియే-అనువాజములైనట్టి విలాసములే, మూఢస్య=తెలివిలేనివానియొక్క, హృది=మనస్సునందు, స్ఫురన్తి = ప్రకాశించుచున్నవి-అవి తన్నుఁగూర్చి చేయఁబడినవిగా వానిమనస్సునందు ప్రకాశించుననుట, ఇట్లు స్ఫురించుట వ్యర్థమేయగు నెట్లనఁగా, నక్షిన్త్యాః=తామరతీఁగయొక్క, రాగః=అనురాగము-ఎఱుపు అని యాశయము, నిసర్గసిద్ధః=

స్వభావముచేతనే కలిగినదిగా, మడక్కిరి=తు మైవ, ముధావీర=వ్యర్థముగానే, తత్ర = ఆతామరతీగయందు, భ్రమతి=తిరుగాడుచున్నది, తన్ను గుఱించియే యాతామరకు రాగముగలిగినదని భ్రమించి దానిజుట్టి తిరుగుననుట. నిజముగా తామరతీగెను తు మైవ యొడ రాగములేదుగాన నది భ్రమించుట వ్యర్థమేయనిభావము. ఇటు రాగమనఁగా ఎఱు పనియు నది తామరతీగెను స్వభావసిద్ధమైన దనియు భావము.

ఇచట రెండువాక్యములందు బింబప్రతిబింబ భావముచే సామ్యమును నిర్దేశించుట వలన దృష్టాంత మలంకారము. ఎఱు పనెడిరాగమునకు అనురక్తియ నెడురాగమునకు ధేద ముండియు క్లేషచేసిన యశ్వేదాధ్వపసాయమువలన నతిశయోక్తి. దానిచే 'భ్రమత్యేవ' అని భ్రాంతిమదలంకారము నిర్వహింపఁబడియె. ఈ భ్రాంతిమంతముచే, ప్రస్తుతములైన నలినీపట్నవములవలన అప్రస్తుతములైన కామినీవిటులను దోఁచించు సమాసోక్తి ఉజ్జీవితమై నది. ఇది పూర్వోక్తదృష్టాంతమునకు అంగ మగుటచే నంకరము నూహ్యము.

తే. లలిత మైనట్టిలీల లీలలావతులకు

సహజ మది మూఢునకు మది శ సందడించు

బద్ధినికి రాగగరిమ స్వార్థభావికంబు

తేటి పనిలేక దానిలోఁ శ దిరుగుచుండు.

47

తా. తామరతీగెను రాగము సహజమైనదిగానున్నను అది తన్ను గుఱించినదిగాఁ దలంచి తు మైవ దానియందు భ్రమించునట్లు లీలావతులకు నొయ్యారంపువగు కూడఁ బుట్టినచే యొనను మూఢున కవి యట్టివిగాఁ దెలియక తన్ను గుఱించి పఠింపఁబడినవిగా మనస్సునఁ దోఁచుచుండును.

అవ. వైకి సాగసెనదిగాఁ దోఁచుచెలువలమొగంబును జూచి మోహపడరా దనుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ య దేత త్సూర్యేన్దుద్యుతిహర ముదారాకృతి పరం

ముఖాబ్జం తన్వక్ష్యాః కిల వసతి యత్రాధరమధు |

ఇదం త త్కింపాకద్రుమఫల మిదానీ మతిరసం

వ్యతీతేఽస్మి న్కాలే విషమివ భవిష్య త్యనుభదమ్ |

48

టీ. యద్ ఏతత్=ఏ యా, తన్వక్ష్యాః=క్రియొక్క, ముఖాబ్జం=మోముఁ దామర - తామరపంటి నెమ్మొగమనుట, పూర్ణ...హరం - పూర్ణేంద్ర=నిండుచందురుని యొక్క, ద్యుతి=కాంతిని, హరం=దొంగిలునదియు-నిండుచందురునికి సాటియొనదియను ట, తామర నిండుచందురునికాంతి హరించుట విరుద్ధమని ధ్వనిపరం=మిక్కిలియు, ఉదార ఆకృతి=రమ్యమైన ఆకారముగలదియు, యత్ర=ఎందు-ఏముఖాబ్జమునం దనుట, అధర

మధు=మోవి తేనెయ, వసతి కిల=ఉన్నదియందురో-ఉన్నది యని లోకులనుజేకాని యెప్పుడు ననుభవింపఁ బడినదికాదు; ప్రసిద్ధమైన తామరయందు పూఁదేనె యున్నది; ఈముఖతామరసమందో అది వార్తామూత్రమే కాని వాస్తవముకాదనుట, తత్ ఇదం=ఆ యిది-అయిముఖాబ్జమనుట, కింపాక... ఫలం-కింపాకద్రుమ=ముసిడిచెట్టుయొక్క, ఫలం=ఫలమైనది ('కింపాకః స్యాన్త హాకాళః' అని హలాయధుఁడు. 'విషముష్టే నిరర్థకేజి' అని శబ్దరత్నకోశము. ముసిడిపండగుట యెట్లనఁగాఁ జెప్పచున్నాఁడు.), ఇదా నీం=ఇప్పుడు-భక్షించుకాలమున అని ముసిడి పరముగాను-అనుభవింపఁదగిన యీ యా వసకాలమునం దని ముఖాబ్జపరముగాను గ్రాహ్యము, అతిరసం=మిక్కిలియు మాధుర్యాది గుణముగలది-మిక్కిలియు సస రక్తిగొలుపున దనుట, అయితే, అన్తికాలే=ఈయనుభవింపఁబడు కాలము-యావనసమయ మనుట, అతీతేనతి=కడచిన దగుచుండఁగా, విష మివ=విషమువలె, అసుఖం=దుఃఖమునిచ్చునది, భవిష్యతి=అగును, ముసిడిపండువలె భుజించునపు డతిమధురముగానుండి పరిణామమున విషతుల్యమైనట్లు తరుణీముఖాబ్జమును అనుభవయోగ్యమైన యావనసమయమందు నతిప్రేమావహమై యది జాతీనపిదన విన నువలె దుఃఖావహమగు ననిభాషము.

శా.రాకాకై రవమిత్రకాంతిహర మై రమ్యాధరోష్ఠామృతా

స్తోకం బై విలసిల్లు చున్నరమణీశుంభన్ముఖాబ్జంబు కిం

పాకత్ప్రజఫలం బగుక రుచిర మై ర ప్రారంభకాలంబునం

గాకోలంబు తెఱంగునక నరులకుం ర గవ్వం బొసంగుం దుదినన్. 48

తా. నిండుచందురునిం బోలునదనియు, నింపామరపు గలదనియు, మోవి యందుఁ దేనియ గలదియనియుఁ జెప్పఁబడు తీగబోడియొక్క యామోముఁదామర, ముసిడిపండువలె అనుభవింపఁబడు (యావన) కాలమున మిక్కిలి రసవంతముగానుండి యీ (యావన) కాలము కడిచిపోవఁగా విషమువలె దుఃఖప్రప మగును.

అవ. ఇప్పుడు దీనిని అనర్థమును గలిగించు నొకనదిగా నిరూపించి తన్మూలమున పరిత్యజింపఁదగినదిగాఁ జెప్పచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ఉన్మీల త్రివళితరజ్జవలయా ప్రోత్తుజ్జపీన స్తన

ద్వద్వే నోద్వ్యతచక్రవాకయుగళా వక్త్రామ్బుజోద్భాసినీ ।

కాంతాకారధరా న దీయ మభితః క్రూరాశయా నేవ్యతే

సంసారార్ణవమజ్జనం యది తదా దూరేణ సన్త్యజ్యతామ్॥ 49.

టీ. ఉన్మీలత్...వలయా-ఉన్మీలత్=పొడనూపుచున్న, (త్రివళి=మూడువలల నేడి, తరజ్జ=అలలయొక్క, వలయా=పంక్తులుగలదియు, ప్రోత్తు...ద్వేన-ప్రోత్తుజ్జ=మిక్కిలిపొడవైనదియు, పీన=బలిసినదియునగు, స్తనద్వద్వేన=చన్నుఁగవలెతొడలై

చన్నుగవయనెడి నెపముచేత ననుట, ఉద్య...గళా-ఉద్యత=పైకినిక్కిన, చక్రవాక= చక్రవాకపక్షులయొక్క, యుగళా=జతగలదియు-మిక్కిలి పొడవుగా నిక్కుచున్న గల్పిగుబ్బదోయి యనెడి పైకి నెగయు జక్కవకవగలదియని భావము, స్తనద్వంద్వము ప్రోత్తుంగ మనుటకు సరిగా చక్రవాకముల నుద్యతములని చెప్పినాఁడు, ఐక్యా)...నీనీ- ఐక్యాఅమ్ముజ=మొగమనెడి తామరచేత, ఉద్యానీని=ప్రకాశించుచున్నదియు, అభితః= అంతటను, కూరతయా = (నదీపక్షమున) ఘాతుకజంతువులకు (మొనకులుమొనలైన వానికి) స్థానమైనదియు-(స్తీపక్షమున) కరివమైన హృదయముగలదియు (స్వతంత్రాఘాతుకకూర' అనియు 'కర్కశం కరివంకూరం కళోరమ్' అనియు నమరుఁడు, 'కూరాత్రనా శేత్యతే' అనుపాతమున 'కూరా' అనుటకు పూర్వోక్తములైనయర్థములే గ్రాహ్యములు, ఆత్ర=ఈలోకమునందనియర్థము), కాన్తాకాంక్షరా=కాంతిహావమును దాల్చినదియునగు, ఇయం=ఈ-ఈయగపడుచున్నయనుట, నదీ=ఏలు-వెళుగనెడియలలును నిక్కుచున్న గవయనెడి నెగయు జక్కవకవయు మొగమనెడి తామరయుఁ గలస్త్రీయనెడి యీ నదియనుట, సంసారార్థమమజ్జనం-సంసారార్థమ=సంసారమనెడి సముద్రమునందు, మజ్జనం =మునుగుట, యది న ఇవ్యతే=కోరఁబడదేని, తదా=అప్పుడు-అట్లు సంసారసముద్రమున మునుంగ నవేక్షింపనిపక్షమునం దనుట, దూరేణ=దూరముగా, సన్త్యజ్యతాం=మిక్కిలి విడువఁబడుదుగాక. నదులు సముద్రమునకుఁ బోవునట్లు ఈస్త్రీయనెడినది సంసారమనెడి సముద్రమునకుఁ బోవును. ఈస్త్రీనది నాశ్రయించినయెడల నిది సంసారమునఁ గొనిపోయి ముంచునుగాన నాసముద్రమున మునుంగ నిచ్చగింపనివాఁ డీనదిని మిక్కిలిదూరము ననే విడిచివెట్టఁ దగునని భావము. స్త్రీయే సంసారమూలముగాన సంసారము గోరనివాఁడు స్త్రీని మిక్కిలి పరిత్యజింపవలయునని భావము. ఇచట స్త్రీని నదిగాను దానివకులు మొదలైన వానిని నదియొక్కయలలు మొదలైనవానినిగాను, అది కొంపోవు సంసారమును నది ప్రహించు సముద్రముగాను నిరూపించుటచే పాపయహూపక మలంకారము.

ఉ. చన్నులు చక్రవాకములు ३ చక్కనిమోముఁ గరంబు లబ్జముల్
గన్నులు మీలు నాభి నుడి ३ గాఢనిలంబము సైకతంబుగా
నెన్నికఁ గన్నబోటి యనుననేటికి దవ్వుల నున్నిచాల మే
లెన్న భవాభిమజ్జన ముదేమియుఁ గోరనివారి కివ్వుహిన్. 49

తా. పకులనెడి యలలును నిక్కుములుఁదచన్నుగవ యమనెగయుచున్న జక్కవదోయియను, మొగమనెడి తామరయుఁ గలిగి యంతటఁ గ్రూరజంతువులకు వాతయపై (కరివహృదయముగలతై) యుండు కామిని యనెడి యీనది సంసారమనెడి సముద్రమునకుఁ గొనిపోవునది కాబట్టి యాసముద్రమున మునుంగఁ గోరనివాఁ డీనదిని మిక్కిలి దూరముగానే విడిచి వెట్టఁదగును.

అవ. స్త్రీలు నమ్మదగినవారు గా రనుటకు మఱియు హేతువులు రెండుశ్లోకములచేఁ జెప్పచున్నాఁడు.

శ్లో॥ జల్పన్తి సార్థమస్యేన పశ్యన్త్యన్యం సవిభ్రమాః ।

హృద్గతం చింతయన్త్యన్యం ప్రియః కోనామ యోషితామ్॥ 50

టీ. (స్త్రీలు), అశ్యేనసార్థం=ఒకపురుషునితోడ, జల్పన్తి=మాటలాడుదురు, సవిభ్రమాః=విలాసముతోఁ గూడినవారై-తులుకు జెఱకులు జూపుచుననుట, అన్యం=మఱొకనిని, పశ్యన్తి=చూతురు. హృద్గతం=మనస్సునందుండెడి, అన్యం=ఇంకొకనిని, చింతయన్తి=తలచుకొనుచుందురు. కాఁబట్టి, యోషితాం=స్త్రీలకు, ప్రియః=ప్రియుఁడైనవాఁడు-నిలుకడగా మిక్కిలి ప్రియుఁడై యుండునట్టివాఁడనుట, కోనామ=ఎవఁడు-ఎవఁడును లేడనుట.

తే. ఒకనితోఁగూడి భాషింతు శ రొక్కనరుని

జూతురు విలాసనంపద శ సొంపుగులుక

మఱియు నొక్కనిఁ దలఁతురు శ మనసులోనఁ

గూర్చుప్రియుఁ డెవ్వఁడో ముద్దుశగుమ్మలకును.

50

తా. కాంత లొకనితో నెయ్యముమీఱఁమాటలాడుదురు. మఱొకని నొయ్యారముగాఁ జూతురు. ఇంకొకని మనస్సునఁ దలంచుచుందురు. కాఁబట్టి వారికి నియతముగాఁ బ్రియుఁ డైనవాఁ డెవ్వఁడును లేడు.

అవ. స్త్రీని సర్పముగా నిరూపించి చెలికానికి వెఱపు గలిగించుచు దానికి దూరముగాఁ దొలగి పొమ్మని యుపదేశించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ అపసర సఖే దూరా దస్మాత్కటాక్షవిషానలా

త్ప్రకృతివిషమా ద్యోషిత్సర్పా ద్వలాసఫణాభృతః

ఇతరఘణినా దప్టః శక్య శ్చికిత్సితు మాషధై

శ్చతురవనితాభోగి గ్రస్తం త్యజన్తి హి మన్త్రిణః ॥

51

టీ. హేనఖే=ఓచెలికాఁడా, కటాక్షవిష అనలాత్=కడకంటిచూపులనెడి విషాన్నిగలదియు, ('కటాక్ష శిఖానలాత్' అనుసాతమున కడకంటి చూపులనెడి జ్వాలల యన్ని గలదియని యర్థము), ప్రకృతి విషమాత్=స్వభావముచేతనే కుటిలమైనదియు - పుట్టుకచేతనే మరకరగానుండున దని సర్పపరమైన యర్థము, విలాస...భృతః-విలాస=విభ్రమములనెడి, ఫణా=పడగలను, భృతః=తాల్చినదియు నైన, అనలాత్=యీ, యోషిత్ సర్పాత్=స్త్రీయనెడి సర్పమువలననుండి, దూరాత్=దూరముగా, అపసర=తొలఁగిపోవు, హి=ఏలనఁగా, ఇతరఘణినా=తక్కిన ప్రసిద్ధ సర్పముచేత-పుట్టుకచేతనే సర్పమైన

జంతువుచేత, దవ్వఁకఁజూపఁ బడినవాఁడు, బొప్పిదవ్వఁమందులచేత - మూలికా మణిమం
త్రాదులచేత, చికిత్సితుం=కుదుర్చుటకు - విషమును దింపి ప్రతికించుటకు, శక్యః=అవి
యైనవాఁడు-వానివిషమును గుదుర్చు సాధ్యమగుననుట, చతుర...గ్రస్తం- చతుర=నే
ర్పుకత్తెయైన, పనితా=స్త్రీయనెడి, భోగి = సర్పముచేత, గ్రస్తం=పట్టుకొనబడినవానిని-
కఱవఁబడినవాని ననుట - స్త్రీకి పశుపై నవానిని యోశయము, మన్త్రిణః=మాంత్రికులు-వి
షవైద్యులనుట-అలోచనపరులు-అనగా బుద్ధిమంతులని యర్థాంతరము, త్యజన్తి=పదలు
దురు - ఆస్త్రీసర్పము గ్రసించఁగాఁ గలుగు నుద్భావము దీర్చరానిదగుటచే పదలుకొందు
రనుట. ప్రసిద్ధపై నసర్పముయొక్క కాటువలెఁగాక స్త్రీయనెడి యీసర్పముయొక్క కా
టు కుదుర్చునని వగుటచే దీనితోడి నంగతి నుంచుకొనక పప్పుగాఁ దొలగిపొమ్మని య
ర్థము. ఇవటను సావమువరూపక మలంకారము. దీనిచే, ఉపమానమైన ప్రసిద్ధసర్పము
కంటె నుపమేయమైన పనితాసర్పమున కాధిక్యము తెలియుచున్నదిగాన వ్యతిరేకము
వ్యంజిత మగుటంబట్టి నలంకారముచే నలంకారధ్వనియని యెఱుఁగునది.

ఉ. చూపు విషంబు విభ్రమముఁసొంపు ఘణాఘటకంబు గా వధూ

రూపము చాల్చుభోగికిని కరూఢిగ దూరముగాఁ దొలంగుమీ

దావుగ సర్పదవ్వనకుఁ కదప్పు విషంబు మహాపథంబులం

బాపవధూభుజంగవివరభగ్నునిచెంతకుఁ బోరు మాంత్రికుల్. 51

తా. చెలికాఁడా ! వాలారంగజగంటిచూపు లనెడి విసంపునిష్కకలు గుప్పించు
చు, స్వభావముచేత నే కుటిలమై (పంకరయై), యొయ్యారములనెడి పడగలు చాలించియు
న్న యీచెలువయనెడి చిలువనుండి దప్పుగాఁ దొలగిపొమ్మ. ఏలనగా, ప్రసిద్ధమైన తక్కిన
సర్పము గఱచినవానిని మందు లిచ్చి కుదుర్చుపచ్చును. కాని నీటుక త్తియయైన చిత్తరియ
నెడిపాము గ్రసించినవానిని గుదుర్చుట యశక్యమని యెట్టిమంత్రముగలవాఁడును పదలు
కొందురు.

అవ. మరల మఱియొకరీతిని వెఱపించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ విస్తారితం మకరకేతనధీవరేణ

స్త్రీసంజ్ఞితం బడిశ మత్ర భవామ్బురాశౌ ।

తే నాచిరా తదధరామిషలోలమర్త్య

మత్స్య నిష్కవ్య స పచ త్యనురాగవహ్నా ।

52

టీ. మకరకేతన ధీవరేణ=మన్మథుఁడనెడి జాలరిచేత, అత్ర=యా, భవ+అమ్బు
రాశౌ=సంసారమునెడి సముద్రమునందు, స్త్రీసంజ్ఞితం=స్త్రీయనెడి సంజ్ఞ(పేరు)గల-స్త్రీ
రూప మైనయనుట, బడిశం=గాలము, విస్తారితం=పచింపఁ బడినది-విసిరి వైపఁబడి యు
న్నదనుట. తేన=దానిచేత-అట్లువైచియున్న గాలముచేత, అచిరాత్=త్వరలో, తద...

మత్స్యోక్ - తత్ = వారియొక్క - ఆశ్రీలయొక్క, అధర = మోవియనెడి, అమిష = ఎర
యందు, లోల = ఆసక్తిగల, మర్త్య = మనుష్యులనెడి, మత్స్యోక్ = చేపలను, వికృప్య -
లాగి, ఆమరాగవహ్నా = వలపుఅనెడి నిష్పవందు, సః = వాడు - ఆమన్మథుడు, పచతి = ప
క్వమునెయును - మిక్కిలి సంతాపము కలిగించును - మన్మథుఁ డీమూలమున పురుషుల
ను వీడించునట. ఇఁటను సావయవరూపక మలంకారము.

ఉ. చేరి మనోజధీవరునికేత భవాంబుధిలోన నంగనా

కారముఁ బూనియున్న వెనుకగలము చిమ్మఁగ నయ్యె దానిచే
భీరుజనాధరామివముఁ ర బేర్చి భుజించునరాండజంబులక

వారక సారెకుం దిగిచి ర వండు మరుం డనురాగవహ్నిలోన్. 52

తా. మరుండను జాలరి సంసారమనెడి సముద్రమునందున్న మనుజు లనెడిచేప-
లను బట్టుటకై కుటుసులాడియను గాలమును విసరి వైచియున్నాడు. ఆగాలమందు క
ష్టావియును నెర యున్నది. దానికి నాసించి చిక్కువడెడు మనుజు లను చేపలను నాగాల
ముచేతఁ ద్వరలోలాగి వలపనెడినిష్పవందు వాడు పక్వముచేయును.

అన. ఇష్టాదు మనస్సును వెఱపించుచున్నాడు.

శ్లో॥ కామినీకాయకాంతారే, కుచపర్వతదుర్గమే ।

మా సంచర మనఃపాథ, త త్రాస్తే స్తరతస్కరః॥ 53

టీ. హేమనఃపాథ = ఓమనస్సనెడి బాటసారీ, కుచపర్వత దుర్గమే - కుచపర్వత =
చన్నులనెడి కొండలచేత, దుర్గమే = పోవరానిదైన, కామినీ... తారే - కామినీకాయ =
స్త్రీయొక్క దేహమనెడి, కాంతారే = అడవియందు, మా సంచర = సంచరింపకుమా, ఏలనఁగా,
తత్ర = అందు - ఆయడవియందు, స్తర తస్కరః = మన్మథుడనెడి దొంగ, ఆస్తే = ఉన్నా
డు - వాడు నీమానధనమునెల్ల దొంగిలునని భావము. సావయవరూపక మలంకారము.

క. స్తనపర్వతదుర్గమమై

ఘన మగుకాంతాశరీరకాంతారమునం

జనఁ బోకు మనఃపాంథుండ

కనలుచు మరుం డనెడిదొంగ ర గలఁ డచోటన్. 53

తా. మనస్సనెడి యోతెరువరి! బలితంపుఁజనుఁగొండలచే జొరళకక్యముకాని
కామిని ఘననెడి యడవియందు మరుండనెడిదొంగ దానియున్నాడుగాన నందు నీవు
నడవకుమా నడకువేని నీమాన మెల్ల వాడు కొల్లగొనును.

అథ. భిక్షానొకని యనుభవమును మూఁడుశ్లోకములచే జెప్పుచు
న్నాడు.

శ్లో॥ వ్యాధీర్ఘ్ణేణ చలేన వక్రగతినా తేజస్వినా భోగినా

నీలాబ్జద్యుతి నాహినా వర మహా దప్టో న తచ్చక్షుమా ।

దప్టే సన్తి చికిత్సకా దిశిదిశి ప్రాయేణ ధర్మాని

ముగ్ధాక్షీక్షణవీక్షితస్య నహి మే వైద్యో న వా పౌషధమ్ ॥ 54

టీ. ఇవట సర్పమునకును నేత్రమునకు రెంటికిని బొసంగనట్లు విశేషణములు నిబంధించినాడు. ఎట్లన, వ్యాధీర్ఘ్ణేణ=(సర్పపరముగా) మిక్కిలి నిడుదయైనదియు-(నేత్రపరముగా) చెవివలకు నిడుదగాఁ జూచియున్నదియు, చలేన=చలించు చుండునదియు-రెంటికినినమము, వక్రగతినా=(స్వభావముచేతనే) కుటలమైన సంహారముగలదియు-రెంటికి నమము, తేజస్వినా=బలము గలదియు- (నేత్రపరముగా) కాంతిగలదియు, భోగినా=పడగ గలదియు-(నేత్రపరముగా 'అభోగినా' అని భేదముచేయఁగా) విజీవిగలదియు, నీలా...ద్యుతినా- నీలాబ్జ=చల్లగులవయొక్క, ద్యుతినా=కాంతి గలిగినదియు-నల్లగులవంటి పన్నెగలదియు సర్పపరముగాను నల్లగులవతో సాటియైనదని నేత్రపరముగాను అర్థముగ్రహణము, అహినా=సర్పముచేత, దప్టో=కఠినబడినవాఁడగుట, పరం=కొంతమేలు, తచ్చక్షుమా=దానినేత్రముచేత-ఆచెలువకంటిచేననట, (దప్టో)న=కఠినబడుట కొంచెమేరియు మేలుగాదు. వ్యాధీర్ఘ్ణమును, వక్రగతియు, తేజస్వీయు, భోగీయు, నీలాబ్జద్యుతియునైన యహిచేతఁ గఠినబడుట గొంతమేలుగాని వ్యాధీర్ఘ్ణమును, వక్రగతియు, తేజస్వీయు, అభోగీయు, నీలాబ్జద్యుతియునైన యాచెలికన్నుచేఁ గఠినబడుట కొంచెమైనను మేలుగాదనుట, (ఓక్కొక విశేషణమునకు సర్పనేత్రములకునుగుణముగా సర్వద్రవ్యము పూర్వోక్తరీతిని చెలియునది.), ఏలనఁగా, దప్టే(సతి)-అసర్పముచేతఁ గఠినబడినయెడల, దిశిదిశి=ప్రతి దిక్కునందును, ప్రాయేణ=తఱుచుగా, ధర్మాని=పరోపకారమనెడి ధర్మమే ప్రయోజనముగాఁ గలవారైన, చికిత్సకాః=విషవైద్యులు, సన్తి=కలరు, అయితే, ముగ్ధా...వీక్షితస్య-ముగ్ధాక్షీ=సాగనైన కన్నులుగల చెలువయొక్క, ఈక్షణ=కంటిచేత, వీక్షితస్య=చూడఁబడినట్టి-లేక, ముగ్ధాక్షీచేత, ఈణవీక్షితస్య=ఈణమృత్రము చూడఁబడినట్టియనియు సర్థాంతరము-ముద్దరాలి వాలరుఁజూడ్కిచే గ్రసినట్టియనియునుట, మే=నాకో, వైద్యో=చికిత్సకుఁడు, నహి=లేదుగదా, పౌషధంవా=విషమును హరించుమందుగాని, న=లేదు, ప్రసిద్ధమైన సర్పముకాటనునకు మందు మంత్రములు గలవుగాని యాకామినియొక్క వాడిచూడ్కికాటు తగిలినా దానిచేఁగలుగు నున్నాదమును దీర్ప నేమందును మంత్రమును లేదు. కాన నట్టి కంటిచూపు తగులుటకంటె పాముకాటె కొంతమేరిభావము. ఇవటఁ బ్రసిద్ధమైన సర్పముతోఁ బోల్చిచూడఁగా చక్షువనీయు హియే యధికముగాఁ చెలియుటచే వ్యతిరేక మలంకారము.

ఉ. ఉరగము ముట్టెనా నరులరీ కుర్చిని వెజ్జలు ధర్మశీలు రై
గరళము నెక్కు డింతు రధిరీకంబుగ నాయతమేచకోత్పల
స్ఫురణ వహించి వక్రగతిఁ గీ బూనినమానినిచూపు సోకినం
బురుషున కెందు మందులును బొందవు పొందరు వెజ్జ లెవ్వరున్. 54

తా. మిక్కిలి నిడువయు, చలింపుచున్నదియు, వంకరగాఁ బోవునదియు, బలి
మిగలదియుఁ, బడఁగచే బెడిదమైనదియు, నల్లగలువపన్నెవంటి వన్నెగలదియునైన
పాముచేఁ గఱవఁబడినను గొంత మేలనవచ్చునుగాని, చెవివఱకు నిడువగాఁజూఁగి, బెళు
కులీనుచు, కుటిలముగాఁ జాలయుచు, కాంతిదళుకొత్తుచు, విఱివియై, నల్లగలువతోఁ
బురుడించు నాకలువకంటికంటిచేఁ గఱవఁబడుట కొంచెమైనను మేలుకాదు. ఏలనఁగా,
ఆపాముచేఁ గఱవఁబడినయెడల దానికాటునకుఁ బోవకారశీలు రగు విషవైద్యులెంద
తో యేదిక్కునందునున్నార. సాగసుంగన్నులుగల చిన్నారికంటిచూపు తగిలెనా నాకు
దానివలనియున్నాదను దీటుటకు నేవైద్యుడుగాని యేమందుఁగాని కలుగనేకలుగదు.

శ్లో॥ ఇహ హి మధురగీతం సృత మేత ద్రసోఽయం

స్ఫురతి పరిమ లోఽసౌ స్పర్శపష స్తనానామ్ ।

ఇతి హతపరమార్థై రిద్ధియై ర్భ్రామ్యమాణః

స్వహితకరణధూరైః పఞ్చభి ర్వశ్చతోఽస్తి ॥

55

టీ. ఇహహి=ఇందే-ఈతరుణులయందే యనుట, మధురం=తాపహరమైన-చెవు
లకింపైన యనుట-‘శీతలీక్రియతే తాపోయేనతన్మధురం స్పృతమ్’అనుటచే మధురమనఁ
గా తాపహరియని తెలియునది, గీతం=(వారి) గానము, స్ఫురతి=ఓప్పుచున్నది, ఏతత్=
ఈ-కంటికింపైనయనుట, సృతం=నాట్యము, ఓప్పుచున్నది, అయం=ఈ-నాటుకకింపైన,
రసః=రసము-అధరామృతమనుట, ఓప్పుచున్నది. అసౌ=ఈ-మూచూచుటకింపైన, పరి
మళః=వాసన-పద్మినీజాతియగుటచేఁ గలిగినమేని కమ్మనితావియనుట-లేక, పచ్చకపురము
గందము మొదలైనవానిపయిపూతలచేఁగలుగు వాననావిశేషము, ఓప్పుచున్నది, పష=
ఈ-స్పృశించుటకింపైన, స్తనానాం=చన్నులయొక్క, స్పర్శః=తాకుడు, ఓప్పుచున్నది,
ఇతి=అని-ఈవిధముగా, హతపరమార్థైః=హత=నశించిన-చెడినయనుట, పరమార్థైః=తత్త్వా
ర్థముగలవియు-విషయములయొక్క కలయాపు తెలియక వానికి లోనైనవియనుట, కా
బట్టియే, స్వ...ధూరైః=స్వహిత=తనయొక్క మేలును, కరణః=చేయుటయందు, ధూ
రైః=మోసగాండ్రును-తనకుహితముచేయక పోయినను చేయువానివలెనున్నట్టి యనుట,
పంచభిః=పదు, ఇంద్రియైః=ఇంద్రియములచేత-చెవులు మొదలైనవానిచేత, భ్రామ్యమా
ణః=త్రిప్పఁబడుచున్న వాడనగుచు - ఆయావిషయములందుఁ దగులుకొలుపఁబడిన

వాడగుచు, పశ్చిమోసమోసపుచ్చబడినవాడను, అస్తి=అగుచున్నాను. ఈమోసమును మనుషే తెలియనైతి నని భావము.

ఉ. ఈమృదుగాన మీనటన కి మీకుచమర్దన మీసుధారసతి
బమహనీయసారభము కి నింతులయందుఁ దనర్చు నంచు న
న్నేమరఁజేసి యాత్మహిత కి మిచ్చినభంగి మెలంగి యింద్రియ
గ్రామము మోసపుచ్చె హితకార్యవిహీనుడ నైతి నక్కటా. 55

తా. ఈ జవరాండ్రయందే యిచె యింపైనపాట వినబడుచున్నదని నాచెవియు, నిందే యీ సొంపైనయాట గనబడుచున్నదని నాకన్నును, ఇందే యీ మోహితేనియ యనెడిరసము చవి గుబుకుచున్నదని నానాలుకయు, నిందే యీకమ్మతావి గుబులుకొ నుచున్నదని నామృక్కును, నిందే చనుగుబ్బల నంటిన సుఖముగా నుంచునని నాయెడలును, నిట్లు నా యొందిరియములును నాకేమో హితముచేయువానినలె నటించి విషయములకల రూపును దెలియనీక చెటిపి యాయావిషయములందు నన్నుఁ దగులుకొలిపి యేమటించిన చి. ఇది యప్పుడే తెలియక మోసపోయినవాడనైతి.

అవ. మిక్కిలి మోహమును బుట్టించుమన్తధుని దూషించు చున్నాడు.

శ్లో॥ న గమ్యో మస్త్రాణాం న చ భవతి భైషజ్యవిషయో

న చాపి ప్రధ్వంసం ప్రజతి వివిధైః శాస్త్రకృతైః ।

భ్రమావేశా దక్షేకమపి విదధ దృఙ్గ మనకృత్

* స్మరాపస్తారోఽయం భ్రమయతి దృశం ఘూర్ణయతి చ ॥ 56

టీ. అయం=ఈ, స్మర ఆపస్తారః=మన్తఘుఁడనెడియపస్తారరోగము-మన్తఘుఁడు గలిగించు స్త్రీవ్యామోహమునెడి యపస్తారరోగమునట, మస్త్రాణాం=మంత్రములకు, నగ

* 'త్రుద్ధైర్ధాతుభి రాహతేచ మనసి ప్రాణీ తమః సంవికృతా దస్తాక్షాదతి శేన ముద్వమతి దోఃపాదా షీప స్తూఢధీః|పశ్యన్రూప మనత్ షీతా నిపతతి ప్రాయః కరోతి క్రియా బీభత్సన్యః స్వయమేవ కామ్యతి తథావేగేత్వపస్తారయక్' అపస్తారరోగి ధాతువులు ప్రకోపించి మనస్సునుగొట్టఁగా చీకటి గ్రమ్మినట్టివాడై పండ్లుకొఱుకును, నులుపుగ్ర క్కును, మతిమాలి కాలు నేతులు జూడించును, భూమిమీదలేని రూపమునుగాంచి దాని కై పడును, రోతపనులు పెక్కునేయును, దనకుఁదానే యుపకమిల్లును' అని యున్నది. ఇట్టి యపస్థలు మన్తభార్తులకును గలుగునుగాన వ్యామోహమును ఆపస్తారరోగముగా వర్ణించినాడని తెలియునది.

మృత్యుః=విషయమైనదికాదు-సాధ్యమైనదికాదునుట, భైషజ్యవిషయశ్చ=వైద్యమునకువిషయమైనదియు-మందుచే కుదుర్పడగినదియు, న భవతి=కాదు, వివిధైః=పలువగలైన, శాన్తికళతైః అపి=నూలుకొలది శాంతికర్తృములచేతను, ప్రధ్వంసం=నాశమును, నప్రజతి=పొందదు, పూర్వజన్మకృతంపాపం వ్యాధిరూపేణ బాధితేతచ్ఛాన్తి రోషభైర్దానైర్జపహోమార్చనాదిభిః అన్నట్లు ప్రసిద్ధమైన రోగము జపాదులచేత శాంతించును, ఇదియోయట్లుగాదనుట. భ్రమ+అవేశాత్=మోహమును బుట్టించుటవలన, అక్షే=శరీరమునందు, కమపి=ఇట్టి దట్టినరాని, భక్తం=జాడ్యమును-లేక, భ్రమావేశాత్=మతిభ్రంశముగలిగించుటవలన, అక్షే=అంగమునందు-కరచరణాద్యవయవములందు, కమపి= ఇట్టిదట్టినరాని, భక్తం=విదుల్పుట మొదలైన వికారమును, అనకృత్=మాటికి, విదధత్=చేయుచు, దృశం=నాచూపును, భ్రమయతి=తబ్బిబుప్పలుచుచున్నది, ఘూర్ణయతిచ=గిరిగిరఁ ద్రిప్పుచున్నది. ఏమిచేయుదు వీనినెట్లు కుదుర్పనగుననిభావము. ఇచట నలంకారము వ్యతిరేకము.

ఉ. ఆరయ మంత్రగమ్యమును శ నౌషధసాధ్యముఁ గాదు శాంతికా
చారకతంబులం జెడదు శ చండతరభృమకల్పనోద్ధతిఁ
భూరివికార మంగములఁ శ బూన్పుచు మన్తభజన్య మీయప
స్థారము లోచనద్వయము శ సారెకుఁ ద్రిప్పెడుఁ జక్రముంబలెన్. 56

తా. రోగములలో నపస్థారమనెడి రోగము మందునకు మంత్రాదులకు లోనై కుదురును. మరుఁడు కామినులయొడఁ గలిగించు మోహమనెడి యపస్థారరోగమో మంత్రములకును లోనుగాదు, మందుచేతను గుదురదు. నూలుకొలది శాంతికర్తృములఁ జేసినను నాశమునొందదు. మఱి మనస్సును భ్రమముకలిగించి యవయవములను తాటుమాటుగా విదుల్పుట మొదలైన వికారములఁబుట్టించి చూపులను తత్తటపఱిచి గిరిగిరఁ ద్రిప్పుచున్నది. ఏమిచేయుదును. దీనినెట్లు మాన్చుకొందును.

అవ. మూఁడుశ్లోకములచే వెలయాండ్రను నిందించుచు నిగమించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ జాత్యన్ధాయచ దుర్ముఖాయచ జరాజీర్ణాఖిలాజ్ఞాయచ
గ్రామీణాయచ దుష్కులాయచ గళత్కుష్మాభిభూతాయచ ।
యౌచ్యస్తీషు మనోహరం నిజవపు ర్లక్ష్మీలవక్రద్ధయా
హ్యస్తీషు వివేకకల్పతికాశస్తీషు రక్షేత కః ॥

టీ. జాత్యధ్యాయ=పుట్టుగ్రంథుకొఱకును, దుర్ముఖాయచ=వదురుబోతుకొఱకును-
లేక దుర్గంధముగల ముఖముగలవానికొఱకును, జరా...లాక్ష్మాయచ=జరా=ముదిమిచేత,
జీర్ణ=జీర్ణించిన-చిక్కి సంధులచిగి వీడినయనుట, అభిల = సమస్తమైన, ఆక్తాయచ=
అయమములుగలవానికొఱకును, గ్రామీజాయ=పల్లెటూరివానికొఱకును-లేక, మఱియొక్క
గ్రామమునుండి వచ్చి కులగోత్రములు తెలియకండునట్టి వానికొఱకును, దుష్కులాయచ=
చెడుకులముగలవానికొఱకును, వేయేల, గళ...భూతాయచ=గళత్=కాటుచున్న, కృష్ణ=
కృష్ణచేత-కృష్ణచేసిన చీమునెత్తురు మొదలైనవానిచే ననుట, అభిభూతాయ = నిందితుఁ
డైనవానికొఱకును-రోయఁదగినవానికొఱకు ననుట, లక్ష్మీ...శ్రద్ధయా - లక్ష్మీ=సంపద
యొక్క, లవ=లేశమునందలి, శ్రద్ధయా=అక్కఱచేత - ఇంచుకంతధనమున కానపడి
యనుట, మనోహర=మనస్సును హరించునట్టి-మిక్కిలియింపైన, నిజ వపుః=తనదేహమును,
యచ్చస్త్రీషు=అర్పించుచున్నట్టి వారును-ముద్దిడుట కాగించుట పంటనొక్కుట గోరఁ
జీరుట మొదలైన సంభోగవ్యాపారములకై తమదేహమును అట్టివారి కధీనముచేయుచు
న్నట్టివారు ననుట, వివేక...శస్త్రీషు-వివేక=వివేకమనెడి-ఇది తగును ఇది తగదనెడి
విచార మనునట్టి, కల్పలతకా=కల్పపుండ్రీకెను, శస్త్రీషు=చూరగత్తులైనవారును-తీగె
లను ద్రెంచు చూరగత్తులవలె వివేకమును ఛేదించునట్టివారును, (వివేకమునైతియు సక
లార్థముల నొడఁగూర్చునది గాన కల్పలతగా నిరూపింపఁబడినదని తెలియునది), అగు,
పణ్యస్త్రీషు=వేశ్యాంగనలయందు, కః=ఎవఁడు, రక్షేత=అనురక్తిపొందును-ఎంతవివేక
హీనుఁడును అట్టి వేశ్యలయందు రక్తినిొందఁడని యర్థము. అలం. రూపకము.

చ. విడువక పుట్టుగ్రంథునకు ర వృద్ధశరీరికిఁ గుప్తరోగికిఁ

బడునకు జాతిహీనునకుఁ ర జారునిజాంగము లొక్కరూకకై

కడువడి నిచ్చువారి గుణకల్పలతల్ విదళించుకత్తులం

బడువుఁబడంతులం దనదురభావముఁ జేర్చునె యెవ్వఁడేనియున్. 57

తా. వారకాంత లొకింతద్రవ్యమున కానపడి మిక్కిలి సొగసైన తమమైందీగలను
పుట్టుగ్రంథివానికైనను, వదురుబోతునకైనను, ముదిసి యంగములపటిమ తప్పినవానికైనను,
జీరును జేరును తెలియని యొకపల్లెటూరివానికైనను, చెడుకులమునఁబుట్టినవానికైనను, వే
యేల! గుప్తచేఁ జీమునెత్తురుఁగాఱుచున్నంత యసహ్యముగా నుండువానికైనను, సంభో
గార్థము అప్పగింతురు. నకలార్థములనొడఁగూర్చు కల్పలతపంటి వివేకమును బటాపంచలు
సేయుచు నిట్టియేవఱుకార్యముల కొడిగట్టు వార స్త్రీలయెడ నెంతవివేకఘాత్యుభయము
రక్తి పుట్టజేరుదు.

శ్లో॥ వే శ్యాసౌ మదనజ్వాలా రూపేన్ధనసమేధితా ।

కామిభిర్యత్ర హూయస్తే యోవనాని ధనానిచ॥

58

టీ. అసౌ=ఈ, వేశ్యా=వేశ్య-వెలయాలు, రూపే...ధితా-రూప = సౌందర్య మనెడి, ఇన్ధన=పంటకట్టియలచేత, సమేధితా=మిక్కిలి పెంపఁబడినదియైన, మదనజ్వాలా=మన్నథాగ్నిశిఖ, యత్ర=ఎందు-అందు అనుట-వేశ్యయనెడి మన్నథాగ్నిజ్వాల యందు, కామిభిః=కాముకులచేత, యోవనాని=ప్రాయములును, ధనానిచ=ధనములును, హూయస్తే = హోమముచేయఁబడుచున్నవి. స్వర్గాదిఫలములను గోరువారు అహవనీ యాగ్నిజ్వాలయందు హవిస్సులను వేల్చునట్లు వేశ్యాసంభోగఫలము గోరువారు వేశ్యలనెడి మన్నథాగ్నిజ్వాలయందు యోవనము ధనము అనెడిద్రవ్యములను వేల్చుచున్నారనుట. అగ్నియందు వేల్వఁబడు ద్రవ్యము లెట్లురూపుమాయునో యట్లే వెలయాండ్రకై యుపయోగింపఁబడిన వయస్సును ధనమును మాయుననిభావము. ఇచట యోవనధనములను హోమమునేయుట ప్రకృతము. ఈ ప్రకృతమైన హోమకార్యమున కుపయోగించుటకు నగ్నియావశ్యకముగాన వేశ్యయందొ మదనజ్వాలాత్వము ఆరోపితమగుటవలన పరిణామ మలంకారము. అది రూపేన్ధనమనెడి రూపకముతో సంకీర్ణమగుచున్నదిగాన సంకరము ను చెలియునది.

క. రూపేన్ధనవర్ధిత వే

శ్యావంచశరాగ్నికీలయం దంగజపూ

జావరతంతులు వేల్తురు

దావుగఁ దమజవ్వనములు १ ధనములుఁ గడఁకన్. /

58

తా. ఈవెలయాలు ఒకమన్నథాగ్నిజ్వాల. ఇది చక్కందన మనెడిసమిధలచేఁ మీఁడుమిక్కిలి పెంపఁబడినది. ఈజ్వాలయందు కాముకులు తమయోవనములను ధనములను హవిస్సులుగా నర్పించి వేల్తురు.

శ్లో॥ క శ్చువ్భృతి కులపురుషో వేశ్యాధరపల్లవం మనోజ్ఞమపి ।

చారభటచోరచేటకనటవిటనిష్ఠీవనశరావమ్॥

59

టీ. మనోజ్ఞమపి=మనోహరమైనది యయ్యను, చార...శరావమ్-చార = వేగులవారు, భట=భటులు, చోర=దొంగలు, చేటక=కుంఠెనగాండ్రు, నట=నట్టువులు, విట = జారులు - అనెడి పీఠలయొక్క, నిష్ఠీవన = యెంగిలికి - ఎంగిలినుమియు, శరావమ్ = మూడుడైనట్టి - ఇటువంటి తక్కువపాటిమనుజులెల్ల ముద్దిడి యెంగిలి నేయుటచే మిక్కిలి యపవిత్రమైనట్టియనుట, వేశ్యాధరపల్లవం-వేశ్య=వెలయాలయొక్క, అధరపల్లవం=చిగురువంటి మెఱిసి, కులపురుషః=నక్కులమునందుఁ బుట్టిన మనుష్యుఁడు,

కః=ఎవడు, చుమ్మతి=ముద్దిడును-మంచులమునఁ బుట్టినవాఁ డెవఁడును ముద్దువెట్టఁ
డనుట, 'రతికాలే ముఖం స్త్రీ'కాం శుద్ధ మాఖేటకే శునామ్' అన్నట్లు రతి సమయమున
స్త్రీముఖము పవిత్రమే యైనను ముందు చెప్పఁబడిన కనుమాలపుమనుజుల సంపర్కము
వలన హేయమై చుంబనమున కనర్హమగుటచే దానిని చుంబింపరాదని తాత్పర్యము.
ఇచట 'అధరపల్లవం' అనుచో 'చిగురుపంటిపైవారి' యనియే ఉపమితసమాసముగా
నర్థము సేయఁదగును గాని 'మోవియనెడి చిగురు' అని రూపకసమాసముగా నర్థము దగదు.
ఏలన, రూపకమున ఉత్తరపదమే ప్రధానముగనుక 'మోవిచిగురును ఎవఁడు ముద్దాడు' నను
చో మోవికాక యుత్తరపదమైన చిగురునే ముద్దాడుట యని అసంగతి కలుగుచున్నది.
కాన ఉపమితసమాసముగా నర్థముగ్రహ్యము. కాఁబట్టి 'అధరపల్లవం' అనుచో ఉపమ.
అధరపల్లవమును నిష్ఠివనశరూపముగా రూపించుటచే రూపకము. ఉత్తరార్థమునందు
అనుప్రాస మనెడి శబ్దాలంకారము. ఈమూఁడును పరస్పర నిరపేక్షములై యేకవాక్య
మున నిబద్ధము లగుటచే సంస్కృప్తి యనియుఁ దెలియునది.

క. జారభటచోరచేటక

చారనటప్రభృతి నీచరజననిష్ఠీవా

ధారశరావము వార

స్త్రీరమ్యాధరము సంస్పృశింతురె కులజాల్.

59

తా. వెలయాలియొక్క-చిగురుపంటికెమ్మోవి యెంత యింతైనదిగా మండినను
అది జారచోరాదులైన కనుమాలపుమనుజులు ముద్దుకొనుటచే వారందఱు నెంగిలి
నుమియుమూఁకుడుపాత్రవలె మిక్కిలియు నపవిత్రమైనది కాఁబట్టి సత్కులమునందుఁ
(బుట్టినవాఁ డెవఁడుగాని దానిని జుంబింపఁడు.

అవ. స్త్రీలు మీఁద తీయఁదనమును లోపల వివమును గలిగి
యుందురు. కావున వారు సర్వవిధములఁ ద్యజింపఁదగినవారే కాని
కైకొనఁదగినవారు కా రనునభిప్రాయముతోఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ మధు తిష్ఠతి వాచి యోషితాం హృది హాలాహలమేవ కేవలమ్ ।
అత ఏవ నిషీయతేఽధరో హృదయం ముష్టిభిరేవ తాడ్యతే॥ 60

టీ. యోషితాం=స్త్రీలకు, వాచి=నోటియందు, మధు=తేనె, తిష్ఠతి = ఉండును,
హృది=హృదయమునందు, కేవలం=ముఖ్యముగా, హాలాహలమేవ = కాలకూటవిషమే,
ఉన్నది. అత ఏవ=కాఁబట్టియే, అధరః=క్రిందిపెదవి, నిషీయతే=క్రోలఁబడుచున్న
ది. అందు కేనియ యున్నదని తలఁచి నకలజనులును మిక్కిలి యాధరముతో బాణ్ణు

దురసుట. హృదయం=ఎద-టొప్పునుట, ముష్టిభిరేవ=పిడికికులచేతనే, తాడ్యతే = కొట్టబడుచున్నది. అందువిషము వర్తించుచున్నదని తలచి యందఱును గొట్టుచున్నారనుట-స్త్రీలు మాటలందు తేనె లాలుకుచున్నారనియు మనస్సునందు విషమువంటి తలంపులు గలవారనియుఁ బూర్వార్థమునఁ బ్రదర్శింపఁబడినవిగాను, ఉత్తరార్థమున మొదటిపాదమునందలి తేనె గొనుటయు, రెండవపాదమునందలి హాలాహలస్థానమైన హృదయమును గొట్టుటయుం బ్రదర్శింపఁబడినవిగాను నభిప్రాయము. ఇచట 'మధు తిష్ఠతి వాచి' అనుచో వాక్కునకు మధుసంబంధము లేకుండియుఁ జెప్పఁబడుటచే నతిశయోక్తి, 'హృది హాలాహలమే' అనుచో ఏవకారముచే నిచట నధ్యవసాయము పాధ్యమగుటచే ఉత్పేక్ష. పూర్వార్థముచే ఉత్తరార్థము సమర్థితముగాన కావ్యలింగము. ఇట్లు పైకి తీయగను లోపల విషముగను నుండు ననుటచే స్త్రీలు త్యజింపఁదగినవారనియు ధర్మని స్ఫురించెడిని. ఈనాలుగింటికి సంస్పృష్టి.

చ. కలదుగదా సుధారసము శ్రీ కంజదళాత్మల ముద్దుఁబల్కులన్
వెలయుఁగదా హాలాహలము శ్రీ వీరలచిత్తమునందుఁ గావునం
బలుమఱుఁ బల్లవాధరముఁ శ్రీ బాస మొనర్తురు నిండువేడుకన్
బలితపుటొమ్ము ముష్టితలరసాతములం బ్రహరింతు రెంతయున్.

తా. చెలువలకు నోటియందు తేనియ యొలుకుచున్నది. హృదయమందో హాలాహలమే యున్నది. కాబట్టియే పురుషులు వారి కెఱ్ఱావని నాదరముతోఁ గ్రోలుదురు; హృదయమునో పిడికికులతోనే కొట్టుదురు.

ఇది శృంగారశతకమున కామినీగర్వణమన్నది తృతీయవింశతి.

భర్తృహరిసుభాషితము-సువిరక్త దుర్విరక్తపద్ధతి.

ఇంతవఱకుఁ గామినీగర్వణము సేయఁబడినది. విరక్తులు గలరాతేరా యని యాశంకించి కలరనియే మది నుంచుకొని వారియందును సువిరక్తులు దుర్విరక్తులు అని రెండువిధములుగా నుండుట ప్రతిపాదించువాఁడై మొదట సువిరక్తపద్ధతిని దొమ్మిదిశ్లోకములచే వర్ణించుచున్నాఁడు.

శ్లో! ధన్యాస్త ఏవ ధవళాయతలోచనానాం

తా. ధన్యమనవసనపయోధరాణామ్

తామోదరోపరి లన త్రివళీలతానాం

దృష్ట్యాకృతిం వికృతి మేతి మనో న యేషామ్॥

61

టీ. ధవళా...లోచనానాం- ధవళ=తెల్లనైనదియు- తెల్లదామరఁజీకులవంటి వి యనుట, ఆయత=వికాలములైనవియునగు, లోచనానాం=కన్నులుగలవారును, తారుణ్య...ధరాణాం-తారుణ్య=యౌవనముయొక్క, కీర్వ=మదముచేత, ఘన=గొప్పలును-క్రిక్కిరిసినవియు, పీన=బలుపుగలవియు నగు, ననానాం=చన్నులుగలవారును, తామో...పరి-తామ=మిక్కిలి కృశించిన, ఉదర=కడుపుయొక్క-నడుముయొక్క యనుట, ఉపరి=మీద, లనత్...లతానాం-లనత్=ప్రకాశించుచున్న, త్రివళీలతానాం=తీగలవలెనున్న మూడు ముడుతలు గలవారును, 'త్రివళీలతమధ్యా హంనవాణీ సువేషా' అన్నట్లు మూడువకులు కలిగియుండుటచే పద్మసీజాతి సూచితమగుచున్నది. ఇట్టి రూపసంపత్తిగలవా రగుకామినులయొక్క, ఆకృతిం=ఆకారవిశేషమును, దృష్ట్యా=చూచి, యేషాం=ఎవరియొక్క-ఏపురుషులయొక్క యనుట, మనః=మనస్సు, వికృతిం=వికారమును-కామినులకు పరతంత్రమైయుండుటను, న ఏతి=పొందదో, తే ఏవ=అట్టివారే, ధన్యాః=ధన్యులు-సుకృతాత్ములనుట-ఇట్టి నిర్వికారమైన చిత్తముగలిగియుండుట శమ సంపన్నులకే గాన ధన్యులనగా శమవంతులైన సువిరక్తులని భాషము.

చ. కలికి మెఱుంగువాలు దెలికగన్నులు సన్నపుఁ గౌనుదీఁగెవై

నలరెడునద్వళీలతలు ౩ నంచితయావనదర్పలక్ష్మీచేఁ

గులికెడుసిబ్బెపున్వలుఁదగగుబ్బలునుం గలమించుబోండ్లరూ

పులఁ గని నిర్వికారు లగుఁపూరుషులే కృతకృత్యు లిద్ధరన్. 61

తా. తెల్లదామరఁజీకులం బురుడించు తెలిగన్నుఁగవగలిగి, పరువంపు సొంపువఁ గ్రిక్కిరిసిన బలితంపు గుబ్బిగుబ్బలు నొప్పి, నకనకలాడు నెన్నడుముమీద నునుఁదీవియ లవలె నున్నమూడువకులు మురుపుజూప, నిం పారుచెలువలరూపుం జూచి వికారము నొందనిమనస్సు గలవారే సుకృతాత్ములు.

అవ. ముందు తా ననుభవించి యున్నయొక కామిని నివుడు సంబోధించుటచే తనసువిరక్తిని బ్రకటించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ బాలే లీలాముకుళిత మమీ మన్థరా దృష్టిపాతాః

కిం ఊహ్యస్తే విరమ విరమ వ్యర్థ ఏష శ్రమ స్తే ।

సమృత్త్యే వయ ముపరతం బాల్య మాస్థావనాస్తే

క్షీణో మోహ స్త్రామివ జగజ్జాల మాలోకయామః । 62

టీ. హేబాలే=ఓమద్దరాలా ! లీలాముఖలితం-లీలా=విలాసంపువగచేత, ముఖ
 లితం యథాతథా=మొగుడునట్లుగా-అరమోడ్వఁ బడినట్లుగా-అరమోడ్చి అరతెఱచిన
 కంటనుండి నిగుడునట్లుగాననుట, మనరాః=మందసంచారములైన-అల్లల నీటుగాఁ బోల
 యునట్టిమునుట, అమీ=ఈ, దృష్టిపాతాః=విలోకనప్రసారములు-చూడ్కుల పచరిం
 పులు, కిం=ఎందుకు, క్షీప్యస్తే = చిమ్మఁబడుచున్నవి-వానిని జిమ్మఁదగదనుట-విలాస
 ముచే నరమోడ్చిన కన్నుఁదమ్ములనుండి యల్లలఁ దిన్నఁగా నొలయు వాడిచూడ్కుల
 నేల నాపైఁ జాటుకుగా నిగిడించెదవనుట. విరమవిరమ=ఉడుగుము ఉడుగుము-చూపు
 బఁజిమ్ముట మిక్కిలియు మానుమనుట, ఏలనఁగా, ఏమః=ఈ, తే=నీయొక్క, శ్రమః=
 ఆయాసము-కడగంటిచూడ్కుల నిగుడ్పుటచేఁ గలిగినయలఁత, వ్యర్థః=నిరర్థకము-
 పనలేనిదనుట-దానివలనఁ గోరినఫలము ఒనఁగూడనేరదుగాన నిష్ఫలమే యనుట.
 ఇంతవఱకును వలపుమత్తునకు లోనైయున్న మనస్సులు గలమిబోంట్లయందు చూపు
 లు నిగుడ్పుటవలన ఫలమేల గలుగదనఁగాఁ జెప్పుచున్నార, శప్పితి=ఇప్పుడు,వయం=
 మేము, అన్యే=వేరైనవారము-మునుపటివలె నీ విలాసములకులోనై మోహము నందున
 ట్టివార మిప్పుడు గా మనుట, ఏలనఁగా, బాల్యం=పసిలేనము-లేక బేలతనము అనఁగా
 అవివేకము, ఉపరతం=ఉడిగినది, అయితే, వనాస్తే = అరణ్యమునడుమ, ఆస్థా=
 ఆదరము-మిక్కిలియాశ, కలిగియున్నదని కేషము-నీయందు రక్తినిమాని విరక్తితో
 వనవాసమునేయఁ గోరుచున్నారమనుట, ఇది యెట్లు కలిగిననఁగా, మోహః=అజ్ఞానము,
 క్షీణః=నశించినది-నీయం దాన క్తినిగలిగించు కారణమైన మోహము నిర్మూలమైనదను
 ట, కాఁబట్టి, జగత్ జాలం=లోకముల సమూహమును-నకలప్రపంచము ననుట, తృణ
 మివ=పోఁచవలె-నిస్సారమైనదిగాననుట, ఆలోక యామః=చూచుచున్నారము. 'నిః స్పృ
 హన్య తృణం జగత్' అన్నట్లు జగము నెల్ల గడ్డిపరకవలె నెన్నుచున్నామనుట-ఇప్పుడు
 జ్ఞాన ముదయించుటవలన మనస్సులుముతప్ప తక్కినవెల్ల తుచ్చముగా ననునందించుచు
 న్నామనియు భావము. కావున నీవు మాపయిఁ జూపులు చిమ్మవలదని యాశయము.

ఉ. మానిని యేల చిమ్మెదవు నీ మాపయి మంథరదృష్టిపాతము
 ల్కానుము నీశ్రమంబు విఫలం బిది వింతల మైతి మిత్తతీ
 మానుగ జవ్వనం బడఁగె నీ మాననవృత్తి వనంబుఁ గోరె న
 జ్ఞానము నవ్వు మయ్యె యవనంబుగఁ జూచెద మెల్లలోకమున్. 62

తా. ఓ ముద్దియా ! విలాసంపువగచే నర మోడ్చినకన్నుఁగవనుండి యల్లలఁ
 బోలయు నునుఁబూడ్కులు మాపయిఁ జిమ్మకు చిమ్మకుమా. అట్లు చిమ్ముటవలన వట్టియా
 యానమే కలుగునుగాని వేఱు పనలేదు. ఏలనఁగా మేము మునుపటివలె నీకులకు బెరుగులకు

దేలుపోవుచుండెనవార మిప్పుడుగాదు. మాదేలనను మిహోయినది. ఇప్పుడు విరక్తితో నన నానము నేయఁ గోరిక కలిగియున్నది. ఏలన, నీయందుఁ బగులుకలిగించు మూలమైన మో హము నిర్మూలమైనదిగాన ప్రపంచములయు మాకు గొడ్డిరానవలె నిస్సాగ్రమైయున్నది. అట్టిహాయందు నిహామ్యులు నిష్కలముగాఁ జిమ్మఁ పగుడు.

అన. చెప్పినదానినే మఱాకరీతిని జెప్పచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ఇయం బాలా మాం ప్ర వత్సనవరత మిన్ద్రీవరదళ
ప్రభావోరం చక్షుః క్షీపతి కి మభిప్రేత మనయా ।
గతో మోహోన్మత్తకం స్వరకుసుమబాణవృత్తిక
జ్వరజ్వాలా శాస్తా తదపి న వరాకీ విరమతి॥

68

టీ. ఇయం=ఈ, బాలా=యుద్దియ, చాప్రతి=చన్నఁగూర్చి, అనవరతం=ఎడతె గక, ఇన్ద్రీ...వోరం - ఇన్ద్రీవరదళ = నల్లగులుపి తేకులయొక్క, ప్రభా=కాంతిని, వోరం=వొంగిలునట్టి-నల్లగులుపి తేకులతో సాదయైన యనుట, చక్షుః=కంటిని, క్షీప తి=ప్రసరింపఁజేయుచున్నది-నిగుడ్డుచున్నదనుట, అనయా=దీనిచేత-ఈముద్దియచేత ననుట, కం=ఏమి, అభిప్రేతం=అక్షేపితమైనది-ఈబాల యేమి యక్షేపించి తన కన్నుగ వ నాపయి నిగిడ్చినవో యది నాకుఁ జెలియకున్నదనుట. అది నీహామనే యక్షేపించి నది, దాని నీవు తెలియకుండుట యెట్లు అని యడుగఁగాఁ జెప్పచున్నాఁడు, అస్మాకం= మాకు, మోహః=అజ్ఞానము, గతో=పోయినది-ఇప్పుడు మిడిగిన దనుట, స్వర...జ్వాలా- స్వర=మన్తఘనయొక్క, కుసుమ బాణ = పూవు టుచ్చులయొక్క, వృత్తికర=సంపర్కముచేత ('స్వర కుసుమబాణ వృత్తికర' అనుచో మన్తఘన డనెడి బోయవానియచ్చుల సంపర్కముచేత ననియర్థము) కలిగిన, జ్వర=సంతాపముయొక్క, జ్వాలా=పెగ, శాస్తా= నిమ్మళించినది-ఉడిగినదనుట, తదపి=అయినప్పటికి, వరాకీ=ఈ దొర్కాగ్ధురాలు - లేక యతిసీచురాలు, న విరమతి=ఉడుగకున్నది - చూపులను జిమ్ముట నుడుగకున్న దనుట. పూర్వము ప్రాణప్రియురాలై గొప్పదిగా నెన్నఁబడినబాల నిప్పుడు పరాక యని పే రొక్కనుటచే దానియెడ నత్యంతవైరాగ్యము కలిమి నూచితమయ్యెడిది. మాకు మోహాదు లెల్ల నకించి మహావైరాగ్యము కలిగియుండఁగా నిది మమ్మఁ దనవాఁడిచూడ్కులతోఁ గ్రుచ్చుట నిష్ఫలమేకాని దానిచే మాకు పలపుకలగదు. ఇది తెలిసియు నికము మా వై చూపులు. చిచ్చుచున్నదే యిది యెంతసీచురా లని యాశయము.

ఉ. నీలసరోజవత్రకమనీయవిభావరణప్రవీణ్య
గ్జాలము లీలతాంగి వెదకచల్లెడు నాపయి నేమి గోరెనో

తూల ననుస్తమోహవిక్రతుల్ రతివల్లభభిల్లభల్లనూ

జ్వాల లడంగె మాకుఁ దనవైఖరి మానదు జోటి నేటికిన్. 63

తా. ఈముద్దియ, నిద్రంపునల్లగులుపతేకుల నునుజాయలను జేయనునట్టి తనకన్నంగవ నాపయి నెడతెగక నిగుడ్చుచున్నది. ఏమి తలఁచి యిట్లు నిగుడ్చుచున్నదో తెలియరాదు. నేను వన్నువలతునని తలఁచియా? మాకిప్పుడు మోహ మెల్ల నుడిగినది. మరుని పూవుటమ్ముల తాఁకుచే వెఱ్ఱుఁట్టిపెనుకాక సెగలును ఉడిగినది. ఇట్లు కేవలవిరక్తిచే మాకు వలపులన్నియు నుడిగియుండఁగా ఈనీచురాలుమాత్ర ముడుగక వలపించుటకు వ్యర్థముగా మాపయి వాడిచూడ్కులు చిమ్ముచు నేయున్నది.

అవ. ఇప్పుడు మరునియొక్కయు వాని పరివారముయొక్కయు నేపును గర్వమును నిరాకరించుపలుకుఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ రే కన్దర్ప కరం కదర్థయసి కిం కోదణ్ణటక్కూరితై

రే రేకోకిల కోమలైః కలరవైః కిం వా వృథా జల్పసి ।

ముగ్ధే స్నిగ్ధవిదగ్ధముగ్ధమధురై ర్లోలైః కటాక్షై రలం

చేత శ్చుద్విత్తచన్ద్రచూడచరణభ్యానామృతం వర్తతే ॥ 64

టీ. రేకన్దర్ప=ఓరిమన్నతా, 'రే'యనుట నీచసంబోధనము, కోదణ్ణటక్కూరితై= వింటియొక్కట... కృతులచే-అల్లెతాటిని లాగి చేయు టంకారములచేత ననుట, కరం= చేతని, కిం=ఎందుకు, కదర్థయసి = పీడించుచున్నావు. ('కరం కదర్థయసి కిం కోదణ్ణటక్కూరితం' అనుపాఠమున కోదణ్ణటక్కూరితం=వింటిటంకారముగలదిగాఁజేయఁబడిన-ముందు అల్లెతాటిని మొరయించుటతోఁ గూడినదైనయనుట, శరం=బాణమును, కిం= ఎందుకు, కదర్థయసి=చెఱుపుచున్నావు. నారి మొరయించి తూపు నేయుటవలన బనయేమి యనియర్థము), రేరేకోకిల=ఓరోకోయిలా, కోమలైః=మెత్తనివైన, కలరవైః= అన్యత్తమధురధ్వనులచేత-కులకులమును తియ్యనియెలుఁగులచేత ననుట, వృథా=వ్యర్థముగా, కింవా జల్పసి=ఎందుకుదా పదచుచున్నావు-('కోమలం కలరవం...జల్పసి' అను పాఠమున మృదువైన యన్యత్తమధురధ్వని యెందుకుఁ గూయుచున్నావనుట), వదరుటవలన ఫలములేదు గాన నది వ్యర్థమేయని భావము. ముగ్ధే=సుందరీ, స్నిగ్ధ...మధురైః-స్నిగ్ధ=వట్టములును 'స్నిగ్ధస్తు మస్మజే సాదే' అని యమరుఁడు-లేక 'వివ్రష్టే పరమాం కాష్టా మయా ధే దర్శనాదిభిః । యేనా న్తరజ్ఞం ద్రవతి న స్నేహఇతి కథ్యతే' అనునట్టి స్నేహముతో గూడినవియు ననుట, విదగ్ధ=పలువగలవిలాసములను మెఱియించుటయందు నిపుణములును-అనఁగా 'యద్దర్శనే విరక్తోఽపి త్సృభ్యతే తత్సమస్తథమ్' అన్నట్లు విరక్తునై నవలపించుటయందు చతురములును, ముగ్ధ=సోగైనవియు-అపరిచ్ఛిన్నవిష

యం మదమనగరమీతం । స్ఫురమ్భాపక్షతాయుక్తం తత్తే నరమితి కథ్యతే' అన్నట్లు ఏదో నొకవిషయమాత్రమున నెలకొనుట లేక నల్లల్ల పాలయించు మదమంథరత్వాదిగుణములు గలిగియుండునట్టి స్త్రీరములును, మధురైఃక్రియములును-లేక, 'శీతలీక్రియతే తాపో యేన తన్నధురం స్పృతమ్' అన్నట్లు సంతాపహరములును, అయినవియు, లోలైఃస్వభావముచే చంచలములైనవియు-లేక తృష్ణగలవియు 'కటాక్షైర్వాసగరైభిస్తు సమ్భాగౌత్సుక్తికృభావనా' అని సంభాగంపులమీన నెఱపునట్టివి యనుట, అగు, కటాక్షైఃకడగంటిచూపులచేత- 'యద్దతాగతవిశ్రాంతి వైచిత్త్యేణ వివర్తనమ్' అని పూర్వోక్తలక్షణములు గల చూపులచేత ననుట, అలం=చాలును-ఇటువంటి చూడ్కులు నిగిడింప నక్కఱలేదనుట, ఏలనఁగా, చేతః=నామనస్సు, చుమ్మిత.....మృతం = చుమ్మిత = అస్వాదించబడిన, ఇంద్రియాడ= (చిందుని శరస్సునందుగల) శవసయొక్క, చరణ = అడుగులయొక్క, ధ్యాన=ధ్యానమనెడి, అమృతం=అమృతముగలది యగుచు-శివచరణధ్యానమనెడి అమృతము నాస్వాదించుచుననుట, ఎత్తలే=వర్తించుచున్నది. మన్మథుని గెలిచిన పరమశివునిచరణముల ధ్యానముచే మంచిత్తము వైరాగ్యము లభించినది. మన్మథునిజయించినవానిని దలచుటచే మన్మథజయహుపమైన వైరాగ్యము కలుగునే గదా. అట్టివిరక్తచిత్తులమైన మమ్మ తుండ్రులైన యీమన్మథాదులు ఏమిచేయుదురని యొకభావము. 'ధ్యానామృతం' అనుటచే అమృతము గ్రోలి తృప్తిచెందినవానికి పులియఁబెట్టిన కడుగేల యని యొకభావము. బ్రహ్మసందముచే నిండినవానికి విషయములవలనఁ గలుగు తృప్తమైన యానందముతోఁబనియేమియని యొకభావము. నేనిపుడు పూర్వమువలె విమోచింకరుఁడనుగాను శంకరకింకరుఁడ నని భావాంతరము. ఇట్టి శివచరణధ్యానానంత్రుని నతివిరక్తుని నన్ను పశమునేసికొనుట యసాధ్యముగాన నిట్టి యలవికాని పనినిసాధింపఁబూనుటకు మీకేమి నెట్టి యనియు భావము. అన్నివిధముల మాకు కామినులయెడ నపేక్షయే లేదు అని పరమభావము.

ఉ. ఓరిమనోజ సూనశర ర మూరక చిమ్మకు మిన్న కే కుహం

కారము లేల చేసెదు పీకధ్వజ యో మృగశాబకాక్షి

చారువిలోకనంబు లింకఁ ర జాలును నాహృదయంబు శంకరో

దారపదాబ్జచింతనసురధారసతత్పర మయ్యె నియ్యెడన్. 64

తా. ఓరిమన్మథా ! వింటినారి మొరయించుచు నీచేయి నేల గానివెట్టుకొనియెదవు. ఓకోయిలా ! కులకులమని యింపారు నెత్తనియెలుఁగుల సూరక యేల వదలెదవు. ఓ చెలవా ! నెయ్యంబుచే తియ్యంబులై, నెఱిసిటు విటారించుచు, సొగసులు కులుకుచు, నింపు సొంపారుచు, దళుకుం బెళుకు లీను నీకడగంటివాడిచూడ్కులు నిగుడ్చుట చాలు

బాలు. నాచిత్తము, పరమహిమచరణారవింశముకరందమును గ్రోలి యితరవిషయములందు విరక్తి నొందియున్నది.

అవ. మనస్సుయొక్క స్థితినిబట్టియే సంగమము గాని విరహము గాని కలుగు నని చెప్పుచున్నాడు.

శ్లో॥ విరహేఽపి సజ్జమః ఖలు పరస్పరం సజ్గతం మనో యేషామ్ |

హృదయమపి విఘటితం చేత్సజ్గో విరహం విశేషయతి || 65

టీ. యేషాం=ఎవ్వరికీ-ఏ స్త్రీపురుషుల కనుట, మనః=మనస్సు, పరస్పరం=అన్యోన్యముగా, సజ్గతం=కలిసి యుండునదో - పరస్పరానురాగము కలిగియుండునో యనుట, (తేషాం=వాటికి), విరహేఽపి = వియోగావస్థయందును-ఒండొరుల నెడఁబాసియుండునప్పుడును, సజ్జమః ఖలు=సమాగమమే యగునని శేషము-ఒండొరులను బాసియున్నను గలిసియున్నట్టివారే యగుదురునుట, ('విరహోఽపి సజ్జమఃఖలు' అనుపాఠమున విరహోఽపి=ఎడఁబాటుకూడ, సజ్జమః ఖలు=సంగమమేయగును-వారియెడఁబాటు సంగమముతో సాటియగునని యర్థము) 'హృదయసజ్జమవీవ సుసజ్జమో న తనుసజ్జమవీవ సుసజ్జమః' మనస్సులయొక్క కలయికయే మంచికలయికగాని దేహములకలయిక మంచికలయికగాదు' అనువచనముం బట్టియు, శరీరమునకంటె సంతరంగమే బలియైన దనున్వాయంబునను, అంతరంగములు కలిసియున్నయెడల శరీరములుకలిసియుండుటతో నమానమగునని భావము. మనస్సుకూడికతనిచో సంగమమండినను విరహమే కలిగించు ననుచున్నాడు-వ్యాధయం=మనస్సు, విఘటితంచేత్=వేటువటుపఁబడినదేని - కలసియుండదేని యనుట, సజ్జః అపి=కూడికయు, విరహం=ఎడఁబాటును, విశేషయతి=వృద్ధి నేయుచున్నది. ('హృదయం విఘటితంచేత్' అనుపాఠమున, వ్యాధయము, విఘటితంచేత్=చిక్కఁగా కొట్టుచడినదేని- దెస్సగా నిగ్రహింపఁబడినదేని యనుట-నిగ్రహించి విరక్తికి లోబటుపఁబడినదైనయెడల నని భావము, సజ్జః=సమాగమము, విరహం=ఎడఁబాటును, విశేషయతి=విశేషించియున్నదిగా- కేయుచున్నది-తనకంటె మేలైనదనిగా- గావించుచున్నదనుట, స్త్రీపురుషుల మనస్సును ఒండొరులయెడల సగిడింపక నిగ్రహించినయెడల నది వాటికి సంగమము కలిగియుండినను విరహమునే కానకంటె మేలైనదిగాఁదొడిమి దానినే కోరునట్లు చేయునని భావము-ఈపాఠమున కనుగుణముగా పూర్వార్థమునకు ఉత్తరార్థమునకు అర్థాన్వయ మెట్లనఁగా స్త్రీపురుషులు తమతమమనస్సులను నిగ్రహింపక యొండొరులయెడ విచ్ఛలవిడిగా నిడించితేని వారు ఒండొరులనుబాసి విరక్తిని బొందఁజూచినను మనస్సులు కలసియుండుటవలనను రక్తితో నొండొరులఁ గూడియున్నట్టివారే యగుదురు. ఇట్లు గాక వారు మనస్సులను బరస్పరము నిడింపక నిగ్రహించితేని వారు రక్తిగలవారివలెఁ గలసియున్నను విరక్తితో వీడియున్నట్టివారే యగుదురు అనియర్థము. కాబట్టి మనస్సును నిగ్రహిం

చుట యావశ్యకమనియు, అది సైనిహింపఁబడఁగా నింద్రయములును విషయములనుండి నివర్తింపఁబడుననియు, సంద్రయములు నివర్తింపఁగా బాహువిషయము లైనింటను విరక్త తనం తనే సిద్ధించుననియు నట్లు పంచవిషయములందు విరక్తి సిద్ధించు ప్రకార మొకఁడవ యర్థ మున నిరూపితమైనదని తెలియుచున్నది.

క. విరహమునందై నఁ బర

స్వర మనురాగులకుఁ బొందు క భాసిలు చున నె

న్నది కెనయదు వారలకును

విరహము హెచ్చుగ నొనర్చుకొనెన సంగతియున్.

65

తా. శ్రీపురుషులమనఁబడు బంధోపశాంతిఁ గలకలయుండ నేని నా రెడఁబాసెయున్నను గూడియున్నట్టివాకే యగుదురు. మనస్సులు వేరుపడియుండ నా వానిగూడియుండ నను నడఁబాసినట్టివాకే మిక్కిలియగుదురు. [రెండవయర్థమునఁ బాత్పర్యము తప్పి పరణమందే నిబంధింపఁబడినది.]

అవ. దేశాంతరము నందున్న యొకానొకవిరక్తునికిం గల వైరాగ్యమును వాఁడు సేయువిచారముంబట్టి ప్రకటించుచుఁ జెప్పుచున్నాఁడు. శ్లో॥ కిం గతేన యది సా న జీవతి, ప్రాణితి ప్రియతమా తథాపి కిమ్ ।

ఇ త్యుదీత్య సవమేఘమాలికాం, న ప్రయాతి పథిః స్వమద్భిరమ్ ॥

టీ. సా=ఆ, ప్రియతమా=ప్రియసీ-మిక్కిలి ప్రియురాలైన యా నాచెలువ యనుట, యది న జీవతి=బ్రతికియుండ జేసి. విరహవేదనఁబాధ మిచ్చే బ్రతికియుండకుండిన యెడల ననుట, గతేన=పోవుటచే-నే నింటకిఁబోవుటచే, కిం=ప్రయాజనమేమి-లేక 'గతేన మయా కిం' అని 'మయా' శబ్దము నధ్యాపించుకొన్నయెడల 'పోయినట్టి నాచేనేమి' అనియర్థము. ప్రియురాలబ్రతికియుండ జేసి నేనింటకిఁక బోవుటవలనఁ బ్రయోజన మేమియు లేదనిభావము. లేక, (యది) ప్రాణితి=బ్రతికి యుండునేని-నాప్రియతమ యేదని విసోదోపాయములచే నెట్లో ప్రాణములువిడువక యుబుసుపుచ్చుచు బ్రతికియుండునేని యనుట, తథాపి=అట్లయినను-అది యట్లు బ్రతికియుండినప్పటికిని, (గతేన) కిం=(నేనుపోవుటచే) ప్రయాజనమేమి-అది బ్రతికియున్నను విరక్తుఁడనైననాను దానివలనఁ బ్రయాజనములేదుగాన నేనుబోవుట వ్యర్థమేయనిభావము. ఇతి=ఇట్లని-ఇట్లు విచారమునేసి యనుట, పథి కః=(ఒకానొక) తెరువరి, నవ...మాలికాం-నవ=క్రొత్తయైన, మేఘమాలికాం=మబ్బులమరుసను-విరహాజనులను మిక్కిలి పీడించునట్టిదాని ననుట, ఉదీత్య=తలయెత్తిచూచి, స్వమద్భిరం ప్రతి=తనయింటినిగూర్చి, నప్రయాతి=పయనము కాఁడు. * వైరాగ్యమువలన

* 'య ద్భావి తద్భవత్యేవ య దభావి నతద్భవేత్ । ఇతి నిశ్చితబుద్ధీనాం నచ

చిత్తము గట్టిగా చలించుకుంటుంటే తన చెలువంగూర్చి యింటికి బోడయ్యె ననుట.

క. చన నేటికి బ్రేయసి జే

సననతి యగునేని ప్రాణావతి గానితటిం

బని యేమని యొక తెరువరి

చనఁ జింటికి నవ్యజలదగనమయమునందున్.

66

తా. ఒకానొకపాంఘండు అప్పుడుతొత్తగా లేచుచున్న *మబ్బులవరుసను జూచినవాడై యది విరహిజనులకు మిక్కిలి మదనతాపము కలిగించి ప్రాణసంకటముచేయు నట్టిదిగాన యిటునున్న తననెయ్యంపుటల్లాలు విరహాగ్ని చే నేమగునో యనితలచి యింటికి బోవంజూచియు విరక్తుడుగాన తనలో స్థితు విచారించుచున్నాడు 'ఒకవేళ నాప్రియురాలు విరహతాపముచే గుంది ప్రాణములు విడిచియుండునేని నే నింటికిబోవుటవలనఁ బసయేమి? లేక, యదియెట్లో యుబుసుపుచ్చుచు బ్రతికియేయుండినను నేనువిరక్తుడనుగానఁ బోయియుఁ బ్రయోజనమేమి'. ఇట్లు విచారించినవాడై వాడుతనయింటికి బయనమై పోయినవాడు గాడు.

అవ. పండితు లైనవారికి దానియందు వైరాగ్యము నుపదేశించుచున్నాడు.

శ్లో॥ విరమత బుధా యోషితృక్లాత్సుఖా త్క్షణభజ్జురా

త్కురుత కరుణామైత్రీప్రజ్ఞావధూజననజ్జమమ్ ।

సఖలు సరకే హారాక్రాంతం ఘనస్తనమణ్డం

శరణ మథవా శ్రోణీవిమ్బం రణన్తణిమేఖలమ్ ॥

67

టీ. హేబుధాః=విద్వాంసులారా, త్క్షణభజ్జురాత్=క్షణకాలములో నశించునట్టి, యోషిత్ నక్లాత్=స్త్రీలోడి నమాగమమనెడి-చెలువతోడికూడిక యనెడి, సుఖాత్=నా బాధ లేకృచిత్-కలుగనున్నది కలిగియేతీటును, కలుగరానిది కలుగనే కలుగదు అని బుద్ధిని నిశ్చయించి యున్నవారిని చింతయెచ్చటను బాధింపదు' అనుట విరక్త చిత్తుని లక్షణము.

* మేఘాదయము మిక్కిలి మదనోద్దీపకము. ఇదియే మేఘసందేశమున 'మేఘాలోకే భవతి సుఖినోఽప్యన్యథావృత్తి చేతః । కణ్ఠాశ్లేషప్రణయిని జనే కింపున రూర సంఘే' 'సుఖముగలవారికి-అనఁగా కాంతలంగూడియున్న పురుషులకుఁగూడ-మేఘమును జూడఁగా మనస్సు మజ్జియింపవృత్తి-అనఁగా వికారముగలది యగుచున్నది. కాంతను బాసి దూరమందున్నవాడై దానికుత్తుక బిగియార కాగిలించుకొన నువ్విళ్లూరునట్టివాని నిగుడించి చెప్పనేల' యని కాళిదాసు చెప్పియున్నాడు.

సుఖముచలన, విరమత=విరమింపుడు-క్షణకాలమే సుఖము నిచ్చునట్టి స్త్రీసంగమము నుడుగుండనుట-దానివలనసుఖము క్షణికముగాన తుచ్ఛమనియు కావున త్యాజ్యమనియు నాశయము, అయితే, కరుణా...సద్గుణు-కరుణా=దయ - (సర్వభూతములందుఁగాని దుఃఖమునొందినవాడయెడఁగాఁ) కనికరము, మైత్రీ=(పుణ్యవంతులతోఁడి) చేలిమి, ప్రజ్ఞా=బుద్ధి-అర్థవిషయ మైనజ్ఞానము, వీరలనెడి, విహజన=స్త్రీసమాహము యొక్క, సద్గుణం=కూటువను, కరుణ మైత్రీ ప్రజ్ఞ అనెడి స్త్రీలతోఁడికూడిక ననుట, కరుణ=చేయుడు, కరుణాదులే అంతఃకరణముయొక్క మాలిన్యమును బోగొట్టి శుద్ధపఱుచునట్టివి గాన చిత్తపరికర్తములని సాంఖ్యసిద్ధాంతము-ఈ స్త్రీలవలన నుద్భవ మైనసుఖము గలుగఁగా క్షణికసుఖమనిచ్చు నాస్త్రీని జేపట్టనేల యనిభావము. ఏలనఁగా, నరక=నరకమునందు, హార అక్రాంతం=ముత్తెపునరులచే నాక్రమింపఁబడినదియై-ముత్తెపునరులచే శోభిల్లునట్టియునుట, ఘన...మణ్డలం-ఘన=బొప్పిచైన, స్తనమణ్డలం=స్తనముండలము - విడివిడియైన వట్టువగుబ్బలును, అథవా=లేక, రణ...ఖలమ్-రణత్=(హ్రాగుచున్న, మణిమేఖలమ్=మణులు పొదిగిన మొలకూరుగల, శ్రోణీబిమ్బం=నిరంజనుండలము-గుండని వలచద పిఱుందులు ననుట, విగిగల్పిగుబ్బలును పరితంపుముందపిఱుందులును గల మెఱుగు బోండ్లనుట, శరణం=రక్షక మైనది, నఖలు=కాదుగదా. కరుణాదులతోడి సంగతియో సరకమందును రక్షించునట్టిది. కాబట్టి దానినే కయికొనచగునని యాశయము.

మ. మన సిం పొందఁగ ధీరులార కరుణామైత్రీమనీమాతృమా
వనితాసంగమ మాచరింపుఁ డెపుడుక १ భామాసుఖం బస్థిరం
బని వర్జింపుఁడు హారరమ్యకుచముల్ १ ప్రాంచన్తణి మేఖలా
ధ్వనితాలంబినితంబముక సరక బారధల్ మాన్వి రక్షించునే. 67

తా. విద్వాంసులారా ! స్త్రీతోడికూడిక క్షణకాలమే సుఖమొనంగి నశించునట్టిది గాన దానితోఁబడనేమి. మీకు స్త్రీలతోఁకూడికయం దిచ్చయుండునేని కరుణ, మైత్రీ, ప్రజ్ఞ మనెడి స్త్రీలతోఁ గూడుఁడు. ఏలనఁగా ముత్తెపునరులచే నీరులుచూపు చెలువల గల్పించు గుబ్బలుగాని లేక చిఱుగజ్జెలచే హ్రాగుచున్న రతనంపు మొలకూరులేద దులకించు వారి పరితంపుముందపిఱుందులుగాని నరకమునందు పచ్చి మిష్ట రక్షింపవుగదా.

అవ. ఇట్లు సాంఖ్యసిద్ధాంతముచొప్పున వైరాగ్యమును జెప్పి యువుడు యోగమతానుసారముగా దానినే చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ యదా యోగాభ్యాసవ్యసనకృతయో రాత్న మనసో
రవిచ్ఛిన్నా మైత్రీ స్ఫురతి కృతిన స్తస్య కిము తైః
ప్రియాణా మాలావై రధరమధుభి ర్వక్త విధుభిః
సనిశ్వాసామోదైః సకుచకలశ్లాఢేషమరతైః ॥

టీ. యదా=ఎప్పుడు, యస్య=ఎవనికి-మీద 'తస్య' అని తచ్ఛబ్దముండుటచే నిది యభ్యాహార్యము, యోగా...కృతయోగ - యోగ అభ్యాసం=(యమనియమాద్యష్టాంగములచే చిత్తమును నిరోధించి యాత్మయందు నిలుపుట యనెడి) యోగముయొక్క యలవాటుచందలి, స్వరూపంబున కిచ్చేత. కృతయోగ=చిక్కినట్టి-యోగాభ్యాసమున మెదిగినట్టియనుట, ఆత్మమనస్సోఽప్రత్యగత్వ అంతఃకరణము అనురెంటికి, అవిచ్ఛిన్నా=ఎడతెగని, మైత్రీ=చెలిమి-సంగడి-యోగాభ్యాసవశమున మనస్సు బాహ్యములైన శబ్దాది విషయములను బహిష్కరించి ప్రత్యగత్వయందు రమించుట యనుట, స్ఫురతి=ప్రకాశించునో, (తదా=అప్పుడు), తస్య కృతినః=ఆధన్యమును, ప్రియాణాం=ప్రియుర్రాండ్రయొక్క, తైః=ఆ, అలాక్షైః=చూటలచేతను-చేవి కింపైన తియ్యనిముద్దుపలుకులచేత ననుట, అధరమధుభిః=మోవి తేనియలచేతను-నాలుక కింపైన కెమ్మెవిపానకములచేత ననుట, సనిశ్వాసామోక్షైః=హిస్తులయొక్కవాగనలతోఁగూడినట్టి-పద్మినీజాతినబట్టి ప్రాణమున కింపైనవాన నలుల కమ్మయూర్పులతోఁ గూడినట్టి యనుట, వక్త్రనీధుభిః=ముఖచంద్రులచేతను-కంటికింపై చందుననివలెనొప్పు నెమ్మెములచేత ననుట, సమచ...సురతైః-సమచ కలశ ఆశ్లేష=గిండ్లవంటి పాలిండ్ల కాగిలింతలతోఁగూడిన, సురతైః=రతిశేఖలచేతను-ఒడలి కింపైన బాహ్యసంభోగములచేతను ఆభ్యంతర సంభోగములచేతను-'కుచకలశ' మనుట బాహ్యరతికిని 'సురత' మనుట ఆంతరరతికిని గమకములు, ఇట్లుచేవికన్న మొదలైనయాయా యింద్రియము లన్నిటికిని సంపుగూర్చు ముద్దియలముద్దుపలుకులు, మోముచందురులు మొదలైనవానిచేత, కిమ=ఏమి-వానితో నేమిసంబంధ మనుట, మనస్సు ఆత్మయందు నెలకొని యందలి యమందానందమును అనుభవించునపుడు ప్రియుర్రాండ్ర యాయాలాపాదులు అతితుచ్ఛములుగాఁ దోచును గాన నట్టివానితోఁ బ్రేమ యనిభావము.

చ. ఎనసినయోగమాంగరతి ర్మయన్యనిజేంద్రములో వెలుంగుతో
గొనకొని యేకమై వెలుంగుఁ గూరిమి మీఱఁగ వాని కేటికి
ననితలముద్దుపల్కులును శ వాతెర తేనియ లూర్చుదాపులు
గొన బగుమోముఁజందురులు గుబ్బులఁ గొగిటఁ జేర్చుకూటముల్.

తా. ఎవఁడు యోగాభ్యాస మందలిశిష్టమ మనస్సును బహుసజ్జి యాత్మయందు నెలకొల్పి యందలిమహానందము నెడతెగక యనుభవించునో యట్టిధన్యసికిఁ బ్రియుర్రాండ్రముద్దుఁబలుకులచేతను, మోవి తేనియలచేతను, మోముచందురులచేతను, కమ్మయూర్పులచేతను, గిండ్లవంటిగుబ్బపాలిండ్ల బిగి కాగిలింతలతోఁగూడిన పెనఁకువలచేతను వరుసగాఁ జెడి మొదలైన యాయా యింద్రియములకుఁ గలుగుసుఖము తుచ్ఛమేయగును గాన నట్టివానితో వానికి సంబంధము కలుగదు.

అవ. వేదాంతముయొక్క సిద్ధాంతముచొప్పున నైరాగ్యమును నడించు నిగమించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ య దాసీ దజ్ఞానం స్మరతిమిరసజ్ఞానజనితం

తదా దృష్టం నాసీమయ మిద మ్మళేపం జగ దితి ।

ఇదాసీ మస్తాకం పటుచిరవివేకాజ్ఞానజహం

సమీభూతా దృష్టి స్త్రిభువన మపి బ్రహ్మ మనుతే ॥

69

టీ. యదా=ఇప్పుడు, స్మర...జనితం-స్మర=మన్నుఁడనెడిది, తిమిర=(బుద్ధిపరము గా)చీకటియొక్క-కామాంధకారముయొక్క-యనుట-(దృష్టిపరముగా) 'తిమిరం నే త్ర రోగే స్థా దక్షకాచేఽపిచ స్మరమ్' అన్నట్లు, తిమిరమనెడి కంటి తెవులుయొక్క, సజ్ఞాన=వాస్తవితేత, జనితం=పుట్టింపఁబడినదైన, అజ్ఞానం=అవివేకము, అసీత్=ఉండెనో, తదా=అప్పుడు, అశేపం=సమస్తమైన, జగత్=ప్రపంచము, నాసీమయం ఇతి=స్త్రీ మయమైనదని - స్త్రీలచే నిండినదని, దృష్టం=కనుగొనఁబడినది. మన్నుఁడు కలిగించిన యజ్ఞానముచే లోక మెల్ల స్త్రీలుగాఁగనఁబడిన వనుట, ఇదాసీం=ఇప్పుడు, పటు... జహం=పటుతర=బలముమైన-(బుద్ధిపక్షమున) అజ్ఞానమును మాలింపఁ జాలినట్టియనుట-(దృష్టిపక్షమున) అలోగమును మాలింపఁజాలినట్టి, వివేక=వివేకమనెడిది, అజ్ఞానం=కాటుకను - నేత్రకల్యాణమనెడి సిద్ధాంతము ననుట, జహం=పొందియున్నట్టి, అస్తాకం=మాయొక్క, దృష్టిః=మతి-చూపు అని అర్థాంతరము, సమీభూతాంతి=సమముగాఁ జేయఁబడినది అగుచు-తన యెప్పటి బాగునకు వచ్చినదై యనుట, త్రిభువనం=మూడు లోకములను, బ్రహ్మ=బ్రహ్మముగా-బ్రహ్మమయముగా ననుట, మనుతే=తలఁచుచున్నది-జ్ఞాన ముదయించుటవలన జగములనెల్ల బ్రహ్మస్వరూపముగా తెలియుచున్నదనుట. కాటుకచేత కంటి తెవులు తీసిపోఁగా మండమొదలైన వస్తువులు వానివాని కలయాపు నఁ గనఁబడునట్లు, తత్త్వజ్ఞానముచే కామాంధకారములనఁ గ్రమ్మిన యజ్ఞానము తొలఁగఁగా పరవస్తువు సాక్షాత్కరించుచున్నది. ఈతత్త్వసాక్షాత్కారరూపమైన సమ్యగ్గర్భనముచే సమస్తమును బ్రహ్మకారముగాఁ గనుపఱ్చెడిది. ఇదియే వేదాంతసిద్ధాంత మని భావము. ఇట్లు వివేకము పరశ్రేయస్సు కలిగించునది గాన దానిం బడయుటకై ప్రయత్నము సేయవలయునని తాత్పర్యము. 'స్మరతిమిర' 'వివేకాజ్ఞాన' ఇత్యాది ప్రకృతి రంజకములైన యారోపములచే రూపక మలంకారము. 'దృష్టిః' అనుచో మతికిని చూపునకును శ్లేషమూలకమైన యభేదారోపము. అలంకారములు రెంటికిని సంకరము.

చ. స్మరతిమిరప్రచారభవశశ్వదబోధము గల్గువేళ మే

దురగతి ముజ్జగంబులు వశధూమయ మై కన నయ్యె నిప్పు డిం

పరయంగ నద్వివేకమహితాంజనసంగత మై మదీయభా
సురసమదృష్టి బ్రహ్మముగఁగ జూచుచు నున్నది విశ్వ మంతయున్.

తా. కంటికిఁ దిమిర మనుకోగము కలిగినపుడు చూపుచెడి ఒకగుణము ; పస్తువు మటాకగుణము గలదిగా నగపడునట్లు, బుద్ధికి కామాంధకారముచే నజ్ఞాన కలిగినపుడు బ్రహ్మత్వకమైన జగత్తెల్ల మాకు స్త్రీమయముగాఁ దోచినదయ్యె. కాకచే నాకంటితెవులు నశింపఁగా చూపాయాపస్తువులను కలరితిని గనుఁగొనునట్ల వివేకముచే నాయజ్ఞానము నశింపఁగా మాబుద్ధి ముఱ్ఱోకములను బ్రహ్మస్వరూపముగా చలఁచుచున్నది.

అవ. ఇంతవఱకును జెప్పఁబడిన సువిరక్తపద్ధతికి విలక్షణ మైన గా దుర్విరక్తపద్ధతిని జెప్పచున్నాఁడు. అందు తొలుత కృతాత్మ లకు వికము స్ఫురించు నని చెప్పిన దానినే నిగమించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ తావదేవ కృతినామపి స్ఫుర త్యేష నిర్మలవివేకదీపకః ।

యావదేవ న కురజ్జచక్షుషాం తాడ్యతే చటులలోచనాఞ్చలైః॥7

టీ. కృతినాం అపి=కుశలులైనట్టివారికిని, ఏష=ఈ-పూర్వోక్తమైనయనుట, ర్మల... దీపకః-నిర్మల=కళంకములేని, వివేక=తత్త్వజ్ఞానమనెడి, దీపకః=దీపము, కురచక్షుషాం=జంకకన్నులవంటి కన్నులుగల స్త్రీలయొక్క, చటు...చలైః-చటుల=చంలములైన, లోచన అఞ్చలైః=కన్నులకొలుకులచేత-కడగంటిచూడ్కులచేతననుట, యావదేవ=ఎంతవఱకు, నతాడ్యతే=కొట్టువడదో-చూడఁబడదో యనుట, తావదేవ=అంతవఱకే, స్ఫురతి=ప్రకాశించుచుండును. ఎంతటివివేకకుశలుఁడైనను కామినికడగంటిచు పు తగిలెనా యావివేకమును నిర్వహించుకొని యుండువాఁ డెవ్వఁడని భావము. అంచ శబ్దము 'అఞ్చలత్వంశుకాస్తేస్యాత్' అన్నట్లు కొనకు వాచకముగా నుండియు కొ యందుండు సామ్యమునుబట్టి కడగంటిచూడ్కులయందు ఉపచరించెడి నని తెలియునది

క. నీలోత్పలనయనాతర

భాలోకనహతులు సోఽకురనంతకు వెలుఁగున్

ధీలతితనుజనవిమలా

'దేవలాతిస్ఫుటవివేకరదీపము నెమ్మిన్.

71

తా. వివేకకుశలులైనవారికి గూడ నిర్మలమైనవివేక మనెడిదీపము, లేడిచూపుఁ పన్నెలాండ్ర బెళుకుంగడకంటిచూడ్కులు గ్రుచ్చుకొనకుండునంతవఱకే ప్రకాశించున గాని యవి తగిలెనా ప్రకాశింపజేరదు.

అన. పిరలు దుర్విరక్తులని ఏరివాక్యములవలననే తెలియనగును. ఆవచనము లిట్టివే యని చెప్పచున్నాడు.

శ్లో॥ వచసి భవతి సక్లత్యాగ ముద్దేశ్య వార్తా

శ్రుతిముఖముఖానాం కేవలం పక్షతానామ్ ।

జఘన మరుణరత్నగ్రన్థికాశ్చకలాపం

కువలయనయనానాం కో విహాతుం సమర్థః ॥

71

టీ. శ్రుతి...ముఖానాం - శ్రుతి=వేదములచే, ముఖర=శబ్దించుచున్న - ఎడ తెగక వేదములను బఠించుచుండుటచే శబ్దించుచున్న యనుట, ముఖానాం=నోట్లగల, పక్షతానాం = వివేకము - వేదవేదాంతపాఠము లైనవానికిగూడ ననుట, కేవలం వచసి=వట్టివాక్కుననే - మాటయందుమాత్రమే యనుట, సక్లత్యాగం=స్త్రీలతోడికూడిక వదులుటను, శాద్విశ్వ=గుఱించి, వార్తా=కథ, భవతి = కలుగుచున్నది - మాటలందు మాత్రమే స్త్రీలసంబంధము ఎవలకొనవలయు ననువిషయముగాని మనస్సునం దది లే దనుట - అట్లు ఊరకచెప్పటేకాని యాచరించుట లేదని భావము. ఏలనగా, కువలయ నయనానాం=కలువకేవలవంటి కన్నులుగల స్త్రీలయొక్క, ఆరుణ...కలాపం-ఆరుణ మణి=కెంపులయొక్క, గ్రంథి=కూర్పుగల - కెంపులు పొదిగిన యనుట, కాశ్చ=మొల నూలనెడి, కలాపం=భూషణముగల, జఘనం=మొలను, విహాతుం=విడుచుటకు, కః = ఎవ్వఁడు, సమర్థః=చాలినవాఁడు - ఎవఁడును విడువఁజాలఁ డనుట. బహుతరముగా దుర్విరక్తులమాట లిట్టివే యని భావము.

చ. నిగమసుభాషితాభ్యసననిష్ఠలు గల్గినయట్టిపండితుల్

మగువలపొందు నింద్య మని శ్రీ మాటికి వార్తలు చెప్ప నేర్పరుల్

జగమున నెవ్వఁ డోపు విలసత్కురువిందముశీవభాధగ

ద్ధగితకలాపరమ్యవనితాజఘనంబుఁ బరిత్యజింపఁగాన్.

71

తా. దుర్విరక్తులు వేదముల నెప్పుడు పఠించుచుండు వేదాంతవేత్తలైనను చెలు వలతోడి సంబంధము కూడదని మాటలుమాత్రమే చెప్పచుందురు గాని మనఃపూర్వకము గా నటు లాచరింపరు. ఏలన మంచికెంపులు పొదిగినమొలనూలిచే చెలువారుచున్న కలువకంటులమొలలను విడువ నెవ్వరితరము.

శ్లో॥ స్వపరప్రతారకోఽసౌ, నిన్దతి యోఽలీకపణ్డితో యువతీః ।

యస్తా త్తపసోఽపి ఫలం, స్వర్గః స్వర్గేఽపి చాప్సరసః ॥

72

టీ. యః=ఏ, అలీకపణ్డితః=కపట పండితుఁడు-నిజమైన పాండిత్యము లేని పురు షుఁ డనుట, యువతీః=జవరాండ్రును, నిన్దతి=దూషించుచున్నాఁడో, అసౌ=అట్టి యీ,

స్వ... తారకః-స్వపర=తనయొక్కయు నితరులయొక్కయు, ప్రతారకః = పంచకుండు-
తన్నును నితరులను వంచించువాడు అగుననికేషము-ఎవడు పండితుడైయుండి జవరాం
డ్రను దూషించునో యట్టివారిపాండిత్యము సత్యమైనది కాదు, పట్టి బూటకమే యగు
ను. ఏలన, వాఁ డట్లు వారిని నిందించినను దుదకు నిందించిన తన్నును ఆనిందలను విన్న
యితరులను వంచించినవాడే యగునని భావము. ఆ వంచించుట యెట్లొ చేప్పచున్నాఁ
డు, యస్తాత్ = ఎందువలన, తపసోఽపి = (ఆ పండితుఁడు సేయు చాంద్రాయణాదులు
వ్రతోపవాసాదులు మొదలైన రూపముగానుండు) తపస్సునకుఁగూడ, ఫలం=ఫలము, స్వ
ర్గః=స్వర్గమో, స్వర్గేఽపి=ఆస్వర్గమందుఁగూడ, అప్సరసః=ఊర్వశిమొదలైన యచ్చరలు, ఫ
లం=భోగ్యవస్తువో-ఆ స్వర్గమునందు యచ్చరలతోడి సంగమమే ఫలమగునోయనుట, అం
దుచేత వారిని నిందించు కల్ల పాండిత్యముగలవాఁడు తన్నును తనయుపదేశమును విను
నితరులను వంచించినవాఁ డగునని పూర్వముతో నన్వయము. తపస్సునకు ఫలము రంభా
దిస్త్రీలతోడి సంగోగము. ఇట్లు పండితుఁడు తపంబుచేసి యాస్త్రీలలోఁగూడం భో
వువాడయ్యు నదితెలియక యిచట స్త్రీలను నిందించుటచే దన్ను వంచించుకొన్నాఁ
డనియు, నిట్లే పరులకును ఫలమైయుండఁగా స్త్రీలను నిందించిచెప్పటచే వారినిగూడ
వంచించినాఁ డనియు భావము. ('స పరప్రతారకోఽసౌ' అనుపాఠమున, ఏ పండితుఁడు
తనకు జవరాండ్రు ప్రియులుగానుండియు వారిని నిందించుచున్నాఁడో యట్టివాఁడు కేవ
లము పరులనువంచించువాఁడనియుఁ గాఁబట్టి సరియైనపండితుఁడు గాఁడనియు నర్థము.)

తే. కుటిలవాదియుఁ బరవంచరకుండు వాఁడు

నెమ్మి నెవ్వఁడు యువతుల ౩ నిందసేయు

నింద్యలోకము తపములకెల్ల ఫలము

స్వర్గమున నున్న వార లరచ్చరలు గారె.

72

తా. తపంబు సేయుటకు స్వర్గము ప్రాప్తించి యందు రంభాదులైన కుంభ నైసుల
ననుభవించుటయే ఫలము. ఇట్లు చెలువంపు జవరాండ్రతోడికూడికయే ఫలముగా నుండి
యుఁ బండితుఁ డెవ్వఁడని వారిని నిందించునేని వాని పాండిత్యము గల్గయే యగును.
వాఁడును అట్టిఫలము తెలియకనిందించుటచే తన్నెకాక, నిందించి చెప్పటచే తక్కిన
వారినిగూడ వంచించినవాఁ డగును.

అవ. మన్మథుని జయించుట మిక్కిలియుఁ గష్టమని చెప్ప
చున్నాఁడు.

శ్లో॥ మత్తేభకుమ్భదళనే భువి సన్తిధీరాః

కేచి త్ప్రచణ్డమృగరాజవధేఽపి దయాః

కిన్తు బ్రవీమి బలినాం పురతః ప్రసహ్య

కన్దర్పదర్పదళనే విరలా మనుష్యాః ॥

73

టీ. భవి=భూలోకమునందు, మత్తే...దళనే - మత్తేభ=మరించిన యేనుగుల యొక్క, కుమ్మ=కుంభస్థలమును, దళనే=చీల్చుటయందు, ధీరాః=శూరు లైనవారు, నన్తి=కలరు, కేచిత్=కొందఱు పురుషులు, ప్రేక్షణ...వధేఽపి - ప్రేక్షణ=మిక్కిలి భయంకరమైన, మృగరాజ=సింహముయొక్క, వధేఽపి=చంపుటయందును-బెడిచందైన సింగమును జంపుటవలగూడ ననుట, దక్షాః=చాలినవారు - ఏనుగును జంపువారికంటె శూరు లైనవారును గలరని భావము. కింతు=అయినను, బలినాం=బలాభ్యు లైనవారియొక్క - జ్ఞానబలము గలవారియొక్క యనియు గమ్యము, పురతం=మోల, బ్రవీమి=చెప్పచున్నాను - చేయెత్తి జంతులేక చాటచెప్పెద ననుట, చెప్పట యేదనగా, ప్రసహ్య=బలాత్కారముగా - భుజబలమువలనగాని బుద్ధిబలమువలనగాని యనుట, కన్దర్ప...దళనే - కన్దర్ప=మన్తఘనయొక్క, దర్ప=గర్వమును, దళనే=చీల్చుటయందు-పోగొట్టుటయందు ననుట, మనుష్యాః=(నేర్పరులైన)మనుష్యులు, విరళాః=పలుకైనవారు - ఎక్కడనో యరుదుగా నుండురుగాని పెక్కుండ్రు లేరనుట. ఇటు 'కన్దర్పదర్ప' అనుటచే పృత్త్యనుపాసము.

తే. సమదకుంజరకుంభభంజనలు మఱియు

నుగ్రమృగరాజవధదత్తు శీలుర్విఁ గలరు

తఱుచుగాలేరు కందర్పదర్పదళన

నిపుణజను లని చాటింతు శీ నిఖలనభల.

73

తా. పుడమియందు మదపుటేమంగుల కుంభములనుం జీల్చజాలినట్టి శూరు లున్నారు. వీరనశీల, మిగుల బెడిచమైనసింగమును దునుమఁజాలు మహావీరులును మఱి కొందఱున్నారు. ఎట్టివా రుండిననేమి? మన్తఘనియేపు రూపుమాపఁజాలినవా రెవరో మిక్కిలి యరుదని యెట్టిబలవంతుల మోలనేని జంతులేక చెప్పచున్నాఁడను.

అవ. మన్తఘని జయింపరాదని ముందుచెప్పినదానినే మఱొక రీతిని మఱలఁ జెప్పచున్నాఁడు.

శ్లో॥ సంతారే తావ దాస్తే ప్రభవతిచ నర స్తావదే వేద్వియాణాం

లజ్జాం తావ ద్విధతే వినయమపి సమాలమృతే తావదేవ ।

భూచాపాకృష్టముక్తాః శ్రవణవధగతా నీలపత్మాణ ఏతే

యావల్లీలావతినాం స హృది ధృతిముఖో దృష్టిబాణాః పతన్తి ॥ 74

టీ. భూచా...ముక్తాః-భూచాప=కనుబొమయనెడి వింటిచేత, అకృష్ట=ఈడు

పరివేషణవియును, ముక్తాః=విడువఁబడినవియు-(దృష్టిపరముగా) కనుబొమలు త్రిప్పి నిగిడిం
పఁబడినవియు, (బాణపరముగా) విలు పంగునట్లు నారినీడ్చి ప్రయోగింపఁబడినవియుఁ
చెలియునది, శ్రేణపథగతాః=చెవితోవను బొందినవియు-(దృష్టిపరముగా) కన్నులు
చెవివఱకు నిడువఁగాఁ జూచి యుండుటచే నందుండి వెడలునపుడు చెవి నొఱికికొని ని
గుడునట్టివనియు-(బాణపరముగా) విరిచిని జెవివఱకు సారించుటనలన నందుండి వెడలు
నవి యనియు నర్థములు, నీలపక్ష్యాణః=(దృష్టిపక్షమున) నల్లని తెప్పలుగలవియు-(బా
ణపక్షమున) నల్లని గఱులుగలవియు, ధృతిముషః=ధైర్యమును హరించునవియు-రెంటికి
నమును, అయిన, ఏతే=ఈ-పురుషులతెంపును చూలించుటచే ప్రసిద్ధములై నయనుట, శీ
లావతీనాం=వగలాండ్రయొక్క, దృష్టిబాణాః=చూపులనెడితూపులు, యావత్=ఎంతవ
ఱకు, హృది=(దృష్టిపరముగా) మనస్సునందు-(బాణపరముగా) తొమ్మునందు, నప
త్తస్తి=పడవో-నాఁటవోయనుట, నరః=పురుషుఁడు-విద్వాంసుఁడైనననుట, సన్తార్గ్ధే=మం
చిమార్గమునందు-శ్రుతిస్మృతులు బోధించెడి యాచారమునందునుట, తావదేవ=అంతవఱ
కే, ఆస్తీ=వర్తించుచున్నాఁడు, ఇద్రియాణాం=ఇంద్రియములకు, తావదేవ=అంతవఱ
కే, ప్రభవతీ=చాలినవాడగును-అంతవఱకే యింద్రియముల నడంపఁజాలుననుట, లజ్జాం=
సిగ్గును-రోతబుట్టించు పనులఁ జేయుటకుఁ గొంతుట ననుట, తావదేవ=అంతవఱకే, విధ
త్తే=అనువర్తించుచున్నాఁడు, వినయముపి=అడఁచువనుగూడ, తావదేవ=అంతవఱకే, సమా
లమ్భతే=క్రొకొనుచున్నాఁడు. కులుకులాండ్రవాలారంజూడ్కులు తాఁకినసిదప సన్తార్గ్ధ
ప్రవర్తనాదులు నిలుపుకొన నెవ్వఁడును నేరఁడనిభావము-ఇచట సుత్తరార్థమున నమస్త
వస్తువర్తిసావయవరూపక మలంకారము.

శా.సారాచారముఁ బూను నింద్రియములన్ శ శాసించు లజ్జాన్వితుం
డై రాజిల్లుఁ బ్రశాంతిఁ జేకొను నరుం శ డందాఁక నందాఁక దు
ర్వారంబుల్ శృతిమార్గగాములు నుదారభ్రాధనుర్ముక్తముల్
నారీప్రీతిబాణముల్ చొరపు విరన్నాణంబుగా డెందమున్. 74

తా. విలుకాండ్రు వింటిని వంచి చెవివఱకు నారిన లాఁగి విడుచునట్టి నల్లనిగఱు
లతోఁగూడినతూపులవలె, కులుకులాండ్రు కనుబొమలు వంచి చెవివఱకుఁ గడలుకొనుకన్నుం
గవనుండి నల్లని తెప్పలనీటు దీటుకొనువాడిచూపులు నిగిడింపకుండునంతవఱకే యెట్టిపు
రుషునకుఁగాని మంచినడవడియు, నింద్రియములనడంచుటయు, లజ్జయు, వినయమును నుం
డును. వారట్టిచూపులు నిగిడించిరా యివియెల్ల నుండనే యుండఁజాలవు.

అవ. వేయేల; చెలువలుపూనిన యెట్టివనికేగాని బ్రహ్మయు
నడవడ జాలఁ డనుచున్నాఁడ

శ్లో॥ ఉన్నత్ప్రేమసంరమ్భా, దారమ్భంతే య దజ్ఞనాః ।

తత్ర ప్రత్యూహ మాధాతు, బ్రహ్మపి ఖలు కాతరః ॥

75

టీ. అజ్ఞనాః=స్త్రీలు, ఉన్నత్...సంరమ్భాత్=ఉన్నత్=మిక్కిలమైన-విచ్చల విడిచిన, ప్రేమ=అనురాగముయొక్క, సంరమ్భాత్=సంభ్రమముచేత-ఉరపడిచేననుట, యత్=చేసిని-ఏమననుట, ఆరమ్భంతే=చేయఁబడఁగడుగో, తత్ర=అందు-అపనివహ యమున ననుట, ప్రత్యూహం=నిమ్మమును, ఆధాతుం=చేయుటకు, బ్రహ్మపి=బ్రహ్మయును- తక్కినవానినికెప్పుడేల యనుట, కాతరఃఖలు=పీడికయైనవాఁడుగదా-అపనినెఱుచుటకు భయపడుననుట-నెఱుచుటకు శక్తఁడుగాఁడనిభాషము. ఒకటిని నిశ్చయించిరా దానినివ్వ రక్షించినను విడువక యెదురులేక యుండునంగలను అడ్డగించువాఁడెఁడనియాశయము.

క. ప్రేమావేశభరంబున

భామాజను లాచరించునని మరలింపం

దామరవిరిలోఁ బూజమిన

యామేటికి నైన నలవి రే యగునె తలంపన్.

75

తా. చెలువలు బలితంచైననలపున తత్తఱపడి మంచినో ఁడ్డవో యెట్టిపనినిగాని చేయఁబూనిలేని దానినడ్డగించి నిలుపుటకు బ్రహ్మయునేరఁ దనఁగాఁ దక్కినయెట్టివారు నడ్డగింపఁజాలరని చెప్ప నక్కఱలేదుగదా.

శ్లో॥ తావ స్తహత్త్వం పాణ్డీత్యం కులీనత్వం వివేకతా ।

యావ జ్వలతి నాగ్నేషు హతః పశ్యేషుపావకః॥

76

టీ. యావత్=ఎంతవఱకు, హతః=నీచుఁడైన - లన్నఁ గొలిచినవానిని మిక్కిలి యగౌరవపాత్రులం జేయుటచే నికృష్టఁ డైనట్టియనుట, పశ్యేషుపావకః=మన్నఁగుఁ డనెడి యగ్ని, అగ్నేషు=అపయవములందు, నజ్వలతి=మెలఁగకుండునో - తాపము పుట్టిం పకుండునో యనుట, తావత్=అంతవఱకు, మహత్త్వం=మహానుభావత్వము - కేరిమి యనుట, పాణ్డీత్యం=ప్రజ్ఞ కలిమి - ఎఱుక యనుట, కులీనత్వం=మంచినలమునఁ బుట్టు టయు, వివేకతా=ఎగ్గులగ్గులను విచారించి తెలియు నేరుపును, ఉండునని శేషము.

క. కులశీలవివేకంబులు

దొలఁగక నరులందు నిల్పు రే దుర్భరమదన

జ్వలనము సర్వాంగంబుల

నెలకొననందాఁక నంత రే నిలువం గలవే.

76

తా. మన్నఁగాగ్ని శరీరమును తపింపఁజేయ కుండునంతవఱకే ఁడ్డటికమును,

కైలుకయును, ఆభిజాత్యమును, వివేకమును నిలిచియుండును గాని యది తపింపఁ
వొడఁగెనా యిది యేమియు నిలిచియుండవు.

అవ. సాంసారికులకు సద్గతి కలుగుట దుర్లభమని సహేతుకము
గాఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ శాస్త్రజ్ఞోఽపి ప్రగణితనయోఽప్యాత్తబోధోఽపి బాధం

సంసారేఽస్మి నృవతి విరలో భాజనం సద్గతినామ్ ।

యే నైతస్మిన్నిరయనగరద్వార ముద్ఘాటయన్తి
వామాక్షీణాం భవతి కుటిలా భూలతా కుఞ్చికేవ ॥

77

టీ. యేన = ఎందుచేత, ఏతస్మిక్ (సంసారే) = ఈసంసారమునందు, వామాక్షీ
క్షీనాం = (సాగ్రహిత కన్నులుగల) స్త్రీలయొక్క, కుటిలా = వంకరయైన, భూలతా = తీఁ
గవంటి కనుబొమ, కుఞ్చికాక్షణం = కుంచెకోలవలె - గడియమానుదీయు వంకర యినుపకమ్మి
వలె, నిర... ద్వారం - నిరయనగరం = యమపురముయొక్క, ద్వారం = వాకిటిని - వాకిటి
తలుపు గడియమౌనుననుట, ఉద్ఘాటయన్తి = తెరిచునట్టిది - వ్యామోహమును బుట్టించి
దుర్గతిని ప్రవేశింపఁజేయున దనుట, భవతి = ఆగునో, (అతః = అందుచేత), శాస్త్రజ్ఞః అపి =
నకలశాస్త్ర) రహస్యములను దెలిసినవాఁడైనను, ప్రగణితనయః అపి - ప్రగణిత = మిక్కి
లివల్లింపఁబడిన, నయః అపి = నీతిశాస్త్రముగలవాఁడైనను - నీతిశాస్త్రమును జక్కఁగా పరి
శీలించినవాఁడైననుట - ('ప్రణితవినియోఽపి' అనుచో ప్రసిద్ధి నొందిన వినయముగలవాఁ
డైనను - వినయముచేఁ బ్రసిద్ధుఁడైన ననుట), బాధం = దృఢముగా, ఆత్మబోధః అపి = పాం
దఁబడిన జ్ఞానముగలవాఁడైనను - దృఢజ్ఞాన ముప్పలిగినవాఁడైననుట - ('ఆత్మబోధోఽపి'
అనుచో ఆత్మజ్ఞానముగలవాఁడైన ననుట), అస్మిక్ = ఈ, సంసారే = సంసారమునందు, సద్గ
తీనాం = మంచిగతులకు, భాజనం = పాత్రము, విరలః = పలుచునైనవాఁడుగా - ఎవఁడో
యొకఁడనుట, భవతి = ఆగును. స్వర్గాది సద్గతులను ఎవఁడో యొకఁడు పొందుననుట,
యమపురము వాకిలిఁదెరిచు కుంచెకోలవంటిదై కలువకంటుల వంకరయైన కనుబొమ
జనులకు మరులుకొలుపుచు సీసంసారమునం దెంతవఱకు మెలఁగుచుండునో యంతవఱకు
శాస్త్రజ్ఞత్వాదిగుణములుగల పురుషులకూడ సద్గతులకుఁ బాత్రులు కాఁజాలరనిభాషము.
స్త్రీలతోడి సంగముకలవారికి సద్గతి యెక్కడిదని యాశయము. అలంకార ముపమ.

తే. శాస్త్రవిమఁడైన బుధుఁడైన శ్రీ ననయుఁడైన

సద్గతికిఁ బోవు టరిది సంసారసరణి

యమపురద్వారములక వానరులములఁ గుంచి

కలునుబలె విప్పుచున్నవి కలికిబామలు.

తా. చెన్నారు కన్నుంగవలుగల చిన్నారి పూఁబోడుల విలువంపుగలిగి తీవయ వలె సొంపారు కనుబొమ, యదుపురద్వారముయొక్క తలుపుగడియఁ దీయఁ కుంచెకోల వలె (దుర్గతికిఁ జొనుపునదై) యీ సొంపారమునందు వెలయుచుండఁగా నిందు వర్తింను పురుషుడు కాస్త్రాఙ్గాఁడైనను, పితకాస్త్రాఙ్గశలఁడైన, జ్ఞానసంపన్నుఁడైనను సద్గతికిఁ దాఁతుఁడగుట యిది.

అన. రెండుశ్లోకములచే ముచ్చఱునిమింతనడవడిని జెప్పఁచు న్నాఁడు.

శ్లో॥ కృతః కాణః ఖడ్జః శ్రవణరహితః పుష్పవికలా

ప్రణీ పూయక్లీన్నః కృమిఫలశతై రావృతతనుః ।

క్షుధా త్వామా జీర్ణః పితరకకచాలార్చితగళః

శునీ మన్వేతి శ్వాహతమపిచ హస్తేన మదనః ॥

78

టీ. కృతః=(కూడునొరకమిచే దేహమున తోట నెరుకలుమాత్రము మిగులునట్లు) చిక్కినదియు, కాణః=గ్రుడ్డిదియు-లేక, 'కాణః కాకైకమహాః' అన్నట్లు ఒంటి కన్నుగలదియు, ఖడ్జః=కుంజీదియు - చేయరాని పని చేయుటంబట్టి దుర్దుకట్టుచెబ్బ చేతఁ గాలువిడిగిన దనుట, శ్రవణరహితః=చెవులులేనిదియు - చెవులు మొదలంట తెగి నదియు, పుష్పవికలః=తోడయందు విచ్ఛేదము నొందినదియు-తోడ తెగినది యనుట, ప్రణీ = (దేహ మెల్ల) గాయములు గలదియు - లేక కుటుపులుగలదియు, కావుననే, పూ యక్లీన్నః = (ఆ కుటుపులనుండి కాటునట్టి) చీముచే దడిసినదియు, కృమిఫలశతై = వందలకొలది పురుగుల సమూహములచేత, ఆవృతతనుః - ఆవృత=క్రమ్మకొనబడిన - పురుగులంతటను వ్యాపించిన యనుట, తనుః = దేహముగలదియు, క్షుధా=ఆకటిచేత, త్వామా=క్షీణించినదియు, జీర్ణః=ముదిసి యంగములలిగి వీడినదియు, పితరక...గళః - పితరక=కుండయొక్క, కపాల=పెంకుచేత, అర్చిత=ఉంపఁబడిన, గళః=మెడగలదియు- కుండయొక్క వలయముగానుండు మూతిపెంకు మెడయందుఁ దగులుపడియున్నది య నుట-కుండయందు తలదూర్చి యందలి యన్నమును బూర్ణముగాఁ దిని యంతమాత్రకే బలిసి తలను వెలికిఁదీయజాలక యిటునటుఁ గుండ నీడిచి కొట్టఁగా నదిపగిలి యడుగు పెంకు వేటుపడినంత దానిమూతిపెంకు తనగొంతునఁ జిక్కుకొనియున్నదనుట-లేక, దొంగతనమునకై దండించుటకుఁగాను చట్టినో మంగలమునో నడుమ బొందఁజేసి మెడ కుండగిలిపఁబడినది యనియు గ్రాహ్యము, ఇట్లు రోఁతఁబుట్టించు లక్షణములుగల, శ్వా=కుక్క, శునీ=ఆడుకుక్కను, అన్వేతి=వెంబడించుచున్నది - కలయిక కొఱకు వెనుకొనుచున్న దనుట, హతమపిచ = నశించినదానిని నైతము, మదనః=ముచ్చఱుఁడు,

హస్త్యేన=చంపనే చంపుచున్నాడు-మరుబుకొలిపి పీడించుచున్నాడనుట-చచ్చినదానినే చంపుట యన్యాయమనియు విచారింపడనుట, పలుగాకియైన మరుడు ఎవరిని ఏమి దాక్షేయడనుట. మరులు వలనూపరాని యిట్టియవలక్షణపుదశనున్న కుక్క మరులు కొనుట దానిస్వభావముకాదు, మరునిష్ప్రభావమే యని యాశయము.

చ. కరము కృశించి కాల్ విటిగి శకన్నులు గానక పుచ్చపీనమై
పురుగులు గ్రమ్ము చున్నవ్రణశృంజము మే నలమంగ నాఁకటం
బరవశ మై ఘటిముఖకశచాలగళం బగుకుక్క పెంటితో
నరిగెడుఁ గూశజంతువుల శ్రీ నైన వధించు మనోజుఁ డక్కటా. 78

తా. ఎమ్మలు తోలుగాఁజిక్కి, యొకకన్నుపోయి, కాలు విటిగి, కుంటై, చెవులు మొడలంటఁ జెగి, తోఁకయుఁ దునిగి, దేహమంతయు గంటలును బుండ్లునై వానినుండి కాలు చీముచేఁదడిసి, అందుండిపుట్టిన లెక్కడరాని పురువులు దేహమునరేదెల్లఁబ్రాకులాడ, ఆకటిచేఁదటిగి, ముదిమిచేఁదూలి, కుండయొక్క వలయాకారపు మూతి పెంకు పెడఁదగులువడి, యిట్లు రోఁతలపాటై యున్న కుక్కనయితము తనచెడుగతిని దలంపక యొకయాడుకుక్కను జూచెనా మరుబుకొని దాని వెనువెంటఁదగులుచున్నది. ఇది మరునిమహిమ. వాఁడేమి! ఇంచుమించుగాఁ జచ్చినదానినిగూడ విడువక పలుపు గొలిపి చంపనేచంపుచున్నాడు. ఏమి యన్యాయము!

శ్లో॥ స్త్రీముద్రాం ఝషకేతనస్య పరమాం సర్వార్థసమ్మత్కరీం
యే మూఢాః ప్రవిహాయ యాన్తి కుథియో మిథ్యాఫలాన్వేషిణః!
తే తేనైవ నిహత్య నిర్దయతరం నగ్నీకృతా ముడ్లతాః
కేచి త్వచ్చశిఖికృతాశ్చ జటిలాః కాపాలికా శ్చపరే ॥ 79

టీ. కుథియః=దుర్బుద్ధిగలవారును, కాఁబట్టియే, మూఢాః=వివేకము లేనివారును అగు, యే=ఎవరు, మిథ్యాఫలాన్వేషిణః సన్తః - మిథ్యాఫలం=బూటకములైన ఫలములైన వానిని - అభూతవరము లగుటచే లేనివానితో పాటియగు స్వర్గాది మోక్షఫలముల ననుట, అన్వేషిణః సన్తః=వెదకునట్టివారగుచు, సర్వా...కరీం=సర్వ అర్థ = సమస్తములైన ధర్మార్థ కామము లనెడిపురుషార్థములయొక్క, సమ్మత్=కలిమిని, కరీం=చేయునట్టిదియు - ధర్మార్థకామపురుషార్థముల సమ్మద్ధికి పేతువైనది యనుట, పరమాం=శ్రేష్ఠమైనదియు, ('జయినీం' అనుపాఠమున మన్తఘనికి జయముగలిగించునదియు ననియర్థము), అగు, ఝషకేతనస్య = (చేఁప పడగయందుఁగల) మన్తఘనియొక్క, ('కుసుమాయుధస్య' అనుచో పువ్వులు ఆయుధముగాఁగల మన్తఘనియొక్క), స్త్రీముద్రాం=స్త్రీ యనెడి ముద్రను - స్త్రీరూపముగా నున్నవానిచిహ్నము ననుట, -ప్రవిహాయ=విడిచి,

యాన్తి=పోవుదురో - మఱొకమార్గమునఁ బోవుదురోయనుట - ప్రవాజకు లగుదురో యని భాషము, లే=ఆమాధులు, లేచవ=వానిచేతనే-తనముద్ర నతిక్రమించుటచేఁ గు పితుఁడైన యామన్న ఘనచేతనేయనుట, నిర్దయతరం=మిక్కిలి దయలేనట్లుగా, సహత్య= తక్కువపఱుపఁచి, నన్న కృతాః=విన్నమెలవారుగాఁ జేయఁబడిరి - దిగంబరులనెడి సన్న్యాసులు గావఁపఁబడిరని యర్థాంతరము, ముట్టితాళుతల గోఁగింపఁబడినవారైరి - ముండి తళరన్నులైయుండు పరమహంసులుగాఁ జేయఁబడిరని యర్థాంతరము, కేచిత్=కొంచులు, పక్షాభీకృతాః=ఆయుముకలు నలవారుగా-ఆచరగా నగము గోఁగింపఁబడి నగముజుట్టుగలవారుగాఁ జేయఁబడిరి - పంచకలు లనఁబడుదురు తైరనుట, కేచిత్=కొంచులు, జటిలాః=నడలువాల్సినవారైరి-యనుతైరని యర్థాంతరము, అపరే=మఱికొంచులు, కాపాలికాశ్చ=తలపునుకతో బిచ్చు పెత్తువారైరి - కాపాలికులను నొకతెగ నన్నాస్తి సులైరనుట-తనముద్రను బరిత్యజించినవారైల్ల వస్త్రహీనులు మొదలైనవారినిగాఁ జేసి నుగాని సౌభాగ్యసంపన్నులను జేయఁచేనుట. లోకమున తిక్లపండులైన రాజులు తమ యాజ్ఞ నుల్లంఘించి యపరాధులైన జనులను కొందఱిని కలధనమెల్లఁ దీసికొని కట్టుగుడ్డ సైతము లేకుండఁజేసియు, కొందఱిని తలయంతయు గోఁగించియు, కొందఱిని నగము తలమాత్రము గోఁగించియు, కొందఱిని జడలందాల్చునట్లుచేసియు, కొందఱిని పునుకతో బిచ్చ పెత్తునట్లుచేసియు నెట్లు పండించునో అట్లే మన్తగుండనరాజును సంసార సుఖసాధనము స్త్రీయే యని సిద్ధాంతముచేసి దానిమీఁద తాను వేసియున్న స్త్రీరూప వైన ముద్రను ఎచఁ డుల్లంఘించి మఱొక మార్గమునఁ బ్రవర్తించునో వారిని వస్త్రహీనులు మొదలైనవారినిగాఁ గావించి పండించు ననిభావము. స్త్రీసంగము పదలి వైరాగ్యమునొందినవారిలోఁ గొందఱు దిన్న మొలగానుండు సన్న్యాసులుగాను (లేక దిగంబరులనెడి బుద్ధసన్న్యాసులుగాను) గొందఱు పరమహంసులుగాను గొందఱు పంచకలును తెగవారుగాను, గొందఱు జడదారులుగాను, గొందఱు కాపాలికులనెడి యొక తెగయతులుగాను నగుదురని యాశయము. ఇచట వైరాగ్యకృతములైన నగ్నత్వాదులను మన్తధక్యతములుగా నుత్పేక్షించుటచేఁడ తేప్పితాలం కారము. ఇది 'నూనమ్' ఇత్యాదివర్ణం జనులు ప్రయుక్తములు కానందున గమ్యమగును.

చ. స్మరనకు సర్వలోకజయసంపద లీయఁగఁ జాలు ప్రాథలం
దరుణుల నింద సేయుట నరధర్ములు కొందఱు మానవుల్ దిగం
బరులును బ్రహ్మచారులుఁ గరపాలకపాణులు దండహస్తులై
తిరుగుచు నున్నవారు రతిరదేవుని మీఱిన భోగ మబ్బునే.

79

తా. ఏమాధులు బుద్ధిచెడినవారై ప్రత్యక్షముగా నకలార్థముల నొడఁగూర్చునదియు స్త్రీయనఁబడునదియు నైన మన్తధను మేలిముద్రను గైకొనక పదలి స్వర్గము మోక్ష

మునఁగడి కంఠఁగఁ బలయరాని బూటకపుఫలముల మెదకుచుం బోవుదురో యట్టివారిని మన్వ
 ఖండఁ, లోకములో రాజులు తమముద్రను సరకు సేయనివారిని గావించునట్లు, మిక్కిలి
 యుచయమాలి కీడుపజీచి వారిలోఁగొందఱిని గట్టుపుట్టుమునైతము లేనివారినిగాను (దిగంబ
 రులను గా ననుట), కొందఱిని చలయంతయు గొఱిగింపఁబడినవారినిగాను (పరమహంసులను
 గాననుట), గొందఱిని సగముతల గొఱిగించి సగము జాట్టుపెట్టఁబడినవారినిగాను, (పంచ
 శిఖులనుగా ననుట), కొందఱిని తలయెల్ల జడలుగట్టినవారినిగాను (జడదారులను గాననుట),
 కొందఱిని పునుకచిప్పలో బిచ్చ మెత్తి బ్రతుకువారినిగాను (కాపాలికులను గా ననుట) చేసి
 పండించినవాడయ్యె.

అవ. వేయేల, మహర్షులుసయిత మింద్రియముల నిగ్రహింపఁ
 జాలినవారు గా రై రని చెప్పి యుపసంహరించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ విశ్వామిత్రపరాశరప్రభృతయో వాతామ్బువర్ణాశనా

స్తేఽపి స్త్రీముఖపఙ్కుజం సులలితం దృష్ట్వేవ మోహం గతాః ।

శాల్యన్నం సఘృతం పయోదధియుతం భుజ్జన్తి యే మానవా

స్తేషా మిన్ద్రియనిగ్రహో యది భవే ద్విన్ద్యః ప్లవే త్సాగరే ॥ 80

టీ. వాతా...శనాః-వాత=గాలియు, అమ్బు=జలమును, పర్ణ=ఆకులును, అశ
 నాః=ఆహారముగాఁ గలవారైన - శరీరయాత్రామాత్రమునకు వలయు గాలిని నీళ్లను బం
 దుటాకులును భక్షించువారేకాని ఇంద్రియపుష్టికై మృష్టాన్నమును భుజించువారు కా
 నట్టి యనుట, తే=ఆ, విశ్వామిత్రపరాశరప్రభృతయః అపి=విశ్వామిత్రుఁడు పరాశరుఁడు
 మొదలుగాఁగల వారుకూడ, సులలితం=మిక్కిలి సుందరమైనట్టి స్త్రీ...జం-స్త్రీ=స్త్రీల
 యొక్క-మేనక రంభ సత్వవతి మొదలైన సుందరీమణులయొక్క యనుట, ముఖపఙ్కు
 జం=మోముఁదామరను, దృష్ట్వాపివ=చూచియే, మోహం=మోహమును, గతాః=పొందిన
 వారైరి - ఆ స్త్రీలకు లోఁబడినవారైననుట - ఇంద్రియముల నిగ్రహింపఁజాలక పోయి
 రనిభావము. యేమానవాః=ఏ సాధారణమనుష్యులు, సఘృతం = నైయ్యితోఁగూడినదియు,
 పయో...యుతం - పయః=పాలుతోడను, దధి=పెరుఁగుతోడను,యుతం=కూడినదియు,
 అగు, అన్నం=వరియన్నమును-మిక్కిలి పిర్యపుష్టికలిగించుమృష్టాన్నము ననుట, భుజ్జన్తి=
 భుజింతురో, తేషాం=ఆట్టివారికి, ఇన్ద్రియనిగ్రహః=ఇంద్రియముల నడంచుట, భవేత్
 యది=కలుగు నేని, విన్ద్యః=వింధ్యపర్వతము, సాగరే=సముద్రమునందు, ప్లవేత్=లేలును,
 ('విన్ద్యస్తరే త్సాగరమ్' అనుపాఠమున వింధ్యము సముద్రమును దాటుననుట), బండలు
 నీటండలుట కన్నదియు విన్నదియుఁగాదు. కాన వింధ్య మొకప్పుడును సాగరమునఁ
 దేలదు. వింధ్యము దేలుట యెట్లో తుట్లై ఇంద్రియముల నిగ్రహించుటయు అన్యభా

వితపేయగుననియాశయము. వాతాదులను గొను ఋతులకే యిటువంటియవస్థ గలిగి నప్పుడు మృష్టాన్నమును భుజించుమానవులనుగూడచి చెప్పవలె యని భావము. ఇచట నిండియుండు గ్రహింపఁబడు సంబంధముండియు వింధ్యప్లవనవృష్టాంతముచే నట్టిసంబంధము లేవిని (అనఁగా ఆసంబంధమును) కెప్పుటచే నతిశయోక్తి యలంకారము.

చ. వనదళవాతముల్ మెనవ్రేవారు పరాశరకాశికాదు లా

ఘనులును సుందరీజనులఁ గన్గొని మోహితచిత్తులైరి హే
చ్చిన ఘృతపాయసాన్నము భుజించెడివారలకున్ మనోజయం
బు నెగడు నేని వింధ్యము సకముద్రజలంబులఁ దేలియాడదే. 80

తా. శరీరయాత్రామత్రమునకు పట్టిగాలి, నీళ్లు, ఆకు లలుము లనెడి వేలవనైన యాహారమును దిని తపంబులు నలుపుచుండు విశ్వామిత్రుఁడు పరాశరుఁడు మొదలైన మహర్షులే శాగసులు వలుకు మేనక నత్యవతి మొదలైనచెలవలమొగమును జూచి నంతనే మోహముపాలై యుండఁగా, నిక నేయి పాలు పెరుగులతోఁ గూడినవై వీర్య పుష్టికలిగించు మంచి వరియన్నమును దిను సాధారణజనులకు నిండియన్గ్రహము కలుగు తెట్లు? అట్లు వా నిండియుండు నింపించిరేని వింధ్య మనెడిపెనుకొండ సముద్రమునఁ దెప్పలఁ దేలదా.

ఇది శృంగారశతకమున సువిరక్త దుర్విరక్తపద్ధతి యన్నది చతుర్థవింశతి.



భర్తృహరినుభాషితము-ఋతువర్ణనపద్ధతి.

అవ. ప్రసంగవశముగాఁ జెప్పవచ్చినదానిని జెప్పి ముగించి ప్రకృతమైన శృంగారమున కుపయోగించునదిగా ఋతువర్ణనము నారంభింపఁ గోరినవాడై లోకమునను వేదమునను, వసంతము మొదటిదిగా వ్యవహరింపఁబడుటవలన దాని నాఱుశ్లోకములచే వర్ణించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ పరిమళభృతో వాతాః శాఖా నవాఙ్మురకోటయో
మధురవిరుతోత్కణ్ఠాభాజః ప్రియాః పికపక్షిణామ్ ।
విరళవిరళస్వేదోద్ధారా వధూవదనేంద్రవః
ప్రసరతి మధౌ ధాత్యాం జాతో న కస్య గుణోదయః॥ 81

టీ. వాతాః=వాయుపులు-ఉపవనములనుండి పోయి తెచ్చెరలనుట, పరిమళ భృతః=పరిమళమునుదాల్పునవి- 'విమర్శితేపరిమళోగధే' అన్నట్లు నానాపుష్పముల

సమృద్ధమువలని వాసనావిశేషమును వలచునవి, అయ్యెను అనిశేషము, ఇట్లే మీదనెల్ల నెఱుంగునది, కాఖాః=(మామిడిమొదలైన (మానుల) కొమ్మలు, నవ అజుగ్గర కోటయః=క్రొత్తలైన మొలకలుగల కొనలుగలవి-మొలలయందు చిగిర్చివనుట, అయ్యెను. పికపక్షీజాం=కోయిలపిట్టలయొక్క, ప్రియాః=స్త్రీలు-అడవిలో వెలలనుట, మధుర... భాజః-మధుర=మామిడిచిగుళ్ల వగరురసమును గ్రోలుటచే యింపైనట్టి, విరుతః=ఎలుగులందు, ఉత్కృష్టాః=తమకమును, భాజః=పొందెనవి-తీయని యెలుగులతోఁ గూయుటకుం దమిగలవియనుట, ('మధురవిరుతోత్కృష్టా వాచః'అనుపాఠమున, పికపక్షీజాం=కోయిల పిట్టలయొక్క, వాచః=పలుకులు, మధు...త్కృష్టా-మధుర=తీయని, విరుతః=ఎలుగులచేత, ఉత్కృష్టాః=ఉత్కృష్టములైనవియు-మధురమైనధ్వనిచేత నుత్సాహముగలవిగాఁ గనఁ బడునవియనుట-వానిపలుకులయుత్సాహము అందలి కలరవముచేఁ దెలియునని భావము, కాఁబట్టియే, ప్రియాః=ఇంపైనవియు-కోయిలలు తమకంబుతో తీయని యెలుగుల నిం పారుపలుకులు పలుకు ననుట), అయ్యెను, వహూ...వహః=వహూ=స్త్రీలయొక్క, వదన+ ఇంద్రవః=ముఖచంద్రులు-చందురునివంటి ముద్దుమొగములనుట, విరళ...ద్ధారాః-విరళ విరళ=మిక్కిలిపలుచనైన-వేసవివేండ్రములేమిచే మిక్కిలి కొంచెముగాఁగలిగిన యనుట, స్వేద ఉద్ధారాః=చెమటల చిందుటలుగలవి-అతిస్వల్పముగా చెమరించునవి యనుట-కావుననే మజిత యనుభవ యోగ్యములైనవనిభావము, అయ్యెను. ('విరళసురతస్వేదోద్ధారాః' అనుచో స్వల్పముగా రతిక్రీడయందు చెమట గాఱునవి యనుట), ఇచట ఉద్ధారకబ్ధమునకు గౌణవృత్తిచే గ్రామ్యత్వము గలుగదు. ఇట్లు ఇవి యెల్ల నగుటకు 'హేతువేదనగా, ధాత్యాం=భూమియందు, మధో=వనంతము, ప్రసరతినతి=వ్యాపించుచుండఁగా, కస్య=దేనికి-ఏవస్తువునకు, గుణ ఉదయః=గుణము పొడనుపుట-లేక, గుణము హెచ్చుట, న జాతః=కలుగదు-సకలవస్తువులకును గుణాతిశయము కలుగుననుట, కావుననే వాయువులు మొదలైనవి మనోహరములైనవని భావము.

చ. వలపు వహించె గంధగిరిరీవాతపరంపర భూరిభూజశా

ఖలు చిగిరించె నిం పెనఁగెఁ ౩ గాకలి కోకిలలందుఁ జెక్కులం

బలుచని ఘర్మబిందువులు ౪ భామలకుం బ్రసరించె నెయ్యెడం

జెలువు ఘటింపఁజాలదు వీర శేషవసంతసమాగమం బిలన్. 81

తా. పుడమియందెల్ల వసంతములుపు వ్యాపించి విలసిల్లు చుండఁగాఁ బ్రతివస్తువు నకు గుణ మతిశయించును. కాఁబట్టి యపు డుపవసములనుండి పొలయు నెలదెమైలు పలువగలపువ్వుల తావులు వలచుచుండును. ప్రాచుఁగొమ్మలు మొనలందెల్ల గ్రొంజిగుళ్లు మొలకెత్తి మురువుగాఁ జొప్పట్టును. కోయిలలు తీయని యెలుగెత్తి కొలకొలమనియిం

పాపపలుకులు సొంపుతోఁ గూయును. ముద్దరాండ్రచందురునివంటి ముద్దుమొగంబులు మిక్కిలి పలుచగాఁ జెనుచుంటుండే మహాంత యుష్మద్యమోగ్యముగా నుండును.

శ్లో॥ మధురయం మధురై రపి కోకిలా, కలకలైర్మలయస్యచ వాయుభిః |
విరహిణః ప్రహిణస్తి శరీరిణో, విశదీ మాన్త సుధాపి విషాయతే॥ 82

టీ. అయం=ఈ-పూర్వముచెప్పఁబడిన మనుట, మధుః=వంగుడు, మధురైః=యిందైన, కోకిలాకలకలైః=ఆడుచో మెలమొక్క కలకలమును వెలుగులచేతను-(కల రవై' అనుచో వాని యవ్వత్వమధురవ్వనులచేతననుట), మలయస్య=చంద్రపుంగుండ యొక్క, వాయుభిశ్చ=తెచ్చెలచేతను-మిక్కిలి హాయిగాఁ బోలయువానిచేత ననుట, విరహిణః=విరహము గలిగియున్న, శరీరిణః=ప్రాణులను-జనులనుట, ప్రహిణస్తి=నా శమునేయుచున్నాడు/('ప్రహిణస్తి' అనుచో నివీయేయర్థము). ఇందైన కోయిలపలుకులు మొదలైనవానిచే మంగుండెట్లు విరహిణులను నాశమునేయుచునగా, విపది=ఆపత్కాలమందు, సుధాపిః=ఆమృతముకూడ, విషయతే = విషయమలె నగుచున్నది-విషయవలె ప్రాణముల నలంచుననుట, మాన్త=ఆక్రటా. 'మధురయం' ఇత్యాదివిశేషముచే 'విపదిమాన్త సుధాపివిషయతే' అను సామాన్యము సమర్థింపఁ బడినదిగాఁ అర్థాంతరన్యాస మలంకారము. అది 'విషయతే' అనుచోఁ గలయుపమతో సంకీర్ణమగుచున్నది. అను ప్రాసమనెడి శబ్దాలంకారమును 'మధురయం మధురైః' 'విరహిణః ప్రహిణస్తి' ఇత్యాదులందుఁ దెలియునది.

తే. నిండుకొని వచ్చుగండపుంగొండచల్ల
గాలియును బిక కాకలీరకారవంబు
విరహిజనుల వధించె నరవ్వేళిఁ గాన
నమృతమును విష మగు విపరత్సృప్తియందు. 82

తా. ఆపత్కాలమందు నమృతమువంటి పస్తువుగూడ విషమువలెఁ బ్రాణనంకటముగా నుండునుగాన జనులకు విరహముకలుగునపుడు కొలకొలమని పలుకుకొయిలల తీయనిపలుకులును, నల్లల్ల హాయిగాఁ బోలయుమలయమారుతములును, దుస్సహములుగా నుండును. కావున వసంతుడు వీనిని గొని విరహిజనుల ప్రాణముల నలంచుచున్నాడు.

అత వసంతము విరహిజనులకే కష్టముగానుండును గాని తక్కినవారి కట్లు గాదనుచున్నాడు.

శ్లో॥ ఆవాసః కిలికిచ్చితస్య దయితాః పార్శ్వే విలాసాలసాః
కర్ణే కోకిలకామినీకలరపః స్నేరో లతామణ్యపః |

గోష్ఠీ సత్కవిభి స్సమం కతిపయై ర్ముగ్ధా స్సితాంశోః కరః

కేమాంచి త్సుఖయన్తి చాత్ర హృదయం చైత్రే విచిత్రాః స్రజః*॥ 83

టీ. పార్శ్వే=ప్రక్కను, కిలికిచ్చితస్య=కోవము అశ్రవు హర్షము భీతి మొదలైనవానియొక్క సంతకముగానుండు శృంగారచేష్టావిశేషముయొక్క, ఆవాసః=ఉనికి పట్టును- ఉనికిపట్టునవారును అనుట, ఇచట కిలికించితమునకు ఆధారమాత్రమే చెప్పఁ గోరుటవలన 'ఆవాసః' అని ఏకపదనము గ్రహింపఁబడినదిగా విశేషించుకొనునది, 'గోష్ఠాశ్రయార్థాత్' సత్కవిభిః కిలికిచ్చితః' అని కిలికించితలక్షణము, విలాస అలసాః=లీలచే ముందటివలన- కటాక్షము భుజాక్షేపము మొదలైన వివిధవిలాసముల నల్లల నీటు గులుకచేయువారు ననుట-ఇచట 'స్తరమస్తీకృతపిఠా' యన్నట్లు పలకుచే సిగ్గు డిందు పఱుపఁబడి యుండుటవలన నాయికలు ప్రగల్భుర్రాండ్రని తెలియునది, అగు, దయతాః=ప్రియుర్రాండ్రును, కర్ణే=చెవియందు, కోకిల...రవః - కోకిలకామినీ=జిండుకోకిలల యొక్క, కల=అన్యక్తమధురమైన, రవః=శబ్దమును, స్త్రోరః=వికసించినట్టి, లతామణ్డపః=బొదరిల్లును - తీరగియిల్లును - వికసించినపువ్వులుగల పొదరిల్లునుట, ఇచట పువ్వుల యొక్క వికసించుట యనుధర్మము పువ్వులుగల పొదరింటియందు ఉపచరించునట్లు చేయఁబడెనుగాన పొదరింటిపువ్వులు వికసించె ననుటకు మాఱుగా పొదరిల్లే వికసించెనని చెప్పఁబడెను, కతిపయై=కొందఱేయగు - పెక్కండ్రైన రసాభాసమగునుగాన కొంద అనఁబడెను, సత్కవిభిః సమం=మంచి కవులతోఁగూడ, గోష్ఠీ=ప్రసంగము, ముగ్ధాః=మనోహరములైన, సితాంశోః=చంద్రునియొక్క, కరః=కిరణములు, విచిత్రాః=పలువిధములైన, స్రజః=పూచండలును, అత్ర=ఈ, చైత్రే=వసంతమునందు, కేమాంచిత్=కొందఱియొక్క - విరహాలుకాని యితరులయొక్క యనుట, హృదయం=మనస్సును, సుఖయన్తి=రంజింపఁ జేయుచున్నది - అందఱియొక్క హృదయములను రంజింపఁజేయ వ నుట. ఇటువంటి సౌభాగ్యముగలవారు కొందఱేగాన కొందఱినే రంజిల్లఁ జేయునని భావము. ఇచట దయితిలు మొదలైన బహుకారణములు హృదయమును రంజించుటయను నొకకార్యమును సాధించుటకై పూనుటను జెప్పుటచే ద్వితీయసముచ్చయమలంకారము.

* ఈపద్యమునకు బాఠాంతరము.

శ్లో॥ ఆవాసః కిల కిచ్చిదేవ దయతాపార్శ్వే విలాసాలసః

కర్ణే కోకిలకామినీకలరవః స్త్రోరః లతామణ్డపః ।

గోష్ఠీ సత్కవిభి స్సమం కతిపయై స్సేవ్యాః సితాంశోః కరః

కేమాంచి త్సుఖయన్తి వ్యవేహి హృదయే చైత్రే విచిత్రాః స్రజః ॥

టీ. దయతాపార్శ్వే=ప్రియుర్రాలిప్రక్కను, విలాస అలసః=లీలచే నల్లల వర్తి

చ. ఘనకీలికించితప్రచురకాంతలు చెంతఁ బికాంగనాకల

స్వనములు వీనులందు సుమరళాలినికుంజము పుష్పమాల్యముల

వినుతకవిప్రసంగమును క వెన్నెల తేటలు భాగ్యవంతు లా

జనులకుఁ జైత్రమాసమున క సౌఖ్య మొనర్చు సుగంధితోయముల్.

తా. ఈవసంతకాలమందు, జంకెనచూపులు తన్నుట్లు నుబ్బును వెఱపును విరిగొన్న శృంగారంపుచేష్టలు పడరించుచు, గడగంటఁజూచుట బొమ్మఁత్రిప్పట మొదలైన యెయ్యారంపువగలు కలుకుచు, గెలుకులఁ జేలువారుచుండు చిగురాకుబోండ్లును, జెవుల కింపుగాఁగూయు నాఁడుకోవెలును, నిండాఁరఁబూచిన పొదరిండ్లును, సరస వచనరచనాచతురులైనకొందఱు కవివరులతోడి ముచ్చటలును, జందుననిసొంపారు చల్లని తెల్లనివెన్నెలలును, పలువగలపూవుదండలును సౌభాగ్యసంపన్నులైన యొకకొందఱికిమాత్రము గలిగి వారిని సుఖింపఁజేయును.

శ్లో॥ పాన్ధవస్త్రీవిరహానలాహుతికలా మాతన్వతీ మజ్జరీ

మాకన్దేషు పికాజ్ఞనాభి రధునా సోత్కణ్ఠ మాలోక్యతే॥

అల్పాస్త్రీ నవపాటలాపరిమళప్రాగ్భరపాటచ్చరా

వాన్తిక్లాన్తివితానతానవకృతః శ్రీఖణ్డశైలానిలాః॥ 84

టీ. అధునా = ఇప్పుడు - ఈ వసంత సమయమునందునుట, పాన్ధ...కలాం-పాన్ధస్త్రీ = ప్రాప్తితభర్తృకలయొక్క, విరహ + అనల = వియోగాగ్నియొక్క, ఆహుతి కలాం = హవిస్సువేల్పు వ్యాపారమును-అగ్ని నెట్లు హవిస్సువేల్చి ప్రజ్వరిల్లఁజేయుదురో యట్లే యావిరహ మనెడియగ్నిని వేల్చి యుద్ధిపింపఁజేయు ననుట - విరహాగ్నిని మిక్కిలి యుద్ధిపింపఁ జేయు ననిభావము, ('ఆహుతికథాం' అనుచో ఆహుతి యనెడి పుత్రాంతము ననుట), ఆతన్వతీ = చేయుచున్నట్టిదైన, మాకన్దేషు = తియ్యమామిడి చునట్టి, కిచ్చిదేవ = ఒక్కొంతయేదైన, ఆవాసః = నివాసమును, ('కర్ణే...కతిపయో' అను వఱకు ఉభయపాఠములను అర్థము సమము), సేవ్యాః = సేవింపఁదగినవైన, సింతాళోః కరాః = చంద్రకిరణములు, చైత్రే = వసంతమునందు, విచిత్రాః = పూర్వోక్తములైన 'ఆవాసః' ఇత్యాది వివిధసఖులచే వింతలైన, క్షిపాః = రాత్రులు, కేషాంచితే = కొందఱియొక్క, హృదయం = మనస్సును, సుఖయన్తి = రంజింపఁజేయుచున్నది. అపేహి = ఎఱుంగుము.

తా. వసంతర్తువునందు శ్రియరాండ్రపజ్జ నీటుగులుక వసించుటచేతను, జెవి కింపైన యాఁడుకోవెలపలుకులచేతను, పూచినపొదరిండ్లుచేతను, కొందఱు కవివరులతోడి ముచ్చటలచేతను, వెన్నెలలచేతను వింతలు సేయురాతిరులు కొందఱు పుణ్యాత్ములకే కలిగి వారిని మిక్కిలి రంజింపఁజేయునవి యెఱుంగుము.

చెట్టుయందు, (గల అని శేషము), మంజరి=పూగుత్తి, పికాజ్జనాభిః=ఆడుకోవెలచేత,
 స ఉత్కృష్టం=తమకముతో, ఆలోక్యతే=చూడబడుచున్నది-ఇష్టమై యుండుటచేత
 నని భావము. నవ...చ్చరః=నవఃక్రోత్తయైన, పాటలా=కలిగొట్టుచెట్టులయొక్క, పరి
 మళ=వానలయొక్క, ప్రాగ్భార=ఆతిశయమును, పాటచ్చరః=దొంగలించునవియు-
 కలిగొట్టుచెట్టులందప్పుడు క్రొత్తగాఁ బట్టినపువ్వులనుండి బుగులుకొనుతావులతోఁ గూ
 డినది యనుట, క్లాన్తి...కృతః=క్లాన్తి=బడలికలయొక్క, వితాన=సమాహమయొక్క, తా
 నవఃతనత్వమును-కృతత్వముననుట, కృతః=చేయునవియు-బడలికలనెల్లఁ బోఁగొట్టున
 వియనుట, అల్పా=మందములైనవియు, నగు, తే=ఆ-ప్రసిద్ధములైన, ('అప్యేతేనపాట
 లా...'అనుపాతమున, అపిచ=మఱియును, నీతే=ఈ-ప్రసిద్ధములైన యనియర్థము), శ్రీభిణ్ణ
 ...నిలాః-శ్రీభిణ్ణశైల=చందనపుఁగొండయొక్క, అనిలాః=వాయువులు-మలయమారుత
 ములనుట, వాన్తి=వీచుచున్నవి. మంజరిప్రభృతులచే పసంతము విరహిజనులకు దురంత
 దుఃఖకరమనియు, గవగూడి యున్న వారికి పరమానందకరమనియుఁ దెలియనది. 'వియో
 గాగ్ని' యనుచోఁగల రూపకము 'అహుతికలామ్' అనుచో గలయుపమ యపేక్షిత
 మగుటచే దానితో సంకరము నొంది శాబ్దమైన అనుప్రాసముతోడను సంకీర్ణమయ్యెడ.

చ. వరలు వియోగినీవిరహావహ్నికి నాహుతిలీలఁ బొల్పు భా

సురసహకారమంజరులఁ గ్ర జూచి మదించెఁ బికంబుల త్రటిక

సురతపరిశ్రమాతిశయసూదనముల్ విహరించెఁ బాటలీ

పరిమళభారచోరములు గ్ర బంధురచందనశైలవాతముల్.

84

తా. పసంతకాలమున దియ్యమావులందుఁ బూగుత్తి బొడనూపుచున్నది. హవిస్సు
 అగ్ని నెట్లో యట్లే యాపూగుత్తియు, దేశాంతరమునందుఁ బురుషులుండుటచే వారి నెడఁ
 బాసి గాసిపడుచున్న యెలవాగల మదనాగ్నిని మఱింత యధికముగాఁ జేయుచున్నది.
 దాని మెసపుటకై యాడుకోవెలు మిక్కిలి యాతురతతోఁ జూచుచున్నది. చంద
 నపుఁగొండనుండి చిఱుచె మైరలు కలిగొట్టుచెట్టులందుఁ క్రొత్తగా ననిచినపువ్వుల
 గుబులుకొనుతావులను గొల్లగొనుచు, బడలికలనెల్లఁ బాపుచు వీచుచున్నవి.

శ్లో॥ ప్రథితః ప్రణయవతీనాం, తావత్పద మాతనోతు హృది మానః।

భవతి న యావ చ్చన్దనతరుసురభి ర్మయపవనానః॥

85

టీ. ప్రథితః=ప్రసిద్ధమైన-మఱింతదృఢమైనయనుట, మానః=మానము-మనస్సుయొ
 క్కదిగి- (వీయుండు పరకాంతతోఁ గూడుట వలని యనూయచేఁ గలిగిన కోపమునుట
 'స్త్రీ)జామిర్ద్యాకృతః కోపోమానోఽన్యనజ్ఞినిక్రియే । శ్రుతే-వానమితే దృష్టే' అ
 మానలక్షణము, చన్దనతరుసురభిః- చన్దనతరు=చందనపుచెట్లచేత-వానిపై వీచి వా

తావులతోఁ గూడుటచేతననుట, సురభిఁ=పరిమళించుచున్న, మలయపవనమానః=మలయ పర్వతపుగాలి, యావత్=ఎందఁక, నభవతి=కలుగనో-విషదోయనుట, తావత్=అందఁక, ప్రణయవతీనాం=ప్రేమగల క్రియురాండ్రయొక్క, హృది=హృదయమునందు, పదం=స్థానమును, ఆతనోతు=చేయునుగాక-అందఁక నెలకొనియుండును నుట. మలయమారుతము మిక్కిలి మదనోద్దీపకమైనదిగాన నానినెలకొని కమప్రియులయెడల మాన మెంతవృద్ధము గానుండినను ఆగాలి పిదఁగానే దానిని విడిచి విముఁదటనే క్రియులకు లోనగుదురని భావము.

తే. అంగజునిగంధసింధురం క బనగం బరంగు

మలయజనుగంధిమలయాద్రీమారుతంబు

మలయ దెందాక నందాక క మానవతుల

మాననంబుల నెలకొని క మాన మమరు.

85

తా. మానినులకుఁ దమప్రియులయం దెంతప్రేమయుండియు వారు పరకాంతల త్రోఁగలిగిన యీసుచే నాప్రేమ మడంచి మిక్కిలియుఁ గోపము పూనియుండురు. ఆయి నను మలయ పర్వతమునందలి చందనపు చెట్లయొక్క వాననలతోఁగూడిన చల్లనిగాలి మరు లుకొలుపుచుఁ బయిని పీఠమందునంతవఱకే యాకోపము దాల్చియుండఁజాలుదురు గాని యవి పిదచెనా మానముపీడి వల పగ్గలింపఁగాఁ దమంతైన క్రియులకు విశమగుదురు.

శ్లో॥ సహకారకుసుమ కేసర, నికరభరామోదమూర్ఛితదిగ న్తే ।

మధురమధువిధురమధువే, మధౌ భవే త్కన్య నోత్కణ్ఠా ॥ 86

టీ. సహ...అన్తే-సహకార=తియ్యమావుల, కుసుమ = పూవులయొక్క, కేసర నికరభర=అకరువుగుంపుల పెంపులయొక్క-మిక్కిలియొక్కవగా నిష్పటిలుచున్న యక రువులయొక్క యనుట, ఆమోద=వానలచేత, మూర్ఛి=వ్యాప్తములైన, దిగన్తే=దిక్కు లకొనలుగలదియు, మధుర...మధువే-మధుర=తీయని, మధు=పూఁదెనియచేత-తొని గ్రోలుట చేతననుట, విధుర=వివ్వలములైన-మత్తుగొని కళవించుచున్న, మధువే=తుష్టి దలుగలదియు-మామిడిపూవుల యకరువుల వానలు బుగులుకొనుటచేతను దేనియలాని సొక్కుచు ర్థంకారములు నేయు తు మైవలచేతను మిక్కిలి యుద్దీపకమైనట్టియనుట, మ థౌ=వనంతమునందు, కన్య=ఎవనికి- స్త్రీకిఁగాని పురుషునికిఁగాని యనుట, ఉత్కణ్ఠా= తమి-మరుకేళియందు తమిళము, నభవేత్=కలుగదు-అందఁటికిని గలుగుననుట. కాంచుట్టి యుష్పడు మానమును విడుచుటయే యుక్తమనిభావము. అనుప్రాసము శబ్దాలంకారము.

తే. సతపమహాకారకుసుమ కేసరసమూహ

గంజితరామోదమయదిగంతరమ మధుర

మధువిధురమధుపము మధుమాససమయ

మెవ్వనికి వేడ్క వాటింప ర దిజ్జగమున.

86

తా. వసంతమునందు తియ్యనావులు పూచుటచే వానియందలి యకరువుల తావులు నలుగడల గుబులుకొనుచున్నవి. తీయనిపూజేనియలు క్రొలి సోలి తువ్వెదలు పాటలు పాడుచున్నవి. ఇట్టికమ్మవాసనలచేతను గండుతువ్వెదల పాటలచేతను మిక్కిలి మరులుకొలుపుచు వసంతమూరాగా నప్పు డెట్టివానికేని మరుకేలియందుఁ దమ కలుగకపోవదు.

అవ. ఇక మూడుశ్లోకములచే గ్రీష్మఋతువును వర్ణించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ అచ్చాచ్చచస్తనరసార్ద్రతరా మృగాక్ష్యో

ధారాగృహాణి కుసుమానిచ కాముదీచ |

మన్దో మరు త్సమనసః శుచి హర్ష్య పృష్ఠం

గ్రీష్మే మదంచ మదనంచ వివర్ధయన్తి॥

87

టీ. అచ్చ...తరా-అచ్చ అచ్చ=మిక్కిలియు నచ్చమైన-కడుందెల్లనైననుట, చస్తనరస=గండపుద్రవముచేత-అనుకుగా నున్న గండంపుఁబూఁతలచేత ననుట, 'గుణే రాగే ద్రవేరసః' అనియమరుఁడు, ఆర్ద్రతరా=మిక్కిలితడిసినవారైన-వేడిమి శమించి చలువగుటకై దట్టముగా మేనఁ గలప మలందుకొన్నవారైనట్టియనుట, మృగాక్ష్యః=జవరాండును, ధారాగృహాణి=నీటిని దారలుగాఁగాని తుంపరులుగాఁగాని చల్లునట్టి యంత్రములుగల యిండ్లును, కుసుమానిచ=మల్లెలు మొదలయిన పువ్వులును, కాముదీచ=వెన్నెలయును, సుమనసః=జాజిపువ్వుయొక్క - జాజిపూవుందావులతోఁ గూడినయనుట, 'సుమనా మాలతీ జాతీ' అని యమరుఁడు, మన్దః=మెల్ల గాఁ బోలయునట్టి, మరుత్=గాలియు, శుచి=(పాలగచ్చుచే) శుభ్రమైన, హర్ష్యపృష్ఠం = మేడమీఁదిభాగమును, గ్రీష్మే=వేసవి కాఱునందు, మదంచ=ఉబ్బును, మదనంచ=మన్మథుని-మరులుననుట, వివర్ధయన్తి=పెంచుచున్నది. ఇందు నొక్కకార్యమునకై కారణములు పెక్కుచెప్పఁబడుటం జేసి ద్వితీయమగు సముచ్చయ మలంకారము.

చ. అతినీతచందనార్ద్రరుచిర్రాంగులు భామినులున్ సుగంధసం

గత మగుమందమారుతముఁ ర్ కాముదియున్ జలయంత్రగేహ ము

న్నతశుచి సౌధభాగము ఘనం బగువాసనఁ బూనుపుష్పసం

తతియు మదంబు దర్పకునిరదర్పముఁ జెంపుగఁ జేయు వేసవిన్. 87

తా. వేసవికాఱునందు ననుకుగాఁ గలిపిన యచ్చంపుగండమును దట్టముగా నలంకరింపఁబడుచున్న చెలువంపు మేనులుగల జవరాండును, జలయంత్రములు గల

యిండ్లును, మల్లెలు మొదలగు పువ్వులును, బండువెన్నెలయు, జాజిపూవుల తావులం గల
సి హాయిగాఁ బొలయు గాలియు, పాలగచ్చు పూతలచే శుద్ధముగానుండు మేడలును,
జనులకు మిక్కిలి సొంపుపెంపారఁ జేసి చున్న ధవికారము నెనకొలుపును.

శ్లో॥ స్రజో హృద్యామోదా వ్యజనపవన శ్చంద్రికరణాః

పరాగః కాసారో మలయజరసః శీధు విశదమ్ |

శుచిః సౌధోత్పజ్ఞః ప్రతను వననం పజ్జుజదృశో

నిదాఘుర్తా వేత ద్విలసతి లభ నై సుకృతినః॥

88

టీ. హృద్య ఆమోదాః = ఇంచైన వాసనగల, స్రజః = పూచండలును, వ్యజన
పవనః = పీవనలగాడ్చును, చంద్రికరణాః = చందురుని వెలుంగులును - వెన్నెలయు
ననుట, పరాగః = పుష్పాద్యులు, కాసారః = (క్రిడించుటకైన) తమ్మికోలనును, మల
యజరసః = గంధపు ద్రవమును - అనుకైన కలపమునుట, ('మలయజరజః' అనుచో గం
దపుఁబోడి యనుట), విశదం = లేటయైన, శీధు = మవ్యమును, ('శీధు' అనుచో నిది
యే యర్థము), శుచిః=నిర్మలమైన - తెలిగచ్చుచే మెఱయుచు నేనుఁజీయు లేకుం
డుటచేఁ గ్రిడించుటకు రమణీయముగానున్న యనుట, సౌధ ఉత్పజ్ఞః = మేడపయి
భాగమును, ప్రతను = సూక్ష్మమైన-సన్నని, వననం=మలువయు - జిలుగువస్త్ర మనుట,
పజ్జుజదృశః = (తామరలవంటి కన్నులుగల) చెలువలును, ఆనెడి, ఏతత్ = ఇది - ఈ
చెప్పఁబడిన భోగసాధనములెల్ల ననుట, నిదాఘుర్తా = వేసవికాటు, విలసతినతి =
మిక్కిలియొప్పుమండఁగా, సుకృతినః = పుణ్యశాలురు, లభ నై = పొందుచున్నారు.
('నిదాఘుర్తా హ్యేతత్ సుకృతినః' అనుపాఠమున నిదాఘ ఆర్తాః=వేసవి
చేఁ బీడింపఁబడినవారైన, సుకృతినః = పుణ్యవంతులు, ఏతత్ = ఈవూర్షోక్తమైన వా
నినెల్ల, సుఖం = ఆనాయాసముగా - పుణ్యాత్ములుగాన కష్టములేకయే యనుట, ఉపల
భ నైహి=పొందుదురుగదా, యని యర్థము.) పుణ్యాత్ములుకానివారి కిట్టిభోగము లెట్లు
కలుగునని భావము.

ఉ. కమ్మనిదండలు సురటిరేగాడ్పులు వెన్నెలయుం బరాగవుం

జమ్మును మంచిగంధమును శ సన్నపువల్వులు సీధువాసముం

దమ్మికోలంకు మేడయును శ దామరసాక్షు లనంగ నొప్పుభో

గమ్ములు పుణ్యవంతులకు శ గాని లభింప వలదు వేసవిన్.

88

తా. గుమగుమవాసనలు మెండుకొను పూచండలును, పీవనలనుండి హాయిగాఁబొల
యుగాలియు, చందురునివలె వెలుంగులును, గమ్మపుష్పాద్యులు, దమ్మికోలయును, గలపంపుఁ
బూతయు, తెఱకురసమునఁగాని యారెపువ్వులచేఁగాని చేయఁబడి మీదైన లేటకట్టును,

ముఖీకి యిసుమాతయులేక తెలిగచ్చుచే మెఱయునట్టి మేడలును, జిలుగు పలుమలును, జవరాండును, వేసవికాలపువేండ్రము నడంచి మిక్కిలి సౌఖ్యము నొసంగును. అయిన నివి పుష్పాత్మలకే కలుగునుగాన వారే యాబుతువున నీభోగములనెల్ల ననుభవించుదుగాని తక్కినవారనుభవించనేరరు.

శ్లో॥ సుధాశుభ్రం ధామ స్ఫురదకులరత్నైః శశిధరః

ప్రియావక్త్రామౌఘజం మలయజరస శ్చౌతిసురభి ।

స్రజో హృద్యామోదాస్తదిద మఖిలం రాగిణీ జనే

కరోత్యస్తాత్మోభం నతు విషయసంసర్గవిముఖే॥

89

టీ. సుధాశుభ్రం=సున్నపుబూతచే న్వచ్చమైన - లేక, అమృతమువలె న్వచ్చమైన, 'సుధా స్యాల్లేపనద్రవ్యేఽమృతేచ' అని విశ్వము. ధామ=గృహమును, స్ఫురత్ అమలరత్నైః = ప్రకాశించుచున్న తెల్లనికిరణములుగల - తెల్లనికాంతిచేత దుఃఖగలించుచున్నయనుట, శశిధరః=చంద్రుడును, (ప్రియా వక్త్ర) అమౌఘజం=ప్రియురాలియొక్క హేమదామరయు - తామరపువ్వువలె మనోహరమైన ప్రియురాలి నెమ్మోగ మనుట, అతి సురభి=మిక్కిలి పరిమళించుచున్న, మలయజరసః = చందనపు ద్రవమును-అనుకు గందంపుబూత యనుట, ('మలయజరజ' అనుచో చందనపుబొడి యనుట), హృద్య ఆమోదాః= యింపైన తాపిగల, స్రజః = పూదండలును, అనెడి, తత్ ఇదం ఆభిలం = ఆ యీనను స్తమును- పూర్వోక్తములైన భోగసాధనములన్నియు ననుట, రాగిణీ= రాశముగల- విషయములందు రక్తిగలిగినట్టి, జనే=జన్మనియందు-విషయాసక్తుని విషయమందనుట, ఆస్తాత్మోభం=లోపలియొక్క కలతను- మనస్సును గలంచుటను, కరోతి = చేయుచున్నది. విషయ...విముఖేతు- విషయ సంసర్గ=విషయములతోడి సంబంధము నందు, విముఖేతు = పెడనొగముగలవానియందన్ననో - విరక్తునియందో యనుట, న (కరోతి) = (మనస్సు కలతను) జేయదు- విరక్తుని గలంపఁజాల దనుట.

తే. కలువచెలియును బూవుదండలును మంచి

గండమును గేలిసాధంబు १ గలికిమోముఁ

గాముకునకు వికారంబు २ గలుగఁజేయుఁ

గలకవాటింప వెవుడు నిరమ్కాముకునకు.

89

తా. అచ్చంపుఁ దెలిగచ్చుచే మెచ్చులుగులుకు గృహమును, దెలివెలుగులు దుఃఖగలించుచున్న చంద్రుడును, విరిదమివలె ముద్దుగొలుపు ప్రియురాలి నెమ్మోగంబును, గమగమతాత్రులు గుఱులొను గంధమును, కమ్మనివాసనలను పూదండలు అనునట్టి యెన్నయు విషయాసక్తుఁ డగువానిమనస్సును గలతను నే కాని విషయవిరక్తుని గలంపఁజాలదు.

అవ. ఇక వర్షాకాలమును వర్ణింప నారంభించుచున్నాడు.

శ్లో॥ తరుణీ నైషా దీపితకామా, వికసితజాతీపుష్పసుగంధిః ।

ఉన్నతపీనపయోధరభారా, ప్రావృట్ తనుతే కన్య న హర్షమ్ ॥ 90

టీ. ఇందు వర్షర్తువును పరుణితోఁ బోల్పుచున్నాడు-దీపితకామా=ఉద్దీపింపఁ బడిన మన్మథుఁడంగలదియు- మన్మథు నుద్దీపింపఁజేయునదనుట, విక...గంధిః=వికసిత = విరిసిన, జాతీపుష్ప=జాజిపువ్వులచేత, సుగంధిః=మంచివాసనగలదియు (వర్షాపరముగా) జాజిపువ్వులు వికసించుటచేత వానించుననియు-(తరుణీపరముగా)జాజిపువ్వులు దులులు టచే వానించునని యర్థము, ('వికసితజాతిః పుష్పసుగంధిః' అనుపాతమున వికసించినజా జిపువ్వులు గలదనియుఁ గావుననే పుష్పమైన-అనఁగామనోజ్ఞునైన-వాసన గలదనియు రెంటికి నర్థము నమము. 'పుష్పాంత్రీపు మనోజ్ఞేస్వాత్' అనివిశ్వము), ఉన్న...భారా- ఉన్నత=పొడవైనవియు, పీన=బలిసినవియునగు, పయోధర=మేఘములయొక్క, భార= అతిశయముగలది అని మేఘపరము- పొడవులై బలిసిన చున్నులవచ్చునని యని తరుణీ పరము, 'స్తనావ్యాదౌ పయోధరౌ' అని వై జయంతి, అగు, ఏషా=ఈ, ప్రావృట్=వా నకాటు, తరుణీ ఇష=జవరాలివలె. ('తరుణీషేషా' అనుపాతమున జవరాలి వేషమువంటి వేషముగల, ప్రావృట్=వర్షాకాలము, అని యర్థక్రమము), కన్య=ఎవనికి, హర్షం=సంతోష ను-నంభోగంపుఁదమిని, నతనుతే=చేయదు- ఎల్లవానికిని మరుశ్శీయఁడుఁ దమకము పు ట్టించుననుట. వర్షర్తు వొకతరుణివలె కాము నుద్దీపింపఁజేయుచు, వికసించిన జాజిపువ్వులు గుబులుకొన్నదై, యున్నతపీనపయోధరములు గలదియునై యుండుటచే దానివలెనే తా నును బ్రతివానికి సంభోగమునందుఁ దమికలిగించునని యర్థము. ఒకతరుణి యెట్లు గొప్పనఁ దుఱిమిన జాజిపువ్వుల గుమగుమతావులచేతను, నుడులుగబ్బిగుబ్బులచేతను మరులుకొలు పుచుఁ బ్రతివానికి సంభోగాభిలాషకలిగించునో యట్లే వర్షర్తువును నలుగడల జాజిపువ్వులు వికసించి వాసనలు వెదచల్లుటచేతను, పొడవుగా మింటఁ బొడనూపుపెనుమబ్బులచేతను మరులుకొలుపుచుఁ బ్రతివానికి సంభోగాభిలాష కలిగించునని భావము. జాతీపుష్పవాసన యు మేఘోపయమును స్పరోద్దీపకములుగాన నవిగల వర్షర్తువును స్పరోద్దీపకరాలగు తరుణితోఁ బోల్పుబడినదని తెలియునది. ఇచట నలంకార ముపమ .ఇది శేషానుప్రాణిత మైనది.

క. కామోద్దీపకయు నము, ద్రామపయోధరవిరాజితయు జాతిసుమ

స్తామసుగంధియు నై స,ర్వామోద మొనర్చెఁ బ్రావృష్టంగన భళిరే.

తా. ఈవర్షర్తువు కాము నుద్దీపింపఁజేయుచు, వికసించు జాజిపువ్వులు తావులు గుబులుకొనుచున్నదై, పొడవులైన బలితంపు పయోధరములు(మబ్బులు,గుబ్బులు) గలిగి,

యొకతరుణివలె నొప్పటంజేసి దానివలెనే ప్రతివానికి మరుకేళియందుఁ దమి పుట్టించుచున్నది.

శ్లో॥ వియ దుఃచితమేఘం భూమయః కన్దళినోఽ

ననకుటజకదమ్బామోదినో గన్ధవాహః ।

శిఖికులకలకేకారావరమ్యావనాంతాః

సుఖిన మసుఖినం వా సర్వ ముత్కణ్ఠాయన్తి ॥

91

టీ. ఉపచితమేఘం=పుష్టినిందింపఁబడిన మేఘములుగల - బలితంపు మబ్బులు గ్రమ్మిన యనుట, వియత్=ఆకాశమును, కన్దళిన్యః=మొలకలుగల-క్రోమ్మెలకలు దలసూపిన, భూమయః=సేలలును, నవ...మోదినః - నవ=క్రోత్తలైన, క్షుటజ=కొండమల్లెయొక్కయు, కదమ్బ=కడప పువ్వులయొక్కయు, ఆమోదినః=వాసనలుగల, గన్ధవాహః=గాడ్పులును- ఎలదోటలందలి కొండమల్లెలు కడపపువ్వులు మున్నగువాని తావులగలసి పొలయు సెలదె మ్మెరలునుట, శిఖి...రమ్యాః-శిఖికుల=నెమిళ్ల గుంపుయొక్క, కల=అన్య క్తమధురమైన-లేక, మంద్రమైన, కేకా ఆరావ=కేకలకబ్బముచేత-కేకయనఁగా నెమిలి కూత, రమ్యాః=మనోహరములైన, వనాంతాః=అరణ్యప్రదేశములును-లేక, కేళివనమధ్య ప్రదేశములును, సుఖినం=సుఖముగల యట్టికాని, అసుఖినంవా=సుఖములేనట్టికాని-దుఃఖము గలయట్టికాని యనుట, సర్వం=అందఱిని, ఉత్కణ్ఠాయన్తి=తమి గొలుపుచున్నవి-తమకాంతలతో సంభోగించుటకై మిక్కిలి తమకముగలవారినిగాఁ జేయుచున్న దనుట.

చ. జలధరమాలికాఖచిత్రచారునభంబు నవాంకురప్రభా

లలితమహితలంబును గళలస్వనకేళికులోల్లసద్వన

స్థలములు జాతినీపకుటరజస్ఫుటగంధిలగంధవాహముల్

నెలకొని యెల్లవారలకు ర నిండుముదంబు ఘటించె నత్తటిన్. 9

తా. వానకాటున పెనుమబ్బులు పయింబయిఁ గ్రమ్ముకొన్న మిన్నును, క్రొమ్మెలకలు దలసూపిన సేలలును, ఎలదోటల కొండమల్లియలు కడపపువ్వులు మొదలగువాని తాడలంగలసి వీడు కమ్మదె మ్మెరలును, నెమిళ్లగుంపులు కూయు నింపారుకూతలచే మిగుల సొంపు నింపు నడవిపట్టులును, వీడు సుఖి వీడు దుఃఖాత్ముడు అని భేదమెన్నక యండఁ జికిని దమతమ సుందరులతో రమించునట్లు తమి గొలుపుచున్నవి.

శ్లో॥ ఉపరి ఘనం ఘనపటలం, తిర్యగ్గిరయోఽపి న్నరీతమయూరాః ।

క్షీతిరపి కన్దళధవళా, దృష్టిం పథికః క్వ పాతయతి ॥

92

టీ. ఉపరి=మీఁద, ఘనం=దట్టమైన, ఘనపటలం=మేఘముల సమూహము, ఉన్నది యని కేవలము, తిర్యక్=అడ్డముగ - దిక్కులయందనుట, న్నరీతమయూరాః -

నర్జితం=అడుచున్న-లేక, మేఘోదయమునం దుల్లాసముచేనాడుట గలదుగాన మబ్బులచే నాడింపఁబడిన, మంచూరాః=నెమిళ్లుగల, గిరయోఽపి=పర్వతములును, ఉన్నవి అని శేషము. క్షీతిరపి=భూమియు, కన్దశభవశా = పలువగల మొలకలచేత స్వచ్ఛమైనది. కాఁబట్టి, పక్షకః=తెంపరి - క్రియరాజిని విడిచి యాత్రాదికారణమున నితరదేశములం దిరుగుచున్నవాఁడనుట, దృష్టిం=చూపును, క్వ=ఎక్కడ, పాతేయతి = పడవైచును-నిగిడించుననుట, ఎటుప్రక్క జూచినను గామోద్దీపకములైన మబ్బులు మొదలైనవి గానంబడుటచే నెచ్చోటను వానికి జూడ్కినిగుడ్చుట కష్టముగా నున్నదని భాషము. విరహజనుఁ డేవానకాటు మిక్కిలి కష్టమైనదని పరమార్థము. ('దృష్టిం పథికస్య వారయతి' అనుచో పక్షకునిచూపును వారించుచున్నదని యర్థము. వాని నెటుప్రక్కను జూడనీయదనుట - నలుగడల మబ్బులు మొదలైనవి మరుగులుపుచు గానంబడుటచే వాఁ డే ప్రక్కను జూడఁజాలఁడయ్యె ననిభాషము.)

తే. మీఁదే మబ్బులమోసులు శ్రీమిమిచూపఁ
బుడమియును గండశమ్ములఁ శ్రీబాదల నాడు
నెమ్మిగమితోడ దెసల శ్రేణిలమ్ములుండ
విరహజనుఁ డెందుఁ దనదృష్టి శ్రీవిరియఁ జేయు.

92

తా. మీఁద, నలుపుబలుపు నెక్కినమబ్బులు దట్టముగాఁ గ్రమ్మియున్నవి. చుట్టు నామబ్బులంజూచి చెలరేగి యాడుచున్న నెమిళ్లతోడఁగూడిన కొండలు మెండుకొని యున్నవి. క్రింద భూమియంతయుఁ బలువగల క్రొవ్వెలకలచేఁ జెలువారుచున్నది. ఎటు చూచిన నివియన్నియుఁ గామోద్దీపకములై కనఁబడుచున్నవి. కాన యిల్లానిబాసి క్రుమ్మరుచున్న బాటసారి యేవంకను జూపు నిగిడింపఁ జాలవన్నాఁడు.

శ్లో॥ ఇతో విద్యుద్వల్లీవిలసితే మితః కేతకితరోః

స్ఫురన్తస్థః ప్రోద్యజ్జలదనినదస్ఫూర్జిత మితః ।

ఇతః కేతక్రిడాకలకలరవః పక్ష్యలదృశాం

కథం యాస్య స్త్యేతే విరహదివసాః సంభృతరసాః ।

93

టీ. ఇతః=ఈప్రక్క, విద్యు...నితం - విద్యుద్వల్లీ = మెఱుఁపుఁదీగయొక్క, విలసితం=స్ఫురణము - మెఱుచుటయనుట, 'భవతి' (ఉన్నది) అనిశేషము, ఇతః=ఈచోట, 'కేతకితరోః'=మొగలిచెట్టుయొక్క - దానెఱుఁపులయొక్క యనుట, స్ఫురన్=వ్యాపించుచున్న, గన్ధః=పరిమళము, 'ప్రతే' అనిశేషము. ఇతః=ఈయెడ, ప్రోద్య...ర్జితం- ప్రోద్యత్=పయిని లేచుచున్న, జలద=మబ్బుయొక్క, నినద=ధ్వనియొక్క-ఉఱుముయొక్కయనుట, స్ఫూర్జితం=స్ఫురణమును, 'భవతి' అనిశేషము, ఇతః= ఈచా

య, కేకే...రవః - కేకే = నెమిశ్లయొక్క, క్రీడా = కేకులయందలి, కలకలరవః = కోలాహలధ్వనులు - లేక, మిక్కిలియు నవ్యక్తమధురములైన శబ్దములును, 'ఉజ్జృమ్భతే' (చెలకేగుచున్నవి) అనితేమము. కాఁబట్టి, సంభృతరసాః - సంభృత = కడలుకొన్న, రసాః = శృంగారరసముగల - శృంగారరసమును గడలుకొలుపునట్టి యనుట - మెఱపుతీగలు మొగలిపూవాసనలు మొవలైనవానిచే శృంగారరస ముహ్వాంగజేయునట్టి యనిభాషము, ఏతే = ఈ - కామోద్దీపకములని ప్రసిద్ధములైన యనుట, విరహదివసాః = వియోగ పుదినములు - ప్రియుల నెడఁబాసియున్న దినములనుట, పక్షులదృశాం = స్త్రీలవ, కథం = ఎట్లు, యాస్యన్తి = కడచును - ఎట్లును గడవనేరవనుట. దినమొక్క యుగముగాఁదోచి కడపరానిదై యుండునని భావము. మెఱపుఁదీగలు మొగలిపూవాసనలు మబ్బుల యులుములు నెమిశ్లకూఠలును శృంగారసోదీపకములని కవినమయము.

ఉ. ఇక్కడఁ గ్రొవ్వెఱుంగుదివె శ్ లిక్కడఁ గేతకిగంధవై భవం
లిక్కడ భూరిగర్జితము శ్ లిక్కడ మత్తమయూరనిస్వనం
బక్కుట యీరసోజ్జ్వలము శ్ లెనదినంబులు మన్మథార్తివెం
వెక్కువియోగినీజనుల శ్ కెట్లు చనం గల వెన్ని చూడఁగన్. 93

తా. ఒక్కయెడఁ దళతళమని మెఱపుఁదీగ మెఱచుచున్నది. ఒకచోట మొగలిపూవులతావులు బుగులుకొనుచున్నది. మఱియొకచక్క పొడతెంచుచున్న మబ్బు యులుముచున్నది. ఇంకొకవక నెమిశ్ల కలకలమని యాడుచుఁ గూయుచున్నవి. ఇవి యెల్ల నీదివసములయందు శృంగారరస ముహ్వాంగజేయునవి. ప్రియుల నెడఁబాసి యున్న యువతులు మిక్కిలియు మరులుకొలుపునట్టిదినముల నెట్లు గడపుదురో తెలియరాదు.

శ్లో॥ అసూచీనశ్చారే తమసి నభసి ప్రాథజలద

ధ్వనిప్రాజ్ఞంమన్యే పతతి పృషతానాంచ నిచయే॥

ఇదం సౌదామన్యాః కనకకమనీయం విలసితం

ముదంచ మ్లానించ ప్రథయతి పథి సైవ్విరసుదృశామ్॥ 94

టీ. తమసి = చీరకటి, అసూచీ సశ్చారేనతి = నూదియొక్క తిరుగుటలేనట్టి దగుచుండఁగా - నూదిమొన మోపునంతమాత్రమేని యెడములేనట్లు క్రమ్ముకొను చుండఁగా ననుట - కాదు క్రమ్ముకొనుచుండఁగా ననిభాసము, నభసి = ఆకాశము, ప్రాథ... మన్యేనతి - ప్రాథ = గంభీరమైన, జలదధ్వని = మేఘ గర్జితముచే - ఉలుముచేత, ప్రాజ్ఞంమన్యేతన్న మటకారిగా నెన్నుకొనునది యగుచుండఁగా - మిక్కిలి యులుములతో నిండిన దగుచుండఁగా ననుట, ('ప్రాథజలదధ్వని ప్రాయే' అనుచో బెడిదములైన యులుములచే దలుచైనది యగుచుండఁగా ననుట), పృషతానాం = నీటిబిందువులయొక్క.

నిజయే=సమూహము, పఠితీసతి=పడుచుండగా, ('పఠితీవృషదాంనీరసీచయే' అనుచో, వృషదాం=పడగండ్లయొక్క, నీరనిచయే=నీటితోఁగూడిన సమూహము, పడుచుండగా ననుట), కనకకమనీయం - కనక=బంగారువలె - ఒరగంటియందులి బంగరుగీరవలె ననుట, కమనీయం=మనోహరమైన, ఇవం=ఈ, సాదామిన్యాః=మెఱుపుఁదీగయొక్క, విలసి తం=స్ఫురణము - మెఱుచుటయనుట - ఒరగంటియందు లెళతళలాడు బంగారు గీజవలెఁ బాలుపై మెఱుచుచున్న మెఱుమనుట, స్వైరసువృకాం=అభిసారికలకు, పథి=ప్రియునిగూర్చి పోవుమార్గమునందు, ముదంచ=మార్గమును దెలుపుటచే) సంతోషమును, ప్లానించ=తప్పు వెలిపుచ్చుటచే వాడుటను - విన్నవముననుట, ప్రథయతి = ప్రకటించుచున్నది - కటిగించుచున్నవనుట, మెఱుపులు మెఱుచుట, కటికచీకటిలోఁ గానరాని మార్గమును దెలుపుటచే సంతోషమును, గూఢముగాఁబోవుచున్న తప్పు బయలుపఱుచుట చే సంతోషమును అభిసారికలకుఁ గలిగించినదని భావము. వేమదులందాల్చి ప్రియునిం గూర్చి సంకేతస్థానమునకుం బోవునది యభిసారికయని తెలియునది. 'కాంతాభిసరణోద్యుక్తా స్తరారా సాభిసారికా' అని తల్లక్షణము.

చ. ఘనతిమిరంబు నూది కనక కాళ మొనంగమి మీఁడ వారిద

స్వనముల మిన్ను పిక్కటిలక వాచికణంబులు రాలుచుండఁగాఁ

గనకపు రేఖలు దెగఁడుకారుమెఱుంగులు జారకామిసీ

జనములకుఁ ముదంబును విరేపాదమునుం బ్రకటించెఁ ద్రోవలన్. 94

తా. కటికచీకటి నూదియైన మెఱుపునంతయెడమును లేనట్లు నిడిడముగాఁ గ్రమ్ము కొనుచుండఁగాను, దెడిదములైన యులుములచే మిన్నెల్ల మ్రోగుచుండఁగాను, చినుకులు పడుచుండఁగాను, ఒరగంటియందు రాచిన బంగరుగీజవలె వళతళ మెఱుచుచున్న మెఱుపుఁదీగ యభిసారికలకుఁ జీకటిలోఁ గానరానిమార్గముం దెలుపుటచే సంతోషమును, గూఢముగాఁబోవుచున్న వప్పు వెలిపుచ్చుటచే సంతోషమును గలిగించుచున్నది.

శ్లో॥ ఆసారేణ న హర్ష్యతః ప్రియతమై ర్భాతుం బహిః శక్యతే

శీతోత్కమ్పనిమి త్త మాయతదృశా గాఢం సమాలిప్యతే |

జాతాః శీకరశీతలాశ్చ మరుతో రత్యస్తభేదచ్ఛిదో

ధన్యానాం బత దుర్దినం నుదినతాం యాతి ప్రియాసజ్జమే || 95

టీ. ప్రియతమైః=వల్లభులచేత - పతులచేత, ఆసారేణ=పడగండ్లచేత - పడ

గండ్లు పడుటంబట్టి యనుట, హర్ష్యతః=ఉప్పరిగనుండి, బహిః=వెలుపలికి, భాతుం=పోవుటకు, నశక్యతే=అలవికాదు - పడగండ్లు పడుటవలన యున్న లుప్పరిగలను విడిచి బయటఁబోవనేర ననుట, ఆయతదృశా=(విశాలమగు కన్నలుగల) చెలువచేత, శీత ఉత్కమ్ప నిమిత్తం=చలిచేతనైన పడఁకు కారణముగా - చలిచే గలిగినపడఁకుం బోగా

ట్టుటకై యనుట, గాఢం=మిక్కిలివిగిగా, సమాల్భ్యతే=కాగిలింపఁబడుచున్నది. శీకరశీతలాః=తుంపరలచే చల్లగానున్నవియు, రత్న...చ్ఛిదః - రతి అస్త=మరుకేళి కడపటఁగలిగెడు, ఖేద=శ్రమమును, 'శ్రమఃఖేదోఽధరత్యాదేర్జ్ఞాతః స్వేదాది భూమికృత్' అని ఖేదలక్షణము, ఛిదః=త్రుంచునవియును - సురతంపుకడపటఁగలుగుబడలికను బాపునట్టివి యనుట, ఆగు, మరుతశ్చ=వాయువులును, జాతాః=పుట్టినవి - వీచుచున్నవనుట, కాఽబట్టి, ధన్యానాం=పుణ్యాత్ములకు, ప్రియాసగ్ధమే సతి=కాంతతోడి సంభోగము ఉండఁగా, దుర్దినం=దుష్టదినమైనను-మబ్బుక్రమ్మిన దినమైనను అనియుఁగ్రాహ్యము, 'మేఘచ్ఛన్నేఽపి దుర్దినమ్' అని యమరుఁడు, సుదినతాం=మంచిదినమగుటను, యాతి=పొందుచున్నది - మంచి యుప్పుగలు వాలుంగన్నలయొప్పులాండ్రు మొదలైన భాగ్యవిశేషములుగల పుణ్యాత్ములకుఁ మబ్బుక్రమ్మి పసమాలినదినములుకూడ మిక్కిలి సుఖిఫలములై మంచిదినములవలెనే యుండును. పుణ్యహీనులతో యట్లుగాదని భావము. ఇచట 'దుర్దినమపి సుదినతాం యాతి'అనుచో స్ఫురించు విరోధము క్రిందఁ జెప్పఁబడిన సమాధానములచే నాభాషితమయ్యెంగాన విరోధాభాస మలంకారము.

ఉ. కేరుచు మేడనుండి వెలికిం జన శక్యము గాకయుండె నా

సారముచేత శీతమున రజవ్వనికాగిలి గల్లె శీకరా

దారసమీరణంబు సురరీతశ్రమవారణ మయ్యె దుర్దినం

బారయ నయ్యెడన్ సుదిన ర మయ్యె గృతార్థుల కంగనారతిన్. 95

తా. మబ్బుక్రమ్మిన కొఱగానిదినము జనులను పడఁగండ్లువరిసి యిండ్లు వెడలనీయక యును, జలిపుట్టించి మిక్కిలి పడఁకునట్లును, తుంపరలతోఁగూడిన వాయువులను జీల్లుమని పీఠజేసి గానిపడునట్లును జేయుచున్నది. ఇట్లది సామాన్యముగా నందఱికి బాధకరమగుటచేఁ జెడుదినమయ్యు ప్రియాసంగమభాగ్యముగల పుణ్యాత్ముల కది యాపడఁగండ్లు మున్నగు వానిచే సుఖమునే కలిగించి తాను సుదినమే యగుచున్నది. ఎట్లైన పడఁగండ్లు, పరిసి వారిని బయటపొనీయక మేలి యుప్పురిలయందే యిందువదనలతో సుఖముగావించి యుండునట్లు చేయును. చలి వారిప్రియుర్రాండ్రకు పడఁకుఁబుట్టించి వారినిబిగియఁ గాఁగి లింపఁజేయుటచే విగికాగిలింతల సొంపును గలిగించుచున్నది. తుంపరతోఁగూడిన చలి గాలి, మరుకేళియం దలసి సొలసియున్నవారి యలఁతయెల్ల దీర్చుచున్నది. ఔరా! దుర్దినమైనను బుణ్యాత్ములకు సుదినమే యగుంగా!.

అవ. ఒకశ్లోకముచే శరదృతువును వర్ణించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ అర్థం శుక్లా నిశాయాః సరభససురతాయాసన్నశ్లభాః

ప్రహృతాశ్చాత్మజ్ఞా మధుమదనిరతో హర్ష్యప్తేః శివితేః

సమ్భాగక్లాంతకాంతాశ్శిథిలభుజలతావర్జితం కర్కరీతో

జ్యోత్స్నాభిన్నాచ్ఛధారం పిబతి స సలిలం శారదం మన్దపుణ్యః || 96

టీ. నిశాయాః=రాత్రియొక్క, ఆర్థం=సగము, సుప్తా=నిదురించి-రాత్రి తో
లి రెండుజాములు నిద్రచేగడపి యనుట, ('ఆర్థం నిశ్వానిశాయాః' అనుచో రాత్రి సగము
నెట్లోకడపి యని యర్థము), సరభస...భాజ్ఞః- సరభస=ఉరవడితోఁ గూడిన, సుర
త=రతిచేతఁ గలిగిన, ఆయాస=శ్రమచేత, సన్న=వాడి, శ్లథ=క్రిందిన-ఓగివీడి సోలిన
యనుట, అజ్ఞః=అవయవములు గలవాఁడును. 'మధ్యం స క్త ముదాహృతం శరదీయ ప్రత్యూ
షకాలే హిమమ్' అను భోజనవిషయముపై శతత్యాలమం వర్ణరాత్రుసరతమే భోగ్యము
గాన నష్టమ శరతికేసలిల ములసియున్నవాఁ డనుట, కావుననే, ప్రోమ్భాత...తృప్త్యః-
ప్ర+ఊమ్భాత = మిక్కిలియుం బుట్టిరిదియు, కావుననే, అసహ్య=సహింపరానిదియు
నైన, తృప్త్యః=దప్పిగలవాఁడును, మధు...నిరతః- మధు=సంభోగమునకు ముందు త్రా
గిన మద్యముచేతనైన, మద=మత్తుచేత, నిరతః=పరవశుఁడును, మదమనఁగా 'మదిరాది
కృతోమేహో హర్షవృత్తికరో మదః' అని మద్యపానముచేత గలిగినమేహము (తెలివి
తప్పుట), ఇట్టివాఁడై, వివిక్త=ఏకాంతమైన, పార్శ్వస్థుః=పక్కనమీఁది భాగమున,
కర్కరీతః=కర్కరీవలననుండి - గిండివంటి మట్టిపాత్రముననుండి, సమ్భాగ...వర్జితం-
సమ్భాగ=రతిచేత, క్లాంత=వాడిన-అలసిన, కాంతా = తనప్రియురాలియొక్క, శ్శిల=
సోలునట్టి, భుజలతా=తీగవంటి బుజముచేత, అవర్జితం=ధారగాఁ బోయఁ జదివెదియు,
శారదం=శరత్కాలమును సంబంధించినట్టిదియు, నైన, సలిలం=జలమును - హంసోద

* దీనిచే నాయకుఁడు కామతంత్రవశబుండనియు నాయిక మూఁడజ్ఞామున రతి
గోరునదగుటచే శంఖినియనియుఁ దెలియునది. 'రమయతిచ తృతీయే శజ్ఞినీ మార్ద్రాభా
వాం, గమయతి రమణీయాం పద్మినీం తుర్యయామే' అనియు 'వసుమితవసుధ్యే కూచి
మారస్తృతీయే తిమిరనిబిడయామే శజ్ఞినీం సంలక్ష్మే' అనియు శంఖినీలక్షణము తెలి
యునది.

† ద్రవ్య రత్నమాలయందు 'అహితప్ర మహిమాంతురత్తిభిః, కీత మమ్ము శశిర
త్తిభిర్నితా వివమేవ తదహర్నిశంధిత, తచ్చ హంసజలనామకం స్తృతమ్' పగలు మార్య
కిరణములచేఁ గ్రాగి రాత్రి చంద్రకిరణములచేఁ జల్లనై యిట్లే రేయుంబలు నుండుజల
ము హంసజలమనఁబడును' అని హంసజలలక్షణము చెప్పబడియె. దీనినిద్రాగుటచేఁగలు
గు గుణములు 'ప్రసాదకం త్రిదోషఘ్నం హృద్యం లఘుచశీతలమ్! పృషం మనోహరం
స్వాదు విషఘ్నం కాంతికృత్వరమ్' అని యందె చెప్పబడినవి. మఱియొకచో శరత్కా
లమందు దీనిని ద్రాగునియమము 'కర్పూరాగరుజం సితాద్యభిరన్వర్ణంసోదకంఞ్జితం!
పాథ శ్చాతిమనోహరం శశిరతో ముగ్ధాన్తసాలిజ్జనమ్' అని చెప్పబడియున్నది.

కముననుట, జ్యోత్స్నా... ధారం- జ్యోత్స్నా=వెన్నెలచేత, భిన్న=కూడినట్టియు, కా
వుననే, అచ్చ=తెల్లవైచట్టియు, ధారం యథాతథా=ధారకలుగునట్లుగా, మన్దపుణ్యః=
భాగ్యహీనుఁడు, నమీయతి=తావఁడు- భాగ్యవంతుఁడే త్రాగుననుట. శరత్తున నెఁడు
నడిచేయని రతినలమి యలసి బలుపప్పిగొని యిట్టికామిని పోసినజలమును ద్రాగునో వాఁడే
ధన్యఁడని భావము.

చ. ప్రియముగ కేసగంబు నిదురెంచి నితాంతరతాంతవిహ్వలుం
డయి దగఁ జెంది యానవమరదాలనుఁడై రతిభిన్న కామినీ
శయమునఁ గర్కశగతితరచంద్రవిభాచ్ఛశరజ్జలంబు లా
రయఁ గృతపుష్ప్యుఁ డిం వెనఁగఁ ర ద్రాగు రహస్థితసాధనీమలన్. 96

తా. ఎఁడు రాతరి తొలిరెండుజాములు నిదురించి పిదప నురవడిగా మరుకేళి న
లిపి యలసిపోలసి మిక్కిలియుఁ దప్పిగొన్నవాఁడై, మను ద్రాగియున్న భద్యంపుమత్తు
నఁ దడఁబడుచు, నొంటిగా నుప్పరిగమిఁదనుండి, రతియందు నలంగిన తనచెలువ చేతులు
సోల గిండిని పంచి నీరుపోయఁగా, నచ్చంపుఁడెలి వెన్నెలతోఁగూడి తెల్లగాఁ బడుచున్న
యాదారను ద్రాగఁడో వాఁడు భాగ్యహీనుఁడే యగును.

అవ. ఇపుడు రెండుశ్లోకములచే హేమ స్తమునువర్ణించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ హేమస్తే దధిమగ్ధసర్పిరశనా మాజ్ఞాప్తవాసోభృతః
కాశీరద్రవసాన్ద్రనిగ్ధవపుషః ఖన్నా విచిత్రై రతైః ।
వృత్తోరుస్తనకామినీజనకృతాశ్లేషా గృహాభ్యస్తరే
తామ్బూలీదళపూగపూరితముఖా ధన్యాః సుఖం శేరతే॥ 97

టీ. హేమస్తే=మంచుకాటునందు, దధి...రశనాః- దధి దుగ్ధ సర్పిః=పెరుగ
పాలు నేయి అనునవి, అశనాః=ఆహారముగాఁ గలవారును, పాలును నేయియు చలువన
బోగొట్టునుగాన వానిని నేవించుటదగునుగాని చలువపెచ్చించు పెరుగ నుపయోగి
చుట యీబుటువునఁ దగునాయన్నచో నాయుష్కాముఁడైనవాఁడు హేమంతమునను
బెరుగ నేవించనచ్చునని భోజరాజు చారుచర్యయందు బుటుప్రస్తావమునఁగ్రహించ దధి సి
పేవ్యం గ్రీష్మకాలే వసస్తే, శరదీయ పరివర్జ్యం వాఙ్మతాదీర్ఘమాయః|యది ఖలు పరివాఙ్మ
నేవ్యతాం సర్వకాలం, సహగుడ మధుపాత్రే శర్కరా మధ్యయామైః|అనిచెప్పియున్నాఁ
డుగాన దోషము లేదని తెలియునది; మాజ్ఞా...భృతః-మాజ్ఞాప్త=మంజిడి వన్నెగల, వా
సః = వలువలును, భృతః = తొల్పువారును - మిక్కిలి యెలుపువన్నెవలువలు గట్టు
వారనుట, 'నిర్వాతం భవనం సుర క్తవనం వహ్నేః పరంసేవనమ్' అని మంచియెఱ్ఱనివ
లువ వసంతమునఁ గట్టఁదగినదిగాఁ జెప్పఁబడియు నిట మతాంతరముంబట్టి హేమంతమునం

దును గట్టంచగినదిగాఁ జెప్పఁబడెనని తెలియునది, కాశ్చి...వపుమః-కేశ్చిరద్రవఃకుం
కుమపంకముచే, సాన్ద్రీ = దట్టముగా, దిగ్ధ = పూయఁబడిన, వపుమః = దేహములుగలవా
రును, విచిత్రైః = బాహ్యములని ఆభ్యంతరములని నానావిధములైన, రత్నైః = సురతముల
చేత, భిన్నాః = అలసియున్న వాడును, పృత్తో...శ్లేషాః-వృత్తఃపట్రువలును, ఉరుఃగో
ష్పలునునైన, స్తవః = చన్నులుగల, కామినీజనః = స్త్రీసమూహముచేత, కృతః = చేయఁబడిన, ఆ
శ్లేషాః = కొఁగిలింతలుగలవారును - ఇదియే శస్త్రార్థగురు కమ్మ మైరతికృతం పానంతటా
కన్ధితంశితంనైవవిదీర్యతే ప్రయతమై రాలీజనం కమ్బులమ్' అని చెప్పఁబడియున్నది. తా
మ్బూలీ...ముఖాః - తామ్బూలీవళ = తములపాకలచేతను, పూగ = పోకలచేతను, పూరి
తః = నిండిపఁబడిన, ముఖాః = నోట్లుగలవారును - బాగాలు నమలుచుండువారనుట, ఇట్టి
వారైన, ధన్యాః = భాగ్యవంతులు, గృహ ఆభ్యస్తకే = యింటిలోపల, సుఖం యథా
తథా = సుఖముగా, శేరతే = నిదురింతురు. తాంబూలము మనస్సునకు సాంపుఁబుట్టించుట
మొదలైన బహుగుణములు కలిగించుటచే దానిని నమలుట యిటు చెప్పఁబడినది - ఇది
చారుచర్యయందు - 'మనసోహర్షణం శ్రేష్ఠం రతినం మదకారణమ్' ముఖరోగ హరం
హృద్యం దీపనం పస్తీర్హనమ్ | ముఖశుద్ధి కృమిహరం తామ్బూలం శ్రీకరంపరమ్' అని
చెప్పఁబడియున్నది.

చ. స్మృతదధిదుగ్ధభోజన మొగిక్ భుజియించి సురంగవ స్త్రముల్
హితముగఁ దాల్చి కుంకుమము ఓ హెచ్చుగ మేన నలంది ధన్యు ల
దృఢతరతిఖన్నులై విజేము ఓ పుక్కిట నుంచి పృథు స్తనాంగనా
కృతపరిరంభులై కడు రక్షింతురు మేడలలోన నీతునన్. 97

తా. హేమంతమునందుఁ దానికనుగుణమైన యుపచారముగా వీర్యవృద్ధికరమై
నదిగానఁ దొలుత నెయ్యి పాలు పెరుఁగుతోఁగూడిన మృష్టాన్నమునుగడిచి, పిదప మెయి
నిండ కుంకుమపూవు కస్తురి మొదలగువానతో మెదిచినకలపం బలందుకొని, పలువిధము
లైన సురతక్రీడలు సలిపి యలసిసాలసి, గడ్డిగుబ్బలాండ్ర టిగి కొఁగిలింతలం జొక్కి యెప్పు
డు బాగాలునమలుచు నుండు సుకృతాత్ములు సుఖముగా గాలిలేని యింటిలోపలిభాగము
నందు నిదురింతురు.

శ్లో॥ ప్రోద్యత్యైశాప్రియఙ్గుమ్యతిభృతి వికసత్కున్దమాద్యద్విరేఖే
కాలే ప్రాలేయవాతప్రచలవిలసితోదారమన్దారదామ్ని ।
యేషాం నో కణలగ్నా క్షణమపి తుహినక్షోదదత్తౌ నృగాక్షీ
తేషా మాయామయామా యమసదనసమా యామినీ యాతి యా
[నామ్]

టీ. ప్రాప్త... భృతి-ప్రోద్యత్ = పాడనూపుచున్న, ప్రాథ = ప్రవృద్ధయైన-
చక్కగాఁ జెరుగుచున్న, ప్రేయజ్ఞు = ప్రేంకణపుఁ జెట్లయొక్క, ద్యుతి = కాంతిని-అ
వియొందునట్లచేఁ గలుగఁగోఁభను, భృతి = తాల్చినదియు, విక... రేఫే- వికసత్ = వికసిం
చుచున్న, కుంద = మొల్లలచేత, మాద్యత్ = మత్తిలుచున్న, ద్విరేఫే = తు మ్మెదలుగలదియు,
ప్రాలేయ... దామ్ని - ప్రాలేయవారే = మంచుగాలిచేత, ప్రచల = కదలునదియు, కాపు
ననే, వికసిత = విరిసినవియు, ఉదార = రమ్యము లైనవియు, నగు, మద్దారదామ్ని = మందా
రపుఁ బూదండలుగలవియు, (‘విలసితోదార మద్దారదామ్ని’ అనుపాతమున, మంచుగా
లిచే చలించునవియు, కాపుననే, విలసిత = ప్రకాశించుచున్నవియు, ఉదార = రమ్యములై
నవియునగు, మద్దారదామ్ని = వేపచెట్లకు స్థానమైనది-లేక సంతానకవృక్షములకుఁ బట్టు
అయినదని యర్థము. ‘పాణిభద్రో నమ్మతరు ర్నదారః పారిజాతకః’ అని యమరుఁడు),
ఇట్లువంటిదైన, కాలే = హేమంతసమయమునందు, యేషాం యూనాం = ఏవయ్యసుకాం
ద్రవ, తుహీన... దత్త - తుహీన = మంచును, త్తోద = నివారించుటయందు, దత్త = సమ
ర్థురాలైన (‘తుహీన త్తోదరత్త’ అనుపాతమున, తుహీన = మంచుయొక్క, త్తోద = పాడి
నుండి-తుంపరమండియనుట, రత్త = రక్షించునదని యర్థము)-గుబ్బచన్నులు వెచ్చగానుం
డునుగాన వానిఁ గొఁగించుటచే మంచుతుంపరలవలని చలని బోఁగొట్టఁజాలినదనుట,
మృగాక్షీ = (లేడివంటి కన్నులుగల) స్త్రీ, క్షణమపి = అల్పకాలమైనను, కణ్ణలగ్నా = మెడ
యందుఁ దగులుపడినది- మెడయం దాలింగనము చేయఁబడినది-లేక, తమ మెడ నాలిం
గనము చేసినది, నో = కాదో, తేషాం = వారికి-అవయ్యసుకాంద్రవ, ఆయామ యామా స
తీ - ఆయామ = నిడివిచే విశిష్టములైన-నిడువలైన యనుట, యామా సతీ = జాములు గల
దియగుచు - విరహవేదనచే జాములు మిక్కిలి గడపరాంతదీర్ఘములుగాఁ దోచుచు
న్నట్టి యని భావము, యామినీ = రాత్రి, యమనవసనమా = యమలోకములో సాటియైన
దై - మిక్కిలియు దుఃఖిభావము మెయనుట, యాతి = జరుగుచున్నది- హేమంతపు రాత్రు
లయందు ప్రియాంగ నాలింగనములేక విరహవేదన సహించుట అతికష్టముగా నుండును
గాన నవి మిక్కిలి దుఃఖిభావము లగుననిభావము. ‘ప్రోద్యత్ ప్రాథప్రేయజ్ఞు’ ఇత్యా
దులందు అనుప్రాసము. ‘యమనవసనమా’ అనుచో ఉపమ - ఈతబ్దార్థాలంకారములు
రెంటికి సంస్పృష్టి.

సగ్ధర || ప్రోద్యత్ప్రాథప్రేయంగుస్ఫుటరుచియుతమై, ర్పుల్లమల్లిమతల్లి
మాద్యత్సారంగమై హైమనవవనచల ర్నన్దజమందారభూజా
తద్యోతం బైన హేమంతమున విరహసంతపు లోవారి కెల్ల
సద్యామాయామరాత్మల్ ర చనువిషయమరీసానసాదృశ్యమూర్తిన్ ||

తా. దప్పుముగాఁ జెరుగుచున్న ప్రేంకణపుఁజెట్లకాంతిం దళుకొత్తుచు, బూ
చుచున్న మొల్లలచే మత్తిలి చెలరేగుచున్న మొకరితు మ్మెదలచే నిమ్మనూపుచు, మంచు

గాలిసోఁకుటచే తేవలు ప్రిదిలి విరియుచున్న మందారంపుఁ బూజేండల మెండుకొ
నుచును, మంచుకాటుఁగా, పెచ్చులుగులుకు గుబ్బుచున్నల వెచ్చందనముచే మంచు
తుంపరలవలని చలిని మానుపుచుఁ గలువకంటి యెఱిమెడఁ గొంగిలియకొనఁగో యావ
యసుకాండ్రకు రాలిరి విరహవేదనచే మిక్కిలి నడువయై కడఁవరాక కడఁచిన దగును.

అవ. రెండుశ్లోకములచే శిశిరఋతువును వర్ణించుచు నిగమించు
చున్నాఁడు.

శ్లో॥ చువ్వునో గణ్ణభిత్తీ రలకవతిముఖే సీత్యతా న్యాదధానాః

వక్షః సూత్యశ్చ కేషు స్తనభరపులతోద్భేద మాపాదయన్తః ।

ఊరూ నాకమ్పయన్తః పృథుజఘనతటా త్స్రంసయన్తోఽంశుకాని

వ్యక్తం కాన్తాదనానాం విటచరితభృతః శైశిరా వాన్తివాతాః ॥ 99

టీ. ఇట చలిగాడ్పులను విటకాండ్రతోఁ బోల్పుచున్నాఁడు. - కాన్తా జనా
నాం = స్త్రీ సమామామలయొక్క, గణ్ణభిత్తీః = చెక్కిలిగోడలయందు - గచ్చు గోడలవలె
విద్యమగా నున్న చెక్కిలయందు - కపోలస్థలగులం దనుట, చువ్వున్తః = ముద్దిడుచును - సోఁ
కుచునని వాతపరము, 'స్తనసయః కపోలా శ్చమ్బవస్థానమాహుః' చువ్వులు కన్నులుచెక్కి
కులును ముద్దిడుచోటులని రతిరహస్యము, కాన్తాన్తియే, అలకవతి = అలకలుగల - గొంగిలి
మటవలన నలకలు గ్రమ్మినట్టి యనుట, ముఖే = మొగమందు, సీత్యతాన = సీత్యారముల
కు - 'సీత్' అని యనుకరణశబ్దము, ఆపధానాః = చేయుచును - పుట్టించుచు ననుట - చలి
చేతనని వాతపరముగాను మోవిసొక్కుటచేతనని విటపరముగాను గ్రాహ్యము, వక్షఃసు =
తొమ్ములు, ఉత్ + కంచుకేషు సత్కుఅపి = చక్కఁగా ముడివేయఁబడిన అవికలు గలవియ
య్యు - లేక, తీసివేయఁబడిన అవికలుగలవి యగుచుండఁగా ననియు నర్థము, స్తన... ద్భే
దం - స్తనభర = బలితంపుఁ జున్నలయందు, పులక = గగురు పాడుపుయొక్క, ఉద్భేదం =
పొటమరించుటను, ఆపాదయన్తః = కలుగఁ జేయుచున్నవియును - చలిచేతనని వాతపక్ష
ము - చేతఁ బుడుకుటచే నని విటపక్షము - ఇందు రోమాంచ మనుసాత్త్వికభావము చెప్పఁ
బడినది, ఊరూ = తోడలను, అకమ్పయన్తః = కదల్చుచుచున్నవియును, రతికొఱకుఁబట్టిక
నల్చుచున్నాఁడని విటపరముగాను చలిచే వడఁకించుచున్నదియని వాతపరముగాను గ్రహిం
చునది, పృథుజఘనతటాత్ = విశాలమైన కటియొక్క ప్రదేశమునుండి - విరివియగు మొలనుం
డియునుట, అంశుకాని = చీరలను - పోకముళ్లననుట, స్రంసయన్తః = జారుచున్నవియు,
కాన్తాన్తియే, వ్యక్తం = స్పష్టముగా, విట చరితభృతః = విటకాండ్రపంటినడవడి దాల్చినట్టి
శైశిరాః = శిశిరఋతువునఁబుట్టిన, వాతాః = గాడ్పులు, వాన్తి = వీచుచున్నవి, 'అలకచు
బుకగణ్ణం నానికాగ్రంచ చుమ్మన్', పునరుపహితసీత్యం తాలుజిహ్వంచ భూయః । భరిత

లిఖితనాభీమూలపక్షోరుహోరు, శ్లథయితధృతధైర్యః శ్లాథయి త్యాథనీపీమ్' అని రతి రహస్యప్రోక్తములైన గండాదిచుంబనముఖసీతాగ్రములు మొదలైనవిటలక్షణములు గలిగి యుండుటచే వాతములు విటచరితభృతము లనబడినవి. చలిదైమైరలు చెలువల చెక్కుల పైఁజోకి చలిచే వారి నుస్సురని సీతాగ్రముచేయించుచు, తొమ్ములందలి గుత్తంపుఱవికలుండియు గుబ్బచన్నులందు చలిచే గగురుపుట్టించుచు దానిచేత నేతొడల వడంక జేయుచు నావడఁకుచే మొలయందలి వలువ నడల్పుచు వీచుననిభాషము. 'విటచరితభృతః' అనుచో ఉపమ. 'వృక్ష్మ' అనుటచే నుత్పేక్షయు వ్యంజితమై యాయుపమ కంగమగుచున్నది; కాన రెంటికి సంకరము.

ఉ. చెక్కులు ముద్దుగొంచు ముఖసీమను సీత్యతులఁ ఘటించుచుం
జక్కునిచన్దనం బులకరీజాలములఁ మొలపించుచుం గటిం
జెక్కినచేలముం దొలగఁగ జేయుచు శైశిరమారుతంబు లిం
వెక్కగఁ గాంత లందు విటరీకృత్యముఁ బూని చరించు నత్తఱిన్ . 99

తా. శిశిరముతువునందలి చలిగాడ్పులు విటకానివలెఁ జెలువనిద్దంపుఁజెక్కిఁ
కుల ముద్దుగొనుచు, నుస్సురని సీతాగ్రముచేయించుచు, గుత్తంపుఱవికలు దాల్చియు
న్నను విగిగుబ్బలయందు గగురుపుట్టించుచు, దొడలనాడించుచు, మొలనుండి వలువజార్చు
చు వీచుచున్నది.

శ్లో॥ కేశా నాకులయఁ దృశో ముకుళయఁ వాసో బలా దాక్షివ
న్నాతన్వన్మలకోద్గమం ప్రకటయ న్నజ్జేషు కమ్పం శన్తైః ।
వారం వార ముదారసీత్యతకృతో దస్తచ్చదాఁ వీడయఁ
ప్రాయః శైశిర ఏవ సమ్ప్రతి మరుత్కాంతాసు కాంతాయతే ॥ 100

టీ. ఈశ్లోకమున శిశిరర్తువునందలి చలిగాలి నొక చెలువునితోఁ బోల్చియుభయులకు
నన్వయించునట్లు విశేషణముల నిబంధించినాఁడు. 'కేశా' = వెండ్రుకలును, ఆకులయఁ =
చెల్ల చెదరుగాఁ జేయుచు - పడిగా వీచుటచేత నని గాలిపరముగాను నురవడిగా రతినలు
పుటచేత నని కాంతునిపరముగాను గ్రాహ్యము, దృశః = కన్నులను, ముకుళయఁ = మొగు
డ్చుచు - విట్టుగాసోఁకుటచేత నని గాలిపక్షము, సుఖపారవశ్యముచేతనని కాంతునిపక్షము,
వాసః = కట్టినవలువను, బలాత్ = బలవంతముగా, ఆక్షిపఁ = ఈడ్చివైచుచు - ఒకట వీచు
పడిచేతననియు మఱియొకట రమించుకోరికచేత ననియుఁ దెలియునది, పులకఁ ఉద్గ
మం = గగురుపొడుచుటను, ఆతన్వఁ = కలిగించుచు - ఒకట చల్లగానుడియుటచేత ననియు,
నింకొకట శృంగారరసముపృతిల్లుటచేత ననియు గ్రాహ్యము, అజ్జేషు = అవయవములందు,
శన్తైః = మెల్లగా, కంపం = వడఁకును, ('ఆవేగకమ్పం' అనుచో ఉచ్చైగమువలన వడఁకునని

యర్థము), ప్రకటయి = బయలుపడుచును - తెలుపుచుననుట - ఈ రెండువిధములందును
 రోమాంశకంపము లనుసాత్త్వికములు చెప్పబడినవి, ఉదారసీత్యైతకృతః = మనోహర
 ములైన సీత్యైతకృతములను జేయునట్టి, దస్తచ్ఛదా = పెదవులను - క్రిందిపెదవులననుట,
 వారంవారం = మాచిమాటికి, వీడయి = గానీ పఱచుచు - ఒక్కట మిక్కుటంపుచరిచేత
 ననియు మఱొక్కట మోవి నొక్కుటచేతననియు నూహ్యము, ఏషః = ఈ, కైశిరః = శిశిర
 ర్తుసంబంధియైన, మరుత్ = గాలి - చలిగాలియనుట, సమ్ప్రతి = ఇప్పుడు - ఈశిశిరఋతువునంద
 నుట, ప్రాయః = తఱచుగా, కాంతాసు = స్త్రీలయందు - స్త్రీలవిషయమునందనుట, కాంతా
 యతే = కాంతునివలె నాచరించుచున్నది. వరులుగలంచుట, కన్నులు మొగిడించుట,
 పలువను వీడ్చుట మొదలగు కాంతునికృత్యము లుండుటచే కాంతుని వలె నగునని యర్థ
 ము. కురులను చెల్లచెదరుగావించుచు, బిట్టగా సోచుటచే వారికన్నులు మూసికొనఁజేయు
 చును, పడిగా వీచివారి మొలపలుప నూడ్చుచు, చల్లఁగాఁదాఁచుటచే గగురుపొడవఁజే
 యుచు, మిక్కుటంపుచరిచే నొడలెల్ల పడఁకునట్లుచేయుచు పెదవులయందు మస్సురని
 సీత్యైతకృతము బుట్టించుచును వీచునని భావము. ఇటలంకారముపమ, 'ప్రాయః'
 అనుటచే నుత్పేక్షయు వ్యంజితమై యంగమగునగాన, రెంటికిని సంకరము.

ఉ. వేనలిక్రొన్ననల్ చెదర శీవిష్ణుచు గన్నుల మూయుఁ జేయుచుం
 బూనిన సీత్యైతకృత నెఱపురమోవుల నొక్కుచు నీవు లూడ్చుచున్
 జూనుగ మేనులం బులకరజాలములన్ వెలయించుచున్ బర
 స్త్రీనికరంబునందుఁ బరిరీతిఁ జరించు సమీరు డత్తజీన్. 100

తా. శిశిరర్తువునందలి యీచలిగాలి చెలువల కురులఁ గలంచుచు, కన్నులు మూయు
 చుచు, బలిమి మొలపలుప జూర్చుచు, గగురు పుట్టించుచు, మేనియందెల్ల నల్లల్ల పడఁకు
 గలిగించుచు, మాటికి మస్సురని కెత్తావి సీత్యైతకృతము నొనరించునట్లు చేసి గానీ పఱచుచు,
 వారియెడ నొకచెలుపునివలె మెలంగుచున్నది.

ఇది శృంగారశతకమున ఋతువర్ణన మన్నది పంచమవింశతి.

చ. ఉపనిషదర్థవేద్య దురీతోగ్రభవామయవైద్య వానరా
 ధివశశివహ్నినేత్ర సముదీర్ణపవిత్రచరిత్ర సత్కృపా

* 'కథాభిః కమనీయాభిః కామ్యైరోఽగ్రైశ్చనర్వదా! ఉపచారైశ్చ రమయే ద్యుః
 సకాంతే ఇతీర్యతే' ఇంద్రునికథలచేతను నిచ్చకు పచ్చిన భోగములచేతను దగినయూపచా
 రములచేతను నెవ్వఁడెప్పుడును రమింపఁజేయునో వాఁడు కాంతుఁడనబడును.

న్నపితనమస్తలోక కరకసంగతదివ్యపినాక భీకర
ద్విపసురవైరిభంజన సుగ్రీబజనరంజన నిర్గతాంజనా.

ఉత్సాహ. తారకానురాజినక క దక్షయాగభంజనా
తారకాచలేంద్రవాస క దానక్షల్పభూరుహ
తారకాధినాయకావతంస భవపయోధినం
తారకాభిధాన యాతురధానవైరిసన్నతా.

క. దండధరచండవికమ

దండనపాండిత్యమండితప్రబలభుజా

దండ సుపర్వాలయకో

దండ యఖండప్రమోదతాండవలోలా.

శృంగారశతకము - అధికశ్లోకములు.

అవ. ఈసంసారమునఁ బరోపకారమునకు మించిన పుణ్యమును
కలువకంటికి మించినసొంపును లే దనుచున్నాఁడు.

* శ్లో॥ భవంతో వేదాంతప్రణిహితధియా మాప్తగురౌ
విచిత్రాలాపానాం వయమపి కవీనా మనుచరాః ।
తథా ప్రేత ద్భ్రామో నహి పరహితా త్పుణ్య మధికం
స చాస్మిన్సంసారే కువలయదృశో రమ్య మపరమ్ ॥

టీ. భవంతః=మీరు, వేదాంతప్రణిహిత ధియాం=వేదాంతమునందు ఉంపబడిన
బుద్ధిగలవారలకు - వేదాంతవేత్తల కనుట, ఆప్తగురవః=ఆపులును ఆచార్యులును, అగుదు
రని శేషము-మీరు వేదాంతవేత్తలకును వేత్తలనిభావము. వయమపి=మేమును, విచిత్ర
ఆలాపానాం=(రసాలంకారాది వైచిత్ర్యచే) విచిత్రములైన భాషణములుగల, కవీనాం=
కవులకు, అనుచరాః=అనువర్తించువారము, మిగుల గొప్పయగు బ్రహ్మవిచారము నేయు వేత్త
లకును మీరు గురువులు, సామాన్యములై చదురుపలుకు లాడుకవులకు మేము శిష్యులము.
మనానీయు లైనట్టివారికిని గురువులైన మీకంటెను, సామాన్యులకును శిష్యులమైన మేమెం
తయో తక్కువవార మనిభావము, తథాపి=అయినను - వస్తుతత్త్వ మెఱుంగుటయందు
జ్ఞానసంపన్నులైన మీకంటెను మేమెంతయో తక్కువజ్ఞానముకలవార మైయున్నను

* ఈశ్లోకము పూర్వార్థమునందుమాత్రము భిన్నమై—పుట యందుఁ జూపఁబడి.

అనుట, (ఈరెండు విషయములనుమాత్రము సత్యములైనవని మేముధీరముగానొక్కి చెప్పఁ గల మనుచున్నాఁడు. అవియేవనఁగా,) అన్తి సంతారే=ఈ సంతారమునందు, పరహితాత్=పరోపకారమునకంటె, అధికం=హెచ్చైన, పుణ్యం=పుణ్యము, నహి=లేదు. కవలయదృశం=కలువకంటికంటెను, ఆపరం=వేరైన, రమ్యంచ=ఇంద్రులమృదువును, న=లేదు, అని, ఏతత్=దీనిని-ఈరెంటిని, బ్రూమః=చెప్పిదుము. పరోపకారమునకు మించినపుణ్యము లేదు, కలువకంటికీ మించినయింపు లేదు, అని మే మెంతయల్పజ్ఞానులమైనను మిముబోటి జ్ఞానసంపన్ను లొప్పుకొనకపోయినను వృథాగా సత్యముని చాటి చెప్పఁగలమని భాము.

శ్లా. చింతింపన్ నిగమాంతతత్పరులకుం శ జెన్నగురుల్ మీరు మే
మంతేవాసులమే కవీశ్వరుల క శిల్లయ్యుం డెగం బల్కుఁగాఁ
బంతం బ్భూనితి మా పరోపకృతికన్ శ బాగై న పుణ్యంబునం
గాంతారత్నము మించుసొంపు నెదియుం శ గాఢీమహాసంస్కృతిన్.

తా. మీరువేదాంతవిదులకును గురువులు గార మిక్కిలిజ్ఞానసంపన్నులైనను, మేమింపుగామాటలాడు కవిమాత్రులకును శిష్యులమే గాన నల్పజ్ఞానులమైనను సంతారమునందుల పరోపకారముకంటె మించినపుణ్యము లేదు; కలువకంటికంటె మించినసఖ్యము లేదు అను నీరెండుమాత్రము సంతారమారులగు మీరు కల్లలన్నను మేము సత్యములేయని సాహసించి చెప్పఁగలము.

అవ. తరుణి బిగికాగిలింతలో రాత్రి పరుండి నిదురించువాఁడే ధన్యు డనుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ మత్తేభకుమ్మపరిణాహిని కుఙ్కుమాద్రే
కాన్తాపయోధరతతే రతిభేదభిన్నః |
వత్సో నిధాయ భుజపఞ్జరమధ్యవర్తి
ధన్యః క్షపాం క్షపయతి క్షణలబ్ధనిద్రః ||

టీ. (యః=ఎవఁడు,) రతిభేదభిన్నః సన్=రతీసలుపుటవలని శ్రమచే బడలినవాఁడై, మత్తే...హిని=మత్త+ఇభ=మదపు లేనుఁగుయొక్క, కుంభ=కుంభస్థలమువలె, పరిణాహిని=విటివిగలదియు, కుఙ్కుమ+ఆద్రే=కుంకుముచేతఁ దడిసినదియు-కుంకుము వూతగలదియును, అగు, కాన్తాపయోధరతతే=ప్రియురాలియొక్క చెన్నుపట్టునందు, వత్సః=త్తోయ్యను, నిధాయ=ఉంచి, భుజ...వర్తి=భుజపఞ్జర=ప్రియురాలి బుజము లనెడిపంజరముయొక్క, మధ్యః=నడుమ, వర్తి=వర్తించువాఁడై-పంజరంబునం దగొలువడిన శుకా

దులెట్లు యిటునటుఁ బోవక యందే తిరముగానుండునో యట్లై ప్రియురాలు బుజములచే బిగ్గఁగొలించుకొనఁగా నాకొంగిటిలోఁదగిలి యిటునటుఁబోవక తిరముగా నుండువాడై యనుట, కావుననే, త్తణలబ్ధనిద్రః=త్తణమాత్రములతో పొందఁబడిన నిద్రగలవాడై, త్త పాం=రాత్రిని, త్తపయతి=కడపునో, (సం=వాడు) ధన్యః=ధన్యుఁడు. ఈసంసారమునందు గబ్బిగుబ్బలాడి బిగి కొంగిటిలోఁ బరుండి నిదురించుటయే పరమసుఖావహ మనిభావము. అలంకారము ఉపమ.

తే. కుంకుమార్ద్రంబు జితకుంభీరకుంభ మైన
కాంతకుచకుంభమున రతిశ్రృంగాంతుఁ డగుచు
లీల నెడఁ గ్రుమ్మి బిగికొంగిలింతఁ జిక్కి
హాయిగాఁ గూర్చుచును బుచ్చురేయి సుకృతి.

తా. మదపుటేనుంగు కుంభమువలె విజివియై, కుంకుముపూతఁడై బొంకమై, ముఱువుచూపు ముద్దరాలి గబ్బిగుబ్బలయందు తొమ్మి గ్రుమ్మి దానిబుజముల బిగికొంగిలింతలోఁ బరుండి హాయిగా నిదురగూర్చుచు రాతిరిని గడపువాడై కడుధన్యుఁడు.

అవ. ప్రియురాలి ముక్కటము త్రియమును జంద్రునిఁగా నుత్పేక్షింపి వర్ణించు చున్నాఁడు.

శ్లో॥ సుధామయోఽపి త్తయరోగశాన్తైః

నాసాగ్రముక్తాఫలకచ్చలేన ।

అనజ్జనజ్జీవనదృష్టశక్తి

ర్ముఖామృతం తే పిబతీవ చన్ద్రః ॥

టీ. (హేనాయికే=ఓనాయికా, అని అధ్యాహార్యము), సుధామయః=అమృతము, యః డైనవాఁడును, కావుననే, అనజ్జ...శక్తిః - అజ్జ=మన్త ఘనిని, సంజీవన=పుట్టించుటయందు, దృష్ట=చూడఁబడిన, శక్తిః=సామర్థ్యము గలవాఁడును-అమృతము బ్రతికించునట్టిదిగాన అమృతమయుఁడైన చంద్రుఁడును శివునిచే మృతుఁ డైనమన్తఘని బ్రతికించువాఁ డగుననుట - చంద్రుఁడు మన్తభోదీపకుఁడుగాన కాము సుద్దీపింపఁ జేయు వాఁడనిభావము, అపి=అయ్యను, చన్ద్రః=చంద్రుఁడు, త్తయరోగశాన్తైః = తనకుఁ గలిగిన త్తయరోగమును అడంచుటకు - కృష్ణపక్షమున త్తయించుట నిచట త్తయరోగముగాఁ జెప్పఁబడినదని సారస్వ్యము గ్రహింపవలయును, నాసాగ్ర...చ్చలేన-నాన ఆగ్ర=ముక్కుకొనయందలి, ముక్తాఫలక=ముక్కట ముత్తెమనెడి, ఫలేన=నెపముచేత-ముక్కెటముత్తెపురూపముఁ దాల్చినవాడై యనుట, తే=నీయొక్క, ముఖ+అమృతం=మెగమునందలి యమృతమును, పిబతి ఇవ=త్రాగుచున్నట్లున్నది, అని తలఁచుచున్నాఁడు.

శేషము. చంద్రుఁడు మన్మథునిఁగూడఁ బుట్టించునట్టి మహిమగల తనయందే యేమృతముచేతను దనక్షయము తీరినందున నీముఖమునందలి యమృతమును ముక్కైఱ ముత్తైపురూపముగావచ్చి ప్రోలుచున్నాడని నాకుఁ బోచుచున్న పనియర్థము. ఆలంకారము, 'పిపిలీ' అనుచో ఉత్పేక్ష 'నానాగ్రముక్తా ఫలకచ్ఛలేన' అనుచోఁ గలయవహ్నతిచే నీయుత్పేక్ష యుత్థాపితమైనది.

తే. అమృతమయుఁ డయ్యుఁ జంద్రుఁ డరంగజీవ
నౌషధం బయ్యుఁ దనమక్షయంబు మాన్య
నలవి గామి ముక్కైఱము త్తీరయంబుపేర
నబల! యానెడినో నీముఖామృతంబు.

తా. చంద్రుఁ డమృతమయుఁడు, కావుననే మన్మథునిఁగూడ మట్టివింపఁజేయుచున్నాఁడు. ఇట్టి మహిమగల యమృతమే తనయొద్దఁగలవాఁడయ్యును నతఁడు తన (కృష్ణపక్ష) క్షయమును గుదుర్చుకొనలేక దానిని నీముఖమునందలి యమృతముచేఁ బోఁగొట్టిటకు నీముత్తైపుముక్తరూపముఁ దాల్చి దానిని ప్రోలుచున్నాఁడేమో యని తలంచెద.

అవ. స్త్రీపురుషులు చిత్తము లొక్కటిగాఁగలసి చేయునంగమమే కామపురుషార్థఫలము గాని చిత్తము వేఱువేఱై యుండగాఁ జేయునంగమము శవసంగమమువలె నిష్ఫలమే యగు ననుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ఏత త్కామఫలం లోకే, యద్వయో రేకచిత్తతా

అన్యచిత్తకృతే కామే, శవయోరివ సజ్జమః ॥

టీ. లోకే=లోకమునందు, ద్వయోః=స్త్రీపురుషు లిరువురయొక్క, ఏకచిత్తతా=ఒక్కమనస్సు గలిగియుండుట-మనసు లొక్కటిగాఁ గలసియుండుట, (ఇతి)యత్=అనునది యేదియో, ఏతత్=ఇదియే, కామఫలం=కామపురుషార్థమునకు ఫలము- కామపురుషార్థమును గైకొన్నందుల కదియే ఫలమనుట, అగునని శేషము. కామే=కామము, అన్యచిత్తకృతే సతి=ఇతరులయందలి మనస్సుతోఁ జేయఁబడినది- పురుషుఁడు మఱొక స్త్రీయందును స్త్రీ మఱొక పురుషునియందును మనస్సునుంచి చేయునట్టిది యగుచుండఁగా, శవయోః=రెండుపీనుఁగులయొక్క, సజ్జమ ఇవ=సంగమమువలె, అగును.

క. మానసము లిరువురొక్కటి

గా నుంచియుఁ గూడు టదియో కామఫలం బొ

డై నతెఱంగునఁ గూడినఁ

బీనుంగులకూడినట్లు శ బెరయుం గాదే.

తా. స్త్రీపురుషు లిరువురు నొండొరులమనంబు లొక్కటిగాఁ గలసి కావించు సంగమముచేతనే కామము సఫలమగునుగాని మనస్సులు మఱొక్కరియొడనుంచి యొండొరులఁ గామించి చేయుసంగమము రెండుపీనుంగులసంగమముతో సాటియగును.

అవ. రాగులయందుఁగాని విరాగులయందుఁగాని శివుఁడొక్కఁడే రాజిలుచున్నాఁడు గాని మఱెవ్వరు నట్లు గానేర రనుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ఏకో రాగిషు రాజతే ప్రియతమాదేహార్థహరీ హరో

నీరాగేష్వపి యో విముక్తలలనాసజ్జో న యస్తా త్వరః ।

దుర్వారస్తరబాణపన్నగవిషజ్వాలావలీఢో జనః

శేషః కామవిడమ్మితోహి విషయాన్ భోక్తుం న మోక్తుం క్షమః

టీ. ప్రియ...హరీ - ప్రియతమా=ప్రియురాలైన పార్వతియొక్క, దేహార్థ=నగముదేహమును, హరీ=కయికిన్న వాఁడగు, హరః=శివుఁడు, ఏకః=ఒక్కఁడే, రాగిషు=విషయములందు రక్తిగలవారియందు-కామలయందనుట, రాజతే=ప్రకాశించుచున్నాఁడు-తననగము దేహమునందే ప్రియురాలి నెప్పుడుఁ దాల్చియుండునంతటి రాగి మఱియొకఁడు లేఁడుగాన నట్లు దాల్చియున్న శివుఁడొక్కఁడే రాగులలో నెల్ల మిక్కిలి యతిశయించిన రాగి యని భావము. అతఁడు మఱియు నెట్టివాఁడనఁగా, యః=ఎవఁడు, విముక్త...న జ్ఞః సజ్జో-విముక్త=విడువఁబడిన, లలనాసజ్జఃసజ్జో=స్త్రీలతోడి కూటుషగలవాఁడై, నీరాగేషుఅపి=రాగము లేనివారియందును, (ఏకఃరాజతే=ఒక్కఁడే రాజిలునో), యస్తాత్=ఎవని కంటె, పరః=అధికం డైనవాఁడు, న=లేదో, ఆశివుఁడు 'రాగిషు రాజతే' రాగులయందు రాజిలునని పూర్వముతో నన్వయము. ప్రియురాలికి దేహము నగమునిచ్చి రాగులయందుఁ దానొక్కఁడే యగ్రగణ్యుఁడగును, పడఁతులతోడి సంగమునే మాని విరాగులయందు క్కఁడే యగ్రగణ్యుఁడగును, కాన రాగిత్యవిరాగిత్యములు రెంటియందును నతనికంటె సధికుఁ డైనవాఁడు లేఁడనిభావము. దీనినే సహేతుకముగా నుపపాదించుచున్నాఁడు. దుర్వార...లీఢః-దుర్వార=వారింపరాని, స్తరబాణ=మన్నభుని బాణముల నెఱుఁగ, పన్నగ=నర్పములయొక్క, విషజ్వాలా=విషంపు నెగలచేత-విషముతోఁ గూడిననాలుకలచేతననుట, అపలీఢః=నాఁకఁబడిన, శేషః=తక్కిన, జనః=జనుఁడు, కామవిడమ్మితోసజ్జో=కామనిచేమోస పుచ్చుఁబడినవాఁడగుచు, విషయాన్=స్త్రీలు మొదలగువిషయములను, భోక్తుం= (శివుని వలె) ననుభవించుటకును, మోక్తుం= (శివునివలె) విడుచుటకును, క్షమః=సమర్థుఁడు, నహి=కాఁడుగా, విషజ్వాలావలీఢుఁడు ఎట్లుభోగ్యవస్తువుల ననుభవింపలేఁడో యట్లేస్తరబాణవిషజ్వాలావలీఢుఁడును కామిన్యాదిభోగముల జక్కఁగా ననుభవింపలేఁడు; కామనిచే మించితుఁడుగాన వానిని విడువను లేఁడు. శివుఁడు స్తరబాణవిషావలీఢుఁడుగాఁడు గనుక నా

భోగములను జక్కఁగా ననుభవింపఁగలవాఁడును కామునే జయించినవాఁడు గాన నా భోగములను విడువఁజాలవాఁడును అగును. కనుక రాగులందును విరాగులందును వాతఁడొక్కఁడే యప్రతిముఁడై వెలుఁగనుగాని తక్కినవారట్లు గారనభావము. శివుఁడుపార్వతిని దెండ్లియాడకమునుపు తన్ను మోపింపఁజేయుటకు చన్నఘఁడు పూనినను వానిం గాల్చుటంజేసి విముక్తలనానంగుండై విరాగులందు వెలింగెననియు, చార్వతితపంబునకుఁ దుష్టింజెందిన వాఁడై తద్వియోగభంగము గలుగుననభీతిచే తననగముదేహముగా నాడేవిందాల్చినవాఁడై రాగులందును వెలింగెననియు లెలియునది. క్రియతమాదేహార్థహరిత్వముచేతను విముక్తలనానంగత్వముచేతను రాగివిరాగులయందు రాజిల్లుటయనునపదార్థము సమర్థితము. కాన అలం. కావ్యలింగము. స్తరభాణవిషాన్నిజ్వాలావీధిత్వముచేతను కామవిడంబితత్వముచేతను విషయభుక్తిముక్తులం దత్తవత్వము సమర్థింపఁజేసె యిచ్చటను, మఱొక కావ్యలింగము. ఈకావ్యలింగము పూర్వకావ్యలింగముచే నమర్థితముగాన రెంటికిని సంకరము.

శా. రామః గూడియు సాముమే నొసఁగియున్ రాజ్యలై దా రాగులన్
రామానంగవిదూరుఁడై పరముఁడై రాజ్యలై నీరాగులం
గామారాతి యొకండ యక్కఱి భోగం బూనఁగా మానఁగాఁ
గామక్రూరశరాహిదవుఁడగునేకప్టుండుఁ దా నేర్పునే.

తా. శివుఁడు క్రియారాతిఁ దననగ దేహము నిచ్చి రాగులందును, నంతకమున్ను లల నానంగమునే వీడియుండి విరాగులందును దానొక్కండ యతిశయించి వెలుంగుచుండనకంబై మించినవాఁడు లేనివాఁడయ్యె. ఇది యిట్లేయగు, నీలన సతఁడుతప్ప తక్కినజనుఁడై వ్యఁడుగాని మరుతూపులచే విషముసోఁకినట్లు చక్షుఁడై విషయముల నతనివలె ననుభవింప ను జాలఁడు; కామసికిలోనైయుండుటచే సతినెవలె విషయములను విడువనం జాలఁడు. కాబట్టి రాగివిరాగు లుభయులందును విషయభుక్తిముక్తులబట్టి శివుఁడొక్కఁడే యతిశయిల్లును.

ఆవ. స్త్రీలభ్రూవిక్షేపము మిక్కిలి యపకారము చేయునదిగాన దుర్జనులతోఁ బోల్చి వర్ణించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ అజితాత్మ ను సంబద్ధః, సమాధికృతచాపలః |

భుజజ్గకుటిలః స్తబ్ధో, భ్రూవిక్షేపః ఖలాయతే ||

టీ. అజిత ఆత్మను = జయింపని మనస్సుగలవారియందు - జితేంద్రియులు కాని వారియెడ ననుట, సంబద్ధః=సంబంధించినది-జితేంద్రియులుకానివారిని మరులకొలుపున దని భ్రూవిక్షేపపరము, జితేంద్రియులుకానివారితోఁ గూడియుండువాఁడని ఖలపరము, సమాధి...చాపలః - నమ్ అధి = చక్కఁగా మనస్సును బీడించుటయందు, కృత =

చేయఁబడిన, చాపలః=ఆనక్తిగలది అని భూవిక్షేపపరము-సమాధి=చిత్తముయొక్క వికా
గ్ర్యమునందు-మనస్సు ఒక్కదానియందే స్థిరము నెలకొనియుండువిషయమున, కృతః
చేయఁబడిన, చాపలః=చాంచల్యముగలవాఁడు-ఒక్కటను దిరముగా నెలకొనక చలించు
వాఁడని ఖలపరము, భుజజ్వలతిలః=నర్పమువలె వంకరయైనదని భూవిక్షేపపక్షము-విట
కానివలె కుటిలుఁడని ఖలపక్షము, స్తభః=స్థిర మైనది- ఉభయపక్షమున గర్వించినవాఁడని
యర్థము, ఇట్టి, భూవిక్షేపః=కనుబొమత్రిప్ప, ఖలాయతే=ఖలునివలె నాచరించుచున్నది.
జితేంద్రియులు కానివారిని మరులుగొలుపుచు మనస్సును మిక్కిలియుఁబీడించుచు, నర్పము
వలె వక్రముగాఁబోలయుచు భూవిక్షేపముండుననిభావము. 'ఖలాయతే' అనుచో నుప
మ. ఇది 'సమాధికృతచాపల' ఇత్యాదివిశేషణములవలె క్లేషచే అనుప్రాణితమైనది.

క. అజితాత్మ సమాగతమును

భుజంగకుటిలంబు స్తభభూతంబు సమా

ధిజనితచాపలమును నై

కుజనుంబలె నొప్పు బొమలకలుకుంద్రిప్పల్.

తా. కన్బొమత్రిప్ప, మనస్సు జయింపనివారితో సంబంధించియుండును; సమాధి
(మనోపీడ, మనోలయము)యందు చాపలముకలిగియుండును; భుజంగము (నర్పము, విటుని)
వలె కుటిలముగా (వంకరగా, కపటముగా) వర్తించును; స్తభమై, (స్థిరమై, గర్వితమై)
యుండును; కాఁబట్టి యది దుర్జనునివలె నడుచుకొనుచున్నది.

భర్తృహరి సుభాషితము శృంగారశతకమునందలి

యధికశ్లోకములు సంపూర్ణము.



భర్తృహరి సుభాషితము - వైరాగ్యశతకము.

తృప్తాదూషణము.

శ్లో॥ చూడో త్తంసితచారుచన్ద్రకలికాచచ్ఛచ్ఛిఖాభాస్వరో

లీలాదగ్ధవిలోలకామశలభః శ్రేయోదశాగ్రే స్ఫురన్ ।

అన్తఃస్ఫుర్జదపారమోహతిమిరప్రాగ్భార ముచ్చాటయన్

శ్చేతఃసద్వని యోగినాం విజయతే జ్ఞానప్రదీపః ॥

1

టీ. ఇందు శివుని నొకదీపముగా రూపించి వర్ణించుచున్నాఁడు. చూడో...భాస్వరః-చూడఁగా = సిగయందు, ఉత్తంసితః=భూషణముగాఁ జేయఁబడిన, చారు=మనోహరమైన, చన్ద్రకలికా = చంద్రకలయనెడి, చచ్ఛచ్ఛిత = చలించుచున్న-అల్లలాడుచున్న, శిఖా=నెగచేత, భాస్వరః = శ్రవకాశించునదియు, లీలా...శలభః - లీలా=విలాసము చేత-అనాయాసముగాననుట, దగ్ధ=కాల్చఁబడిన, విలోల=చలనమైన, కామ=మన్మథుడనెడి, శలభః=మిడుతగులదియు, శ్రేయో...గ్రే - శ్రేయః=శుభమునెడు, దశా = వత్తియొక్క, అగ్రే=కొనయందు, స్ఫురన్ = ప్రకాశించుచున్నదియు - నిచట శ్రేయఃపరముగా 'అగ్రే'=అనుటకు 'ముందు' అనియర్థము, శుభముకలుగుటకుముందు స్ఫురించువాడనుట - అతఁడు స్ఫురించినతోడనే శుభముకలుగుననిభావము, అన్తః...ప్రాగ్భారం - అన్తః = లోపల - హృదయమునందనుట, స్ఫుర్జత్ = విజృంభించుచున్న, అపార = మేరలేని, మోహ=అజ్ఞానమనెడి, తిమిర=చీకటియొక్క, ప్రాగ్భార=అతిశయమును, ఉచ్చాటయన్ = బోఁగొట్టునదియును అయిన, జ్ఞానప్రదీపః = జ్ఞానమనెడిదీపము-దీపమువలె స్వయంప్రకాశమైయున్న జ్ఞానమే స్వరూపముగాఁగలవాడనుట, అగు, హరః = శివుఁడు-శివుడనెడి జ్ఞానమయదీపమనుట, యోగినాం = సనకాదియోగులయొక్క, చేతఃసద్వని = మనస్సులనెడిగృహమునందు, విజయతే=సర్వోత్కృష్టుడై వర్తించును. ఒకదీపము జ్వాలకలబై, తనయందుఁబడినమిడుతల నవలీలఁగాల్చుచు, వత్తి కొనయందు వెలుగుచు, చీకటి నెల్లఁబోఁగొట్టుచు, గృహములందు ఎల్ల మిక్కిలి విలసిల్లునో యట్లే శివుడనెడిజ్ఞానాత్మకమైనదీపము, చంద్రుడనుజ్వాలగలదియై, మన్మథుడను మిడుతనుగాల్చి, శుభమునెడివత్తిమొనయందు వెలుగుచు(శుభప్రాప్తికిఁ బూర్వము స్ఫురించుచుననుట), అజ్ఞాన మనెడిచీకటిని బోఁగొట్టుచు, యోగులమనస్సులనెడి గృహములందు సర్వాతిశయమై విలసిల్లుననియర్థము. ఇటు చంద్రుడనక చంద్రకలికయనుటచేతనే దీపశిఖాగారూపించుట పొసఁగుచున్నది. శిఖాశబ్దమునకు జ్వాలయు అగ్రమును అర్థములగును

గాన తలయందుఁ దాల్చి బడిన చంద్రకలిక హరుఁడను దీపమునకు శిఖాగ్రముగానున్నదను నర్థవిశేషము స్ఫురించెడిది. తలయందు అగ్ని జ్వాలవలెఁ బ్రకాశించు చంద్రరేఖిందాల్చి, అగ్ని మిడుత నెట్లో యట్లే యనాయాసముగాఁ గామునింగాల్చి, శుభావహముగానున్నించుచు, భక్త జనాంతఃకరణములయందుఁ జీఁకటివలెఁ గ్రమ్ముకొన్న యజ్ఞానమును దొలఁగించుచు, నిండ్ల యందతిస్వస్థముగా వసించునట్లు యోగిజనహృదయారవిందంబుల నెలకొని, జ్ఞానస్వరూపుఁ డగు సీత్యరుఁడు సర్వోత్కృష్టుఁడై వర్తిల్లుననిభావము. తొలుత, 'చూడోత్తంశిత' అను వాక్యమున చంద్రపదమును గ్రహించుటచే భక్తతాపహారి యనియు, 'లీలాదగ్ధ' అను వాక్యమున 'కామశలభ' యనుపదము గ్రహించుటచే మహాశత్రువుల నేని యవలీల సంహరించువాఁడనియు నర్థములు లభించెడిని. అలం. సావయవరూపకము.

క. శ్రీరమణధృతమృదంగగ
భీరధిమింధిమినాదరభేదక్రమయో
గ్యారంభగుంభనటన
శ్రీరంజితనుఖనివేశ రశ్రీసోమేశా.

చ. కలితవతంసి తేందుకలిరకాశిఖిచే విలసిల్లి చిత్తభూ
శలభము నుగ్గునేసి శుభ్రసారదళాగ్రమునకా వెలుంగుచుకా
బలవదపారమోహభరరబాధతమోహరణంబు సేయుచుం
దెలివివెలుంగు పొల్పు శివరదేవుఁడు యోగిమనోగృహంబులన్. 1

తా. హరుఁడను జ్ఞానమయదీపము, తలభ్రువుగఁదాల్చిన చందురుకళ యనెడి సెగ కొనగలిగి, యవలీల మరుఁ డనుమిడుతం గాల్చి, మంగళమనెడి వత్తిమొనను వెలుంగుచు, లోనఁగఁడలుకొను నజ్ఞానమును చీకటి పెల్లును దూలించుచు, ననకాదియోగుల మనంబుల నెడి యిండ్లయందు సర్వోత్కృష్టుఁడై వర్తిలుచున్నాఁడు.

అవ. వైరాగ్యమునకు విరుద్ధమైనది రాగము. రాగమునకు మూల ము తృప్త. ఇట్టితృప్తను నిరసింపనియెడ వైరాగ్యము సిద్ధింపదు గాన నది సిద్ధించుటకై దానికి మొదటిశత్రువైనతృప్తను రాగల తొమ్మిదిశ్లోకముల దూషించుచున్నాఁడు. అందుఁ దొలుత తృప్తచే దాను జేసినకార్యములును బడినకష్టములును దెలుపుచు దానింబోర్కొని మూఁడుశ్లోకముల దూషిం చుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ భ్రాంతం దేశ మనేకదుర్గవిషమం ప్రాప్తం న కిచ్ఛిత్ఫలం
త్యక్త్వా జాతికులాభినూన ముచితం సేవాకృతా నిష్ఠ

భుక్తం మానవివర్జితం పరగృహే ప్వాశజ్జయ కాకం

తృప్తే జృహ్యసి పాపకర్తనిరతే నాద్యాపి సన్తుష్యసి ||

2

టీ. అనేక...విషయం- అనేకదుర్గ = పెక్కుదుర్గములచేత - కొండలు చెట్లు జలములు మొదలైనవానిచేత బోవరాని ప్రదేశములచేతననుట, విషయం=వికటమైన, దేశం ప్రతి=దేశమునుగూర్చి- దేశమునందనుట, భ్రాన్తం=(నాచే)తిరుగుబడినది- నేను తిరిగితి ననుట, ఇట్లుతిరిగియు, కిష్కత్=కొంచెమైనను, ఫలం=ఫలము, ప్రాప్తం=పొందబడి నదికాదు- మిక్కిలి ఫలముగోరి పోరానిదుర్గములపరబోయినను అంతఫలమును గలుగ దయ్యెననియర్థము. ఉచితం=తగిన- నాకుండదగినట్టియనుట, జాతికల అభిమానం=జాతి యందును కలమునందునుగల యభిమానము - నాగొప్పజాతిని మించుకలమునుబట్టి నా కుండదగిన యభిమానమునుట, తృక్తా=విడిచి, నిష్ఫలా = ఫలశూన్యమైన, సేవా= కొలువు-ధనవంతులగొలుచుట, కృతా=చేయబడినది-రెంటును గవ్వమే దక్కినదిగాని ఫలమేమియు లేదయ్యెననిభావము. మానవివర్జితంయథాతథా = మానములేనట్లుగా- సరి గౌరవమును ఇవలియునుట, పరగృహేషు=ఇతరులయిండ్లను, కాకం=కాకివలె, అశజ్జ యా=జంతుచేత, భుక్తం=భుజింపబడినది- కాకి తలచినపుడు తన్ను దటిమివేయుదు రనుజంతుచే నెట్లు గుడుచునో యట్లేనేనును గుడిచితి ననుట-అమనాసుతో నొరులు పెట్టిన పిండము తింటిననిభావము. ఇన్దికప్తములుపడియు, పాపకర్తనిరతే=పాపకార్యములయందు అసక్తిగలిగియున్న, తృప్తే=విషయరాగమా- విషయములందరిపేరాసా, జృహ్యసి=చెల రేగుచున్నావు-పయింబయి పెరుగుచునేయున్నావు కాని, అద్యాపి=ఇంకను-ఇట్టి కష్టములుపడిచియు, నసంతుష్యసి = సంతోషమునొందవు- తృప్తినిొందియుడుగవనుట, ఇంతటితో దృష్టినిొందక యింకను పాపకర్తములుచేయ నొడిగట్టియున్నావని నాకుఁ దోచుచున్నదనిభావము.

చ. విసికితి దుర్గదుర్విషయవిభ్రమయుక్తి గులాభిమానముం

బస చెడ సేవ జేసితి విరపన్నుండ నై పరగేహనీమ వా

యసమువలె భుజించితి బ్రయత్నము నిష్ఫలమై నశించె సం

తనపడవుగకర్తపితృనత్వముఁ జూపెద వాశ యేటికిన్.

2

తా. ఎక్కరానికొండలు దాటరానియేగులు మన్నగుదుర్గములచే నొడుదుడు కైయున్న దేశ మంతయుఁ దిరిగితినిగాని యావంతఫలము నొందనైతి. నాజాతి గొప్పది యయ్యు, వంశముమేలైనదయ్యు వానినిగూడఁబాటింపక ధనవంతులకొలుపుఁగొలిచి యే లాభమును బడయనైతి. మానమువిడిచి పరులయిండ్లఁ గాకివలె తలచినంత నే తటిమివైకు రోయని జంతుకొంతులతోఁ గుడిచితిని. ఓతృప్తా! నన్నిన్ని పాట్లుపటచితివి. ఇంతటితో

నైన నుడుగక పయిఁబయిఁదెరుఁగుచు తృప్తిపడకున్నావు. ఇంకను నేదుష్కర్తమున కొడిగట్టుదువో తెలియరాదు.

శ్లో॥ ఉత్థాతం నిధిశఙ్కయా ఓతితలం ధ్వాతా గిరే ధ్వాతమౌ

నిస్తీర్ణః సరితాంపతి ర్నృపతయో యత్నేన సంతోషితాః ।

మన్తారాధనతత్పరేణ మనసా నీతాః శ్తశానేనిశాః

(ప్రాప్తః కాణవరాటకోఽపి సమయా తృప్తే సకామా భవ ॥ 3

టీ. నిధిశఙ్కయా = పాఠు ఉన్నదనుభృమచేత, ఓతితలం = భూప్రదేశము, ఉత్థాతం = పెల్లగింపఁబడినది-త్రవ్వఁబడినదనుట, అప్పటికిని ఏమియు లభింపలేదని యర్థము, గిరేఃధాతవః = కొండయొక్కమనఃకలాది * ధాతువులు, ధ్వాతాః=హఁదఁబడినవి-అవి బంగారమగుననితలఁచి మూసయందు తగినమూలికలతోఁగూడఁ జేర్చియుంచి నిష్పవఁబెట్టికాఁచి యూదఁబడినవనుట, అప్పటికిని ఏమియుఁ గలుగలేదనియర్థము, సరితాంపతిః = (నదులకు మగఁడైన) సముద్రము, నిస్తీర్ణః=దాఁటఁబడినది-ద్వీపాంతరములందు వర్తకమునేసి బహుధనము సంపాదించెదనని యాత్రికుఁడనై సముద్రమునుదాటి నాడ ననిభాషము, నృపతయః=రాజులును, యత్నేన=పూనికచే-వారియిష్టము ననుసరించి కొలుచుప్రయత్నముచే ననుట, సంతోషితాః=సంతోషపెట్టఁబడిరి, మన్తారాధనతత్పరేణ=మంత్రములను జపించుటయందలి యాసక్తిగల, మనసా = మనస్సుచేత, శ్తశానే=ప్రేతభూమియందు, నిశాః=రాత్రులు, నీతాః=కడపఁబడినవి-భూతప్రేత విశాచాదుల వలని భయమునుగణింపక నిధిమొదలైనవానిని జూపి యనుగ్రహించునట్టిదేవతలు ప్రసన్నులగునట్లుచేయుటకు వలయు మంత్రములనుజపించుచు రాత్రులు ప్రేతభూమియందుఁగడ పిఠిననుట, కాణవరాటకోఽపి = గ్రుడ్డిగప్పయైనను- ఇంకధనమును జెప్పనేల యనుట, మయా=నాచేత, ప్రాప్తః స=పొందఁబడినదికాదు, కాఁబట్టి, తృప్తే=విషయరాగము, సకామా = ఈడెఱినకోరికగలదానవు, భవ=కము-నీవానపెట్టిచూపినయర్థము లేవియుఁ గలుగమిచే నీవికనైనదలంపులన్నియు నొడఁగూడినట్లుగాఁ దలఁచుకొని యూఱుడు మనుట. ('తృప్తేఽధునామంచమామ్' అనుపాఠమున తృప్తా! ఇప్పుడు నన్ను విడిచిపెట్టు మనియర్థము. ఇంతవఱకు నీవలనిలాభముచాలు నిక నీబోలి నాకువలదనిభాషము), అనర్థముల

* 'సువర్ణరూప్యతామ్రశ్చ హరితాలమనశిలాః । శైరికాజ్జనకాశ్చీర లోహానీనా శ్చపీఞ్జలాః । గన్ధకాభ్రకమిత్యాద్యా ధాతవోగిరినంభవా' అని సువర్ణరజతాదులు శైరిక ధాతువులగును. బంగారుదొరకుటకై వానినూచినాడని యిట్లుటఁ దెలియునది. అయి ననేమియుదొరకలేదనుటచే బంగారువెండి ధాతువులుగాక తక్కినధాతువులనే యూచి నాడని యూహ్యము.

నట్లుగలిగించు తృప్తముబట్టి వృక్షముగాఁబాటుపడి ప్రయాసయే దక్కినది కాని కోరికయీ దేజినదిగాదు. కాబట్టి దానిని మొదలంట మానవలయునని భావము.

చ. నిధియను శంక భూతలము 1 నిచ్చులు ద్రవ్యితి నావచే మహా

దధి దరియించితిఁ శీఖరిఁభాతువు లూఁదితి రాజుఁ గొల్పితిఁ

వృధగాని ఘోరమంత్రజప మర్థి నొనర్చితి గవ్వయైన నే

విధమునఁ బొంద నైతి గదరవే ముద మందఁ గదే దురాశరో. 3

తా. పాఁతువొరసని పుడమిని బెల్లగించితిని. బంగారుమొదలైనవి చిక్కునని కొండభాతువులనెల్ల మూసనుంచి యగ్నిహోదెట్టి యూఁదితిని. దీవులకుఁబోయి వర్తకము నేసి యవ్వారిగాఁగడననెయుదునని యొడలెక్కి సముద్రముమీఁదను గడచిపోయితిని. రాజులను వారిమనస్సునకు వచ్చునట్లెల్లఁగొలిచి సంతోషపెట్టితిని. లిబ్బిమొదలైనవిచూపు నని దేవతలను విశముచేసికొనుటకై తత్పరములైనమంత్రములను జపించుచు శ్రేతభూమి యందుఁ బెక్కిరాఁగు బుంటిని. ఇన్ని పాటులుపడియు నొకగ్రుడ్డిగవ్వయు నాకు దొరకినది కాదు. తృప్త! ఇక నైన నీకోరికలెల్ల నీడేజినట్లు తలఁచుకొని యూఁడిలుమా.

శ్లో॥ ఖిలోల్లాపాః సోధాః కథమపి తదారాధనపరై

ర్నిగృహ్యస్తర్వాష్పం హసితమపి శూన్యేన మనసా ।

కృతో విత్తస్తమ్యప్రతిహతధియా మజ్జలిరపి

త్వమాశే మోఘాశే కి మపర మతో నర్తయసి మామ్ । 4

టీ. ఖల ఉల్లాపాః = దుర్లసులయొక్క చెడుమాటలు, తత్ ఆరాధన పరై = వారిని మనసునకు వచ్చునట్లు గొలుచుటయందు తత్పరులైన, (అస్తాభిః=మాచేత అని శేషము), కథమపి=ఎట్లో-మిక్కిలికష్టముతోననుట, సోధాః=ఓర్పుకొనఁబడినవి-ఓర్వ నున్న కార్యభంగము కలుగుననివెఱచి ఓర్వఁబడినవనుట, ఆపరుసంపుమాటల నూరక యో యుకొనుటేకాదు, అస్తాః=లోపలనే, బాష్పం=కన్నీటిని, నిగృహ్య=అడంచి-ఆవాడిమా టలను వినుటచేఁ బొడమిన యత్రుజలమును బయటికిరానీక లోపలనే యడంచి యనుట, శూన్యేన=వట్టిదియైన-నవ్వునుబుట్టించునట్టిభావము లేనట్టిదైన యనుట, మనసా=మనస్సు లో, హసితమపి=నవ్వును, ('కృతః=చేయఁబడినది' అని శేషము)- నవ్వుపుట్టించువిషయ మేదైన మనస్సునందుండిన నే నవ్వుకలుగును, అట్టివిషయమేదియులేక మనస్సు శూన్యము గానుండినను 'వీరలు మన మెంతదురుసులాడినను సంతోషముతో నున్న వారుగాని విషాద మొందరు. కాబట్టి వీరు విక్కిలియువిశ్వాసపాత్రు'లని యాఖిలుకుఁ దోచునట్లుగా లేనవ్వుతెచ్చుకొని నవ్వునుగూడ నవ్వితమనిభావము. విత్త...ధియాం-విత్త=ద్రవ్యముచేనైన, నుభ=మ్రానుపాటుచే-జడభావముచే-గర్వముచేతననుట, ప్రతిహత=కొట్టఁబడిన, ధియాం=బుద్ధిగలవారికి - ద్రవ్యగర్వముచే బుద్ధిచెడి మాయెడ నడచుకొనువాకి కనుట,

అష్టలిరశి=కేలమోడ్సును, కృతః=చేయఁబడినది. ఇంతచేసియు నేమియులభింపదయ్యెనని భాషము. ('కృతశ్చిత్తస్తంభః ప్రతిహతధియాం' అనుచో, చిత్తస్తంభః=మనస్సుయొక్క ప్రామాణ్యము-మనస్సునం దేవికారముకలిగినను వెలికిఁదోఁపనీక మాటు సేయుటయనుట, కృతః=చేయఁబడినది, ప్రతిహతధియాం - ప్రతిహత=కొట్టఁబడిన-అనఁగా చెడిన, ధియాం=బుద్ధిగలవారికి, అష్టలిరశి=కేలమోడ్సును, కృతః=చేయఁబడినది - ఈపాఠమం దే 'ప్రహసితధియాం' అనుచో మిక్కిలి నవ్వునందు బుద్ధిగలవారికి - మిక్కిలియు మమ్ముఁజూచి నవ్వునట్టివారికిననియర్థము.) కాఁబట్టి, మోఘ ఆశే=వ్యర్థమైనమనోరథముగల - కోరిక యీడేఱునట్టియనుట, ఆశే=తృప్తి, త్వం=నీవు, మాం=నన్ను, అతః=దీనికిం తెను - దురుసులకోర్చుట మొదలుగా నాడించినయాటలకంటె, అపరం=వేఱైనదానిని - వేఱైనయాటను, కిం=దేనిని, నర్తయసి=ఆడించెదవు - ఇంతవఱకాడించిన యాయాటలే కాక మఱివే టేయాటనాడించెదవనుట. ఏయాటయులేదనిభాషము - ఇంతవఱకాడించినయాటలకంటె నీచమైనవి లేమింజేసియు, నిక నన్నేమియాడించినను నీవూనిక వ్యర్థమేగావునను నన్నాడింపవలసిన దింతకంటె మఱిదియు లేదనిభాషము.

చ. పలువలు పల్కుమాట లొకరభంగి నహించితి బాష్పవారిలో

పలనె హరించి శూన్య మగుభావమునకా వెడనవ్వు నవ్వితిం

బాలుపటి వి త్రజాడ్యహతరబుద్ధుల కంజలి చేసేతిం గటా

తలకక నింక నేవనికె శ దార్పెదు నన్ను దురాశ నీ విటన్.

తా. దుష్టులను వారిమనస్సునకువచ్చునట్లు కొలిచి వారాడినదురుసులనెల్ల నెట్లో యోర్చుకొంటిమి. ఆ వాఁడిమాటలకుఁ గమ్ములనీరుక్రమఁబోవఁగా దానినిబోపలనే యడంచి రిత్తమనస్సుతో లేనినవ్వుతెచ్చుకొని వారు మమ్ము మంచివారని మెచ్చుకొనుటకై నవ్వితిమి. ద్రవ్యగర్వముచే వివేకముమాలి మాయెడలనడచుకొన్నవారికిని జేయెత్తి మొక్కితిమి. ఓతృప్తి! నీవు మాకుఁ గోపముకలిగింపవలయునని యెన్ని పాటులు పడినను నీకోరిక యీడేఱినదిగాదు. ఇంతవఱకు నన్నాడించినవానికంటె మఱి యేమి యాడింపఁగలవు? ఆట్లాడించియు దానివలన నీకుఁ బడయేమి ?

అవ. తృప్తయొక్క చెడు సయ్యాటముచేతనే మిక్కిలియుఁ దగని కార్యముకూడఁ జేయఁబడినదని చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ అమీమాం ప్రాణానాం తులితబిసినీపత్రవయసాం

కృతేకిం నాస్తాభి ర్విగళితవివేకై ర్వ్యవసితమ్ ।

య దాధ్యానా మగ్రే ద్రవిణమదనిస్సంజ్ఞమనసాం

కృతం వీతవీడై ర్విజగుణకథాపాతకమపి ॥

టీ. తులిత... పయసాం - తులిత=సమానముగాఁ జేయఁబడిన, *చిసిసీప్రత=తామ
రాకునందలి, పయసాం=నీరుగల - తామరాకునందలి నీటితో సమానమైనయనుట-అతిభం
గురమైన యని భావము, ఆమీపాం=ఈ-ఇట్లు మిక్కిలి నమ్మరానియనుట, ప్రాణానాం
కృతే=ప్రాణములకొఱకు-ప్రాణముల రక్షించుటకై యనుట, విగళితవివేకైః=భ్రష్టమైన తె
లివిగల-తెలివి మాలినట్టియనుట, ఆస్తాభిః=మాచేత, కిం=ఏది- ఏదుష్కర్తవనుట, నవ్య
వసితం=పూనఁబడినదిగాదు-అన్ని దుష్కర్తవములను పూనఁబడినవేయనుట, యత్=దేని
చేత - ఏలనఁగా ననుట, ప్రవి...నసాం-ప్రవిణము=ధనగర్వముచేత, నిస్సంజ్ఞ=సం
జ్ఞ లేని - మ్రానుపడినయనుట, మనసాం=మనస్సుగల-విచర్య చేయలేనట్టి యంతఃకరణము
లుగలయనుట, ఆధ్యానాం=ధనపరిపూర్ణులైనవాఁడయొక్క, అగ్రే=మ్రోల, పీతప్రీడైః=
పోయిన లజ్జగల-లజ్జమాలిన, మాచేత నని యధ్యాహర్యము, నిజ...పాతకమపి-నిజగుణ
కథా=సాంతగుణములను చెప్పి కొనుటయు నెడి-శ్చవిగ్నా దినయాదిగుణములను బొగడికొ
నుటయును, పాతకమపి=పాపముకూడ, కృతం=చేయఁబడినది. 'ఆత్మప్రశంసా పరగర్వణ
మిషః తన్నుఁ బొగడికొనుట పరులను నిందించుటవలె' 'ఆత్మప్రశంసామరణం పరనిన్దాత
తైవచః తన్నుఁ బొగడికొనుటయు నట్లే పరులనిందించుటయు మరణము' అను వచనము
లంబట్టి తనగుణములఁ బొగడుట నిషిద్ధము. అది చరితమును గలిగించునట్టిదిగాన పాతకము
నగును. ఇట్టిపాతకమైనయాత్మగుణప్రశంస చేయెన ధనమునంపాదించి ప్రాణములను
తృప్తిపఱచెద ననెడి యాశచేత యిట్టి యనుచితమునగూడ చేసితిని. అప్పటికిని ధనము
దొరకినదిగాదు అని అసి శబ్దార్థము.

మ. నళినీపత్రగతాంబుచంచలము లెన్నం బ్రాణముల్ వీనికై
గళితప్రజ్ఞత మేము చేయనియనోత్కార్యంబు లే దేమియున్
బలవద్విత్తమదాతి లేక జనితాపస్తారు లై నట్టిలు
బ్ధులమ్రోలన్ నిజనద్గుణస్తుతిమహోదోషంబు గావించుటన్. 5

తా. ఈప్రాణముల్ తామరాకునందలి నీటిబొట్టులవలె మిక్కిలి యస్థిరములైనవి.
అయినను ఇట్టివానిని గాపాడఁగోరి తెలివిమాలినమే మేయకృత్యమునైనను వెనుదీయక
చేసెదము. ఎట్లనఁగా, ధనగర్వముచేఁ జొక్కి మతిమఱచియున్న ధనాశ్రియలొద్ద మా
గుణములను లజ్జ విడిచి పొగడుకొంటిమి. ఇట్టి పాతకమునే చేసినప్పుడు మఱి యేయకృ
త్యముచేయము.

అవ. ఉచితమునే చేసినను, దానిని ఎట్లుచేయఁదగునో యారీతిని
జేయమిచే దానిచే ఫలము గలుగదయ్యె ననుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ త్వాంతోన త్తమయా గృహాచితసుఖం త్యక్తం న సంతోషతః
సోఘో దుస్సహశీతవాతతపనక్లేశో న తప్తంతపః॥

ధ్యాతం విత్త మహర్నిశం నియమితప్రాణై ర్న శమ్భాః పదం
తత్తత్కర్తృ కృతం యదేవ మునిభి స్తైస్తైః ఫలై ర్వశ్యతాః ॥

టీ. త్తమయా=(అపమానమునకు హేతువైనది యుండియు మనస్సు ఉద్వేగము పొందుకుండుటయే ఓర్పు. అట్టి)ఓర్పుచేత, నత్వాంతం=(అపమానాదులు)ఓర్వబడినదికాదు. అయితే అశక్తిచేతనో భయముచేతనో యాయవమానాదు లోర్వబడినవనుట, గృహాచిత సుఖం=గృహమునందు తగిన సుఖము - మృష్టాన్నభోజనము భార్యా సంభోగము మొదలైనవానిచే గృహంబునఁ గలుగఁదగిన యానందాదు లనుట, సంతోషతః = సంతోషముచేత - 'ఇహి యిది యేమి' యని మనఃపూర్వకముగా రోయుటవేత ననుట, నత్యక్తం=విడువఁబడినదికాదు-అయితే త్రోసి పుచ్చురాని బ్రహ్మచర్యముచేతనో పారతం త్రయముచేతనో విడువఁబడినదనుట, దుస్స...క్లేశః - దుస్సహ=సహింపరాని, శీతవాత తపన=చలి గాలి యెండ ఆను వీనిచేఁ గలుగునట్టి, క్లేశః=దుఃఖము, సోఘః=ఓర్వఁబడినది - దేహయాత్రకొఱకు దేశాంతర సంచారముచేయునప్పుడు వీనినెల్లసహించితి ననుట, అయితే, తపః=తపస్సు, నతప్తం=తపింపఁబడినదికాదు - శీతవాతాదుల నోర్పుట తపస్సును బట్టికాదు దేహయాత్రకొఱకని భావము. విత్తం=ద్రవ్యము, అహర్నిశం=రేయుంబలు, ధ్యాతం=ధ్యానముచేయఁబడినది-చింతింపఁబడినదనుట, అయితే, నియమితప్రాణైః=లోపల నడ్డగింపఁబడినప్రాణవృత్తులచేత-ప్రాణవ్యాపారముల లోపలనే నిరోధించి యనుట, శమ్భాః=శీవునియొక్క, పదం=చరణము, న (ధ్యాతం)=ధ్యానింపఁబడినదికాదు. కాబట్టి, మునిభిః = ఈశ్వరుని మననముచేయునట్టి వారిచేత, యత్ కర్తృ=ఏయేకర్తృము త్తమ సుఖత్యాగము మొదలైనవనుట, కృతం=చేయఁబడినదో, తత్ తత్ కర్తృ=ఆయకర్తృమే, కృతం=మాచేతన జేయఁబడినది. అయితే, తైః తైః=ఆయా, ఫలైః=ఫలము, చేత-ఆయాకర్తృములకు నియతములైయున్న యాయాఫలములచేత ననుట, వశ్యతాః=(మేము) వంచింపఁబడితిమి, మునులకుఁ గలిగిన యాయాఫలములే మాకుఁ గలుగక మమ్మ వంచించినవనుట-మునులాచరించినక్షమాదికర్తృములనే మేమును ఆచరించినను వారు వానికే జేసినరీతిని మేము చేయనందున వానివలన వారు పొందినఫలములు మాకుఁ గలుగవయ్యెనని భావము. ఋషులవలె త్తమదులచేతనే యపమానాదులను ఓర్చుకొనియుండు మేని ఫలలాభము కలిగియేయుండునని యాశయము. ఆరీతిని వాని నాచరింపకుండుటకు మూలము తృష్ణాద్వైలసిత్వమే యని భావము.

మ. తమచేఁ గా దవమాన మోర్పుట మహాసంతుష్టిచేఁ గాదు గే
హమునఁ దై నసుఖంబు మానుట తపోవ్యాస క్తీచేఁ గాదు దు
ర్దమశీతోష్ణజయంబు కాదు హరువైఁ భ్రాన్తంబు విత్తంబువై
నమరెక మాకు మునింద్రకృత్యంబులు లేక వానత్ఫలాభ్యున్నతుల్. 6

తా. మే మవమానాదుల నోర్చితిమికాని యది తమచేతఁగాదు. ఇండ్లయం దను
భవింపఁదగిన సుఖములను విడిచితిమిగాని యది మనఃకార్యక మైనదిగాదు. చలి గాలి
యొండలకుఁ దాళితిమిగాని దానిచే తపము నేయలేదు. కేయంబులు భనమునే భ్రానించి
తిమికాని ప్రాణవృత్తులను లోపల నాపి వేచరణములను భ్రానింపలేదు. ఇట్లు మునులు
నేయు తమ గృహసుఖత్యాగము కీతవాతాది సహనము భ్రానము మొదలైన కర్మ
ములు మేమును జేసినను వానిని జేయవలసినదీనిని జేయనందున వారికిఁ గలుగు ఫలములు
మాకుఁ గలుగక యేమజిన వారమైతిమి.

అవ. మూఁడుశ్లోకములచే ముదిమిని దూషించుచు తన్మూల
మున తృప్తను నిందించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ భోగా న భుక్తా వయమేవ భుక్తా, స్తపో న తప్తం వయమేవ తప్తాః ।
కాలో న యాతో వయమేవ యాతా, స్తృష్టా న జీర్ణా వయమేవజీర్ణాః॥

టీ. భోగాః=భోగములు-హారచంద నాదిసుఖానుభవములనుట, నభుక్తాః=అనుభవిం
పఁబడినవిగావు, అయితే, వయమేవ=మేమే, భుక్తాః=భుజింపఁబడితిమి-అభోగములకొఱ
కైన దురంతచింతచే మేమే గ్రహింపఁబడితిమనుట - లేక సర్వభక్షకుడైన కాలమనెడి
రాక్షసునిచేత మేమే భుజింపఁబడినవార మైతి మనుట-భుక్తతప్తమునకు భోగపక్షమున
అనుభవింపఁబడుటయు, 'వయం' అను పక్షమున భుజింపఁబడుటయు నని యర్థములు.
తపో=తపస్సు, నతప్తం = తపింపఁబడినదిగాదు, వయమేవ = మేమే, తప్తాః=(అధ్యా
త్మికాది తాపత్రయముచేత) తపింపఁజేయఁబడితిమి - తపత్రైబ్రము తపస్సు చేయఁబడుట
కును తపింపఁజేయఁబడుటకును గ్రాహ్యము. కాలః=కాలము, నయాతః= పోయినదిగా
దు, అయితే, వయమేవ=మేమే, యాతాః=(జీవితకాలపు మేరనుదాఁటి)పోయితిమి-
అవసానము నొందితిమనుట. అప్పటికిని, తృష్టా=తృప్త, జీర్ణా న=ఁగిలినమైనదిగాదు-దాని
కి శిథిలత్వము గలిగించునది లేనందుచే ననిభావము, వయమేవ=మేమే, జీర్ణాః=ముదిమిచే
నవయవములు సోలినవార మైతిమనుట, కాలబట్టి యిటుమీఁద వేగమ తృప్తను నిర్వృతించు
దానిని సంపాదించవలయునని భావము. అలం. విశేషము.

క. భోగానుభవంబు తపో

యోగము కాలంబు చనుటరీయును ఘనతృప్త్యో

ద్యోగవిరామము లే దహ

హా గురుత వహించి తృప్త యలజడి దెచ్చెన్.

7

తా. భోగములు భుక్తములు (అనుభవించబడినవి) గావు. మేమే భుక్తులము(దురంతచింతచే గ్రసించబడినవారము). తపస్సు తప్తము(తపస్సుచేయబడినది)గాదు. మేమే తప్తులము (తాపత్రయముచే తపింపఁ జేయబడినవారము). కాలము (అనంతమగుటచే) పోయినదిగాదు. మేమే పోయినవారము(అంత్యదశను బొందినవారము). తృప్త జీర్ణించినది (శిథిలమైనది) గాదు. మేమే జీర్ణించిన (ముదిసిన) వారము.

శ్లో॥ వలిభిర్ముఖ మాక్రాంతం పలితై రజ్జితం శిరః ।

గాత్రాణి శిథిలాయ నై * తృప్తై కా తరుణాయ తే ॥

8

టీ. వలిభిః=(ముదిమిచేఁ గలిగిన)ముడుతలచేత, ముఖం=మొగము, ఆక్రాంతం=ఆక్రమింపబడినది-ముఖము విరూపమైనదనుట, పలితై=నరలచేత, శిరః=తల, అజ్జితం=గుఱుతుగలదిగాఁ జేయబడినది-తల నరసినదనుట, గాత్రాణి=శరీరములు-కరచరణాద్యవచనములనుట, శిథిలాయనై=శిథిలము లగుచున్నవి- ముదిమిచే బిగితిప్పి తపతమవ్యాపారములు నేయుట కశక్తము లగుచున్నవనుట, అయితే, ఏకాత్మస్థా=తృప్తయొక్కటి, తరుణాయతే=పరుషమైనదానివలె నాచరించుచున్నది - బలిష్ఠ మైనదనుట-దోహాదియాదుల శక్తులన్నియు నుడిగినను దృష్ట యొకదానిశక్తిమాత్ర ముడుగక బలీయముగానే యుండునని భావము.

క. కరచరణాద్యవయవముల

భర ముడిగెన్ వళులు మొగమునవై నిండారెన్

శిరస్సెల్లఁ దెల్లఁబాటెను

దరి మాల్సితృప్త యొకఁడే తరుణతఁ బూనెన్.

తా. మొగ మెల్ల ముడుతలు పడినవి. తలయంతయు నరసినది. అవయవములెల్ల బిగితిప్పినవి. అయినను తృప్తయొకటిమాత్రము పరుషంబుదానివలె బలీయముగానేయున్నది.

శ్లో॥ నివృత్తా భోగేచ్ఛా పురుషబహుమానో విగళితః

సమానాః స్వర్యాతాః సపది సుహృదో జీవితసమాః ।

శనై ర్యత్యుత్థానం ఘనతిమిరరుద్ధేచ సయనే

అహో ధృష్టః కాయ స్తదపి మరణాపాయచకితః ॥

9

* ఇదియే 'శిర్యస్తే శీర్శతః కేశాః, దస్తా శీర్శస్తి శీర్శతః । శీర్శత శ్చక్షుషీ శ్రోత్రే, తృప్తై కా తరుణాయతే' అనుచోటను జెప్పబడినది.

టీ. భోగ్యచ్ఛా=విషయానుభవమునందలి స్పృహ, నిష్పత్తా=నివర్తించినది-సామర్థ్యములేమిచే నని భావము. పురుషమహామానః = పురుషుడనై నన్నానము, విగళితః= వీడిపోయినది-పూర్వజానుషామలు లేమిచేననుట, లేక, పురుషమహామానః = పురుషుల యొక్క (అనగా విషయకాంక్షయొక్క) తృప్త్యగోష్ఠ్యగాఁ దలంచుకొనుట-వయస్సునందలి గర్వమునుట, వీడిపోయినదనియు నర్థము. లేక, పురుషమహామానః = ఇతర పురుషులయొక్క గోష్ఠ్యగాఁ దలంచుట-ఇతరులు తృప్త్యగోష్ఠ్యగాఁ దలంచుట వీడినదనియు నర్థాంతరము. మృత్యువై న సుహృదులనుగుఱించి శోకించుమూలమున తనవ్యర్థజీవమును సూచించుచున్నాఁడు. జీవితసమాః = ప్రాణముతో సాజీయైనవారును, సమానాః = సమానవయస్సు గలవారను, అగు, సుహృదః = సఖులు- లేక, బంధువులు, సపది = తోడనే-ముదిమి రాకమునుజేయనుట - లేక, నాయట్టి దుర్దశ రాకమునుజే, స్వః= స్వర్గమునుగూర్చి, యాతాః=పోయిన వారైరి-తమ పుణ్యపరిపాకమువలనఁ బుణ్యలోకమును బొందిరి-ముదిసి పేంపు సాంపు దక్కిన నేను బోవక వ్యర్థముగా బ్రతికేడియున్నాననుట. ఇట్లు తన్నుమాటుకొననేల యనఁగా జెప్పుచున్నాఁడు. శక్తైః=మెల్లమెల్లగా, యప్తి ఉత్థానం = కొయ్యచేత లేచుట-కాళ్లయందు పటుత్వములేమివలనఁ దనంతలేవను దిరుగను సత్తువలేమిచేకట్ట నూసుకొని మెల్లగాలేచుట యైనదనిభావము. నయనేచ=రెండు కన్నులును, ఘనతిమిరరుద్ధే-ఘనతిమిర=వట్టమయిన తిమిరమను కంటి తెవులుచేత, రుద్ధే= అడ్డగింపఁబడినది-ప్రసరించి విషయములను గ్రహింపనియకుండునట్లు చేయఁబడిన వనుట. ఇట్లు కంటియు గ్రుడ్డియునై బ్రతికయుండు తాను నిందార్హుఁడే; ఇట్టి దుర్దశ కలుగకమునుజే గతించిన తనసుహృదులు పుణ్యాత్ములే యగుదురని భావము. తదపి=అయినను-ఇట్లు కంటును గ్రుడ్డితనమును గలిగి జీవించుటకంటెను మరణమే మేలయినను, ధృష్టః=లజ్జలేని, ('మాధాః' అనుచో తెలివిలేనియనుట) కాయః=దేహము, మరణా... కితః- మరణాపాయ = మరణముచేతఁ గలుగు నెడఁబాటువలన-లేక, మరణరూపమైన యెడఁబాటువలన-దేహము నెడఁబాయుటవలన ననుట, చకితః=భయపడినది, అగునని శేషము, ఇవట దేహధర్మమైన భయపడుట తద్దేహమునందు ఉపపరించినదని తెలియునది, అవఱో=అశ్చర్యము. *ఇట్టి కష్టవశగలిగినను జీవితాశయే బలీయముగానున్నదిగాని జ్ఞానోదయముగాదని యాశ్చర్యము-ఇట్టి కష్టములు కలుగుటయు తృప్తావిలసితమే యని భావము. అలం. విభావన.

* 'అతికష్టా స్వప్రవృత్తాః జీవితనిరపేక్షా న భవన్తి ఖలు ప్రాణినాం ప్రవృత్తయః' మిక్కిలి కష్టములైన యవస్థలు గలిగినను జీవితమం దపేక్షమాని ప్రాణులు నడచుకొనరు' అని కాదంబరి.

శా. భోగాపేక్ష దొలంగెఁ బూజ్యత సెడెం శ్రీ భోరానిమిత్తుల్ మహా
భాగుల్ సెల్లరి దండ మూతగొనుటల్ శ్రీ ప్లాప్తిచెఁ గన్నుల్ తమో
వోగచ్చన్నము లయ్యె దేహము జరారూఢంబు పాణానిల
త్యాగాపాయభయంబునక వడఁకెడుం శ్రీ దా నెంత సమర్థమో. 9

తా. అనుభవించుటకు శక్తిలేమిచే భోగములం దాశమానినది. పురుషత్వమువలని
గర్వమును వీడినది. నాకుఁ బ్రాణపవమై నాయీడువారైన చెలికాండ్రందఱును నప్పు
డే స్వర్గప్రాప్తులైరి. నేనో ముదిమి గ్రచ్చియు బ్రదికియెయున్నాను. ఎందుల కీబ్రతుకు?
కొయ్య నూనియే లేయనలసియున్నది. కంటికిఁ దెవులు దట్టముగాఁ గలిగి విషయములు
గానరావయ్యె. ఇట్టి దుర్దశగలిగి బ్రదుకుటకంటె మరణమే మేలయ్యు సిగ్గుమాలిన
యీదేహమో మరణమన్న భయపడుచున్నదే. ఏమాశ్చర్యము! ఆశ్చర్యమేమి? ఇది
యంతయు తృష్ణామర్శిలసితముగదా.

అవ. ఇటువంటిత్వస్థ నుల్లంఘించి స్వకీయాత్మనుభవము ననుభ
వించుమహాత్ము లెవ్వరేని గలరా యని యాశంకించినవాఁడై కలరేయని
నిగమించుచు నాత్మస్థ యట్టిమహాత్ములు తప్ప నితరులకుఁ దాఁటరానిదని
తెలుపుటకై యొకమహానదిగా రూపించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ఆశానామ నదీ మనోరథజలా తృష్ణాతరజ్ఞాకులా
రాగగ్రాహవతీ వితర్కవిహగా ధైర్యద్రుమధ్వంసినీ ।
మోహావర్తనుదుస్తరాతిగహనా ప్రోత్తుజ్జచింతాతటి
తస్యాః పారగతా విశుద్ధమనసో నస్తన్తి యోగీశ్వరాః ॥

10

టీ. ఆశానామ = ఆశయనెడి, నదీ = ఏరు, మనోరథజలా = (మృష్టాన్న
పానభోజనము విచిత్ర వస్త్రభూషణధారణము యువతీసంభోగము మొదలైనవాని
యందు వర్తించు మనోవాగ్ధారము లనెడి) కోరిక లనెడిజలముగలది, తృష్ణా...కులా-
తృష్ణా = (లభింపరాని పస్తువులు లభింపవలయు నను నభిలాషవిశేషము లైన) తృష్ణ
లనెడి, తరజ్ఞ = అలలచే, ఆకులా=వ్యాపించినది, రాగ...వతీ-రాగ=(అభిమతములైన
పస్తువులందు స్నేహరూపమైన) రాగములనెడి, గ్రాహవతీ = మొనకులుగలది, రాగశబ్ద
ము ద్వేషాదులకు నుపలక్షణము, వితర్కవిహగా - వితర్క=(ఇట్లుచేసిన నిది కలుగునో
లేదో యను) ఊహలనెడి, విహగా=పక్షులుగలది, ధైర్యద్రుమధ్వంసినీ=(వికారముకలి
గించుపాతువులుండియు మనస్సువికారము నొందకుండుట ధైర్యము. అట్టి) ధైర్యమనెడి
నూతను నిర్మలము చేయునది. మోహ...స్తరా - మోహ = అజ్ఞానకృత్తులనెడి,

ఆవర్త=సుడులచేత, సుదుస్తరా = చాటుటకు మిక్కిలియుం గవ్వవైనది, అతిహానా = (ఆహవక్షముచ) మిక్కిలియుం చేరిసికొనరానిది - (నవవక్షముచ) మిక్కిలియుం జొరరానిది, ప్రోత్తు...తటి - ప్రోత్తుజ్జ = మిక్కిలిపొడవులైన, చింతా = చింతలనెడి, తటి = దరులుగలది, తస్మాం=దామొక్క, పారగతా=గట్టును బొందినవారును - జ్ఞానమును తెప్పచేత నుట, కావుననే, విశుద్ధకునకు=నిర్మలమైన అంతఃకరణముగలవారును, అగు, యోగశ్చరా = మహాయోగులు, నస్తస్తి = ఆనందించుచున్నార-బ్రహ్మనంద మనుభవించుట. కాబట్టి శ్రేయస్సును గోరవాడు తృప్తను వరించు మహాయము నెల్లపుడు వెదకవలయును భావము. ఇదిట ప్రవాహసూచమున నవిచ్ఛిన్నముగా సాగుచుండుటచే ఆరణ్యనదిగాను, దానికి స్వరూపనిరూపకమై నలుగడల ప్రవహించుచుండుటచే మనోరథములను జలములుగాను, ఒకటిమొక నొకటి విరుగగా లేచుచు మునుగుచు నడుగక యుండుటచే తృప్తలను తరంగములుగాను, దుష్టస్వభావమునఁ బట్టుకొను గూముకలిగియుండుటచే రాగాదులను గ్రాహములుగాను, నానావిధగతులు కలిగియుండుటచే వితర్కములను విహంగములుగాను, మిక్కిలి స్థిరముగానుండుటచే ధైర్యమును ద్రుమముగాను, ఎడతెగక నుక్కబెట్టుచుండుటచే మోహములను ఆవర్తములుగాను, లోతై యునికిని చెలుపుటచే చింతలను తటములుగాను, గవిరూపించినాడని తెలియునది. కావున నలం. నమస్తప్తవ్రతసాధయవసూపకము.

చ. కలితమనోరథంబు లుదరకంబులు తృప్తలు భూరివీచికా

వళు లనురాగముల్ మకర్తనర్థము మోహావితర్క ముల్ నుడుల్

పులుగులు గాఁగ ధైర్యఫలభూజముఁ గూల్చుదురాశపేరిపు

మృలనది దాటి నిత్యసుఖసంపద గాంతురు యోగిపుంగవుల్. 10

తా. కోరికలనెడి జలములుగలిగి, తృప్త లనెడి యలలు గొట్టుచు, రాగాదులనెడి మొనకులు కలిగి, వితర్కములనెడి పక్షులతోఁగూడి, దరులందున్న ధైర్యమనెడి మ్రాకును గూల్చుచు, మోహములనెడి నుక్కతోను, చింతలనెడి పొడవులైన దరులతోనుగూడి, చొరరానిదై యాశ యనెడినది యొప్పను. నిర్మలాంతకరణులైన యోగిశ్వరులు దాని నుత్తరించి బ్రహ్మనందము ననుభవించుచుండురు.

ఇది వైరాగ్యశతకమున తృప్తాదూషణ మన్నది ప్రథమదశకము.

వైరాగ్యశతకము - విషయపరిత్యాగవిడంబన.

అవ. యోగులు తృప్తానదిని దాటి యానంద మనుభవించు వారయ్యు విషయపరిత్యాగము సేయక యది వారికిఁ గలుగఁ

జాలదు గాన *విషయపరిత్యాగవిడంబన యింకఁ బదిశ్లోకములఁ జెప్పఁ బడుచున్నది.

శ్లో॥ న సంసారోత్పన్నం చరిత మనుపశ్యామి కుశలం

విపాకః పుణ్యానాం జనయతి భయం మే విమృశతః ।

మహద్భిః పుణ్యైః శ్చిరపరిగృహీతా హి విషయాః

మహాన్తో జాయంతే వ్యసన మివ దాతుం విషయిణామ్ ॥

11

టీ. సంసార ఉత్పన్నం = సంసారమందుఁబుట్టిన, చరితం=నడపడి-లేక, ఫలో ద్దేశముతోఁ జేయఁబడు పుణ్యాచరణము, కుశలం=క్షేమకరమైనదిగా, న అనుపశ్యామి = కనుగొనను - అనాదిజన్మ పరంపరామూలముగా నుండు నివాసంసారమునందు నడచు కొనునట్టి యేనడపడిగాని క్షేమకరముకాదని నాకుఁ దోచుచున్నదనుట. ఏలనఁగా, పుణ్యానాం = పురాకృతములైన సుకృతములయొక్క, విపాకః=పరిపాకము-ఫలమును ట, విమృశతః = పరామర్శించుచున్న -ఇది నిజముగా సుఖప్రదమా కాదా యని విమర్శ సేయుచున్నట్టి, మే=నాకు, భయం=వెఱపును, జనయతి=కలిగించుచున్నది -పుణ్యముచే నగు సంపదలన్నియు నాపుణ్యముయొక్క వ్యయముచేతనే కలుగును గాన నవి విపత్తులే యగునని భయపడుచున్నాననుట. ఇదియే 'పూర్వపుణ్యవిభవవ్యయలభ్యాః సంపదో వి పద ఏవ విమృష్టాః-పూర్వముచేసిన పుణ్యవిభవముయొక్క వ్యయముచే లభించిన సంప దలు విమర్శించి చూడఁగా విపత్తులే యగు' నని శ్రీహర్షుండును జెప్పియున్నాఁడు. లేక, పుణ్యములయొక్క - అనఁగా జ్యోతిష్తోమాది సత్కర్మములయొక్క-విపాకమ నఁగా స్వరాదిమూలమైన ఫలమును ముందు వెనుక నాలోచించి చూడఁగా 'క్షీణేపుణ్యే మర్త్యలోకం విశంతి-పుణ్యము అనుభవించి తీఱఁగా మరల మనుష్యలోకమును బ్రవేశింతురు' అను వచనముం బట్టి యాఫలములు తీఱఁగా మరల భూలోకమును బ్రవేశించి మహాదుఃఖకరములైన గర్భనరకాదు లనుభవింపవలసివచ్చుచున్నది గాన నిట్టి పరిణామ ములుగల పుణ్యములు భయమే నా కొనంగుచున్నవనియు కావున నీ సంసారమునందుఁ జేయఁబడునదేదిగాని కుశలమైనది కాదని కనుగొనుచున్నాననియు భావము. మఱియు ను, మహద్భిః = గొప్పలైన, పుణ్య ఓమైః = పుణ్యసమూహములచేత, చిరపరిగృహీతాః=చిరకాలము గయుకొనబడిన-చిరకాలముగా అనుభవింపఁ బడుచున్నయనుట, విషయాః=భోగములు, విషయిణాం=విషయానక్తులైనవారికి, వ్యసనం=దుఃఖమును,

* విషయములనఁగా రూపరసాదులు గాని లేక హరిచందనవసితాదులు గాని గ్రాహ్యము. పరిత్యాగమనఁగా సన్నద్ధునించుట. విడంబన యనఁగా యనుకరణము - అభినయమునుట - విషయనన్యాసము నభినయించుట యింకఁ జెప్పఁబడు నని భావము.

వాతుమివ = ఇచ్చునట్లు - లేక 'ఇవ' శబ్దము ఆ భారతార్థముగా గ్రహించినయెడల, ఇచ్చుటకే, మహాస్తవః = మిక్కిలి పెద్దవిగా - మహిమతో ముఖ్యములగా ననుట, జాయస్తే = అగుచున్నవి. ఆ పుణ్యములచే బహుకాలముగా నిష్కలించుచు బడుచున్న భోగములతో మహిమతో ముఖ్యములగా విషయానందముల నాకర్షించుటచే వారికి దుఃఖమే కలిగించునట్లుగా నున్నవి గాని ముఖ్యము గాదనుట. కాబట్టి యైహికాముష్మికభోగములన్నియు ననిష్టములయందే పర్యవసించుటచే వారికెల్ల పరిత్యజించుటయే శ్రేయమని భావము.

అన. విషయములు స్వవిధములను ద్యాజ్యము లేయని చెప్పటకై వాని వ్యవస్థితిని జెప్పచున్నాడు.

శ్లో॥ అవశ్యం యాతార శ్చిరతర ముష్మత్వాపి విషయాః

వియోగే శో భేద స్త్యజతి న జనో య త్వయ మమూన్ ।

[ప్రజస్తా స్వాతన్య్యా వతులపరితానాయ మనసః

స్వయం త్యక్తా హ్యేతే శమసుఖ మనస్తం విదధతి ॥

12

టీ. విషయాః = శబ్దాదులు - శబ్దాదివిషయభోగము లనుట, చిరతరం = బహుకాలము, ఉష్మత్వాపి = నిరీచియుండియు, అవశ్యం = నిత్యముగా - నిత్యముగాననుట, యాతారః = పోవునవి - * అగమాపాయలు (వచ్చుచు పోవుచుండునవి) గాన తప్తునభి విందు పురుషుని విడిచి పోవునేకాని పరిచయముంట్టి పురుషుని జీవపర్యంత ముండునవిగా ననుట, యత్ = ఎందుచేత, జనః = పురుషుడు, అమూన్ = వీని, స్వయం = తానే, సత్యజతి = విడువఁదో, (తత్ = అందుచేత), వియోగే = విడితామైపోసిపోవుటయందు, భేదః = విశేషము, ఈ = ఏమి - విషయములను తానై విడువఁడుగాన అది తామే విడిచిపోయిననే ఊహించునని తెలియుచున్నది. తానే వానిని విడుచుటకంటె అది తామే విడిచిపోవుట యందుఁ గలయతిశయమేమి? ఏమియులేదుగాన తానే వాని నేల విడువరాదు? అని భావము. తానై వానిని విడువఁడు కాబట్టి అవియే తన్ను విడిచిపోవుటయందుఁ గలవిశేషమేమి యనియాత్మేపము. దీనినే యుపపాదించుచున్నాడు. స్వాతన్య్యాత్ = స్వాతన్యమువలన - తమంతనే యనుట, ప్రజస్తాః సస్తాః = పోవునవి - పురుషుని విడుచునవి, అను, (విషయములు అని శేషము) మనసః = మనస్సునకు, అతుల పరితాపాయ = మిక్కిలిసంతాపముకొఱకు, అగుచున్నవి అని శేషము. తామై పురుషుని విడిచిపోవునేని వానికి దుఃఖకరములే యగునని యర్థము. స్వయం = తమంతనే - పురుషునిచేతనే యనుట, త్యక్తాః = (తుచ్ఛములుగా తృణీకరించి) విడువఁబడినవై, ఏతే = ఇవి - విషయభోగములు, అనస్తం = కొలఁదిలేని,

* 'మూత్రాస్పర్శాస్తు కాస్తేయ శీతోష్ణసుఖదుఃఖదాః। అగమాపాయినోఽనిత్యాస్తాత్తితిక్షన్యభారత' అని గీతయు విషయములయొక్క అగమాపాయిత్యమును డెలిపెడిని.

* శమసుఖం=మనశ్శాంతి వలనసుఖమును, వివరణిహి=కలిగించుచున్నవి. మనస్సుయొక్క తృప్తి నడంచి నెమ్మది గలుగజేయునని భావము.

చ. ఉరుగతితోడ నేగుఁ దడ १ పుండియు భోగము లట్టినానిఁ దా
నరుఁడు పరిత్యజింపఁడు కఠినం గన దద్విరహంబు భిన్నమే
పురుషుని భోగముల్ విడిచి १ భూరిమనోవృథ లాచరించు నా
పురుషుఁడే భోగముల్ విడిచి १ పొందు నిరామయశాంతిసౌఖ్యముల్.

తా. విషయభోగములు చిరకాలము పురుషునిచే ననుభవంపఁ బడుచుండినను దుదకు నవి వానిని విడిచిపోవుననే యగుననుట సిద్ధము. పురుషుఁడు తానై వానిని విడువఁడు కాబట్టి యవియే విడిచిపోవున వగుచున్నవి. పురుషుఁడే విడుచుటకంటె నవియే విడిచిపోవుటయందు విశేష మేమియులేదు. మఱియు నవి తమంత విడిచిపోవునేని పురుషుని మనస్సునకు మిక్కిలియు సంతాపము కలుగుచున్నవి. పురుషుఁడు తానే వానిని విడిచెనేని వానిమనస్సుఁ గలంచుచున్న తృప్తి నిమగ్నించి దానిచే వానికి మిక్కిలి సుఖముకలుగును. కాన విషయములు తామే విడిచిపోవుటకంటె పురుషుఁడు తానే వానిని విడుచుట మిక్కిలియు శ్రేయము.

అవ. విషయములను ద్యజింపఁ జాలినపురుషు లెట్టివారని యాశంకించి జ్ఞానులే యిట్టివారగుగాని మాబోటులు గా దనుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ బ్రహ్మజ్ఞానవివేకినో २ మలధియః కుర్వన్త్యహో దుష్కరం
య స్తుష్టా స్త్యుపభోగభాజ్ఞ్యపి ధనా న్యేకాన్తతి నిఃస్పృహః।
న ప్రాప్తాని పురా న సంప్రతి నచ ప్రాప్తా దృఢప్రత్యయో
వాఙ్మామాత్రపరిగ్రహాన్యపి పరం త్యక్తుం న శక్తా వయమ్॥

టీ. బ్రహ్మజ్ఞానవివేకినః=బ్రహ్మవిషయమైన జ్ఞానముచేఁ గలిగిన వివేకముగలవారు, అగు, అమలధియః=నిర్మలమైన బుద్ధిగలవారు-బ్రహ్మజ్ఞానముచే మంచితచ్ఛేదల వేటువేళ తెలియునట్టికత్తి గలిగి దానిచే బుద్ధియు నిర్మలమైనవారనుట, ('బ్రహ్మజ్ఞానవివేకినిర్మలధియః' అనుచో 'బ్రహ్మజ్ఞానముచేఁ గలిగినవివేకమువలనఁ జేటయైనబుద్ధి గలవారని యర్థము), యత్=ఎందుచేత, ఉపభోగభాజ్ఞ్యో=అనుభవమును బొందునట్టి - హరిచందనాదిరూప

* ఇదియే 'యచ్చ కామసుఖం లోకే యచ్చ దివ్యం మహా తృప్తిమ్ । తృప్తాశమ సుఖస్త్వైవ నార్హతః పోడశీం కలామ్'॥ అనియు 'విహాయ కామాన్ య స్సర్వాన్ పుమాం శ్చరతి నిఃస్పృహః । నిర్మమో నిరహంకారః స శాన్తి మధగచ్ఛతి' అనియు చెప్పబడినది.

ముగా చనుభవింపఁబడుచున్నట్టి యనుట, ధనాని=ప్రవృత్తులను, ఏకాంతతః=నిశ్చయముగా- బొత్తిగాననుట, చిన్నప్రహరం=చెప్పలేనివారై, మున్నన్తి=విడుచుకో, (తత్=అందుచేత), దుష్కర్మం=చేయ నలవి కావదానిని- అనుభవింపఁబడుచున్న ధనములను విడుచుట దుష్కర్మమైనను అట్టివానినిగూడ నని తావము, మున్నన్తి=చేయుచున్నాడు, అహం=అశ్చిద్యము. పురా=పూర్వము, ప్రాప్తాని=సంభవించినవి కావు-మాకు ముం దైన నీధనములు గలిగినవి కావనట, సంప్రతి=ఇప్పుడును, న=(అభవించినది) కావు, ప్రాప్తా=అవి కలుగుటయందు, పృథక్ ప్రత్యయశ్చ=గట్టిచిత్తమున=లేదు-అవి మాకు నితర గలుగునని గట్టిగానమ్ముటను పిలువెదనుట, వాక్యామాత్రపరిహారోపశాంతిః=పోరికమాత్రముచేతనే శుద్ధిగ్రహింపఁబడుటగలవి యయ్యెను- మనస్సునందుమాత్రము కోరఁబడుచున్నవే కాని నిజముగా అనుభవింపఁబడునవి కాకపోయినను అనుట, తస్మాత్=విడుచుటకు, నయం=మేము - మాబోలుటలనుట, పరం = మిక్కిలి, సతత్త్వం=నమ్మఁగ కానివారము- కాలు ట్టి పూర్వోక్తమైన బ్రహ్మజ్ఞానమే ధన్యులనిభావము. విషయపరిత్యాగమునకు బ్రహ్మజ్ఞానమే ముఖ్యసాధనము. కాలుట్టి బ్రహ్మజ్ఞానము సంపాదించి విషయత్యాగము అవశ్యము చేయఁదగినది.

చ. అనఘులు బోధపూర్ణులు మనోహేతులు భోగనిధాన మామహా
ధనముఁ బరిత్యజింతురు గీతస్సప్రహు లై పరమాద్భుతంబుగా
మునుపును బొంద కిప్పుడును కి ముట్టక నింకను జెందలేక నె
మ్మనమునఁ దోచుభోగములమానఁగఁ జాలము మే మెకింతయున్.

తా. హరిచందనాదిరూపముగా ననుభవింపఁబడుచున్న ధనములను విడుచుట దుష్కర్మము. అయినను బ్రహ్మజ్ఞానముచే సారాసారవివేకముగలిగి నిర్మలబుద్ధివొందినజ్ఞానులు బొత్తిగా నాశ మాలినవారై జౌరా=యట్టిదుష్కర్మమైన ధనపరిత్యాగమును జేయుదురు. మాబోలుటలతో ధనము లింతకు ముందును గలిగినదిగాదు. ఇప్పుడును గలిగినదికాదు. ఇతర గలుగునను గట్టిచిత్తములేదు. కాలుట్టి యేయనుభవింపుటలేక యారక మనస్సునందుఁ గోరఁబడుచుమాత్రమే యుండునయ్యు నట్టివానినిగూడ విడుచుటకు మే మెంతయు నశక్తులమై యున్నారము.

అవ. చెప్పినదానినే మఱొకరీతిని జెప్పచున్నాఁడు.

శ్లో. ధన్యానాం గిరికన్దరేషు వసతాం జ్యోతిః పరం ధ్యాయతా
మానందాత్రుజలం పిబన్తి శకునా నిశేఞ్కు మజ్జేశయాః |
అస్థాకం తు మనోరథోపరచితప్రాసాదవాపీతట
క్రీడాకాననకేళికాతుకజలమాయాః పరిక్షీయతే |

టీ. గిరకన్దరేషు = కొండగుహలయందు, వసతాం = వసించువాఁడును, 'విష్కత్తనే
 పీలఘ్వాశి' అనునట్లు జననమృతములేని కొండగుహలం దొంటిగా వసించియుండునట్టివారు
 ననుట, పరం జ్యోతిః = స్వప్రకాశమైన పరబ్రహ్మమును, ధ్యాయతాం = ధ్యానించువా
 రును, అగు, ధన్యానాం = పుణ్యాశ్శులయొక్క, అనన్త ఆశ్రుజలం = అనందమువలని
 కన్నీటిని, నిశ్శబ్దం = (వారు తపస్సుమాధినుండుటవలన) జంకులేనట్లుగా, అక్లేశయాః =
 తొడయందు నెలకొన్న - వారు నిశ్చలులై తపంబు సేయుచుండగా జంకక వారి తొడ
 లయందు వ్రాలినట్టి, శకువాః = పక్షులు, పిన్తిన్తి = త్రాగుచున్నవి, తు = అయితే, మనోర
 థో... జాహం - మనోరథం = కోరిక మాత్రముచేత - మనస్సుచే మాత్ర మనుట, ఉపరచిత =
 కల్పింపబడిన, ప్రాసాద = ఉప్పరిగలందును, వాపీతట = చిన్న కొలంకుల కెలఁకులల్లా
 దును, క్రీడాకానన = ఉద్యానవనములందును, కేళి = విహారములందలి, కాతుక జాహం =
 కుతూహలము గలిగియున్నవారైన, అస్తాకం = మాకు - పూర్వోక్త లైనవారికి వ్యతిరీక్త
 మైన నడవడిగలవారికనుట, ఆయాః = ఆయువు, పరిక్షీయతే = మిక్కిలిక్షీణించుచున్నది -
 పూర్వోక్తలైన ధన్యులయాయువు బ్రహ్మజ్ఞానప్రాప్తిచే సఫలమగుచున్నది. దుర్లభ
 విషయములను చింతించుకొనుచు బ్రహ్మజ్ఞానము మాలిన మాయాయువు ఊరకయే గడ
 పంబడి వ్యర్థమగుచున్నది. కాబట్టి వారివలె మేము ధన్యులము కామని భావము.

చ. గిరిగుహలఁ వసించి వృషరకేతనచింతన మాచరించున

త్పురుషులనమ్మదాశుగ్రణాపుంజముఁ గోల్లించు నంకశయ్యలం

దిరవుగ నుండుఁ బక్షులు సరమిద్ధమనఁకృతసాధవాపికా

వరవనకేళిలు రగురవారల కాయువె విక్షతం బగున్.

14

తా. కొండగుహలం దొంటిగా వసించి జ్యోతిఃస్వరూపమైన పరబ్రహ్మమును
 ధ్యానించుచు బ్రహ్మసుభవజనిత మైన యనందమువలన దొరఁగుతమబాష్పజలముల
 నొడియందు జంకులేక వ్రాలి పక్షులు త్రాగునంతనిశ్చలులై కాలము గడపుధన్యుల
 యాయువే సార్థకము. అట్లుకాక మనస్సుమాత్రముచేతనే యుష్మిగలు కొలఁకులు
 నుద్యానవనములు మొదలగువానిని గల్పించుకొని యందుఁ గల్గివిహారములు సలుపుచు నేది
 యు నిజముగా ననుభవింపక బ్రహ్మజ్ఞానమును గడింపక యూరక కాలముపుచ్చు మము
 బోటులయాయువో నిరర్థకము.

అవ. విషయములవలనిపన గానక విఫలుఁడై యొకానొకఁడు
 చెప్పికొనుమాటను జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ భిక్షాశనం తదపి నీరస మేకవారం

శయ్యా చ భూః పరిజనో నిజదేహమాశ్రయమ్ ।

వస్త్రం సుజీర్ణ శతఖిణ్ణమయీ చ కన్యా
హాహా తథాపి విషయా న్న జహాతి చేతః॥

15

టీ. ఖిణ్ణ = బిచ్చము, అశనం = ఆహారము, తపః = అభివృద్ధిగూడైనను, నీరసం = రసములేనిది - చప్పిడియైనదనుట, అదియును, ఏకవారం = ఒకసారియే - ఒక్కపూటకే దొరకుననుట, శయ్యాచ = పడుకయు, భూః = భూమి - చాపమొదలైనవి లేని వట్టి కఱుకునలయే యనుట, పరిజనః = సేవకజనము, నిరజహమాత్రం = సంతకహముమాత్రమే - తనకుదానే పరిజనుడుగాని మఱియొకఁడు పరిజనుడు లేఁడనుట, వస్త్రం = గుడ్డ, సుజీర్ణ ... మయీ = సుజీర్ణ = మిక్కిలి చివ్విక, శతఖిణ్ణం = నూతుపేరికలచే, మయీ = నించారిన, కన్యా = బాలిక, తథాపి = అట్లునున్నను - విషయములందు విరక్తిపుట్టించు వట్టినిచదశ కలిగినను అనుట, చేతః = పంచస్థు, విషయాత్ = విషయములను - విషయభాగముల ననుట, నజహాతి = విడువదు. హాహా = అయ్యయ్యా - ఇది విషయవిస్త్రయాతశయములను దెలిపెడిది. ఇచట విషయపరిత్యాగమునకు పలయుకారణములు సమగ్రముగా నుండియు వాకార్యము కలుగఁజే నలంకారము విశేషాత్.

చ. నిరతముఁ దిండి బిచ్చ మగు శీరస మద్దియు నొక్కపూటయే

ధరణితలంబు సెజ్జ సతతతలంబును దోడు శరీరమాత్రమే

చెఱుగులచీరతున్కగమికచేత నమర్చినబొంత పుట్ట మీ

కరణి మెలంగినక విషయకాంక్ష లొకింతయుఁ బాయవక్కటా. 15

తా. బిచ్చమేకాడు. అదియును జప్పిడిపైయొకపూటకే దొరకును. పడుక చాప మొదలైనవిలేని వట్టికఱుకునల. సేవకుడు తనజహమే. వస్త్రమో మిక్కిలపాఁతగిలిననూతు పేరికలతోఁ గుట్టిన వట్టిబొంత. విషయసుఖములందు విసుగు పుట్టించువట్టితక్కువదశ కలిగియు పాడుమన సావినయములను విడువ ననుచున్నది. అక్కటా! ఏమివింత యిది.

అవ. విషయానుభవమునందు స్త్రీలే ముఖ్యులు గాన వారిని దూషింపనియెడల వానిని విడుచుట సులువుగాదని తలఁచి యా స్త్రీలను దూషించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ స్తనౌ మాంసగ్రస్థీ కనకకలశా విత్యుపమితౌ

ముఖం శ్రేష్ఠాగారం తదపిచ శశాజ్జ్ఞేన తులితమ్ ।

స్రవన్మాత్రకిన్నం కరివరశిరఃస్ఫర్ధి జఘన

మహతో నిర్దయం రూపం కవిజనవిశేషైర్గురుకృతమ్ ।

16

టీ. స్తనౌ = చన్నులు, మాంసగ్రస్థీ = మాంసమీడములు - మాంసపు కంఠు లనుట, తథాపి = అట్లుయినను, కనకకలశా = బంగారుకుండలు, ఇతి = అని, ఉపమితౌ = బోల్పబడి

నవి-వానికీ నీడుగా వర్ణింపఁబడినవనుట, ముఖం=మొగము, శ్లేష్మ అగారం=తెమడవ పట్టయినది, తదపి = అయినప్పటికిని, శకాజ్ఞేన=(జింకను గుఱుకుగాఁ గల) చంద్రునితో, తులితం = పురుడింపఁబడినది, దానితో నెనయైనదిగా వర్ణింపఁ బడినదనుట, జఘనం = మొల, స్రవ...క్లిన్నం-స్రవతో = కాటుచున్న, మూత్ర=మూత్రముచేత, క్లిన్నం = తడిసిపది-మిక్కిలి అపవిత్రమైనదనుట, ఆయినప్పటికిని, కరివర శిరః స్పర్ధి-కరివర=శ్రేష్ఠమయినయేనుఁగుయొక్క, శిరః = తలతో-మంభస్థలములతో, స్పర్ధి=మచ్చరించునది-దానితో నెన యైనదిగా వర్ణింపఁబడినదనుట, అహో = ఔరా, నిర్ద్యం=గంధిమొదలైన యాకారముచే నేవగింపఁదగిన, రూపం = స్త్రీయొక్కరూపు, కవిజనవిశేషైః=(కామిజనులను రంజించుటయందు దానికిగల) కొందఱుకవులచేత, గురుకృతం=గొప్పదిగా చేయఁబడినది - కనకకలకాదులతో సాటిచెప్పి శ్రేష్ఠము గావింపఁబడినది. ఈ రూపము కవిజనవాక్ష్మాత్రసారమే కాని నిజమైనసారముకలది కాదనుట, ఇచట స్తనములు మాంసపిండము లనుటచే పినుకఁదగని పనియు, ముఖము శ్లేష్మాగార మగుటచే చుంబింప నర్హము కాదనియు, జఘనము స్రవస్తూత్ర క్లిన్నమగుటచే హేయమై సంభోగమునకు పాత్రముకాదనియు నూచితము. కామినులయొక్క యాయవయవములే సంభోగమునకు స్థానములుగా నంగీకరింపఁబడియున్నవి. ఇట్లంగీకరింపఁబడినవే యాతీరున హేయములై యుండునేని స్త్రీయందు మతేది భోగయోగ్యమగునని తాత్పర్యము.

శ్లో॥ స్తనములు మాంసపిండములు శ్చ చక్కనిబంగరుకుండ లంచు నా
ననము కఫాలయంబు తుహిరీనద్యుతితుల్య మటంచు మూత్రభా
జనజఘనస్థలంబు కరిరీచారుశిరస్సమ మంచుఁ గామినీ
జనమలినాంగముల్ నుకవిరీచాతురి వర్ణన కెక్కి నిమ్మపిన్. 1f

తా. చనుగుబ్బలు పట్టిమాంసపుముద్దలైనను బంగరుకుండలనియు, మొగము తెమడవొట్లు మొదలైనవానికీ బట్టయినను చంద్రునితో సాటియైనదనియు, మొల మూత్రము కాటి తడిని యుండుటచే నేవగింపఁ దగినదయ్యు, నేనుంగుమంభములవంటి దనియు నిట్లు మిక్కిలి నింద్యములైనవానిని కడుంగొప్పగాఁ గొందఱు కవులు కాముకుల రంజించుటకై వర్ణించెదరు.

అవ. పరమేశ్వరుఁ డొక్కఁడే పూర్ణముగా అనురక్తుఁడును విరక్తుఁడును అగును. తక్కినవారు అట్లు అనురక్తులుగాని విరక్తులుగాని కారు గనుక గష్టలే యనుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ఏకో రాగిషు రాజతే ప్రియతమాదేహోరహానీ హానో
నీరాగేషు జనో విముక్తలనానగ్నో న యస్తాత్పరః ।

దుర్వారస్తనబాణపన్నగవిషవ్యావిధముగ్ధో జనః

శేషః కామవిడంబితాన్మ విషయాన్ భోక్తుం న మోక్షం క్షమః॥

టీ. క్షమ... హోరి - క్షయతమా = క్రియారాజైన పార్వతియొక్క, హోరి = శరీరము యొక్క, అర్థ = సగభాగమున, హోరి = కయిగొన్న వారడైన - మిక్కిలియు కామకర్మము చేత తుణమాత్రమేని క్రియారాజి నెడఁబాసి యుండవోవక నా మెను తనదేహమునందె సగభాగముగా కిన్నియొక్క వారడైన యనుట, హరిః = కవుడు, ఏకవిష = ఒక్కడే, రాగిష = అనురక్తలందు - కామకలంఠనుట, రాజశే = సాటిలేక ప్రకాశించుచున్నాడు - దేహమునందు సగ విల్లలుగానే చేసికొన్న రాగి మఱెన్నడును లేనందున అట్లు చేసికొన్న కివుడొక్కడే వారిలో నెల్ల ఆంగణ్యుడనభావము. ఏరాగేష = విరక్తలయందును, విముక్తలనానన్ధః = విడువబడిన స్త్రీలతోడి కూటుషగలవారైన, జనః = పురుషుడు - విరక్తపురుషుడనుట, యస్తాత్ = ఎవనకంటె - ఏకపునకంటెననుట, పరః = అన్యుడు, న = లేడో - తమస్సు చేయునప్పుడు మన్ననని గాల్గుట నెడదైన కృత్యములచే నట్టి వైరాగ్యమును బ్రకటింతులనలన కవునకంటె విరక్తుడునుమత్రొక్కడు లేడనిభావము, అయితే, దుర్వార... ముగ్ధః - దుర్వార = వాకింపవలవికాని, న్నరబాణ = మన్నననిబాణము లనిడి, పన్నగ = సర్పములయొక్క, విష = విషముచేత - విషతుల్యమైన వ్యాపాహము చేతననుట, వ్యావిధ = కొట్టువడి, ముగ్ధః = మూఁగుడైన - నిశ్చేష్టుడైన యనియు సర్గము, పామువిషపుకాటుచే నెట్లుమూఁగుడగునో యట్లుమనతూపులచేతను మూఁగుడగునుగాన మననితూపులు పాములుగా రూపింపబడియె, సర్పపక్షమున మూర్ఖులినవారడనియు, బాణపక్షమున మరులుచే మతితస్పింపఁడనియు మూఁగకబ్రమున కర్థము గ్రాహ్యము, ఇట్టివారడైన, శేషః జనః = తక్కినజనుడు - కివుడులేప్ప దక్కినవారడనుట, కామ విడంబితాన్ = మన్నననిచే మోసముగాఁ గల్పింపబడిన, విషయాన్ = విషయములను - స్త్రీసంభోగాదులననుట, భోక్తుం = అనుభవించుటకును, మోక్షంవా = విడుచుటకును, క్షమః = సమర్థుడు, న = కాఁడు, కివునికింగలమునరాగాతిశయముగాని విరాగాతిశయముగాని లేనందున నతనివలె భోగించుటకును త్యజించుటకును జాలఁడని యర్థము. అనుటితఁ ఘటనాచతురుడైన పరమేశ్వరుఁ డొక్కడే అనురక్తలందును విరక్తలందును మిక్కిలి యుత్కృష్టుడగును. తక్కినవారందఱును ఉభయప్రస్తుతేయనిభావము. విషము మేర వ్యాపించి సామ్యులినవారు దేనిని జేయనుగాని మాననుగాని నేరడు. కాబట్టియే మను తూపులను సర్పములుగా రూపించి తద్విషవ్యావిధుడై ముగ్ధుడైనవానికి విషయములను భోగింపను ద్యజింపను సాధ్యముకాదని సమర్థింపబడినది. మన్ననబాణములను పన్నగములుగా రూపించుటచే అలం. ధూపకము.

చ. కాముకులందు మే సగముఁ గాంతకు నిచ్చినశంకరుండె ని
 మ్మాములలోన బుచశరశాసనుకన్నఁ బరుండుఁ గల్గెడు
 ద్రామమనోజగణవిషద్రస్థులు తక్కినమూఢు లోపరే
 సీమల భామిసీసుఖముఁ గేరె ధ్విజింప బరిత్యజింపఁగన్. 17

తా. శివుఁడు ప్రియురాలినే తనసగదేహము చేసికొన్నవాఁడు గాన నతఁడే
 కాముకులలో సగ్రగణ్యుఁడు. స్త్రీసంగమును మానినవాఁ డతనికంటె మఱివ్యుఁడును
 లేఁడుగాన నతఁడే విరక్తులలోను అగ్రగణ్యుఁడు, తక్కినజనులలో మరుతూపులు నాటఁ
 గా పామువిషపు కాటులచేతంబోలె మతిపప్పి కాముఁడు కపటముగాఁ బన్నిన విష
 యములను నతనివలె ననుభవింపఁజాలరు; పరిత్యజింపఁజాలరు.

అవ. విషయములందలిదోషములు తెలిసినప్పటికిని వానిని విడు
 వకుండుటకుఁ గారణమును జెప్పచున్నాఁడు.

శ్లో॥ అజాన ద్దాహత్త్యం పతతు శలభా దీపదహనే
 స మీనోఽప్యజ్ఞానా ద్భృషిశయత మశ్నాతు పిశితమ్ ।
 విజానంతోఽప్యేతే వయ మిహ విపజ్జాలజటిలా
 న్మ ముఖ్యామః కామా సహహ గహనో మోహమహిమా ॥ 18

టీ. శలభః = మిశుక, దాహత్త్యం = దహించు స్వభావముకలిగియుండుటను,
 అజాన = తెలియనిదగుచు, దీపదహనే = దీపపునివ్వనందు, పతతు = పడుచుగాక - పడి
 నీఅగుచుగాకయనుట, సః = ఆ - ప్రసిద్ధుడు, మీనః అపి = చేపయు, అజ్ఞానాత్ = తెలి
 యమిచే - తన్ను నశింపజేయున దిది యనువివేకము లేమిచేసనుట, బడిశయతం = గాలము
 తోఁగూడిన - గాలమునఁ గ్రుచ్చుబడినయనుట, పిశితం = మాంసమును, అశ్నాతు = తినుచు
 గాక - ఎరయందలి లోభముచే గాలముమ్రుంగి కుత్తుకయం చడ్డుపడి చచ్చుచుగాక యనుట,
 'పతన్త మాతన్త కురన్త భృన్త మీనా హతాః పశ్చాభిరేవ పశ్చ' అనున్యాయంబునం జేసి
 యీ మీనశలభము లేమటుట వానియపరాధముగాదు, అజ్ఞానముచేఁ జేయఁబడినవిగాన
 వానికార్యము లపరాధములు కానేరవు. అయితే, ఇహ = ఈలోకమునందు, విజాంతః
 అపి = (ఇవి వినాశకేతువులు అని) తెలియుచున్న వారమైనను, ఏతే = ఈ, వయం =
 మనము, విష...టిలా - విషత్జాల = అపదలనమూహలచేత, జటిలా = పెనఁ
 చుకొనియున్న - విపత్తులతోఁ గూర్పబడియున్నయనుట, కామా = విషయములను,
 నముఖ్యామః = విడువము. విషయములస్వరూపము తెలిసియు వానినివిడువకున్న మనదే య
 పరాధమని భావము. విచారింపఁగా మిక్కిలిప్రబలమై మహాకారణముండుటచే మన
 కుఁగూడనపరాధము లేదనుచున్నాఁడు. మోహమహిమా = అజ్ఞానముయొక్క మోహత్త్వము,

గహనా = తెలిసికొనరానిది. అహహ=అక్కటా. ఆనుచిరముటనాచతుర్మైన యవిద్య యొక్క విలాసమహిమచేత లోకులు విహితముకానట్టిదానినైతము చేయుదురు. కాబట్టి మనముపరాధమేమియు లేదని భావము.

చ. తెలియక నాశహేతు వగుకీర్తనతరావలీలలోపలక

శీలభము చొచ్చు గాక మతి కచాలిక మీనము గాలపుంగోనం

గలపిశితంబు తా మెచుగురగాక యెఱింగియు మేము ముఖిదో

హలవనితాసుఖంబు విడినాడము మోహమహత్త్వ మెట్టిదో. 18

తా. దీపపు సెగ తన్ను నీటుగాఁ గాల్చునది తెలియమచే మిడుత యందుఁ బడి నెడుచున్నది. ఎర గాలములోఁ గ్రుచ్చుచుడియున్నదని యెఱుంగనిపై చేఁప దానిని మ్రొంగి బ్రుంగుదునడుచున్నది. ఈరెండును తెలియమచే నిట్లుచేసినవి. కావున వీనియం దేయపరాధమును లేదు. కాని విషయములు పెక్కువిషయములను గలిగించునవి చక్కఁ గాఁ దెలిసియున్నవారమైనను వానిని విడువ వున్నమనమే సాపరాధులము. మనమును అపరాధులముకాము. ఏలన, యిది మంతయం అజ్ఞానముమొక్క మహిమ. ఆమహిమ యొక్కట్టా ! యిట్టిదట్టిదని తెలియరావన్నది.

అవ. అజ్ఞానమహిమయే సుఖద్రవ్యములుకానియన్నపానాది విషయములందును సుఖబుద్ధిని కలిగించుచున్న దనుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ తృషా శుష్య త్యాస్యే పిబతి సలిలం శీతమధురం

క్షుధార్తః శాల్యన్నం కబళయతి మాంసాదికలితమ్ ।

ప్రదీప్తే కామాగ్నా సుదృఢతర మాలిఙ్గతి నధూం

ప్రతీకారం వ్యాధేః సుఖ మితి విపర్యన్యతి జనః ।

19

టీ. తృషా = దప్పిచేత, ఆస్యే=నోరు, శుష్యతి=నిండుచుండఁగా, శీతమధురం = చల్లనిదియు తాపహరము నైన, ('స్వాదు సురభి' అనుచో తీయనిదియు వాసనగలదియు నైన యనియర్థము), సలిలం=జలమును, పీబతి=త్రాగుచున్నాఁడు-ఇటు 'మధురం'అనఁగా 'శీతలీ క్రియతే తాపో యేన తన్నధురం స్పృశిత్' అన్నట్లు తాపహర మైనదనుట-లేక చక్కెర మొదలైనవానిచేఁ దీయనిదిగాఁ జేయఁబడినదనియు గ్రాహ్యము, క్షుధార్తః నన్=ఆకలిచేఁ బీడింపఁబడినవాఁ డగుచు, మాంసాదికలితమ్- మాంసాది=మాంసముమొదలైన వానితో-మాంసము నేయి పాలు పెరుగు మొదలైన వ్యంజన ద్రవ్యములతో ననుట, కలితమ్=కూర్పఁబడిన, శాల్యన్నం=విదీయన్నమును, కబళయతి=ముద్దగొనుచున్నాఁడు. ('క్షుధార్తః నన్ శాలీ స్క-బళయతి కాకాదివలితాన్' అనుచో, కాకాదివలితాన్ = కాయగురలు మొదలైన వ్యంజనములతోఁ గూడిన, కాలిన్ =

బియ్యమును-బియ్యపుటన్నము ననుట, తినుచున్నాఁడని యర్థము), కామాగ్నో =
 థాగ్ని, ప్రదీప్తేనతి = మిక్కిలివెలుగుచుండఁగా-మరులు చెలరేగఁగాననుట, ('
 గ్నో' అనుచో రాగ మనెడియగ్ని యనియర్థము), సుదృఢతరం=మఱింత మి
 గట్టిగా, పథాం = స్త్రీని, ఆలింగతి=కాఁగిలింపుకొనుచున్నాఁడు. కాఁబట్టి, వ్యా
 రోగముయొక్క-ఆఁకలిదప్పి మొదలైన బాధలయొక్క యనుట, ప్రతీకారం=వ
 చేయుట-వానిని అన్నపానాదులచే నుపశమింపఁజేయుట, సుఖం ఇతి=సుఖము
 జనః = మనుష్యుఁడు, విపర్యస్యతి=తబ్బిబ్బువడుచున్నాఁడు-తలక్రిందుగాఁగ్రహిం
 న్నాఁడు. సుఖమనునదియే లేదు; సుఖముగా ననుభవింపఁబడున వెల్ల బాధతోలగు
 నట్లు తోచుచున్నచే కాని యథార్థములుగా సుఖములుగావు. అయినను జ
 వానిని సుఖములని తప్పగా నెన్నుచున్నారని భావము.

ఉ. శీతలవారిఁ ద్రావు వడఁగ జెందినవాఁడు తుదార్థుఁ డిష్టమృ
 ప్తాతతభక్షమాంసకలిరతాన్నము సాపడు మక్తాథాగ్నితా
 పాతురుఁ డైనవాఁడు జవరాలిఁ గవుంగిటిలోనఁ జేర్చు నీ
 రీతిని రోగశాంతికరరక్తృత్వము భోగ మనంగఁ జెల్లునే.

తా. మనుజుఁడు దప్పిచే మొగము పఱువట్లువట్టినపుడు తీయనిచల్లనినీరు
 గుచున్నాఁడు. ఆఁకలి పీడించినపుడు పాలు నేయి పెరుగు మొదలైన వానితోఁగూ
 వరియన్నమును దినుచున్నాఁడు. మరులుగొన్నయెడల జవరాలిని బిగ్గఁ గాఁగిలి
 కొనుచున్నాఁడు. ఇట్లు బాధకు మాటునేయుటయే సుఖమని తలక్రిందుగాఁ దలం
 చున్నాఁడు. కాని నిజముగా సుఖ మెక్కడిది?

అవ. అజ్ఞాఁడు సంసారవిషయంబులందు బద్ధుడగుచున్నాఁ
 జ్ఞానియో సర్వసంగములను వదలి కృతకృత్యుఁ డగుచున్నాఁడని చె
 నిగమించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ తుజ్గం వేత్త సుతాః సతా మభిమతాః సజ్జాతిగాః సంపదః
 కల్యాణీ దయితా వయశ్చ నవ మి త్యజ్ఞానమూఢో జనః ।
 మత్వా విశ్వ మనశ్చరం నివిశతే సంసారకారాగ్రహే
 సందృశ్య క్షణభంగురం త దఖిలం ధన్యస్తు సన్న్యస్యతి ॥ 2

టీ. తుజ్గం = పొడువైన, వేత్త=యిల్లు, సతా=సజ్జనులకు, అభిమతాః = ఇష్ట
 లగువారైన, సుతాః = పుత్రులు - విద్యావినయాదిగుణంబులు పడసినవారనుట
 సజ్జతి అతిగాః = రెక్కనుగడచిన-రెక్కపెట్టరాని, సంపదః=సంపత్తులు, కల్యాణీః
 శుభకారితయైనవై - ఆనుకూల్యాదిగుణములతోఁ గూడినదనుట-ఇదియే 'అనుకూలా

విమలాక్షిం కులజాం కుశలాం సుశీలసంపన్నాం | పఞ్చులకారాం భార్యాం పురుషః పు
ణ్యోదయా ల్లభతే* అని చెప్పబడియున్నది. దయితా=ప్రియురాలు, నమ=క్రొత్తదై
న, వయః = వయస్సు-యౌవనమనుట, ఇతి=అని, అజ్ఞాన మూఢః=మోహముచే మతిమా
లిన-వివేకశూన్యుడైన, జనః = జనుఁడు, విశ్వం=సమస్తమును-యిల్లు బిడ్డలు ధనము
పెండ్లము మొదలుగాఁ గలప్రపంచము ననుట, *అనశ్చరం=శాశ్వతమైనదిగా, మత్వా=
తలచి, సంసారకారాగృహే = సంసారమనెడి చెఱసాలయందు, నివితే=మిక్కిలి
చొచ్చుచున్నాఁడు-సంసారమునందు తగులువడుచున్నాఁడు గాని అది యనర్థకరమని
తెలియఁడనుట. అతిసంకటమై మిక్కిలి నిర్బంధము కలిగించునదిగాన సంసారము కా
రాగృహముగా నిరూపింపబడినది. ధన్యస్తు = జ్ఞానియైన పుణ్యాత్ముడన్ననో, తత్ ఆ
ఖిలం = దానినంతయు-అయిల్లు మొదలైన యఖిలప్రపంచమును, త్షణభక్తురం=క్షణ
కాలములో నశించునదిగా- అనిత్యమైనదిగా ననుట, సంవృత్య = లెప్పగా కనుఁగొని,
సన్న్యసృతి=సన్న్యసింపుచున్నాఁడు-వానియందుఁ దగులువడఁడు గాని విరక్తుఁడగు
ననిభాషము. కాఁబట్టి జ్ఞానముచే సర్వానర్థములకు మూలమైన యజ్ఞానమును దొలఁగించి
కృతకృత్యత పొందవలయు నని యాశయము.

చ. పాడువులు మాడువుల్ ఘనులు శ్రీపుత్రులు పెక్కులు రమ్యసంపదల్
పడతుక చారుశీల యెలశ్రీప్రాయ మటంచు నరుండు మూఢుఁడై
కడు జగమెల్ల శాశ్వతముగఁ గొని సన్వృతిబందిలోపలం
బడు నిది మాయయంచు మతిమంతుఁడు దావిడుచుకొ నను స్తమున్.

తా. పాడువులైన మిద్దెలు మేడలను, సజ్జనులచేఁ గొనియాడఁబడిన కొడుకులను,
కొలఁది యిడరాని సంపదలను, అనుకూలపతియైన యిల్లానిని, ఎలజన్మనమును, మఱియుం
గలప్రపంచమునంతయు నజ్ఞాని యగుజనుఁడు నిత్యముగా నమ్మి సంసారమునం దగులు
వడుచున్నాఁడు. జ్ఞానియగు పుణ్యాత్ముఁడో వానినెల్ల ననిత్యముగా గ్రహించి సన్న్య
సింపుచున్నాఁడు.

ఇది వైరాగ్యశతకమునవిషయపరిత్యాగవిడంబన యన్నది ద్వితీయదశకము.

వైరాగ్యశతకము-యాజ్ఞాదైన్యదూషణము.

అవ. విషయములు యాచనయు దానివలన దైన్యమును గలి
గించుచున్నవి. కాన విషయపరిత్యాగవిడంబనను బ్రస్తావించిన పిదప
యాజ్ఞాదైన్యమును దూషింపఁ దగును గానఁ బదిశ్లోకములచే దానిని
దూషించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ దీనా దీనముఖైః సదైవ శిశుకై రాకృష్టజీర్ణామ్బరా

క్రోశద్భిః తుధితై ర్నిరన్నవిధురా దృశ్యా న చే ద్దేహినీ ।

యాష్టాభజ్జభయేన గద్గదగళత్రుట్ట్యద్విలీనాక్షరం

కో దేహీతి వదే త్స్వదగ్ధజరస్యాథే మనస్వీ పుమాన్ ॥ 21

టీ. దీనా=పేదరాలును, కావుననే, దీనముఖైః=విన్ననైన మొగములు గలవారును- కాంతిలేని ముఖములుగలవారనుట, దేనిచేతననగా, క్రోశద్భిః=ఏడ్చుచున్నవారును, ఇది దేనిచేతననగా, తుధితైః = ఆకలిగొన్నవారును, అగు, శిశుకైః=నిసువులచేత, సదా ఏవ=ఎప్పుడును, ఆకృష్ట జీర్ణ అమ్మరా=పట్టిలాగబడిన చినిగిన వలువగలది యా-బిడ్డలు అన్నాదు లడుగుచు వలువనుబట్టి యీడుచుచుండుట గలది యనుట, నిశన్నవిధురా = అన్నములేనిదియు (కావుననే) కష్టపడుచున్నదియు, 'విధురః ప్రత్యవేతే స్యా త్కృష్టవిల్లిప్తయోరపి' అనివిశ్వము, అగు, గేహినీ=యిల్లాలు, దృశ్యా=కనబడునది, నచేత్=కాదేని, ('నర్మైరన్నవిధురా దృశ్యేతచే ద్దేహినీ'అనుచో, విధురా=అన్నాదులులేమిచే కష్టపడునట్టి, గేహినీ=యిల్లాలు, నరైః=మనుజులచేత, న దృశ్యేతచేత్=చూడబడదేని), మనస్వీ=ధైర్యశాలియగు, కః=ఏ, పుమాన్=పురుషుడు, యాష్టాభజ్జభయేన-యాష్టా=యాచనయొక్క, భజ్జ=చెడిపోవుటవలని, భయేన=దిగులుచేత-యాచించుట విఫలమగునోయను వెఱపుచేననుట, గద్గద...క్షరంయథాతథా-గద్గద=డగ్గుతికగల-హీనస్వరము గలయనుట- గద్గదశబ్దము అనుకరణశబ్దము, గళ=కుత్తుకయందు, త్రుట్ట్యత్=తునుగుచు, కావుననే, విలీనా=లోపలనే యడంగునట్టి- ఇంచుమించుగా నుచ్చరింపబడనట్టి, అక్షరంయథాతథా=అక్కరములు గలుగునట్లుగా-డగ్గుతికచే నక్షరము లొక్కొక్కటియు కొంత గొంతులోపలనే యడగి కొంత బయటికి వచ్చునట్లు అనుట, స్వదగ్ధ జరస్య, స్వ=తనయొక్క, దగ్ధ=కాలిన-తుచ్చమైనయనుట, జరస్య=పొట్టయొక్క, అర్థే=కొఱకు-దాని నిండించుట కొఱకు-దగ్ధశబ్దము నిర్వేదమును సూచించెడి, ఇట్లే సులేశ్వరవార్తికమున 'అస్య దగ్ధోదరస్యాథే కిం న కుర్వన్త్యసాంప్రతప్' అని చెప్పబడినది, దేహీ ఇతి=ఇప్పుడని, వదేత్=చెప్పును-అట్లు ఆకటిచేతను నిసువులవలని రొదచేతను నవయుచున్న యిల్లాలిన జూడనియెడల మాట తొట్రువడం బాడుపొట్టకొఱకు 'దేహీ'యని ధీరుడైవ్వడును యాచింపబడుట. అట్టి యిల్లాలిన జూచుటవలననే యిట్టియవస్థ గలుగుచున్నది గాన అనర్థమాలమైన యద్దాని నవశ్యము పరిత్యజింపవలయు ననిభావము.

ఉ. ఆకొనియేడ్చు లేజిటుతల్లెలన్నముకై తనకొంగు లాగఁ బె

ల్లాకట సోలు చుండెడునిజాంగనదుర్దశఁ జూడఁడేని యా

ఛాకలనావిభంగభయరసంభృతగద్గదశూన్యకంఠుఁడై

చోకొని దేహి యం చడుగఁగ జేరునె కాలినపొట్ట కెవ్వఁడున్. 21

తా. నిరుపేదరా లగుటచే బిడ్డలకుఁ గూడువెట్టుటకు గతిలేకుండుటవలన వా రాఁ కలిగొని యేడ్చుచు మొగములువాడఁ దనచినిఁగినచీరచెఱుంగుఁబట్టి యెడతెగక లాగుచుం డఁగాఁ, దాను నన్నాదులులేక నవయుచున్నయిల్లాలు కంటఁబడకుండునని ధీరుఁ డెవ్వఁ డుగాని యీపాదుపొట్టకొఱకు యాచింపఁబూని, యాచించినచో నేమియు నియ్యక యెవరు దన్నుఁ దూలనాడుదురో యనుదిగులుచేత గొంతుకలోనుండి యక్షరములు సగము వచ్చియు రాక తోట్రుపడుచుండఁ గ్రేటుకొనుచు 'దేహి' యని యడుగఁడు.

ఆవ. ఇప్పుడు దీనత్వమునకును అనర్థమునకు మూలమైన యుదర మును నిందించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ అభిమతమహామానగ్రన్ధిప్రభేదపటియనీ

గురుతరగుణగ్రామామౌజ్భజస్ఫుటోజ్జ్వలచన్ద్రికా ।

విపులవిలసల్లజ్జావల్లీవితానకుతారికా

జతరపితరీ దుష్పూరేయం కరోతి విడమృనమ్ ॥

22

టీ. అభిమత...పటియనీ - అభిమత = (కీర్తిమొదలైనవి కలిగించున దగుటచే) ఇష్టమైనదియు, మహత్ = గొప్పదియు, మాన = అభిమానముయొక్క - తన్ను గొప్పగా నెన్నుకొనుటయొక్క, గ్రన్ధి = ముడియొక్క, ప్రభేద = విడఁదీయుటయందు, పటియనీ = మిక్కిలి సమర్థమైనదియు - ముడిని విడఁదీయుట యనఁగా పట్టులేకుండఁజేయుట - అనగా ఛేదించుట, కనుక మానముయొక్కముడిని పీడ్చునది యనఁగా మానము ను నాశమునేయునది యనిభావము, మతియును, గురుతర...చన్ద్రికా - గురుతర = మిగుల గొప్పలైన, గుణగ్రామ = గాంభీర్వభైర్యాదిగుణగణముల నెడి, అమౌజ్భజ = తామరలకు, స్ఫుట = విశదమును, ఉజ్జ్వల = ప్రకాశించుచున్నదియు - విశదముగా వెలుఁగుచున్నట్టి యనుట, చన్ద్రికా = వెన్నెలయైనదియు - తామరలను వెన్నెలయెట్లొ యట్లే గుణగణములను సం కోచింపఁజేయునది యనుట, విపుల...కుతారికా - విపులం యథాతథా = మిక్కిలిగా, విల సత్ = ప్రకాశించుచున్న, లజ్జా = సిగ్గుఅనెడి, పల్లీ = తీఁగలయొక్క, వితాన = సమాహమున కు, కుతారికా = గొడ్డలియైనదియు - తీఁగలను ద్రుంచుగొడ్డలివలె సిగ్గును ద్రుంచివైచున దనుట, దుష్పూరా = పూరించుట కలవికానిదియు - ప్రతిదినమును అన్నపానాదులచే నిండించినను చాలు ననకుండున దనుట, అగు, ఇయం = ఈ, జతర పితరీ = ఉదరమనెడి వంట కుండ, విడమృనం = డిందుపడుటను - అనఁగా ఆకార్యములు నేయుట అవాఛ్యములు పలు కుట అపేయములు విడుచుట మొదలగువానిని, కరోతి = చేయుచున్నది, లేక, యాచన నను

కరింపఁ జేయుననట, యాజ్ఞాదైన్యమును మనల నభినయింపఁ జేయుచున్నదని భావము. ఇంతకంటె దైన్యమును గలిగినది మతొక్కటిలేదని యాశయము. అలం. రూపకము.

తా. మానగ్రంథివిభేదనక్షమము శంఖభద్ధైర్యగాంభీర్యము

ఖ్యానేకప్రియసద్గుణాంబుజసమహాహజ్యోత్సన్ని లజ్జాలతా
హానిస్ఫారకుతారధార జతరంః బన్నట్టిపెన్నాన యా
రా నిండా రదు దైన్యవృత్త్యభినయప్రాగల్భ్యముం జూపుచున్.

తా. ఈయుదరమను నెనరుకుండ మిక్కిలియు నిష్టమై విడువరానట్టి పెనుమానమునుగూడఁ దూలునట్లు చేయుచున్నది. మిక్కిలి గొప్పలైనగుణములనెల్ల, వెన్నెలఁ దామరలనుంబోలె, సంకోచింపఁజేయున్నది. మిక్కిలివిలసిల్లు లజ్జను, గొడ్డలి తీఁగను ద్రుంచునట్లు, ద్రుంచుచున్నది. ఎంత నిండించినను నిండదు. మఱి యాచన సేయించి దీనత్వము కలిగించుచున్నది.

అవ. మానియైనవానికి బంధువులకడ యాచించుటకంటె మఱొక చోట బిచ్చమెత్తి బ్రతుకుట మేలనుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ పుణ్యే గ్రామే వనేవా మహతి సితపటచ్ఛన్నపాలీం కపాలీ

మాదాయ న్యాయగర్భద్విజహతహుతభగ్ధామధూమ్రాపకణ్ఠే ।

ద్వారం ద్వారం ప్రవిష్టో వర ముదరదరీపూరణాయ త్సుధారో

మానీ ప్రాణైః సనాథో న పున రనుదినం తుల్యకుల్యేషు దీనః ॥ 23

టీ. న్యాయ...కణ్ఠే-న్యాయగర్భం యథాతథా = మీమాంసాశాస్త్రమునం జెప్పఁబడిన విధానములు లోపలఁ గలుగునట్లుగా-లేక, న్యాయములు లోపల గలవారైన అని ద్విజశబ్దమునకు విశేషణము- స్వరప్రకారమున మంత్రములను బఠించునట్టివారైన యనుట, ద్విజః=బ్రాహ్మణులచేత, హుత=వేల్పుబడిన, హుతభుక్=అగ్ని హోత్రములయొక్క, ధూమ=పొగచే, ధూమ్ర=నలుపుమించినయెఱుపుగల, ఉపకణ్ఠే=సమీపప్రదేశముగల, పుణ్యే గ్రామే=పవిత్రమైన యొక గ్రామమందుఁగాని-అగ్రహారమందుఁగాని యనుట, మహతి వనే=గొప్పయడవియందుఁగాని- అడవియందును వానప్రస్థుడు బుండుటచే నందుఁగాని యనుట, సిత...పాలీం-సిత=తెల్లని, పట=గుడ్డచే, ఛన్న=కప్పబడిన, పాలీం=ఓరలుగల- ఇతరులదప్పికిఁ దెలియకుండునట్లు గుడ్డతోఁగప్పబడిన యనుట - ఇట్లు గప్పట విశిష్టాచారమని తెలియునది, కపాలీం = బిచ్చపుమాయుడును, ఆదాయ=కొని, త్సుధారైః=ఆఁకటిచేఁ బీడింపబడిన, మానీ=మానముగల పురుషుఁడు, ఉదర...పూరణాయ-ఉదరదరీ=పొట్టును నెడిగుహను, పూరణాయ=నిండించుటకొఱకు, ద్వారం ద్వారం=గృహముల

యొక్కయిండ్ల కడప కడపను, ప్రవిప్లవః=చొచ్చినవాడై, ప్రాణైః సనాథః చేత్ = ప్రాణములతోఁ గూడినవాడగు నేని - ఇంటింట బిచ్చ మె త్తితిని బ్రతుకు నేని, వరం=కొంతమేలు. పునః=అయి తే, అచుపిం=ప్రతిపిం మును, తుల్యమల్యేషు=సమానకులజాలయందు - తనకుసమానకులజనితులైనవాఁడనుచు, దీనః=దీనుఁడగు నేని-వాఁడు విన్నదనముతో బ్రతుకు నేని, న=మేలుకాదు. ('మానీ ప్రాణీసధనోన్యపునః' అనుపాఠమున-ఇంటింటనట్లుబిచ్చ మెత్తుమానవంతుడైన ప్రాణియగువాఁడే ధన్యుఁడు. తనసమానకులజాలైనవారినడుమ తక్కువపాటుతో దీనుడైయుండి బ్రతుకువాఁడు ధన్యుఁడు గాఁడని యర్థము), బంధువులనడుమ యాచించినచుగా బ్రతుకుటకంటె మఱియొకచో నింటింట బిచ్చ మెత్తి బ్రతుకుట మేలనిభావము. 'న బద్ధమధ్యే ధనహీనజీవనమ్; ధనములేక బంధువులనడుమ బ్రతుకరాదు' అనువచన మిటయాహ్యము. అయినను 'త్యజన్త్యసూక్తే శర్తవః మానినో వరం త్యజన్తి న త్యేకమయాచితప్రతమ్; మానవంతులు ప్రాణములను సుఖమునైన మేలుగావిడుతురుగాని యాచింపకుండునట్లు తాము చేసికొన్నవ్రతము నొకటినిమాత్రము విడువరు' అన్నట్లు మానులకు నెప్పుడు యాచింపకుండుటయే ముఖ్యవ్రతమయ్యును, మిక్కిలి యాచకటిపెట్లచే నొకవేళ యాచింపఁ బూనిరేని యపవ్యధు పరిచితముకాని యొకానొకచోట శ్రోత్రియులగృహములందుఁ గపాలంబున బిచ్చ మెత్తి కడుపుఁబ్రోచుకొనఁదగునుగాని ప్రాణనకటము గలిగినను బంధుజనులయాచించి బ్రతుకుట యతినీచముగాన వారికి దగదు అని గూఢాభిసంధి.

చ. అవనినురావలీహుతహురతాశనకోమలధూమధూమలా

ప్రవిశేదవాటియందు వనరభాగమునందుఁ గపాలపాణి యై

భవనములందు భిక్షుగొని ర ప్రాణముదాల్చుట కొంతమేలు బాం

ధవులను జేరి వేడి కడు ర దైన్యముఁ జెందుటకంటె మానికీన్. 28

తా. స్వరప్రకారమున బ్రాహ్మణులు మంత్రములు పఠించుచు వేల్పునగ్నిహోత్రములనుండి వెడలుపొగలచే నలుపుమించిన యెఱుపుపన్నె గాంచిన చుట్టుఁబట్లు గలిగిన యొక పుణ్యగ్రామమునఁగాని గొప్ప యడవిని గాని తెలిగడ్డకప్పిన యొక్కతిరిపపుమూడుడు గొని యాచకలిగొన్నప్పుడు పెనుకడుపుఁబ్రోచికొనుటకై యిల్లిదిరిగి తిరిప మెత్తి బ్రతుకుట మానవంతునికే గొంతమేలుగాని ప్రతిదినము తననరియగు కులజాలనడుమ యాచించుచు దీనవృత్తినుండుట యెంతయు మేలుగాదు.

అవ. ఈ యాచనకంటె మేలైనగతి మఱి వే తొకటి లేదా యని వితర్కించుచు నట్లుండఁగా నిదియేల యని దూషించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ గజ్జాతరజ్జహిమశీకరశీతలాని

విద్యాధరాధ్యుషితఛారుశిలాతలాని ।

స్థానాని కిరీ హిమవతః ప్రళయం గతాని

యత్యావమానపరపిణ్డతా మనుష్యాః ॥

టీ. గడ్డా... శీతలాని- గడ్డాతరజ్జు=గంగానదియలలయొక్క, హిమ=చల్లని, శీకర=తుంపురులచేత, శీతలాని=చల్లనైనవియు, విద్యా... తలాని- విద్యాధర=విద్యాధరుల నెడి దేవయోనివిశేషులచేత, అధ్యుషితాని = అధిష్ఠింపబడిన, చారు=రమ్యములైన, శిలా తలాని = తాతీప్రదేశములు గలదియు- ఈరెండువిశేషణములచేతనే పరమపవిత్రమయి నదని నూచితము, అగు, హిమవతః=మంచుకొండయొక్క, స్థానాని=ప్రాంతప్రదేశములు, ప్రళయం = నాశమును, గతాని కిం=పొందినవాయేమి. కింకబ్బ మిట వితర్కమును దెలుపును. హిమాలయస్థానములు నశింపకుండగా నవి నశించినా యని యేల వితర్కింప వలసె ననఁగాఁ జెప్పచున్నాఁడు. యత్ = ఎందుచేత, మనుష్యాః=మనుజులు, సావ... రతాః- సావమాన=అవమానముతోఁ గూడిన-తిరస్కార పూర్వకముగా, పెట్టంబడు, పరపిండ = ఇతరులు కూల్లయందు, రతాః=ఆసక్తుల, అందుచేత నవి నశించినవా యని వితర్కమనుట. హిమగిరి స్థానములు నశింపకుండునని జను లిట్లు కష్టపడి యాచించి బ్రతు కువాడు గానేరదు. అవి నశించుటంబట్టి యిట్టి కష్టదశపాలెరని తలఁచి యీవితర్కము కలిగెనని వాక్యార్థము. యాచ్ఛయనెడి పాడుపిశాచమునెత్తని పిడుగువైచి పర్వతపరి సరంబుల సుఖముగా వసింపఁదగునని నూచితము.

తే. పూతగంగోర్ శీకరశీతలములు

లలితవిద్యాధరాధ్యశీలాతలములు

హిమగిరిస్థానములు నశియించె నొక్కొ

నరులు నిందితపరపిండశీనిరతు లగుట.

24

తా. పరు లవమానపూర్వకముగాఁ బెట్టు పిండమును దినుటకంటె, గంగయలల చల్లని చల్లనితుంపురులచేఁ జల్లనై విద్యాధరులు విహరించు మనోహరశిలాప్రదేశములు గలిగి వెలయు హిమాలయమునందలి ప్రదేశములందు సుఖముగా వసించి కాలముపుచ్చుట మనుష్యులకు మిక్కిలి శ్రేయము.

అవ. ఇప్పు డింతకంటె వేటొకజీవనోపాయములేదా యని విత్ కించుచు నట్లుండగా నిది యేల యని దీనిని దూషించుచున్నాఁడు.

కొ॥ కిం కన్దాః కన్దరేభ్యః ప్రళయ ముపగతా నిర్హరా వా గిరిభ్యః

ప్రధ్వస్తా వా తరుభ్యః సరసఫలభృతో వల్కలిన్యశ్చ శాఖాః ।

వీక్ష్యంతే యన్తుఖాని ప్రసభ మపగతప్రశ్రయాణాం ఖలానాం

దుఃఖోపాత్పల్బవి త్తన్యవవనవశాన ర్నిత్రభూలతాని ॥

25

టీ. కన్దరేభ్యః = గుహలవలననుండి, కన్దా=గడ్డలు - కందమూలఫలదులనుట - అకలిని బోగొట్టఁజాలినపదార్థములనిభాషము, ప్రశయం=నాశమును - మొలవకయుండుగుటను, ఉపగతాకిం=పొందినవాయేమి. ఇచ్చి కింతయు వితర్కముచేయు. గిరిభ్యః=కొంగలనుండి, నిష్ఠాః=సెలయేళ్లు-దప్పిని బోగొట్టఁజాలునవియునట, కింవా ప్రశయము : తా=నశించినవాయేమి - డీనినట్లే మీచోట్ల గ్రహించుకొనునది. తరుభ్యః=చెట్లనుండి, సరసఫలభృతః = మాధుర్యరసముతో గూడినపండ్లను బాల్చినవియు, వల్కలిన్యః=నారచీరలుగలవియు, అగు, కాఘాః=కొమ్మలు, ప్రధ్వస్తావా=నశించినవాయేమి. 'సరసఫలభృతః' 'వల్కలిన్యః'అను రెండునిశేషణములచేత మంచిభోజ్యవస్తువులతో నిండియుండుటయు కట్టుపుట్టుములు గలిగియుండుటయు సూచితములు. ఇట్లు కందమూలాదులెల్ల నుండఁగా అవిలేవా యని వితర్కింపనేల యుండఁగా జెప్పచున్నాఁడు. యత్=దేనివలన, ప్రసభంయథాతథా=మిక్కిలియు, అపగతప్రక్రయాజాం=పోయినవినయము గలవారగు-వినయశూన్యులనుట, ఖలానాం=దుర్లభులయొక్క - దుష్టప్రభువులయొక్క యనుట, దుఃఖ...లతాని-దుఃఖ=కష్టముచే, ఉపాత్త=పొందఁబడిన, అల్ప=కొంచెమైన, విత్త=ధనమువలనగలిగిన, స్తయ=గర్వమునెడి, పవన=గాలియొక్క, వత=అధీనతచేత, ఆనర్తిత=అడింపఁబడిన, భూలతానాం=తీరగలనంటి కనుబొమలుగల - భూవికారములు గలిగినట్టియనుట, ముఖాని = మొగములు, కిక్తునే = చూడఁబడుచున్నవో - యాచకజనులచేత నని శేషము, అందుచేతనే కందమూలాదులు కందరాదులందు లేవా యని వితర్కింపఁబడెనని భావము. అకలిదప్పలకుఁ గట్టుకొనుటకు కందమూలఫలనిర్దురవల్కలాదులు కందరాదులందు వలయునంత యుండఁగా నొకరినియాచింపక నావస్తువులతో గౌరవముగాను సుఖముగాను కడుపుఁబ్రోచుకొనక దుష్టప్రభువులఁగొలిచి జనులు గవ్వపడుచున్నారు. వారు కవ్వపడుటంజూచి కందమూలాదులుగల గిరికందరాదులు లేవా యని యిట్లు వితర్కింపవలసివచ్చినదికాని మతేమికాదనిభాషము. వినయశూన్యులగు దుష్టప్రభువులఁగొలుచుట మిక్కిలి నీచమును కాస్త్రానిపిద్ధము నగునుగాన యట్టికొలుపుచే బ్రదుకుట దగదని యభినంది. 'స్తయపవన' 'భూలతా'అనుచోట్ల ఉపమాయాపకములు రెండును గూడునుగాన సందేహనంకరము.

మ. ఇలఁ గందంబులు మూలముల్ మడిసెనో కయేల్లంకెనో కొండలకా
ఫలముల్ నారలు వృక్షశాఖలయెడం కబాడయ్యెనో చూడఁగే

వలదుకిఖాప్తమితార్థగర్వపవనవ్యానర్తితభూలన

తలభూపాన్యము లర్థి జూచెదరు భ్రాంతతన్వాంతులై యాచకుల్.

తా. అకలిదప్పలుకు గుహలందు గందమూలములును, దప్పిబోగొట్టుటకుఁ గొండలందు సెలయేళ్లును, ఇట్లుగా చెరువుటకు చెట్లయందుఁ దియ్యవిపండ్లును, పండ్లకొప్పుకొ

నుటకు వానియందేనారలును, వలయునంతయుండఁగా వానితో సుఖముగాఁ గడుపుఁ బ్రోచుకొనవచ్చునుగాని, కష్టపడి యొక్కింతధనమార్జించినంతనే మరియదతప్పి గర్వ మెచ్చి బాప లెగాదిగఁగ్రిప్పు దుష్టుల మొగములు చూచుచు వారిని గొలుచుట మిక్కిలితగదు.

అవ. యాచకులు ఖలులమఖములు చూచుచుఁ గొలుచుచున్నారని మున్ను వారియెడఁ దాను సూచించిననింద నిపుడు ప్రకటముగాఁ దెలుపుటకై, దుష్టప్రభువును జిరకాలము గొలిచి వేసరినయొకానొకఁడు చెప్పమాటలను నిరూపించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ పుణ్యైర్హులఫలైః ప్రయే ప్రణయినీ వృత్తిం కురు స్వాధునా

భూశయ్యానవవల్కులై రకరుణై రుత్తిష్ఠ యావ్రా వనమ్ ।

క్షుద్రాణా మవివేకమూఢమనసాం య త్రేశ్వరాణాం సదా

విత్తవ్యాధివికారవిహ్వలగిరాం నామాపి న శ్రూయతే ॥

26.

టీ. ప్రయే=ప్రియవస్తువునందు, ప్రణయినీ=ఆశగలిగియున్న -కొరినదానిని నొడఁ గూర్చుకొన్నట్టి దానవైన, (త్వం=నీవు), పుణ్యైః=పవిత్రములైన, మూలఫలైః=వేళ్ళచేతను పండ్లచేతను, అకరుణైః=దయలేని-కఠినయనుట, భూశయ్యానవవల్కులైః=భూశయ్యచేతను క్రొత్తనారచీరలచేతను-భూమియే శయ్యగాఁబయండియు క్రొత్తనారలనే వలువలుగాఁ గట్టికొనియుననుట, వృత్తిం=బ్రతుకును, అథునా=యిప్పుడు, కురుష్వ=చేసికొనుము. ఇఁక వేళ్లు పండ్లు దిని పుడమి నే పండుకొని నారలేకట్టుకొని బ్రతుకునట్లు పూనుమనుట, (భూశయ్యాం నవపల్లవై రకృపణైః అనుచో, అకృపణైః=వాడనట్టి, నవపల్లవైః=క్రొత్తచిగుళ్ళచేత, భూశయ్యాం=భూమియందలిపడుకను, కురుష్వ=కావించుకొనుము అనియర్థము), ఇట్లు బ్రతుకుటకై, ఉత్తిష్ఠ=లెమ్ము, వనం=అడవికి, యావః=ఇరువురును బోవుదము. ఇచటనుండి నీచులను గొలిచి కుచ్చితపుబ్రదుకు బ్రదుకక యడవికిఁబోవుదము రమ్మనుట. అట్లచటికిఁబోవుటవలని ఫలమును జెప్పుచున్నాఁడు. యత్ర=ఏయడవియందు-ఆయడవియందనుట, క్షుద్రాణాం=నీచులైనవారను, అవివేకమూఢమనసాం=వివేకములేమిచే తెలివిమాలిన మనస్సుగలవారను, సదా=ఎప్పుడును, విత్త...గిరాం=విత్తవ్యాధి=ధనమునెడి రోగముచేత, కలిగిన, వికార = విపరీతభావముచేత, విహ్వల=వికలమైన-స్పష్టముకాని, గిరాం = పలుకులుగలవారను, అగు, ఈశ్వరాణాం=యేలికయొక్క-ప్రభువులయొక్క, నామ అపి=చేరుకూడ, నశ్రూయతే=వినఁబడదో-వారిపేరే వినఁబడదేని వారిదర్శనసేవనాదు లెక్కడివనిభావము. ధనమదాంధు లైనవారివలన మర్కములు దూఱునాఁడుమాటలు విఘటకంటె కాఱడవియందు నాకు లభయులు తిని బ్రదుకుట యత్తమ

మనిభావము. ఐహికాముష్మిక ఫలలేశమును గలిగింపనినీచులఁ గొలుచుటమాని సకలశ్రేయంబుల నొడఁగూర్చుననుబునకుఁ బోవు; వనవాసము కర్తవ్యమని యాశయములు.

చ. ప్రవిమలకందమూలఫలశ్రవం క్తుల జీవికఁ జేయు ముర్వివై
నవనవపల్లవంబుల నోననర్పము పానువు లెమ్ము పావనా
టవికిని బోవు మయ్యెడ దృఢద్రవిణామయదుర్వికారగా
రవవికలోక్తు లై మెలఁగురరాజులపేరును జెప్పఁ డెవ్వఁడున్. 26

తా. ఓనీ! నీచులఁ గొలిచి బ్రతుకరాచనుకోరిక నెఱవేర్చుకొనఁదలచితివేని, యిది మొదలుగా కందమూలాదులు దిని పుడమియై పడుకఁగాఁ బరుండి నారలు వలువలుగాఁ గట్టుకొని బ్రతుకు జరుపఁ జూడుము. లెమ్ము. అందులకై మనయిరువుర మడవికే పోవలయు. ఏలన, నడవియందు, మతి తెలివిమాలి ధనమదముచే తాఱుమాఱుగ నోరికొలఁదులాడు నీచ ప్రభువుల పేరైనను వినరాదు గాన నీకోరినట్లు నారితోడి కూడికయే మనకుఁ గలుగదు.

అవ. బ్రతుకుటకు వలయుసాధనములెల్ల మితిగాని యడ్డుగాని లేక సమృద్ధముగా నుండఁగా కృపణుఁడు తనకార్పణ్యమును విడువక యెరులయాచించుదైన్యముచేఁ గుందుచున్నాఁడే. ఏమిచేయవచ్చు ననుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ఫలం స్వేచ్ఛాల్లభ్యం ప్రతివన మభేదం షీతిరుహం

పయః స్థానే స్థానే శిశిరమధురం పుణ్యసరితామ్ ।

మృదుస్పర్శా శయ్యా సులలితలతాపల్లవమయీ

సహస్రై నస్తావం తదపి ధనినాం ద్వారి కృపణాః ॥

27

టీ. ప్రతివనం=ఒక్కొక్కయడవియందును - ఒక్కచోటనే కాదనుట, అభేదం యథాతథా=అనాయాసముగా, స్వేచ్ఛాల్లభ్యం=తనయిచ్చచే దొరకఁదగినవి-తానేసాంతముగాఁ బడయవచ్చును; ఒకరినిగొని పడయనక్కఱలేదనుట, షీతిరుహం=చెట్లయొక్క-అరఁటి మామిడి పనన మొదలైనఫలపుష్పములయొక్క, ఫలం=పండు, ఉన్నదనిశేషము-కడుపునిండించుటకుఁ జాలినన్ని యున్నవనిభావము. స్థానేస్థానే=ఒక్కొక్కచోటను, శిశిరమధురం=చల్లనై తాపముఁ బోఁగొట్టునట్టిదగు, పుణ్యసరితాం=గంగాగోదావరిమొదలైన పవిత్రనదులయొక్క, పయః=తీర్థము, అస్తి=ఉన్నదనిశేషము - సరిత్తులకు 'పుణ్య' అనువిశేషణముచే స్నానపానములవలన బాహ్యభ్యంతరకాలువ్యములనుదోలఁగించి తృప్త నుపశమింపఁ జేయుననై యున్నవని భావము. కాస్త్రములు 'పరోపకారాయ ఫలన్తి పృక్షాః పరోపకారాయ హాన్తి నవ్యః' అని వృక్షములకును నదులకుఁజెచ్చి పరోపకారవృత్తి

యిటునూచితము. సులలితలతాపల్లవమయీ - సులలిత=మిక్కిలికోమలములైన, లతాపల్లవ=తీగలయాకులచేత, మయీ=ప్రచురమైనదియు, కావుననే, మృదుస్వర్యా=మెత్తని తామ్రపుగలదియు-అంటుటకు మృదువైనదియు, అగు, శయ్యా=పడుక, ఉన్నదనిశేషము-సుఖముగా నిదురించుటకుఁ దగినదైయున్నదనిభాషము. తదపి=అయినను, ధనివాం=ధనవంతులయొక్క, ద్వార=మోసలయందు, కృపణాః=ధనపరాయణులైనవారు, సంతాపం=వారలనుగొలుచుట యనుపర్తియందు మొనలైనవానివలని కొందలపాటును, సహజే=ఓర్పుకొనియెదరు. వా రిట్టినిచులైయుండఁగా ఇఁక వారి మేలుగోరి మేమేమిచేయవచ్చుననియర్థము. ఏఫలమునుగలిగింపనిదై, బలవదనివృథారంపరలఁ గూర్చుచు, దురంతనతాపముంజేయుచు, నతికార్యణ్యముపుట్టించుచు, కీర్తిప్రతిష్ఠాభంజకమైన యాదువృప్తభుసేవనూమాని సకలశ్రేయస్సంపాదనమైన వనవాసజీవనమే చేయందగునని * తాత్పర్యము.

చ. కలవు పచేళిమంబు లయి ర కానలలోపలఁ బల్లెడ్లు మ్రోఁకులం
గలవు పవిత్రవాహినులఁ ర గమ్మనిశీతలవారిపూరముల్
గలవు చివుళ్లపాన్పు లవి ర గైకొననేరక దీను లై ధనా
ధ్యులగవని వనించి నరుల్ లోలి సహింతురు తీవ్రతాపమున్. 27

తా. ఒక్కొక్కయడవియందును జెట్లలోనిపండ్లు కడుపునకుఁ జాలినన్ని సుఖముగా దొరకుచున్నవి. ఎడఁడ నొక్కొక్కచోటఁ బుణ్యనదులందు చల్లనితీయ్యనినీరు దాపముఁ బోఁగొట్టుట కున్నది. తీగెలలేఁజిగుళ్లచేతైన మెత్తనిపెజ్జయు సుఖముగా నిదురించుటకుఁ గలిగియున్నది. ఇట్లన్నియుండియు ద్రవ్యాకాపరు లగునీమలు ధనవంతులయిండ్ల మొగసాలకడఁ గొలుపుగొలిచి కష్టపడియెదరు. ఏమాళ్చర్యము!

అవ. విరక్తుడై సమాధి నధిగమించినయొకఁడు మున్ను ధనాధ్యులఁ గొలుచుచు విషయలంపటుడై యున్నకాలమందు దినములుపుచ్చినరీతిని జెప్పచున్నాఁడు.

శ్లో॥ యే వర్ధంతే ధనపతిపురః ప్రార్థనాదుఃఖభాజో
యే చాల్పత్వం దధతి విషయాక్షేపపర్యస్తబుధ్ధేః ।

* ఇదియే 'చీరాణి కిం పథి న స్థి దిశ్చి ని భిక్షా, నోవాఙ్మిపాఃఫలభృతఃసరితోఽపృశుమ్యన్, శుద్ధాగృహాః కిము న స్థి మహానుభావా, యస్తా దృష్టి యతయో ధనదుర్తదాస్థాన్; దారియందువలులులేవా; బిచ్చములుపెట్టరా; పండ్లుగలచెట్టులేవా; నదులుకూడ నెండిపోయినవా; నిర్మలములైన యిండ్లులేవా; మహాత్ములులేరా; యకులు, ద్రవ్యములేమిత్తి కన్ను గాననివారిని గొలువనేల' అని భాగవతమునను జెప్పబడినది.

తేమా మస్తఃస్ఫురితహాసితం వాసరాణాం స్తరేయం

ధ్యానచ్ఛేదే శిఖరికుహరగ్రావశయానిషణ్ణః ||

28

టీ. ధనపతిపురం - ధనపతి = ధనాభ్యుదయమునకు, పురః = మోల, ప్రార్థనా దుఃఖభాసః = యాష్టాదైన్యమును బొందినవానికి, యే = ఏది - ఏదినములనుట, వర్ధనే = పెరుగుచున్నచో - పీర్లుచులుగావించుచో - ధనవంతులగుటకుకష్టముంబట్టి దినములు గడవరాక పీర్లుములుగాఁ దోచుచున్నందున, విషయా... బుద్ధేః - విషయ = విషయభాగములయొక్క, ఆక్షేప = ఆకర్షణమువలన, పర్యస్తః = వ్యాకలమైన, బుద్ధేః = బుద్ధిగలవానికిని - విషయసుఖానుభవములందు దుగ్మనైచోక్తి బుద్ధి పడఁబడియున్నవానికినుట, యేచ = ఏదినములు, అల్పత్వం = కలుచుదనుమును - కలుచుగాఁ దోచుటను, దధతి = తాల్చుచున్నచో, తేమాం వాసరాణాం = ఆదినములను, శిఖరి... నిషణ్ణః - శిఖరి = కొండయొక్క, కుహర = గుహయందలి, గ్రావ = తాయెయనెడి, శయా = పడుకొనుచు, నిషణ్ణఃసన్ = కూర్చున్నవాడనై, ధ్యానచ్ఛేదే = ధ్యానమును వీడిన పదవ - ధ్యానమును నిలిపియున్న వృత్తాంతములందనుట, శేక - ధ్యానముయొక్క కడపేట, అస్తఃస్ఫురితహాసితయథాతథా = లోపలనే స్ఫురించినట్టి నగవుగలుగునట్లుగా - లోపలనే నవ్వుకొనుచుననుట, స్తరేయం = తలంచుకొనుచున్నాను. ఇప్పుడు నేనువిషయాలపట్టుడనై దినములు గడపుచున్నాను. ఇంక నీవృత్తానుగ్రహమువలన దీనిని విడిచి యొకకొండగుహకుఁ బని యందలితాతిపై కూర్చుండి ధ్యానసమాధి నొందువాడనగుదునేని యపుడు ధ్యానమునుచేసి తీటుపాటుగ లిగినకాలమందుఁ గాని ధ్యానముచేయుచు నడుమనడుమ తేజవిగానుండు కాలమందుఁ గాని యిప్పుడు నేనుజరుపుచున్నవిషయానుభవపుత్తిన మనస్సులోనే నవ్వుకొనుచుఁ దలంచుకొందును. ఇట్టివిషయసుఖమును దలఁపునకు తెచ్చునట్టిదైన 'సద్భూతాః పృష్టిచింతాద్యాః స్మృతిబీజస్యబోధకాః' అన్నట్లు కంటికిఁ గాని మనస్సునకుఁ గాని తగిలినట్లయిన నప్పు డీయనుభవించుచున్నవి నాతలఁపునకు వచ్చును. నేను వీనిని దలంచి లోపలనే నవ్వుకొందునని భావము.

చ. ధనపతిమోల నిల్చి కడు ర్దైన్యముఁ జూపెడువార లెవ్వరో

ఘనవిషయాభిలాష మతిరగల్పనమీఱిననీచు లెవ్వరో

మొనయుచు వారిదుష్టదినముల్ మది నవ్వి తలంతు నాత్మచిం

తనముతుదిఁ గుహంతరమునన్ రుచిరోపలతల్పశాయి నై. 28

తా. నేను, దైవానుగ్రహంబున విరక్తిగుది యొకకొండకేగి యందలిగుహయందలితాతిపైజ్జపైఁగూర్చుండి, ధ్యానసమాధి నొందువాడనగుదునేని యిపుడు ధనవంతులమోలయాచించి కష్టముగాబ్రతుకుచోఁ గడునై పీర్లుములుగాఁ దోచుదినములును, విషయానుభవములందగిలి మతి పడఁబడ చోక్తియున్నప్పుడు కడుఁగుఱుచగా సాగుదినములును

నపుడు సమాధితీతీయున్న కాలమునందు దలఁచునకువచ్చెనేని 'ఇనీ ఎట్లాదినములుగడపితిమి!' అని వింతయు వెగటును బిరిగొన లోలోన నవ్వుకొందును.

అవ. తృష్ణ యెంతకును నుడుగదుగాన దానికొఱకై యాచించి దీనతను బొందనేల యనుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ యే సన్తోషనిరస్తరప్రముదితా స్తేషాం న భిన్నా ముదో

యే త్వన్యే ధనలుబ్ధసంక్కులధియ స్తేషాం న తృష్ణా హతా ।

ఇత్థం కస్య కృతే కృతః స విధినా తాదృక్పదం సంపదాం

స్వాత్మన్యేవ సమాప్తహేమమహిమా మేరు ర్నమే రోచతే॥ 29

టీ. యే=ఎవరు, సన్తోష...ముదితాః - సన్తోష=(దైవికముగా లభించినవస్తువులచేఁగలుగుమనోవిలాసమైన) సంతోషముచేత, నిరస్తర=ఎడతెగకుండునట్లు, ప్రముదితాః=మిక్కిలి తుప్పులగుదురో - తృప్తులై యుండురో యనుట, 'స్తేషాం=వారికి, ముదః=ఆనందములు, న భిన్నాః=వెప్పేఱై చెడినవికావు-అయితే పయింబయి వర్ధిల్లునవే యగుననుట, అన్యే=ఇతరులైన, యే=ఎవరు, ధన...ధియః-ధన=ద్రవ్యమునందు, లుబ్ధ=లోభముగలదియు - పేరానగలదియనుట, కావుననే, సంక్కుల=వ్యాకులమైనదియు, నగు, ధియః=బుద్ధిగలవారో, 'స్తేషాం=వారికి, తృష్ణా=విషయస్పృహ, న హతా=నశించినదికాదు -ఉడిగినది కాదనుట, ధనలోభమును కొలఁదిలేదుగాన నెంతకు నుడుగదనిభావము, ఇత్థం=ఇట్లు-విషయము లిట్లుండఁగా ననుట, సంపదాం=రత్నాదినమృద్ధులకు, తాదృక్=అటువంటి - వర్ణింప నలవికాని యనుట, పదం=స్థానమైనదియు, స్వాత్మనివేష=తనయందే, సమాప్తహేమమహిమా - సమాప్త=పర్యవసించిన-తనకొఱకే యుపయోగించునదై పరోపకారముకొఱకుఁ గానట్టియనుట, హేమ=బంగారముయొక్క, మహిమా=సంపత్తిగలదియు - తనబంగారపుపెంపు తనకేగాని యితరులకుపయోగింపనిదిగాఁగలయట్టియనుట, సః మేరుః=ప్రసిద్ధమైన బంగారుకొండ, బ్రహ్మణా=బ్రహ్మచేత, కస్యకృతే=ఎవనికొఱకు, కృతః=నిర్మించబడినది - నిత్యసంతోషతృప్తులు ధనలోభదుఃఖితులు అని యిరు తెగల పురుషులుగలరు. అందు నిత్యసంతోషులకపేక్షయుండదుగాన వారికి మేరు వక్కఱలేదు. ధనలుబ్ధులకు లక్ష మేరువులైననుజాలవుగాన వారికి నొకమేరువు ఉపయుక్తముకాదు. ఇట్లు ఇరు దెగలవారికి నుపయుక్తముగానిదై యున్న మేరువును అట్టివర్ణనాతీతరత్నాదినమృద్ధులతో స్వర్ణమయముగా బ్రహ్మ మతీయైవ్వరికొఱకు సృజించెనో యనియర్థము. అదియెవ్వరికి నుపయోగింపమిచే దానిని బ్రహ్మనిర్మించుట వ్యర్థమే యనిభావము. కాఁబట్టి, మే=నాకు, న రోచతే=రుచింపదు - మేరువును నిర్మించుట నాకు నమృతముగాదనుట. మేరువునంత ధనరాసులు దొరకినను తృష్ణాధనపితాచికి : సంతోషముకలుగదు గావున నదికలిగించు యాత్నాదై

న్యవిభ్రమమును దత్తవిచారముచే నిరసించి సంతుష్టాంతరంగులై యాయుష్షంతట లుండ వలయునని యాశయము.

మ. వరసంతోషనిరంతరప్రముదితుల్ శ్రీ వర్ణింప నెవ్వారు ని
ర్భరముల్ వారికి మోదముల్ కనకలుభ్యస్వాంతు లౌవారికిఁ
విరతిం బొందదు తృప్త యెవ్వనికిఁ గాఁపింపంబడెన్ బ్రహ్మచే
స్థిరసంపన్నిధి మేరు వాత్సధృతలక్ష్మీకంబు నా కీప్తమే. 29

తా. దైవికముగా నేమి దొరికిన సంతతితో సంతుష్టులై తృప్తినిందియుండుపురుషులకు నానంద మెట్లునుజెడక పెరుగుచునే యుండును. ద్రవ్యమునందుఁ బేరాననింది కుందు చున్నవారికి తృప్తయెట్లు నుడుగకయేయుండును. నిత్యసంతుష్టులకు మేరువునందు నపేక్షక లుగదు. ధనబుబ్బులకు మేరువునుజాలదు. ఇట్లుగుటంజేసి మేరువునందలి బంగారునులు దా నికొఱకేకానిమఁతువ్వరికి నుపకరింపనివయ్యె. ఇట్టిమేరువును గొలఁదియడరానట్టి రత్నాది సంపదలతో బ్రహ్మన్ద్రించుట యెవ్వనికి నుపకరింపమిచే వృద్ధమేయగునుగాన నాకును సమృత ముకాదయ్యె.

అవ. యాచింపరాదన్నచో నికజీవించుటయెట్లు? అని యాశంకించి నవాఁడై జీవించునుపాయమును దానిపరికరములతోఁ దెలుపుచు నిగమించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ భిక్షాహార మదైన్య మప్రతిముఖం భీతిచ్ఛిదం సర్వదా
దుర్మాత్సర్యమదాభిమానమథనం దుఃఖౌఘవిధ్వంసనమ్ ।
సర్వత్రాన్యహ మప్రయత్నసులభం సాధుప్రియం పావనం
శమ్యాః సత్ర మవార్య మక్షయనిధిం శంసన్తి యోగీశ్వరాః ॥ 30

టీ. యోగీశ్వరాః=పరమార్థతత్త్వజ్ఞులైనమహాయోగులు, భిక్షాహారం = బిచ్చమే యాహారముగాఁగలదియు - యాచింపవలయు దైన్యములేక 'దేహి' యన్నప్రదే మంచి గృహస్థులు బహుమానపూర్వకముగాఁ బెట్టునట్టి బిచ్చమును భుజించుటగలది యనుట, కాఁ బట్టియె, అదైన్యం=దీనత్వములేనిదియు, అప్రతిముఖం=ఎదురులేనిదియు-తనకెదురైనసుఖ ము మఱొకటిలేక తానే నిరతిశయసుఖమైనదనుట, సర్వదా=ఎప్పుడును, ('సర్వతః' అను చో అన్నియొడలనునట్లు), భీతిచ్ఛిదం=భయమును భోగొట్టునదియు- భిక్షాశనమునేయు వాని కెందును భయములేదనుట, దుర్మా...మథనం-దుష్ట = దుష్టస్వభావములయిన, మా త్సర్యం=అనూయ, మద=దర్పము, అభిమాన=గర్వము అనేదివీనిని, మథనం=నిరసించున దియు, దుఃఖ ఓఘ విధ్వంసనం = (సాంసారికములైన) బాధలసమూహములను నాశము పేయునదియు, సర్వత్ర=అన్నియొడల - అన్ని దేశములందు ననుట, అన్యహం=ప్రతిదిన

మును, అప్రయత్న సులభం=ప్రయత్నములేకయే సుఖముగాలభించునదియు, సాధుప్రియం= ఆహంకారరహితులగు సజ్జనులకు నిష్ఠమైనదియు, పాపనం=పవిత్రమైనదియు, అగు, శ. మౌనం=శివునిమొక్క, సత్రం=పూజనమును-లేక 'సుప్రసాదము' కపాలపాణిపుటకే భిక్షుట నంసేవతో' అన్నట్లు శివునికత్తుప్రసాదమైనదనియు భావరము. అవారం=అడ్డంకుల బడని-ఎవ్వరికిని దొరకుటకు నభ్యంతరములేని, యక్షయసిధిం=తఱుగని పాతలగా, శం సన్ని=చెప్పుచున్నారు.

మ. అభివర్ణింతురు యోగిపుంగవులు భిక్షుహారముకా భూతదై
న్యభయకౌఠ్యధమాభిమానజడిమారహంకారముకా సత్సఖ
ప్రభవం బశ్రమలభ్య మూర్జిత మవార్యం బక్షయం బుగ్రదుః
ఖభిదాదక్షము శంభుసత్రము మహారక్షై వల్యసత్పాత్రమున్. 30

తా. 'శివునిపూజనము అక్షయనిధిపండితై యెవ్వారికి నడ్డి లేక దొరకునది. అందు గృహస్థులు గౌరవముతోఁ దెట్టు బిచ్చ మేయాహారము గావున దీనత్వముకలుగదు. అది మఱి యు నిరతిశయముఖమై నైయ్యెడను వెఱపును బోఁగొట్టుచు, మాతృర్యగర్వాహంకార ములఁ దూలించుచు, దుఃఖినమాహంబుల నిర్మూలించుచు నన్నియెడలఁ బ్రతిదినమును సుల భముగా లభించునదై సజ్జనులకుఁ బ్రియమై పవిత్రమై యొప్పునది' అని మహాయోగులు చెప్పెదరు.

ఇది యాచ్ఛాదైన్యదూషణ మన్నది తృతీయదశకము.

భర్తృహరినుభాషితము - భోగాస్తైర్యవర్జనము.

అవ. భోగము లస్థిరములుగా వర్ణించుట యాచ్ఛాదైన్యమునుదూషించుటతో నించుమించుగా సాటియగునని మనసుననుంచుకొని యాచ్ఛాదైన్యమును దూషించినపిదప భోగములయస్తైర్యమును జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ భోగే రోగభయం కులే చ్యుతిభయం విత్తే నృపాలాద్యయం

మానే దైన్యభయం బలే రిపుభయం రూపే జరామా భయమ్ ।

శాస్త్రే వాదభయం గుణే ఖలభయం కాదే కృతాన్తాద్యయం

సర్వం వస్తు భయాన్వితం భువి నృణాం వై రాగ్యమే వాభయమ్ ॥

టీ. భోగే=విషయములభోగించుట యందు, రోగభయం=వాతపిత్తాది రోగముల వలన భయము, ఉన్నది అని శేషము - రోగములు భోగమును ఆడ్డుపఱుచునని భావము. కులే=మంచినంశమునందు, చ్యుతిభయం=అచారభ్రంశమునుభయము - ఆచారభ్రంశము

కులమునకు అప్రతిష్ఠాపహ మైనదిగాన ననిభావము, విత్తే=ధనమునందు, నృపాలాత్ = రాజువలన, భయం=భయము-రాజు అపహరించునని భయమనుట, మానే=అభిమానమందు, దైన్యభయం=దీనత్వమువలని భయము - దీనత్వముచూపుటవలన మానముచెడు నని భయమనుట, ఒలే=బలిమియందు-లేక, సామర్థ్యమునందు, రిభుభయం = పగతునివలన భయమును- శత్రువు తనబలంబునడంచునని భయమనుట, రూపే=సౌందర్యమందు, జరాయాః=మదిమివలన, భయం=భయము - మదిమివలన సౌందర్యము మాయునని భయమనుట, శాస్త్రే=వేదాంతాది శాస్త్రములందు, వాదభయం=వాదమువలన భయము-కుతర్కములునేసి రిత్త కలహించు కంటకులవలన భయము, గుణే = గుణమునందు - విద్యావినయాది గుణములందునుట, ఖలభయం=దుర్జనునివలనభయమనుట- ఖలుఁడు గుణములను చూపించుటచే భయమనుట, కాయే=దేహమునందు, కృతాంతాత్ = యమునివలన, భయం=భయము- యముఁడు దేహము నంతయు నొందించుటచే ననుట, కాబట్టి, భువి=భూమియందు, నృకాం=మనుష్యులయొక్క-మనుష్యులను సంబంధించినట్టి, సర్వం=సమస్తమైన, వస్తు=వస్తువును- సకలభోగాద్యర్థములునునుట, భయోన్వితం = (ముందుచెప్పఁబడిన రీతిని) భయముతోఁగూడినవి-అంతయుగలవిగాన అపాయమును గలవియనుట, అయితే, వైరాగ్య ఏవ=విరక్తియే, అభయం=భయములేనిది-నిరాతంకమైనది గాన నిరపాయ మైనదనుట.

చ. బలగుణభోగరూపకులభర్తృక శేబరశాస్త్రమానముల్
బలిఖలరుగ్ధరాచ్యుతిన్యూపాలయమప్రతివాదిదైన్యసం
కులభయయుక్తముల్ నరులకుక భువి నెవ్వయు నిర్భయంబులే
నెలకొని యెన్నిభంగులను శ్ నిర్భయ మొక్కవిరాగమే సుమీ. 31

తా. భోగము లనుభవించునపుడు రోగ మెక్కడవచ్చి చెఱుపునో యని భయము. మంచులంబునఁ బుట్టినయెడల నాచారము భ్రంశమునొందిన కులప్రతిష్ఠ చెడననిభయము. ద్రవ్యమున్నయెడ రాజపహరించుకొనునో యనిభయము. మానముకలిగినయెడ నేదైనదీనత్వము చూపఁగలిగినయెడ నది చెడునోయని భయము. బలముండినచో నెవఁడేని పగతుఁడు వచ్చి గెలుచునోయనిభయము. రూపముగలయెడ మదిమిచే నది తీసిపోవునో యనిభయము. శాస్త్రములు తెలిసినయెడ వితండాదివాదము లేమిప్రసక్తించునో యనిభయము. మంచి గుణములుండిన దుర్జనుఁడు చూపొపక వాని నేమినిందించునోయనిభయము. దేహమునుజూచినపుడు యముఁ డెపుడు దానిం దుదముట్టించునో యనిభయము. ఇట్లు భూమియందుగల యొక్కొక్కవస్తువును భయముతోఁ గూడినదిగానున్నది. వైరాగ్య మొక్కటియే భయము కలిగింపనిది.

అవ. భోగము లస్థిరములని చెప్ప దొడంగి దానినే వేటువేటురీతు
లఁ దొమ్మిది శ్లోకములచే వర్ణించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ అక్రాంతం మరణేన జన్త జరయా విద్యుచ్ఛలం యావనం

సన్తోషో ధనలిప్సయా శమసుఖం ప్రౌఢాజ్ఞనావిభ్రమైః ।

లోకై ర్మత్సరిభి ర్గణా వసభువౌ వ్యాతై ర్మృపా దుర్జై

రస్థైర్యేణ విభూతయోఽప్యృపహతా గ్రస్తం న కిం కేన వా ॥ 32

టీ. జన్త = పుట్టుక, మరణేన = (స్వయాపనాశకమైన) మృత్యువుచేత, అక్రా
ంతం = అక్రమింపఁబడినది - గ్రసింపఁబడినదనుట - దీని నిట్లే మీఁద నధ్యాహరించుకొ
నునది. విద్యుత్ చలం = మెఱుఁగుదీగవలె చంచలమైన, యావనం = ప్రాయము, జరయా =
ముదిమిచేత, గ్రసింపఁబడినది ('జరనా చాత్యుజ్జ్వలం యావనం' అనుచో - అత్యుజ్జ్వలం =
మిక్కిలి ప్రకాశించుచున్న, యావనము, జరనా = ముదిమిచేత, గ్రసింపఁబడినదని యర్థ
ము), సన్తోషః = (దైవికముగా లభించినవస్తువులచేత గలుగు) సంతోషము, ధనలిప్సయా =
(దానిని సుపద్రవమునైయు) ద్రవ్యాశచేత, గ్రసింపఁబడినది. శమసుఖం - శమ = ఇంద్రియ
వ్యాపారోపరతివలన బుట్టిన - లేక, అంతఃకరణనిగ్రహమువలనఁ గలిగిన, సుఖం = ఆనందము,
ప్రౌఢాజ్ఞనా విభ్రమైః - ప్రౌఢాజ్ఞనా = ప్రోడలైన విలాసినులయొక్క, విభ్రమైః = (క
క్షుము విదులుట్లు, చెవులగీటుట, చన్నుఁగవ రాయుట మొదలైన) విలాసములచేత, ఆపరింపఁ
బడినది. గుణాః = (విద్యావినయాది) గుణములు, మత్సరిభిః = అమాయగల, లోకైః = జనుల
చేత - ఆగుణముల దపవాదము మోపువారిచేత ననుట, ఉపహతాః = కొట్టువడినవి. వసభు
వః = అరణ్యప్రదేశములు, వ్యాతైః = దుష్టగజములచేత - లేక, సర్పములచేత - అడవియం
దుఁ జొరనీయక దిగులుకొలుపువానిచేతననుట, (ఉపహతాః = గ్రసింపఁబడినవి). నృపాః =
రాజులు, దుర్జైః = దుర్మంత్రములుపదేశించి వారిబుద్ధిని తడబడఁజేయు దుష్టులచేత, (ఉ
పహతులైరి). విభూతయః = సంపదలును, అస్థైర్యేణ = నిలుకడలేమిచేత, (ఉపహతాః = కొ
ట్టువడినవి). కాఁబట్టి, కిం = ఏది - ఏవస్తువనుట, కేనవా = దేనిచేత - ఏయుపద్రవముచేత,
న గ్రస్తం = గ్రసింపఁబడినది కాదు - ముందు చెప్పఁబడినట్లు సర్వమును గ్రసింపఁబడినదే యను
ట. ఇట్లన్నియు నస్థిరము లగుటచే నెందును నష్టికయుంపక నిత్యవస్తు వగుపరమేశ్వరని
యందే మనసు నుంపవలయునని భావము.

చ. జననము చాపుచేత శమశౌఖ్యము కాంతలలీలచేత జ

వ్వనము జరార్తిచేత గుణవర్గము కూశలచేత రాజుదు

ర్జనములచే ముద్గంబు ధనశరాగముచే సిరులెల్ల లేమిచే

వినిహతిఁ జెందె దోషపరివిధముగాదె తలంప నెద్దియున్.

తా. జన్మమును మరణము స్వరూపముతో మాపుచున్నది. అతిచంచల మగు యౌవనమును ముదిమి చెటిపివైచుచున్నది. సంతోషమును ద్రవ్యాశ పడఁగొట్టుచున్నది. శాంతిసుఖము ప్రోడ లగుపడఁతుల కులుకుబెరుకులచేఁ గలఁత నొందుచున్నది. గుణములు మచ్చరముగల జనులచే నిందపా లగుచున్నవి. అడవిపట్టులు సర్వములచేతను దుష్ట గజములచేతను జొరరాకయున్నవి. రాజులు దుర్మంత్రములు చెప్పదుష్టులచేఁ జెడుచున్నారు. సంపదలు నిలుకడలేకున్నవి. ఇట్లు సర్వమును ఉపద్రవగ్రస్తముగానే యున్నది. నిరుపద్రవమైనది యీశ్వరధ్యానమే గాన బుద్ధిమంతులు దానినే కయికొనవలయును.

అవ. మరల శ్రోతలకుఁ బూర్వముచెప్పినదానియందు సమీక దృఢముగాఁ గలుగుటకై దానినే మఱొకరీతిని జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ అధివ్యాధిశతై ర్జనస్య వివిధై రారోగ్య మున్మూల్యతే

లక్ష్మీ ర్యత్ర పతన్తి తత్ర వివృతద్వారా ఇవ వ్యాపదః ।

జాతం జాత మవశ్య మాశు వివశం మృత్యుః కరో త్యాత్మ సా

త్త త్కిం నామ నిరఙ్కుశేన విధినా యన్నిర్మితం సుస్థిరమ్ ॥ 38

టీ. వివిధైః = నానాప్రకారములైన, అధివ్యాధిశతైః - అధి=మనోవ్యధలయొక్కయు, వ్యాధి=శరీరవ్యాధులయొక్కయు, శతైః = వందలచేత - నూలులకొలఁది మానస శారీరవ్యధలచేత ననుట, 'పుంస్యాధి ర్జనసీ వ్యథా' అని యమరుఁడు. జనస్య = మనుజునియొక్క, అరోగ్యం = దేహము స్వస్థమైయుండుట, ఉన్మూల్యతే=నిర్మూలింపఁబడుచున్నది. యత్ర=ఎచట - ఎవనియందనుట, లక్ష్మీః=విశ్వర్యము, ఉన్నదో యని శేషము, తత్ర=అచట - అజనునియందు, వ్యాపదః=వి+ఆపదః=వివిధములైన సంకటములు, వివృతద్వారా ఇవ=తెఱవఁబడినద్వారములు గలవానివలె-ఏప్రతిబంధమును లేక యనుట, పతన్తి=పడుచున్నవి-చొచ్చుచున్నవి యనుట, మృత్యుః=యముఁడు, జాతంజాతం=ప్రారంభకర్త వశమున మాటిమాటికిఁ బుట్టుచున్న - లేక, పుట్టినమాత్రముగల, కావుననే, వివశం=విహ్వలమైన - తనకు వశముగాక తత్రఱపడునట్టి యనుట, జంతువును అని శేషము, అవశ్యం=నియతముగా, అశు=శీఘ్రముగానే, ఆత్మసాత్=తనకులోనుగా, కరోతి=చేయుచున్నాడు-చంపుచున్నాడనుట, తత్=కాబట్టి, నిరఙ్కుశేన=ఏయడ్డులేక విచ్ఛలవిడిగానున్న - అప్రతిహతవ్యాపారుఁడైన యనుట, విధినా=దైవముచేత - లేక బ్రహ్మచేత, యత్=ఏది, సుస్థిరం=మిక్కిలిస్థిరమైనదిగా, నిర్మితం=నిర్మింపఁబడినదో, (తత్=అది), కిం నామ=ఏదిదా-ఏదియు. లేదనుట.

శా. ఆధివ్యాధీశతంబుచే జనులదై శర్యం బెల్ల నిశ్శీభ మై
బాధింపంబడు సంపదల్ గలుగుచో శ్రీ బ్రత్యక్షమై ద్వారసం
రోధం జేమియు లేక దుర్దశలు చేరెడు మృత్యువు మర్త్యుల
న్వేదించు విధి యేది సుస్థిరముగా శ్రీ నిర్ధించె దర్శించినన్. 33

తా. నానావిధములైన మనోవ్యధలచేతను శరీరరోగములచేతను ఆరోగ్యము నిర్మలమగుచున్నది. ఐశ్వర్యమున్నచోట నిరాంతకముగా నాపదలు పెక్కువిధముల కలుగుచున్నవి. పుట్టినప్రాణి నెల్ల మృత్యువు పట్టికొని రూపు మాపుచున్నది. విధి నిర్ధించిన దేదియు సుస్థిరముకాదు. విధియో నిరంకుశమైనది. కాన దానివ్యాపారములకు నడ్డుపడ నేపితరము.

అవ. ఇట్లయినచో నిఁకఁ జేయఁదగినదేమి యని యాశంకించి భోగముల యస్థిరత్వమును జెప్పచునే చేయఁదగినదానిని మూఁడుశ్లోకముల నుపదేశించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ భోగాస్తుజ్జతరజ్జభజ్జతరళాః ప్రాణాః త్షణధ్వంసినః
స్తోకాన్వేష దినాని యావనసుఖస్ఫూర్తిః ప్రియానుస్థితా ।
త త్సంసార మసారమేవ నిఖిలం బుద్ధాద్వ బుధా బోధకా
లోకానుగ్రహపేశలేన మనసా యత్నః సమాధీయతామ్ ॥ 34

టీ. భోగాః=హారచందనాది విషయములు, తుజ్జ...తరళాః-తుజ్జ=పాడవులైన, తరజ్జ=యలలయొక్క, భజ్జ = చెడుటవలె, తరళాః = చపలములైనవి-అతిసూక్ష్మములేకాని కొన్ని దినములైన నవి నిలుకడ గానుండునవి కావనుట, ప్రాణాః=ప్రాణములు, త్షణధ్వంసినః=క్షణకాలములో నశించునవి-మిక్కిలి యస్థిరములనుట, యావనసుఖస్ఫూర్తిః=యావనమందలి విషయసుఖముయొక్క తోపిక-ప్రాయమునందలి విషయసుఖానుభవమనుట, స్తోకాన్వేష దినాని=స్వల్పదినములే, ప్రియాను=ప్రియురాలండ్రయందు, స్థితా=ఉండునట్టిది-ప్రియురాలండ్రతో విషయభోగము లనుభవించుట యావనముండు కొన్ని దినములపఱకేకాని వార్ధకమునం దావనితాసుఖము వీడుటచే నది యావజ్జీవముండు నది కాదనుట. (యావనసుఖం ప్రితిః ప్రియే వృద్ధిరా అనుచో-యావనసుఖం=యావనమువలని సుఖము, స్తోకాన్వేషదినాని = కొన్ని దినములే, ప్రియేషు = ప్రియులైనవారియందు, ప్రితిః=ప్రేమ, అస్థిరా=నిలుకడలేనిది, అని యర్థము). తత్=కాబట్టి, బోధకాః=పీతోపదేశము నేయువారగు, బుధాః=విద్వాంసులారా, నిఖిలం=నమ న్నమైన, సంసారం=భోగాదిరూపమైన సంసారమును, అసారమేవ=అనిత్యమనియే-అనిత్యమనియే

యనుట, బుద్ధ్యా=తెలిసి-అలోచించియనుట, లోక అనుగ్రహ=శిలన=లొనుట నను గ్రహించుటయందు నేర్పుగల, మనసా=మనస్సుచేత, యత్నః=ప్రయత్నము, సమాధీ యతాం=చేయబడునుగాక, పరమపరమాశుత్వమువలనఁ గలిగిన యనుగ్రహముచే మీరు జ్ఞానోపదేశాదుల మూలమున నంసారార్థసమగ్నులగు జనుల నుత్తరంపఁ జేయవలయును గాని యుపేక్షింపరాదని భావము. లేక, లోకానుగ్రహశేతలేన=లోకసంగ్రహమునందు అనురక్తిగల, మనస్సుచేత యత్నము నేయవలయును-అనఁగా 'యద్యదాచరతిశ్రేష్ఠస్త త్తదేవేతరోజనః | స యత్ప్రమాణం కురుతే లోకస్తవం వర్తతే' అనుప్రమాణముం బట్టి, మిమ్ములను జూచియే జనులు నడచుకొందురుగాన మీరు లోకసంగ్రహమునందు రక్తిగలిగి యెట్టిప్రయత్నములు చేసినయెడ జనులు సైతము వానిని తామునుజేసి కృతార్థులగుదుఁడో అట్టిప్రయత్నములను తప్పక చేయవలయుననియు భావము.

ఉ. తుంగతరంగభంగములతోఁ దులదూఁగువిలోలభోగముల
భంగపడుకొ నిమేషమునఁ శ్రీ బ్రాణము కొన్నిదినంబులే నుఖం
బంగనలందు నిట్లు మది శ్రీ నారసి బ్రహ్మవిచారయత్నము
ప్సాంగుచుఁ జేయఁ గావలయు శ్రీ భూరిజగద్ధితబుద్ధిఁ బండితుల్. 34

తా. భోగములు పెనుకరుళ్లవలె నురువుగాఁ దోచి వానివలెనే చంచలములై యుండును. ప్రాణములలో మఱితే నిలుకడలేనివి. పనితలవలనిసుఖమో యావనముండు కొన్నిదినములపఱుకేగాని యాపజ్ఞేయముండునదిగాదు. కాబట్టి, హితోపదేశకులగు విద్వాంసులు సంసారమంతయు ననిత్యమని యెఱింగి లోకానుగ్రహమందు రక్తి మడిగలిగి యందులకై తగినప్రయత్నము చేయవలయును.

అవ. మరల మఱితనమ్మిక గట్టియగుటకును, యుక్త్యంతరము లభించుటవలనను, జెప్పినదానినే మఱొకరీతిని జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ భోగా మేఘవితానమధ్యవిలసత్సదామినీచచ్ఛలా
ఆయు ర్వాయువిఘట్టితాబ్జపటలీలీనామ్బువ దృఙ్గురమ్ |
లోలా యావనలాలనా తనుభృతా మి త్యాకలయ్య ద్రుతం
యోగే ధైర్యసమాధిసిద్ధిసులభే బుద్ధిం విధద్ధ్వం బుధాః॥ 35

టీ. తనుభృతాం=దేహధారులకు, భోగాః=పూర్వోక్తములైన భోగములు, మేఘ...చచ్ఛలాః=మేఘవితాన=మబ్బలసమాహముయొక్క, మధ్య=నడుమ, విలసత్=ప్రకాశించుచున్న, సదామినీ=మెఱుఁగుదీగవలె, చచ్ఛలాః=చపలములైనవి-క్షణికములైనవనుట, ఆయుః=ఆయువు-బ్రతుకనుట, వాయు...నామ్బువత్=వాయు=గాలిచేత,

విఘట్టిత=కదప్పిఁబడిన, అబ్జపటలీ=తామరాకునోరలందు, లీన=అంటియున్న, అమ్బు
వత్=జలమువలె-జలబిందువువలె ననుట, భక్తిరం=నశించునట్టిది. ఇదియె 'నశినీదళ
గతజలమతితరళమ్' అని చెప్పఁబడినది, ('వాయువిఘట్టితాభ్రపటలీలీనామ్బువత్
అనుచో-వాయువిఘట్టిత=గాలిచే నెగురఁగొట్టఁబడిన, అభ్రపటలీ = మబ్బులబంతియం
దు, లీన=ఉన్నట్టి, అమ్బువత్=జలమువలె' నని యర్థము.) యావనలాలనా=యావన
మందలి సుఖము, లోలా=చంచలమైనది, ('లోలా యావనలాలనా' అనుచో-యావన
లాలనా=యావనమునందలి మహాభోగాభిలాషలు-'కామోఽభిలాష స్తర్జన మహాన్
లాలనా ద్వయోః' అని యమరునిచొప్పున 'లాలనా' యన మహాభిలాష, లోలాః=చంచ
లములై నవని యర్థము), ఇతి=ఇట్లు, ఆకలయ్య=ఆలోచించి, హే బుధాః=పండితులారా,
ధైర్య...సులభే-ధైర్య=ధైర్యముచేతఁగలిగిన, సమాధిసీధి=సమాధియొక్క సిద్ధించుటచేత,
సులభే=సుకరముగా అభింపఁదగిన, యోగే=యోగమునందు-పరమాత్మతోడి సంయోగ
మునందనుట-విడువని పూనికతో ధ్యానముసేయుటచే చిత్తసమాధానరూపమైన సమాధి
సిద్ధింపఁగా దానివలన పరమాత్మతోడఁ గలుగు సంగతియందనుట-సమాధియనఁగా మన
స్సు బాహ్యవిషయములనుండి మరల్చి ఆత్మస్వరూపమునం దేకాగ్రముగా నెలకొల్పుట,
అట్టియోగమునందు, బుద్ధిం=బుద్ధిని, ద్రుతం=శీఘ్రముగా, విధద్ధ్వం=చేయుండు. పర
మాత్మధ్యానమందు బుద్ధిని బట్టుకొలుపుటనుట. అలం-ఉపమయు, కావ్యలింగమును.

చ. జలదములోనిక్రోమృతగుణజాయలు భోగపరంపరల్ మహా

నిలపరిఘట్టితాబ్జదళరసీరతుసారము జీవితంబు చం

చలతరముల్ వయోభిమతరసాఖ్యము లీగతి నాలకించి న

భ్యలు పరమాత్మయోగమున ర బుద్ధి ఘటించుడు సత్సరంబుగన్.

తా. భోగములు మబ్బుపిండునడుమఁ దగుక్కుని మెఱసి మఱుంగువడు మెఱుఁ
గుఁదీఁగవలె చంచలమైనవి. ఆయువో గాలిచేఁ గదల్చఁబడినతామరాకునందలి నీటి
బొట్టువలె నశ్వరమైనది. యావనసుఖమో యతిచపలమైనది. కాఁబట్టి విద్వాంసులు దీని
సంతయు నాలోచించి యెడతెగని పూనికచే సిద్ధించు సమాధివలన సులభమైన పరమాత్మ
ధ్యానమందు మనస్సు నెలకొలుపవలయును.

శ్లో॥ ఆయుః కల్లోలలోలం కతిపయదివసస్థాయినీ యావనశ్రీ

రథాః సంకల్పకల్పా ఘనసమయతటిద్వభ్రమా భోగపూగాః ।

కణ్ఠాశ్లేషోపసూధం తదపిచ నచిరం య త్ప్రియాభిః ప్రణీతం

బ్రహ్మణ్యానక్రచిత్తా భవత భవభయామ్నాధిపారం తరీతుమ్ ॥ 86 ॥

టీ. ఆయుః=ఆయువు, కల్లోలలోలం=అలవలె చంచలమైనది-అచంద్రార్కస్థాయి యైనది గాదనుట, యోషనక్రిః=యోషనసంపద, కతిపయదివసస్థాయిని=కొన్ని దినములేనెల కొనియుండునది-యావజ్జీవముండునది గాదనుట, అర్థాః=ధనధాన్యాది వస్తువులు, సంకల్ప కల్పాః=తలంపుతో సాటియైనది-మనస్సులోని తలంపువలె అస్థిరములైన వనుట, భోగపూ గాః=విషయపరంపరలు ('భోగపూర్వాః' అనుచో విషయప్రవాహములనుట), ఘన...విభ్ర మాః-ఘనసమయ=వర్షాకాలమందలి, తటిత్=మెఱుపుఁదీగలయొక్క, విభ్రమాః=విలా సమువంటి విలాసముగలవి-లేక, స్ఫురణమువంటి స్ఫురణముగలవి-క్షణభంగురములైన వను ట, ప్రియాభిః=ప్రియురాండ్రుచేత, యత్=ఏ, కణ్ఠా...గూఢం-కణ్ఠ ఆశ్లేష=కుత్తు కను గొఁగిలించుటగల, ఉపగూఢం=కొఁగిలింత-కంతమునందుఁ గొఁగిలించుకొనుట, పృణీతం=రచింపఁబడినదో, తదపి=అదియును, చిరం=చిరకాలముండునది, న (భవతి)= కాదు, కాఁబట్టి, భవ...పారం-భవ=సంసారమువలని, భయం=భయమునెడి, అంభోధి= సముద్రముయొక్క, పారం=గట్టును, తీతం=దాఁటుటకు-సంసారసముద్రమును దరించు టకు, బ్రహ్మణి=బ్రహ్మనునందు, ఆనంతచిత్తాః=తగులుగల మనస్సులుగలవారు-బ్రహ్మధ్యా నైక పరాయణులనుట, భవతః=కండు - బ్రహ్మధ్యానముకంటె మజ్జియొకతరణోపాయ మేదియుఁ గానిపింపదనిభావము. ఇట్లు పరమార్థము నొడఁగూర్చు బ్రహ్మధ్యాననిష్ఠయందు దృఢతరవిశ్వాసము గలుగుటకై యది మూఁడుశ్లోకములచేఁ జెప్పఁబడినది. కాని యన ర్థము నొడఁగూర్చు సంసారాసక్తి చెప్పఁబడినదికాదు. తత్త్వవిచారవేత్త లిందేది యుక్తమో దానిని గైకొనవలయునని శ్లోకత్రయతాత్పర్యము. అలం కావ్యలింగము.

ఉ. ఆయువు వీచిచంచలము శ్ర యశావన మల్పదినోచితంబు వు

స్వాయుధకేళిజన్యసుఖ శ్ర మస్థిర మర్థము వాంఛప్రాలె సా
పాయము భోగముల్ మెఱుపులట్ల భ్రమించు భవాభిలంఘనో

పాయము బ్రహ్మచింతనము శ్ర బాయక సేయుఁడు సజ్జనోత్తముల్. 36

తా. ఆయు వొకయలవలెఁ జంచలమైనది. ప్రాయంపుసంపు కొన్ని దినములవఱకు యుండునది. ద్రవ్యములో తలంపులవలె క్షణికములైనవి. భోగములు వాసకాలమందలి మెఱుములవలె నొకింతసేపు మిక్కిలియు వెలింగి లోడనే మటుమాయ మగునవి. కుత్తు క నలము ప్రియురాలికొఁగిలింతయుఁ జిరకాలి ముండునదిగాదు. ఇట్టిసంసారసము ద్రమను దాఁటుటకు బ్రహ్మధ్యానమే సాధనము. కాఁబట్టి బ్రహ్మధ్యానైకపరులు కండు.

అవ. లోకమునందుఁ దఱచుచుగా సంసారసుఖపరాయణులే కనఁబ డుచున్నారు. కాఁబట్టి యట్టిసంసారము నిషేధించుటయెట్లు? అని యా శంకించి మరల దాని నుత్పత్తి మొదలుకొని విచారముసేయఁగా నందు నుఖలేశమును లే దనుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ కృచ్ఛేణామేధ్యమధ్యే నియమితనుభిః స్థీయతే గర్భవాసే
కాంతావిశ్లేషదుఃఖవ్యతికరవిషమో యావనే చోపభోగః |
వామాక్షీణా మనజ్జావిహసితవసతి ర్వృద్ధభావ్రాఽప్యసాధుః
సంసారే రే మనుష్యా వదత యది సుఖం స్వల్ప మప్యస్తి కిఞ్చిత్ ॥

టీ. గర్భవాసే=గర్భమునందు వసించునపుడు-లేక, గర్భాశయమునందు, అమేధ్యమధ్యే=మాత్రపురిషములనడుమ, నియమిత తనుభిః = ఆయాకొలఁదులలోపల నడంపఁబడిన దేహములు గలవారైన-దేహములు ముడుచుకొన్న వారగు, ప్రాణులచేత ననిశేషము, కృచ్ఛేణ=విక్రియ కష్టముతో, స్థీయతే=ఉండఁబడుచున్నది-ప్రాణులు గర్భాశయమునందు మలమాత్రముల నడుమ దేహములు ముడుచుకొని కష్టపడుచు నుండురనుట. యావనే=యావనమందు, ఉపభోగశ్చ=సంభోగమును, కాంతా... విషమః-కాంతా విశ్లేష=ప్రియురాలి నెడఁబాయుటచేతఁ గలుగు, దుఃఖః=దుఃఖముయొక్క, వ్యతికర=సంబంధముచేత, విషమః=వికలమైనది-కటువైనదనుట, అగు ననిశేషము. వామాక్షీణాం = (సాగసుం గన్నులుగల) స్త్రీలయొక్క, అవజ్ఞా... వసతిః-అవజ్ఞావిహసితః=అపమానముతోఁ గూడిన పరిహాసములయొక్క, వసతిః=స్థానమగు, వృద్ధభావః అపి=ముసలితనమును, అసాధుః=మంచిదికానిది-పడఁతుల యపహాసమునకుఁ బాత్రమైన ముదిమి మంచిది యెట్లగు నని భావము. కాఁబట్టి, రే మనుష్యాః=ఓరి మనుష్యులారా, 'రే' యని సీచనంబోధనము; ఇచట సాంసారికుడై యుండుటయే సీచత్వముగాన నట్టివారికి 'రే' యనిసంబుద్ధి, సంసారే = (గర్భవాసము జన్మించుట ముదిమి మొదలగు రూపముగానుండు) సంసారమునందు, స్వల్పం=అల్పమైన, సుఖం=సుఖము, కిఞ్చిదపి=కొంచెమైనను, అస్తి యది=ఉన్నయెడల, వదతః=చెప్పుడు. కొంచెమైనను సుఖము లేదనుట. కాఁబట్టి గర్భనరకాది సాంసారికదుఃఖములనొంది కుందనేల. పునరావృత్తిరహితమైన నిత్యనిరతిశయ బ్రహ్మసంపప్రాప్తికై ప్రయత్నింపుఁడని భావము.

ఉ. కాయము గుంచి గర్భనరరకంబున నుండుట దుఃఖ మూదియం
దాయతలోచనావరహ ౧ మబ్బుట దుఃఖము జవ్వనంబునం
బాయక భామినీహసనసాత్రము దుఃఖము వృద్ధభావ మిం
కేయెడఁగల్గు సౌఖ్యలవహమించుకయే జనులార చెప్పఁడీ.

37

తా. మొదటఁ దల్లికడుపునందుఁ గాలునేతులు ముడుచుకొని మలమాత్రముల నడుమఁ గష్టముతోనుండఁ గలుగుచున్నది. పిదపఁబుట్టి యావనమునుబొంది భోగము లనుభవింపఁ జూచినయెడల, నదియు నొక్కతీరగానే యుండక ప్రియురాలి యెడఁబాటువలని దుఃఖముతోఁ గలసియుండుటచే వికలమగుచున్నది. యావనమునుగడచి ముదిమి

యందైన సుఖముగా నుండుద మన్నచోఁ బడఁతుల పరిహాసములకు నది పట్టుగానుండుట చే మంచిదికా నేరదు. తల్లి కడుపుంబొట్టి ముదిమినఱకు నిట్టిదైయున్న యీ సంసారము నందు గొప్పదికాకున్నను అల్పవైఁచ నగు సుఖము గొంచెమేనియుఁ గలుగదు.

అవ. లోకులు తమ్మును బడఁగూర్చి హేతువులు సమీపించియే యున్నను మంచివారు గాకున్నారు. ఇ దేమాశ్చర్య మనుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ వ్యాఘ్రీవ తిష్ఠతి జరా పరితర్జయన్తి
రోగాశ్చ శత్రవ ఇవ ప్రహరన్తి దేహమ్ ।
ఆయుః పరివ్రజతి భిన్నఘటా దివామ్భృ
లోక స్తథా ప్యహిత మాచరతీతి చిత్రమ్ ॥

38

టీ. జరా=మదిభి, వ్యాఘ్రీవ=అడుపువీపలె, పరితర్జయన్తి=తెదరించుచు, తిష్ఠతి=ఉన్నది-బొందిని జీర్ణపఁ జేయుచున్నదై మృత్యువు దాపుననుండుటఁ దెలుపుచున్నదనుట. రోగాః=వ్యాధులు, శత్రవః ఇవ=పగవాండ్రవలె, దేహం=శరీరమును, ప్రహరన్తి=కొట్టుచున్నవి-మిక్కిలి పీడించుననుట. ఆయుః=ఆయువు, భిన్నఘటాత్=పగిలిన కుండనుండి, అమృతఇవ=నీటివలె, పరివ్రజతి=కాటుచున్నది-ప్రతిక్షణమును నశించుచున్నదనుట. తథాపి=అట్లయినను, లోకః=జనము, అహితం=పరులకపకారమును-లేక, తమకు శుభముకాని దానిని, ఆచరతి=ఆచరించుచున్నది, ఇతి=అని, చిత్రం=ఆశ్చర్యము. రాసున్న యనర్థముల నాలోచించియైన తమకు హితమైన (శుభమైన)వానియంద దభినిశేళము కలిగియుండుటలేదు. ఇదేమి చిత్రమనుట. అలం. ఉపమ.

చ. కడు వెఱపించుచుకొ ముదిమిగద్దటిబెబ్బులిమాడ్కి నున్న వెక్కుడుపగదాయలంబలఁ ద్రోగుల్లు శరీరము నొంచుచున్న వెప్పుడుఁ జనుభిన్నకుంభజలరముంబలె నాయువు లిట్లు లయ్యుఁ దారుడుగక మానవుల్ దురిత శ్రమోలి నొనర్చుచు నున్నవారవో. 38

తా. మనలితన మొకయాఁడుపులివలె బెదరుచూపుచునున్నది. రోగములును బగరావలె దేహమును పీడించుచున్నవి. ఆయువు నోటికుండలోని నీరువలె తీసిపోవుచున్నది. ఇట్లయ్యును మనుష్యుఁడు తనకు హితముకానిదానినే యాచరించుటను జూడఁ జిత్రముగా నున్నది.

అవ. మాయుపదేశమందు విశ్వాసముగలదేని దానిచొప్పున నాశమియైదుంచి మదికి శాంతి గలిగింపుఁడు. అదియే తగు ననుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ భాగా భజ్జురవృత్తయో బహువిధా సై రేవ చాయం భవ
స్త త్క స్యేహ కృతే పరిభ్రమత రే లోకాః కృతం చేష్టితైః ।
ఆశాపాశశత్రోపశాన్తిశదం చేతః సమాధీయతాం
కామోచ్చిత్తివశే స్వధామనియది శ్రద్ధేయ మస్త ద్వచః ॥ 39

టీ. బహువిధాః = నానాప్రకారములైన, భోగాః = విషయములు, భజ్జురవృత్త
యః = భంగమునొందు వృత్తిగలవి - ఆగమాపాయులగుటచే నస్థిరములైనవనుట, తైరేవ =
వానిచేతనే, అయం = ఈ, భవః = సంసారము, కల్పితమైనదని శేషము, 'కారణగుణాః
కార్యైః సువర్తంతే' అన్నట్లు అస్థిరములైన యా భోగములచే రచింపబడిన యీ సంసా
రము ను అస్థిరమే యగునని భావము. తత్ = కాఁబట్టి, రేలోకాః = ఓలోకలారా, ఇహ =
ఇందు - ఈ సంసారమందనుట, కస్యకృతే = దేనికొఱకు - ఏభోగమును బ్రాప్తించుకొ
కనుట, పరిభ్రమత = తిరుగాడుచున్నారు. చేష్టితైః = వ్యాపారములచేత - భోగముల
నొడఁగూర్చుకొను ప్రయత్నములచేత, అలం = చాలును - అస్థిరములైన భోగములకై యింత
పఱుక జేయుచున్న మీవ్యాపారముల నెఱక నిలుపుడనుట. ఇలక = జేయవలసినదాని నుప
దేశించుచున్నాడు. అస్త త్ వచః = మాయొక్కమాట - మేముచేయు నుపదేశము, శ్రద్ధేయం
యది = విశ్వసించదగినది యేని, మీకు అనిశేషము, ఆశా... విశదం - ఆశా = ఆశయొక్క,
పాశా = రజ్జువులయొక్క - బంధపేతువగుటచే రజ్జువులనుట దెలియునది, శత = నూలుల
యొక్క - పెక్కులైన యాశాపాశములయొక్క యనుట, ఉపశాన్తి = ఉడుగుటచేత,
విశదం = నిర్మలమైన, చేతః = మనస్సును, కామ ఉచ్చిత్తి వశే = కామము నిర్మలమగుటచే
స్వాధీనమైన, స్వధామని = తనపట్టునందు - దానియొక్క పట్టునందనుట - ఇట మనస్సునే
దానికి గృహముగాఁ జెప్పబడుట తెలియునది, సమాధీయతాం = స్థిరముగా నిలుపబడు
గాక - కామములను ద్రెంచుటచే లోనై యున్న దానిగృహమునందు దానిని నిలుకడగా
నెలకొలుపుడనుట - ఆశాపాశములన్నియునుడిపి దానినిర్మలముగాఁజేసి కామమునుబొత్తి
గా విడిచి దానికి నెప్పుది కలిగింపుడని భావము. మనస్సు ఆశలచే కలుషితమును గాచు
ముచే చంచలమునగుటచే నాశల నుడుగుటచే నిర్మలముగాను గామమును ద్రెంచుటచే
స్థిరముగాను అది యగునని యాశయము.

చ. తరళతరంబులు బహువిధంబులు భోగము లీదురంతనం
సరణము వానిచే బొడమె ౧ జాలుఁ బరిభ్రమణంబు వానికై
నరులు మదీయభాషణము ౧ నమ్మెదరేని శమప్రసన్నమై
పరఁగుమనంబు శంభుపదపద్మయుగప్రవణంబు సేయుడీ. 39

తా. పలువిధములుగాఁ గానంబడుచున్న భోగములన్నియు ఊణభంగురములు కాని నిరములుకావు. ఇట్టి యనిరములచేతనే యీ సంసారము ను జేయఁబడినది గాన యిదియును నిరముగాదు. కనుక నిట్టి సంసారమం దేయర్థముకొఱకుఁ దిరుగాడెదరు. అనిరములగు భోగములకొఱకైన మీ వ్యాపారములెల్ల నిరకఁ జాలింపుడు. మే మొక యుపదేశము సేసెదము. అది మీకు నమ్మఁదగినదిగాఁ దోఁచెనేని దానిచొప్పున, నాశాపాశములన్నియు నుడిపి మనస్సును నిర్మలముగావించి కామమును బొత్తిగావిడిచి దానికి నిలుకడ గలిగింపుడు.

అవ. నీకు భోగమునందు సర్వవిధముల స్పృహయుండునేని మే ముపదేశించు నట్టి భోగమందే యభిరతి గలిగియుండుము ; తక్కిన దానియందు వలదని చెప్పి యుపసంహరించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ బ్రహ్మాన్ద్రాది మరుద్గణాం స్తృణకణా న్యత్ర స్థితో మన్యతే
యత్స్వాదా ద్విరసా భవన్తి విభవా స్త్రైలోక్యరాజ్యాదయః ।
భోగః కోఽపి న ఏక ఏవ పరమో నిత్యోదితో జృమ్భతే
భో సాధో ఊణభజ్గురే తదితరే భోగే రతిం మా కృథాః ॥ 40

టీ. యత్ర=ఎందు-ఏనిరతిశయ నిత్యభోగసామ్రాజ్యమునందనుట, స్థితః=ఉన్నట్టి వాఁడు, పురుషుఁడని శేషము, బ్రహ్మ ఇంద్ర ఆది మరుత్ గణాః=బ్రహ్మ ఇంద్రుఁడు మొదలుగాఁగల దేవతాసమూహములను-ఇత తక్కినవారిని జెప్ప నేలయనుట, తృణకణాః=గడ్డిపరకలనుగా-మిక్కిలి నిస్సారలను గాను పరమనీచులనుగాను ననుట, మన్యతే=తలచునో-బ్రహ్మభోగమును ఇంద్రభోగమునుగూడ నిట్టి భోగసామ్రాజ్యమునందు వేయింబ నొక పాలు ను సాటిగామిచే నట్లు తలచునోయనుట, యత్ స్వాదాత్=దేనిని చవిచూచుట పున, త్రైలోక్యరాజ్యాదయః=మూఁడులోకములయాధిపత్యము మొదలుగాఁగల, విభవాః=సంపదలు, విరసాః=హేయములు-అనిష్టములనుట, భవన్తి=అగుచున్నవో, త్రైలోక్యాధిపత్యాదులుకూడ నీ భోగసామ్రాజ్యమునంత రుచికరములుగావనుట, తుద్రములగు నితరానందములెల్ల బ్రహ్మనందమునం దంతర్భూతములు. ఇదియే 'ఏతన్నైవ వస్త్రాన్యన్యాని భూతాని మాత్రాముపశీవన్తి' అనుశ్రుతినిం జెప్పఁబడియె. కోఽపి=ఇట్టి దట్టిదని చెప్పరానిదియు, పరమః=సర్వోత్కృష్టమైనదియు, నిత్య+ఉదితః=ఎప్పుడును అభ్యుదయ సంపన్నమైనదియును, అగు, సః=ఆ, భోగః=భోగము-బ్రహ్మనందరూపమైనభోగమునుట, ఏక ఏవ=ఒకటియే, జృంభతే=సర్వోత్కృష్టమై వర్ధించుచున్నది. కాఁబట్టి, భోసాధో=ఓయీ సజ్జనుఁడా, తా సుపదేశించు దానిని ఆలించి వినుటకై ముతిరూపముగా 'సాధో' యని సంబోధించినాఁడు. ఇట్ల ఏక వచనము సమదాయము గురించినదియే గాన 'తేలోకాః' అనుపూర్వశ్లోకమందలి బహువచనమునకు విరుద్ధముకాదు. ఊణభజ్గురే=అనిత్యమైన-ఇది

నీచత్వమునకును ఉపలక్షణము గనుక పరమనీచమునైన, తదితరే=దానికంటె పేటైన, భోగే = భోగమునందు - బ్రహ్మసందానుభవముకంటె నితరమై యనిత్యమై తుచ్ఛమునైన సాంసారికసుఖానుభవమునం దనుట, రతిం=రాగమును-ప్రీతిని, మాకృతాః=చేయకుమా, అయితే పూర్వోక్తబ్రహ్మనుభవమునందే రతింజేయుము ; అది పరమశ్రేయస్కరమని భావము.

ఉ. ఎందు వసించి ధన్యుఁడు విరధీంద్రముఖామరకోటిన్లెల్ల నెం
చుం దృణమట్ల దేనిఁ జవీరచూచుటచే రసహీనభావముం
జెందు జగత్పృథుత్వమును శ జెప్పఁగరాని యనంతకేవలా
నందము దానియందు మదిరనాటుము మానుము నీచభోగముల్. 40

తా. బ్రహ్మసందానుభవమునందు వెలకొన్నవాఁడు బ్రహ్మాంద్రాదిదేవతలం గూడ గడ్డిపరకలవలెఁ జూచును. దానిని జవీరచూచినవానికి ముల్లోకములయాధిపత్యము వంటి విభవములుకూడ నిస్సారములుగాఁ దోచును. కావున నాబ్రహ్మసందానుభవము ఇట్టి దట్టి దనరానిదై అద్వితీయమై సర్వోత్కృష్టమై సంతతాభ్యుదయసంపన్నమై వెలయు చున్నది. అట్టిదానిని విడిచి యితర మగుసాంసారికసుఖానుభవము తుణభంగరము గాన నందు సజ్జను లానత్తులు కాఁదగదు.

ఇది వైరాగ్యశతకమున భోగాస్థైర్యవర్ణనమన్నది చతుర్దశకము.

భర్తృహరినుభాషితము - కాలమహిమానువర్ణనము.

అవ. అన్నియును గాలమునకు లోనై యుండుటవలన దానిమహి
మను బదిశ్లోకముల వర్ణించుచున్నాఁడు. అందు మొదట దాని నియామ
కత్వమును దెలుపుచు నమస్కరించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ సా రమ్యా నగరీ మహా స్స సృవతిః సామంతచక్రం చ త
త్పార్శ్వే తస్య చ సా విదగ్ధపరివ త్తా శ్చంద్రబిమ్బాననాః ।

ఉద్రిక్తః సచ రాజపుత్రనివహస్తే వన్దినస్తాః కథాః

సర్వం యన్య వశా దగాత్ స్మృతివధం కాలాయ తస్మై నమః ॥ 41

టీ. సా=ఆ-పూర్వమనుభవించినట్టి యనుట, * ఇం దన్నిటంగల తచ్ఛబ్దము పూర్వ

* ఇదియే 'ప్రకృస్తప్రసిద్ధానుభూతార్థగోచరస్తచ్ఛబ్దోనయచ్ఛబ్ద మక్షేత్రతే' అని కావ్యప్రకాశమందును జెప్పఁబడినది.

మనుభవింపబడినదానిని గుఱించినది కాన దీనికి యచ్చబై మోషేతీతముకాదు, రమ్య=
క్రీడించుటకుందగిన-మనోహరమైన, సగరి=పట్టణము ను-రాజధానియు ను, అందు, స=
ఆ, మహా=గొప్పవాడైన, నృపతి=రాజు ను, తస్య=ఆతనియొక్క-ఇది మీఁదనెల్లఁ
గూర్చుకొనునది, పార్శ్వ=ప్రక్కను, తత్=ఆ, సామంత్ర=సామంతరాజమండల
ము ను, సా=ఆ, విదగ్ధపరివృత్=విద్యాంసులసభయు-లేక కర్తవ్యార్థములందు చతురు
లైనవారి సభయు, 'కృత్యవస్తుభూతార్థం వైదగ్ధ్యంపరికీర్త్యతే' అని లక్షణము, తా=
ఆ, చంద్రబిమ్మననా=చంద్రబింబమువంటి మొగములుగల స్త్రీలును, ఉద్రిక్త=గర్వించిన,
సా=ఆ, రాజపుత్రనిపహశ్చ=రాజకుమారుల సమాహము ను, తే=ఆ, పద్మిని=స్తుతిపాఠ
కులును, తా=ఆ, కథాశ్చ=కథలును-ఇంచైన పదనములు ననుట, (ఇతి) సర్వం=(అను)
సమస్తమును, యస్య=దేనియొక్క, పశాత్=అధినతవలన, నృపతిపథం=స్వరాజమార్గమును-
ఊరక తలంచుకొనబడుటను, అగాత్=పొందెనో-అన్నిటి ననుభవింపబడుట పోయి
యిపు డూరక వానిని మనస్సునఁ దలంచుకొనుటమాత్రము దేనిచేఁ గలిగెనో యనుట,
తస్యే=ఆ, కాలాయ=కాలముకొఱకు, సమః=సమస్కారము.

మ. అది మేలైనపురంబు పూజ్యచరితుం ి డారాజు రాణండలం
బది పార్శ్వంబున నావిదగ్ధసభ వా ి రజ్జాస్య లత్కుద్ధతం
బది రాజన్యక మద్దివందినికరం ి బాగాధలు సర్వముం
గదలం జేసినకాలమూర్తికి నమఃస్కారంబు సత్కీర్తికిన్. 41

తా. ముం దనుభవింపబడుచుండిన యా సొగసైన పట్టణము, అందేలుచుండిన
యాగొప్పరాజు, నాతనిచుట్టుఁ గొలుచుచుండిన సామంతరాజులు, నతని కెలంకుల సరసగోష్ఠి
సలుపువిద్వాంసులు, చంద్రబింబమువంటి మొగంబులుగల యాతని కాంతలు, భుజగర్వంబున
విష్టపిఁగుచు నతనిబలసియుండిన యారాజకుమారులు, నతనిపొగడుచుండిన స్తుతిపాఠకులు,
నతనిముచ్చటలు, నివి యన్నియు నశించినవై యిపుడు కేవలము స్మరింపబడుచుమాత్ర
మున్నవి. ఇదియంతయు కాలమహిమయే. కాన నట్టికాలమునకు నమస్కరించెద.

అవ. కాలమును బాచికలాడుజూదరితోఁ బోల్చి సర్వప్రాణుల
నది నియమించు చున్నదని చెప్పుచున్నాడు.

శ్లో॥ యత్రానేకే క్వచిదపి గృహే తత్ర తిష్ఠ తస్య ధైరో
యత్రాప్యేక స్తదను బహవ స్తత్ర నైకోఽపి చాస్తే
ఇత్థం చేమా రజనిదివసౌ దోలయ న్ద్వావివాత్సే
కాలః కాళ్యా భువనఫలకే క్రిడతి ప్రాణేశ్వరైః ॥

టీ. యత్ర క్వచిత్ యోకానోక, గృహే=ఇంటియందు- నెత్తపలకయందలి యింటియందు, ఇట్లే యర్థవ్యయము మీద నెల్లఁ దెలియునది, అనేకే=పెక్కుండ్రు- పెక్కుండ్రు పాణులనుట - పెక్కుసారెలని యర్థాంతరము, ఉండిరో యని శేషము, అథ=పిమ్మట, తత్ర=అందు-ఆయింటియందు-ఆనెత్తపలకలోని యింటియందు, ఏకః= ఒకఁడు-ఒకపాణి - ఒకసారె, తిష్ఠతి=ఉండును. యత్ర=ఎంచు- ఏయింటియందు, ఏకః=ఒకఁడును-ఒకసారెయు, తదను=పిదప, బహవః=పెక్కుండ్రును- పెక్కుసారెలును, ఉండిరో, తత్ర=అందు, అస్తే=కడపట, ఏకోఽపి=ఒకఁడును-ఒకసారెయు, న=ఉండును. ఇత్థం=ఈప్రకారముగా, కాలః=కాలమనుపురుషుఁడు, ఇమా=ఈ, రజనిది పసా=రేయుంబగులు రెంటిని, అత్తౌ ద్వాభివ=రెండుపాచికలవలె, భువనఫలకే=జగము అనెడి నెత్తపుఁబలకయందు, దోలయన్=దొర్లించుచు, కాశ్యాశుపా=కాళితోగూడ, పాణికారైః = పాణులనెడి సారెలచేత, క్రీడతి=ఆడుచున్నాఁడు, జూదమాడుచున్నాఁడునుట. పాచికలదొర్లుటచేతనే సారెల రాకపోకలు గలుగునట్లు రాత్రిందివముల గతిచేతనే పాణులజీవితముల రాకపోకలు గలుగుచున్నవి గాన రేయుంబగులు పాచికలుగాను, పాణులు సారెలుగాను రూపింపబడినవి- 'అత్తౌ వివ' అనుచో 'ఇవ' యను సుపమానింగము స్పష్టముగా నుంటుచే నన్నిట సుపమితసమాసముగా గ్రహించినయెడల నలంకారముపడును. లేక 'క్రీడతి' యనుట కుపయుక్తముగా రూపకమునే యాశ్రయించినయెడ నలంకారము రూపకము. అదియు 'కాలః' అనుచో అక్షధూర్తత్వరూపణము గమ్యముగానుండుటచే ఏకదేశపర్తియగు. అందులకు 'అత్తౌ వివ' అను సుపమ యంగము.

శా. ఏయింటన్ వసియించుఁ బెక్కులొకఁ డాఁబింటుం బ్రవర్తించు నే చాయన్ నిల్చు నొకండు పెక్కు లచటన్ సంతిల్లు నొండ్లైన లే దాయింటన్ మది నిట్లు రాత్రిదినరూపాక్షద్యయిం జిమ్ముచుం జేయుం గాలుఁడు క్రీడ లోకఫలకశ్రేణికి నృశారంబులన్. 42

తా. నెత్తపలకయం దేయింట మొదట నొకసారెయుండెనో యందే పెక్కుసారెలుండుటయు, నెందొకసారెయుఁ బిదప పెక్కుసారెలు నుండెనో యందుఁ గడపట నొక్కసారెయు లేకుండుటయు నెట్లొ యట్లే భూమిలోనిసాంసారికగృహములం దెవటఁ బెక్కుండ్రుండిరో యచట నొక్కఁడుండును. ఎచట నొకఁడును బిదపఁ బెక్కుండ్రు నుండిరో యచటఁ గడపట నొక్కఁడు నుండఁడు. దీనినిబట్టిమాడఁగా నిట్లు తేలుచున్నది. ఈపుడమి యనెడి నెత్తపుఁబలకయందు రేయుంబవలనెడి రెండుపాచికల దొర్లించుచు బ్రాణులనెడిసారెలతో కాలమనుజుడారి కాళితోడ జూదమాడుచున్నాఁడు.

అవ. లోకులు నిత్యము పరాకువలన నీకాలమహిమను ఎలయిఁ జాల కున్నారనుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ఆదిత్యస్య గతాగతై రహరహః సంక్షీయతే జీవితం
వ్యాపారై ర్భవకుకార్యభారగురుభిః కాలో న విజ్ఞాయతే ।
దృష్ట్వా జన్మజరావిపత్తిమరణం త్రాసశ్చ నోత్పద్యతే
పీత్వా మోహమయీం ప్రమాదమదిరా మున్యత్తభూతం జగత్ ॥

టీ. ఆదిత్యస్య = సూర్యునియొక్క, గతాగతైః=రాకపోకలచేత - ఉదయాస్తమయములచేత ననుట, అహరహః = ప్రతిదినమున, జీవితం=ఆయువు, సంక్షీయతే=మిక్కిలి తఱుగుచున్నది - కాలక్రమమున నాయువు క్షయించుచున్నదనుట. ఆయినను, బహు...గురుభిః=బహు=అనేకములైన, కార్యభార=కార్యాతిశయములచేత-దేహగేహములకొఱకు పలయే నర్థపరంపరలచేతననుట, గురుభిః=గొప్పలైన, వ్యాపారైః=చేష్టితములచేత-జీవనమునకైన పూనికలచేత ననుట, కాలః=కాలము, నవిజ్ఞాయతే = విశేషించి తెలియఁబడదు-జీవితార్థమైన వ్యాపారపరంపరలందు మునిగియుండుటచే కాలముపోకడను విశేషించి పాటించుటలేకని యర్థము. జన్మజరావిపత్తిమరణం=పుట్టుట ముదిమి ఆపద చావు అనువానిని, దృష్ట్వా = చూచి, త్రాసశ్చ=భయమును, న ఉత్పద్యతే = పుట్టుట, ఈజన్మాదులు క్షేత్రపూర్ణములైనవి, ఇందు సుఖలేశమును లేకుండియు వీనిని సుఖప్రచురములుగా మూఁడుదులఁచి వీనిని గలిగించు నవిద్యాకామకర్తముల నుడుగకయుందురనిభావము. జగత్ = జగము - లోకులందఱుననుట, మోహమయీం=అజ్ఞానముచే నిండారిన-బుద్ధిని తలక్రిందు సేయునట్టి యనుట, ప్రమాదమదిరాం=పరాకు అనెడి మద్యమును, పీత్వా=త్రాగి, ఉన్యత్తభూతం=వెట్టిగొన్నది-వివేకహీనమైనది, అగునని శేషము. కాలముచేతనే లోకులు పరాకునొందుటవలన దానిమహిమ వా రెట్లు నెఱుంగనేరక యిట్లెల్ల నాచరించుచున్నారని భావము.

చ. అనుదినమున నశించుఁ బరమాాయువు సూర్యునిరాకపోకలకు
ఘనబహుకార్యభారముల १ గాలము పోవుట గానరాదు సం
జననజరామయంబులును २ జూపును జూచి భయంబు లేదు దు
ర్జనభవనంబు మోహమదిరారసవిహ్వల మయ్యె నయ్యయో. 43

తా. సూర్యునియందయాస్తమయములచే నాయువు మిక్కిలి నానాఁట క్షీణించుచున్నది. ఆయినను లోకులు జీవితార్థమైన దేహకార్యములందు మునిగియుండుటచే కాల మట్లుపోవుచు నాయువును దగ్గించుచుండుటను విశేషించి పాటించరు. పుట్టుక,

ముదిమి, యిడుమలు, చాళు మొదలగుకష్టములం జూచియు దిగులునొందరు. పరాశు
వలన లోకుల బుద్ధి తడఁబడి యున్నది. లేకున్న వారు పిచ్చిగాని యిట్లెల్లఁ జేయరు.

అవ. చెప్పినదానినే మఱొకరీతిని జెప్పచున్నాఁడు.

శ్లో॥ రాత్రి సైవ పునః స ఏవ దివసో మ త్వాబుధా జన్తపౌ

ధావ స్త్యద్యమిన స్తథైవ నిభృతప్రారబ్ధత త్త్రియాః ।

వ్యాపారైః పునరుక్తభుక్తవిషయై రేవంవిధే నామునా

సంసారేణ కదర్థితా వయ మహో మోహోన్న లజ్జామహే. 44

టీ. రాత్రి=ఈనడచుచున్నరాత్రి, పునః = మరల, సైవ=అదియే-కడచినరా
త్రివంటిదేయనుట, దివసః = ఇప్పుడుజరుగుచున్నదినము, పునః = మరల, నఏవ = అది
యే - కడచిపోయిన దినమువంటిదే, (ఇతి=అని), మత్వాపి = తెలిసియు, అబు
ధా=ఎఱుకలేని, జన్తపః = ప్రాణులు, ఉద్యమినః = పూనికగలవారై, తథైవ=అట్లే-
మునుపటివలెనే, నిభృత...క్రియాః-నిభృత=దృఢముగా-లేక, రహస్యముగా, ప్రార
బ్ధ=ఆరంభింపఁబడిన, త త్త్రియాః సన్తః = ఆయాకార్యముగలవారు అగుచు, ధా
వన్తి = పరుగిడుచున్నారు. జరుగుచున్నరాత్రియుఁ బగలును గడచిపోయినరాత్రియుఁ
బగలును బోలినవేయని తెలిసియు నిందేమో విశేషము కలిగియున్నట్లు తలఁచి మునుపటి
కార్యములనే మరలఁబూనిచేయఁ దమకింతురని యర్థము. పునరుక్తభుక్తవిషయైః-పునరు
క్తయథాతథా = పునరుక్తముగా, భుక్త = అనుభవింపఁబడిన - మునుపటివేయై మరల
మరల ననుభవింపఁబడిన, విషయైః=విషయములుగల, వ్యాపారైః=చెయ్యులచేతను -
ఏవ్యాపారమునందును ముందనుభవించిన విషయములే మరలమరల ననుభవింపఁబడుచున్న
విగాని విశేష మేమియులేదనుట, ఏవంవిధేన=ఇట్టివిధముగల - ఇట్లు నిర్వేదముకలిగించు
నదైన, అమునా సంసారేణ = ఈసంసారముచేతను, కదర్థితాః=ఎగ్గింపఁబడినవారమైన-
నిరర్థకులుగాఁ జేయఁబడినవారమైన యనుట, వయం = మనము-మినమిట్లు చర్చితచర్చ
ణముగా మునుపటివిషయములనే యనుభవించుకార్యములు నేయుటచేతను నిట్టివానివలన
నిర్వేదావహమైన యీసంసారముచేతను వ్యర్థులమై మనఃబ్రతుకునకు లజ్జవడఁదగినవార
య్యును, మోహోత్=అజ్ఞానమువలన, నలజ్జామహే = సిగ్గుపడకున్నారము. అహో =
ఆశ్చర్యము. కాలమహిమచే నిస్సారులుగా మనమయ్యు నందులకై లజ్జింపకుండుట
మిక్కిలి యాశ్చర్యమనిభావము.

ఉ. వచ్చినరాత్రులే తిరిగి శి వచ్చుట పోయినవాసరంబులే

వచ్చుటెఱింగి గూఢతరవర్తనులై పునరుక్తకార్యముల్

నిచ్చులు సేయుచుక జనులు శి నిశ్చలవృత్తిఁ జరింతు రీధవా

భృచ్చయరీతిచే జెడి కురుబుద్ధులు సిగ్గు వహింప రెంతయున్. 44

తా. ఇప్పుడు జరుగుచున్న రాత్రిగాని పగలుగాని కడచిన పోయిన రాత్రినిఁ బగటిని బోలినవేకాని మఱి విశేషించినవేమియుఁగావు. ఇట్లని తెలిసియు ప్రాణు లెఱుకమాలియిందేమో విశేషముండునట్లు తలఁచి పనిపూని మనుషటియాయాకార్యములనే మరలఁ జేయుటకుఁ బరుగిడుచున్నారు. ఇట్టికార్యములేల. ఏవ్యాపారమునందును మున్నుసభవించినవిషయములే మరల ననుభవింపఁబడుచున్నవికాని వింతయేమియులేదు. ఈసంసారమో ఎంతయు నిర్వేదకరము. ఇట్టి వ్యాపారములచేతను నీటి సుసారముచేతను గలిగినమన బ్రతుకున కెంతో లజ్జింపవలసినవార మైనను అజ్ఞానమువలన లజ్జింప కుండుట యెంతయు వింతగానున్నది.

అవ. లోకంబునఁ బురుషులకు ధర్మార్థకామమోక్షము లనెడిచతుర్విధపురుషార్థములు సంపాదించుటకు సాధనములుగా పరమేశ్వరపదధ్యానము, యజ్ఞము, అధ్యయనము, యశోవీర్తార్జనము, గురుశుశ్రూష, అంగనాలింగనము మొదలైనవి యాయాదానికిఁ దగునట్లు విహితములై యున్నవి. మేమో వానియం దొకటియుఁ గావించినవారము గాము. కాన మా జన్మము నిర్వర్థకమైనదని సారెసారెకు శోకించువారలవచనము నభినయించి చెప్పచున్నాఁడు.

శ్లో॥ న ధ్యాతం పద మీశ్వరస్య విధివ త్సంసారవిచ్ఛిత్తయే

స్వర్గద్వారకవాటపాటనపటు ర్ధర్తోఽపి నోపార్జితః ।

నారీషీనపయోధరోరుయుగళం స్వప్నేఽపి నాలిక్లితం

మాతుః కేవలమేవ యావనవనచ్ఛేదే కుతారా వయమ్ ॥

45

టీ. సంసారవిచ్ఛిత్తయే=సంసారమును నిర్మూలించుటకొఱకు - మోక్షప్రాప్తి కొఱకనుట, ఈశ్వరస్య=శివునియొక్క, పదం=పదము - పాదారవిందయుగళ మనుట, విపత్=కాన్తముచొప్పున, నధ్యాతం=ధ్యానింపఁబడినదికాదు. 'శమ్ముపాదామ్ముజధ్యానం సాక్షాన్తోక్షేకసాధనమ్' అని యనేక పురాణేతిహాసనసంహితావచనములచేత సాక్షాన్తోక్షసాధనముగా విధింపఁబడిన శంభుపదధ్యానము నేయమిచే తత్ఫలమైన మోక్షపురుషార్థమును మేము గడించినవారము కామైతిమనిభాషము. ఇట్లే ధర్మార్థములను సంపాదించమికి శోకించుటను జెప్పచున్నాఁడు. స్వర్గ...పటుః-స్వర్గద్వార=స్వర్గద్వారముయొక్క, కవాట=తలుపును, పాటన=చీల్చుటయందు, పటుః=నమర్థమైనదగు-ఇటు స్వర్గము ఆపవర్గమునకును ఉపలక్షకము గాన స్వర్గాపవర్గములను నిరాటంకముగాఁ జూరనిచ్చునట్టిదగు, ధర్తోఽపి=జ్యోతిష్టోమాదిధర్మమును, న ఉపార్జితః=సంపాదించఁబడినదికాదు. 'జ్యోతిష్టోమేన స్వర్గకామాయజేత' 'ధర్మ తుఖించ జ్ఞానాన్తోక్ష మవాప్నుయాత్' ఇత్యాది

శ్రుతిస్మృతులయందు న్నన్దాదిసాధకముగాఁ బ్రతిపాదింపఁబడిన భర్తృము ననుష్ఠింపమి
చే తత్ఫలమైన పురుషార్థములును మాకు సిద్ధింపవయ్యె ననిభావము. నాదీ...యంగళం-
నారీ=స్త్రీలయొక్క, పీన=బలుపుగల, పయోధర=స్తనములయొక్క, ఉరు=గొప్పదైన,
యంగళం=జంట-బలితంపుగల్గిగుబ్బచందోయియనుట-లేక, పీన=బలుపుగల, పయోధర=
చన్నులయొక్కయు, ఉరు=తోడలయొక్కయు, యంగళం=జంట, అనియునర్థము, స్వప్నే
ఽపి=కలయందుఁగూడ-ఇంక మేలుకొనియున్న పుడు చెప్ప నేల యనుట, న అలిగ్గితం =
కాఁగిలింపఁబడినదికాదు. 'సంసారే పటలా న్తతో యతరశే సారం యదేకం పరం| యస్యా
యంచ సమగ్ర ఏష విషయగ్రామప్రపన్నో జనః | తత్సౌఖ్యం పరతత్త్వవేదనమహాన
న్దోషమం మన్దగ్రీః | కోవా నిద్దతి నూత్నమన్తథకలావై చిత్రమూఢోజనః || మబ్బులచాలు
చివరలోని నీటివలె నిలుకడలేనిసంసారమునందు యేది యద్వితీయమై మిక్కిలి యుత్కృ
ష్టమగుసారమో, విషయనమూహముల నాశ్రయించినయీజనుఁడు దేనికిఁ జాలినవాఁడో,
పరబ్రహ్మసభవజనితమహానందముతో సాటియైన యాసౌఖ్యమును, నూత్నములగు మన్తథ
కళావిచిత్రములను దెలియక నిందించుమందమతి యెవఁడు? అని కౌమశాస్త్రోక్తిప్రకారమున
సుపాదేయమైన కామపురుషార్థము నొడఁగూర్చునదిగాఁ జెప్పఁబడిన యంగనాకుచకుం
భాలింగనాదికముగూడ మేముచేసినవారము గాము గాన తత్ఫలమైన కామపురుషార్థమును
మాకు సిద్ధింపదయ్యెనని భావము. అయితే, శేవలం=మిక్కిలియు, మాతుః=తల్లియొక్క,
యావనవనచ్చేదే=ప్రాయము నెడి వనమును చీల్చుటయందు, వయం=మేము, కుతారా
ఏవ=గొడ్డండ్రుమే-యావనము పుత్రోత్పత్తిపర్యంతమైనదిగాన మేము పుట్టి తల్లియావన
మును బోఁగొట్టితి మింతేకాని మఱియేయర్థము సాధించినవారముగాము; కాఁబట్టి మాజ
న్తము నిరర్థకమే యని భావము.

ఉ. శ్రీరమణీయశంభుపదరచింత యొనర్చుట లేదు గోపుర

ద్వారకపాటపాటనసురధర్మము సేయుట లేదు సుందరీ

హరికుచోరులబ్ధిఁ గల శ్రీ నైన నెఱుంగము మాతృయకావనో

దారవనీకుతారముల శ్రీ మై జనియించినవార మిమ్మహిన్.

45

తా. సంసారముదూలునట్లు పరమేశ్వరపదధ్యానము సేయమిచే మోక్షమును బొంద
మైతిమి. స్వర్గము నిరాతంకముగాఁ జొరనిచ్చుధర్మమును గడింపకపోయితిమి. వగలాం
ద్రగల్గిగుబ్బలను నూరువులను గలలోనైనఁ గొఁగిలింపమిచే కామపురుషార్థమునకు దూరు
లమైతిమి. కాన తల్లియొక్కప్రాయము దూలించుటకొఱకే మేము జన్మించితిమిగాని
మఱి యేపురుషార్థమును గడించుటకొఱకుఁ గాదు గాన నిరర్థకజన్మలమైతిమి.

శ్లో॥ నాభ్యస్తా భవి వాదిబృన్దదమనీ విద్యా వినీతోచితా

ఖడ్గాగ్రైః కరికువృషీతదశనై ర్నాకం న నీతం యతః ।

కాంతాకోమలపల్లవాధరరసః పీతో న చన్ద్రోదయే

తారుణ్యం గతమేవ నిష్ఫల మహా శూన్యాలయే దీపవత్ || 46

టీ. భువి=పుడమియందు, వాదిబృన్దదమనీ = ప్రతివాదుల సమూహము నడంచునట్టిదియు, వినీత ఉచితా=వినయసంపన్నులైన సజ్జనులకుఁ దగినదియు, అగు, విద్యా=వేదశాస్త్రాదిరాపమైన విద్య, అభ్యస్తా=అభ్యసించబడినదిగాదు. ఖడ్గ అగ్రాః=కత్తి మొనలచేత, కరి...దశనైః-కరి = ఏనుగులయొక్క, కుమ్భపీత=పీటలవంటి కుంభస్థలములను, దశనైః=చీల్చుటలచేత, యశః=కీర్తి, నాకం=స్వర్గమునుగూర్చి, నీతం న=కొనిపోవబడినదిగాదు-కీర్తి యాకసము ముట్టునట్లు కత్తిగొని శత్రుగజకుంభములను జీల్పలేదని యర్థము. క్షత్రధర్మముచే లోకాంతరమునను బాగడ్డకెక్కు నట్టికీర్తిని గడింపలేదని భావము. 'కీర్తిస్వర్గ ఫలమాహు రాసంసారం విపశ్చితః' అనువచనముంబట్టి స్వర్గసాధనముగాఁ బ్రతిపాదితమైన కీర్తి సార్థింపమిచే స్వర్గమునుగలుగదనియు 'కింజన్త కీర్తిం వి నా' అనుటచే పుడమియందు కీర్తి ఛేదనచే జన్మమును సఫలముకాదనియు నాశయము. చన్ద్రోదయే=చంద్రుఁడుదయించునపుడు, కాంతా...రసః- కాంతా = ప్రియురాలియొక్క, కోమల=మృదువైన, పల్లవాధర=మోవిచిగురుయొక్క- చిగురువంటి క్రింది పెడవియొక్క, రసః=రసము-అధరామృతమనుట, పీతః న=క్రోలంబడినదికాదు. కాబట్టి కామపురుషార్థమును గడింపలేదనిభావము. 'మలయానిలచన్ద్రా'ద్యా స్థలస్థాః పరికీర్తితాః'అన్నట్లు చంద్రుఁడు తటస్థమైన శృంగారరసోద్దిప్తసవిభావముగలుగజేసి చంద్రోదయ మిటచెప్పబడినది. తారుణ్యం=యావనము, శూన్యాలయే=ఎవరులేని యింటియందు, దీపవత్ = దీపమువలె-పాడుపడినయింటియందుఁ బెట్టినదీపమువలె ననుట, నిష్ఫలమేవ=నిరర్థకముగానే, గతం=పోయినది. పాడుపడినయింటియందలి దీప మెవ్వరికి నుపయోగింపమిచే నిరర్థకమైనట్లు యావనమును ఏపురుషార్థమును గడింపమిచే నిరర్థకమే యయ్యెనని యర్థము. అవహా=అకటా.

చ. వలనుగ విద్యనేర్చి ప్రతివాదుల గెల్పుటలేదు కుంభిని

ర్ద్రశననిశాతఖడ్గముల శ దైవతలోకమునందుఁ గీర్తులుకొ

నిలుపుటలేదు చార్మరమరణీమధురోష్ఠముఁ గ్రోలలేదు ని

ష్ఫల మయి జవ్వనం బరిగెఁ బాడుగృహంబున దీపముంబలెన్. 46

తా. ప్రతివాదుల యాఁకల నడంపఁజాలినదియు వినీతులకు ఫలయునదియు నగు విద్యను గఱచినవారము గాము. వాఁడికత్తి మొనచేఁ బగవారియేనుగులకుంభముల ప్రయ్య నడుచువీరత్వంబున మిన్ను మట్టినట్టికీర్తియుఁ బొందినవారము గాము. శృంగారరస మిగు రొత్తు చంద్రోదయసమయమునఁ బ్రియురాలి చిగురాకువంటినునుమోచిలేనియ నానినవార ముగాము. ఇట్లు విద్యయులేక కీర్తియుఁ గానక. సుఖమును బడయక పాడింట నెత్తినదీపము వలె మాజన్మనమంతయు కట్టాఁ రిత్తవోయినది.

శ్లో॥ విద్యా నాధిగతా కళఙ్కరహితా విత్తంచ నోపార్జితం
శుశ్రూషాపి సమాహితేన మనసా పిత్రో ర్న సమ్పాదితా ।

ఆలోలాయతలోచనాః ప్రియతమాః స్వప్నేఽపి నాలిక్ష్ణతాః

కాలోఽయం పరస్థిలోలుపతయా, కాకై రివ ప్రేరితః ॥ 47

టీ. కళఙ్కరహితా = కళంకములేని - సప్రమాణ మైనయనుట, విద్యా = విద్య, న అధి
గతా = అభ్యసించబడినది కాదు. విత్తంచ = ధనమును - త్యాగభోగసాధన మైనదనుట,
న ఉపార్జితం = అర్జించబడినది కాదు. 'యస్యాస్తి విత్తం న సరఃకులీనః' 'ధనమార్జయ కాకు
త్స ధనమూలమిదంజగత్' అన్తరంగాభిజానామి నిర్ధనస్య మృతస్యచ ఇత్యాదివచనముల
నుపదిష్టమైన యర్థార్జనములేమిచే దానివలనిఫలమును మాకు లేదనిభావము. సమాహితేన =
ఎచ్చరికగల, మనసా = మనస్సుచేత, పిత్రోః = తలిదండ్రులకు, శుశ్రూషా = పరిచర్య, సమ్పాది
తా న = చేయబడినది కాదు. 'మాతాపితృసమందైవం సర్వేషాం సహివిద్య తేతస్మాత్సమర్ప
యేన్నిత్యం పితరా దేవరూపిణాః' ఇత్యాదివచనములవలన పరమేశ్వరారాధనముతో సా
టిగాఁ జెప్పబడిన పితృసేవయుఁ గావించినవారము గామనుట. ఆలోల ఆయతలోచనాః =
చంచలములును వికాలములు నగుకన్నులుగల, యువతయః = జవరాండ్రు, స్వప్నేఽపి = కల
యందును, అలిక్ష్ణతాః న = కాలింపఁబడినవారుగారు. పట్టి మిథ్యయగుకలలోని సుఖమే
లేనపుడు మేలుకొనియున్నప్పుడు నిజముగా ననుభవించుట కలుగనే కలుగదని చెప్పనేల
యనిభావము. అయం = ఈ, కాలః = కాలము - ఈజరుగుచున్న కాలమనుట, కాకైః ఇవ =
కాకులచేతంబోలె, మాచేతనని శేషము, పరస్థిలోలుపతయా = ఒరులకూటియందలి
పేరాన కలిగియుండుటచే, ప్రేరితః = కడపఁబడినది. ('ప్రేర్యతే' అనుచో కడపఁబడు
చున్నది యని యర్థము).

చ. వినయవి శేషవృద్ధ్య లగురవిద్యలు నేర్చుటలేదు నీతిచే

ధనమును గూర్చలేదు తలిదండ్రులసేవయుఁ జేయలేదు చ

క్కునిచిగురాకుబోండ్ల బిగిరకాఁగిలియుం గలనైనలేదు గొ

బ్బున సమయంబు కాకులకుఁబోలె గతించె బరాన్నభుక్తులన్. 47

తా. నిష్కళంక మైనవిద్య నభ్యసించలేదు. త్యాగభోగసాధనమైన ద్రవ్యము నా
ర్జించలేదు. ఎచ్చరికతోడఁ దలిదండ్రులకుం బరిచర్య సేయలేదు. వాలుంగన్నుల జవరాం
డ్రుఁ గలనైనఁ గాలింపలేదు. కాలమంతయుఁ గాకులవలెఁ బరులకూటియందలి
ప్రాచీనికొనుచుఁ గడపితిమి. కాని మతేపురుషార్థమును గడింపమైతిమి.

అవ. కాలపరిపాకమును జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ వయం యేభ్యో జాతా శ్చిరఃకాలా ఏవ ఖలు తే

సమం యైః సంవృద్ధాః స్మృతివిషయతాం తేఽపి గమితాః ।

ఇదానీ మేతే స్త్రీః ప్రతిదివస మాసన్నపతనా ।

గతా స్తుల్యావస్థాం సికతిలనదీతీరతరుభిః ॥

48

టీ. వయం=మనము, యేభ్యః=ఎవరివలననుండి-ఏతలిదండ్రులవలన నుండి యనుట, జాతాః=పుట్టితిమో, లే=వారు, చిరపరగతా ఏవ ఖలు=చాలకాలమునకు మునుపే మృతులైన వారలేగదా. ('చిరపరిచితాః' అనుచో చాలకాలమునకు మునుపటిపరిచయము గల వారనుట- వారితో డివసించయము పోయి చాలకాలమైనదనుట), యైః సమం=ఎవరితోఁ గూడ, సంపృథ్ఘాః=చక్కఁగాఁ బెరిగితిమో, తేఽపి = వారుకూడ, స్తుతివిషయ తాం = స్మరణమునకు గోచరులగుట - మనస్సుతో తలచుకొనఁబడుటను, గమితాః = పొందింపఁబడినవారైరి-మనస్సునఁ దలంచుకొనఁబడువారేకాని పుడమిలోఁ జూచుటకు లేనివారనుట-మృతులైనని భావము. ఇదానీం=ఇప్పుడు - ఈవార్ధకదశయందనుట, (వయం=మేము), ప్రతిదివసం = ఒక్కొక్కదినమును-నాఁడునాఁటికి, ఆసన్నపతనాః=సమీపించిన పాటుగలవారును- నాశము సమీపించుచున్నవారననుట, కాబట్టియే, సిక...తరుభిః - సికతిల=ఇసుకపాఱయైన, నదీతీర = ఏటిగట్టునందలి, తరుభిః = చెట్లతోడ, తుల్యఅవస్థాం=సమానమైనదశను, గతాః=పొందినవారును - అగు, ఏతే=ఏరు-ఇట్టివారమైయునుట, స్త్రీః=ఉన్నారము. ఇదియంతయు కాలమునేఁతయే; మఱొకరి కిట్టి సామర్థ్యమెక్కడిదనిభావము. అలలు గొట్టుటచే నిసుకతోలఁగిపోవఁగా నందు మొలచినచెట్లు త్వరలోఁబెల్లగిలి కూలుచున్నవి. కావుననే నదీతీరమున కిచట 'సికతిల' విశేషము. ఆచెట్లవలె నానాఁటఁ ద్వరలో నాశము సమీపించుచుండుటవలన వానితోడిసామ్య మిట నిబద్ధము. అలం. ఉపమ.

ఉ. తాలిమి మాలి కన్నతలిరదండ్రులఁ దోడ మెలంగువారలం

గాలము గోలుపుచ్చె నని శ కానరు ఘోరజరాభరార్తు లై

తూలుచు నిత్యసన్నిహితరదుర్దశు లై సికతాలగన్నదీ

కూలమహామహాజములగుకొ సరివత్తురు మూఢమానవుల్.

48

తా. మనలఁ గన్నవారుపోయి చిరకాలమైనది. మన మెవరితోఁగూడఁ బెరిగితిమో వారిపుడు తలంపునమాత్రమే యున్నారు. మేమో, యిసుకపాఱైన యేటిగట్టుచెట్టులవలె నానాఁటికి నాశము సమీపించుచు నిందె యున్నారము.

అవ. ప్రాణులకు విచారింపఁగా కొంచెమేనియుఁ దీఱుపాటు లేదనుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ఆయుర్వర్షశతం నృణాం పరిమితం రాత్రౌ తదర్థం గతం

తస్మాద్ధన్య పరస్య చార్థ మవరం బాలత్వవృద్ధత్వయోః ।

శేషం హ్యధివియోగదుఃఖసహితం సేవాదిభి ర్నియతే
జీవే వారితరజ్జచచ్ఛలతరే సౌఖ్యం కుతః ప్రాణినామ్ ||

టీ. నృణాం=మనుష్యులయొక్క, ఆయుః = ఆయువు, వర్షశతం = నూలు; త్వరములుగా, పరిమితం=కొలదిపెట్టబడినది-బ్రహ్మచేత నని శేషము, తదర్థం=దాని ము-ఏబడినంపత్వరములనుట, రాత్రౌ=రాత్రియందు, గతం=పోయినది - ఇంద్రియః పారము టుడిగియుండు నిద్రాదశచే గళిత మైనదనుట, తక్కినదైన, పరస్యతస్య అర్థస్య తక్కిన ఆసగముయొక్క - మేలుకొని కడపు కడమ యేబడి నంపత్వరములయొక్క య టు, అపరం=మఱియొక, అర్థం = సగము - అనఁగా నిరుపదియైదునంపత్వరములను లేక, చకారమువలన 'తస్య అర్థస్య అర్థం; పరస్య అర్థస్య అర్థం' అని రెండుగా వి జించుకొని 'తస్య = అయేబడియొక్క, అర్థస్య = సగముయొక్క-అనఁగా నిరుపది దింటియొక్క, అర్థం=సగమును అనఁగా పండ్రెండునరయు, పరస్య అర్థస్య=(అయేబ యొక్క) తక్కినసగముయొక్క, అర్థం=సగమును - పండ్రెండునరయు, బాలత్వవృద్ధి యోః=బాల్యవార్ధకములందు, గతం = పోయినది. బాల్యమునందు పండ్రెండునరయ వార్ధకమునందు పండ్రెండునరయుఁబోయినవని యర్థము-అజ్ఞానముతోఁగూడినబాల్యద యందును, అశక్తితోఁగూడిన వార్ధకమునందును వృద్ధముగాఁ జెలి పండ్రెండునరవత్స ములు గడచిపోయెననిభాషము. ఇటు బాల్యవార్ధకముల కాలనిర్ణయమందు రాత్రులుగఁ పఁబడదు. పగళ్లుమాత్రమే కైకొనఁబడినవికాన చెలి పండ్రెండునరయనఁగా నిది వట్టిపగ మొత్తమేయుగము. రాత్రులతోఁగూడ గణించిన చెలి యిరుపదియైదుపత్వరములగునియు హించునది. శేషం=తక్కినది-మిగిలినయిరుపదియైదుపత్వరములనుట, హ్యధివియోగదుః యహితంసత్ = రోగములయొక్కయు పుత్రకశత్రాదుల నెడఁబాయుటలయొక్కయ దుఃఖములతోఁ గూడినదగుచు, సేవాదిభిః = కొలువు మొదలైనవానిచేత - పొట్టపోసిక నుటకు వి త్తవంతులఁ గొలుచుట మున్నగుకష్టకర్తములచేత ననుట, నీయతే=కడపఁబడ చున్నది. కాఁబట్టి, వారి...తరే - వారితరజ్జ = నీటికరుళ్లవలె, చచ్ఛలతరే = మిక్కి యనీరమైన, జీవే = ఆయువునందు, ప్రాణినాం=ప్రాణులకు, సౌఖ్యం = సుఖము, క తః=ఎక్కడిది-ఎట్లును సుఖములేదనుట, విచారింపఁగా ప్రాణులకు రవ్వంతసుఖముఁ బొ దుటకును దీటుపాటు లేదనిభాషము.

ఉ. ఆయువు నూలువత్సరము ౩ లందు సగంబు నశించె నిద్రచే
నాయఱలో సగంబు గత ౩ మయ్యెను బాల్యజరాప్రసక్తిచే
బాయక తక్కినట్టిసగంబులు గతించుఁ బ్రయాసవృత్తిచే
నాయువు చంచలం బగుటఁ ౩ బ్రాణుల కెట్లు సుఖంబు చేకులున్. 49

తా. మనుష్యుల కాయుష్కాలము నూతనోద్భవముగా నేర్పఱుకఁబడియున్నది. అందు సగము (ఏబదియేండ్లు). ఇంద్రియవ్యాపారములేని నిద్రాదశగలరాత్రియందుఁ బోయినది. మిగతసగమునందు సగము (ఇరువదియైదేండ్లు) అజ్ఞానముతోఁగూడిన బాల్యముచేతను అశక్తితోఁగూడిన ముదిమిచేతను జరుపఁబడినది. మిగిలినసగమా (యిరువదియైదేండ్లు) రోగములు వియోగములు ఘృన్నగుకొనివలసి దుఃఖములంబడుచు నుదరపోషణమునకై కొలువుసేయుట మొదలైనకష్టములందుఁ గడపఁబడినవి. ఆయువో నీటికరుగవలె నలిచంచలమైనది. అదియు నిట్లు జరుపఁబడెనేని ప్రాణలయము కలుగుట కవకాశమెక్కడిది.

అవ. బాల్యాదిదశలను వరుసగాఁ బొందుచు మనుజులందఱును మృతిం జెందుచున్నారనిచెప్పి యుపసంహరించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ త్మణం బాలో భూత్వా త్మణమపి యువా కామరసికః

త్మణో విత్తై ర్నీనః త్మణమపిచ సమ్పూర్ణవిభవః ।

జరాజీరై ర్జైర్మృతైః ఇవ వలీమణితతను

ర్మరః సంసారాస్తే విశతి యమధానీయవనికామ్॥

50

టీ. నరః=మనుష్యుఁడు-మనుష్యులెల్లవారుననుట, నటఇష=నర్తకునివలె, త్మణం=త్మణమాత్రమున-స్వల్పకాలమనుట, బాలః=బాలుఁడు, భూత్వా=అయి, త్మణమపి=త్మణముననే, కామరసికః=మత్తఘనచే రసజ్ఞుఁడైనవాఁడగు-శృంగారరసాభిజ్ఞుఁడగు, యువా=వయసుకాఁడు, అయి, త్మణం=త్మణములోన, విత్తైః=ద్రవ్యములచేత, హీనః=తక్కువయైనవాఁడు-దరిద్రుఁడనుట, అయి, త్మణమపిచ=త్మణముననే, సంపూర్ణ విభవః=పరిపూర్ణమైన ధనముగలవాఁడు, 'అర్థరై విభవాపి' అని విభవశబ్దము ధనవర్షాయముగా నమరుఁడు, అయి, జరాజీరైః=ముదిమిచేజీర్ణించిన- సంధులబిగిలేప్పినట్టి యనుట, అక్షైః=అవయవములచేత, వలీ...తనుః=వలీ=ముడుతలచే, మణిత=అలంకరింపఁబడిన-గుర్తింపఁబడినయనుట, తనుః=దేహముగలవాఁడును, అయి, నటుఁడు బాలుఁడుగాను, యౌవనవంతుఁడుగాను, ధనికుఁడుగాను, దరిద్రుఁడుగాను, వృద్ధుఁడుగాను నల్పకాలమున నాయావేషములు దాల్చునట్లు మనుష్యుఁడు నాయాబాల్యకౌమారాద్యవస్థలు స్వల్పస్వల్పకాలములే తాల్చినవాఁడై కడపట వార్ధకమునుజెందియనుట, సంసారాస్తే=బాల్యయువనాదిరూపసంసారముయొక్క కడపట యని నరపక్షము- నాట్యప్రవర్తనాడంబరము కడపట యని నటపక్షము, యమ...యవనికాం=యమధానీ=యమనిరాజధాని యనెడు - సంయమని యనెడు, యవనికాం=తెరను, విశతి=చొచ్చుచున్నాఁడు - మృతుఁడగుచున్నాఁడనుట- తెరచొచ్చుచున్నాఁడని నటపక్షము. అలా. ఉపమ.

ఉ. బాలకుఁ డై ఊణుంబు యువభావయుతుం డయి కొంతకాలము
 ద్వేలదరిద్రుఁ డై ఊణము ర విత్తనమన్నితుఁ డై ఊణుంబు జీ
 ర్ణాలనగాత్రుఁ డై నటునిరయట్ల నటించి తుదికాననుండు యా
 మ్యాలయనామ మైనతెరరయందుఁ జొరంబడు సత్వరంబుగన్.. 50

తా. మనుష్యుఁ డొకనర్తకునివలె నొకంతకాలము బిడ్డగాను, గొంతకాలము కామ
 నుభము లనుభవించు పడుచువాఁడుగాను, గొంతకాలము దరిద్రుఁడుగాను, మఱికొంతకా
 లము సంపద పెంపారినవాఁడుగాను, గనఁబడి మదిమిచే నంగములబిగి నడలి యొడలెల్ల
 ముడుతలుపడినవాఁడై యానర్తకుఁ డాటతుదను దెరచొచ్చి మఱుఁగైనట్లు తానును
 సంసారముతుదను యమపురముసొచ్చి మాటుపడుచున్నాఁడు.

ఇది వైరాగ్యశతకమున కాలమహిమానువర్ణన మన్నది
 పంచమదశకము.

భర్తృహరినుభాషితము - యతిన్యవతినంవాదవర్ణనము.

అవ. ఇం దెవఁడేనొకఁ డొకానొకభాగ్యవశమునఁ గాల మిట్లు
 విషమమైనదని యెఱింగి విరక్తి నొంది యతి యగునేని వాఁ డప్పుడు
 నిరపేక్షుఁడై జగజ్జాలమును గడ్డిపరకవలెఁ జూచుచు రాజు ననువర్తించు
 ట రోసి యారాజుతో సంవాదమునేయశక్తుం డగును గాని మఱొకవిధ
 మున నట్లు శక్తుండు గానేరఁడు. కాఁబట్టి రాజునేని సరకు సేయనంత నిరం
 కుశత్వముగల యతిభావ మవశ్యముం బడవలయునని వివేకిజనులకుం
 దెలుపుటకై యతినంవాదప్రకారముం జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ త్వం రాజా వయ మప్యపాసితగురుప్రజ్ఞాభిమానోన్నతాః
 భ్యాత స్త్వం విభవై ర్యశాంసి కవయో దిక్షు ప్రతన్యన్తి నః
 ఇత్థం మానధనాతిదూర ముభయో రప్యవయో రస్తరం
 య ద్యస్మాను పరాఙ్ముఖోఽసి వయమ ప్యేకాంత్రో నిఃస్పృహః॥ 51

టీ. త్వం=నీవు, రాజా=రాజువు, వయమవి=మేమును, ఉపా...న్నతాః=ఉపా
 సిత=సేవింపఁబడిన, గురు=గురువుచేలభించిన, ప్రజ్ఞా=కార్యకార్యవివేకముగల బుద్ధియొ
 క్క-లేక, త్రికాలగోచరబుద్ధివిశేషముయొక్క, అభిమాన=గర్వముచేత-అతిశయము
 చేతననుట, ఉన్నతాః=హెచ్చైనవారము. త్వం=నీవు, విభవై=విశ్వర్యములచేత, భ్యా
 తః=ప్రసిద్ధుఁడైనవాఁడవు, నః=మామొక్క, యశాంసి=కీర్తులను, కవయః=విద్వాంసులు.

దిక్షు=దిక్కులయందు, ప్రతస్వస్తి=మిక్కిలి విస్తరింపజేయుచును-కాబట్టి మేమును బ్రసిద్ధుల మైనవారమే యనుట, ఇట్లే=ఈప్రకారమున, మానవ=శత్రువులమానము ఖండించువాఁడా, అనయోః ఉభయోరపి=మనయరువురకును, అస్తరం=తారతమ్యము, న అతిదూరం=మిక్కిలి దవ్వైనదికాదు ... మిక్కిలి యెచ్చైనదికాదనుట, (మానధనాతిదూరమ్' అనుచో, మానధన=మానము చేతను ధనము చేతను, అతిదూరం=మిక్కిలి దవ్వయినది - అనగా మేము ప్రజ్ఞాభిమానము గలవారము నీవు ధనముగలవాఁడవు కాబట్టి మనయరువురకుఁ దారతమ్యము మిక్కిలియుఁగలదని యర్థము), అస్తాసు=మాయందు, పరాత్ముఖః = అపరములేనివాఁడవు, అనియది=అగుదువేని, వయమపి = మేముకూడ, ఏకాంతతః = అత్యంతము, నిఃస్పృహః=స్పృహలేనివారము-నీయెడ నాదరములేనివారము-లేక ఐహికవిషయములందు రక్తిలేనివారము. అనగా మాకు నైహిక విషయములం దావంతయు స్పృహలేదుగాన నీయనాదరమువలన మాకిసుమంతయు బాధలేదని భావము.

ఉ. రాజపు నీవు మేము గురుర్రాట్కలితప్రతిభాభిమానవి

భ్రాజిమహోన్నతాత్ములము శ్ భవ్యధనప్రథితండు నీవు న

ద్రాజి నుతించు మాయశము శ్ దవ్వసుమీ మనవాసి మమ్ము ని

ర్యాజితఁ జూడవేని యగుర్రాగము మాకును లేదు నీయెడన్. 51

తా. నీవు రాజపు. మేమును గురుసేవచేఁ బడసిన ప్రజ్ఞావిభవముచే నతియించినవారము. నీ వైశ్వర్యములచేఁ బ్రసిద్ధుండవు. మాకీర్తులును గవులచే నలుగడల వ్యాపితమై యున్నవిగాన మేమును బ్రసిద్ధులమే. కాబట్టి నీకును మాకును దారతమ్యము విశేషముగాలేదు. నీవేయెక్కుడనితలఁచుకొని మాయెడ ననాదరము చూపుదువేని నీయందును మాకుఁగూడ నాదర మిసుమంతయులేదు. మే మైహికవిషయము లన్నిటియందు రక్తియే లేనివారము గాన నీయనాదరమువలన మాకిమి నష్టియుఁ గలుగదు సుమీ.

అవ. చెప్పినవిషయమునే మఱొకరీతిని జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ అర్థానా మిశిషే త్వం పయమపిచ గిరా మీశ్చ హే యావదర్థం

శూర స్త్వం వాదిదర్పవృత్తపశమనవిధా నక్షయం పాటవం నః ।

సేవస్తే త్వం ధనాధ్యాయతిమలహతయే మామపి శ్రోతుకామా

మయ్య ప్యాసా నతేచే త్వయి మమ నుతరా మేమరాజ్ నతోఽస్మి ॥

టీ. త్వం = నీవు, అర్థానాం=ధనములకు, ఈశిషే=ఈశ్వరుఁడగుదువు, పయమపిచ=మేమును, యావదర్థం = అర్థమువఱకు - అర్థమెంతో యంతరింపకుననుట, గిరాం=శాస్త్రపఠనములకు, ఈశ్చ హే = ఈశ్వరులగుదుము - నమస్తాస్థానైభవములను దెలియుదుమనుట, త్వం = నీవు, శూరః=శూరుఁడవు-శత్రువుల నడంచుటయందనుట, నః=

మాశను, వాడి. విధౌ - వాడి = ప్రతివాదులయొక్క, దర్ప = గర్వముయొక్క, వ్యుపశ
మనవిధౌ = అడంచువిధానమందు, అక్షయం = నశింపని, పాటవం = శక్తి, ఉన్నదనిశేషము.
త్వాం = నిన్ను, ధనాధ్యాయ = ధనాధిపతులు, నేవస్తే = కొలుచుచున్నారు. మామపి = న
న్నను - మమ్ముననుట, మతిమలహతయే = బుద్ధిజాడ్యముయొక్క నివృత్తికొఱకు, 'యస్తుపర్య
టతేదేశాక్' యస్తు సేవేతపణ్డితాక్' | తస్య విస్తారతాబుద్ధి పైలబిష్ట రివామ్భసి' అనువచన
ముంబట్టి బుద్ధిశుద్ధిమూలముగా జ్ఞానముంబ్రాప్తించుట కనుట, శ్రోతుకామాః = విననిచ్చ
గించువారు - శుశ్రూషువులనుట, 'గురుముఖాచో' తప్యమ్' అన్నట్లు మాముఖమువలన
శాస్త్రతప్తమాను నభిలషించువారు, కొలుతురు. కాబట్టి, హేరాజ్ = ఓరాజా, తే =
నీకు, మయి = నాయందు, ఆస్థానచేత్ = ఆస్థలేనియెడల, మమ = నాకు, త్వయిఅపి = నీయం
దును, సుతరాం = మిక్కిలియు, (న = కలుగదనుట - నీయందును నాకును ఆదరముకలుగ
దనుట,) అయితే, ఏషః = ఈ నేను, గతః అస్మి = మఱొకచోటికి బోవుచున్నాను, తాను
నిరంకుశుడగుటం దెలుపుటకై 'ఏష' యన్నాడు.

చ. ధనపతి వీవు మేము వివిధప్రతిభుంజపదార్థతత్త్వశా

సనులము నీవు శూరుండవు १ చండతరప్రతివాదిగర్వభం

జనులము మేము నిన్ను ధనశాలురు మమ్ము భజింతు రాశ్రితుల్

వినయము సేయవేని పృథివీవర సాగెద మీక్షణంబునన్. 52

తా. రాజా! నీవు ధనములకు నధిపతివి. మేము శాస్త్రవచనములకు వానియశేషవిశే
షార్థములతోఁగూడ నధికారులము. పగతుర నడచుటయందు నీవు శూరుండవు. ప్రతివా
దులగర్వ మడంచుటయందు మేమును జెడనిపటిమగలవారము. నిన్ను ధనము గోరువారు
గొలుతురు. మమ్ము మనఃకలుషములు నశించుటకు శాస్త్రములవినఁగోరువారు నేవింతురు.
కాబట్టి మనమిరువురము సమానులమే. నాయందు నీకాదరములేదేని నేను నిరపేక్షుండ
నగుటచే నీయందు మిక్కిలియు నా కాదరము గలుగదు. కానయిదే నేనొంజొక
చోటికి బోయెద.

అవ. 'మఱొకచోటికిబోయెద' మనుట యెట్లని యడుగఁగా మేము
నిత్యసంతృప్తాంతరంగుల మగుటచే నెచటికి బోయినను గష్ట మేమియు
నుండ దనుచున్నాడు.

శ్లో॥ వయ మిహ పరితుష్టా వల్కులై స్త్వం దుకూలై :

సమ ఇహ పరితోషో నిర్విశేషో విశేషః |

స తు భవతు దర్మిద్రో యస్య తృష్ణా విశాలా

మనసి చ పరితుష్టే కోర్కర్ణవాక్ కో దర్మద్రః ||

టీ. ఓరాజా! వయం=మేము, ఇహ=ఇందు-లేక, యిత్రుడు, వల్క్తులై=నారలచేత, పరితుష్టాః=తృప్తినొందినవారము, త్వం=నీవు, దుకృతైః=పట్టుపుట్టుములచే, (పరితుష్టాః=తృప్తినొందినవాడవు అని విపరిణామము.) ఇహ=ఇందు, పరితోషః=సంతోషము, సమః=నీకున్న మాకును సమానమే. విశేషః=విశేషము-నీకును మాకును భేదమనుట, నిర్విశేషః=విశేషములేనిది-భేదరహితమైనదనుట-మనమిద్దఱిసంతోషములకుఁ దారితమ్య మేమియు లేదనుట, కింతు=అయితే, యస్య=ఎవనికి, తృష్ణా=ధనాశ, విశాలా=విరివియైనదో, నః=వాఁడు, దరిద్రః=పేద, భవతు=అగుఁగాక-మత్రాకఁడు దరిద్రుఁడు గాఁడనుట. ఎట్లనఁగా, మనసి=మనస్సు, పరితుష్టేనతి=తృప్తిబొందిన దగుచుండఁగా, కః=ఎవఁడు, అర్థవాక్=ధనవంతుఁడు, కః=ఎవఁడు, దరిద్రః=పేదవాఁడు-ఎవఁడును గాఁడనుట, మనస్సు తృప్తినొందియుండఁగా లాభాలాభములు రెండును సమానములే యగుటంజేసి యట్టి మనస్సుగలవాఁడు ధనికుఁడునుగాఁడు దరిద్రుఁడును గాఁడనిభావము. మేము నట్టివారమే కాన మత్రచటికిఁబోయినను మాకును గట్టులేదని భావము.

చ. కలితదుకూలవస్త్రములు ౩ గట్టిననీకును జీర్ణవల్కలం

బులు ధరియించుమాకును బ్రహ్మోదము తుల్యము లేదు వావి యగ్ల మగుతృష్ణ యెవ్వనికి ౩ గాఢదరిద్రుడు వాఁడు లేమియుం గలిమియు నేల సమదవిరకస్వరమానను లై నవారికిన్. 53

తా. రాజా! మాకు నారలచేతనే తృప్తి. నీకుఁ బట్టుపుట్టుములచే దృప్తి. కాన మన యిరువురసంతోషములును సమానములుగానే యున్నదిగాని వానియం దేతారతమ్యమును గానము. ఎవనికి ద్రవ్యమందుఁ బేరానయో వాఁడు దరిద్రుఁడగును గాని, మనస్సు తృప్తినొంది యుండువానికి ద్రవ్యమునులేదు దారిద్ర్యమునులేదు.

అవ. అయినను శరీరయాత్ర దుర్జనులను గొలువకయే మత్రాశ విధమున జరుపఁగూడునుగాన నాదుర్జనులు మాయెడల వినయములేక నడచుకొన్నయెడల దానిని మేము సైఁవఁజాల మనుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ఫల మల మశనాయ స్వాదు పానాయ తోయం

క్షీతిరపి శయనార్థం వాససే వల్కలం చ ।

నవధనమధుపానభ్రాంతనర్వేన్ద్రియాణా

మవినయ మనుమస్తుం నోత్సహే దుర్జనానామ్ ॥

54

టీ. ఫలం=పండు, అశనాయ=(శరీరధారణమునకైన) భోజనము కొఱకు, అలం=చాలును. స్వాదు=తియ్యని, తోయం=నీరు, పానాయ=(ద్రవ్యినడంచుటకై) త్రాగుటకు, చాలును. క్షీతిరపి=భూమియ్ను, శయనార్థం=పరుండుటకు, చాలును. వల్కలంచ = నార

యు, వాసనే=(కీప్సుకొనుటకై) పుట్టముకొఱకు, చాలును. ('శయన మవనిపుష్టం వల్కులేవాసనేచ' అనుచో, అవనిపుష్టం=భూతలము, శయనం=పడుక, వల్కులే=రెండునారలు, వాసనేచ=రెండువస్త్రములు-పడుకకు రిత్తనేలయుఁ గట్టుకొనుటకు రెండు నారపట్టులును జాలునని యర్థము.) కాఁబట్టి, నవ...యాణాం- నవ=క్రొత్తగాఁగలిగిన, ధన=ద్రవ్యము నెడి, మధుపాన=మద్యముఁ ద్రాగుటచేత, భ్రాస్త=దారితప్పిన - తడఁబాటునొందిన, సర్వే=సమస్తమైన, ఇన్ద్రియాణాం= ఇంద్రియములు గలవారికి - మద్యము త్రాగుటచే నెట్లో నడిమంతరమున వచ్చినధనముచేతను అట్టి ఇంద్రియములు తడఁబడునుగనుక నవ ధనము మద్యపానముతోఁ బోల్పఁబడినది, ఇట్టివారైన, దుర్జనానాం=దుష్టులయొక్క, అవినయం=అడఁకువలేమిని- ఉద్ధతిసనుట, అనుమస్తుం=అంగీకరించుటకు, నఉత్సహే= ఉత్సహింపను - పూనననుట. బ్రదుకుటకు గత్యంతరముండఁగా వారియుద్ధతిని సైచుకొనవలసినదేల యని భావము.

చ. ఫలములు చాలు జీవితకుఁ రీ బాసమునేయ జలంబు చాలు వల్కులములు చాలుఁ గట్టుట కిశలాతలముల్ శయనింపఁ జాలు నిష్కలనవని త్తశీధురసరీపానవిజృంభితమోహలీనచిత్తు లగునికృష్టభూపతులరుద్ధయ మించుకయున్ సహింతునే. 54

తా. దేహధారణమునకై భుజించుటకుఁ బండ్లుచాలును. దప్పిటీఱఁద్రావుటకుఁ దియ్యనినీరుచాలును. పరుండుటకు నట్టినేలచాలును. కట్టుకొనుటకు నారలుచాలును. ఇట్లు దుర్జనలను గొలువకయే దేహయాత్ర జరుపుటకు నయితకలిగియుండఁగా నడిమంతరపుని రిచేఁగన్నఁగానక కల్లుద్రాగినవానివలె నింద్రియములెల్లఁ దడఁబడుచుండుదుర్జను లుద్ధతిం జూపిరేని దాని నెట్లును సైఁపఁజూడను.

అవ. ఈయర్థమునే వేటొకవిధమునఁ జెప్పుచున్నాఁడు. శ్లో॥ *అశ్నీమహి వయం భిక్షౌ, మాశావాసా వసీమహి |

శయీమహి మహీపృష్ఠే, కుర్వీమహి క్షిమిశ్వరైః ||

55

టీ. వయం=మేము, భిక్షౌ=భిక్షువుమును, అశ్నీమహి=భుజింతుము. ఆశావాసా=దిక్కులనెడి పుట్టుమును, వసీమహి=కట్టుకొందుము - దిగంబరలమగుదు మనుట,

*. ఇందుఁ బరిపాదించఁబడినస్థితియే బ్రహ్మనిష్ఠకు లక్షణము. ఇదియే 'యేనకేన చి దాచ్ఛన్నో యేనకేనచిదాశితః|యత్రకృతన శాయీ స్వాత్తందేహా బ్రాహ్మణాంవిదుః' అని మహాభారతోద్ద్యోగపర్వమునను, 'సంకీర్తో యేనకేనాశ్న స్మత్యం వాభత్యమేవ వా | శయానో యత్ర కృత్రాపి సర్వాత్మాముచ్యతే|త్ర సః', అని శివగీతయందును జెప్పఁబడియున్నది.

మహీపృష్ఠే=భూతలమున - పట్టి నేలమీఁదననుట, శయ్యామహి=పరుండుదుము. కాఁబట్టి ఈశ్వరైః=అధిపతులతో - రాజులతో, కిం=ఏమి, కుర్వీమహి=చేయఁగలము - వారవలన మాకేమియుఁ బ్రయోజనము లేదనిభాషము.

తే. మేరి. భిక్షౌన్న మారగింశ్చేదము మేము

కట్టెదము దిక్కు లనియెడోకలితశాటిఁ

బవ్వళించెద మిల యనురసాన్వు మీఁద

నేమికార్యము మాకు నశరేంద్రు లందు.

55

తా. భిచ్చమెత్తి పాట్లఁబ్రోచికొందుము. దిక్కులనే నలువఁగాఁ గట్టుకొందుము.

పట్టి నేలమీఁదఁ బరుండుము. ఇట్టి మాకు రాజులతోఁ బనేమియులేదు.

అవ. తాము రాజును దర్శించుటకుఁ దగువారము కామని తెలుపుమిషచే వాతని నిందించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ న నటా న విటా న గాయకా, న చ నభ్యేతరవాదచుచ్ఛవః ।

నృప మీక్షితు మత్ర కే వయం, స్తనభారానమితా న యోషితః ॥ 56

టీ. వయం=మేము, నటాః=నటులము, న=కాము-వివిధవేషములుధరించి విచిత్ర

నాట్యములచే నయనానందము గూర్చువారము గామనుట, విటాః=విటులము - ముఖస్తు

తులు నేయువారము-లేక, నాయకునకు నాయిక ననుకూలంపఁజేయుకవికవిద్యులగు విటుల

మనియు నర్థము, న=కాము, గాయకాః=పాడువారము - సంగీతకళలురమై కర్తానంద

మునేయువారమనుట, న=కాము, నభ్యే...చుచ్ఛవః - సభ్య ఇతర=సజ్జనులకంటె నిత

రులైనవారియొక్క - ఏవగించుమాటలాడువారేకాని శాస్త్రసంవాదులు కానివారనుట,

ఇట్టివారియొక్క, వాద=వాక్యములచేత, చుచ్ఛవః=సమర్థుల మైనవారము-మనస్సునకు

వినోదముకలిగించు హాస్యకారులమనుట, న=కాము. ('నపరద్రోహనిబద్ధబుద్ధయః' అనుచో

ఇతరులకు ద్రోహమునేయుటయందు మిక్కిలి కట్టఁబడినబుద్ధులు గలవారు, న=కాము. అ

నియర్థము), స్తనభార అనమితాః = ఛన్నులబరువుచేఁ గొంతపంగిన, యోషితః=స్త్రీలును,

న=కామునంరంభసంభోగమునకుఁదమికోల్పువారమును గామనుట, కాఁబట్టి, నృపం=రాజు

* నాయకులకు నాయిక లనుకూలించుటయందు నహాయులగువాఁడు పీతమర్దన,

విట, చేట, విదూషకులని నలుగురు. అందు, 'కిఞ్చిదూనః పీతమర్దః ఫీకవిద్యోవిటః ప్త

తః! సన్ధానకృత శ్చేటో హాస్యప్రాయో విదూషకః' ప్రధాననాయకునికి గణములందుఁ

గొంతతక్కువయినవాఁడు పీతమర్దఁడు. నాయకున కుపయుక్తములగు నృత్యగీతాది

విద్యులయం దొకవిద్యమాత్ర మెఱింగినవాఁడు. ఏకవిద్యుఁడనంబడువిటుఁడు. తక్కినవారి

లక్షణములు మగములు.

ను, ఈక్షీంకు=నూచుటకు - దర్శనము సేయుటకనుట, అత్ర=ఇందు - ఈచెప్పబడిన నటవిటాదులందు, వయం=మేము, కే=ఎవ్వరము-వారిలో నెవ్వరును గామనుట. వారిలో నొకరుగా నుండుమేని రాజదర్శనమునకు యోగ్యుల మగుదుమని భావము. ధాజు అనభ్యులకే యవకాశ మొనంగునుగాని సభ్యులకు నొసంగఁడని తన్నింద నూచితమగుచున్నది. ('నృపసద్దని నామకేవలమ్' అనుచో నృపసద్దని=రాజునింట, వయం=మేము, కేనామ=ఎవరుదా నగుదుము - ఎవ్వరును గామనుట, ఎందులకును గొఱగా మనిభావము).

క. విటగాయక వైతండిక

నటజనులము గాము పృథుఘోన స్తననమితో

త్కటవారకాంతలము గా

మటుగావున నృపునిఁ జూడఁ నగునే మాకున్.

56

తా. రాజదర్శనముం బడయుటకు, గంటికింపుగా వేసములు వైచి వింతలుగా నాఁడునటులైనను, నాయక లనుకూలించుటయందు సాయపడు విటులైనను, జీవికింపుగాఁబాడుగాయకులైనను, ముఖస్తుతులు మదికింపుగాఁ బ్రేలుచుండువాఁడైనను, రతిసుఖమొసంగు బలితంపుగబ్బిగుబ్బలాఁడయినను గావలయు. వీరియందు మే మెవ్వరమును గాము. కాన రాజును దర్శింప మేము దగువారము కాము.

అవ. రాజనిందయే నాలుగుశ్లోకముల విస్తరించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ విపులహృదయై ర్ధన్వైః కైశ్చిజ్జగజ్జనితం పురా

విధృత మవరై ర్దత్తం చాన్వై ర్విజిత్య తృణం యథా ।

ఇహ హి భువనాన్యన్యే ధీరాశ్చతుర్దశ భుజ్జతే

కతిపయపురస్వామ్యే పుంసాం క ఏష మదజ్వరః ॥

57

టీ. విపులహృదయై=ఉదారములైన మనస్సులుగలవారగు, కైశ్చిత్ ధన్వైః=కొంపలు ధన్యులచేత-ధన్యాత్ములగు ప్రజాపతులచేత ననుట, పురా=ముందు-సృష్టి కాలమందనుట, జగత్=జగము, జనితం=పుట్టింపబడినది. అపరైః=మఱికొందఱిచేత-పాలకులైన విష్ణువు మొదలైనవారిచేత, విధృతం=పాలింపబడినది. అన్వైః=మఱియితరులచేత-పరమరామాదులచేతననుట, విజిత్య=జయింపఁబడి, తృణంయథా=గడ్డివలె, దత్తం=(బ్రాహ్మణులకు) ఒనర్పఁబడినది. ఇహహి=ఇందే-ఈలోకమందే యనుట, అన్యేధీరా=ధీరులైన మఱికొందఱు-బలిప్రముఖులనుట, చతుర్దశ భువనాని=పదునాలుగు జగములను, భుజ్జతే=అనుభవించుచున్నారు - ఇప్పుడు ననుట, కతిపయపురస్వామ్యే=కొన్ని పట్టణములయొక్క యధిపతిగా నుండుటయందు, కొన్ని పట్టణము లేలఁ గలుగఁగానే యనుట, పుంసాం=మనుష్యులకు, ఏషః=ఈ-ఈకనబడుచున్న, మదజ్వరః=మదమనెడి తీవ్రము-

దర్శాతిశయమనుట-మదము బుద్ధిభ్రంశము కలిగించుటచే జ్వరముగా తూపింపబడినది, కః=ఏమి, ఎందులకనుట, వారల కీ పెనుగర్వమువలనఁ బ్రయోజనములేదని భావము.

ఉ. అంచితబుద్ధులైననునుశ్రాధిపతుల్ జగమెల్లఁ దొల్లి ని
 త్తింపిరి దానిఁ గొందఱు భరించిరి యిచ్చిరి గొందఱికి
 న్నించి జగంబు లన్నియును శ్రీ నెమ్మి భుజించుచుఁ గొందఱుండఁగాఁ
 బంచమపట్టణేశుల కరపారమదజ్వర మింత యేటికిన్. 57

తా. ఈ జగత్తు మొదట సుదారమనస్కులగు కొందఱు ధన్యులచే న్నుజింపబడి నది. పిదప మఱికొందఱిచే నిది పాలింపబడినది. అస్వల మఱికొందఱు దీనిని జయించి గడ్డిపరకవలె దానము సేసిరి. ఇప్పుడును మఱికొందఱు ధీరులు పదునాలుగులోకములను బాలించుచున్నారు. మహాత్ము లిట్లుండఁగా నేనో నాలుగయిదుపట్టణము లేలు నంతపది కల్లిగెనా మనుజులు మదాంధులయి కన్నుఁ గానకుండురు.

శ్లో॥ అభుక్తాయాం యస్యాం త్నామపి న యాతం నృపశతై
 ర్భువ స్తస్యా ణాభే క ఇన బహుమానః క్షీతిభృతామ్ ।
 తదంశస్య వ్యంశే తదవయనలేశేఽపి పతయో
 విషాదే క ర్తవ్యే విదధతి జడాః ప్రత్యుత ముదమ్ ॥ 58

టీ. నృపశతైః=వందలకొలది రాజులచేత, యస్యాం=ఏది-ఏభూమియనుట, అభుక్తాయాం సత్యాం=అనుభవింపబడని దగుచుండఁగా, త్నామపి=త్నామంతాకాలముకూడ, యాతం న = జనుపబడదో-ఏది త్నాకాలమైనను రాజుల నేకులచే నేలబడకుండినది కాదో యనుట-దీనిని ప్రతిత్నామమును రాజులు పెక్కుండు నేలుచు నేయుండునో యని భావము, తస్యాభివః=ఆభూమియొక్క, లాభే=ప్రాప్తియందు-త్నామ సేపుకూడ నవ కాశములేక పెక్కుండురాజులచే ననుభవింపబడుచు నే యుండునట్టిభూమిని బడయుటవలన ననుట, క్షీతిభృతాం = రాజులకు, బహుమానః=ఉత్కర్షణము-పేర్చి, క ఇవ= ఏమిదా-ఏమియులేదనుట-అందఱికినిది సాధారణమైయుండుటచే నేరాజునకును దీని వలన నొకయతిశయము కలుగదనిభావము. అయితే, తదంశస్య=ఆభూమిలోని భాగము యొక్క, అంశేఽపి=భాగమునందును, తదవయనలేశేఽపి-తత్=ఆభాగముయొక్క, అవయవం=ఒకకొంతభాగముయొక్క, లేశేఽపి=ఒక్కొంతయందును-రవ్యంతమాత్రమైన యొక మూలయందు ననుట, పతయః = అధిపతులు-రాజులు, విషాదే=దుఃఖము, క ర్తవ్యేనతి=చేయఁదగినదై యుండఁగా - మిక్కిలియుం గొంచె మైన భూభాగమునకే మన మధిపతులైతిమిగదాయని దుఃఖపడవలసియుండఁగాననుట, జడాః సంత్రః=మందులై-బుద్ధిహీనులై యనుట, ప్రత్యుత=విపరీతముగా-విషాదముపడుటకు మాఱుగా ననుట, ముదం=నంతోష

మును, వివర్ధతి=చేయుదును. భూమియొక్క పెక్కండ్రచే నెడతెగక భుజింపబడుచుండు నది. అదియును బూర్ణముగాఁగాక అందు నేదోయొకపాలులోఁ బాలుగాని, అపాలులో నొకపాలైనచోటిలో నేదోయొకమూలగాని తమకేలుటకుఁ గలిగెనా యిసీ! పెక్కండ్రచే భుజింపబడినదానిలోని పాలిలోను మిక్కిలి యలంతిపాలికి మనము పతులమైతిమే యని దుఃఖింపక మనము రాజులమని యుబ్బుచున్నార. వీరియవివేక మే మనవచ్చునని యాశ యము. 'ప్రత్యుత్తేత్యుక్తేవై పరీత్యే' అని గణవా్యాఖ్యానము.

చ. ఎడ నిమివంబు లేక ధరణీశశతంబు భుజించు చున్నయి

ష్పడమి లభించినకా మహిమ నీ పొందునె రాజుల నేల తున్నలో

నడరు లవంబులోఁ దునియరీయం దొకమూలకు నాథు లైనవా

రడలక నై పరీత్యమున నీ హర్షముఁ జెందుదు రెంత మందులో. 58

తా. భూమండలమంతయుఁ బ్రతిక్షణమును బెక్కండ్రు రాజులచే నేలంబడుచు నేయుండునది కాని వారు దాని నేలనిక్షణ మొకటియులేదు. కాబట్టి యిట్టిభూమియంత యుం గలిగినను రాజుల కేయత్తికయమును గలుగదు. ఇట్టి భూమిలోనిభాగములో నొక పాలుగాని, యాపాలిలోని యొకపాలుయం దొకానొకమూలగాని యేలఁ గలిగినంతనే మూఢులు కొందఱు అంతయల్పమునకుఁ దాము పతులైనందులకు వగచుటకు మాటుగా మిక్కిలి యుబ్బుకొందెదరు. ఏమి వీరియవివేకము!

అవ. ట్లుద్రులగు రాజులవార్త యటుండఁగా వారిని యాచించి బ్రతుకువారు వారికంటెఁ బరమట్లుద్రులని చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ మృత్పిణ్డో జలరేఖయా వలయితః సర్వోఽప్యయం నన్వణః

స్వాంత్రీకృత్య సవప సంయుగళతై రాజ్ఞాంగణై ర్భుజ్యతే |

నో దద్యు ర్దదతేఽథవా కిమపి తే ట్లుద్రా దరిద్రా భృశం

ధిగ్ధిక్తా పురుషాధమాఽధనకణం వాఞ్ఞున్తి తేభ్యోఽపి యే॥ 59

టీ. జలరేఖయా=సముద్రాకారముగానుండునీటిరేకచే, వలయితః=చుట్టుబడిన-ముద్దగాఁ గూర్పబడిన యని యర్థాంతరము, అయం=ఈ, సర్వోఽపి=సమస్తమునైన, మృత్పిణ్డః=భూమియనెడి మట్టిముద్ద-నీటిచేఁగూర్పబడిన మట్టిముద్దయుంబోలె సముద్ర జలముచేఁ గూర్పబడిన మట్టిముద్దయగు నీపుడమియని చమత్కారముధ్వనించెడి, భూమిని మృత్పిండ మనుట అతిశయము కామిని చూపుటకొఱకు; జలరేఖచే వలయితమనుట కొలది యిడరానిదికాక యొకకొలదికి లోనైనదని తెలుపుటకొఱకు నని తెలియనది. ఇట్టి భూమి, అణుఁనను=అణువేకదా-మిక్కిలియు స్వల్పమేయగుననుట, సవప=అదియే-అట్టి యతిస్వల్పమైన మృత్పిండమాత్రమేయనుట, రాజ్ఞాంగణైః=రాజులసమూహముచేత,

సంయుగశత్రైః=హింసాప్రచురములైన వందలకొలదియుద్ధములుచేత, స్వాంతికృత్య=తమ తమభాగములుగాఁజేయఁబడి-తమతమ సొంతభాగములుగా భాగించుకొనియనుట, భుజ్యతే=అనుభవించఁబడుచున్నది. ('స్వాంతికృత్య తమేవ సజ్జరతతై రాజ్ఞాం గణా భుజ్యతే' అనుచో రాజులసమూహములు వందలకొలదియుద్ధములచే దానినే తమతమవిగాఁ జేసికొని యనుభవించునని యర్థము). తే=వారు-భూమినంతయుఁగాక నందులో యొకానొకసాలును బొందుటకై యనేకప్రాణులను జంపునట్టి యారాజులు, కిమపి=కొంచెమైనను, నోదద్యుః=(ఇంక)ఇయ్యరు. అథవా=లేక, నోదదతే=ఇప్పుడిచ్చుచున్నవారునుగారు. కాఁబట్టి, భృశం=మిక్కిలి, త్సుద్రాః=నీచులును, దరిద్రాః=పేదలును అగుదురు, అనేకయుద్ధములంబడి యార్జించినమృత్పిండమును సనుభవించువా రగుటచే త్సుద్రులును, దానియందుఁగూడ నంశములే గలవారుగాన దరిద్రులునని భావము, కావుననే యొకరికిప్పుడును బెట్టు, మఱిప్పుడును బెట్టఁబోరు అని యర్థము. తేభ్యోఽపి = ఇట్టివారివలనఁగూడ, యే=ఎవరు, ధనకణం = ద్రవ్యలేశమును - అధికముగా నొసంగుదాతృత్వము లేమిచే అత్యల్పధనము ననుట, వాఙ్మన్త్రి=కోరుదురో, తాత్పురుషాధమాత్=అనికృష్టమునుఘృలను-అట్టివారిరిగూర్చి యనుట, ధిక్ధిక్=ఫిఫి-మోఁచేతిక్రిందినీటిని ద్రాగునట్లు అతిసీచమైన యిట్టియాచననేయువా రారాజులకంటె బరమనీచులుగాన ఇప్పుడిగా వారు నిందులని భావము. తమతమకాలినపొట్ట ప్రోచికొనుటయే ప్రయోజనముగాఁ జేసి పురుషాధములను గావించుత్సుద్రయాచ్ఛను దూలఁబుచ్చి స్వతస్సిద్ధానందముచే నేకలంకలేని సెమ్మదినొందించి పురుషోత్తములను గావించుయతిత్వమే బ్రతుకుఁదెరువుగాఁ గయికొనవలయునని భావము.

చ. తగ జలరేఖచే వలయీతం బగుకొంచెపుమంటిముద్దకై

జగడము లాడి యాడి వెలురచన్ విభజించి భుజించు చున్నదు

ర్భగన్మృపు లిచ్చువారె తలశపం గడు నీచులు వారియందు నొ

ప్పగ ధనలేశ కాంక్ష గలశూరుషులుం గడుహీనులే కదా. 59

తా. ఈపుడమి వట్టి పెనుపాట్టిముద్దయేకాని నేఱుకాదు. అదియును గొలఁది లేనిదికాక నలుగడల సముద్రజలములచేఁ జుట్టఁబడి కొలఁదికి లోనైయున్నది. అదియంతయును మొత్తమునకు మిక్కిలియు న్వల్పమైనదే. ఏలనఁ బెక్కు-రాజులు లెక్కలేనియుద్ధములాడి దానిని దమతమవిగా రచించుకొని యనుభవించుచున్నారు. వారట్లామట్టిపెళ్లకై యటు పోట్లాడినవారుగాన త్సుద్రులును, అదియును బూర్ణముగాఁగాక యందొక్కొక్కపాలేగలవారుగాన దరిద్రులు నగుదురు. కాన వారొకరి కిప్పుడునుబెట్టు; ఇంకఁబెట్టువారునుగారు. అట్టివారిని బోయి యాచించునట్టి హీనులు వారికంటె నీచులుగాన మఱిమఱి నిందింపఁదగినవారే యగుదురు.

అవే. వేయేల, చానిజన్మ మే సార్థకమనుచు నిగమించుచున్నాడు.

శ్లో॥ స జాతః శోఽప్యాసీ న్నదనరిపుణా మూర్ధ్ని ధవళం

కపాలం య స్తోచ్చైర్వినిహిత మలజ్కారవిధయే ।

సృభిః ప్రాణత్రాణప్రవణమతిభిః కైశ్చి దధునా

నమద్భిః కః పుంసా మయ మతులదర్పజ్వరభరః ॥

60

టీ. యస్య=ఎవనియొక్క, ధవళం=తెల్లనైన, కపాలం=తలపుసుక, మదనరిపుణా=మన్మథునికి శత్రువైనశివునిచేత, ఉచ్చైః=పొడవుగా-అన్నిటికంటె నతిశయించినదిగా, మూర్ధ్ని=శిరస్సునందు, అలజ్కారవిధయే=భూషణముగా విధించుటకొఱకు-సొమ్ముగా ననుట, వినిహితం=పెట్టుకొనబడినదో - శివుడు కపాల శేఖరుడు గావునను యుద్ధమున హతులైనవారికపాలముల నతడు సొమ్ములుగాఁ దాల్చుటంజేసియు న లైవనిపుసుక నాదే వుండు సొమ్ముగాఁ దలయందుఁదాల్చునోయనియర్థము, *నః=ఆ, శో=ఓ-కానొకఁడే, జాతఃఅనీత్=జన్మించినవాఁ డయ్యెను-నఫలమైనజన్మముగలవాఁ డయ్యెను- తక్కినవారి జన్మములు నఫలములైనవిగావని యర్థము. అయితే, అధునా=ఇప్పుడూ, ప్రాణ...మతిభిః=ప్రాణత్రాణ=తుచ్ఛములైన ప్రాణములను రక్షించుకొనుటయందు, ప్రవణ=ఆన క్తమైన, మతిభిః= మనస్సులుగలవారును, కావుననే, నమద్భిః=నమస్కరించువారును, అగు, కైశ్చిత్=కొందఱు, సృభిః=మనుష్యులచేత-కొందఱుమనుజులు బ్రతుకుకొఱకుఁ దమకుమొక్కనట్టికారణముచేత ననుట, ఇచట హేతువునందుఁ దృతీయ, పుంసాం=మనుష్యులకు, అయం=ఈ, అతుల...భరః=అతుల=ఎనలేని, దర్ప=గర్వమనెడి, జ్వరభరః=జ్వరాతిశయము-మిక్కుటపు జ్వరమువలె తబ్బిబ్బుపఱుచు గర్వమనుట, కః=ఏమి- ఎందులకును ట, మరణించినపిదపఁగూడ నెవనిశిరసు ఆదరపూర్వకముగా మిక్కిలి యుపాదేయముగ నో వానిజన్మ మే సార్థకము. వాఁడే పురుషోత్తముడు. తక్కినవారెల్ల నిష్ఫలజన్ములున బురుషాధములు నగుదురని భావము.

చ. అతఁడ నుజన్మఁ డెవ్వనిసోమంచితశుభ్రకపాల మద్రిజా

పతి కుతుకంబుతోడఁ దలరపై ధరియించె విభూషణంబుగా

క్షీతిపయః బ్రాణరక్షణము నేయెట్లకై తముఁ జేరి కొందఱా

నతు లయ్యి రంచు దుర్మదఘనజ్వర మేటికి మానవాళికిన్.

60

* శివుడు యుద్ధహతులైనవారికపాలములు సొమ్ములుగాఁదాల్చుటగలదు. అయిననిచట నొకనికపాలమే తాల్చునట్లు చెప్పబడియున్నది. ఇందులకుఁ బ్రమాణము గానరాదు. మఱియుఁ గపాలములను సరులుగాఁదాల్చుటేకాని తలయందుఁ దాల్చుట నిఘారణీయును.

తా. ఎవని తెల్లనితలపునుకను శివుండు సొమ్ముగాఁ దనతలయందఁదాల్చెనో యట్టి వాఁ డొక్కఁడే సార్థకజన్మఁడయ్యెను గాని తక్కినవా రందఱును సార్థకజన్మలుగారు. ఇప్పుడో కొందఱుమనుష్యులు, పొట్టపోసికొనుటకై యెవరేని కొందఱు తమకు మ్రొక్కుదురేనీ, తామే సార్థకజన్మలుగాఁ దలఁచి కన్నుమిన్ను గానక గర్వింతురు. ఇది యెందులకో తెలియరాదు.

ఇది వైరాగ్యశతకమున యతిన్యపతిసంవాదవర్ణనమన్నది వృద్ధశతకము.

భర్తృహరినుభాషితము - మనస్సంబోధననియమనము.

అవ. మనస్సును నియమింపఁజాలువాఁడే యతి యగుం గాన యతి ని గుఱించినప్రసక్తి యైనవిదవ మనోనియమనముఁ జెప్పఁబూని మనస్సును సంబోధించుచు దాని నియమించుప్రకారముం జెప్పఁచున్నాఁడు.

శ్లో॥ *పరేషాం చేతాంసి ప్రతిదివస మారాధ్య బహుధా

ప్రసాదం కిం నేతుం విశసి హృదయ క్లేశకలిలమ్ ।

ప్రసన్నే త్వ య్యస్తః స్వయ ముదితచింతామణిగుణే

విము క్తః సజ్కుల్పః కి మభిలషితం పువ్యతి నతే ॥

61

టీ. పేహృదయ = ఓమనసా, ప్రతిదివసం=ప్రతిదినమును, బహుధా=అనేక విధములచేత, పరేషాం=ఇతరులయొక్క, చేతాంసి=మనస్సులను, ఆరాధ్య=ఆరాధించి-తత్కాలమునకుఁ దగిన యనువర్తనములచే అభిముఖములుగాఁ జేసికొని, ప్రసాదం = తేటదనమును - సంతోషము ననుట, నేతుం=పొందించుటకు, క్లేశకలిలమ్=కష్టముల

* ఈ శ్లోకమున నుత్తరార్థమునకు

‘ప్రసన్నే త్వ య్యస్తః స్వయ ముదితచింతామణిగుణో వివి క్తః సకల్పః కిమభిలషితం పువ్యతినతే’ అని పాఠాంతరము. అప్పుడు, అ స్తః=లోపల, ప్రసన్నే త్వయినతి=నీవుప్రసన్నమైయుండఁగా, స్వయం=తనంత, ఉదితచింతామణిగుణః=పుట్టినచింతామణులనమూహమైనదియు-పెక్కుచింతామణులవలె సకలవాంఛితములనొడఁగూర్చఁజాలినదియు, వివి క్తః=నిర్మలమైనదియు, అగు, సజ్కుల్పః=ఇచ్చావిశేషము, నీకోరికను దేనిని బూరింపదనియర్థము. నీవు లోనఁ బ్రసన్నమైతివే పెక్కుచింతామణులవంటిదైన నీవిమలసంకల్పము కోరినదానినెల్ల నొడఁగూర్చునని తాత్పర్యము. ప్రసన్నమగుచిత్త మేది తనలో సంకల్పించిన నది సమకూఱుననుట.

గజిబిజిని, కింఁపిరి, విశసి=నొచ్చుచున్నావు, ఒకరిమనస్సు నెట్లొ ప్రసన్నముకావించి కోరికల నొడగూర్చుకొందునందువేని, అన్తః=లోపల, స్వయం=తనంతనే, ఉది...గుణే-ఉదిత=పుట్టిని, చింతామణిగుణే=చింతారత్నముయొక్క గుణములుగల-చింతామణివలెనక లార్థముల నొడగూర్చునట్టిదై యనుట, త్వయి=నీవు, ప్రసన్నే సతి=ప్రసన్నమగుచుండఁగా-నీవు ప్రసన్నతనొంది దానివలనఁ జింతామణిబోలె కోరికలనెల్ల నొడగూర్పఁ జాలినదికాఁగా ననుట, విముక్తః సజ్గుల్వః = త్యజింపఁబడిన కోరిక - కోరికలనెల్ల పరిత్యజించుటయనుట, తే=నీయొక్క, అభిలషితం=కోరినదానిని, కిం=దేనిని, నపువ్యతి=పూరింపదు-నీవుకోరినవానినెల్ల నొడగూర్చుననుట-మనస్సు ప్రసన్నతనొందఁగా కోరుట కేదియఁగలుగదుగాన కోరికలన్నియు వీడును, అట్లువీడియు కోరికలన్నియు నొడగూడుటవలన నెట్టితృప్తికలుగునో యట్టితృప్తియేకలుగును కావున కోరికలన్నియు వీడుట (అనఁగా సంకల్పము విముక్తమగుట) కోరికలన్నియు నొడగూడుటతో సాటియగును. కావుననే విముక్తమైన సంకల్పము ఏకోరికను బూరింపదు అనఁబడియే. ఇదియే 'విహాయ కామార్థో యస్సర్వాత్ పుమాంశ్చరతి నిస్పృహః | నిర్మమో నిరహాత్కార స్స శాన్తి మధిగచ్ఛతి || ఏషా బ్రాహ్మీ నీతిఃపార్థ నై నాం ప్రాప్య విముహ్యతి' అని గీతయు; 'యదా సర్వే ప్రముహ్యంతే కామయేఽస్య హృదిస్థితాః | అథమర్త్యైః సమృతో భవ త్యత్ర బ్రహ్మ సమక్షతే' అని కఠోపనిషత్తును బ్రతిపాదించెడి. లేక, సంకల్పమనుటకు 'మనః సమ్భగేభ్యః స్పృహయతి ససజ్గుల్పవిరతమ్' చండకాళికము; 'సజ్గుల్ప ప్రభవాత్ కామాం స్త్యక్త్వా సర్వానశేషతః' గీత-అనుచోఁ గలప్రయోగములం బట్టి మనోవ్యాపారములనియర్థము. కావున మనస్సుయొక్క (విముక్తః సజ్గుల్వః) వ్యాపారము వీడినదై యది ప్రసన్నమగునేని కోరికలన్నియు నొడగూడునని యర్థాంతరము.

చ. పరులమనంబు లోలబహుభంగులఁ గొల్చి ప్రసన్నతాగుణ

స్ఫురణ వహింపఁ జేయుటకుఁ శ్రీ బూనఁగ నేటికి నీవు చిత్తమా

స్థిరముగ నుప్రసాదము భరజించి నిలింపమణిగణోదయ

స్ఫురితగతిన్ మనోరథము శ్రీ సాంపు వహింపదె నీకు మేలుగన్. 61

తా. మనసా ! ఇతరులమనస్సులను బలువిధములఁగొలిచి వానిని బ్రసన్నములుగాఁ జేయుటకై పెనుకష్టములపాలు పడెదవేల. నీవే ప్రసన్నమై చింతామణివంటిగుణములం బడసితివేని కోరికలన్నియు విడివడి నెప్పుది కలుగును. దానిచేఁ గోరికలన్నియు నొడఁ గూడినవే యగును.

అవ. ఇట్లు మనఃప్రసాదమునం గలగుణమును జెప్పి యిప్పుడా మనంబుయొక్క యవగుణమును జెప్పచున్నాఁడు.

శ్లో॥ పరిభ్రమసి కిం వృథా క్వచన చిత్త విశ్రామ్యతాం
స్వయం భవతి య ద్యథా భవతి తత్తథా నాన్యథా .
అతీత మనసున్నర న్నపిచ భా వ్యసంక్కుల్పయ
న్నతర్కితసమాగమా ననుభవాఘ్ని భోగా సహమ్ ॥

62

టీ. హేచిత్త=ఓమనసా, వృథా=వ్యర్థముగా, కిం=ఏల, పరిభ్రమసి=తిరుగాడుచు
న్నావు-ప్రయోజనము లేమిచే నూరక తిరుగడగదనిభావము. ఆయితే చేయదగినదేమి
యనఁగాఁజెప్పచున్నాఁడు, క్వచన=ఏకానొకచో, విశ్రామ్యతాం=విశ్రమింపఁబడునుగా
క-స్వస్థానమందే నిచ్చలు నెలకొనియుండువుగాక యనుట. ఇట్లు చేసినయెడ కార్యసిద్ధి
యొట్టనఁగాఁ జెప్పచున్నాఁడు. యత్=ఏది-ఏవస్తువు-లేక ఏకార్యము, స్వయం=తనం
త-స్వభావముచేతనే, యథా=ఎట్లు, భవతి=అగునో, తత్=అది, తథా=అట్లే-తనప్రకృతి
చొప్పుననే, భవతి=అగును. న అన్యథా(భవతి)=మఱొకవిధముగాఁ గాదు, 'యదాభివే
ద్యవత్తేవ' అన్నట్లు అన్నీయు దైవాయ త్తముగా నేరీతిని కలుగనున్నచో యారీతినేకలు
గునుగాని వేఱొకరీతిని కలుగదు. కాన దానికైపాటుపడక యూరక విశ్రమించియుండు
మని సంబంధము. అట్లు విశ్రమించుటయుండుఁగలఫలముం జెప్పచున్నాఁడు. అహం=నేను,
అతీతం=కడచినదానిని, అననున్నర=తలఁచుకొనకయు-కడచిపోయినదానినిగుఱించి
శోకింపకయుననుట, భావిచాపి=కలుగనున్నదానిని, అనన్యుల్పయ=సంకల్పించుకొనక
యు-శోరకయుననుట, అతర్కిత సమాగమా=ఊహింపఁబడనిరాకలుగలిగిన-తలంపఁబ
డకయే ప్రాప్తించునట్టి యనుట, భోగా=విషయసుఖములను, అనుభవామి=అనుభవించె
దను-దైవికముగా లభించినవానితోఁ దృప్తినొందియుండెదను 'కాన నాకై నీవలయవల
దనిభావము. ('అతర్కితసమాగమా ననుభవ స్వభోగానిహ' అనుచో, ఇహ=ఈపుడమియం
దు, అతర్కిత=ఊహింపరాని, గమ అగమా=పోకయు రాకయుఁగల, స్వభోగా=
నీభోగములను, అనుభవ=అనుభవంపు మనియర్థము), ఇట్లుచేసిన 'యో నహ్యవ్యతి నద్వే
ష్టి నశోచతి నకాఙ్క్షతి | శుభాశుభపరిత్యాగీ భక్తిమా న్యః స మే ప్రియా' అను భగవద్వా
క్యముచొప్పునను 'గతార్థాన్నానుశోచన్తి సార్థయన్తేమనోరథాన్ | వర్తమానేన వర్తన్తే
తేనమేపాఙ్గావాః ప్రియాః ॥' అనువచనమునను పరమేశ్వరుని కవశ్యము ప్రియుండ నగుదు
నని భావము.

ఉ. ఏల పరిభ్రమించెద వరనేకవిధంబుల వెఱచి త్తమా
తాలిమి విశ్రమింపు మొకతావున యత్నము లేకయే యగు
మేలును గీడు నేడలఁపర మించిభకార్యము భావికార్యము
లొసవృత్తి గోర విధిలబ్ధఫలంబులు నే భుజించెదన్.

62

తా. చిత్తమా! ఊరక నాకై యేల నలుగడలభ్రమించెదవు. ఇకనొకచో విశ్రమించుము. ఎది యెట్లుజరుగ నున్నదో యది యట్లే జరుగునుగాని వేటొకవిధమున జరుగదు. కావున నీపాట్లవలన నాకు విశేషమేమియుఁ గలుగఁబోదు. నీవు నెవ్వడిగా నిలుకడనొందుదువేని నేనునుగడచినదానికి వగవక కలుగనున్న దానికై తలపోతలు నేయక దైవికముగాఁ గలిగిన భోగముల నేతృప్తితో ననుభవించెద.

అవ. ఇప్పుడు విశేషించి సంబోధించునీతినే చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ఏతస్మాద్విర మేద్వియార్థగహనా దాయాసకా దాశ్రయ
శ్రేయోమార్గ మశేషదుఃఖశమనవ్యాపారదక్షం తుణాత్ ।

శాస్త్రం భావ మువైహి సన్న్యజ నిజాం కల్లోలలోలాం గతిం

మా భూయో భజ భజ్గురాం భవరతిం చేతః ప్రసీ దాధునా ॥ 63

టీ. హేచేతః=ఓమనసా, ఆయాసకాత్=ఆయాసపెట్టునదియగు, ఏతస్మాత్=ఈ-సర్వానుభవసిద్ధమైనయనుట, ఇన్ద్రి...హనాత్=ఇన్ద్రియార్థ=ఇంద్రియ విషయములైన శబ్దాదుల నెడి, గహనాత్=అడవివలన, విరమ=ఉడుగుము-విషయములు మిక్కిలి యనర్థములుకలిగించి చిక్కులందెట్లునవికాన వానియం దాన క్రివలదనుట, తుణాత్=తుణమాత్రమున, అశేష...దక్షం-అశేషదుఃఖ=సమస్తదుఃఖములను, శమన=పోగొట్టుటయనెడి, వ్యాపార=కార్యమనందు, దక్షం=సమర్థమైన, శ్రేయోమార్గం = జ్ఞానమార్గమును-లేక, మోక్షమార్గమును, ఆశ్రయ=అనుసరింపుము-జ్ఞానమార్గంబునందు వర్తింపుమనుట, శాస్త్రం=గంభీరమైన, భావం=భావమును, ఉపైహి=పొందుము, ('స్వాత్మీ భావ ముపైహి' అనుచో, నీయాత్మ యగుటను (అనఁగా నీయాత్మస్వరూప మనుసంధించుటను) పొందుమనియర్థము), నిజాం=నీదైన, కల్లోలలోలాం=పెనుకరుడువలె చంచలమైన, గతిం=వ్యాపారమును, సన్న్యజ=బ్రాత్రిగావిడువుము - స్థిరఁడవుగవ్వునుట, భూయః = మరల, భజ్గురాం=నాశకీలమైన - కాశ్వతముకాని యనుట, భవరతిం=నంసారమందలిఅన క్రిని, మాభజ=భజింపకుమా, అధునా=ఇప్పుడు, ప్రసీద=ప్రసన్నముకమ్ము, చిత్తప్రసన్నత లేక తక్కిన పుణ్యకతములచేతను శ్రేయఃప్రాప్తి కలుగదనిభావము.

తా. ఆయాసప్రద మిన్ద్రియార్థగహనం १ బాత్రోవ వర్జింపుమీ

శ్రేయోమార్గము సర్వదుఃఖనికరశ్చేదార్థ మై చేరుమీ

ధ్యేయాద్వైత్తము బొందుమీ స్థిరతచే १ దీపింపుమీ చిత్తమా

మాయాకేళికి వెండియుం జొరకుమీ १ మాలిన్యముకా వీడుమీ. 63

తా. మనసా! మిక్కిలి యలంచునట్టి యాశబ్దాదివిషయముల నందడినుండి వీడి నకలదుఃఖములను దోడనే పోగొట్టఁ జాలుజ్ఞానమార్గమునం బ్రవర్తింపుము. గంభీరభావ

ముతో నాత్మస్వరూపానుసంధానము సేయుచు, పెద్దకరుడుపల్లె నతిచంఛలమాగు నీవుత్తిని బొత్తిగా విడిచి యనిత్యమైనసంసారముం దానక్తిని మరలఁ బొందక యింక నిదిమొదలుగాఁ బ్రవృత్త నొందుమా.

అవ. నమ్మదగినవానినే నమ్ముము; తక్కినవానిని వలడనుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ మోహం మార్జయ తా ముపార్జయ రతిం చన్దార్ధచూడామణౌ
చేతః స్వర్గతరగ్గణితటభ్రవా మాసజ్జ మజ్జీకురు ।

కోవా వీచిషు బుద్బుదేషుచ తడిల్లేఖాసుచ స్త్రీషుచ

జ్వాలాగ్రేషుచ పన్నగేషుచ సరిద్యేగేషుచ ప్రత్యయః ॥

64

టీ. హేచేతః=ఓమనసా, మోహం=(పుత్రమిత్రాదులం దాన క్తినిగలిగించు) అజ్ఞానమును, మార్జయ=ఊడ్చివైపుము-విడుపుమనుట - వానియందు నమ్మికవలదని భావము, అయితే, చంద్రార్ధచూడామణౌ=అటచందురుఁడు తలమానికముగాఁగల శివునియందు, తాం=ఆ-పరమముఖప్రదేమని ప్రసద్ధినిొందినట్టి యనుట, రతిం=అనురక్తిని-ప్రీతిని, ఉపార్జయ=సంపాదింపుము. స్వర్గ... భువాం-స్వర్గతరగ్గణీ = దేవలోకపునదియగు మందాకిని యొక్క, తట=తీరముతోఁజేరిన, భువాం=ప్రదేశములయొక్క, ఆసజ్జం=సామీప్యమును, అజ్జీకురు=కైకొనుము - శివుఁడును గంగాతీరప్రదేశములను శ్రేయస్కరము లగుటచే నారెంటియందే నమ్మికయుంపుమనుట, ఏలనఁగా, వీచిషు=అలలందును, బుద్బుదేషుచ = నీటిబుగ్గలందును, తడిత్ లేఖాసుచ = మెఱపుఁదీఁగలయందును, స్త్రీషుచ = స్త్రీలయందును ('శిశిషుచ' అనుచో, సంపదలందును), జ్వాలాగ్రేషు=అగ్ని సెగలకొనలయందును, పన్నగేషుచ = సర్పములందును, సరిత్ వేగేషుచ = నదీవేగములందును, ('సుహృద్వర్గేషుచ' అనుచో, బంధుసమూహములందును), ప్రత్యయః = విశ్వాసము-నమ్మిక, కోవా=ఏది-ఏ నమ్మికయు లేదనుట-గృహదీపమును 'చుమ్మనకరణే శ్చశ్రుదాహా' ముద్దుపెట్టినమీసము కాలు' నను లోకన్యాయమునఁ బ్రత్యక్షముగా దహించు జ్వాలాగ్రములందును, స్పష్టముగాఁ బ్రాణములను హరించు సర్పములందును, నిలుకడలేని నదీప్రవాహములందును ఆ పదలందు విడిచిపోవు బంధుజనులందును విశ్వాసము దగదని యర్థము. 'ప్రత్యయోఽభీన శపథ జ్ఞాన విశ్వాస హేతుషు' అని యమరుఁడు. ఇందు ప్రస్తుతములైన స్వబంధుజనాదులకును అప్రస్తుతములైన వీచిప్రభృతులకును ఔపమ్యము గమ్యమగుటచే దీపకాలంకారము.

చ. దురితపుమోహముం దొలంగఁగ జేయుము సేయుము భిక్తి శూల్కపై
వరసురవాహినీతటనిరవాసముఁ జేకొను మేటిసమ్మికల్

తరంగలయందు బుద్బుదవీరతానములందు మెఱుంగుదీగెలం

దరీయంగఁ గీలందు ఘోరములందు సుహృజ్ఞనులందు డెందమా. 64

తా. 'మనసా! మోక్షమును మానుము. చంద్రధరునియందుఁ బ్రీతియు గంగాతీర ప్రదేశములందు వాసుమును శ్రేయఃప్రదములుగాన వానినే కయి కొనుము. స్త్రీలుగాని శ్రీలుగాని, యలలు, నీటిబుగ్గలు, మెఱపుఁదీఁగలు, అగ్ని సెగకొనలు, సర్పములు, నదివేగములు మొదలైనవానివంటివి కాన వానిని నమ్మఁదగదు.

అవ. మఱొకరితని సరబోధించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ చేత శ్చింతయ మారమాం సకృదిమా మస్థాయినీ మాస్థయా

భూపాలభ్రుకుటీకుటీవిహరణవ్యాపారపణ్యాజ్ఞనామ్ ।

కన్ధాకఞ్చుకితాః ప్రవిశ్య భవనద్వారాణివారాణీ

రథ్యావపక్తిషు పాణిపాత్రపతితాం భిక్షౌ మపేక్షౌమపే॥ 65

టీ. హేచేతః=ఓమనసా, అస్థాయినీ=అస్థిర మైనదియు, ఎట్లుఁగా, భూపాల... పణ్యాజ్ఞనాం - భూపాల=రాజులయొక్క, భ్రుకుటీ=బొమ్ముడిపాట నెడి, కుటీ=ఇంటి యందు, విహరణ=విహరించుట యనెడి, వ్యాపార=వ్యాపారముగల, పణ్యాజ్ఞనామ్=బోగముని యైనదియు-రాజులు ప్రీతితో బొమ్ములు త్రిప్పిన లక్ష్మీకల్పగుటయు కోపముతో బొమ్ము ముడిచిన నది తోలఁగుటయు సంభవించునుగాన నాబొమ్మలు లక్ష్మీకి విహరించు గృహముగాఁ జెప్పఁబడినది. బొమ్మలయందు కేవలముండుటను జెప్పక విహరించుటను జెప్పటచే బొమ్ము సుగ్రహనుగ్రహములచే నెట్లువిరుగునో యట్లే తానును లోనై తిరుగునని యాశయుము. అనఁగా కేవలము బొమ్మలందుఁ గాక బొమ్మలత్రిప్పలందే లక్ష్మీ కలిమిలేములు కలుగును గాన నాత్రిప్పలంబట్టి నిచట విహరణశబ్దము ప్రయుక్తము. అయిన నది నొక్కటను నిలుకడలేక వ్యభిచరించునది గాన పణ్యాంగనగా రూపితమైనది. ఇట్టిదియు, అగు, ఇహం=ఈ-ఈకనఁబడుచున్న యనుట, రహం=సిరిని, ఆస్థయా=ఆదరముతో-పట్టుతో ననుట, సకృత్=ఒకప్పుడును, మాచింతయ=చింతింపకుమా-ఆసింపకుమనుట, అయితే జీవించుట యెట్లుఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు, కన్ధాకఞ్చుకితాః సంతా-కన్ధా = బొంక చేత, కఞ్చుకితాః = చొక్కాయిగలవారును - బొంతను గప్పకొన్నవారై యనుట, (వయం=మేము, అనిశేషము), వారాణీ రథ్యావపక్తిషు=కాకియొక్క రాజమర్గముల వరుసలందు, భవనద్వారాణి = యిండ్లవాకిళ్లను, ప్రవిశ్య=చొచ్చి, పాణిపాత్రపతితాం=చేతుల నెడి పాత్రలందుఁబడిన, భిక్షౌ=బిచ్చమును, అపేక్షౌమపే=కోరుచున్నాము. 'పాణి పాత్ర ఉదరమాత్రపాత్రే పతిత మస్మియాత్' ఇత్యాదిప్రతిబోధితప్రకారమున అనామానముగా దొరకుభిక్షాహరమున శరీరయాత్రనడపుచుఁ బుణ్యక్షేత్రముల సుఖముగా సింతుమని యర్థము.

స. అవనిశేభ్రుకుటీకుటీవిహరణవ్యాపారపణ్యాంగనక

భ్రువిలో సంపద నించుకం గొనకు మీరభోగార్థ మై చిత్తమా

శివమోదావహాకాశిగానగరసురశ్రీరాజమర్లంబులకి

భవనద్వారములందుఁ జేత నిడుసరదైభక్షం బపేక్షించెదన్. 65

తా. మనసా! రాజులముగ్రహముచేఁ గలుగుచు నిగ్రహముచేఁ బోవుచు వార వసితలలె నొక్కయెడను గుడుటభేక చపలివైయుండులక్షి కాసించి మ మ్మలయింపవలదు. మేము బొంతఁగప్పుకొని కాశీక్షేత్రమునకుఁ బోయి యందలి పెనువీధులలో నిల్లిల్లుసాచ్చి చేతులలోఁ బడిన బిచ్చముగొని బ్రతుకుదుము సుమా.

అవ. నీకు సంసారమునందే యెప్పుడు నభినివేశముండునేని యది యీ చెప్పబడుపరికరములతోఁ గూడినయెడ నందాస క్తి కలిగియుండు ము. ఇట్లుగానిచో ధ్యానమందు నిష్ఠ గలిగియుండుమని చెప్పచున్నాఁడు.

శ్లో॥ అగ్రేగీతం సరసకవయః పార్శ్వయోర్దాక్షిణాత్యాః

పశ్చాత్తీలావలయరణితం చామరగ్రాహిణీనామ్ ।

యద్య స్త్యేషం కురు భవరసాస్వాదనే లమ్పటత్వం

నో చే చేతః ప్రవిశ సహసా నిర్వికల్పే సమాధౌ ॥ 66

టీ. హేచేతః=ఓమనసా, అగ్రే=ముంగల, గీతం=గానము-గాయకజనులనుట, పార్శ్వయోః=ఇరుప్రక్కల, దాక్షిణాత్యాః=దక్షిణదేశపువారైన, సరసకవయః = రసితలలెనను, పశ్చాత్=వెనుకప్రక్క, చామరగ్రాహిణీనాం=చామరలను వీచు చెలువల యొక్క, తీలా...రణితం-తీలా=వింజామరలను వీచు విలాసముచేతఁగలుగు,వలయః=మణి కంకణములయొక్క, రణితం=ఝణత్కారమును, ఇదియెల్ల, ఏవం=ఈప్రకారమున, అస్తి యది=ఉండెనేని, భవరస ఆస్వాదనే=సంసారమునందలి చవులను ఆస్వాదించుటయందు- సంసారసుఖానుభవమునందనుట, లమ్పటత్వం=లోలుపత్వమును-ఆసక్తినుట, 'లోలుపో లోలుభోలోలో లాలసో లమ్పటత్వసః' ఆనియాదము,కురు=చేయుము,నోచేత్=కాదేని- అట్లుకలుగదేని, సహసా=తోడనే, నిర్వికల్పే=ధ్యేయరూప మైనవికల్పము లేని-ధ్యాన మందు వేఱదియు స్ఫురింపక తన యాత్మస్వరూపము మాత్రమే స్ఫురించుచుండునది నిర్వి కల్పమనుట, అట్టి, సమాధౌ=సమాధియందు - అసంప్రజ్ఞాతసమాధియందనుట, ప్రవిశ= చొరుచు - అత్తస్వరూపధ్యాననిష్ఠమవు గమ్మనియర్థము.

చ. సరసులు దాక్షిణాత్యకవిరచంద్రులు చెంతలయందు ముందట

సురుచిరగీతములు వెనుక శోభితచామరపాణిమానినీ

కరమణికంకణకన్దములు గల్గెనయేని భవానుభూతిచే

బిరుగుము గల్గవేని భవభంజనయోగము బూను మానసా. 66

తా. ఓమనసా! మ్రోగ పీఠాదివాద్యములు వాయించుగాయకులును, నిరుపకృ-
రశిక్తులైనదక్షిణదేశపుకవులును, వెనుకదైన జామరల పీచుచున్న ముద్దయల మురువునూపు
రతనంపుఁగడియముల రవళియు, నను నివియెల్లనుండెనేని యీనంసారసుఖము ననుభవి-
పుము. లేదేని తోడనే నిర్వికల్పసమాధిం గయికొని యాత్మస్వరూపనిష్ఠమవగుము.

అవ. విచారింపఁగా సంపత్తికలుగుట పగతురగెలుచుట మొద-
లైనవానివలనఁగూడ నేమియుఁ బన లే దనుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ప్రాప్తాః శ్రియః నకలకామదుఃఖా స్తతః కిం

న్యస్తం పదం శిరసి విద్విషతాం తతః కిమ్ |

సంపాదితాః ప్రణయినో విభవై స్తతః కిం

కల్పం స్థితం తనుభృతాం తనుభి స్తతః కిమ్ ||

67

టీ. ఓమనసా! తనుభృతాం = శరీరులకు, నకలకామదుఃఖాః = సమస్తములైనకో-
రికలను బిదుకునట్టి, శ్రియః = సంపదలు, ప్రాప్తాః=పొందఁబడినవి. తతః = దానివలన-
అట్లు వానిని పొందుటవలన, కిం=ఏమి- ప్రయోజనమేమి. విద్విషతాం=శత్రువులయొక్క,
శిరసి = తలయందు, పదం=అడుగు, న్యస్తం=పెట్టఁబడినది- పరాక్రమాతిశయముచే సర్వ
శత్రువులు పాదాక్రాంతులుగాఁజేసికొనఁబడిరనుట, తతః కిం=దానివలనఁ బ్రయోజనమే-
మి. విభవైః=ధనములచేత, ప్రణయినః = సుహృదులు - చెలికాండ్రు, సంపాదితాః=
సంపాదించఁబడిరి, ('సమ్పాదితా' అనుచో, బహుమానింపఁబడిరనుట), తతః కిమ్=దానివల-
నఁబ్రయోజనమేమి, తనుభిః=శరీరములచేత, కల్పం=కల్పాంతకాలము, స్థితం=ఉండుటయై-
నది. ('కల్పస్థితా' తనుభృతాం తనవః' అనుచో, తనవః=శరీరములు, కల్పస్థితాః=కల్పము
ఉండునవియనుట), తతఃకిమ్=దానివలనఁ బ్రయోజనమేమి. (బ్రహ్మనుభవమొకటియే అతిశ-
యింపరాని యానందమై నిత్యమైయుండునది. తక్కినవెల్లఁ దమకంటె సతిశయించినవి
గలవియై యవశ్యముగా నశించునవియునై యున్నవి. కాన యవియన్నియు నిష్ప్రయోజన-
ములే యనిభాషము.

చ. నకలశుభంబు లిచ్చుప్రియనంపద వచ్చిన నేమి దానిచే

బ్రకటవిరోధిను స్తకమునవై బద ముంచిన నేమి దానిచే

నికటధనంబుచే హితులనేర్పుగ నేలిన నేమి దానిచే

వికృతము గాక ప్రాణికి భువిం దను వుండిన నేమి దానిచేన్. 67

తా. ఓమనసా! దేహధారులకుఁ గోరికలనెల్ల నొడఁగూర్చునంపదలు గలిగినను,
శత్రువులు పాదాక్రాంతులైనను, ధనములొసంగి సుహృదులను బెక్కండ్ర నంపాదించి-
నను, దేహములు కల్పాంతముపఱకుండినను నిషియన్నియు నిరతిశయ నిత్యశ్రేయస్సాధన-
ములుకావు గాన వీనివలనఁ బ్రయోజనమేమియులేదు.

అవ. శ్రేయస్సాధనములుగాఁ జెప్పఁబడినవిని నెల్ల వేలదన్నయెడల మఱేది శ్రేయఃసాధన మని యడుగఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ భక్తిర్భవే మరణజన్మభయం హృదిస్థం
స్నేహో న బద్ధుషు న ఘన్తథజా వికారాః ।

సంసర్గదోషరహితా విజనా వనాంతా

వైరాగ్య మస్తి కిమితః పర మర్థనీయమ్ ॥

68

టీ. ఓమనసా! భవే = కివునియందు, భక్తిః=భక్తి, చేయఁదగినదని శేషము. మరణజన్మభయం = పుట్టుక చావులవలని భయమును, హృదిస్థం=మనసునందు నెలకొన్నదిగా - మఱవరానిదిగాననుట, చేయఁదగునని శేషము. ఇట్లు నిరతిశయశ్రేయస్సునకు సాధనములైన కర్తవ్యములనురెంటిని జెప్పి దానిని సాధింపనివి గాన ఆకర్తవ్యములైన మఱిరెంటిని జెప్పుచున్నాఁడు. బద్ధుషు=పుత్రమిత్రకళత్రాదియాపులగు బంధుగులయందు, స్నేహః=అనురక్తి, న=(చేయఁదగినది) కాదు. మన్తథజా=మన్తఘనీచేఁ బుట్టినట్టి-మరుఁడు పుట్టించునట్టి, వికారాః=(స్త్రీలంపటత్వము మొదలైన) వికారములు, న=(చేయఁదగినవి) కావు. ఇత ముఖ్యకర్తవ్యమైనదానిని జెప్పుచున్నాఁడు. విజనాః=జనులులేనిదియు, కావుననే, సంసర్గదోషరహితాః - సంసర్గ=సంగమఃవలని, దోషః=కామక్రోధాది దోషములచే, రహితాః=విడివడినవియు - 'నక్తాత్సజ్జ్ఞాయతే కామః' ఇత్యాదివచనములప్రకారమున సంగముచేఁబుట్టు కామక్రోధాదిదోషములులేనిదియనుట, అగు, వనాంతాః=పనమధ్యప్రదేశములు, సేవింపఁదగినవని శేషము. ఇట్లెల్ల జేయుటచే నేమికలుగుననఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు. వైరాగ్యమ్=విరక్తి, అస్తి=ఉన్నది-కలుగుననుట, ఇతః=దీనికంటె-ఈవైరాగ్యమునకంటె, పరం=వేఱైనది, కిం=ఏది, అర్థనీయమ్=కోరఁదగినది. వైరాగ్యమునకంటె గోరఁదగినదివేఱేదియి లేదనుట-వైరాగ్యమే పరమశ్రేయస్సాధనమనిభాషము.

చ. హరచరణాబ్జయుగ్మమున రీ నంచితభక్తి మనంబులో జరా
మరణభయంబు బౌంధవసరమాజమువై స్పృహ లేమి దుస్సహ
స్మరశరనిగ్రహంబు మునిసమాన్యవిక్రవనప్రదేశముల్
పరమవిరక్తియుం గలుగ రీ భాగ్యమహోన్నతి వేట యున్నదే. 68

తా. ఓమనసా! కివునియందుభక్తియు, జననమరణములవల్ల మనంబునందు భయమును, బుత్రకళత్రాదులందు రక్తిలేమియు, మన్తథశ్రేణితములైన వికారముల నొందకుండుటయు, నిర్జనములై సంగదోషములు గలిగింపని వనప్రదేశములును గలుకొనవలయును. ఏలన, వానివలన వైరాగ్యమునిచ్చించును. ఇదియే పరమశ్రేయస్సాధనమగుటచే దీనికంటె గోరఁదగినది మఱేదియులేదు.

అవ. బ్రహ్మవిచారతత్పరమ వగునీకు లోకాధిపత్యములు మొదలైనవి యెల్లను దుచ్ఛములుగానే తోచుచున్న వని యుపసంహరించుచున్నాడు.

శ్లో॥ తస్మాదనంత మజరం పరమం వికాసి
తద్బ్రహ్మ చింతయ కి మేభి రనద్వికలైః॥
యస్యానుషడ్గణ ఇమే భువనాధిపత్య
భోగాదయః కృపణ లోకమతా భవన్తి ॥

69

టీ. తస్మాత్ = దానిచేత-వైరాగ్యమే యభ్యర్థనీయమగు కారణముచేత, ఓమనసా, అనంతం=అంతములేనిదియు-ఆది లేనిదిగాన అంతమును లేనిదనుట, కావున నే, అజరం=ముదిమిలేనిదియు-క్షీణతలేనిదనుట-ఏదిపుట్టునో యదియే క్షీణించును-బ్రహ్మము పుట్టుకలేనిది గాన క్షీణతయును లేనిదనుట, కావున నే, పరమం=సర్వోత్కృష్టమైనదియు, వికాసి=ప్రకాశరూపమైనదియు-లేక, సర్వవ్యాపియైనదియు, అగు, తత్ బ్రహ్మ=ఆబ్రహ్మమును, చింతయ=చింతింపుము-అజ్ఞానమువలన నీకుఁ బోక్షమైనట్లుండియు దానినే చింతింపుమనుట, ఏభిః=ఈ-ఈచేయఁబడుచున్న, అనత్ వికలైః-అనత్=మంచివికాని, వికలైః=విచారములచేత, లేక, ఏభిః = ఈ-అనఁగా ప్రత్యక్షముగా ననుభవింపఁబడుచున్నవియున్యును, అనత్ వికలైః = మిథ్యాభూతములే యైనభావములచేత, కిం = (ప్రయోజనము) ఏమి-వికల్పములవలన సాధింపఁదగునదేమియులేదనుట, యస్య=దేనియొక్క - ఏబ్రహ్మముయొక్క, అనుషడ్గణః=సంబంధించినవానికి - నీకు అనిశేషము, ఇమే=ఈ-కోరఁబడుచున్న, భువనా...దయః-భువన ఆధిపత్య = లోకాధిపత్యము, భోగః=సుఖానుభవములు, ఆదయః = మొదలైనవి-లేక, యస్య = ఏబ్రహ్మముయొక్క, అనుషడ్గణః = అనుసరించునవియైన, ఈభువనాధిపత్యభోగాదులనియు నన్వయము-బ్రహ్మమును ఈభువనాధిపత్యాదు లనుపరించునవేకాని మఱి వేఱుకాదని యర్థాంతరము, కృపణలోకమతాః-కృపణ=దీనులయొక్క- బ్రహ్మవిచారహీనులయొక్క, లోకః=సమాహునకు, మతాః=ఇష్టములైనవి - యోగ్యములైనవనుట, భవన్తి = అగునో-తోచునోయనుట-ఆబ్రహ్మమును జింతింపుమని పూర్వముతో నన్వయము. కృపణుండఁగా 'యోవాఏతదక్షరం గార్గ్యవిదిత్వాన్తల్లోకా త్ప్రీతిసకృపణః' బృహదారణ్యశ్రుతి; 'కార్పణ్యదోషోపహతః' గీత; అనునట్లు బ్రహ్మవిచారదూర అగుదీనులు, 'అనుషడ్గణః' అనుటకు అనువర్తించునవి-అనఁగా బ్రహ్మమునకు లోనైనవి, యనునర్థమున ఒకానొకమందుఁడు అజ్ఞానమువలన రాజునువిడిచి రాజపరతంత్రుఁడగు నొకసేవకుని రాజుగాఁదలఁచి వానిని బ్రహ్మనునిగావింపఁ దివురనట్లు బ్రహ్మమునువిడిచి వానికిలోనెనభువనాధిపత్యాదులకైతివురుట యగుననిభావము.

తే. కావున ననంత మజర మక్షర మజంబు

బ్రహ్మము భజింపు మతివికల్పములు వలదు

బ్రహ్మసంగికి భువనాధిపత్యభోగ

పదవియును నీకుఁ దుచ్చమై పరఁగుఁ జువ్వె.

69

తా. కాబట్టి, ఓమనసా! యనంతమై, నాశరహితమై సర్వోత్కృష్టమై, నకల వ్యాపియై యొప్పుబ్రహ్మమును జింతింపుము. మంచివి కానియీ పెరిచింతలేల. ఆబ్రహ్మము నకుఁ బరతంత్రుఁ డైనవానికి లోకాధిపత్యము మొదలైన యివియన్నియుఁ గృపణబలకు యోగ్యము లైనవిగాఁ దోచునేకాని తనకుఁ దగినవిగాఁ దోపదు.

అవ. ఈయర్థమునే మఱొకరీతి నుపదేశించుచు నిగమించుచు న్నాడు.

శ్లో॥ పాతాలామావిశసి యాసి నభో విలజ్ఞుః

దిజ్ఞుణలం భ్రమసి మానస చాపలేన |

భ్రాన్త్యాపి జాతు విమలం కథ మాత్మనీనం

తద్భ్రహ్మ న స్తరసి నిర్వృతి మేషి యేన॥

70

టీ. హేమానస=ఓమనసా, చాపలేన = ఆయావిషయములందలి యాసవలని చా పల్యముచేత, పాతాళం=పాతాళమును-మిక్కిలియుఁ గ్రిందైన ప్రదేశమునైననుట, అవి శసి=చొచ్చుచున్నావు, నభః=ఆకాశమును, విలజ్ఞుః=దాటి - మిక్కిలి పొడవైనప్రదేశ మునైనను గడచియునుట, యాసి=పోవుచున్నావు, దిక్ మండలం=దిక్కులగుంపును, భ్ర మసి=తిరుగుచున్నావు-మిక్కిలియు దూరదేశ మైనను బరుగిడుచున్నావనుట, భ్రాన్త్యా ఆపి=భ్రమ చేతనైనను-వివేకముచేతఁ గాకపోయినను అనుట, జాతు=ఒకానొకప్పుడు, విమలం=నిర్మలమైనదియు, ఆత్మనీనం=ఆత్మకుహితమైనదియు-నీ కుపకారకమైనదియును ట, ('ఆత్మనీనమ్' అనుచో ఆత్మయం దంతర్భూతమైయుండునదియునుట), అగు, తత్ బ్ర హ్మ=ఆబ్రహ్మమును, కథం=ఎట్లు, నస్తరసి=స్వరింపకున్నావు - ధ్యానింపవనుట, యేన= దేనిచేత-ఏస్వరణముచేత, నిర్వృతిం=ఊటను-మోక్షమనెడి నిరతిశయమైన యానంద మును, ఏషి=పొందుదువో - ఎట్లైన స్వరించినంతనే యానందప్రథమైనది గాన నట్టిబ్రహ్మ మును అవశ్యము స్వరింపవలయు ననియర్థము.

చ. బలిసదనంబుఁ జొచ్చెదవు శ్రీ ప్రాకెద వభ్యపదంబు దాటి ది

గ్వలయము సంక్రమించెదవు శ్రీ వారక చిత్తమ చాపలంబునం

దలఁప వైకవ్యదుర్ మఱచిరతప్పియు లోన వెలుంగుబ్రహ్మము

స్థలఁచేదవేని పొందెదవు శ్రీ నాశవివర్జితనిత్యసౌఖ్యమున్.

70

తా. ఓమనసా! సాతాశమును జూచ్చెదవు. ఆకాశమును గడచియుంటే నలుదిక్కులకడలకును దిరిగెదవు. నీ విట్టి గమనశక్తిగలదానవయ్య వివేకముచే గాకు; బ్రతుచేతనైన నొకానొకప్పుడేని మలరహితమై యాత్మోపకారకమై యాన్మయా మును స్మరింపవేమి? బ్రహ్మస్మరణమువలన నిరతిశయమైన యాత్మత్వప్రసాదముదావు; ఇది వైరాగ్యశతకమున మనస్సంబోధననియమన మన్నది సప్తమదశక:

భర్తృహరినుభాషితము - నిత్యానిత్యవస్తువిచారము.

అవ. వేదాధ్యయనము, స్మృతిపర్యాలోచనము, శాస్త్రపఠనవ పురాణశ్రవణము మొదలైనవానివలన నేలాభమును గలుగదు. విచారపఠా శ్రవణమనననిదిధ్యాననాదులచే ఆత్మస్వరూపము ననుభవించుటయే లాభమని తలచి జనులంజూచి బోధించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ కిం వేదైః స్మృతిభిః పురాణపఠనైః శాస్త్రైర్మహావిస్తరైః

స్వర్గగ్రామకుటీనివాసఫలదైః కర్మక్రియావిభ్రమైః ।

ముక్షైవైకం భవదుఖభారరచనావిధ్వంసకాలానలం

స్వాత్మానందప్రవేశకలనం శేషా వణిగ్వృత్తయః ॥

టీ. వేదైః=బుగ్యజాస్సమాది చతుర్వేదములచేత, కిం=ఏమి - ప్రయోజనమే; యనుట - ఏమియు లేదనిభావము, స్మృతిభిః=మనుస్మృతి మొదలైనపదునెనిమిది స్మృతులచేత, కిం=ప్రయోజనమేమి - ఏమియులేదనుట, పురాణపఠనైః=బ్రహ్మాండాదులై పదునెనిమిదిపురాణములను ఉపపురాణములను బఠించుటలచేతను, కిం=ఏమి-ఏమియు; లేదనుట, మహావిస్తరైః=మిక్కిలివిఱివిగల, శాస్త్రైః=తర్కవ్యాకరణాదిశాస్త్రము చేత-లేక, న్యాయమిమాంసాదిశాస్త్రములచేత, కిం=ఏమి-ఏమియులేదనుట, స్వర్గ... లదైః - స్వర్గ=స్వర్గమనెడి, గ్రామకుటీ=పల్లెటూరియింటియందు - వేదాంతమును స్వర్గమున దుగలజుగపుచే దాని నొకపల్లెటూరియిట్లుగా నిటచెట్టివని తెలియునది, నివాస=వసించుట యనెడి, ఫలశఫలమును, దైః=ఇచ్చునట్టివగు, కర్మక్రియావిభ్రమైః - కర్మ=స్నానసంధా వందనాగ్నిహోత్రాదికర్తృములయొక్క, క్రియా=వ్యాపారములయొక్క, లేక, అనుష్ఠానముయొక్క, విభ్రమైః=విలాసములచేత, కిం=ఏమి - ఏమియు లేదనుట, భవ... లానలం - భవ=సంసారమువలని, దుఃఖభార=దుఃఖాతిశయములయొక్క, రచనా=వర్పణచుట యొక్క - ఒనగూర్చుటయొక్క - పురాకృతకర్తృముచే పయింబయి నేర్వయవబడునట్టి

దుఃఖపరంపరలయొక్క యనుట, విధ్వంసం=తూటాడుటయందు, కాల్క అతలం=ప్రళయగ్నియైనదగు, స్వాత్మా...కలనం - స్వ=తనయొక్క, అత్త ఆనంద=అత్త సుఖానుభవముయొక్క, పద=స్థానమునందు, ప్రవేశ=చొచ్చుటయొక్క, కలనం=సంపాదనము-అత్తస్వరూపానుభవమును గడించుట, ఏకం=ఒక్కటిని, ముక్త్యా=విడిచి, శేషా=తక్కినవి, పణిజే పృథ్వీ=పర్వత వ్యాపారములైనవి-హర్తృకృత్తులతో సాటియైన పనుట, వర్తకు లొకసరకు నిచ్చి చూచికొని గొనునట్లు మనుజులు వేదాధ్యయనాదుల నాచరించి స్వగృహులను గొనుచున్నారు గాన నిది పట్టిజేరములే యగును. కాన వీనివలనబ్రయోజనమేమియు లేదని భావము. అత్త జ్ఞానములపై వేదాధ్యయనాదులవలన బసలేదు; వేదాంతవాక్యములన్నియు శరబ్రహ్మమునందే పర్యవసించుటవలన వానిని విడిచి యాబ్రహ్మజ్ఞానమే సంపాదించవలయు ననియోశయము.

ఉ. శ్రీమహితశ్రుతిస్మృతులచే బహుళాస్త్రపురాణయుక్తిచే నేమిఫలము లొక్కజనరవృత్తికి నీ దగు నిర్జరాలయ గ్రామకుటీనివాసఫలకర్తముచే ఫలమేమి జన్మదుఃఖామయభేషజాత్యయమరహనుఖమొక్కటి దక్క నన్నిటన్. 71

తా. వేదములచేగాని, స్మృతులచేగాని, పురాణములజదువుటచేగాని, విక్రీలి వివిగలకాస్త్రములచేగాని, స్వర్గమునెడి యొకపల్లెటూరియింట గాపురముగదుర్బున్నానాదికర్తానుష్ఠానములందుఁ దిష్ఠుటలచేతగాని నేమియుఁ బ్రయోజనముగలుగదు. పూర్వకర్తములచే పయింబయి నొడఁగూర్చబడుచుండు సంసారదుఃఖసమూహములఁ గాలాగ్నివలెఁ దూలించునదైన యాత్మస్వరూపానందానుభవమును గడించుటయొక్కటి దక్కఁ దక్కినవన్నియు రిత్తజేరపువ్యాపారములతో సాటియే యగును.

అవ. బ్రహ్మముతప్పఁ దక్కినవెల్ల ననిత్యములగుట విస్తరించి చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ యదా మేరుః శ్రీమాన్నిపతతి యుగాంతాగ్నివలితః
సముద్రాః శువ్యన్తి ప్రచురమకరగ్రాహనిలయాః |
ధరా గచ్ఛ త్యస్తం ధరణిధరసాదై రపి ధృతా
శరీరే కావార్తా కరికలభకర్ణాగ్రచపలేః |

72

టీ. యదా=ఎప్పుడు, శ్రీమాన్=(మణిసువర్ణాది నకలవస్తు) సమృద్ధిగల, మేరుః=మేరుపర్వతము, యుగా...లితః నన్-యుగాంతాగ్ని=ప్రళయకాలపు మోక్షచేత, పలితః నన్=చుట్టొకనఁబడినదగుచు, నిపతతి=పడుచున్నదో, యదా=ఎప్పుడు, ప్రచుర...లయాః-ప్రచుర=విక్రీలియైన, మకర=పెద్దచేతలకును, గ్రాహ=మొనుగులకును, నిల

యాః=వానస్థానములైన, సముద్రాః=సముద్రములు, శువ్యన్తి=ఎండిపోవుచున్నవో, యదా=ఎప్పుడు, ధరణిధరపాదైః=(కుల)పర్వతముల నేడి కాళ్ళచేత, ధృతా=ధరింపబడినదైన, ధరాఅపి=భూమియును, అంతం=నాశమును, గచ్ఛతి=పొందునో - ఇచటను బ్రశయాన్నిచేతనేయని తెలియునది, (తదా=అప్పుడు), కరి...చపలే - కరికలభః=ఏనుగుగున్నయొక్క, కర్ణాగ్ర=చెవికొనవలె, చపలే=చంచలమైన, శరీరే=శరీరవిషయమున, కావార్తా=ఏమికథ - చెప్పవలసినదేమున్నది, ఏమియులేదనిభావము. ఎంతయుఁగొలదిపెట్టకానియె యత్యంతస్థిరములైన మేరువు మొదలైనవియే నశించుచుండఁగా నికమిక్కిలియుఁ గొలఁదికిలోనై క్షణభంగురమైనశరీరము నశించునని చెప్పవలసిన దేమున్నదని యాశయము. 'గజాయత్ర న గణ్యస్తే మశకానాం తు కాకథా' అనున్యాయమిటు అనసంభేదము. అన్నియు నశ్వరములే; శరీరమన్నింటికంటె నశ్వరమనిభావము.

చ. స్థిరతర మైనమేరువు నశించు యుగాంతకృశానుకీలక
వరమకరాకరంబు లగువారినిధానములెల్ల నింకు భూ
ధరములచే ధరింపఁబడిన ధారుణి పోడిమి దప్పుఁ గావునం
గరికలభశ్రవశ్చపలకాయమునం దిక వార్తలేటికిన్.

72

తా. సర్వసమృద్ధిగలమేరుపర్వతము ప్రశయాన్నినిగ్రాగి నీఱగుచున్నది. పెనుఁజేలవలకును మొనశ్లకును బట్టియనసముద్రములును దానిచే నెండిపోవుచున్నవి. కులపర్వతము లనియెడికాళ్ళపయి లెకింపబడు భూమియు దానిచేతనే నాశముఁబొందుచున్నది. ఇటువంటివే యిట్టియవస్థనుబొందఁగా నిక యేనుఁగుగున్నచెవికొనవలె నతిచంచలమైనశరీరము నశించునని చెప్పవలె.

అవ. శరీరులకు ముదిమిచేఁ గలుగుదురవస్థను రెండుశ్లోకములచేఁ జెప్పచున్నాఁడు.

శ్లో॥ గాత్రం నఙ్కుచితం గతి ర్విగళితా భ్రష్టా చ దంతావలి-

ర్దలప్తిర్నశ్యతి వర్ధతే బధిరతా వక్త్రంచ లాలాయతే|

వాక్యం నాద్రియతే చ బాధవజనో భార్యా న శుశ్రూషతే

హా కష్టం పురుషస్య జీర్ణవయసః పుత్రోఽప్యమిత్రాయతే || 73

టీ. గాత్రం=దేహము, నఙ్కుచితం=ముడిఁగినది-అయ్యెననిశేషము. ఇట్లేమీఁద నెల్ల నెఱుంగునది, గతిః=నడక, గళితా=జ్జాతినది - పటుత్వముతోప్పినదనుట. దంతావలిః=పండ్లవరుస, భ్రష్టా=ఊడినది. దృప్తిః=చూపు, నశ్యతి=నశించుచున్నది-విషయముల గ్రహించుటకుఁ జాలకున్నది. బధిరతా=చెవుఁడు, వర్ధతే=పెరుగుచున్నది, వక్త్రం=నోరు, లాలాయతే=జొల్లుచేసిండియుండును- జొల్లుకాయుచున్నదనుట. బాధవజనః=బంధ

ధువర్గము, వాక్యం=(తానుజెప్పిన)మాటను,న ఆద్రయితే=ఆదర్శింపడు. వేదోల, భార్య= పెండ్లమును, నశుశ్రూష తే=కొలుపడు. కాబట్టి, జీర్ణవస్తునః=జీర్ణించినవస్తుగల-ముదిసిన,పురుషవ్య=పురుషునికి, పుత్రోఽః=కొడుకుఁగూడ, అమిత్రాయ తే=శత్రువువలెనాచరించుచున్నాఁడు. హా, కష్టం=ఆయోగ్య ఏమికష్టము.

చ. తనువు ముడుంగుఁ బాదగోత్రోఽప్యను దంతము లూడుఁ జీరటల్ గనుఁగవ వ ర్తిలుం జెవుడార్గమును జొంగలు గాటు మోమునక జనములు మాట చేకొనరు ర నన్నిధి జేరదు భార్య పుత్రుఁడుం గొనకొని శత్రునట్ల తిరుగఁగు గడుఁగవ్వము వృద్ధదేహికిన్. 73

తా. ముదిమియుండు దేహము ముడుంగుకొనుచున్నది. నడక తొఁటలుచున్నది. పండ్లు రాలిపోవుచున్నది. చూపు మందటిలుచున్నది. చెవుడు మీటుచున్నది. నోరు జొల్లు దొరఁగుచున్నది. బంధువులు చెప్పినమాట నాలింపరు. పెండ్లమును గొలుపుసేయదు. కన్న కొడుకును బగవోడఁగను. ముదిసినవాఁకష్ట మకటా! ఏమనవచ్చును.

శ్లో॥ వర్ణం సితం శిరసి వీక్ష్య శిరోరుహాణాం

స్థానం జరాపరిభవస్య తదా పుమాంసమ్ ।

ఆరోపితాస్థిశకలం పరిహృత్య యాన్తి

చాణ్డాలకూప మివ దూరతరం తరుణ్యః ॥

74

టీ. తరుణ్యః=జవరాండ్రు, శిరోరుహాణాం=కురులయొక్క, సితం=తెల్లని, వర్ణం=పన్నియును, శిరసి=తలయందు, వీక్ష్య=చూచి, తదా=అప్పుడు - అట్లు చూచినతోడ నే యనుట, జరాపరిభవస్య=ముదిమిచేతయమమానమునకు, స్థానం=పట్టు అయినవాఁడును, ఆరో...శకలం-ఆరోపిత=ఎక్కింపఁబడిన-బిగిగాఁ బెనఁచుకొనియుండు నదిగాక యూరక యం దడుకులవలె నున్నయనుట, అస్థిశకలం=ఎప్పు టునుకలుగలవాఁడును-ముదిమిచే నెమ్మలబిగి నడచినవాఁడు ననుట, అగు, పుమాంసం=పురుషుని, ఆరోపితాస్థిశకలం=వేలఁగట్టఁబడిన యెమ్మతునుకగల-ఇది పురుషునికిని చండాలకూపమునకును సామాన్యమగు విశేషణము, చాణ్డాలకూపమివ=చండాలుర నూతివలె - చండాలుజాతులనూతివయి నెమ్మవేలఁబడియుండుప్రతీతి యిటు ననునంధేయము, పరిహృత్య=పరిత్యజించి, దూరతరం=మిక్కిలిదవ్వుగా, యాన్తి=పోవుదురు. ('వర్ణం సితం శిరసి వీక్ష్య...పరిభవస్య యదేవపుంసామ్' అనుచో, యదేవ=ఏదియే, పుంసాం=పురుషులయొక్క, జరాపరిభవస్య = ముదిమిచేతైన యమమానమునకు, స్థానం=స్థానమగునో, శిరసి=శిరస్సునందు, శిరోరుహాణాం= కురులయొక్క, సితం వర్ణం=తెల్లనివన్నె, యనియర్థము. కురుల తెల్లఁదన మె-యనఁగానరలే, జరాపరిభవస్థానమని యాశయము).

ఆ. కురులఁజేలుపు చూచి ర్కొఱగాఁడు వీఁడని
ముసలివాని విడిచి ర్ముదితలెల్ల
దూరముగఁ దొలంగుదురు సాస్థి శకల మా
మాలనూతి విడిచి ర్మలధగు భంగి.

74

తా. జవరాం ద్రైవరేని పురుషులతలయందలిసరలతెలుపుం జూచిరేని ముదిమిచే
వికారపడి యందడుకులైయున్న యెమ్ములు గలవారిం జూచినతోడనే యెమ్ము ప్రేలంగట్టి
బడిని చండాళజాతినుతంబోలే విడిచి కడుదవ్వుగాఁ దొలంగుదురు.

అవ. కాబట్టి దురవస్థయాక్రమించుకొనక మునుపే శ్రేయస్సును
సంపాదించుటకు యత్నమునేయవలయుఁ గాని మఱొకప్పుడు గాదనుచు
దృష్టాంతపూర్వకముగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ యావత్స్వస్థ మిదం కశేబరగృహం యావచ్చ దూరే జరా
యావచ్చేన్ద్రియశక్తి రప్రతిహతా యావత్తయో నాయుషః ।
ఆత్మశ్రేయసి తావదేవ విదుషా కార్యః ప్రయత్నో మహా-
నోద్ధీప్తి భవనే తు కూపఖననం ప్రత్యుద్యమః కీదృశః॥

75

టీ. యావత్ = ఎంతవఱకు, ఇదం = ఈ, కశేబరగృహం = కశేబరమనెడియిల్లు, స్వ
స్థం = పీడలేక లెస్సగానుండునో, (‘శరీర మరుజం’ అనుదో, శరీరం = దేహము, అరుజం = రో
గము లేనిదై, స్వస్థం = నెమ్మదిగానుండునో యనుట), యావచ్చ = ఎంతవఱకు, జరా = ముదిమి
దూరే = దూరమునందు - ఉండునో యనిశేషము - ముదిమి యెంతవఱకు నలముకొనదో య
నుట, యావచ్చ = ఎంతవఱకు, ఇన్ద్రియశక్తిః = ఇంద్రియములపటిమ, అప్రతిహతా = ఖండిత
ముకానిది అగునో, యావత్ = ఎంతవఱకు, ఆయుషః = ఆయువునకు, త్నయః = తఱుఁగుట -
నాశము, న = లేదో, తావదేవ = అంతవఱకే - అంతకుల్లోనుగానే యనుట, విదుషా = తెలిసి
నవానిచేత - ఎఱుకగలవానిచే, ఆత్మశ్రేయసి = తన శ్రేయస్సునందు - మోక్షప్రాప్తి విష
యమునం దనుట, మహా = గొప్పదియైన - పూజనీయమైన, యత్నః = ప్రయత్నము - జ్ఞా
నవైరాగ్యతపంబుల సంపాదించుపూనిక, కార్యః = చేయఁదగినది. అయిన నిస్పృహ యట్టిప్ర
యత్నము చేయవలయునను నియమమేల. అవసానమం దట్టిప్రయత్నమును జేసికొనరాదో
యనఁగా దానిని దృష్టాంతముచూపి నిషేధించుచున్నాఁడు. భవనే = యిల్లు, ప్రోద్ధీప్తి
రతి = అగ్ని చేఁగాలుచుండఁగా, కూపఖననం ప్రతి = బావిత్రవ్వుటనుగూర్చి, ఉద్యమః = య
త్నము, కీదృశః = ఎట్టిది - అవకాశము వలయునంత లేమిచే నది యయుక్తమనుట. ఇల్లు
గాలునప్పుడు నీటికై నూయి ద్రవ్వునట్లే యవసానకాలమందు శ్రేయః ప్రాప్తికై పూనుట

యుక్తముకానేర దనియర్థము కావున బుద్ధిమంతుడైనవాఁడు స్వస్థుడైయుండునపుడే శ్రేయఃప్రాప్తికి వలయుసాధనములు సంపాదించుకొనవలయు ననిభావము.

చ. ధృత్తిఁ గొని రోగముల్ జరయు శ్రదేహము నొంపకముందె యింద్రియ ప్రతిహతి లేకముందె తనప్రాణవిరామము కాకముందె పం
డితజనుఁ డాచరింపఁ దగు శరీరిఁ బ్రయత్నము ముక్తికొ మహా
ధృతశిఖ నిల్లు గాలుతఱిఁ శ్రదాలిమి నూతులు ద్రవ్వు టొప్పునే. 75

తా. ఈదేహము తెవులులేక యెంతవఱకు దిటపుగానుండునో, యెంతదనుక ముదిమి రాక దవ్వననేయుండునో, యెందాఁక నింద్రియములపటుత్వము నూటిదప్పకుండునో, యెంతకాల మాయువు త్తయింపకుండునో యంతకులోపలనే యెఱుకగలవాఁడు తనశ్రేయస్సుకొఱకు మంచియత్నమునేయఁ గడంగవలయు. అట్లు ముస్తుట్టగాక కడపట నా ప్రయత్నము నేయఁజూచుటయెల్ల నిల్లుకాలుచుండఁగా నీటికై నూయి త్రవ్వటతో సాటియగును.

అన. తపస్సు మొదలైనవానిని బెక్కింటిని జేయుఁ దగునా దగదా యని విత్తర్కించి పిదప నొకకొందఱినిశ్చయముచొప్పునఁ దపమే సంపాదించఁదగిన దని రెండుశ్లోకములఁ జెప్పచున్నాఁడు.

శ్లో॥ తపస్యస్తః స్తః కిమధినివసామః సురనదీం

గుణోదారాన్దారా నుత పరిచరామః సవినయమ్ ।

పిబామః శాస్త్రాఘానుత వివిధకావ్యామృతరసా-

న్నవిద్యః కిం కుర్తః కతిపయనిమేషాయుషి జనే ॥

76

టీ. తపస్యస్తః స్తః=తపస్సుచేయువారమగుచు, సురనదీం=మందాకినిని-మందా కినియం దనుట, అధినివసామః కిం=వసంతుమా- కేవలవిరక్తిచేతననుట; ఉత=లేక, సవినయం యథాతథా=ఆడఁకువగా-అనుకూల్యముతోఁ గూడినట్లుగా ననుట, గుణఉదారాన్= (సౌభాగ్యసౌశీల్యాది) గుణములచే రమణీయమైన, దారాన్=భార్యలను, పరిచరామః కిం=అనునరంతుమా - సాంసారిక ధర్మముచే ననుట; శాస్త్రః ఓఘాన్=శాస్త్రకలాపము లను, పిబామః కిం = త్రాగుదుమా - తద్రస మాస్వాదింతుమా- క్షీర్నిప్రతిష్ఠావిజ్ఞానముల కొఱకునుట; ఉత=లేక, వివిధ...రసాన్ - వివిధ=పరివిధములైన, కావ్యః=కావ్యముల నెడి- లేక, కావ్యములందుఁగల, అమృతేర్థసాన్=సుధాద్రవములను, పిబామః కిం=త్రాగు దుమా - నకలకళాకాశలముకొఱకునుట; జనే=జనుండు-జనసముదాయ మనుట, కతి... యుషిసతి - కతిపయ=కొన్ని, నిమేష=నిమిషములు కొలఁదియేయైన, ఆయుషిసతి=ఆ యువుగలవాఁ డగుచుండఁగా, ఇట జనశబ్దము జాత్యేకవచనమగు నేని, జనులమగు మేము

కొన్ని నిమగ్నములపాటి య్యాయువుగలవారమగుచుండగా ననియర్థము, కిం=దేనిని-మును చెప్పబడిన తపశ్చరణాదులలోదేనిని, వర్షః=చేయుదుము-కొన్ని నిమగ్నములబ్రతుకులో దేనినిజేయుటకు నవకాశము లేమిచేననుట, న విద్యః=ఎఱుంగము - నిశ్చయింప శక్యము కానందున నేమిచేయుటకును దెలియకున్న దనియర్థము.

మ. తపముల్ సేయుచు దేవతాతటినిచేరతఁ నిల్చుమో కాశ దా రపరత్వంబున నుందుమో వివిధశాస్త్ర శ్రవ్యకావ్యామృతం బువభోగింతుమొ యేమిసేతుము హితం ర బూహింపఁగా లే మని త్యవులోకంబున మానవుల్ మితనిమేరమాయుష్కులై యుండఁగన్.

తా. ఆయువో కొన్ని నిమగ్నములపాటి యైయున్నది. ఇంతకొలఁదిలో, విరక్తి నొంది తపమునల్పుచు గంగాతీరమునవసించుమా; లేక సాంసారికులమై యాసుకూల్యముతో గుణవతులగు రమణులనుగొలుతుమా; లేక కీర్తివిజ్ఞానములకొఱకు శాస్త్రములను గఱతుమా; కళాకాశలముకొఱకు గాఢ్యముల యమృతరసముఁ గ్రోలుదుమా; దేనికిని నవకాశములేమి చే నేదియుఁ జేయుటకు మాకు దోచకున్నది.

అవ. అవ్వల సేమిసేయవచ్చు నని యాశంకించి పిదప నిశ్చయించు చున్నాఁడు.

శ్లో॥ దురారాధ్య శ్వామీ తురగచలచిత్తః క్షీతిభుజో
వయం తు స్థూలేచ్ఛా మహతి చ పదే బద్ధమనసః ।
జరా దేహం మృత్యుర్వరతి దయితం జీవిత మిదం
సఖే నాన్య ఛేప్యోయో జగతి విదుషోఽన్యత్ర తపసః ॥

77

టీ. తురగచలచిత్తః = గుఱ్ఱమువలె చంచలములైన మనస్సులుగలవారగు - అస్థిర హృదయులైన, అమీ=ఈకానంబడు, క్షీతిభుజః=రాజులు, దురారాధ్యాః=ఆరాధించుట కు(అనఁగాప్రసన్నులఁగావించుటకు) శక్యముకానివారు, వయన్తు=మనమో, స్థూలఇచ్ఛాః=మిక్కుట మైనయాశగలవారము. మహతిపదేచ=గొప్పస్థానమునందును(‘సుమహతిఫల’=మిక్కిలియుగొప్పఫలమునందు), బద్ధమనసః=నెలకొల్పబడిన మనసుగలవారము. మాకు పే రానమాత్రమే కాని యారాజు లిచ్చువారుగారని భావము. జరా=ముదిమి, దేహం=శరీర మును, వరతి=క్షీణింపఁజేయుచున్నది, మృత్యుః=అంతకుఁడు, దయితం=ప్రియమైన, జీవితం=ఉసురును-ఈప్రాణములను, వరతి=కొనిపోవుచున్నాఁడు. కాఁబట్టి, సేనసఖే=ఓ చెలికాఁడా, జగతి=ఈలోకమునందు, విదుషః=తత్వజ్ఞునకు, తపసః=తపస్సుకంటె, అన్యత్ర=ఓండుచోటు - వేరొకటి యనుట, అన్యత్=అన్యధాధరణమైన - ఉత్తమున,

శ్రేయః = మోక్షసాధనము - మంగళము, స = లేదు. కాబట్టి స్వర్ణవిధములొదపప్పునే సంపాదించ వలయునని భావము.

ఉ. వాజిచలస్వభావు లగునవారు ప్రసన్నులు గారు భూపతుల్
రాజనవృత్తి మానరు దుర్రాశయు నెక్కుడు మాకు సొమ్మువై
దేజ మడంచు వృద్ధశరదీకోని ప్రాణము నొంచు గాలుఁ డ
వ్యాజతపంబు కన్న భువినాత్మ హితం బగుకృత్య మున్నదే. 77

తా. గుఱ్ఱమువలె నిలుకడ లేనిమనసులు గలయారాజులను బ్రసన్నులుగాఁజేయుట యెంతయుఁగష్టము. మనకో యాశ యతిమాత్రమగుటయేకాక గొప్ప పదవులేకావలయునని బుద్ధి యుద్విగులుచుండును. ముదిమియో దేహమును జీర్ణింపఁజేయుచున్నది. మృత్యు వత్యంతప్రక్షియమైన యీ ప్రాణములను దీసికొనుచున్నది. కావున, చెలికాఁడా ! ఎఱుకగలవానికి సీజగంబునందు తపంబునకంటె మించినశ్రేయస్సు మఱొకటిలేదు.

అవ. తపస్సు శ్రేయముకలిగించునదేని దాని నాచరించుటకుఁ దగినచో టెయ్యది యనఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ మానే మ్లాయని ఖణ్డతేచ వసుని వ్యర్థం ప్రయాతేర్ధిని
క్షీణే బద్ధజనే గతే పరిజనే నష్టే శనై ర్వావనే ।
యుక్తం కేవల మేత దేవ సుధియాం య జ్ఞహ్నాకన్యాపయః
పూతగ్రావగిర్ద్వక్తవర్దరీకుష్ణే నివాసః క్వచిత్ ॥ 78

టీ. మానే = (జాతికులదులవలని) అభిమానము, మ్లాయనిసతి = తీసిపోవునదగుచుండుఁగా, వసుని = ధనము, ఖణ్డతేసతి = నశించినదగుచుండుఁగా, కాఁబట్టియే, అర్థిని = యాచకుఁడు, వ్యర్థం = (తనమనోరథ మొనఁగూడమివలన) నిరర్థకముగా, ప్రయాతేసతి = పోయినవార డగుచుండుఁగా, బద్ధజనే = పుత్రమిత్రాది బంధువర్గము, క్షీణేసతి = (అన్నాదులు లేమిచే) క్షీణించుచుండుఁగా, పరిజనే = భృత్యసమూహము, గతేసతి = (బలైములందకపోవుటచే మఱొకచోటికి) పోయినదగుచుండుఁగా, శనైః = మెల్లగా, యావనే = జవ్వనము, నష్టేసతి = తీసిపోయిన దగుచుండుఁగా - అనిత్యస్వభావములగుటవలన సర్వమును విపన్నములగుచుండుఁగా ననుట, క్వచిత్ = ఏకానొక, జహ్ను...కుష్ణే - జహ్నుకన్యాగంగానదియొక్క, పయః = జలములచేత, పూత = పవిత్రమైన, గ్రావ = త్రాళ్లుగ, గిర్ద్వక్త = పర్వత శ్రేష్ఠముయొక్క, కన్తర = గుహయొక్క, చరీ = గట్టునందలి, (తటి = చోటునందలి), కుష్ణే = పొదరింటియందు, నివాసః = వసించియుండుట, (ఇతి) యత్ = (అనునది) ఎదియో, ఏతదేవ్మః ఇదియే, కేవలం = మిక్కిలియు, సుధియాం = బుద్ధిమంతులకు, యుక్తం = ఉచితము. అచ్చట వసించుటయే శ్రేయస్సాధన మగుతపంబునకు యోగ్యమైనఫలమని భావము.

ఉ. మానముఁ గ్రుంగఁగ్గా ధనము శ్రీ మట్టముగా నిజబాంధవాశ్రితుల్
 దీనతఁ జెంది యేగ నతిశ్రద్ధాపకరంబు నిరాశమైఁ జనక
 మానుగ జవ్వనం బఱుగ శ్రీ మాన్యునకుం దగు జహ్నుకన్యకా
 నూనతరంగోపూతకలిరతోపల్లశై లనికుంజవాసముల్.

78

తా. మానము చెడిపోవుచును, ధనము నశించుచును, కావుననే యాచింపవచ్చిన
 వాఁడు వ్యర్థముగా మరలియును, బంధుజనులు నశించియు, బరిజనులు కొలువువిడిచిపో
 యియు, యావన మల్లల తీసిపోయియు నున్న పుడు, బుద్ధిమంతు లైనవారికి గంగాజలముల
 చేఁబవిత్రములైన తాలుగల యొక పెనుకొండగుహలోని యొకానొక పొదరింట పసింబియుం
 డుటయే మిక్కిలియు సుచితము.

అవ. చిత్తమునకు నిత్యానిత్యవస్తువివేకము కలిగినపుడు రమ్యము
 లయ్యు నెల్లవియు సరమ్యములుగానే తోచు ననుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ రమ్యా శ్చంద్రమరీచయ స్త్రాణవతీ రమ్యా వనాస్తస్థలీ
 రమ్యం సాధు సమాగమాగతసుఖం కావ్యేషు రమ్యాః కథాః ।
 కోపోపాహితబాష్పబిస్తుతరళం రమ్యం ప్రియాయా ముఖం
 సర్వం రమ్య మనిత్యతా ముపగతే చిత్తే న కిచ్చి త్పునః ॥

79

టీ. శ్చంద్రమరీచయః=చంద్రకిరణములు, రమ్యాః=మనోహరములైనవి - ఉద్దిష్ట
 ములగుటచే నని భావము, తృణవతీ=పచ్చికగల - పచ్చగానున్న యనుట, వనాస్తస్థలీ=
 వనమధ్యప్రదేశము, రమ్య=మనోహరమైనది, సాధు...సుఖం-సాధు=సజ్జనులతోడి, స
 మాగమ=కూడికవలన, ఆగత=వచ్చిన, సుఖం=సుఖమును, రమ్యం=రమణీయమైనది, కా
 వ్యేషు=కావ్యములందు, కథాః=కథలు - ఉపాఖ్యానములనుట, రమ్యాః=మనోహరము
 లైనవి. కోప...తరళం - కోప=(ప్రణయకలహములందలి) కినుకవలన, ఉపాహిత=కై
 కొనఁబడిన - పుట్టిన, బాష్పబిందు=కన్నీటి బొట్టువలె, తరళం=కలఁతనొందిన - లేక,
 ప్రకాశించుచున్న, ప్రియాయాః=ప్రియురాలియొక్క, ముఖం=మొగమును, రమ్యం=మ
 నోహరము, కాఁబట్టి, సర్వం=సమస్తమును, రమ్యం=(మీఁదఁజెప్పఁబడినట్లు) మనోహర
 మే. చిత్తేపునః=ఘనసాగి, అనిత్యతాం=(సమస్తమును) అనిత్యమగుటను, ఉపగతే=పొం
 దినదగుచుండఁగా-సమస్తమును అసత్యమైనదను వివేకమునొందఁగా, కిచ్చిత=ఏదియు,
 న (రమ్యం)=మనోహరముకాదు. లేక, చిత్తము, అనిత్యతాం=నిలుకడలేమిని, ఉపగ
 తే=పొందియుండఁగా - మనస్సు స్థిరముగాక కలఁతనొందియుండఁగా ననుట. ఏది
 యు రమ్యముగాదని యర్థాంతరము.

ఉ. మంచివి పండువెన్నెలలు ॥ మంచివి పుష్పవనప్రదేశముల్
మంచిది సాధుసంగమనసమాగతసౌఖ్యము చాటువాక్యముల్
మంచివి మంచి దశ్రుయుతశమానవతీముఖ మీసమస్తమున్
మంచిది కా దనిత్యమని ॥ మానసవృత్తి నెఱుంగువారికిన్. 79

తా. చందురుని తెలివెలుగులును, పచ్చగానుండు నడవినడిమిపట్టులును, నజ్జనుల
తోడి కూడికవలని సుఖమును, కాన్యములంపలికథలును, ప్రణయకోపముచే బాడమిన
కన్నీటిబొట్టుతోఁగూడిన ప్రియురాలి నెఱ్ఱెగమును, అన్నియును రమ్యములేయగును. కా
ని మనస్సున కవి యనిత్యము లనుపివేచనకలిగెనా యేదియు రమ్యముకాదు. (లేక, మనస్సు
కలఁతనొందియుండునేని యపు డేదియు రమ్యము కాదని యర్థాంతరము.)

అవ. చెప్పినయర్థమునే వివరించుచు నిగమించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ రమ్యం హర్ష్యతలం న కిం వసతయే శ్రావ్యం న గేయాదికం
కిం వా ప్రాణసమాసమాగమసుఖం నై వాధికప్రీతయే ।
కిన్తు భ్రాంతపత్యజపక్షపతనవ్యాలోలదీపాఙ్కుర
చ్ఛాయాచచ్ఛల నూకలయ్య సకలం సన్తో వనాస్తం గతాః ॥ 80

టీ. రమ్యం=మనోహరమైన, హర్ష్యతలం=ప్రాసాదప్రదేశము-ఉప్పరిగపట్టు, వస
తయే=వాసస్థానముకొఱకు, నకిం=లేదాయేమి, గేయాదికం=గానము మొదలైనవి-అదిశబ్ద
ముచే విశావాదాదులు గ్రాహ్యములు, శ్రావ్యం=చెవికింపైనది, న కిం=కాదాయేమి, ప్రా
ణ...సుఖం - ప్రాణసమాస=ప్రాణములతో సమానురాలైనట్టి దానితోడి - ప్రాణప్రియు
రాలైన నాయికతోడి, సమాగమం=సంభోగముచేగలుగు, సుఖం=సుఖము, అధికప్రీత
యే=మిక్కిలిసంతోషముకొఱకు, నైవ కిం=కాదాయేమి, తప్తకయగుననిభావము. కిన్తు=అ
యినను, సన్తు=నజ్జనులు-వస్తువిచారతత్పరులుగు పురుషులనుట, సకలం=(హర్ష్యతలనివా
సము మొదలుగాఁగల) సమస్తమును, భ్రాంత...చచ్ఛలం-భ్రాంత=పడఁగోరిబ్రమిసిన,
పత్యజ=మిడుతయొక్క, పక్ష=ఁకొక్కయొక్క, పవన=(ఈఁకల)గాలిచేత, వ్యాలోల=
అల్లలాడుచున్న, దీపాఙ్కుర=దీపపు మొగ్గయొక్క, శ్చాయా=కాంతివలె - లేక నీడవలె,
చచ్ఛలం=నిలుకడలేనిదిగా, ('కిన్తుద్భాన్తిస్తపత్యజపక్షపవన...' అనుచో, ఉద్భాన్తిస్త=ప
యికిభ్రమించినవై, పతత్=పడుచున్న, పత్యజ=మిడుతలయొక్క, పవన=ఁకొక్కగాలి
చేత, ననియర్థము), ఆకలయ్య=నిశ్చయించి, వనాస్తం=వనమధ్యముంగూర్చి, గతాః=పో
యిరి-శాశ్వతబ్రహ్మానందమునకు సాధనమైన తపశ్చర్యకొఱకునుట.

ఉ. సంపతమున్ సుఖం బొసఁగఁగజాలవె చాల విశాలసౌధముల్
కాంతలసంగమున్ మధురశాసములున్ వివరించి చూడ సం

భ్యాంతపతంగపక్షభవరమారుతఘాతవిఘాతదీపికా

కాంతిచలంబు సర్వమని శ కానల కేగిరి పండితోత్తముల్. 80

తా. వసింతుటకు మంచి యుష్పరిగలును, వినుటకు నింపైన గానాదులను, మిక్కిలి సంతుష్టినిొందుటకుఁ బ్రియురొండ్రతోడి సంగమమువలని సుఖమును గలవు. అయినను మజనులు, మిడుత మిడిసిపడఁగా దాని యీరకల గాలిచే నల్లలాడు దీపపు మొగ్గకాంతివలె నివియంతయుఁ జూచులను లని విచారించి వీనినెల్ల మాని వనాంత మునకుఁ బోయిరి.

ఇది వైరాగ్యశతకమున నిత్యానిత్యవస్తువిచార మన్నది యష్టమదశకము.

భర్తృహరినుభాషితము - శివార్చనము.

అవ. వస్తువిచారమును గుఱించి ప్రసక్తిరాఁగా తన్మూలమునఁ దప స్సుయొక్క ప్రస్తావముగలిగి యది మిక్కిలి యావశ్యకమైనదని చెప్పఁ బడినది. అది యెట్టిదని యాశంక కలుగఁగా నది శివార్చనముతప్ప వేరెట్టి యుగాదని మదినుంచుకొన్నవాఁడై యిపుడు మొదట శివార్చనమును వర్ణించుచున్నాఁడు. ఆ యర్చనము బాహ్యము ఆభ్యంతరము అని రెండు విధములైనది. అందు మొదటిది వెక్కుకరణములచే సాధింపఁదగినదై దేవతలకే చెల్లునదగుటంజేసి ముఖ్యముకాదని యెంచి దాని నుపేక్షించి ముఖ్యమగు నాభ్యంతరపూజాప్రకారము ననుభవించునట్లభినయించుచుఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ఆనంసారం త్రిభువన మిదం చిన్మతాం తాత తాద్య-

జ్ఞైవాస్తాకం నయనపదపీం శ్రోత్రమార్గం గతోవా ।

యోఽయం ధత్తే విషయకరిణీగౌఢగూఢాభిమాన

క్షీబస్యాన్తరికరణకరిణః సంయమాలానలీలామ్ ॥

81.

టీ. హేతాత=నాయనా - ఇది యాదరాతితయమున మతొకనిఁబిలుచుమాట, ఆనంసారం = సుసార ముండుపఱు, ఇదం=ఈ, త్రిభువనం=మూడులోకములను, చిన్మతాం = వెదకుచున్న - లేక-పరామర్శించుచున్న, అస్తాకం=మాయొక్క, నయనపదపీం = నేత్రమార్గమునుగాని, శ్రోత్రమార్గంవా=చెవులదారినిగాని, తాద్యక్ = గుటువంటి వాడు-అట్టిపురుషుడు, నగతః=పొందినవాడుగాఁడు. అట్టిపురుషుని మేము విననులేదు

చూడనులేదనుట. ఎట్టిపురుషుడనగా చెప్పచున్నాడు, యః=ఏ, అమృతః=పీడ-ఏపురు
షుడనుట, విషయ...క్షీబన్య-విషయ = హారచందాదివిషయముల నెడి, కరిణీ=ఆడు
టేనుఁగుబుందలి, గాఢ=అత్యంతమును, గూఢ=మఱుఁగైనదియు, నగు, అభిమానః=మిక్కిలి
యాభక్తివేత, క్షీబ=మత్తిల్లిన - 'మత్తేకౌణ్డోత్కటక్షీబాః' అని యమరుఁడు, అన్యకర
ణ=మనస్సుఅనెడి, కరిణః = ఏనుఁగుయొక్క, నరీయ...లీలామ్-సంయమ=చక్కఁగాని
యమించుటయందు-లేక, చక్కఁగా నిగ్రహించుట యనెడి, ఆలాన=కట్టుకంబముయొ
క్క, లీలాం=విలాసమువంటి విలాసమును, ధత్తే=ధరించునో - నిగ్రహింపరానిమనస్సును
నిగ్రహించుటయందు సమర్థుడగునో యనుట, 'తాదృకనయన...గతః' అట్టివాఁడు చూ
డఁబడనులేదు వినఁబడనులేదు అని పూర్వముతో నన్వయము. ('సంయమానాయలీలామ్'
అనుచో మనోనిగ్రహమునందు దారముతోఁ జేయఁబడిన యురియొక్కలీలను అని యర్థ
ము 'ఆనాయః పుంసిజాలంస్యాత్' అని యమరుఁడు), ఇట్టిపురుషుఁడు నయనశ్రోత్రమార్గ
విషయత్వమును సంబంధించియుండియు నసంబంధమును జెప్పటచే సంబంధాతిశయోక్తి.
దీనిచేత, మనోనియమనము మిక్కిలి యశక్యమనెడి విస్తుపు వ్యంజితమగుటచే అలంకార
ముచే వస్తుద్వని. ఏదోయొకయోగమున మనస్సునునియమించి యందు బ్రహ్మసందమునకు
సాధనభూతమయి యంతరంగశివునర్పించుటయనుతపంబు నవశ్యముచేయుదగినదని గూ
డాభిప్రాయము. 'ఆలానలీలామ్'అనుచో నిదర్శనాలంకారము. అది 'సంయమాలాన'
అనురూపకముతో నంగాంగిభావముచే సంకీర్ణము.

మ. తగ సంసారమునాటనుండియును దర తత్కర్మసంయుక్తి ము
జ్జగముం ద్రిమృదు మాకుఁ గానఁబడఁ జేరచందంబునం గర్ణమా
ర్గగతుం డైనను గాఁడు భోగకరిణీ శ గాఢాదరోన్త తచి
త్తగరిష్టద్విపరాజసంయమపటూర స్తంభాత్మకుం డెవ్వఁడున్. 81

తా. అనాదినసార ముండునది మొదలుకొని యీమాఁడులోకములను వెదకిచూ
చితిమి గాని విషయము లనియెడునాఁడుటేనుగులందు మిక్కిలి దృఢమైన యాసక్తిచే
మత్తిలియున్న మనస్సనెడియేనుఁగును నియమించుటకుఁ గట్టుకంబమువంటివాఁ డగుపురు
షుని మేముచూచినవారమును విన్నవారమును గాము.

అవ. తపస్సునఁ బ్రవర్తించువిధమును జెప్పచున్నాడు.

శ్లో॥ యదేత త్వచ్ఛస్తం విహరణ మకార్యణ్య మశనం

సహార్యైః సంవాసః శ్రుత యుపశమైకప్రత్యఫలమ్ ।

మనో మస్తస్సస్తం బహిరపి చిరస్యాపి విమృశ-

న్నజానే కస్యైషా పరిణతి రుదారన్య తపనః ॥

టీ. స్వచ్ఛందం = యశ్చేన్నమైన-ఒకరికిలోకువగాని, విహరణం = విహరమును, ఆ కార్పణ్యం=కృపణత్వములేని-దీనత్వముకలుగని, ఆశనం=భోజనమును-భిక్షాన్నభోజనమును, లేక, కందమూలఫలాహరమును, ఆ రైఃసహ=శ్రేష్ఠులైనవారితోఁగూడ-విజ్ఞానసంపన్నులతోడననుట, సంఖానః = వసతియు-కూడిమనుటయు, ఉప... ఫలమ్-ఉపశమ=శాంతియనెడు - విషయభోగనిష్ఠుత్తియనెడిది, ఏకం = శుభ్యమైన, బ్రతఫలం=వ్రతముఫలముగాఁగలదియగు - శాంతిఫలమునొసంగు తపశ్చరణమును బోధించునట్టి యనుట, శ్రుతం=వేదాంతశాస్త్రశ్రవణమును, బహిః=వెలుపల-వెలివిషయములందనుట, మన్దస్పందం=మెల్లనిచలనముగల-మందముగా ప్రసరించునట్టియనుట, మనఃఅపి = మనస్సును, (ఇతి)యతో ఏ తతో (సర్వంపక్షైః)=(అనెడి)యేయిది(నుంతయు కలదో), ఏషా=ఇది-ఈస్వచ్ఛందవిహరణాదికము, విధేయప్రాధాన్యత్వముంబట్టి యిట శ్రీలింగత్వము, కన్య=ఏ, ఉదారన్య=గొప్పదైన, తపసః=తపముయొక్క, పరిణతిః=పరిపాకమో-లేక, పరిణామమో, చిరన్య=చిరకాలముగా, విమృశన్ అపి=పరామర్శించుచుండినను, నజానే=తెలియకున్నాను. ఏతపస్సు ఈస్వచ్ఛందవిహరణాదికముగా పరిణమించెనో యెంతకాల మాలోచించియు నాకుఁదెలియకున్నది యనియర్థము. ఆతపస్సు శివపూజనమేయగును. కాకున్నచుండియొకదానికి నట్టి ఫలమును సాధించుటకుఁగాని యిట్టిపరిణామమును బొందుటకుఁగాని సామర్థ్యము కలుగదనిభాషము.

ఉ. ఇచ్చకు వచ్చినట్లు చరిరయించుట దైన్యములేనితిండియున్
నిచ్చలు సాధుసంగమును ర నిర్మలకాంతియు శాస్త్ర బోధమున్
మచ్చికలోనఁ బూని వెలిరనుట్టనిచి త్తము నాఁగ నింతయున్
నచ్చుట యేమహోన్నతతరపంబుఫలంబొ యెఱుంగ నేర్తుమే. 82

తా. ఒకరికిలోకువగాక యిచ్చ మెయిఁదిరుగుట, దీనత్వములేని కుడుపు, గొప్పవారితోఁగూడి మనుట, శాంతినిొసంగు వేదాంతశాస్త్రశ్రవణము, మనస్సు బాహ్యవిషయములందు మిక్కిలి కొంచెముగాఁబ్రసరించుట, యను నిదియంతయు నేగొప్పతపమువలనసిద్ధించునో యెంతకాలము విచారించియు నాకుఁ దెలియరాకున్నది.

అవ. శివచరణమే శరణమని తదీయస్త్వరణ మభినయించి చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ జీర్ణా ఏవ మనోరథాశ్చ హృదయే యాతంచ త ద్భావనం
హస్తాజ్ఞేషు గుణాశ్చ వస్థ్యఫలతాం యాతా గుణజైర్విసా ।

కిం యుక్తం సహసాభ్యువైతి బలవా న్కాలః కృతాన్తోఽక్షమీ
హ జ్ఞాతం మదనాన్తకాక్షియుగేశం ముక్త్యాన్తి నాన్యాయతి॥ 83

టీ. మనోరథాః=విషయాభిలాషములును, హృదయే = అంతరంగమునందే, టీ
ర్ణాః=నశించినవి-వానిని గోరుటమాత్రమేకాని యనుభవించుటలేదని యర్థము. తత్=ఆ-
అటువంటి, యావనంచ=ప్రాయమును, యాతం=పోయినది. ('యాతం జరాం యావనమ్'
అనువో, యావనము ముదిమిని జేందినదనియర్థము), హస్త=అక్కటా, అక్షేపః=అవయ
వములందు, గుణాశ్చ=గుణములును - ఆయావయవముల సామర్థ్యములన్నియు ననుట,
గుణజ్ఞైః=గుణమును చెలిసినవారలకే - గుణముల నెఱింగి యభినందించు రసజ్ఞులు లేమింజేసి
యనుట, వర్థ ఫలతాం=వర్థమైనఫలము గలిగియుండుటను-నిష్ఫలమగుటను, యాతాః=
పొందినవి. బలవాన్=బలిష్ఠు మైన, కాలః=కాలమును-కాలస్వరూపమును, అక్షమి=ఓర్పు
లేని, కృతాంతః=యముండును - లేక, బలవాన్=బలిష్ఠమును, కృతాంతః=నాశమునేయు
నదియు, అక్షమి=ఓర్పులేనిదియు-నిర్దాక్షిణ్యమైనదియు, సగు, కాలః=మృత్యువు, అని య
ర్థాంతరము, సహసా=తోడనే - వేగముగా, అభ్యుపైతి=ఎదురుకొని పచ్చుచున్నది -
ప్రాణము నేవహరించుకొంటు కనుట, కాబట్టి, కిం=ఏది, యుక్తం=ఉచితమైనది-ఇట్టిదశ
యందు ఏమిచేయఁదగినదనుట, హా=ఓహో, జ్ఞాతం=తెలిసినది-ఇట్టియవస్థయందూ యు
క్తమైన దిదియు తెలియనై నదియనుట, అది యేదియన, మదనా...గళం-మదనాంతక=
(మరునింగూల్చిన) శివునియొక్క, అజ్ఞేయగళం = అడుగులజంటను, ముక్తా=విడిచి,
అన్యా=వేరైన, గతిః=శరణము, నాస్తి = లేదు. కాబట్టి యదియేశరణము - ఇట్టిస్థితి
యందు దానినే కయి కొనవలయునని స్పరించి చెప్పినాడని తెలియునది.

ఉ. చిత్తమునందె కోరికలుజీర్ణము లయ్యె నశేషగాత్రమున్
హస్తినజవ్వనం బరిగె న్ నార్యులు లేమి గుణంబులున్ ఫలం
చ్చిత్తివహించె నెద్ది తగుఁజేరక మానఁడు కాలుఁ డక్కటా
చిత్తజ్వైరిపాదయుగళనీవనమే గతిగా నెఱింగితిన్.

83

తా. కోరికలన్నియు నొడఁగూడుటకు నయితీరక హృదయములొనే యడంగినవి.
ప్రాయమును జాతీనది. ఆయావయవముల సామర్థ్యములును దానిని మెచ్చుదగువేత్త
లులేమిచే నిష్ఫలములైనవి. బలియైన, నాశమునేయుంచు గనికరమంతయులేక మృత్యు
వువేగముగాఁ బ్రేరిని పచ్చుచున్నది. ఇట్టిస్థితియందు జేయఁదగినదేమి? ఆ! తెలిసినది.
మరునిగెలిచిన పరమశివుని పాదారవిందయుగళమును విడిచినచో వేటొకదిక్కులేదు.
కాన నదియే శరణము.

అవ. 'యచ్చాచనిశ్రుతసరిత్సృ వరోదకేన, తీర్థేన మూర్ధ్ని విధృతే
న శివః శివ్రాభూత్' దాతుర్త్వనశ్చకులశైల విస్మయప్రజం ధ్యాయేచ్చిరం
భగవత శ్చరణారవిందమ్' ఇత్యాదులచే శివుం డాదిగాఁగల సకల దేవతలకును

గల్కాణ ప్రద మై యఖిలలోకారాధ్యమై సంసారసాగరో త్రారకమైయొప్పు
భగవచ్చరణరవిందము వెలయుచుండఁగా శివాంఘ్రియుగళము తప్ప
వేఱుగతిలేదని ప్రలపించెదవేల యని యడుగఁగాఁ జెప్పచున్నాఁడు.

శ్లో॥ మహేశ్వరేవా జగతా మధీశ్వరే, జనార్దనేవా జగదన్తరాత్మని ।

న వస్తుభేదప్రతిపత్తి రస్తి మే, తథాపి భక్తి స్తరుణేన్దు శేఖరే॥ 84

టీ. జగతాం=పదునాలుగు లోకములకు, అధీశ్వరే = స్వామియగు, మహేశ్వరే
వా=శివునియందుఁగాని, జగత్ అన్తరాత్మని-జగత్=జగంబులకు, అన్తరాత్మని=అంతర్యా
మియైన-లోపల నాత్మస్వరూపమునఁ జూచి వ్యాపించి జగంబుల నియమించువాఁడైన,
జనార్దనేవా=విష్ణువునందుఁగాని, మే=నాకు, వస్తుభేదప్రతిపత్తిః=(ఇతఁడుశివుఁడు ఇతఁ
డువిష్ణువు అని)వస్తువునందుఁ గలుగుభేదబుద్ధి-వేఱువేఱు వస్తువులుగా గ్రహించుటయను
ట, న=లేదు. 'శివాయవిష్ణురూపాయ' ఇత్యాదులచే వారిద్దరికి వస్తువుంబట్టి భేదములేదని
భావము, తథాపి=అయినను-భేదబుద్ధిలేకున్నను, తరుణ ఇందుశేఖర = (లేతచందురుని
దలపువ్వుగాఁ గల)శివునియందు, భక్తిః=గొలుచునసురక్తి, ఉన్నదినిశేషము. కాఁబట్టియె
శివాంఘ్రి యుగళితప్ప 'నాన్యగతిః' వేఱుగతి లేదనఁబడియె ననిభావము. 'స్వభావోదు
రతిక్రమః' అనున్యాయ మిటఁ దెలియునది.

తే. జగదధీశ్వరుఁ డగుమహేశ్వరునియందు

నకలజగదంతరాత్మఁ డొరశార్జియందు

భేదవిజ్ఞాన మెయ్యెడ ర లేదు మాకు

నైనఁ దరుణేందు శేఖరునంద భక్తి.

84

తా. జగంబులకు నెల్ల స్వామియగు శివునియందుఁగాని సకలలోకంబుల నంతర్యామి
యై వ్యాపించియున్న విష్ణువునందుఁగాని వీరిరువురు వేఱువేఱువస్తువులను భేదబుద్ధి నాకు
లేదు. అయినను, లేతచందురునిదాల్చుశివునియందే నాకు భక్తి స్వభావసిద్ధముగాఁ గుదిరి
యున్నది.

అవ. శమము స్థాయిగాఁ బుట్టుటంజేసి శాంతరసమును జిప్పిలు
వాక్యముల రాఁగల యైదుశ్లోకములం జెప్పచున్నాఁడు.

శ్లో॥ స్ఫురత్స్ఫురజ్యోత్స్నాధవళితలే కావపి పులిసే

సుఖాసీనాః శాన్తధ్వనిషు రజనీషు క్షుప్తసరితః ।

భవాభోగోద్విగ్నాః శివ శివ శివే త్యాత్తవచసః

కదా స్యా మానందోద్గతబహుళబోహ్యేష్టతదృశః॥

85

టీ. శాస్త్రధ్వనిమ-శాస్త్ర=ఉడిగిన, ధ్వనిమ = పక్షిమృగాది శబ్దములుగల, పదనీ
మ=రాత్రులందు-ఇటుచిత్తము కలఁతలేకుండుటకై రాత్రులను నిశ్చలత్వము చేప్పఁబడియె,
స్ఫుర...తేలే-స్ఫురత్ = ప్రకాశించుచున్నదియు, స్ఫుర=అధికమైనదియు, నగు, జ్యో
త్స్నా=శైశ్నలచేత,ధవళిత=తెల్లనిదిగాఁజేయఁబడిన,తలం=ప్రదేశముగల,కావశి=ఒకా
నొక, ద్యునరితః=గంగానదియొక్క, పులినే=ఇసుకేదిన్నియాయందు, సుఖానీవాసస్తః=
సుఖముగాఁ గూర్చున్నవారమగుచు, భవా...ద్విగ్నాః-భవ=సంసారముయొక్క, ఆభో
గ=విటివలన,ఉద్విగ్నాః=విహ్వలులమై-వెగడుపడినవారమై యనుట-సంసారము దుఃఖ
కరమగుటచేననుట, 'మేము' అనికేవము, శివ శివ శివ ఇతి=శివశివశివయని, ఆ త్రివచనః=
కయికొనఁబడినమాటలుగలవారై ('ఉచ్చవచనః' అనుచో, గట్టిగా పలుకఁబడువచనములుగల
వారైయనుట), శివశివశివయని పలుకుచు ననుట, కదా = ఎప్పుడు, ఆనన్దో...దృశః-ఆన
న్ద ఉద్గత=ఆనందముచే వెలికివచ్చిన, బహుళ=అధికమైన, బాష్ప=కన్నీళ్లచేత, ఆప్లత=
అంతటఁదడవుపంబడిన, దృశః=కన్నులుగలవారము, స్యామ=అగుదుము. ('ఆ ర్తవచనః క
దా యాస్యామౌఽన్తర్గతబహుళబాష్పాకులదశామ్' అనుచో, ఆ ర్తవచనః=దైన్యపుంబ
లుకులుగలవారమై, ఆన్త...దశామ్-అన్తర్గత=లోపలనే యడంపఁబడియున్న, బహు
ళ=అధికమైన, బాష్ప = కన్నీళ్లచే, ఆకుల=వ్యాకులమైన, దశాం=స్థితిని, కదా=ఎ
ప్పుడు, యాస్యామః = పొందఁగలము. అని యర్థము.)

శా. శాంతారావనిశీధకాలముల భాస్వత్సార్ద్రచంద్రదాతపా

క్రాంతస్వచ్ఛమరున్నదీపులినయోగ్యక్షోణిః గూర్చుండి జ

న్తాంతోద్వేగుల మైనమేము శివశత్రుబ్రావృత్తితో నెప్పుడ

త్యంతానందభవాశ్రునంకులదశావృష్టి సుఖంబుందుమో. 85

తా. రాత్రులందుఁ జప్పుడులన్నియు నడంగినవీధిపఁ దళతళలాడుచున్న యగ్గ
లంపువెన్నెలచేఁ దెల్లగా విలసిల్లుచున్నయొకానొకగంగానదియనుకదిన్నెయందు హా
యిగాఁ గూర్చుండినవారమై మేము,సంసారము మిక్కిలి విటివిగలదై కడవరాకుండుటకుఁ
జిలితిలుచు, 'శివశివశివ' యని యుచ్చరించుచున్నవారమై, దానంజనే కలిగినయానందము
వలన నానందబాష్పము లుప్పతిలి కన్నులజాలుకొన్నవారమగుట యెప్పుడో !

శ్లో॥ విత్తిరే సర్వస్వే తరుణకరుణాపూర్ణహృదయాః

స్వరస్తః సంసారే విగుణపరిణామాం విధిగతిమ్ ।

వయం పుణ్యారణ్యే పరిణతశరచ్చస్త్రాక్షిరణా-

స్త్రియామా నేష్యామా హలోచరణాచిన్తైకశరణాః ॥

86

టీ. తరుణ...హృదయాః-తరుణ=లేతయైన - మృదువైన, కరుణా = భూతద
యచేతీ, పూర్ణ=నిండిన, హృదయాఃస్తః = హృదయములు గలవారగుచు, సర్వస్వే=

(తమకుఁగల) సేకలధనమునకు వితీర్ణత = (అర్థలకు) దత్తముకాఁగా - మృదుకరుణా
పూరితవృద్ధయై తమధనమెల్ల యాచకులకిచ్చుకా ననుట, సంసారే=సంసారమునందు,
విధిగతి = దైవముయొక్క ప్రవృత్తిని, విగుణపరిణామాం = విషమమైన పరిపాకముగ
లదిగా-చేడ్చెదై పర్యవసించునదిగాననుట, ('విగుణపరిణామావిధిగతీ' అనుచో, విగుణపరి
ణామా = నిర్గుణమైన - అనఁగా అనిష్టమైన - పరిణామములుగల - అనిష్టముగాఁ బరిణమిం
చు, విధిగతీ = దైవవిలసితములను, అనియర్థము), స్వరస్తానస్తా = స్వరించుచున్నవార
మగుచు, వయం = మేము, పుణ్యారణ్యే=తపోవనమునందు, హర...శరణాః సస్తా-
హర = శివునియొక్క, చరణ = ఆడుగులందలి, చింతా=చింతనమే, ఏక = ముఖ్యమైన,
శరణాఃసస్తా=దిక్కుగాఁ గలవారమగుచు, పరిణత...కిరణాః - పరిణత=పరిపాకము
నొందిన - లేక చుట్టు వ్యాపించిన, శరత్ చంద్రకిరణాః = శరత్కాలపుచందరునియొక్క
వెలుగులుగల, త్రియామాః=రాత్రులను, నేష్యామాః = కడవఁగలము. ఎప్పుడు కడపుడు
మో యునుట.

చ. కలధన మంతయుఁ సెలపురగా నిడి నూత్నకృపాప్రపూర్ణచి
త్తుల మయి సంస్మృతిం గుశలరదూరవిపాకము గాఁగఁ దైవముం
దలంచుచుఁ గానలో శివపరద స్మృతినిష్ఠుల మై నయింపఁ గాఁ
గలము శరత్ప్రసన్నమిహికాకరరమ్యము లైనరాత్రులన్. 86

తా. మేము మనంబుల మెత్తనికరుణ గడలుకొనఁగా సకలధనములను యాచకు
లకు నొసంగి, సంసారమందు దైవమునేయుననిష్టవ్యాపారములు మనస్సునఁదలంచుకొనుచు
వానినిరోసి తపోవనంబున కరిగి శివచరణధ్యానమే రక్షకముగా నుంచుకొని శరద్భుతువునం
దలిపండువెన్నెలలఁ జెన్నాదురాతిరులఁ గడపుదుము. అది యెన్నఁడో తెలియరాదు.
శ్లో॥ కదా వారాణస్యా మమరతటిసీరోధసి వస-

న్వసానః కాపీనం శిరసి నిదధానోఽజ్జలిపుటమ్ ।

అయే గౌరీనాథ త్రిపురహర శమ్భో త్రినయన

ప్రసీ దేతి క్రోశ స్విమిషమివ నేష్యామి దివసాన్ ॥

87

టీ. కదా=ఎప్పుడు, వారాణస్యాం = కాశియందు, అమరతటిసీరోధసి = గంగా
తీరమునందు, వస=వసించుచు, కాపీనం = గోచిని, వసానః=కట్టుకొనుచు-వస్త్రమేయ
క్రమలేకున్న ను లోకవిరోధమును బరిహరించుటకై యంతమాత్రమేని కట్టుకొనువాడన
గుచు నని భావము. శిరసి=తలయందు, అజ్జలిపుటం=చేమోడ్చును, నిదధానః సన్=ఉంచు
కొన్న వాడనగుచు, అయే=ఓ, గౌరీనాథ=పార్వతీపతి, త్రిపురహర=త్రిపురములను వా
శము నేసినవాడా, శమ్భో=శంభుడా! 'శం+భూ' శం=సుఖం, అస్మాద్భవతిశమ్భో-గుఖ

మువీరివలనఁగలుగునని వ్యుత్పత్తి. త్రినయన=ముక్కుంటి, 'గౌరీనాథ' యనుటలోకనంగ్రహ కారణత్వమును, 'త్రిపురహర' యనుటచే అశక్యకార్యకరణశక్తియు, 'శమ్భో' అనుటచే భక్తజనస్థులసంధాయకత్వమును, 'త్రినయన' అనుటచే అసాధారణమహిమాన్నదత్వము నునూచిత్వములయ్యెనని తెలియునది, ప్రసీద=ప్రసన్నుడవగుము, ఇతి=అని, క్రోశన్=విగ్రరజెప్పచు, దివసాన్=దినములనగ నిమిషమివ=క్షణమువలె, సేవ్యమి=కడపుదునో, ఇట రాఁగల తీవ్రవరకయాతనను జింతించుట మొదలగు విభావములచేఁబుట్టిగోచికట్టుట తలను చేమొడ్చుగీలించుట మొదలగు ననుభావములచే నభివ్యక్తమైకదా' అనుపదము చే నూతనమగు చింతయునెడి సంచారభావముచే బుట్టినొంది, తన్ను అవమానించుకొనుట యేలక్షణముగాఁగల నిర్వేదమును స్థాయిగాఁగలిగి వెలయు శాంతరసము మిక్కిలియు స్ఫురించెడినని తెలియునది. ఇట్లే మీఁదనెల్ల నెఱుంగునది.

ఉ. శ్రీమతకాశియం దమరసింధువుచెంగట నిల్చి గోచినిం

బూని ప్రణామముద్రఁ దలఁమోపి పురాంతక పార్వతీశ శం

భో నిటలాక్ష రక్ష యని ర మొట్టలు వెట్టుచు నిశ్చలానునం

ధానత యెన్నఁ డే గడవెదగ్ దినముల్ నిమిషంబుకై వడిన్. 87

తా. కాశి:నుండు గంగాతీరమునవసించువాడైన గోచినిమాత్రమునొడిగి తల యందుఁ జేమొడ్చుగీలించి 'ఓపార్వతీనాథా! త్రిపురాంతకా! శంభూ! త్రినయనా! ప్రసన్నుడవగుమని విగ్రహఁ గూయింపచు దినములను క్షణములవలెఁ గడపఁగలుగుట యెప్పుడో యెఱుంగను.

శ్లో॥ స్నాత్వా గాఙ్క్షః పయోభిఃశుచికుసుమఫలై రర్చయిత్వా విభో త్వాం ధ్యేయే ధ్యానం నియోజ్య షీతిధరకుహరగ్రావపర్యజ్కుమూలే |

ఆత్మారామః ఫలాశీ గురువచనరత స్తవత్ప్రసాదాత్సనారాఠే

దుఃఖం మోక్ష్యే కదాహం సమకరచరణే పుంసి సేవా సముత్థమ్ || 88

టీ. గాఙ్క్ష=గంగాసంబంధియగు, పయోభిః=జలములచేత, స్నాత్వా=స్నానము చేసి, హేవిభో=ఓప్రభూ, త్వాం=నిన్ను, శుచికుసుమఫలైః-శుచి=శుద్ధములైన-శాస్త్ర నమ్మతములైన, కుసుమఫలైః=పూవులచేతను పండ్లచేతను, ఆర్చయిత్వా = ఆరాధించి- దీనిచే బాహ్యపూజయు కొంతప్రధానమగునని నూచితము, ధ్యేయే=ధ్యానింపఁదగినవస్తువునందు-నీచరణారవిందమునం దనుట, ధ్యానం=ధ్యానమును, నియోజ్య = నియోగించి, ('నివేశ్య=ఉంచి)-ఏకాగ్రచిత్తుడైయన్గుట, షీతి...మూలే-షీతిధర=కొండయొక్క, కుహర=గుహయందలి, గ్రావ=త్రాయయ నెడి, పర్యజ్కు=మంచముయొక్క, మూలే=మూలను, 'కూర్చున్న వాడవగుచు' అని శేషము, సమాధివృత్తానమనకుఁబడప సుఖముగాఁగూర్చుండఁదగియుండునదని తెలుపుటకై గ్రావమును పర్యంకముగా రూపించినాఁడు, ఆత్మ

రామః=ఆత్మయంద రమించువాడును-విషయాంతరములం దాన క్తిలేక ఆత్మస్వరూపము నందే యానత్తుండనుట - 'రమన్తేయోగినోఽనన్తే సత్యానన్తేచిదాత్మని' అనిస్మృతి, ఫల+అశి=పండ్లనుభక్షించువాడును-శరీరధారణార్థమనుట, గురువచనరతః=ఆచార్యుడగు పదేశించినదానిని ఆచరించుటయందానత్తుండను అగుచు, అహం = నేను, హేన్మధారే= మదనునకుశత్రువైనయోశంభూ, త్వత్ ప్రసాదాత్ = నీయనుగ్రహమువలన, సమకరచ రణే=సమానములైన కాలుసేతులుగల - నావలెనే కాలుసేతులుగల - తనకు సాటియే యయి యెక్కుడుగానట్టి యనుట-కాలుసేతులఁగొని వాడు స్వతంత్రుడైయుండఁగాఁ దా నవియుండియు నస్వతంత్రుడైయుండుట యతినిఁద్యమని సూచితము, పుంసి=పురుషునివిషయమందు, సేవానయత్థం=కొలుపు సేయుటవలనఁబుట్టిన, దుఃఖం = దుఃఖమును, కదా=ఎప్పుడు, మోక్షే=పీడుదునో. లేక, సమకరచరణే - స మకర=మొనలియాకారముగల రేకతోఁగూడిన, చరణే = పాదములుగల-అనఁగా 'మకరోమత్స్యరేఖాచ ప ద్మశక్లాకృతిః పదే | మహాధనీ మహాభోగీ చాతా ద్ధీర్ఘాయురేవచ' అను శ్లాఘుమిదికవచ నరీతిని మకరరేఖ పదమునంగలవాఁడు మహాభాగ్యసంపన్నుండుగాన నట్టివాడైన, పుం సి=పురుషునివిషయమందు, అని యర్థాంతరము.

ఉ. వేలుపుటేటఁ దోఁగి నుపరీక్షితఫలాదులఁ బూజచేసి ని

న్నోలి మనంబులో నిలిపి యోగ్యగుహాశిలయందు నాత్మసం

శీలుండ నై ఫలాశి నయి శ్రీగురువాక్యరతుండ నై మహీ

పాలక సేవనశ్రమముఁ శ్ర బాసెద నెన్నడు మన్మథాంతకా. 88

తా. ప్రభూ! గంగానదీజలంబుల స్నానంబు సేసి శుద్ధంబులైన పుష్పఫలంబుల చేత నిన్నారాచించి, ధ్యానింపఁదగు నీపదారవిందమును ధ్యానించియు, కొండగుహాయం దలి జాతిసెజ్జపయి హాయిగాఁగూర్చుచుండి, యితరవిషయములనుమాని యాత్మస్వరూపము నందే యానత్తిగలిగి, శరీరధారణముకొఱకుఁ బండ్లాహారముగాఁగొనుచు, నాచార్యుండు పదేశించినదానిని దప్పక యనుష్ఠించుచు, నావలనె కాలుసేతులు గలిగి నాతోసాటియేయగు నొక పురుషుని గొలుచుటవలని దుఃఖమును మదనాంతకా ! నీయనుగ్రహమువలన నెప్పుడు పీడుదునో.

శ్లో॥ ఏకాకీ నిఃస్పృహః శాన్తః, పాణిపాత్రో దిగమ్భరః |

కదా శమ్భో భవిష్యామి, కర్తృనిర్మలసత్తమః ||

89

టీ. 'ఏకామ్భో=ఓశంకరా, ఏకాకీ=అనహాయుండును- లేక సంగరహితుండును- 'సక్తా త్సజ్జాయతేకామః' ఇత్యాది సంగజనితములైన కామాదిపరంపర యనర్థహేతువగు టవలన సంగరహితుండును అనుట, దేనిచే నన్మఁగా, నిఃస్పృహః=త్పవ్లలేనివాడును- విష యాభిలాషలేనివాఁ డగుటచేననుట, కావుననే, శాన్తః=రాగాదులచేకొట్టువడని చిత్తము

గలవాఁడును-లేక, ఉపరతములైన యింద్రియములుగలవాఁడును, కాఞ్శునై; పాణిపాత్రాః=చేయే భిక్షాపాత్రముగాఁ గలవాఁడును, దిక్+అమ్బరఃసక్=దిక్కులే వస్త్రముగాఁగలవాఁడును అగుచు, నేను అనిశేషము, కర్త నిర్మలనత్వము=కర్తములను నాశమునేయుట యందు సమర్థుఁడైనవాఁడను, కదా=ఎప్పుడు, భవిష్యామి=అగుద్యునో-కర్త బంధమునుండి యెప్పుడు విముక్తుఁడనగుదుననుట, 'ఏతాకీ యతచిత్తాత్తా త్యక్తనర్వపరిగ్రహః । శారీరం శేవలం కర్త కుర్వ న్నాప్నోతి కిల్బిషమ్' అనుగీతావచన మిట గ్రాహ్యము.

తే. ఒంటి దిరుగుచుఁ గోరిక శ్రీ లుడ్డగించి

శాంతిఁ జేకొని పాణిభాశడచుడనై ది

గంబరుడ నై సమస్తకీర్తంబులెపుడు

మొదలుచెడఁ ద్రుంతఁ బరమేశ శ్రీ సదయహృదయ.

89

తా. ఓశంకరా! నేను సంగరహితుఁడును, దృష్టాహుఁడును, శాంతుఁడునై, చేతుల బిచ్చేముగొన్ని దిగంబరుడనై నాపూర్వకర్మములెల్ల నిర్మూలింపఁజాలుటయెప్పుడో.

అవ. ఇట్టివారికి శివప్రసాదమువలన మోక్షమార్గము విశంబము లేకయే సులభమగునని చెప్పి నిగమించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ పాణిం పాత్రయతాం నిసర్గశుచినా భైక్షేణ సంతుష్యతాం

యత్రక్వాపి నిషీదతాం బహుత్వేణం విశ్వం ముహుః పశ్యతామ్ ।

అత్యాగేఽపి తనో రఖిణ్డపరమానందావబోధస్సృశా-

మధ్వా కోఽపి శివప్రసాదసులభః సంపత్స్యతే భోగినామ్ ॥ 90

టీ. పాణిం=చేతిని, పాత్రయతాం = పాత్రవలె సుపయోగించువారును, నిసర్గశుచినా=స్వభావముచేపవిత్రమైన, భైక్షేణ=భిక్షాసమాహముచేత, సంతుష్యతాం=సంతోషించువారును, 'భైక్షం భిక్షాకదమ్బకమ్' అని యమరుఁడు, యత్రక్వాపి=ఏదోయొకానొకచోట- ఎచోచోటనైనను-తృశానమందుఁగాని వరమందుఁగాని యనుట, నిషీదతాం=కూర్చుండువారును, ముహుః=మాటిమాటికి, విశ్వం=ప్రపంచమును, బహుత్వేణం = కొంచెముతక్కువయగు తృణముగా- పూర్ణముగా తృణమనికాక యిందుమించుగా తృణమనియనుట- తృణప్రాముఖ్యముగా, 'స్వాదీమదనమాప్తా తు బహుచ్ఛక్తికృతిలిజ్జకే' అని బహుచ్ఛక్తిత్యయ మిట యీషదసమాప్తిమందు వర్తింపును, పశ్యతాం=చూచువారును- ఎంచువారును, తనో=దేహముయొక్క, అత్యాగేఽపి=విడువమియిందును- దేహసంబంధమును విడువకున్నను అనుట, అఖిణ్డ...స్పృశాం-అఖిణ్డ=అపరిచ్ఛిన్నమైన, పరమానంద=శ్రేష్ఠమైన బ్రహ్మానందముయొక్క, అవబోధ=తెలియుటను, స్పృశాం=తాకుచున్నవారును- అనుభవించుచున్నవారును - జీవన్ముక్తులనుట, అగు, యోగినాం = ధ్యాననిష్ఠులైన

యోగులకు, శివప్రసాదసులభః=శివునియనుగ్రహముచే సుకరముగా లభింపఁదగిన, కోఁ2
 పి=అనిర్వాచ్యమైన.. ఇట్టిదట్టిదనరాని, అధ్వా = మార్గము- మోక్షమార్గమనుట, సంపత్స్య
 తే=కలుగును. (అత్యాగేఽపి తనోరఖ...బోధస్పృహం | మర్త్యకోఽపి శివప్రసాద
 సులభాం సంపత్స్యతే యోగినామ్) అనుచో, యోగినాం = పూర్వోక్తలక్షణములుగల
 యోగులయొక్క, శివప్రసాదసులభాం=శివప్రసాదముచేసులభముగా గలుగునట్టిదైన, అఖణ్డ
 ...స్పృహం-అఖణ్డపరమానంద = అపరిచ్ఛిన్నమైన మహానందమును- పూర్వోక్తలైన
 యోగులు అనుభవించు నఖండబ్రహ్మానందమును, అవబోధ = తెలియుటకు, స్పృహం =
 కోరికను, కోఁ2పిమర్త్యః=ఒకానొకమనుష్యుఁడు, తనోఃఅత్యాగేపి = దేహమునువిడువ
 కున్నను- దేహసంబంధము వీడకయనుట, సంపత్స్యతే = పొందును. పాణియే పాత్ర
 గాఁగలిగి స్వభావశుద్ధమైన భిక్షులచేతనే తృప్తినొందుచు యెందని కూర్చుండుచు ప్రపం
 చమును దృఢపాఠముగాఁ జూచుచునుండు యోగులనుభవించు అఖండబ్రహ్మానందమును
 నెఱుంగవలయు ననుకోరిక యనేకశతసహస్రజనులలో నెఱఁదో యొకానొకనికీ, నీదేహ
 సంబంధముతోఁగూడియుండినను, శివప్రసాదమువలన సులభముగా లభించు ననియర్థము).

చ. హితునకుఁ బాణిపాత్రున కరనిచ్చునకున్ శుచిభైక్షమోత్రతో

షితునకు నెట్టితావున వరసించెడువానికి విశ్వముం దృఢ

ప్రతినిధిఁ జేయువానికిఁ బురస్కారము డయ్యు నఖండసౌఖ్యసం

గతుఁ డగుయోగి కేర్పడు నోకానొకమార్గము శంభు సత్కృపన్.

తా. అఱచేతినే పాత్రగా నుపయోగించుచు స్వభావపవిత్రమగు భిక్షములచేతనే
 తృప్తిపొందుచు, నెయ్యెడనేని కూర్చుండుచు, మాటికిజగంబు నెల్ల నిండుమించుగా గడ్డి
 పరకవరెఁ జూచును, దేహసంబంధమును విడువకుండియు నపరిచ్ఛిన్నబ్రహ్మానందజ్ఞాన
 ము ననుభవించుచు(జీవన్ముక్తులుగా)నుండు యోగులకు నిట్టిదట్టిదని వర్ణింపరానిమోక్షమార్గ
 ము శివప్రసాదమువలన సులభముగా లభించును.

ఇది వైరాగ్యశతకమున శివార్చనమన్నది నవమదశకము.

భర్తృహరి నుభాషితము-అవధూతచర్య.

అవ. శివార్చనము మోక్షమున కుపయుక్తమగు నవధూతభావ
 మును గలిగించునదిగావునను, 'అత్యాగేఽపి తనోరఖణ్డపరమానందావహో'

* అవధూతమునఁగా బ్రహ్మేశ్వరస్వరూపాస్థానంధానతత్పరుఁ డై వెలుపలిప్రపంచము
 ను మఱచి మఱినుఁడై గానంబడుచు జీవన్ముక్తుఁ డనంబడునొకయోగపురుషుఁడు.

ధన్వంతరామ్' అని యవధూతవిషయము నుపక్రమించియుండుటంజేసియు, నిష్పడవధూతచర్యను రాగల పదిశ్లోకములం జెప్పుచున్నాడు.

శ్లో॥ *కాపీనం శతఖణ్డజర్జరతరం కన్ధాపునస్తాదృశీ
నైశ్చిన్త్యం నిరపేక్షభైక్ష్యమశనం విద్రాశ్శశానే వనే
స్వాతస్త్ర్యోణ నిరఙ్కుశం విహరణం స్వాంతం ప్రశాంతం సదా
స్థైర్యం యోగమహాత్మవేషిచ యది త్రైలోక్యరాజ్యేన కిమ్ ॥ 91

టీ. శత...తరం-శతఖణ్డ=నూలుదునుకలచే, జర్జరతరం=మిక్కిలి శీఘ్రమైన, కాపీనం=గోచరియు, తాదృశీ=అటువంటిదైన-ఆగోచరిత నూలుచింపులతోఁగూడినదైన యనుట, కన్ధాపునః=బొంతయును, నైశ్చిన్త్యం=విషయచింతలేమియు, నిరపేక్షభైక్ష్యం-నిరపేక్ష=అన్నముకొఱకు నొకరిని అనువర్తింపవలసినయ పేక్షలేన్నిభైక్ష్యం=భిక్షాసమూహమ ను, అశనం=భోజనమును, శ్శశానే = ప్రేతభూమియందుఁగాని, వనే=అడవియందుఁగాని, నిద్రా=నిదురయు, స్వాతస్త్ర్యోణ = స్వతంత్రతతో-ఒకరియచ్చకు లోఁకువగాక,

* ఈ శ్లోకముయొక్క పాఠాంతరము.

శ్లో॥ కాపీనం శతఖణ్డజర్జరతరం కన్ధాపునస్తాదృశీ
నిశ్చిన్తం సుఖసాధ్యభైక్ష్యమశనం శయ్యాశ్శశానే వనే
మిత్రమిత్రసమానతాతివిమలా చిన్తాఽథ కూన్యాలయే
ధ్వస్తాశేషమదప్రమాదముదితో యోగీ సుఖం తిష్ఠతి॥

టీ. కాపీనం...తాదృశీ-(సుగమము), నిశ్చిన్తం = చింతలేకుండునట్లుగా, సుఖసాధ్యభైక్ష్యం=సుఖముగా సాధింపఁదగినదియగు భిక్షాసమూహము, అశనం=భోజనము, శ్శశానే వనే-(సుగమము), శయ్యా=పడుక, మిత్రమిత్ర సమానతా=మిత్రులయందును శత్రులయందును సమభావము, కూన్యాలయే=నిర్జనమైనస్థానమందు, అతివిమలా=మిక్కిలి శుద్ధమైన, చిన్తా=సమాధి, ఇవియెల్లఁ గలవాఁడై, ధ్వస్త...ముదితః-ధ్వస్త=నశించిన, అశేష=సమస్తమైన, మదప్రమాద=గర్వముచేతను పరాశుచేతను - మదప్రమాదములు పూర్ణముగా నశించుటచేత ననుట, ముదితః = సంతోషించినవాఁడగు, యోగీ=యోగి, సుఖం=హాయిగా, తిష్ఠతి=ఉండును.

తా. నూలుచింపులగోచరియు నట్టిదే యగుబొంతయు, నే చింతయులేక సులువుగా దొరకఁదగిన విచ్చము తినుటయు, ప్రేతభూమినో యడవినిో పరుండుటయు, మిత్రులయందును శత్రులందును సమభాష్యమును, నిర్జనప్రదేశమునంధు నతివిమలసమాధియుఁ గలవాఁడై మదమును బ్రమాదమును బూర్ణముగా విడిచి యోగి సుఖముగా నుండును.

నిరఙ్కుశం = ఏయడ్డపాటును లేని, విహరణం = తిరుగుటయు, సదా = ఎప్పుడును, ప్రకాంతం = ప్రసన్నమైన, స్వాంతం = మనస్సును, యోగమహాత్మ్యే = సమాధియ నెడి పెను పండువునందు - పెనుబండువునంటి యోగసమాధియందు, స్థైర్యం అపిచ = నిలుకడయును, యది(అసి) = ఉండలేని, త్రైలోక్యరాజ్యేన్ద్ర = త్రిలోకాధిపత్యముచేత, కిం = ఏమి - ఏమియు లేదనుట - కాపీనాదులే త్రైలోక్యరాజ్యాధిపత్యమునకన్న పరమసౌఖ్యప్రదములనిభావము.

శా. కాపీనంబును జీర్ణకంఠయు నవేతౌశూన్యభైక్షుంబుఁ జిం

తాపాయంబు వనశ్శానముల నిశ్రదావాప్తి దుర్వారస

ద్వ్యాపారంబుఁ బ్రశాంతచిత్తమును యోగారూఢియున్ వృత్తిసం
క్షేపంబుం గలదేని యోగికిఁ ద్రిలోకీప్రాభవం బేటికిన్. 91

తా. నూఱుచింపులచే పెంపుమాలినగోచరిగాని, బొంతగాని, విషయచింతలేమిగాని, యొకరినిగొలువనక్కఱలేని బిచ్చపుఁదిండిగాని, ప్రేతభూమియందో యిడవియందో నిదురించుటగాని, యొకరికిలోకువగాక యేయడ్డపాటునులేక తిరుగుటగాని, యెప్పుడును బ్రసన్నమైయుండు మనస్సుగాని, యోగమనందు నిలుకడగాని, యుండినయెడల త్రైలోక్యరాజ్యాధిపత్యము సయితము నక్కఱలేదు.

అవ. మిక్కిలి సౌఖ్యవహమైనదిగాఁ బొగడొందిన త్రైలోక్యరాజ్యమును నిషేధించి కాపీనాదుల కలిమియే యుపపాదించుట యొప్పుదు. ఎట్లన త్రైలోక్యరాజ్యమే మిక్కిలి యానగొలుపునది కాని కాపీనాదులు కాదు. కాబట్టి యదియే యుత్తమమని శంకరాఁగా, మనస్వియగువానికి త్రిలోకరాజ్యమేకాదు బ్రహ్మాండమునైత మానగొలువనేరదు. కాన కాపీనాదులు తప్ప మతెద్దియు వానికుత్తమము గాదని సమర్థించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ బ్రహ్మాణ్డమణ్డలీమాత్రం, కిం లోభాయ మనస్వినః ।

శఫరీస్ఫురితేనాభిః, త్సుఖో న ఖలు జాయతే ॥

92

టీ. మనస్వినః = భీరునికి - ఆత్మజ్ఞానికనుట, బ్రహ్మాణ్డమణ్డలీ మాత్రం = బ్రహ్మాండముల సమాహారంతమాత్రమును - అతిమాత్రవిస్తారముగల బ్రహ్మాండసమాహములైనను అనుట, లోభాయ = పేరానకొఱకు - మనస్సునకుఁ బేరానగొలుపుటకు, కిం (భవతి) = (అగునా) మేమి - కానేరవనుట - మనస్వి బ్రహ్మాండముల నేని యాసింపఁడనుట - ఇతః వానియందో గానొకమూల నడఁగియుండు త్రైలోక్యపురాజ్యమును గొరుట్చెప్పినల యనిభావము. నికదృష్టాంతము చెప్పుచున్నాఁడు. అట్టి = సముద్రము, శఫరీస్ఫురితేన = ఎగిసిపడఁడుమీ

నుయొక్క అదరుటచేత, తుభాః=కలగినది, నజాయ లేఖలు=కాదుగదా ('శఫరీస్ఫురితే నాథే తుభతా జాతు జాయలే' అనుచో, శఫరీస్ఫురితముచేత, అభేః =సముద్రమునకు, తుభతా=కలత, జాతు=ఒకప్పడేసి, కిం జాయలే=కలుగునా-కలుగదు అనియర్థము-తై) తాక్యరాజ్యముచే మనస్వికి లోభముకలుగుట మీ నదరుటచే నీముద్రము కలగగుట లోపాటి యగుననిభాషము. అలం. దృష్టాంతము.

క. మండలమాత్రం బగు బ్ర, హ్మండము లోభకరమగు నెయతిధీరునకు
నిండుసముద్రము జలచర, తాండవగతిచే విలోడితము గాదుగదా.

తా. ఒకమీ నదరుటచే సముద్రము కలగనుడువడనట్లు అత్తజ్ఞాని యగుధీరుని బ్రహ్మాండసమాహములును నానగోలిపి కలంపజాలదు.

అవ. వైరాగ్యప్రకారమును జెప్పుచున్నాడు.

శ్లో॥ మాతృర్లక్ష్మీ భజన్వ కంచి దపరం మత్కాక్షీణీ మాన్తభూ
ర్భోగేషు స్పృహయాళవస్తవ వశే కా నిస్సృహాణామసి |
సద్యః స్యూతపలాశపత్రపుటికాప్రాతే పవిత్రీకృతే
భిక్షానక్తుభిరేవ సంప్రతి వయం వృత్తిం సమీహామహే॥ 93

తా. మాతః=తల్లి, హేలక్ష్మీ=లక్ష్మీ, ఇట 'మాత' అనుట యంతవఱకు నీచే రక్షిం పఁబఱితిమని భక్త్యతిశయసూచనార్థముగాఁ దెలియునది, అపరం=నేఱు, కంచిత్=ఒకా నొకని, భజన్వ=కొలుపుము. మత్కాక్షీణీ = నన్నుఁగోరునది-నావిషయమం దభిలాష గలది, మాన్తభూః=కాకుమా- ఇప్పుడింతవైరాగ్యమెట్లు కలిగె ననఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁ డు. భోగేషు=హారచందనాది విషయానుభవములయందు, స్పృహయాళవః=అనగలవారు, తవ=నీయొక్క, వశే=వశమునందు, వర్తింతురనిశేషము. అయితే మీరెవ్వరని యడు గఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు. నిస్సృహాణాం=భోగాభిలాష లేనివారికి, కా=ఎవ్వరెవ్వ-ఎ ట్టిదానవు, అసి=అగుదువు-ఎట్టిదానవును గావనుట, మేమును నిస్సృహులము. మాకు నీ తోఁబనిలేదుగాన మఱువిడిచి మఱొకచోటికిఁ బొమ్మనిభాషము. ('భోగేభ్యఃస్పృహయాళవో నహివయమ్' అనుచో, మేము భోగములదెస నానగలవారము కాముగదా. అట్లు నిస్సృహులమగు మాకు నీవెవ్వరెవని యర్థము.) మిమ్ము నేనువిడిచితి నేని మీరు బ్రతుకుట యెట్లునఁగాఁజెప్పుచున్నాఁడు. వయం=మేము, సంప్రతి=ఇప్పుడు, పవిత్రీకృతే=(పలాశం పత్రపత్రంచ' ఇత్యాదివచనములచే) పావనముగాఁ జేయఁబడినది యగు, సద్యః...ప్రాతే-సద్యః=తోడనే, స్యూత=కుట్టఁబడిన-చాలనేపు కవ్వపడినపాదింప పలసినదిగాక తలఁచి నంత నే కుట్టియనుభవింపఁ గూడెనయనుట, పలాశపత్ర=మోదుగాకులచేతనైన, ప్రాతే=ప్రాతయందు, భిక్షానక్తుభిరేవ=బిచ్చమెత్తి తెచ్చుకొన్న పేలపిండ్లచేతనే, ('పవిత్రీకృతై

భిక్షావస్తుభిరేవ ఆనుచో, భవిత్రిక్పతైః = పవిత్రముగాఁజేయఁబడిన, శాస్త్రవిహితములైన పరాశవత్రాదుల నుంపఁబడుటచే పావనములు గావింపఁబడిన, భిక్షావస్తుభిః ఏవ=అన్న పుణ్యద్రవ్యములు కాయగూరలుమొదలైన బిచ్చపుపదార్థములచేతనే యనియర్థము. వృత్తిం= జీవికను, నమీహామహే=కోరుచున్నారము.

క. అమ్మా లక్ష్మీ నమస్కారములు గావించి నిన్నుఁ గ్రబార్థించెద నా నెమ్మదిలో విద్యారూపమున నేలుకొను ముఖ్యరీతిల మదియ కదా.

తా. ఓతల్లీ! లక్ష్మీదేవి! మమ్మువిడిచి మఱియొకరినిగొలుపుము. మమ్ముఁగోరకుమా. ఏలన, భోగములం దానక్తిగలవారే నీకథినులుగాని, భోగస్వల్పవారేన మాకు నీవెవ్వతెవు. నీ పులేకున్న మాకుబ్రతుకు జరుగదనకుమా. మేమిపుడు పవిత్రములగు మోడుగాకుపాత్రలు గుట్టుకొని యందు తిరిప మెత్తిన పేలఁబడ్లు తిని మాబ్రతుకు జరుపఁగోరుచున్నాము. ఇట్లు బ్రతుకుమాకు నీప్రా పక్కఱలేదు.

అవ. యోగులు సార్వభౌములతో సాటి యగుదు రని చెప్పచు న్నాడు.

శ్లో॥ మహీరమ్యాశయాశ్యా విపుల ముపధానంభుజలతా

వితానం చాకాశం వ్యజన మనుకూలోఽయ మనిలః ।

స్ఫురద్దీపశ్చన్ద్రో విరతివనితానజ్లముదితః

సుఖీ శాంతం శేతే ముని రతనుభూతి ర్నృప ఇవ ॥

94

టీ. మహీ=భూమి, రమ్యాశయా=ఇంద్రులసెజ్జ, ('మహాశయా పృథ్వీ' అనుచో భూమి పెద్దసెజ్జ), భుజలతా=బాహువల్లి-తీగవంటిబుజము, విపులం=విశిషియైన, ఉపధానం=తలయంపి, ఆకాశం=ఆకాశమును, వితానం=మేలుకట్టు, అయం=ఈ-వీచుచున్నయనుట, అనుకూలః=మనసునకెక్కినవాఁడగు, అనిలః=గాలి, వ్యజనం=వీచన, చంద్రః=చంద్రుఁడు, స్ఫురత్ దీపః=ప్రకాశించుచున్న దీపము. ('శరచ్చన్ద్రో' దీపః' అనుచో శరత్కాలపుచంద్రుఁడు దీపము. ఇట శరత్తును గ్రహించుట ప్రకాశాతిశయమును దెలుపుటకొఱకు), ఈశయాదులన్నియు యత్నములేకయే సిద్ధించునవియు అపరిచ్ఛిన్నములు నగును-ప్రసిద్ధములైనశయాదు లిట్లుగావని భావము. తానన్ననో, విరతి...ముదితః-విరతి=విరక్తి-లేక శాంతి యనెడి, వనితా=స్త్రీతోడి, నజ్లః=సంభోగముచేత, ముదితః=సంతోషుఁడైనవాఁడును, కావుననే, శాంతః=శాంతుఁడును, అగు, మునిః=యోగి, అతను భూతిః=అధికమైన విభవముగల-అఖండితైశ్వర్యసంపన్నుఁడైన, సృపఇవ=రాజువలె-సార్వభౌమునివలె ననుట, సుఖం=సుఖముగా, శేతే=నిద్దురించుచున్నాడు. రూపకసంకీర్ణమైనయనుపమ యలంకారము. ఉపమానమగు నృపునికంటె నుపమీకముగ మునికి. అపరిచ్ఛిన్నమైన

శయ్యాది సంపత్తివలన నాధిక్యము ప్రతీతమగుటచే న్యతిరేకము వ్యంజితమయ్యెడిని గాన నలంకారముచే నలంకారధ్వని.

చ. ధరణి విశాలతల్ప ముపరీధానము బాహువు నింగి చందువా
శురశ్రులు గంధవాహములు శోభనదీపము చందురుండుగా
విరతివధూమణిం గలసి పేడుకమీఱు నుజించి శాంతుఁ డై
నిరుపమలీల యోగి శయనించు మహిపతిమాల్మికై వశిన్.

94

తా. మనికి నేల పఱిపైరసెజ్జుతీగలవలె నిడుదయై బుజము తలయంపి; మిన్ను మేలుకట్టు; ఇంపుగా వీచుచున్న గాలియే వీచన; చందురుండే దీపము; (ఆయత్న సిద్ధములును అపరిచ్ఛిన్నములునైన యిట్టిశయ్యాదులుగలవాఁడై) విరక్తి యనెడి కాంతతోడి సంభాగమువలన సంతృప్తుఁడై శమముం గాంచి యాముని యఖండైశ్వర్యసంపన్నుఁడైన సార్వభౌమునిబోలి హాయిగా నిదురించును.

అవ. యోగిస్వరూపమును నిరూపించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ భిక్షాశీ జనమధ్యసజ్జరహితః స్వాయత్తచేష్టః సదా
హానాదానవిరక్తమార్గనిరతః కశ్చి త్తప్తస్త్విస్థితః ।
రథ్యాకీర్ణవిశీర్ణజీర్ణవననై రాస్యాతకన్ధాధరో
నిర్మానో నిరహస్కృతిః శమనుఖాభోగైకబద్ధస్త్వప్రహః ॥

95

టీ. భిక్షాశీ=చిచ్చమును దినువాఁడును - భిక్షాన్నమత్రభోజనముచే దేహధారణము నేయువాఁడు, జన...రహితః=జనమధ్య=జనులనడుమ, సజ్జరహితః=ఆసక్తిలేని వాఁడును-జనులనడుమనుండియు వారియందుఁ దగులులేనివాఁ డనుట, సదా=ఎప్పుడును, స్వాయత్తచేష్టః=తనకులోనైనవ్యాపారములు గలవాఁడు-తననియమమునకులోనైన యింద్రియవ్యాపారములు గలవాఁ డనియర్థము - జితేంద్రియుఁడని భావము, హానా...నిరతః=హాన=విడుచుట, ఆదాన=కయికొనుట, అనెడి యీరెంటి యెడ, విరక్త=రక్తి లేని-ఉదాసీనమైన, మార్గ=మార్గమందు-నడవడియందు, నిరతః=ఆసక్తుఁడైనవాఁడును-‘నిస్త్యైగుణ్యేపథివిహరతాం కోవిధిః కోవిషేధః.’ అన్నట్లు ఇది హేయము ఇది యుపాదేయ మనుబుద్ధిలేనివాఁడును, రథ్యా...వననై=రథ్యా=పెద్దమార్గములందు, కీర్ణ=పాఱవైచం బడినవియు, విశీర్ణ=చినిగినవియు, జీర్ణ=పాఱితమయినను, వననై=గుడ్డలచేత, అన్యాత=అంతటఁ గుట్టంబడిన, కన్ధా=జొంతను, ధరః=ధరించువాఁడును, (‘రథ్యాకీర్ణవిశీర్ణజీర్ణవననః సంపాత్తకన్ధాననః’ అనుచో, మార్గములందు పాఱవైచంబడిన చినిగిన పాఱితప్తమును గలవాఁడును, పాఱిపింపిన జొంతయే యాననముగాఁ గలవాఁడును-అనఁగా జొంతను నాల్గుగు మడతలుగా మడచి గ్రిందఁబఱచుకొని కూర్చున్న

వాఁడును, అని యెర్థము), కావుననే, నిర్వాణః=అభిమానము లేనివాఁడు-తన్నుగొప్పగా నెన్నుకొననివాఁడనుట, నిరహంకృతిః=అహంకారము లేనివాఁడును, శమ...స్పృహః-శమ = (వైరాగ్యముచే మనస్సు వికారము నొందకుండుట యనెడి) శమమువలని, సుఖి=సుఖముయొక్క, ఆభోగ=విస్తారమునందు, లేక, సుఖి=సుఖమును, ఆభోగ = అనుభవించుటయందు, ఏక=ముఖ్యముగా, బద్ధ=పట్టుకొన్న, స్పృహః = స్పృహగలవాఁడును-అగు, తపస్వీ = తపస్సంపన్నుఁడు-యోగీశ్వరుఁడు, కశ్చిత్ = ఒకానొకఁడు-ఎవఁడోయొకఁడే యనుట, స్థితః=ఉన్నవాఁడు-కానబడుచున్నాఁడని భావము. అలం. స్వభావోక్తి.

తా. హానాదానవిరక్తమార్గనిరతుం ర్దక్షయ్యభిక్షాశి స్వా
 ధీనారంభుఁడు లోకసంగదురితాతీతస్వభావుండు ర
 ధ్యానిక్షిప్తవిశ్లేషస్యకృతకంఠధానీనుఁ డాత్మాక్షర
 ధ్యానానర్తుఁ డొకానొకండు విగతాహంకారుఁ డొప్పుకొ భువిన్. 95

తా. బిచ్చముచేతనే దేహయాత్రగడపుచు, జనులనడుమనుండియు వారియందుఁ దగులులేక, యింద్రియవ్యాపారముల లోబఱచుకొని, హేయమిది యుపాదేయ మిది యనుతలంపుమాలి, మార్గములందు పాఱవైవేబడి చినిగియున్న పార్శ్వపేలికలతోఁ గుట్టినబొంతను గట్టుకొని యభిమానమును నహంకారమును లేక, శమమువలని యానందాతిశయము ననుభవించుటయందే కోరిక గలవాఁడైన తపస్వి యెవఁడో యొకఁడే యరుదుగాఁ గనుపట్టుచున్నాఁడు.

అవ. యోగులకు మానావమానములు రెండును సమము లనుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ చణ్డాళః కిమయం ద్విజాతిరథవా శూన్యోఽథ కిం తాపనః

కిం వా తత్త్వవివేకవేశలమతిరోగీశ్వరః కోఽపి కిమ్ ।

ఇత్యుత్పన్నవికల్పజల్పముఖరై రాభాష్యమాణా జన్తై

ర్నక్రుద్ధాః పథి నైవ తుష్టమనసో యాన్తి స్వయం యోగినః॥ 96

టీ. అయం=వీఁడు-ఈ కనబడుచున్నవాఁడనుట, చణ్డాళః కిం=చండాలుఁడా యేమి, అథవా=లేక, ద్విజాతిః వా=బ్రాహ్మణుఁ డా, అథ=లేక, కింశూద్రోవా = శూద్రుఁడా, తాపనః కింవా=తపసియా, తత్త్వ...మతిః-తత్త్వ=పరమార్థమును, వివేక=పర్యాయించుటయందు, వేశల=నేర్పుగల, మతిః=బుద్ధిగలవాఁడైన, కోఽపి = ఒకానొక, యోగీశ్వరః=గొప్పయోగియా, ఇతి=అనియిట్లు, ఉత్పన్న...ముఖరై=ఉత్పన్న=పుట్టిన, వికల్ప=సందేహములను, జల్ప=మదరుటచేత, ముఖరై = మోగుచున్న-ఇట్టి

సందేహపుఁ బలుకులు పలుకుచున్న యనుట, జన్మైఁజనులచేత, పథిశార్థమునందు, ఆ భావ్యమాణాః = అభిక్షేపింపఁబడినవారు-లేక, సంభాషింపఁబడినవారు, అయ్యను, న క్రుద్ధాః=కోపించినవారునుగాక-చండాలత్వాదుల నాక్షేపించుటవలన ననుట, నైవతుష్ట మనన్యః=స్వతోపించిన మనస్సులు గలవారునుగాక-ద్విజాతిత్వాదుల నాక్షేపించుటచే ననుట, * యోగినః=యోగులు, స్వయం=తమంతఃకారకయనుట, యాన్తి=పోవుదురు-బ్రహ్మనిష్ఠులగుటచే నేయాక్షేపములను బాటింపరనిభావము.

ఉ. మూలఁడొ వీఁడు విప్రకులశ్రమండనుఁడో మఱి శూద్రుఁడో తప
శ్రీలుఁడొ సిద్ధుఁడో యనుచుఁ ర జెంతలఁజేరి వికల్పజల్మవా
చాలజనంబు లాడఁగ వేశసం గుపితాత్ములు గారు నవ్వుదో
దేవులురు గారు మిన్నక భువన్ విహరింతురు యోగిపుంగవుల్. 96

త్వా జనులు దారియందుఁ బోవుచున్న యోగులనుజూచి వీఁడెవఁడు చండా
లుఁడా? బ్రాహ్మణుఁడా? శూద్రుఁడా? తపస్వియా? పరమార్థమును వివేచించు బుద్ధిగల
యెవఁడే నొకయోగీశ్వరుఁడా? యని సందేహములు కలిగి తత్వాక్షేపింపఁగా వారు కోపము
గాని సంతోషముగాని లేక యూరక తమదారిని బోవుదురు.

అవ. యోగులు హింసాదిరహితవృత్తులై యుండుటను జెప్ప
చున్నాఁడు.

శ్లో॥ హింసాశూన్య మయత్నలభ్య మశనం ధాత్రా మరు త్కల్పితం
వ్యాళానాం పశవ స్త్రాజుర్భుజః సృష్టాః స్థలీశాయినః ।
సంసారార్థవల్లభ మక్షమధియాం వృత్తిః కృతా సా నృణాం
యా మన్వేషయతాం ప్రయాన్తి సతతం సర్వే సమాప్తిం గుణాః॥97

టీ. హింసాశూన్యం=హింసలేనిదియు-ఇతరప్రాణులను వధించి పడయునట్టిది
కానిది యనుట, అయత్నలభ్యం=యత్నములేక దొరకఁదగినదియు-అనాయాసముగా
దొరకునది యనుట, అశనం=ఆహారము, వ్యాళానాం=సర్పములకు, ధాత్రా=బ్రహ్మచేత,
మరుత్=గాలి-గాలిరూపముగా ననుట, కల్పితం=నిర్మింపఁబడినది. స్థలీశాయినః=అకృ
త్రిమమైన ప్రదేశమునఁ బరుండునట్టి, పశవః=పశువులు, త్పాజుర్భుజః=గడ్డిముల
కలు దినునవిగా, సృష్టాః=నిర్మింపఁబడినవి, వ్యాళములును బశువులును బుద్ధివివేకము లేనివి

* ఈ యోగులే 'సప్రహృష్యే త్ప్రియప్రాప్త్య నోద్విజే త్ప్రాప్త్యచాప్రియమ్ |
నీరబుద్ధి రసమ్నాథో బ్రహ్మవిద్బ్రుచ్చిణి స్థితః ॥ శీతోష్ణసుఖదుఃఖేషు తథా మానావమాన
యోః | జ్ఞానవిజ్ఞానతృప్తాత్మా కూటస్థా విజితేంద్రియః ॥ యుక్త ఇత్యుచ్యతే యోగీ సమ
లోప్తాక్ష కాంచనః' అని గీతయందును జెప్పఁబడిరి.

గాన వాని తెలిపిం దగినట్లు సులభముగా దొరకఁదగిన యాహారములు బ్రహ్మచే నిర్మితములైనవి, ఇంక బుద్ధినంపన్నుఁడైన మనుష్యుల కెట్లు నిర్మించెనో చెప్పుదున్నాఁడు సంసార...ధియామ్-సంసారార్థవ = సంసారమ నెడి సముద్రమును, లభ్య = నాటుట యందు, తమ=కర్తృగల, ధియాం=బుద్ధిగలవారైన-పశువ్యాళములవలెఁగాక- సాసారమును దరింపఁ జాలినట్టి బుద్ధిని బడసినవారైన, సృజాం=మనుష్యులకు, సా=ఆ, వృత్తిః=జీవిక-బ్రతుకు, కృతా=చేయఁబడినది, యాం=దేనిని-ఏవృత్తి ననుట, ఆ స్వేషయతాం=వెదకువారికి-పొందఁగోరువారికి, సతతం=ఎప్పుడును, సర్వగుణాః=(విద్యత్తు నేర్పు మొదలైన) సమస్తగుణములును, సమాప్తిం=ముగియకను-పూర్తిని - పూర్ణముగా నెఱపఁ బడుటను, ప్రయాన్తి=పొందునో, (సావృత్తిః) ఆవృత్తి, చేయఁబడినదని పూర్వముతో నన్వయము. బ్రహ్మబుద్ధినంపన్నులైన మనుష్యులకు వారిగుణము లన్నియు సంపూర్ణముగా నెఱపి కష్టపడి సాధింపఁ దగినట్టి బ్రతుకును నిర్మించినాఁడు. వ్యాళాదులు బుద్ధిహీనములు కాన వానికి నప్రయత్నలభ్యములైన యాహారములను గల్పించినాఁడు. మనుష్యులు కష్టమగు తమబ్రతుకు జరపుటకుఁ దమశక్తులన్నియు నెఱపి యందే మగునై యుండవలసియున్నది కాన నిత్యానందమునకై పాటుపడుటకు వారి కవకాశ మెక్కడిదని భావము.

చ. చిలువల గాలిమేపరులఁ १ జేసి తృణాంకురభోజనంబు భూ
తలశయనంబు గోవులకుఁ १ దామరచూలి విధించె దత్త్వపే
శలమతు లైనవారలకు १ సన్నతవృత్తి ఘటించె దానిచేఁ
దొలఁగు రజస్తమోజనితదోషములెల్ల భజించువారికిన్. 97

* తా. సర్పములును నేలలంబరుండు పశువులును బుద్ధివివేకములేనివి గాన బ్రహ్మ వానికి నేపాజిహ్వనయు లేక సుఖముగాదొరకునట్టి గాలిని గడ్డిపోచలను పరుసగా నాహారము

* ఈశ్లోకము మనుష్యసామాన్యవిషయ మైనదిగాని యోగివిషయము కాదు. అయినను దీనిని యోగివిషయముగా నర్థము వ్యాఖ్యాత పాఠాంతరముచే కల్పించి యాదశకమునం జేర్చినాఁడనితోఁచెడి. ఈయర్థమంతగా సంభాష్యము కాకున్నను బ్రకరణముంబట్టి వ్యాఖ్యాతచేసినయర్థము తెలుపుట యావశ్యకము. ఈయర్థమున 'యామ స్వేషయతామ్' అనుచో 'తామ స్వేషయతామ్' అని పాఠాంతరము. మొదటి నగమునకుఁ బూర్వోక్తమైనయర్థమెఱుఁగవలయు. రెండవనగమున కర్థాంతరమెట్లన; సంసారార్థవలంఘనక్షమబుద్ధు లగునరులకు, సా = ఆ - పూర్వోక్తమైన-పూర్వశ్లోకములందు పట్టి తమైన, వృత్తిః=బ్రతుకు, కృతా = కావించఁబడినది, తాం=ఆవృత్తిని, ఆ స్వేషయతాం = వెదకునట్టి వారికి, రజస్తమోదోషములనిరసించిన యోగులకనుట, సర్వగుణాః=సమస్తగుణములును, సతతం=

గాఁ గల్పించినాఁడు. సంసారమును దరింపఁజేయునట్టి బుద్ధిబిడసిన ఘనుష్యులతో వారిశక్తులన్నియుఁ బూర్ణముగా నెఱపి పడయందగినట్టి బ్రతుకును గావించినాఁడు.

•అవ. నివృత్తి ప్రకారమును జెప్పచున్నాఁడు.

శ్లో॥ గజ్ఞాతీరే హిమగిరిశిలాబద్ధపద్మాననస్య

బ్రహ్మధ్యానాభ్యసనవిధినా యోగనిద్రాం గతస్య |

కిం తైర్భావ్యం మమ సుదివస్థైర్వ్యత్ర తే నిర్విశజ్ఞాః

కణ్ఠాయ నై జరతహరిణాః స్వాజమక్లే మదీయే ||

98

టీ. గజ్ఞాతీరే=గంగానదిగట్టునందు, హిమ...పద్మాననస్య - హిమగిరిశిలా = హిమవంతముయొక్క తాటిబండయందు, బద్ధ=రచింపఁబడిన, పద్మాననస్య = పద్మాననముగల వాఁడును - రెండుపాదములును దోడలమూల లందుంచుకొని కూర్చుండుట పద్మాననము, బ్రహ్మ...విధినా-బ్రహ్మ=బ్రహ్మముయొక్క, ధ్యాన=ధ్యానమును, అభ్యసన = అభ్యసించుట-అలవాటు, విధినా=చేయుటచేత, యోగనిద్ర=సంప్రజ్ఞాతనమాధిని, గతస్య=పోదిన వాఁడును, అగు, మమ=నాకు, తైః=ఆ, సుదివస్థైః=పుణ్యదినముల చేత, భావ్యం కిం=అవు నాయేమి-అట్టి పుణ్యదినములను నేను జూతునాయేమియనుట, వ్యత్ర=ఏదినములందు, తే=ఆ, జరతహరిణాః=ముసలిజింకలు, నిర్విశజ్ఞాః సంతః=జంతులేని వగుచు, స్వ అజ్ఞం=తమశరీరమును, మదీయేఅక్లే=నాదైనశరీరమునందు, కణ్ఠాయ నై=గీఱునో-అదిన ములు కలుగునా యని పూర్వముతో నన్వయము.

ఉ. శ్రీసురసింధుతీరమున శశీతనగోపలసీమయందుఁ బ

ద్మాననవర్తి నై శివు నుశాస్తి యొనర్చుచు యోగనిద్రచే

భాసిలుచున్న నాతనుప్రవైఁ దమమేనులతీట దీక్ష న

త్రాసములై కురంగములుశతాపులుసేయుట గల్గు నేకదా.

98

తా. గంగానదీతీరంబున హిమగిరియందలి యొకతాటియందుఁ బద్మాననమువైచు కొని కూర్చుండి బ్రహ్మధ్యానము నలవాటు నేయుచు యోగసమాధి నొందినవారై యుండఁగా నందలి ముసలిజింకలు కదల మెదలకున్న నన్నుఁజూచి జంతుమాలి తమమేనులు నా మేనియందుఁ దీటువోవరాయుచు నుండఁగాఁ గడచునట్టి పుణ్యదినములు నాకుఁ గలుగు నాయేమి.

ఎప్పుడును, సమాప్తి = నాశమును, ప్రయాని=పోందును. అట్టివృత్తి నాచరించువారు 'మనవృత్తు లీశ్వరుండు జాగరూకుడై నెఱపుచుండును. అందులకై మనగుణములు నెఱ పనక్కఱలేదు' అని తలచి వర్తించురుగావ వారి గుణములు నెఱపఁబడమింజేసి యుండి యు నశించినవేయగు ననిభావము.

అవ. కేవలము సర్వసంగపరిత్యాగమును జెప్పచున్నాడు.

శ్లో॥ పాణిః పాత్రం పవిత్రం భ్రమణపరిగతం భైక్ష మక్షయ్యమన్నం
విస్తీర్ణం వస్త్రమాశాదశకమపమలం తల్పమస్వల్పముర్వి ।
యేషాం నిస్సజ్జతాఙ్గీకరణపరిణతస్వాస్త్యసంతోషిణస్తే
ధన్యాః సంన్యస్తదైన్యవృత్తికరనికరాః కర్క నిర్మూలయన్తి॥ 99

టీ. పాణిః=చేయియే, పవిత్రం=పరిశుద్ధమైన, పాత్రం=పాత్రయు, భ్రమణపరిగతం=తిరుగుటచేత కలిగిన-తిరిపమెత్తుటచే దొరకైన యనుట, భైక్షం = భిక్షానమూహము, అక్షయ్యం=తఱుంగని, అన్నం = ఆహారమును, ఆశాదశకం = పదిదిక్కులు, అపమలం = ముడికిలేనిదియు, విస్తీర్ణం=విరివియైనదియు, అగు, వస్త్రం = వలువయు, ఉర్వి=భూమి, అస్వల్పం=కొంచెముకాని-పెద్దదియైన, తల్పం=పడుకయు, యేషాం=ఎవరికో, నిః సజ్జ...తోషిణః-నిస్సజ్జతా=అనానక్తిని-సంగము లేమిని, అఙ్గీకరణం=కయికొనుటచేత, పరిణత=పరిపక్వమయిన, స్వాస్త్య=మనస్సుచేత, సంతోషిణః = సంతృప్తులైన, తే=ఆ, ధన్యాః=ధన్యులు, సంన్యస్త...నికరాః-సంన్యస్త=విడువబడిన, దైన్య=దీనత్వమువలని, వృత్తికర=వ్యసనములయొక్క, నికరాః=సమాహములు గలవారగుచు, 'అథవృత్తికరఃపుంసి వ్యసనవృత్తివజ్రయోః' అని మేదిని, కర్క=కర్కమును, నిర్మూలయన్తి=శాకము నేయుదురు.

ఉ. పాత్రము పాణివంకజము ॥ భైక్షము భోజ్య మనల్పతల్ప మీ
ధాత్రి దిశాప్తకంబు పరిశ్రాన మగుక భవి నేరి కానుచా
రిత్రు లసంగతాగుణధురీణులు రీణనుఖానుభూతికిం
బాతులు మోహపాశములఁ ॥ బాసి దహింతురు కర్క బీజమున్. 99

తా. చేయియే పరిశుద్ధమైన పాత్రగాను, తిరిపమెత్తి తెచ్చికొన్న విచ్చమేతఱుంగని యన్నముగాను, పదిదిక్కులే విడివిడియై ముడికిలేనట్టి వలువగాను, పుడమియే పెనుపజువుగాను గలిగి, సంగమును మానుటవలన పరిపాకము నొందిన మనస్సు గలిగి సంతసిలుచుండు పుణ్యాత్ములు దైన్యమువలనఁ గలుగు వ్యసనములన్నియుఁ బరిత్యజించి జన్మపరంపరలంగూర్చు కర్కబంధము నెల్ల నిర్మూలము నేయుదురు.

అవ. పంచభూతములను జేర్కొని చెప్పచున్నాడు.

శ్లో॥ మాతర్దేదీని తాత మారుత సఖే తేజః సుబద్ధో జల
భ్రాతర్వ్యోమ నిబద్ధ ఏష భవతాప స్త్ర్యః ప్రణామాఙ్జలిః ।
యుష్మత్సజ్జవశోపజాతసుకృతస్ఫారస్ఫూరన్నిర్మల
జ్ఞానాపాస్తనమస్తమోహమహిమా లీయే పరబ్రహ్మణి॥

టీ. హేమతః=ఓతల్లీ, హేదిని = భూమి, హేతాత = తేజోద్రీ, మారుత=వా
యా, హేసఖి=ఓచెలికాఁడా, తేజః=తేజమా, హేసుబద్ధో=ఓమంచిచుట్టమగు, జల=
జలమా, హేభ్రాతః=ఓతోఁబుట్టువా, వ్యోమ = ఆకాశమా, భవతాం = మీకు, ఆం
త్యం=కఠపటిదైన, ఏవ=ఈ, ప్రణామ అష్టలిః=నమస్కారముయొక్క చేమోడ్పు-నమ
స్కారముకొఱకైనచేమోడ్పునుట, సేబద్ధః = రచింపఁబడినది, యుష్వ...మహిమా-యు
ష్వత్ సభ=మీకూడికయొక్క, వశ=అధినతచేత, ఉపజాత=పుట్టిన, సుకృత=పుణ్యము
చేత, స్ఫార=అధికమున, స్ఫురత్=ప్రకాశించుచున్నదియు, నిర్మలం=పరిశుద్ధమైనదియు,
అగు, జ్ఞాన=జ్ఞానముచేత, అపాస్త=దూరముగా విడువఁబడిన, సమస్త=సకలమైన, మో
హ=అజ్ఞానముయొక్క, మహిమా సన్=అతిశయము గలవాఁడనగుచు, (అహం=నేను),
పరబ్రహ్మణి=పరబ్రహ్మమునందు-సచ్చిదానంద స్వరూపమై నిర్వికారమై నిష్కళంకమై
నిరంజనమై యొప్పు బ్రహ్మమునందనుట, లీయే=లీనుఁడనగుచున్నాను.

మ. జననీ మేదిని తాత మారుత వయస్యా వహ్ని చుట్టంబ జీ
వనమా సోదర తారకాపథమ భవవ్యప్రేమ సంధిల్ల మీ
కొనరింతుం జరమప్రణామము భవద్యోగస్ఫురత్పుణ్యసం
జనితజ్ఞాననిర స్తమోహతతి నైశ సద్బ్రహ్మముం బొందెదన్. 100

తా. తల్లివగుభూమి! తండ్రివైన వాయూ! చెలివగు తేజమా! మంచిచుట్టమవగుజ
లమా! తోఁబుట్టువగునాకాశమా! యిదెమిగుఁగడపటిసారి చేమోడ్చి మొక్కెద. మీ
తోడికూడికవలన గలిగిన సుకృతముచే నాకు మిక్కిలియుఁ బ్రకాశించుచున్న విమల
జ్ఞాన ముప్పతిల్లఁగా దానిచే నజ్ఞానమంతయు నశించినవాఁడనై యానందస్వరూపమగు ప
రబ్రహ్మమందు లీనుఁడనయ్యెద.

ఇది వైరాగ్యశతకమునందు అవధూతచర్యయన్నది దశమదశకము.

భర్తృహరినుభాషితము - అధికశ్లోకములు.

అవ. నిరతిశయమగు బ్రహ్మనందమునకుఁ బరిమితమగు నిద్రవిభ
వమును సాటి గాదనుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ వివేకవ్యాకోశే వికసతి శమే శామ్యతి తృషా-

పరివృక్షే తుక్షే ప్రసరతితరాం సా పరిణతిః ।

జరాజ్ఞైర్జ్యోర్వర్జగననగహనాత్కేవకృపణః

కృపాసాత్రం యస్యాం భవతి మరుతామప్యధిపతిః ॥

టీ. వివేకచ్యూతోశే=వివేకముచేతవినిసిన - వివేకముచేత బరిణమించినయనుట, శమేశము - శమమనఁగా శ్రవణమనననిధిధ్యానములుతప్ప దక్కినవానినుండి మనస్సును నిగ్రహించుట, వికసతి = వికసిల్లుచుండఁగా, తుక్లే = పొడవైన - దృఢమైనయనుట, తృషాపరివృక్షే=తృషయొక్కకాగిలి, కామ్యతినతి=తీసిపోవుచుండఁగా-శమముపెరిగి తృషయొక్కపట్టు వీడఁగాననుట, సా=ఆ, పరిణతి=నిరతిశయ సుఖరూపమైన పరిపాకము, ప్రసరతితరాం=మఱితవ స్తరిల్లుచున్నది, ఆపరిణతి యెట్టిదనఁగా, యస్యాం=దేనియందు - ఏపరిణతియందు, జరా...కృపణః - జరా=ముదిమిచే-ఇంద్రత్వము నిత్యమైనదికాక కాలపరిమితిగలది గనుక నిట జరయనఁగా ముదిమికాక యామితి సమీపించుట యనితెలియునది, దానిచే, జీర్ణ = ప్రాంతగిలిన - ఇంద్రునితోనే యాతనియైశ్వర్యమును దీసిపోవును గాని నతనికాలము సమీపింపఁగా దానును దీసిపోవునట్టియనుట - కాశ్వతము కానిదైన యనిభావము, విశ్వర్య=విశ్వర్యమును, గ్రసన=అనుభవించుటచేతనైన, గహన=తెలియనలవికాని, ఆక్షేప=వ్యాకులతచేత-లేక, నిందచేత, కృపణః=దీనఁడైన-అనిత్యమై పనచెడి తూలు నైశ్వర్యము నేయునుభవించుటవలన మిక్కిలి దీనతనొందినయనుట, మరుతా మధిపతిరసి=దేవేంద్రుఁడును, కృపాపాత్రం=కనికరమున కాస్పదము, భవతి=అగునో, సాపరిణతిః అని పూర్వముతో నన్వయము. ఇంద్రుని యైశ్వర్యమును అతనికి అస్థిరమైనది గాన దుఃఖకరమగుచున్నది. కాఁబట్టి, యది తృప్తిచేసి శమము వికసిల్లునప్పుడు గలుగు నిరతిశయసుఖరూపమైన పరిణతితో సాటిగాదనిభావము.

మ. శమముం జారువివేకయుక్తిని వికాశంబొందఁగాఁ దృష్ణ దుశ్యమహాపట్టును వీడఁగాఁ గలుగు నాశాస్థ్యాతిరేకంపుఁబాకమునుం జూడ జరావిజీర్ణవిభవగ్రాసాగతాక్షేపవిశ్రమదీనం బగువేల్పుఁజేనిదశశయోరజాలిం దగం జేయదే.



అవ. చదువు నానాట దురుపయోగముపాలై చెడుటను చెప్పచున్నాఁడు.

శ్లో॥ పురా విద్యతాసీదుపశశమవతాం క్లేశహతయే

గతా కాలేనాసో విషయనుఖసిద్ధ్యై విషయిణామ్ ।

ఇదాసీం తు ప్రేక్ష్య క్షితితలభుజః శాస్త్రవిముఖా-

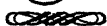
నవకో కప్తం సాపి ప్రతిదిన మధోఽధః ప్రవిశతి ॥

2

టీ. పురా=తొల్లి, విద్యతా=పాండిత్యము, ఉపశమవతాం=కాంతిపరులయొక్క, క్లేశహతయే=దుఃఖమునశించుటకొనుట, అసీత్=ఉండెను, కాలేన=దీర్ఘ కాలముచే-బహు

కాలముకడవఁగా, అసౌ=ఇది, విషయిణాం=విషయ లోబిరయొక్క, విషయసుఖసిద్ధ్యై
=విషయసుఖముల నొడఁగూర్చుటకొఱకు, గతా=పోయినది - ప్రవర్తించినది, ఇదానీం
తు=ఇప్పుడో, క్షీతితలభుజః=రాజులను, శాస్త్రీవిముఖాః=శాస్త్ర పరాజ్ఞులనుగా,
ప్రేక్ష్య=చూచి, సా=అదియు, ప్రతిదినం=నాడునాటికి, అథోఽధః=క్రిందుగాక్రిం
దుగా, ప్రవిశతి=పోవుచున్నది. రాజులు పరాజ్ఞులై తన కాశ్రయమీయనందున నిపు
డు నానాటికి గిందుపడుచున్నదని భావము.

చ. చదువది తొల్లి శాంతిపరశంతతి వంతలఁ బాచుచుండ దాఁ
బదపడి గామలోబజనపాళిసుఖంబులు గూర్చుజొచ్చె న
య్యది మఱి శాస్త్రదూరమతు శ్చ లౌపతు లిప్పు డుపేక్ష సేయఁగాఁ
బాదుపటి నాడునాటికిని శ్చ బ్రుంగుచుఁ గ్రుంగుచు నున్నదక్కటా. 2



అవ. ఒకవీర క్తుడు చేసికొనునిశ్చయమును జెప్పచున్నాడు.

శ్లో॥ అతిక్రాంతః కాలో లటభలలనాభోగసుభగో
భ్రమంతః శ్రాంతాః స్తః సుచిరమిహ సంసారసరణౌ ।
ఇదానీం స్వసిన్ధో స్తటభువి సమాక్రస్తనగిరః
సత్తారైః పూత్కారైః శివశివశివేతి ప్రతనముః ॥ 3

టీ. లటభలలనా భోగసుభగః=మనోజ్ఞులైన స్త్రీలను అనుభవించుటచేరమణీ
యమైన, కాలః=కాలము, అతిక్రాంతః = అతిక్రమింపఁబడినది - కడచినది, ఇహ=ఈ,
సంసారసరణౌ=సంసారమనెడి మార్గమునందు, సుచిరం=దీర్ఘ కాలము, భ్రమంతః=తిరు
గుచు, శ్రాంతాః=అలసినవారమగుచున్నారము, ఇదానీం = ఇప్పుడు, స్వసిన్ధోః=గంగ
యొక్క, తటభువి=గట్టునందలి ప్రదేశమున, సుత్తారైః=మిక్కిలినిడుదలగు, పూత్కారైః
సమా=పూత్కర్తులతో - నిట్టూర్పులతో ననుట, ఇది ఖేదనూచకము, శివశివశివేతి=శివశి
వశివయని, సమాక్రస్తనగిరః=పిలుపు పలుకులను-శివశివాయని బిగ్గఱ బిలుపులను, ప్రతన
ముః=మిక్కిలి జరుపుదుము.

ఉ. చారుముఖసుఖైకరతి శ్చ జా నగుకాలము పూవుదెంచె సం
సారపుద్రోవఁ ద్రిమరులఁ శ్చ జాలశ్రమంబును గల్గె నింకఁ బూ
త్కారపురస్సరంబుగను శ్చ దైవతరంగిణీతీరసీమ నే
పారునెలుంగునక శివశివాయని కూయిడువార మెంతయున్. 3



శ్లో॥ అహో ధన్యః కేచిత్ప్రతిభవబన్ధవ్యతికరా
 వనాస్తేచిన్వన్తో విషమవిషయాశీవిషగతిమ్ |
 శరచ్చన్ద్రజ్యోత్స్నాధవళగగనాభోగసుభగాం
 నయస్తే యే రాత్రిం సుకృతచయచిన్తైకశరణాః ||

4

టీ. అహో = ఔరా, త్రుతిత భవబన్ధవ్యతికరా = తెస్సిన సంసారమనెడిబంధ
 ముయొక్క సంబంధముగలవారను, విషమవిషయా ఆశీవిషగతిమ్ = కఠినములైన యింద్రి
 యార్థములనెడి సర్వములమార్గమును, అచిన్వన్తః = వెడకనివారును - ఇంద్రియార్థముల
 త్రోవఁబోవనివారనుట, సుకృతచయచిన్తా ఏకశరణాః = పుణ్యముయొక్క వృద్ధినిగుఱిం
 చిన చింతయే ముఖ్యమైనయాశ్రయముగాఁగలవారును, అగుచు, వనాస్తే = వనమధ్యమున,
 శర... సుభగాం - శరత్ చంద్ర జ్యోత్స్నా = శరత్కాలపు చంద్రునివెన్నెలచేత, ధవ
 శ = తెల్లనైన, గగన ఆభోగ = ఆకాశము విజివిచేత - విజివియుగు నాకాశ ప్రదేశముచేత,
 సుభగాం = మనోహరమైనదగు, రాత్రిం = రేయిని, యే = ఎవరు, నయస్తే = కడపుదురో, (తే)
 కేచిత్ = ఆ కొందఱు, ధన్యాః = ధన్యులు, అహో = ఔరా - సంసారబంధము తెగి విషయము
 లదెనఁబోక పుణ్యమును గూర్చుటయందే చింతగలిగి వనమునకుఁబోయి శరత్కాలపు వెన్నె
 లచేత తెల్లనగుమిన్నునఁ జెన్నారు రాత్రిఁగడపునట్టికొందఱు తంతధన్యు లనియర్థము.

ఉ. దారితబంధు లై విషయరదారుణసర్పవిమూర్గదూరు లై
 భూరితపోవనంబునను శి బుణ్యచయైకపరాయణాత్మతః
 శారదచంద్రికాధవళరచారునభోపరిభాసమాన మై
 వారక వెల్లురేల్ గడపురవారలు మాయురె యెంతధన్యులో. 4



శ్లో॥ మహాదేవో దేవః సరి దపిచ సై వామరసరి.
 ద్దుహా ఏవాగారం వనసమపి తా ఏవ హరితః |
 సుహృద్వా కాలోఽయం వ్రత మిద మదై న్యవ్రత మితి
 కియద్వా వత్సోమో వటవిటవ ఏవాస్తు దయితా ||

5

టీ. మహాదేవః = శివుఁడే, దేవః = దేవుఁడు, సా అమరసరిత్ ఏవ = ఆదేవనియునుగఁ
 గయే, సరిత్ = నది, గుహాఏవ = గుహయే, ఆగారం = ఇల్లు, తా దిశః ఏవ = ఆదిక్కులే, వనస
 మపి = వస్త్రమును, అయంకాలః = ఈప్పుత్యుజే, సుహృత్ = చెలికాఁడు, ఇదం = ఈ, అదై
 న్యవ్రతం = యాచించుటయ నెడి దీనత్వములేకుండనుట యనువ్రతమే, వ్రతం = వ్రతము, ఇతి =
 అని, కియద్వా = ఎంతదా, వత్సోమః = చెప్పఁగలము - లేక, కియత్ = కొంచెము, వత్సోమః =
 చెప్పెదము - వేయేల సంగ్రహముగాఁజెప్పెదమనుట, అదియేదన, వటవిటపః ఏవక్మమట్టిచె
 ట్టే, దయితా = ప్రియురాలు, అస్తు = (మాకు) అగుఁగాక. గృహస్థాశ్రమమందు దయితయెట్లా

విరక్తియోగమందు పటవృక్షమునట్లే ప్రియమైనదనిభావము. పటవృక్షముకిందఁ గూర్చుండి శివభ్యాసము సేయుదుమనుట.

మ. దివిషద్వాహిని మాకు వాహిని మహాదేవుండే దేవుండు బ
ల్లవియే మాకు గృహంబు నీదశదిశ ర్భావై నవృట్టంబు మృ
త్యువ చూడం జెలికాఁడు సువ్రతము నొరతేయియదైన్యవ్రతం
బు విచారింపఁగ వేయునేల పటసదృశజంబె కంజామయన్. 5

శ్లో॥ జ్ఞానం సతాం మానమదాదినాశనం
కేసాంచితే న్నదమానకారణమ్ ।
స్థానం వివిక్తం యమినాం విముక్తయే
కామాతురాణా మతికామకారణమ్ ॥

6

టీ. జ్ఞానం=ఎఱుక, సతాం=సజ్జనులకు, మదమాననాశనం=మదమును అభిమాన
మును జెఱుపునది, వీరత=ఇదియే, కేసాంచితే=కొందఱికి-కొందఱునీచులకనుట, మద
మానకారణం=మదమును అభిమానమునుగలిగించునది, దీనిని సవృష్టాంతముగా నుపపాదించుచున్నాఁడు, వివిక్తం=నిర్జనమైన, స్థానం=స్థానము, యమినాం=జితేంద్రియులకు, వి
ముక్తయే=ముక్తికొఱకు, అగును. అదియే, కామాతురాణాం=కాములకు, అతికామ కార
ణం=మిక్కిలికామమునకు హేతువు, అగును. నిర్జనస్థానము జితేంద్రియులకు ముక్తియు కా
మిజనులకు గామమును నెట్లుకలిగించునో నట్లే జ్ఞానమును సజ్జనులకు మదమాననాశనమును
నీచులకు మదమానోత్పత్తియు కలిగించుననియర్థము.

క. జ్ఞానము మదమానంబుల
మానుచు నుడనులకు నిచ్చు ర్ మఱికొందఱకు
జ్ఞానికిఁ గామికి విజన
స్థానము ముక్తియును రక్తి ర్ దా నొనఁగుగతిన్.

6

శ్లో॥ శయ్యా శైలశిలా గృహం గిరిగుహః వస్త్రం తరూణాం త్వచః
సారక్లాః సుహృదో నను క్షీతిరుహః పృత్తిః స్రవైః కోమలైః ।
యేషాం నైర్ఘర మమ్బుసాన ముచితం రత్నైశ్చ విద్యాజ్ఞా
మన్యే తే పరమేశ్వరాః శిరసి యైర్బద్ధో న సేవాజ్ఞిః ॥

7

టీ. యేషాం=ఎవ్వరికి, శైలశిలా=కొండయందలితాయియే, శయ్యా=పడుకయో,
గిరిగుహః=కొండయందలిగుహయే, గృహం=ఇల్లో, తరూణాంత్వచః=చెట్లపట్టులు-నారలు,
వస్త్రం=మువ్వయో, సారక్లాః=జంకులు, సుహృదః=చెలికాండో, క్షీతిరుహః=చెట్ల

యొక్క, కోమలైఃఫలైః=మైత్తనపండ్లచేత, వృత్తిః=మనుగడ-అపండ్లుదిని బ్రతుకుట
యా, నైర్లరం=సెలయేటితోఁ జేరినదైన, అముష్మానం=జలమునుద్రావుట, ఉచితం =
తగినదో, రత్నైః=క్రీడకొఱకు, విద్యా అజ్ఞానా=విద్యయునెడి స్త్రీయో, యైః=ఎవరిచేత,
శిరసి=తలయందు, సేవా అజ్ఞానైః=ఊడిగముకొఱకైన చేమాడ్పు, బద్ధా న=రచింపఁబడని
దో-ఎవరోకరికి చేమాడ్చి కొలువు నేయరోయనుట, తే=వారు, పరమేశ్వరాః=మిక్కిలి
యధస్యలని, మన్యే=నేనుదలఁచుచున్నాను- ఈపాడుపాట్లబ్రోచుటకై స్వాతంత్ర్య
మునుపీడి యొకరినిగొలువక కైలశలాదులే శయ్యాదులుగాఁగలిగి కాలముపుచ్చువారే పర
మధన్యాత్ములని యర్థము.

చ. శిల దగుశయ్య యిల్లు గుహా శీచీరయు నార చెలుల్ కురంగముల్
నలు వగుపండ్ల నిర్దరజరలంబుల మన్నియు మారుకేళికిం
జెలువయు విద్య యై యమరఁగజేతుల నాదల మోడ్చి యన్యలం
గొలువక యుండువారలె యశకుంతలభూరికృతార్థు లారయన్ .



శ్లో॥ సత్యామేవ త్రిలోకీనరితి హరిశిరశ్శుమ్భిసీవిచ్ఛటాయాం
సద్వృత్తిం కల్పయన్త్యాం తటవిటపిభవైర్వల్కలైః సత్ఫలైశ్చ ।
కోఽయం విద్వాన్విప త్తిజ్వరజనితరుజాతీవ దుఃఖాసికానాం
వక్త్రంపీక్షేతదుఃస్థేయదిహినవిభృయా తేస్వికుటుమ్బేఽనుకమ్పామ్ ॥

టీ. హర...చ్ఛటాయాం - హరశిరస్ చుమ్భి=శివునితలను తాచుచున్న, సీవి=
కటివస్త్రముయొక్క, ఛటాయాం = కాంతులుగలదియు - తనకటివస్త్రముకాంతులు
శివునిశిరంబున వ్యాపించుట గలదియు, తటవిటపిభవైః = (తన) గట్టునందలి చెట్లవలనఁ
బుట్టినవైన, వల్కలైః = నారలచేతను, సత్ఫలైశ్చ=మంచిపండ్ల చేతను, సద్వృత్తిం=
మంచి బ్రతుకును, కల్పయన్త్యాం = కల్పించుచున్నదియు-తనకడ నాశ్రయించినవారికి
కట్టుకొనుటకు నారలును దినుటకు బండ్లును నిచ్చి లెన్నగా మనువునదియు ననుట, అగు,
త్రిలోకీనరితి=మూఁడులోకములనది-గంగ, సత్యామేవ=తప్పక ఉండఁగా, కః అయం
విద్వాన్ = ఏ యీ విద్వాంసుఁడు-ఎఱుకగలవాఁడెవఁడు, దుఃస్థే = కష్టమునందున్న,
స్వే=తనయొక్క, కుటుమ్బే=కుటుంబమునందు, అనుకమ్పాం = కరుణను, విభృయాత్ న
యది=కలిగియుండఁదేని, విపత్తి జ్వరజనితరుజా=అపద (దారిద్ర్య) మనెడి జ్వరముచేఁ
బుట్టిన రోగముచేత, అతీవ = మిక్కిలియు, దుఃఖాసికానామ్-(దుఃఖమాస్తే అను ఇతి
దుఃఖాసికా)=దుఃఖపు స్థితులయొక్క-కష్టపందర్భములయొక్క, వక్త్రం = ముఖమును,
పీక్షేత=చూచును. ఎఱుకగలవాఁ డెవ్వఁడుగాని. దారిద్ర్య రోగవీడితుండై దుర్దశయ్యందు
న్న తనకుటుంబమునందు జాలి కలిగియుండుటచేతనే వారలఁ బోషింప కష్టములపాలగు

చున్నాడు కాని, కానిచో నా దుఃఖముల దిక్కుచూడక గంగాతీరమందలి చెట్లనారలు
గట్టికొని వానిపండ్లుతని యందే సుఖముగానుండు ననియర్థము.

చ. హరుతల స్తోత్రుపోకముడిరయంచితకాంతుల మించుగంగయుక్

దరి గలమాగ్నిపండులన్న నారల నల్వగుప్రోవుఁ జూప నే

వెరవరిగాని పేదటిమిరవేదనఁ బొక్కుచు సుగ్రుచ్చ బిడ్డలాం

దుర దయఁ జూడకుండినఁ గరఁడుం బెనువంతలదారిఁ ద్రొక్కునే. 8



శ్లో॥ ఉద్యానేషు విచిత్రభోజనవిధిస్తీవాతితీవ్రం తపః

కాపీనావరణం నువస్త్ర మమితం భిక్షాటనం మణ్ణనమ్ ।

ఆసన్నం మరణంచ మజ్జశసమం యస్యాం సముత్పద్యతే.

తా॥ కాశీం పరిహృత్య హస్త విబుధై రన్యత్ర కిం స్థీయతే ॥ 9

టీ. యస్యాం=ఎందు - ఏకాశీయందు, తీవాతితీవ్రం = అత్యంత తీవ్రమైన, తపః = కృచ్చాగ్నిదీపమైన తపస్సు, ఉద్యానేషు = ఎలదోటలయందు, విచిత్ర భోజన విధిః=వింతలైన భోజనముల ప్రకారముగా, సముత్పద్యతే=అగునో - ఇది మీఁద న్నెల గూర్చుకొనునది-ఎందలి తపస్సు ఎలదోటలలోని వింతలైన విందుకుడుపులతోసాటి యగునో యనుట, కాపీనావరణం=గుహ్యమునుగప్పుట-గోచియనుట, నువస్త్రం=మంచినస్త్రీముగా-దానితోసాటిగా, అగునో, అమితంభిక్షాటనం=కొలఁదిలేని బిచ్చముకై తిరుగుట, మణ్ణనమ్=భూషణముగా- ఎందు బిచ్చ మెత్తుటయే యలంకారముగా, అగునో, ఆసన్నం మరణంచ=దాపించినపరణమును - మరణముదాపించుటయు, మజ్జశసమం=శుభముతోసాటిగా, అగునో, తాంకాశీం=ఆకాశిని, పరిహృత్య=విడిచి, హస్త=అక్కటా, విబుధైః=ప్రాజ్ఞులచేత, అన్యత్ర=మఱొకచో, కిం=ఏల, స్థీయతే=ఉండుటయగుచున్నది. అట్టికాశిని విడిచి ప్రాజ్ఞులు మఱొకచోట నుండ నేలయుని యర్థము.

చ. అరిదిమహాతపంబు చెలు ర వానెలదోటలఁ గుడ్చువెందుగా

గరువపుగోచి బల్బలువగోఁ దిరిపం బది భూషణంబుగా

మరణముదాపు మంగళసరమంబుగ సొంపలరారు నెందు నా

యిర వగుకాశి వీడి బుధురలేటికి నొండాకచోటి నుండఁగన్. ౧౦



శ్లో॥ నాయం తే సమయో రహస్య సుధునా నిద్రాతి నాథో యది

స్థిత్యా ద్రక్ష్యసి కుప్యసి ప్రభురితి ద్వా రేషు యేషాం వచః ।

వేత స్తా నవహాయ యాహి భవనం దేవస్య విశ్వేశితు-

ర్నిరౌవారికనిశ్చయో క్త్యపరుషం నిస్సీమశర్మప్రదమ్ ॥

టీ. చేతః=మనసా, అయం=ఇది, తే=నీకు, సమయః=వేళ, న=కాదు, అధునా= ఇప్పుడు, రహస్యం=ఏకాంతము, నాథః=ఏలిక, నిద్రాతి = నిదురించుచున్నాడు, స్థిత్యా= (పోక) నిలిచి, ద్రక్ష్యమియది=చూతువేని, ప్రభుః=ఏలిక, కుప్యతి = కోపించును, ఇతి=అని, వచః=పలుకు, యేషాంద్వారేషు=ఎవ్వరి మొగసాలలందు, కలుగునోయనితేవము, తా=వారిని, అపహాయ=విడిచి, నిర్దోహారికనిర్దయోక్తి=దోహారికుల దయలేనిపలుకులు లేనిదియు, కావుననే, అపరుషం=పరుషునిదికానిదియు, కావుననే, నిస్సీమశర్మప్రదమ్= మేరలేనిసుఖము నిచ్చునదియు, ఆగు, దేవస్య, విశ్వేశితః భవనమ్=దేవుడగువిశ్వేశ్వరుని యాలయమునుగూర్చి, యాహి=పొమ్ము.

శా. నీకుం గా దిదివేళ మంతనము సూర నిద్రించెడిన్ నాథుడుం
బోకే నిల్చియుఁ జూచితే గినియుఁ బోర పొమ్మన్నయవ్వాకిళ్ళుల్
వీరక వీడి మనంబ వేగ చనుమా ర విశ్వేశునదన్దుంబుకై
నీకుం గల్లు సుఖంబు కూర్చు లరయన్ ర లే రందు దోవారికోల్. 10

శ్లో॥ అకిచ్చనస్య దాస్తస్య, శాస్తస్య సమచేతనః ।

సదా సనుష్టమనసః, సర్వా సుఖమయా దితః ॥ 11

టీ. అకిచ్చనస్య = ఏమియులేనివాడును - శేదయు, దాస్తస్య = బహిరింద్రి యముల యుపరతిగలవాడును, శాస్తస్య = అంతఃకరణము నిగ్రహించినవాడును, సమ చేతనః=సమమైన మనస్సుగలవాడును, సదా=ఎప్పుడును, సనుష్టమనసః=సంతోషించిన మనస్సుగలవాడును, అగు వానికి, సర్వాదితః=దిక్కులన్నియు, సుఖమయా=సుఖప్రచు రములైనవి-మిక్కిలియు సుఖ మెటుచూచినను గలుగుననుట-సర్వసుఖములకును గారణ మైన సంతుష్టినొందఁగా అన్నియు మిక్కిలిసుఖములుగానే యుండునని భావము.

క. దాంతుడు సకించనుండును

శాంతుడు సమచిత్తవృత్తిసంయుతుడు సదా

సంతుష్టుడు నగువానికి

సంతత మెల్లదిశలు సుఖసంతతిమయముల్.

11

అవ. దార్శిద్యమునకంటె మరణమే శ్రేయమని తెలుపుచున్నాడు.

శ్లో॥ ఉత్తిష్ట త్తేనమేక ముద్వహ గురుం దారిద్ర్యభారం సఖే

శ్రాస్త స్తావ దహం చిరం మరణజం సేవే త్వదీయం సుఖమ్

ఇత్యుక్తో ధనవర్జితేన సహసా గత్యాత్ శానే శస్త్రా

దారిద్ర్యా న్మరణం షరం వరమితి జ్ఞాత్వైవ త్తాత్త్వం స్థితః ॥ 12

టీ. హేసఖే=చెలి- ఇది శమమునుసంబోధించుట, ఉత్తపి = అమృతము, ఎకంక్షణం= ఒకక్షణమునేపు, గురుం=భరింపరాని దారిద్ర్యభారం=పేదజీకపుబరువును-నాబరువైనపేద జీకమునీ, ఉద్వహ=భరింపుము. ఆహం=నేను, తానత్=ఇప్పుడు, శ్రాన్తః = (సంసార భారమునుమోచి) యలసియున్నవాడను, మురణ్జం = మృతివలనఁబుట్టిన, త్వదీయం= నీదయిన, సుఖం=సుఖమును, చిరం=పెద్దకాలము, నేవే = భజించెదను- అనుభవించెద. ఇతి=అని, ధనవర్జితేన=ధనములేనివానిచేత, సహసా= తోడనే - దారిద్ర్యమునుభవింప లేక వేగముగా, గత్వా=పోయి, శ్తశానే=శ్తశానమునందు, ఉక్తఃసం = చెప్పఁబడిన దగును-పేదవాఁడు శ్తశానమునకు వేగపోయిచెప్పఁగాననుట, శవః=పీనుఁగు, దారిద్ర్యా త్ = పేదజీకమునకంటె, మరణం=చావు, పరంపరంఇతి=మేలుమేలుఅని, జ్ఞాత్వా=తెలిసి, తూష్టిమేవ=ఊరకయే-పేదవాఁడగుకొన్నందులకు బదులు సెప్పకయే, స్థితః=ఉండినది.

శా. ఆరుం బేద యొకండు ప్రేతమును డాయం బోయి యోమిత్ర యీ దారిద్ర్యంబును గొమ్ము లెమ్ము మృతిచేతం గన్నసాం పిమ్ము వే సారం జొచ్చితి నంచు వేడ శవముం ర జా వెతయున్ మేలు మేల్ దారిద్ర్యంబునకంటె నంచు నదియుం ర దా బల్కకుండెం గడున్. 12



అవ. స్త్రీలు కపటచిత్తులు గాన వారిని ద్యజింపఁ దగు ననుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ఏతా హసన్తి చ రుదన్తి చ కార్యహేతో

ర్విశ్వాసయన్తి చ పరం నచ విశ్వసన్తి ।

తస్మాన్మరణే కులశీలనమన్వితేన

నార్యః శ్తశానఘటికా ఇవ వర్జనీయాః ॥

13

టీ. ఏతాః=ఈస్త్రీలు, కార్యహేతోః=కార్యార్థము, హసన్తిచ=నవ్వుదురును, రుదన్తిచ=వీడ్చుదును, పరం=ఇతరుని, విశ్వాసయన్తిచ=తమనమ్మనట్లును జేయుదురు, విశ్వ సన్తి నచ=తామునమ్మరు, తస్మాత్=కాబట్టి, కులశీల సమన్వితేన=కులముతోను శీలముతోను గూడియున్న, నరణ = మనుష్యునిచేత, నార్యః=స్త్రీలు, శ్తశానఘటికాః=ప్రేతభూమి యందలి మట్టిపాత్రవలె, వర్జనీయాః=విడువఁదగినవారు.

తే. చిగురుబోఁడులు కార్యంబు ర నిగుడుకొఱకు

నగుదు రేడ్చురు నమ్మిత్రు ర నమ్మ రొరులఁ

గాన కులశీలవంతుండు ర మానవలయు

సారులను వల్ల కాటిపనంట్లఁబోలె.

14



అవ. సజ్జనారవైచిత్రిని జెప్పచున్నాఁడు.

శ్లో॥ క్వచి ద్వీణావాదః క్వచి దపిచ హాహేతి రుదితం

క్వచిద్విద్వద్గోష్ఠీ క్వచిదపి సురామ త్తకలహః ।

క్వచిద్రామా రమ్యా క్వచినపి గళత్కుష్టవపుషో

నజానే సంసారః కిమమృతమయః కిం విషమయః ॥

15

టీ. సంసారమునందు, క్వచిత్ = ఒకచోట, వీణావాదః = వీణియవాయించుట, క్వచిదపిచ = మతీయు నొకచోట, హాహేతి రుదితం = హాహేయను నేమి, క్వచిత్ = ఒకచోట, విద్వత్ గోష్ఠీ = పండితుల శాస్త్రప్రసంగము, క్వచిదపిచ = మతొకచోట, సురామ త్తకలహః = కల్లుచే మత్తుగొన్నవారి జగడము, క్వచిత్ = ఒకచో, రమ్యా = ఇంపైన, రామాః = స్త్రీలు, క్వచిదపి = మతొకచోట, గళత్ కుష్టవపుషః = కాటుచున్న పులుముగల దేహములుగలవారగు, రామాః = స్త్రీలు, సంసారః = సంసారము, అమృతమయః కిం = అమృతమయమా - వీణావాదవిద్వద్గోష్ఠిరమృరామాదులచే సుఖప్రచురమైనదా, విషమయః కిం = రుదితకలహాదులచే దుఃఖప్రచురమా, నజానే = నేనెఱుంగకున్నాను - పరస్పరవిరుద్ధావస్థలు గానిపించుటచే నిది యిట్టిదని నిశ్చయింప నేరకున్నాననుట.

చ. ఒకయెడ వీణియల్ మొరయు १ నొక్కెడ హా యని యేడ్పువిన్ను వే
తొకయెడ సూరిగోష్ఠి మఱియొక్కెడఁ ద్రాగి యొనర్చుచివ్వ యొం
డొకట బెడంగుజేడియలు १ నొక్కటఁ గుప్తముగాఱునారు తా
నొకటి యెఱుంగరా దమృతమో మఱి సంపృతి దా విషంబాకో. 15



శ్లో॥ చలా లక్ష్మీ శ్వలాః ప్రాణా, శ్చలం జీవితయావనమ్ ।

చలాచలేచ సంసారే, ధర్త ఏకోహి నిశ్చలః ॥

16

టీ. లక్ష్మీ = సంపద, చలా = చంచలమైనది, ప్రాణాః = ప్రాణములు, చలాః = అస్థిరములైనవి. జీవితయావనమ్ = జీవితమునందు ప్రాయమును, చలం = అస్థిరమైనది, చలాచలే = చంచలమైన, సంసారే = సంసారమునందు, ధర్తః = ధర్తము, ఏకః = ఒక్కటియే, నిశ్చలం = చలనములేనిది - నిత్యమైనది.

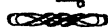
క. చలము సిరి చలము ప్రాణము

చల మరయఁగ జీవనంబు १ జవ్వన మతిచం

చల మగుసరసారమునం

దలఁపఁగ నిశ్చలన మొక్కధర్తముకాదే.

16



శ్లో॥ న భిక్షౌ దుష్ప్రసా పథి మమ మహారామరచితే

శ్చలైః సంపూర్ణా భూ ర్విటపిమ్మగచర్తాపి వననమ్ ॥

సుఖైర్వా దుఃఖైర్వా సదృశపరిపాకః ఖలు తదా

త్రినేత్రం క స్త్యక్త్వా ధనలవమదాన్ధం ప్రణమతి

17

టీ. మమ=నాకు, మహాంమహరితే=గొప్పతోటలచే రచింపబడిన-మెనుతోట లిస్తుప్రక్కగల, పథి=మార్గమునందు, భిక్షా=భిచ్ఛము, దుష్ప్రపా=దోరక రానిది కాదు- దొరకునజేయనుట, భూః=భూమి, శ్చలైః=సంపూర్ణా=పండ్లచేసిండినది. విటపిమ్మగచర్ల అసి=చెట్లయు మృగములయు తోలును- నారలును కృష్ణాజినమును, వననం = వస్త్రము, సుఖైర్వా=సుఖములచేతఁగాని, దుఃఖైర్వా=దుఃఖములచేతఁగాని, సదృశపరిపాకఃఖలు= సమమైనపరిణామమేగదా- భిక్షుదుల సేవించునట్టి నియతినబూనినపుడు-సుఖములైనఁగాని దుఃఖములైనఁగాని సమానముగానే స్ఫురించునుగాని భిన్నముగాఁ దోచదనుట, తదా= అప్పుడు- ఆట్టిపరిపాకముగలిగినప్పుడు, కః=ఎవఁడు, త్రినేత్రం=ముక్కంటిని, త్యక్త్వా= విడిచి, ధనలవమదాన్ధం = ద్రవ్యమొకంతచేసిన గర్వముచేఁ గన్నుఁగాననివానిని, ప్రణమతి=సమస్కరించును- వానికి నడఁగిమడగి కొలువునేయును-ఎవడునుజేయడనిభావము. ఉ. పంటవలంతిన్ని గలవు 3 పండులు నారలుఁ దోలుఁ బుట్టవకా

గొంటకు బిచ్చయును సులు వరగుం జెనుతోటలమీఱుత్తోవలో

రెంట సుఖానుఖంబులను కీతి యొకం డగు నిట్లయేని ము

క్కంటిని వీడి యల్పధనగర్వితు నెవ్వఁడుఁ గొల్వఁ బూనునే. 17



శ్లో॥ యద్వక్త్రం ముహూర్తే న ధనినాం బ్రూషే న చాటుం మృషా
నైషాం గర్వగిరః శృణోషి న పునః ప్రత్యాశయా ధావసి ।

కాలే బాలత్పణాని ఖాదసి సుఖం నిద్రాసి నిద్రాగమే

త స్తేబ్రూహి కురజ్ఞ కుత్ర భవతా కిం నామ తప్తం తపః ॥ 18

టీ. హేమరజ్ఞ=ఓజింకా, యత్=దేనిచేత, ధనినాముఖం=ధనవంతులమొగమున, ముహూర్తాత్మనేన=మాటికినిజూడవో, మృషా=వ్యర్థముగా, చాటుం=స్తుతిభాషణములను, బ్రూషే న=పలుకవో, ఏషాం = మీయొక్క - పూర్వము చెప్పబడినధనికులయొక్క, గర్వగిరః=గవంపుమాటలు, శృణోషి=వినువో, పునః=మఱియు, ప్రత్యాశయా=పేరా నచేత, ధావసి (వానిగూర్చి) పరుగునఁబోవో, కాలే=ఆకలికాలమున, బాలత్పణాని= రేతగడ్డిపరకలను, ఖాదసి=మేయుదువో, నిద్ర ఆగమే=నిద్ర రాకయందు - నిద్రరాగా, సుఖం=హాయిగా, నిద్రాసి=నిదురింతువో, తతః=దానిచేత - ధనికముఖమునుజూడమి ము న్నగుకారణములచేత, భవతా=నీచేత, కుత్ర=ఎక్కడ, కింనామ=ఏమిదా, తపః=తప ము, తప్తం=తపింపబడినదో, మేబ్రూహి = నాకుఁజెప్పుము. ధనికుల మొగము చూడకుం దుటయున్నగు నీ యిటువంటిచరితము బుద్ధిమంతుఁడగు పురుషునియందును గానుపించదు. కాన యిట్టిచరిత యేతపముయొక్కపరిపాకమా తెలియదు. దానిం జెప్పమనియర్థము.

చ. కనుఁగొన నర్థవంతుల మొరగంబులు మాటికి మెచ్చులాడవున్
 విసపును వాఁబెట్టిదము ర వేమఱుఁ జెంతకుఁ బాట వాస మైఁ
 గొనుదువు పూరియుం దఱిని ర గూర్కుదు నిద్దురవేళ హాయిగా
 నొనరఁగ నేకపంబుఫలమోయిది చెప్పఁ గదే కురంగమా. 18

అర్థము :-

శ్లో॥ సమారమ్భా భగ్నాః కఠిన కఠివారాంస్తవ పశో
 విపాసోస్తుచ్ఛేస్తి ద్రవిణమృగతృష్ణార్థవజలే ।
 తథాపి ప్రత్యాశా విరమతి న తేద్యాపి శతథా
 నదీర్ఘం యచ్ఛేతో నియత మశనిగ్రావఘటితమ్ ॥ 19

టీ. హేపశో=(కొమ్ములును దోచుకొనులేని) పశువా-పశుప్రాయుఁడా యనుట, కు
 ఛే=నీచమైన, అస్తి=ఈ, ద్రవిణమృగతృష్ణార్థవజలే=ద్రవ్యము నెడి యెండమావుల న
 ముద్రమందలిసిటియందు, విపాసో=త్రావనిచ్చగించు, తవ=నీకు, కఠివారా=ఎన్నిమా
 ఱులు, కఠినమారమ్భాః=ఎన్ని కార్యారంభములు, నభగ్నాః = చెడినవికావు-పెక్కుమా
 ఱులు పెక్కుప్రారంభములు చెడినవనుట, తథాపి=అట్లయ్యును, తే=నీకు, ప్రత్యాశా=
 పేరాన, అద్యాపి=ఇంకను, నవిరమతి=ఉడుగకున్నది. ఇట్లయ్యును, యతః=ఎందుచేత,
 చేతః=నీమనస్సు, శతథా=నూఱుభాగములుగా, నవిదీర్ఘం = చీల్చిబడదో- చీలదోయ
 నుట, (అతః=అందుచేత, తత్=అది), నియతః = నిశ్చయముగా, అశనిగ్రావఘటితమ్=
 వజ్రపుత్రాయితోచేయబడినది. ఇంతకఠినముకాకున్నచో అన్ని కార్యములు భగ్నమై
 నందుల కది చీలియేయుండుననిభాషము.

చ. ద్రవిణమరీచికాబ్ధికలితం బగుతుచ్చజలంబుఁ ద్రావఁగాఁ
 దివిరెడునీదుపూనికలు ర జేకువ నెన్నియొ యెన్నిమాఱులో
 యవిసెను గాదె యోపశువ ర యైనను నింక దురాశ మానవీ
 వపు నపు నీదుచిత్త మరయం బటువజ్రశిలాకృతం బగున్. 19

భర్తృహరిసుభాషితము అధికశ్లోకములు

సమాప్తము.



హో కా ను క్రమణిక.

| హోకారంభము. | శబ్దము. | సంఖ్య. | హోకారంభము. | శబ్దము. | సంఖ్య. |
|-------------------------|---------|--------|--------------------------|---------|--------|
| అకరుణత్వ మకారణవిగ్రహః | నీతి | 42 | అవాసఃకిలికిఞ్చితస్య | శృంగా | 83 |
| అగ్రగేతం సరసకవయః | వైరా | 66 | అవాసఃక్రియతాంగాక్లే | ,, | 38 |
| అచ్చాచ్చచంద్రసరసార్ద్ర | శృంగా | 87 | అశానామనదీమనోరథ | వైరా | 10 |
| అజానద్దాహాత్వ్యంపతతు | వైరా | 18 | అసంసారాత్త్రిభువనమిదం | ,, | 81 |
| అజ్ఞస్సుఖమరాధ్యః | నీతి | 3 | అసారేణనహర్తృతః | శృంగా | 95 |
| అదర్శనేదర్శనమాత్ర | శృంగా | 22 | ఇత్యస్వసితికేశవః | నీతి | 68 |
| అధిగతపరమార్థాన్ | నీతి | 14 | ఇతోవిద్యుద్వల్లీవిలసిత | శృంగా | 93 |
| అవసరసఖేమారాదస్తాత్ | శృంగా | 51 | ఇదమనుచితమక్రమచ్ఛ | ,, | 27 |
| అభిమతమహామానగ్రన్ధి | వైరా | 22 | ఇమేతారుణ్యశ్రీనవపరిమలాః | ,, | 19 |
| అభుక్తాయామయస్యాంక్షణమపి | ,, | 58 | ఇయంబాలా మాం ప్రత్యనవ | ,, | 63 |
| అమీషాంప్రాణానాంతులిత | ,, | 5 | ఇహహిమధురగీతం | ,, | 55 |
| అమృజనీవనవిహార | నీతి | 15 | ఉత్తాతం నిధిశఙ్కయా | వైరా | 3 |
| అమమమృతనిధానంనాయకౌ | ,, | 88 | ఉద్భాసితాఫిలఖిలస్య | నీతి | 49 |
| అర్థానామిశిషేత్వంపయమపి | వైరా | 52 | ఉద్యుత్త్రస్తనభారవీష | శృంగా | 15 |
| అర్థంసుప్తాన్వికాయాః | శృంగా | 96 | ఉన్నతప్రేమనందమాభి | ,, | 75 |
| అవశ్యంభూతార్కశ్చిరతర | వైరా | 12 | ఉన్నీలత్తివశీతరజ్జ | ,, | 49 |
| అశ్విమహివయంభిక్షౌ | ,, | 55 | ఉపరిఘనం ఘనపటలం | ,, | 92 |
| అసారాస్సన్వేతేవిరతి | శృంగా | 35 | ఉరసినిపతితానాం | ,, | 25 |
| అసూచీసంచారేతమసి | ,, | 94 | ఏకాకీ నిఃస్పృహః శాస్త్రః | వైరా | 89 |
| ఆక్రాంతమరణేనజన్త | వైరా | 32 | ఏకరాగిషు రాజతే | ,, | 17 |
| అజ్ఞాకీర్తిఃపాలనం | నీతి | 40 | ఏతస్మాద్విరమేద్వియార్థ | ,, | 63 |
| అద్వితీయగతాగతౌ | వైరా | 43 | ఏతాశ్చలద్వలయభంహతి | శృంగా | 8 |
| అధివ్యాధితేర్జనస్య | ,, | 33 | ఏతేనత్పురుషఃపరార్థ | నీతి | 65 |
| అమీలితనయనానాం యః | శృంగా | 26 | ఇత్వర్యస్య విభూషణం | ,, | 81 |
| అయుః కల్లోలలోలం | వైరా | 36 | కదర్శితస్మాపి హిదైర్య | ,, | 77 |
| అయుర్వర్షశతంనృజాంపరి | ,, | 49 | కదావారాణస్య మమరతటినీ | వైరా | 87 |
| ఆరంభగుర్వీక్షయినీ | నీతి | 50 | కరేణ్ణాఘృస్తాన్యగః శిరసి | నీతి | 54 |
| ఆర్తనంశయనామవినయ | శృంగా | 45 | కఠుచ్ఛుతి కులపురుషో | శృంగా | 59 |

| స్తోత్రాంధము. | శ్లోకము. | సంఖ్య. | స్తోత్రాంధము. | శ్లోకము. | సంఖ్య. |
|----------------------------|----------|--------|------------------------------------|----------|--------|
| కానాకటాక్షవిఖా | నీతి | 76 | యమ్మనోగణ్ణాభి త్తి | శృంగా | 99 |
| కాస్తేత్యుత్పలలోచనేతి | శృంగా | 41 | మాడోత్తంసితచంద్రచారు | వైరా | 1 |
| కామినీకాయకాన్తారే | ,, | 53 | చేతశ్చ స్తయమారమాంసకృది | ,, | 65 |
| కింవేదైస్తృతిభిః | వైరా | 71 | భిన్నోహతితరుః | నీతి | 80 |
| కింకన్దర్పశరంకదర్ధ | శృంగా | 64 | జయన్తి తేసుకృతిన్ | ,, | 21 |
| కింకన్దాః కన్దరేభ్యః ప్రలయ | వైరా | 25 | జల్పన్తి సార్థమస్యేన | శృంగా | 50 |
| కింగతేన యదిసాన | శృంగా | 66 | జాడ్యంహి మతిగణ్యతే | నీతి | 44 |
| కిమహబహుభిరుక్తైః | ,, | 39 | జాడ్యంధియోహరతి | ,, | 20 |
| కుంజుమపజ్జుకలజ్జితదేహో | ,, | 9 | జాతః కూర్మస్య ఏకః పృథు | ,, | 69 |
| కుసుమ స్తబక స్యేవద్యయీ | నీతి | 26 | జాతిర్యాతురసాతలం | ,, | 32 |
| కృచ్ఛేణామేధ్యమధ్యే | వైరా | 37 | జాత్యన్ధాయచదుర్ముఖాయ | శృంగా | 57 |
| కృమికులచితం లాలాక్షిన్నం | నీతి | 9 | జీర్ణాపమనారథాశ్చ హృదయే | వైరా | 83 |
| కృశః కాణః ఖిజ్జః శ్రవణ | శృంగా | 78 | తపస్య స్తస్య న్దః | ,, | 78 |
| కేయూరాణిసంభూషయన్తి | నీతి | 16 | తరుణీ వైవాదిశిత | శృంగా | 90 |
| కేశాస్సంయమినః శ్రుతే | శృంగా | 12 | తస్మాదన న్దమజరం | వైరా | 69 |
| కేశానాకులయన్ద్రుతో | ,, | 100 | తస్యాః స్తనాయదిధనా | శృంగా | 18 |
| కాపీనం శతఖణ్డాజర్జరతరం | వైరా | 91 | తాపదేవకృతి నామసి | ,, | 80 |
| కృచిత్పృథ్వీశయ్యః కృచిదపి | నీతి | 74 | తాపదేవామృతమయీ | ,, | 43 |
| కృచిత్సన్ధూభజ్జైః కృచిదపి | శృంగా | 4 | తాపన్తహ త్వంపాణ్డిత్యం | ,, | 76 |
| క్షణంబాలాభూతాక్షణమపి | వైరా | 50 | తుజ్జంవేత్సుతానతామభి | వైరా | 20 |
| క్షాన్తంక్షమయాగృహకోచిత | ,, | 6 | తృషాశుష్యత్యాస్యేషిజతి | ,, | 19 |
| క్షాన్తిశ్చేత్తృవచేకిం | నీతి | 18 | తృష్ణాంధిభిభజతుమాం | నీతి | 70 |
| క్షీరేణాత్మగతోదకాయ | ,, | 67 | త్వంరాజవయమప్రుపాసిత | వైరా | 51 |
| క్షుత్తామోపి జరాకృతోపి | ,, | 22 | దాక్షిణ్యంస్వజనేదయా | నీతి | 19 |
| ఖల్వాటో దివనేశ్వరస్య | ,, | 85 | దానంభోగోనాశస్త్రినో | ,, | 35 |
| ఖల్లోల్లాపాః సోధాః కథమపి. | వైరా | 4 | దిక్కాలాద్యసవచ్చిన్నా | ,, | 1 |
| గక్ష్తాతరజ్జహిమశీకర | ,, | 24 | దిశవనహరిణేభ్యో | శృంగా | 34 |
| గక్ష్తాతీరేహి మగిశిలా | ,, | 98 | దీనాదీనముఖైస్సదైవ | వైరా | 21 |
| గజభుజభ్ర విపాక్రమ | నీతి | 86 | దురారాధ్యాశ్చామితరగ | ,, | 77 |
| గాత్రంకంఠచిత్రంగతిర్నిలితా | వైరా | 73 | దుర్జనఃపరిహర్తవ్యో | నీతి | 43 |
| గుణపదగుణవద్వాకుర్వతా | నీతి | 96 | దైవేనప్రభుజాన్వయం | ,, | 91 |
| గురుజాన్తనభారేణ | శృంగా | 17 | ద్వైతస్త్వాన్నిన్ను ఎవతిర్విసశ్యతి | ,, | 34 |
| చంధాలః కిమయంద్యజాతి | వైరా | 96 | ద్రష్టవ్యేషామిత్రమం | శృంగో | 7 |

| శ్లోకారంభము. | శ్లోకము. | సంఖ్య. | శ్లోకారంభము. | శ్లోకము. | సంఖ్య. |
|--------------------------|----------|--------|-------------------------------|----------|--------|
| ధన్యాగాంగిరస్తేషు | వైరా | 14 | ప్రదానంప్రచ్ఛన్నంగృహ | నీతి | 58 |
| ధన్యాస్తవధవలా | శృంగా | 61 | ప్రసహ్యమణిముద్ధరేత్ | ,, | 4 |
| నసంసాహోత్పన్నంచరిత | వైరా | 11 | ప్రాజ్ఞామేతిమనాగనాగత | శృంగా | 24 |
| నకశ్చిచ్ఛన్దోపానాం | నీతి | 47 | ప్రాణాఘాతాన్నిస్తుతిఃపర | నీతి | 55 |
| నగమ్యోమహ్నికాంనచ | శృంగా | 56 | ప్రాప్తాక్రయఃసకలకామ | వైరా | 67 |
| నధ్యాతంపథమీశ్వరస్య | వైరా | 45 | పారభ్యతేనఖలువిఘ్నభయేన | నీతి | 73 |
| నసటానవిటానగాయకా | ,, | 56 | షియసఖివిపద్ధవత | ,, | 89 |
| నమస్యామోదేవాన్నను | నీతి | 92 | షియాన్యాన్యాప్యత్తిర్నలిన | ,, | 57 |
| నమ్రత్యేనోన్నమస్తపర | ,, | 61 | క్షిణాతియస్సుచరితైః | ,, | 60 |
| నాభ్యస్తాప్రతివాదిబుద్ధ | వైరా | 46 | ప్రోద్యత్ప్రీధప్రియజ్ఞుద్యుతి | శృంగా | 98 |
| నామృతంన విమంకిభ్యేత్ | శృంగా | 44 | ఫలంస్వేచ్ఛాల్భవంప్రతిచన | వైరా | 27 |
| నిద్రస్తునీతినిపుణాయతి | నీతి | 75 | ఫలమలమకనాయస్వాదు | ,, | 54 |
| నిపుత్రాభోగేచ్ఛాఘోష | వైరా | 9 | బాలేలీలామహలిత | శృంగా | 62 |
| నూనంహితేకవివరావిపరీత | శృంగా | 10 | బోధాహమత్సర్గస్తాః | నీతి | 2 |
| నూనమాజ్ఞాకరస్తస్యాః | ,, | 11 | బ్రహ్మజ్ఞానవివేకనిర్మలధియః | వైరా | 13 |
| నేతాయస్యబృహస్పతిః | నీతి | 82 | బ్రహ్మజ్ఞుబుద్ధిలీమాత్రం | ,, | 92 |
| నైవాకృతిఃఫలతిసైమలం | ,, | 98 | బ్రహ్మయేనకులాలవత్ | నీతి | 93 |
| నోనత్యేనమృగాజ్ఞుషు | శృంగా | 46 | బ్రహ్మేంద్రానిమయద్దజాన్ | వైరా | 40 |
| పద్మాకరందినకరోవికచం | నీతి | 64 | భక్తిర్భవేమరణజన్మభయం | ,, | 68 |
| పరిక్షిణికశ్చిత్స్పృహయతి | ,, | 37 | భగ్నాశ్వశక్యరణ్ణిజ్ఞితేతనోః | నీతి | 83 |
| పరిభ్రమసికింముధాక్వచన | వైరా | 62 | భవనినమ్రాస్తరః | ,, | 62 |
| పరిమలభృతోవాతాశాఖా | శృంగా | 81 | భిక్షాశనంతపసిరస | వైరా | 15 |
| పరివర్తినిసంసారేమృతః | నీతి | 25 | భిక్షాశిజనమధ్యనజ్గరహితః | ,, | 95 |
| పరేషాంచేతాంసిప్రతిదివస | వైరా | 61 | భిక్షాహారమైనస్యమప్రతి | ,, | 30 |
| పాణిఃపాత్రంపవిత్రంభవణ | ,, | 99 | భీమంవనంభవతియస్య | నీతి | 101 |
| పాణింపాత్రయతానినర్గ | ,, | 90 | భోగానభుక్తామయమేవభుక్తా | వైరా | 7 |
| పాతాలమవికసియాసి | ,, | 70 | భోగాభిజ్ఞురవృత్తియోబహు | ,, | 39 |
| పాన్థస్త్రీవిరహానలా | శృంగా | 84 | భోగామేఘవిశాసమధ్య | ,, | 35 |
| పాపాన్నివారయతియోజయతే | నీతి | 66 | భోగానుజ్ఞతరజ్జభద్ర | ,, | 34 |
| పుణ్యగ్రామేవనేవామహతి | వైరా | 23 | భోగోరోగభయంకులే | ,, | 31 |
| పుణ్యైర్మాలఫలైస్తథాప్రణయ | ,, | 26 | భ్రాంతందేశమనేకదుర్గవిషమం | ,, | 2 |
| ప్రణయమధురాప్రేమాద్ధారాః | శృంగా | 20 | భ్రూచాతుర్యాత్కుఞ్చితాక్షాః | శృంగా | 43 |
| ప్రథిహఃప్రణయవతీనాం | ,, | 35 | మణిశ్శాణోల్లింగసమన్ | నీతి | 36 |

| శ్రీకారంభము. | శ్లోకము. | సంఖ్య. | శ్రీకారంభము. | శ్లోకము. | సంఖ్య. |
|----------------------------|----------|--------|---------------------------|----------|--------|
| మజ్జత్వమ్మసియాతు మేరుశిఖరం | నీతి | 99 | రత్నైర్హృదయేతుమర్చ | నీతి | 72 |
| మత్తేభకుమ్మదలనేభవ | శృంగా | 73 | రమ్యంహర్మ్యతలంనకింపనతయే | శ్లోరా | 80 |
| మధుతివృతివాచియోషితాం | " | 60 | రమ్యశ్చంద్రమరీచయస్యవతి | " | 79 |
| మధురంమధురైరపి | " | 82 | రాగస్యగారమేకంనరక | శృంగా | 29 |
| మనసివచసికాయేపుణ్య | నీతి | 71 | రాజంస్తప్తస్థాయురారేర్నహి | " | 28 |
| మహాశయ్యపుష్పీవిపుల | వైరా | 94 | రాజేంద్రుడుక్షనియదిక్షితి | నీతి | 38 |
| మహేశ్వరేవాజగతా | " | 84 | రాత్రినైవపునస్సనివ | వైరా | 44 |
| మాతర్దేదినితాతమాత | " | 100 | లభేతసికతానుతైల | నీతి | 5 |
| మాతర్దక్షిభజన్య | " | 93 | లాక్ష్మాలచాలనమధశ్చరణావ | " | 24 |
| మాతృర్యమతాన్యవిచార్య | శృంగా | 36 | లీలాపతీనాం సహజా | శృంగా | 47 |
| మానేమ్యునిఖణ్డతే | వైరా | 78 | లోభశ్చేదగుణేనకిం | నీతి | 45 |
| మాలతీరసిజుమ్మణోన్నభీ | శృంగా | 23 | పక్త్యంపద్మవికాసిపజ్జ | శృంగా | 5 |
| ముఖేనచంద్రకానేన | " | 16 | పవనీభవతిసజ్జత్యాగ | " | 71 |
| ముగ్ధానుమగ్ధతాకేయం | " | 13 | పనేరణేశత్రుజలాన్ని | నీతి | 100 |
| ముగ్ధమీనసజ్జనానాంత్పణ | నీతి | 51 | పయంయేభ్యోజాతాశ్చిర | వైరా | 48 |
| మృత్పిష్టజలరేఖయావలయిత | వైరా | 59 | పయమిహపరితుష్టావలగ్రై | " | 53 |
| మోహంమార్దవతామూర్దవ | " | 64 | పరంతుక్తాద్వైక్యాధురు | నీతి | 78 |
| మానానుకృప్తపదనపటు | నీతి | 48 | పరంప్రాణోచ్చేదస్సమద | " | 29 |
| యతోమేరుక్రిమాన్నిపతతి | వైరా | 73 | పర్ణంసితం శిరసి | వైరా | 74 |
| యత్రానేకకృచిదసిగృహే | " | 42 | పరిభిర్బుధుమాక్రాంతం | " | 8 |
| యథాకనుకపాలేనోత్పతత్యా | నీతి | 84 | పహతిభువనశ్రేణింశేషః | నీతి | 28 |
| యదచేతనోపిపాదైస్సప్తైః | " | 30 | పహిస్తస్యజలాయతే | " | 79 |
| యదాకించిత్రాహం | " | 8 | పాశ్చాన్యజ్జనసంగతా | " | 52 |
| యదానీదజ్ఞానంస్తరతిమిర | శృంగా | 69 | వీతిర్లేనర్మస్యేతరుణ | వైరా | 86 |
| యదాయోగాభ్యాసవ్యసన | " | 68 | విద్యానాధిగతాకలత్ర | " | 47 |
| యదేతత్సర్వేష్టద్వ్యుతిహర | " | 48 | విద్యానామనరస్యరూప | నీతి | 17 |
| యదేతత్స్వచ్ఛందం | వైరా | 82 | విపదిభార్యమథాభ్యుదయే | " | 53 |
| యద్ధాత్రానిజఫాలపట్ట | నీతి | 41 | విపులహృదయైశ్చైతేరేతజ్జగ | వైరా | 57 |
| యస్యాస్తి విత్తంసర్వ | " | 33 | వియదుపచితమేఘంభూమయః | శృంగా | 91 |
| యావత్స్వస్థమిదంశరీరమరుజం | వైరా | 75 | విరమతలుధాయోషిత్సక్తాత్ | " | 67 |
| యాసానుంశ్చఖలాకరోతి | నీతి | 94 | విరమేవిరసాయాసాద | నీతి | 90 |
| యేవరశేధనపతిపురః | వైరా | 28 | విగపేషిన్లజ్జమఖిలు | శృంగా | 65 |
| యేనంతోమనికస్తరప్రముదితా | " | 29 | విశ్రేమ్యేవిశ్రమ్యవన | " | 21 |

| శ్లోకారంభము. | శ్లోకము. | సంఖ్య. | శ్లోకారంభము. | శ్లోకము. | సంఖ్య. |
|-------------------------------|----------|--------|-----------------------------|----------|--------|
| విశ్వామిత్రపరాశరప్రభృతయో | శృంగా | 80 | సన్నాతేతావదా నేప్రభవతి | శృంగా | 74 |
| విస్తారితంమకరకేతన | ,, | 52 | సప్తప్రతారతోసాన్దతి | ,, | 72 |
| వేశ్యాసామదచబ్బాల | ,, | 58 | సమ్మత్సమమాతాంబితం | నీతి | 56 |
| వ్యాఘ్రేతివృత్తిజరా | వైరా | 38 | సహకారకసుమకేసర | శృంగా | 86 |
| వ్యాఘ్రేతివృత్తిజరా | శృంగా | 54 | సారమ్యానగ్రహమాన్య | వైరా | 41 |
| వ్యాఘ్రేతివృత్తిజరా | నీతి | 6 | సింహాశురసింహతతి | నీతి | 31 |
| శక్యవారయతుంజలేన | ,, | 11 | సిద్ధాధ్యానితకన్తకే | శృంగా | 32 |
| శంభుస్వయంభువారయో | శృంగా | 1 | సుధాశుభంభామస్ఫురద | ,, | 89 |
| శశీదివసహసహో | నీతి | 46 | స్వజితతావదకేవగుణాకరం | నీతి | 87 |
| శాస్త్రోజ్ఞోఽప్రిగజిత | శృంగా | 77 | సహమాన్యగ్రహకనక | వైరా | 16 |
| శాస్త్రోపస్కృతశబ్దమందరగిరః | నీతి | 12 | స్త్రీయద్రాంసుమాయుధస్య | శృంగా | 79 |
| శిరశ్శార్వంస్పర్శాత్మశుపతి | ,, | 10 | స్థాల్వాంజైమార్యమయాం | నీతి | 97 |
| శుభ్రంస్తవసవిభవాయువ | ,, | 95 | స్నాత్వాగాఙ్గోపయోభిః | వైరా | 88 |
| శృంగారదుమనీరదే | శృంగా | 30 | స్ఫురస్ఫురజ్జ్యోత్స్నాధవళిత | ,, | 85 |
| శ్రోత్రంశ్రుతేనైవసంజ్ఞ | నీతి | 63 | సీతంకిష్కిన్ద్రగంధసరల | శృంగా | 6 |
| సంసారతపవర్చస్త | శృంగా | 33 | స్థితేనభావేనచలజ్జయా | ,, | 2 |
| సంసారేన్ద్రస్థిసారే | ,, | 31 | స్తృతాభవతితాపాయ | ,, | 42 |
| సంసారేస్థస్థిసారేపరిణతి | ,, | 37 | సహోహృద్యామోదాన్యజన | ,, | 88 |
| సజాతాహృద్యామోదాన్యజన | వైరా | 60 | స్వల్పస్నాయుజసావనేకమలినం | నీతి | 23 |
| సతిప్రదీపేనత్యగ్న | శృంగా | 14 | స్వయత్తమేకాన్తహితం | ,, | 7 |
| సత్యంజనావచ్చి | ,, | 40 | హర్షయతిసగోచరంకిమపి | ,, | 13 |
| సత్యాన్యతాచపరుషాప్రియ | నీతి | 39 | హింసాహస్యయత్నలభ్య | వైరా | 97 |
| సంతప్తాయసినంశీతస్య | ,, | 59 | హేమస్తేదధిదుగ్ధసద్వి | శృంగా | 97 |
| సస్త్యస్త్యేవిబుహుస్సతిప్రభృత | ,, | 27 | | | |

శుద్ధ పత్రిక.

| తప్ప. | ఒప్పు. |
|---|---|
| <p>ఘటియింప కూర్చేపేణ ఖైలే సామాన్యం నేరమే దానదత్తువా ! జ్ఞానసిజచిత్త సత్కార విషయమ నిచ్చిన శలభా</p> | <p>ఘటియించి కర్చితేణ ఖైలే సామాన్యం నాయమే దానదత్తుముల్ ! ఘనములు చిత్త సంస్కార విషమయమ నిచ్చెను శలభో</p> |

